

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN NEAMȚ

MEMORIA ANTIQUITATIS XXV-XXVI

(2008-2009)

Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț
2010

COLEGIUL EDITORIAL

Acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița

Prof. univ. dr. Victor Spinei – m.c. al Academiei Române

Prof. univ. dr. John Chapman – Durham University

Prof. univ. dr. Marin Cârciumaru – Universitatea „Valahia” Târgoviște

Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba – CS I, Institutul de Arheologie Iași

Dr. Gheorghe Dumitroaia – CS I, Complexul Muzeal Județean Neamț

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Gheorghe Dumitroaia – redactor responsabil

Dr. Roxana Munteanu – secretar de redacție

Dr. Marius Alexianu, Dr. Dan Monah, Dr. Dorin Nicola, Daniel Garvăn

COMITETUL DE LECTURĂ

Prof. univ. dr. Victor Spinei, Prof. univ. dr. John Chapman

Prof. univ. dr. Marin Cârciumaru, Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba

Dr. Gheorghe Dumitroaia, Dr. Dan Monah

Prof. univ. dr. Ioan Opriș, Dr. Valeriu Cavruc

Conf univ. dr. Mircea Anghelinu, Dr. Olivier Weller

MEMORIA ANTIQUITATIS

– Acta Musei Petrodavensis –

Revista Muzeului de Istorie și Arheologie
Piatra-Neamț

Correspondența se va trimite pe adresa:

**MUZEUL DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE**

Str. Mihai Eminescu, nr. 10
610029 Piatra-Neamț
România

Tel. / Fax: (40)233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

MEMORIA ANTIQUITATIS

– Acta Musei Petrodavensis –

Revue du Musée d'Histoire et Archéologie
Piatra-Neamț

Toute correspondance sera envoyé à l'adresse:

**MUZEUL DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE**

Str. Mihai Eminescu, no. 10
610029 Piatra-Neamț
Roumanie

Tel. / Fax: (40)233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

ISSN: 1222-7528

**Editura “Constantin Matasă”
Piatra-Neamț**

CUPRINS

SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

VASILE CHIRICA și CODRIN-VALENTIN CHIRICA – Paleoliticul și Epipaleoliticul-Mezoliticul de pe teritoriul Transilvaniei și din zonele învecinate	7
<i>Le Paléolithique et L'Epipaleolithique-le Mésolithique du territoire de la Transylvanie et des zones avoisinées</i>	69
ADELA KOVÁCS – Definirea spațiului sacru: între monumental și ritualic	75
<i>Definition of the sacred space: between monumental and ritually</i>	87
GHEORGHE LAZAROVICI și CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI – „Casa sacră” și importanța ei pentru reconstituirea arhitecturii, amenajarea interiorului și vieții spirituale	89
<i>The “Sacred House” and its Importance for the Reconstruction of the Architecture, Inner Arrangements and the Spiritual Life</i>	111
ALIN FRÎNCULEASA și OCTAV NEGREA – Plastica antropomorfă și zoomorfă din situl neo-eneolitic de la Seciu (jud. Prahova)	115
<i>Plastique anthropomorphe et zoomorphe dans le site neo-eneolithique de Seciu (jud. Prahova)</i>	138
ROBIN HARDIE – Gender Tension in Figurines in South-East Europe	139
NICOLAE URSULESCU – Prima exegeză asupra descoperirilor cucuteniene într-o sinteză de artă preistorică europeană	151
<i>La première exégèse sur les découvertes de la civilisation Cucuteni dans une synthèse d'art préhistorique européenne</i>	157
DUMITRU D. BOGHIAN – Cu privire la unele vase eneolitice cu protome perechi	159
<i>Considérations sur les quelques vases énéolithiques avec protomés paires</i>	170

LĂCRĂMIOARA-ELENA ISTINA – Pintadere descoperite în situl cucutenian de la Fulgeriș, jud. Bacău	171
<i>Pintadères découvertes au site cucutenien de Fulgeriș, dép. de Bacău</i>	179
CONSTANTIN PREOTEASA și DUMITRU BOSTAN – Un ansamblu cucutenian de figurine zoomorfe și conuri de lut descoperit la Poduri-Dealul Ghindaru	181
<i>Un ensemble cucutenien de figurines zoomorphes et cones en argile découvert à Poduri-Dealul Ghindaru</i>	197
SERGIU BODEAN – Câteva date inedite privind cercetările arheologice efectuate în anul 1943 la Petreni (Republica Moldova)	199
<i>Quelques données inédites sur les recherches archéologiques de l'année 1943 à Petreni (République de la Moldavie)</i>	204
DAN BUZEA și BJÖRN BRIEWIG – Experimente arheologice realizate la Păuleni Ciuc și Băile Figa în anii 2007-2009	205
<i>Archaeological experiments conducted at Păuleni Ciuc and Băile Figa between 2007 and 2009</i>	245
FLORENTINA OLENIUC și LUMINIȚA BEJENARU – Schelet de câine (<i>Canis familiaris</i>) descoperit în nivelul Cucuteni B din tell-ul de la Poduri-Dealul Ghindaru (jud. Bacău, România)	247
<i>Dog (<i>Canis familiaris</i>) skeleton discovered in the Cucuteni B level from the tell of Poduri-Dealul Ghindaru (Bacău County, Romania)</i>	252
DANIEL GARVĂN și VASILE DIACONU – Vârfuri de săgeată și de lance din colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț	253
<i>Arrow- and Spearheads from Piatra-Neamț History and Archaeology Museum</i>	283
IOAN VASILIU – Un topor eneolitic din aramă descoperit în Depresiunea Onești	285
<i>Un hache chalcolithique en cuivre découvert dans la dépression Onești</i>	292
VASILE DIACONU și DANIEL GARVĂN – Materiale arheologice din Bronzul timpuriu descoperite la Țolici-Hălăbutoaia, jud. Neamț	293
<i>Matériaux archéologiques du Bronze Ancien de Țolici-Hălăbutoaia, dép. de Neamț</i>	304
IOAN VASILIU – Topoare de piatră din Epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de Istorie din Onești	305
<i>Stone Axes of Bronze Age in the Collections of the History Museum of Onești</i>	321
ROXANA MUNTEANU ȘI GHEORGHE DUMITROAIA – Spada de bronz de la Piatra Șoimului	323
<i>The bronze sword from Piatra Șoimului</i>	328

OLEG LEVIŢKI și GHEORGHE SÎRBU – Noi dovezi ale prelucrării locale a bronzului în aria est-carpatică a complexului hallstattian timpuriu cu ceramică canelată	329
<i>Новые свидетельства местной обработки бронзы в восточно-карпатском ареале раннегалльитаттского комплекса с каннелированной керамикой</i>	356
<i>The new evidences of local bronze processing from the Eastern Carpathian area of the Early Hallstatt Complex with fluted Pottery</i>	357
GEORGE DAN HÂNCEANU – Ocupațiile locuitorilor din așezarea dacică de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)	359
<i>Occupations des habitants de l'établissement dace de Roșiori – Dulcești (département. de Neamț)</i>	392
ADRIAN BĂTRÎNA și GHEORGHE SION – Despre activitatea constructivă desfășurată de Alexandru cel Bun în cuprinsul așezământului de la Neamț	395
<i>Sur l'activité constructive menée par Alexandre le Bon à l'Intérieur du monastère de Neamț</i>	404
ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU – Câteva considerații privind evoluția sistemului monetar medieval moldovenesc în secolele XIV-XVI, în lumina analizelor atomice	405
<i>Some thoughts about the evolution of the Moldavian medieval monetary system during the 14th-16th century, in the light of the atomic analyses</i>	416
VASILE DIACONU – Noi situri arheologice în zona de nord-est a județului Neamț	417
<i>New Archaeological Sites in North-Eastern Neamț County</i>	435
OLIVIER WELLER, ROBIN BRIGAND et MARIUS ALEXIANU – Recherches systématiques autour des sources salées de Moldavie. Bilan des prospections 2008-2010	437
CAROL KACSÓ, DUMITRU IȘTVAN și TRAIAN MINGHIRAȘ – Cercetări de arheologie montană la Băile Borșa	505
<i>Montanarchäologische Forschungen in Băile Borșa</i>	535
DANIEL GARVĂN și ROXANA MUNTEANU – Cercetări arheologice efectuate în perioada 2007-2010	537
<i>Archaeological Researches carried out between 2007-2010</i>	561
LUCIAN UȚĂ – Publicații străine intrate în biblioteca Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț 2008-2010	563
ABREVIERI	575
LISTA AUTORILOR	577

PALEOLITICUL ȘI EPIPALEOLITICUL-MEZOLITICUL DE PE TERITORIUL TRANSILVANIEI ȘI DIN ZONELE ÎNVECINATE

de Vasile Chirica
și Codrin-Valentin Chirica

Pe teritoriul spațiului geografic supus demersului nostru, cercetările arheologice din domeniul Paleoliticului au debutat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și au fost reprezentate de investigații cu caracter geologic, speologic, paleontologic, primii exploratori având alte preocupări de specialitate sau, cel mult, acestea fiind înrudite cu arheologia. O etapizare a cercetărilor de specialitate a fost realizată de către Al. Păunescu¹, astfel că se impun numai unele precizări de importanță cronologică și cu privire la rezultatele obținute.

Béla Jungbert precizează că J. E. von Fichtel a fost cel care a prezentat *Peștera Liliacilor (Peștera Mare)* de la Moeciu, la 1870, într-o lucrare din domeniul mineralogiei². Pentru aceleași considerente, includem aici și semnalarea unor importante descoperiri paleontologice, dar și a unor locuiri de peșteră, printre care *Peștera Curată* de la Nandru, la 1852, de către M. J. Ackner³.

În ceea ce privește cercetările lui Antal Koch, se apreciază că descoperirea pieselor de silex și cuarțit, de la Rădaia-Cluj, a căror autenticitate a fost evidențiată și de H. Breuil⁴, ar reprezenta prima semnalare a unor materiale paleolitice pe

¹ Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan. Studiu monografic*, București, 2001, p. 13-30; Idem, *Din istoria arheologiei românești pe baza unor documente de arhivă*, București, 2003, p. 138-153.

² B. Jungbert, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (III)*, în *AMN*, XIX, 1982, p. 543-555.

³ Cf. Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 140, n. 167; M. Roska, *Erdély Régészeti Repertórium, I öskor (Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum)*, tom I-Praehistorica, Cluj, 1942, *passim*.

⁴ H. Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie*, în *Bull. Soc. Sc. Cluj*, II, 2, 1925, p. 193-215.

întregul teritoriu al țării⁵, dar după opinia noastră, prima semnalare a unei descoperiri paleolitice de pe teritoriul actual al României a fost făcută de Gr. Ștefănescu, la Mitoc, pe Prut, în 1885⁶. Marele merit al lui A. Koch este și acela că a descoperit și caracterizat ca valoare științifică mai multe situri paleolitice, chiar dacă spre sfârșitul secolului al XIX-lea cunoștințele erau, ca și în alte țări europene, relativ sumare. Mai mult încă, descoperirea tibiei și a humerus-ului de lup, ambele perforate (în *Peștera cu oase*, de la Gilău-Cluj), a introdus, poate pentru prima dată, teritoriul României în marele spațiu geografic european al elementelor de spiritualitate, proprie comunităților umane gravettiene. Prin cercetările și descoperirile sale, Antal Koch rămâne unul dintre marii precursori ai investigațiilor paleolitice de pe teritoriul geografic luat în considerație.

O altă personalitate a arheologiei Paleoliticului din Transilvania a fost Carl Goos, care a publicat un adevărat *Repertoriu* al descoperirilor arheologice, pe baza cercetărilor anterioare, eruditul autor precizând, pentru prima dată contemporaneitatea omului cu marile ierbivore ale Pleistocenului superior.

Printre alți specialiști, paleontologi cu preocupări arheologice, trebuie menționat E. A. Bielz, îndeosebi pentru lucrările sale consacrate peșterilor în care ulterior au fost descoperite importante campamente umane din Paleoliticul mijlociu și superior: *Peștera Liliiecilor*-Moeciu, *Peștera Curată*-Nandru, *Bordu Mare*-Ohaba Ponor, *Gura Cheii*-Râșnov⁷.

Pentru a încheia demersul nostru privind personalitățile care au investit timp și efort în cercetările cu caracter multidisciplinar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să mai menționăm numele unor iluștri speologi, geologi, arheologi, cum ar fi Zsofia Torma (cu bogata sa colecție arheologică, bazată pe săpături în unele peșteri), Gábor Téglás (cunoscut prin cercetările în domeniul carstic), Bódog Milleker (care a efectuat cercetări îndeosebi în Banat), Eduard Albert Bielz (naturalist, specialist în problematica peșterilor din întreaga Transilvanie) și alții⁸.

Prima jumătate a secolului al XX-lea în Transilvania este dominată de cercetările efectuate de Julius Teutsch și Marton Roska.

⁵ Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan. Studiu monografic*, p. 15.

⁶ V. Chirica, *La genèse et l'évolution des cultures du Paléolithique supérieur dans la zone du Prut Moyen d'après les recherches récentes*, în V. Chirica (éd.), *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, BAI, II, Iași, 1987, p. 25; Idem, *Gisements paléolithiques de Mitoc. Le Paléolithique supérieur de Roumanie à la lumière des découvertes de Mitoc*, BAI, XI, Iași, 2001, p. 9.

⁷ B. Jungbert, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania* (II), în *AMN*, XVI, 1979, p. 391-395; Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania* (III), în *loc. cit.*, p. 544-550.

⁸ V. Chirica, D. Boghian, *Arheologia preistorică a lumii*, vol. I, *Paleolitic-Mezolitic*, BAI, XIII, Iași, 2003, p. 48-51.

Farmacist de profesie, dar arheolog prin vocație, Julius Teutsch a fost, aproape trei decenii, director al Muzeului de Arheologie și Științe Naturale din Brașov, calitate în care a întreprins investigații de teren și a descoperit stațiunea de la Cremenea-Sita Buzăului, devenită obiectiv deosebit de important al cercetărilor paleolitice din spațiul est- și central-european tocmai prin valoarea interpretărilor sale științifice privind încadrarea cultural-cronologică a descoperirilor.

La rândul său, Marton Roska a devenit, prin cele peste trei decenii de cercetări arheologice din Transilvania, cea mai cunoscută personalitate a preistoriei României, comparabil cu N. N. Moroșan – geolog și paleolitician, care a întreprins aceleași cercetări în spațiul carpato-nistrean⁹. Prin intensele sale cercetări de teren, M. Roska a identificat aproape 30 de stațiuni paleolitice, de peșteră sau în aer liber, iar prin săpăturile arheologice întreprinse, el a reușit mai întâi să realizeze valoroase colecții de materiale de caracter muzeistic, dar și să le introducă în circuitul științific internațional¹⁰.

Printre cele mai importante stațiuni descoperite de M. Roska, devenite ulterior obiective arheologice de mare importanță în cunoașterea Paleoliticului Transilvaniei, merită menționate acelea de la Ohaba Ponor și Cioclovina-Hunedoara, Bixad-Baia Mare, Igrița-Bihor, Cremenea-Sita Buzăului etc.

Acest demers a atras atenția unor reputați paleoliticieni, printre care abatele Henry Breuil (care l-a însoțit pe M. Roska în cadrul unor verificări sau sondaje stratigrafice, la Cioclovina, Bordu Mare, Igrița, sau la Cremenea-Sita Buzăului, confirmând, în cea mai mare parte a cazurilor, identificările cultural-cronologice și tehnico-tipologice ale lui M. Roska)¹¹, sau de către Et. Patte (care a participat la cercetările de la Cioclovina, Iosășel, Ohaba Ponor, Bixad, Igrița și le-a valorificat într-un studiu de referință)¹². Este drept că unele dintre

⁹ N. N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIX, București, V. Chirica, *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, BAI, III, Iași, 1989; V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, *Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa*, BAI, V, Iași, 1996; V. Chirica, I. Borzic, *Gisements du Paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tissa*, BAI, XIV, Iași, 2005; Idem, *Gisements du Paléolithique supérieur récent entre le Dniestr et la Tissa*, BAI, XXII, Iași, 2009.

¹⁰ M. Roska, *Săpăturile din Peștera de la Cioclovina*, în *Cercetări arheologice în Munții Hunedoarei*, Cluj, 1923, 27-55; Idem, *Recherches préhistoriques pendant l'année 1924*, în *Dacia*, I, 1924, p. 297-317; Idem, *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année 1925*, în *Dacia*, II, 1925, p. 400-416; Idem, *Paleoliticul Ardealului. Privire generală*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIV, 1930, p. 99-126; Idem, *Recherches paléolithiques en Transylvanie en 1927. Première partie*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932 (1933), p. 8-23; Idem, *Erdély Régészeti Repertórium, passim*.

¹¹ H. Breuil, *op. cit.*, p. 193-217.

¹² Et. Patte, *Souvenirs de voyage en Roumanie. Notes de Préhistoire*, în *BSPF*, XXXI, 9, 1934, p. 371-391.

materialele arheologice, pe care M. Roska le-a atribuit Paleoliticului inferior au fost reanalizate și încadrate în Paleoliticul mijlociu, îndeosebi de către M. Moga¹³, dar valoarea cercetărilor sale rămâne indiscutabilă, cu atât mai mult cu cât, alături de acesta și alți cercetători, printre care Jozsef Mallász (Cioclovina, Bordu Mare, Nandru), István Gaál (Bordu Mare), Alfred Prox (Peștera-Moeciu, Gura Cheii-Râșnov) au avut contribuții deosebit de valoroase la cercetarea și cunoașterea Paleoliticului Transilvaniei.

A doua jumătate a secolului al XX-lea se caracterizează prin reluarea cercetărilor și a săpăturilor în peșterile carpatice și în așezările deschise din Țara Oașului, de către Institutul de Arheologie din București, în colaborare cu muzeele zonale. Trebuie să precizăm că baza documentară a fost constituită de cercetările efectuate de *pionierii* arheologiei preistorice din Transilvania, îndeosebi Julius Teutsch, Marton Roska, Jozsef Mallász, T. Kormos, István Gaál, Alfred Prox, în colaborare cu specialiști ai domeniilor conexe arheologiei, printre care menționăm contribuțiile lui Fr. Rainer și I. Simionescu.

Reluarea săpăturilor sistematice în peșterile carpatice s-a impus ca o necesitate a continuării cercetărilor în domeniu, în acord cu acelea pe plan continental. Astfel, trebuie să menționăm săpăturile întreprinse de C.S. Nicolăescu-Plopșor în peștera *Bordu Mare* de la Ohaba Ponor (în colaborare cu antropologii N. Haas, C. Maximilian, Dardu Nicolăescu-Plopșor), în peșterile *Curată* și *Spurcată* de la Nandru (în colaborare cu Al. Bolomey), în cele de la *Gura Cheii-Râșnov*, *Lilieșilor* și *Valea Coacăzei*-Moeciu (cu participarea lui Ion Pop), în așezările deschise de la Bixad și Boinești (în colaborare cu Elena Kovacs). La aceste săpături a participat și Al. Păunescu¹⁴, cel care a continuat investigațiile după moartea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor.

În Țara Oașului, M. Bitiri¹⁵ a reluat cercetările de teren și săpăturile sistematice în principalele stațiuni paleolitice: Bixad, Boinești, Călinești, Remetea, Bușag, Perii Vadului-Ileanda.

Este necesar să precizăm și descoperirea primelor picturi rupestre, la Cuciulat pe Someș, prin care spațiul geografic al artei parietale paleolitice a fost sensibil lărgit¹⁶. De asemenea, considerăm necesar să menționăm și faptul, deosebit de important, că, prin sondajele stratigrafice, efectuate de Al. Păunescu, V. Chirica și M. Cârciunaru în unele peșteri carpatice, acesta din urmă a stabilit o scară

¹³ M. Moga, *Paleoliticul inferior din Transilvania*, în *ACMIT*, IV (1932-2938), 1938, p. 157-175.

¹⁴ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, *passim*.

¹⁵ M. Bitiri, *Paleoliticul în Țara Oașului. Studiu arheologic*, București, 1972, *passim*.

¹⁶ M. Cârciunaru, V. Chirica, *Découvertes d'art paléolithique sur le territoire de la Roumanie*, în: V. Chirica (éd.), *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, BAI, II, Iași, 1987, 63-71.

geocronologică proprie teritoriului carpato-dunărean, prin care au fost recunoscute oscilații climatice specifice acestui spațiu geografic, primind denumirile peșterilor în care au fost recunoscute: *Boroșteni*, *Nandru*, *Ohaba*, *Herculane*¹⁷.

O contribuție însemnată a adus-o Béla Jungbert prin repertorizarea tuturor siturilor paleolitice din Transilvania, lucrările sale¹⁸ devenind un extrem de important instrument de lucru în cunoașterea dinamicii campamentelor umane paleolitice.

Pentru a încheia acest scurt istoric al cercetărilor și descoperirilor paleolitice din Transilvania, este necesar să menționăm contribuția lui Al. Păunescu¹⁹, prin al cărui *program* de redactare și tipărire a *Repertoriului* stațiunilor paleolitice și epipaleolitice-mezolitice din spațiul carpato-dunărean, a introdus în circuitul științific toate descoperirile arheologice din domeniu, subliniind importanța prezenței punctelor cu descoperiri de faună pleistocenă. În același context, nu poate fi trecută cu vederea reluarea cercetărilor sistematice, prin care au fost descoperite noi stațiuni, unele având o importanță europeană cu totul particulară, cum ar fi descoperirile din *Peștera cu Oase* din Banat²⁰ ori acelea din stațiunile binecunoscute de la Românești, Coșava etc., tot din Banat (în cadrul specializat al unei teze de doctorat, de către Ion Bălțean), de la Călinești și Boinești din Țara Oașului²¹, uneori în colaborare cu specialiști binecunoscuți ai Paleoliticului european.

De asemenea, mai tinerii paleoliticieni, formați la Școala de la Târgoviște, au reluat anual, cercetările de teren pe teritoriul întregului spațiu transilvan, contribuind la o mai bună încadrare cultural-cronologică și tehnico-tipologică a descoperirilor anterioare. Mai precizăm încă faptul că și în spațiul est-carpatic al României, la Mitoc pe Prut, cercetările interdisciplinare, în colaborare cu specialiști belgieni și francezi, au avut drept rezultat elaborarea unor lucrări de indiscutabilă valoare științifică²².

¹⁷ M. Cârțiumaru, *Mediul geografic în Pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980.

¹⁸ B. Jungbert, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (I)*, în *AMN*, XV, 1978, p. 1-17; Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (II)*, în *loc. cit.*, p. 389-410; Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (III)*, în *loc. cit.*, p. 543-555; Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (IV)*, în *AMN*, XXII-XXIII, 1985-1986 (1987), p. 385-400.

¹⁹ Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan. Studiu monografic, passim*.

²⁰ E. Trinkaus et alii, *Asupra oamenilor moderni timpurii din Banat: Peștera cu oase*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 9-27.

²¹ R. Dobrescu, *Aurignacianul din Transilvania, Studii de Preistorie, Supplementum*, 3, București, 2008.

²² M. Otte, V. Chirica, P. Haesaerts, *L'Aurignacien et le Gravettien de Mitoc-Malu Galben*, ERAUL 72, Liège, 2007; P. Haesaerts et alii, *Cadre stratigraphique et chronologique du Gravettien en Europe centrale*, în *Paleo*, 19, 2007, p. 31-51; A. Tuffreau et alii, *Nouvelles recherches sur le gisement paléolithique de Mitoc Valea Izvorului (département de Botoșani)*, Fouilles 2003-2004, în *MCA* (s.n.), V, 2009, p. 21-33; P. Haesaerts et alii, *Charcoal and wood remains for*

X

Pe teritoriul României, cele mai vechi *elemente* de locuire umană par să fie descoperirile de la Bugiulești: *Valea lui Grăunceanu*, *La Pietriș*, *Dealul Mijlociu*, considerate ca aparținând Pleistocenului inferior, contemporan cu asociațiile faunistice ale Villafranchianului superior, de tip Senèze. Este vorba despre prezența speciilor *Mammuthus (Archidiskodon) meridionalis* (Nesti), *Ursus etruscus* Cuvier, ș.a., în asocierie cu *Paradolichopithecus arvernensis geticus*, dar și cu cele mai vechi unelte de piatră cioplită, dintre care, cele mai caracteristice ar fi două piese cioplite rudimentar pe galeți din silex și o așchie, pe galet din cuarțit, toate de tip *chopping-tool*, cu conservarea unei părți a cortexului²³.

Datarea acestor unelte la 1,7 Ma, corelată cu descoperirea unui alt *chopping-tool* din cuarțit alb-gălbui, cu două desprinderi alterne, asimetrice, ce ar putea fi datat pe la 1,2 Ma, asigură includerea teritoriului României în cadrul unui spațiu geografic mai larg, european, al celor mai vechi dovezi de prezență umană în Paleoliticul inferior (industriile “arhaice” din accepțiunea lui M. Otte²⁴).

Aceste descoperiri pot fi asociate cu acelea din Câmpia Română, Dobrogea, Podișul Moldovei (descoperiri în poziție secundară), sau din spațiul pruto-nistean (descoperiri *in situ*)²⁵. Pe teritoriul Transilvaniei, cele mai vechi unelte cioplite, atribuite Paleoliticului inferior, par să aparțină unei etape mai recente, deși Al. Păunescu²⁶ apreciază că piesele descoperite *in situ* în nivelul inferior al carierei de travertin de la Sândominic-jud. Harghita, ar putea fi datate în Paleoliticul vechi.

În aceste condiții, putem racorda și teritoriul Transilvaniei la schema geocronologică clasică alpină, utilizată în aproape întreaga Europă, începând, pentru spațiul românesc, cu Pleistocenul inferior, datat între aproximativ 1.700.000 ani și 750.000 ani (cu interglaciariul Donau-Günz și glaciariul Günz); urmează “Faza intermediară”²⁷ între 700.000 - 500.000 ani BP și “Faza crucială”²⁸ între 500.000 - 300.000 ani BP, ambele perioade cu descoperiri de locuiri *in situ* în aproape toată Europa, apoi perioadele Günz-Mindel, între aproximativ 350.000 - 250.000 ani BP, Mindel-Riss și Riss (între aproximativ

radiocarbon dating Upper Pleistocene loess sequences in Eastern Europe and Central Siberia, în *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 291 (2010), p. 106-127 și urm.

²³ C. Rădulescu, P. Samson, *Traces d'activité humaine à la limite Pliocène/Pléistocène dans le Bassin Dacique (Roumanie)*, în *Les premiers européens, Actes du 114-e Congrès National des Sociétés Savantes*, Paris, 1991, 203-207.

²⁴ M. Otte, *Le Paléolithique inférieur et moyen en Europe*, Paris, 1996, p. 78.

²⁵ V. Chirica, I. Borziac, *Gisements du Paléolithique inférieur et moyen entre le Dniestr et la Tissa*, p. 47-75.

²⁶ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 401-403.

²⁷ M. Otte, *op. cit.*, p. 195.

²⁸ *Ibidem*.

250.000 - 120.000 ani BP), apoi interglaciularul Riss-Würm (între aproximativ 120.000 - 80.000 ani BP), care acoperă în întregime Pleistocenul mijlociu; Pleistocenul superior aparține glaciațiunii Würm, cu stadiile și interstadiile sale, între aproximativ 80.000 și 11.000-10.000 ani BP.

Considerăm necesar să mai precizăm și corelațiile dintre glaciațiunea alpină și cea din nordul Continentului, deoarece în încadrările geocronologice ale campamentelor umane vom opera cu ambele noțiuni; pentru completarea informațiilor vom insera și denumiri din Rusia și America de Nord:

- Günz = Elster = Nebraska (America de Nord) = 1.200 - 700.000 ani;
- Günz-Mindel = Cromer = Afton (America de Nord) = 700.000 - 650.000 ani;
- Mindel = Elster = Kansas = 650.000 - 350.000 ani;
- Mindel-Riss = Holstein = Yarmouth = 350.000 - 300.000 ani;
- Riss = Saale = Nipru (Rusia) = Illinois = 300.000 - 130.000 ani;
- Riss-Würm = Eem = Mikulino (Rusia) = Sangamon = Borosțeni (România) = 130/120.000 - 110/70.000 ani;
- Würm = Vistula = Valdai (Rusia) = Wiskonsin = 110/70.000 - 11/10.000 ani²⁹.

Deoarece s-a stabilit că în timpul ultimei glaciațiuni avem date toate locuirile aparținând Paleoliticului inferior final ori Paleoliticului mijlociu și superior de pe teritoriul țării noastre, precizăm aici și oscilațiile climatice würmene, cu propunerile de cronologie absolută³⁰:

- *Pleniglaciularul inferior*, cu mai multe episoade temperate, 70.000 - 60.000 BP;
- *Interpleniglaciularul* (mai ales în Europa Centrală și Siberia), 60.000 - 45.000 BP;
- Oscilația Moershoofd, 45.000 - 40.000 BP;
- Oscilația Hengelo – Les Cottès, 36.000 - 34.000 / 33.000 BP;
- Oscilația Arcy – Denekamp – Stillfried B, 32.200 - 28.300 BP;
- Oscilația Maisières, 27.965 BP (solul fosil din stațiunea eponimă);
- Episodul Tursac, 26.000 - 24.000 BP, cu solul fosil Briansk, în Rusia, datat la 25.000 BP;
- *Pleniglaciularul superior*, cu mai multe episoade și faze intermediare:
- Episodul Laugerie (Maximul Valdai în Rusia), 20.000 - 19.000 BP;
- Faza rece, Laugerie-Lascaux, 19.000 - 18.000 BP;
- Episodul Lascaux, 18.000-17.000 BP;
- Episodul climatic *Dryas I*, 17.000 - 13.000 BP;
- Oscilația Bölling, temperată, 13.500 - 12.000 BP;

²⁹ V. Chirica, D. Boghian, *op. cit.*, p. 9-16.

³⁰ F. Djindjian, J. Kozlowski, M. Otte, *Le Paléolithique supérieur en Europe*, Paris, 1999.

- Episodul *Dryas II*, datat pe la 12.000 BP;
- Oscilația temperată Alleröd, 12.000 - 10.800 BP, ultima perioadă de încălzire înainte de Holocen;
- Episodul *Dryas III*, etapă rece a Tardiglaciului, 10.800 - 10.000 BP.

Considerăm necesar să precizăm aici și schema geocronologică realizată de M. Cârciumaru³¹, pe baza determinărilor de polen din peșterile carpatice:

- Interglaciul Boroșteni = Eem = Riss-Würm;
- Complexul interstadial Nandru, cu 4 faze de vegetație: Nandru 1 = Amersfoort; Nandru 2 = Brörup; Nandru 3 = Odderade; Nandru 4a = Moershoofd; Nandru 4b = Hengelo;
- Stadiu glaciuar (neprecizat);
- Complexul interstadial Ohaba, cu două oscilații climatice: Ohaba A și Ohaba B = Arcy – Stillfried B sau Arcy – Kesselt;
- Stadiu glaciuar (neprecizat);
- Oscilația climatică Herculană I = Tursac;
- Oscilațiile climatice Herculană II și Românești = Laugerie – Lascaux, cu precizarea că următoarele episoade climatice, identificate îndeosebi în Transilvania, prezintă mai puțin interes în cadrul demersului nostru.

Nu insistăm aici asupra condițiilor de vegetație și climă, specifice fazelor (episoadelor, oscilațiilor) würmiene sau locuirilor de peșteri ori în aer liber, deoarece aceste elemente pot fi găsite în capitolul rezervat cercetărilor arheobotanice.

În ceea ce privește cronologia absolută a campamentelor, relaționată la oscilații climatice, precizăm doar faptul că, începând cu cele mai vechi locuiri umane identificate cu certitudine în niveluri arheologice reale, de la Boroșteni (49.500 ± 3.200 - 1.100 BP), sau de la Nandru-Peștera Curată (45.200 ± 4.200 - 2.700 BP), până la cele mai recente, de cultură gravettiană, din Peștera Liliecilor de la Moeciu (16.110 ± 90 BP și 17.360 ± 80 BP), putem constata că acestea se pot încadra între finalul Interpleniglaciului și oscilația (episodul) Lascaux.

Evident, aceste aprecieri geocronologice au caracter general, deoarece limita inferioară stabilită cronologic nu se referă la *cele dintâi* locuiri identificate stratigrafic în grotile carpatice, iar limita superioară stabilită cronologic se bazează tot pe elemente de relativitate stratigrafică și de locație geografică ori geomorfologică.

X

Pe teritoriul României, între Prut și Tisa, Paleoliticul inferior este reprezentat doar prin descoperiri de suprafață, cu resturi de locuire aflate în

³¹ M. Cârciumaru, *op. cit.*

poziție secundară, spre deosebire de spațiul pruto-nistean, unde nivelurile de locuire sunt *in situ*, fiind depistate prin cercetări sistematice, în stațiuni pluristratificate³². Este de precizat că cele mai multe descoperiri se situează în Piemontul Cotmeana și în partea mai înaltă a Câmpiei Române.

Cele peste 1000 de piese, cioplite din silex (marea majoritate), dar și din cuarțit, au fost descoperite în depuneri remaniate, aflate în aluviunile râurilor Argeș și Olt, dar și în ale afluenților acestora (Dâmbovnic, Mozac, Cotmeana, Olteț, Topolog, Dârjov etc.).

Din punct de vedere tipologic, aceste piese sunt de tip *chopping-tools* și *choppers*, dar au fost depistate și așchii, protobifaciale, bifaciale de stil „abbeyvillien” și „acheuleen”. Forma acestor piese este diversă: ovală, oval-alungită, discoidală, amigdaloidă, triunghiulară, subtriunghiulară, cordiformă, chiar nucleiformă. Se precizează și faptul că unele dintre aceste piese au fost descoperite în asocieri cu așchii și lame de tip Levallois, ceea ce ni se pare firesc, dată fiind poziția lor remaniată, în prundișurile cursurilor de apă menționate.

De asemenea, este important de reținut faptul că unele dintre piesele litice au fost descoperite în asocieri sau în imediata apropiere a unor resturi faunistice, printre care se semnalează *Archidiskodon meridionalis*, *Dicerorhinus etruscus*. Deoarece cele două specii aparțin unor perioade geocronologice diferite, unele încadrări se pot face și prin prezența acestora, în sensul că materialele litice descoperite în asocieri cu *Archidiskodon Meridionalis* ar putea fi datate ante Cromerian, iar cele aflate alături de *Dicerorhinus etruscus* ar putea aparține unei etape de după Cromerian.

Descoperirile de la Bugiulești-Valea lui Grăunceanu au intrat de mult în atenția specialiștilor prin importanța punctelor fosilifere, care, prin asocierea faunistică, sugerează existența unui climat specific de la limita Pleocen-Pleistocen în spațiul nostru, mai ales prin afinitățile cu fauna de la Senèze³³.

Pe Valea Oltului, jud. Sibiu, în perimetrul satului Racovița, aproape de confluența celor două pâraie locale – Valea Lupului și Valea Bisericii – cu Oltul, s-a descoperit, în 1972, un *chopper* pe galet ovalar din silex maroniu³⁴.

Pe Valea Sadului, jud. Sibiu, în perimetrul satului Tâlmaci, în prundișurile acestui afluent al Cîmbului (acesta, la rândul lui fiind afluent al Oltului), s-au descoperit, cu ocazia unor amenajări hidrotehnice, mai multe piese: un *chopping-tool* pe un galet masiv din silex maroniu, cu desprinderi uni- și bilaterale pe diferite porțiuni, fără urme de rulare; un alt *chopping-tool* tot pe galet masiv ovalar din silex cenușiu-maroniu, foarte rulat, cu tăiș sinuos pe o latură și cu desprinderi diverse pe

³² V. Chirica, I. Borzic, *op. cit.*

³³ C. Rădulescu, P. Samson, *op. cit.*, p. 203-207; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 301.

³⁴ I. Paul, *Un cioplitor atribuit paleoliticului inferior descoperit în jud. Sibiu*, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 127-128; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 312.

ambele suprafețe, o piesă discoidală pe galet masiv din silex alburiu-cenușiu, intens patinat și cu urme de intensă rulare, cu desprinderi pe marginea ambelor suprafețe, o așchie masivă, nucleiformă, cu intenții de cioplire bifacială, din silex, cu talon lat, neted și cu bulb proeminent, cu câte trei și patru desprinderi pe fiecare suprafață. Se precizează că așchia are elemente de cioplire bifacială. Aceste materiale au fost puse în corelație cu descoperirea *chopper*-ului de la Racovița³⁵.

În bazinul Ciucului superior, în cariera de travertin de la Sândominic, în nivelul inferior, datat, pe baza asociațiilor faunistice, în interglaciarii Mindel-Riss (Holstein), sau cel mai recent la început de Riss (Saale), au fost descoperite câteva piese, atipice, cu excepția unui fragment de bifacială din gresie, cu retușe plate pe suprafața dorsală și cu desprinderi largi pe cea ventrală, în secțiune lenticulară.

Precizăm încă faptul că pe întregul spațiu geografic dintre Tisa, Prut și Dunăre s-au făcut numeroase alte descoperiri de materiale litice încadrate, tipologic, în Paleoliticul inferior. Acestea au un caracter cu totul izolat, iar numărul lor este foarte mic și nu contribuie decât statistic (raportându-le la întreaga zonă geografică) la o evaluare de caracter general a prezenței elementelor specifice celor mai vechi locuiri.

Pe de altă parte, descoperirea numeroaselor *puncte fosilifere*, unde până în prezent s-au descoperit numai resturi de faună pleistocenă, dar și prezența materialelor litice în asocieri cu resturi faunistice pleistocene, creează o imagine mai completă cu privire la o anumită intensitate de locuire a teritoriului României. Evident, la aceste descoperiri ar trebui adăugate acelea din întregul spațiu carpato-nistean și central-european, pentru a se putea crea imaginea de ansamblu a locuirilor comunităților umane în perioada de referință. Din acest punct de vedere, considerăm că nu este absolut necesară racordarea la descoperirile aparținând paleoliticului inferior la nivel continental, datorită unei anumite incertitudini a descoperirilor din spațiul geografic luat în considerație în cadrul demersului nostru.

X

Pe baza cercetărilor și a descoperirilor arheologice, putem constata o adevărată "explozie" de locuiri umane în Paleoliticul mijlociu, poate chiar mai intense decât în Paleoliticul superior vechi, îndeosebi în peșterile carpatice. Au fost identificate cele două tipuri principale de campamente: a – în grote, considerate adăposturi naturale, în interiorul cărora nu s-au identificat amenajări speciale de locuit, de tipul celor din alte spații geografice; b – așezări deschise, situate pe terasele râurilor sau pe alte forme de relief, dar nici în cadrul acestor campamente nu au fost semnalate structuri speciale de locuire.

³⁵ P.I. Dicu, *op. cit.*, p. 587-588; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 314.

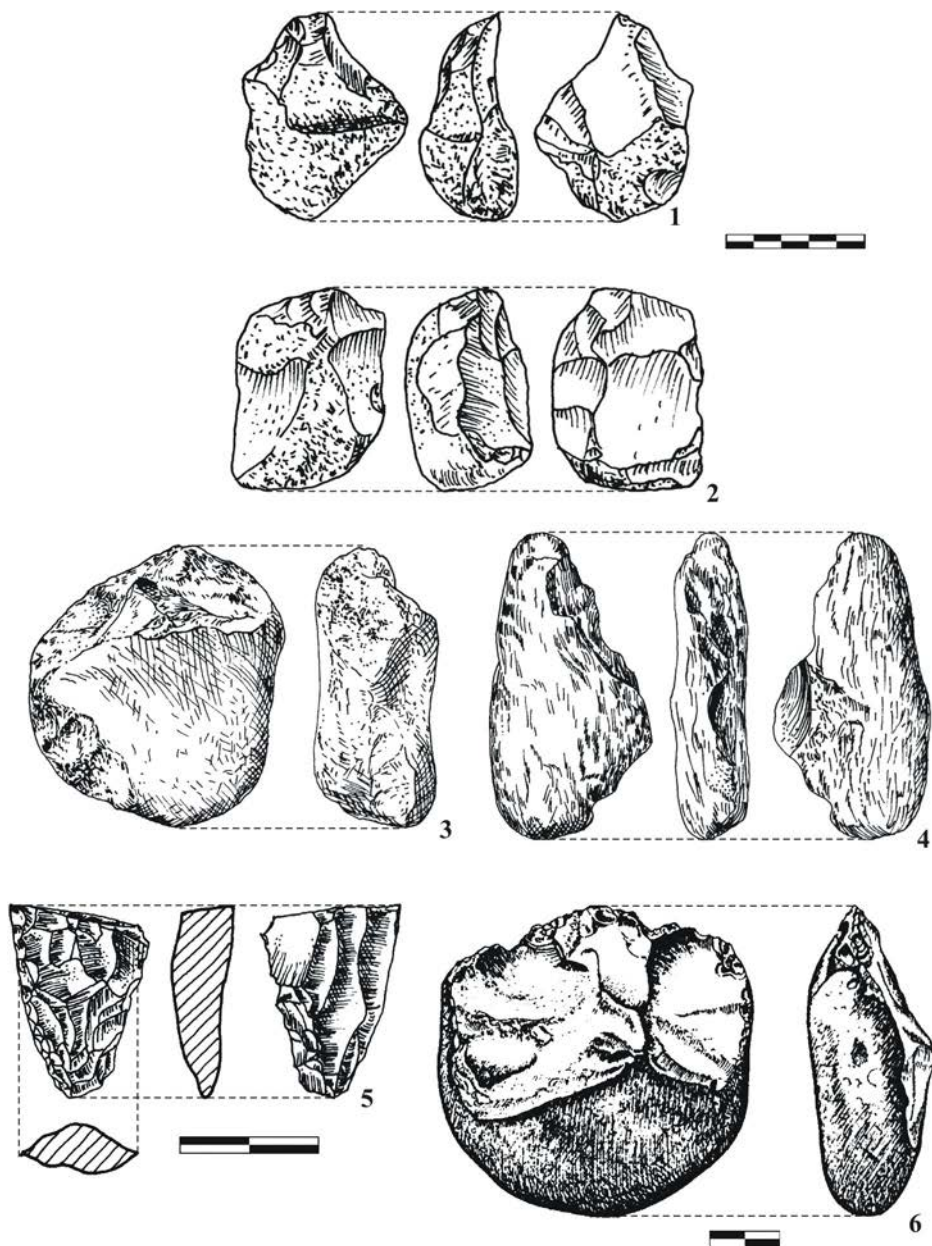

Fig. 1. Piese litice din Paleoliticul inferior de la Tetoiu (1-4), Sândominic (5), Racovița (6) (după Al. Păunescu)

O altă caracteristică a “spațiului transilvan” o constituie faptul că peșterile carpatice au fost folosite nu numai în Paleoliticul mijlociu, ci și (unele) în ambele perioade ale Paleoliticului superior. În aceste circumstanțe, și pentru a nu crea dificultăți în receptarea și înțelegerea fenomenului istoric al locuirilor umane, cu toate caracteristicile lor, dar diferențiate din punct de vedere cronologic și cultural, vom menționa toate secvențele de locuire din stațiunile pluristratificate, urmând ca prezentarea caracteristicilor proprii să se facă pe criterii crono-culturale.

Mai considerăm necesară o precizare: datorită importanței descoperirilor din *Peștera Cioarei*-Boroșteni și Baia de Fier, am inclus și aceste tehnocomplexe, cu întregul ansamblu al caracteristicilor locuirilor, în spațiul geografic al Transilvaniei, mai precis printre grotele carpatice cu resturi de locuire umană. Din analiza tuturor componentelor locuirilor, constatăm unele deosebiri marcante între tehnocomplexele specifice nivelurilor de locuire din peșteri și acelea din aer liber, inclusiv prezența sau absența structurilor de locuire (amenajări speciale pentru locuit, vetre de foc, ateliere de cioplire), a asociațiilor faunistice sau a posibilităților de cunoaștere a covorului vegetal (paleoflora). Se pare că, măcar parțial, unele deosebiri se datorează aspectelor cronologice ale locuirilor, în sensul anteriorității campamentelor din grote față de acelea situate în aer liber. Prezentarea celor mai elocvente elemente care compun ansamblul locuirilor aparținând Paleoliticului mijlociu se impune în vederea cunoașterii și înțelegerii dinamicii acestora în corelație cu factorii de mediu.

O analiză detaliată a inventarelor litice din stațiunile luate în considerație nu se impune în acest cadru, astfel că vom prezenta doar principalele caracteristici ale acestora, din punct de vedere tehnico-tipologic și statistic, inclusiv în ceea ce privește materiile prime folosite la cioplirea uneltelor. În acest sens, și pentru facilitarea accesului la informațiile esențiale, vom lua în considerație nivelurile arheologice cele mai bogate în elemente litice, pe baza cărora se pot efectua corelații tipologice și diferențieri statistice, pentru celelalte secvențe de locuire, cu întreaga gamă de caracteristici, oferind elemente de identificare în partea a doua a materialului nostru.

Astfel, la Ohaba Ponor, s-a constatat că cea mai bogată secvență de locuire este stratul III, în totalitatea sa, chiar dacă stratigrafic au fost diferențiate mai multe niveluri (a, b, c, d, e, f, g, inclusiv III fără precizarea nivelului), acest fapt putându-se datora atât autorilor săpăturilor cât și perioadelor în care acestea au fost efectuate (prima, respectiv a doua jumătate a secolului XX). Stratul III conține un număr de 286 piese litice finite, prin care întregul tehnocomplex este definit ca fiind de debitaj Non-Levallois și de facies Non-Levallois. Cea mai importantă grupă de unelte o reprezintă racloarele, urmată de piese cu *encoche* și de denticulate; bifaciaele se află în

număr mic (6) și sunt destul de atipice, astfel că în ansamblu, acestea nu pot da o caracteristică specială tehnocomplexului. Indicele Levallois al complexului luat în considerație este de 5,65%, cu un indice de talon neted (ITn) de 47,05%, iar cel cortical (ITc), de 36%; Indicele lamelar (ILam) este de numai 4,49%. Tipologic, se remarcă cele 22 vârfuri Levallois, retușate și neretușate, 84 racloare (dintre care 32 simple și 20 pe fața plană), 26 piese de tipul *couteau à dos*, cu sau fără cortex, 42 piese cu scobituri retușate, 20 denticulate; celelalte tipuri au ponderi aproape nesemnificative pentru o caracterizare tehnico-tipologică. Este necesar să precizăm și faptul că grupa a IV-a, de tip paleolitic superior, întrunește un procentaj de 8,93%, cu cele 6 gratoare, 6 străpungătoare, 7 burine, toate cu forme tipice dar mai ales, atipice.

Mai este necesar să precizăm că, din totalul de peste 5770 piese litice descoperite în această peșteră, peste 5220 sunt atipice (91%) și numai 542, tipice (9%), situație specifică aproape tuturor nivelurilor de locuire musteriană din peșteri, unde ponderea materiilor prime este dată de acelea de proveniență locală.

O altă grotă carpatică intens locuită (cel puțin din punct de vedere stratigrafic) a fost *Peștera Curată* de la Nandru, cu cele două straturi musteriene, I și II, cu trei, respectiv patru niveluri de locuire, dar care par să formeze un singur tehnocomplex, idee susținută de o oarecare omogenitate a utilajului litic, dar și de aceea a materiilor prime. Din acest punct de vedere, se poate constata și ideea pendulării comunităților umane, în sensul că prezența silexului, alături de cuarț-cuarțit și de alte roci locale, poate demonstra deplasarea oamenilor în căutarea de surse de materii prime de mai bună calitate. În total, tehnocomplexele din *Peștera Curată* se caracterizează, în cadrul celor 292 piese litice, printr-un număr relativ mic (45) de racloare (chiar dacă ele formează majoritatea uneltelor), un număr și mai mic (12) de piese cu scobitură retușată, numai 5 denticulate, 10 *couteaux à dos* natural, cu sau fără cortex, și numai trei bifaciale. Debitajul Levallois este aproape nesemnificativ (3 așchii, o lamă, 3 vârfuri și așchii Levallois).

Considerăm necesar să mai aducem în discuție și descoperirile din *Peștera Muierii* de la Baia de Fier, care se pot caracteriza nu numai printr-o destul de intensă frecventare a comunităților umane (Paleolitic mijlociu și superior), dar și prin existența unor structuri de locuire, ori a unor resturi antropologice. Aici, inventarul litic aparținând Paleoliticului mijlociu se bazează în proporție de peste 97% pe cioplirea cuarțitului, dar și pe existența unor ateliere de ciopplire, cu mari cantități de deșeuri de debitaj, cu galeți aflați în diferite faze de prelucrare, ori cu nuclee epuizate. În cadrul celor 390 de unelte, se remarcă (situație caracteristică tuturor locuirilor de peșteră) prezența racloarelor (148) cu diferitele lor subtipuri: 72 de tip simplu (drept,

concav, convex), 15 duble, 14 *déjeté*, 21 pe fața plană, numai 8 de tip convergent, 12 denticulate, apoi 20 *couteaux à dos* natural, cu sau fără cortex, 62 piese cu *encoche*, 50 denticulate, 9 bifaciale, în asociere cu 33 piese Levallois (așchii, lame, vârfuri). Cu toate acestea, $ILam = 4,20\%$, a determinat încadrarea tehnocomplexului în faciesul de debitaj Non-Levallois. Pe de altă parte, prezența indicelui Charentian de 11% face posibilă existența acestui facies în cadrul Musterianului peșterilor carpatice, pe care V. Gabori-Csánc îl denumeste „Musterianul pe galeți”.

Este de remarcat faptul că în celelalte peșteri carpatice, cercetate prin săpături sistematice, au fost descoperite destul de puține unelte finite, care să poată caracteriza un anume facies tehnologic, chiar un anume tip specific de debitaj, ori să individualizeze tehnocomplexele respective. Este dificil, dacă nu eronat să se poată exemplifica deosebiri sau caracterizări tehnico-tipologice pe loturi de 50-70 piese finite. Chiar și la *Gura Cheii-Râșnov*, cele două niveluri de locuire aparținând Paleoliticului mijlociu nu se diferențiază semnificativ între ele sau printre celelalte industrii ale grotelor carpatice.

Rămânând în domeniul industriilor litice, considerăm necesar să mai facem unele observații asupra tipurilor de retușe și cu privire la materiile prime folosite.

La Baia de Fier, s-a putut realiza un foarte detaliat studiu al tipurilor de retușe:

- subțire, 37,33% (directă, 79,51%; inversă, 16%; alternă, 3,57%);
- groasă, 24,33% (directă, 90,41%; inversă, 9,59%);
- denticulată, 26,66% (subțire directă, 55%, inversă, 12,50%, alternă, 3,75%; groasă directă, 27,50%);
- semi-Quina, 3,33%;
- abruptă, 4,33% (subțire directă, 69,23%, inversă, 7%; groasă directă, 23,77%).

La Ohaba Ponor, nivelul I, predomină tot retușa subțire directă, urmată procentual, de cea groasă și de cea denticulată subțire; în nivelul II, predomină retușa subțire directă și cea denticulată subțire directă; în nivelul III (integral): subțire directă, 62,62%; groasă, 20,70%; denticulată, 11,61%; abruptă, 6,56%, semi-Quina, numai 1,51%; în nivelul IVa-b, predomină tot retușa subțire directă, apoi cea groasă directă și denticulată groasă.

În *Peștera Liliiecilor* de la Moeciu, predomină retușa subțire și groasă, foarte rar cea de tip Quina și semi-Quina.

O statistică a materiilor prime demonstrează folosirea rocilor locale, printre care cuarțitul (sunt unele studii care semnalează necunoașterea diferențelor morfo-structurale dintre cuarț și cuarțit, de către arheologi, astfel că noi folosim o singură *noțiune*) se află pe primul loc: la Baia de Fier, cuarțit, 97% silex și alte roci, 3%; la Nandru-*Peștera Curată*, cuarțit, 66%,

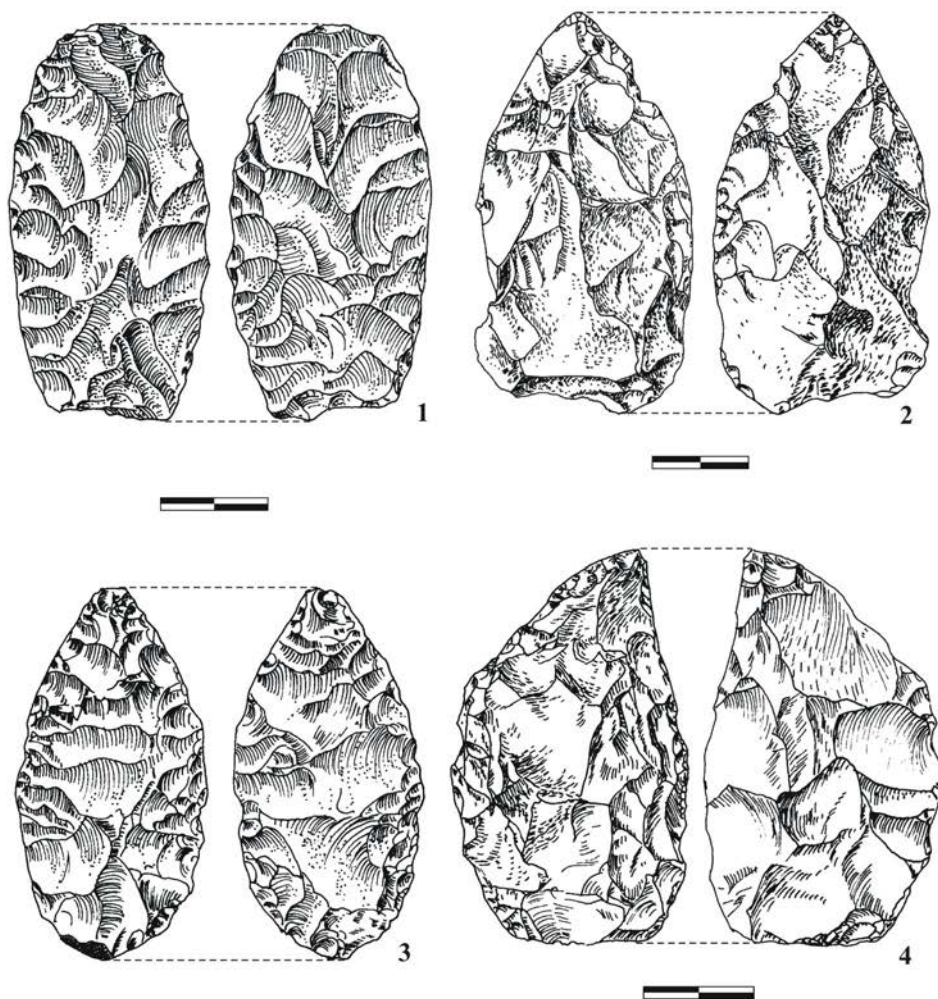

Fig. 2. Bifaciale musteriene de la Nandru-*Peștera Spurcată* (1), Remetea Șomoș I (2, 4), Iozășel (3) (după M. Bitiri)

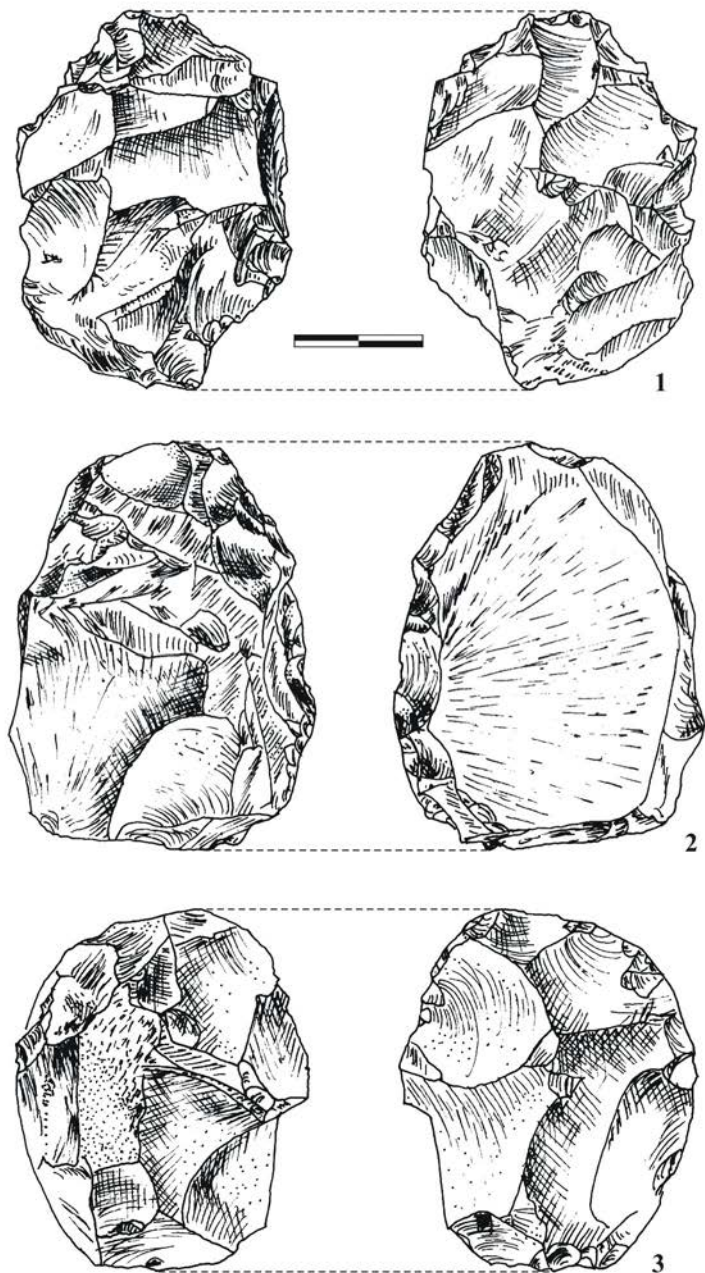

Fig. 3. Racloare cu desprinderi bifaciale de la Remetea Șomoș II (1-2), Boinești (3)
(după M. Bitiri)

silex, 27%, alte roci locale, 7%; la Ohaba Ponor, nivelul I, predomină cuarțitul, numai 4 piese fiind din silex; în nivelul II predomină tot cuarțitul, numai 2 piese fiind din silex; în nivelul III (cu straturile sale): 88,83%, cuarțit, 11%, silex și alte roci; în nivelul IVa-b, tot cuarțitul are proporția dominantă, în procente foarte mici fiind silexul și alte roci; în *Peștera Liliecilor* predomină (fără procentaje) rocile locale: cuarțit, gresii, silexul fiind pe ultimul loc; aceeași situație a fost constatată în cadrul tehnocomplexelor de la *Gura Cheii-Râșnov*.

Dimensiunile pieselor litice pot fi sugestive pentru posibilitatea stabilirii unor corelații. Astfel, la Baia de Fier, 66% dintre unelte sunt de mărime mijlocie, 21%, mici și 13%, mari. Dar constatăm că nu s-au efectuat statistici în toate tehnocomplexele litice, de cele mai multe ori precizându-se doar că majoritatea pieselor litice sunt de mărime mijlocie, urmată de acelea mici și mari, astfel că nu putem realiza diferențieri notabile, referitoare la posibile tehnologii litice, cu anumite specificități locale.

Pe de altă parte, dacă analizăm acest aspect în corelație cu materiile prime, constatăm că, dată fiind utilizarea net preponderentă a cuarțitului (materie primă ce nu se pretează la o cioplire strict controlată, cum este silexul), comunitățile umane nu puteau să aibă realizări deosebite în ceea ce privește componentele tehnologică și tipologică a ciopririi uneltelor.

O categorie importantă o constituie vetrele, existente sau dispărute datorită unor procese pedo-geologice. În mai multe cazuri, cum ar fi la *Nandru-Peștera Curată* (nivelul Ia-c) ori la *Gura Cheii-Râșnov*, prezența vetrelor a putut constitui un important element stratigrafic. De cele mai multe ori, conținutul vetrelor a constituit esența eşantioanelor pentru datările prin metodele specifice cronologiei absolute. În multe cazuri s-au păstrat numai fragmente de cărbuni de la vetrele care au încălzit adăposturile ori atelierele de cioplire.

S-a stabilit existența celor două tipuri de vetre, specifice locuirilor musteriene: cu amenajări speciale, din lespezi de piatră, sau cu unele dotări, cum ar fi folosirea unor mari lespezi care să înmagazineze căldura pentru a încălzi și după stingerea focului, dar și vetre simple, reprezentate de gropi obișnuite, în care au fost descoperite fragmente de cărbuni, uneori oase arse, cenușă. Ambele tipuri au fost identificate la Cioclovina, dar se remarcă vatra amenajată, de la intrarea în peșteră, în perimetrul căreia s-au găsit oase de urs și lup.

Este de remarcat faptul că fiecare nivel arheologic de la *Nandru-Peștera Curată* (Ia-c) conținea câte o singură vatră.

La Ohaba Ponor, o vatră a fost amenajată la intrarea în peșteră, iar o alta, în centrul grotei; alte vetre nu aveau amenajări speciale.

La *Gura Cheii-Râșnov*, cele două niveluri musteriene, aproape identice ca utilaj litic, au fost departajate datorită poziției stratigrafice a vetrelor.

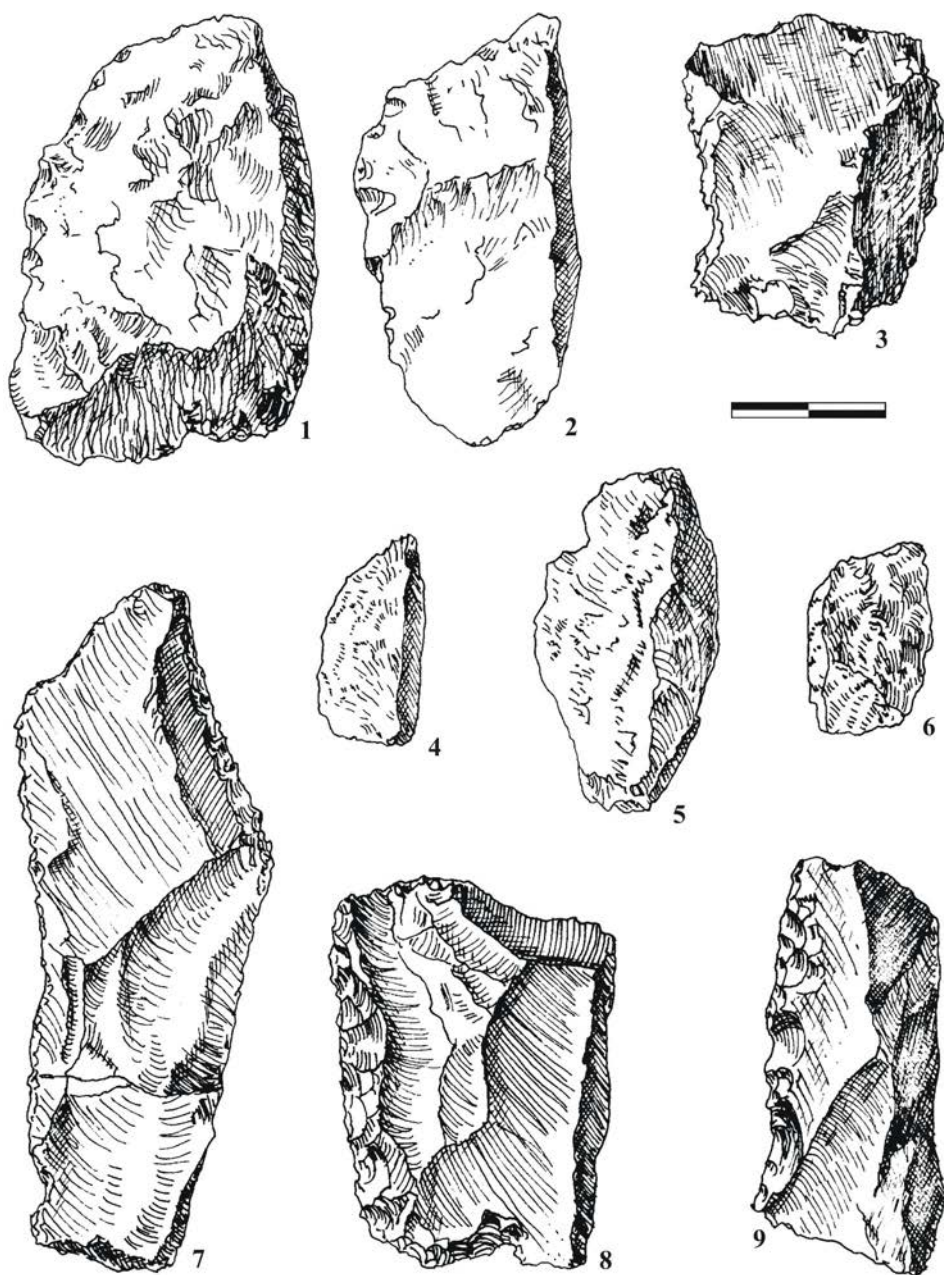

Fig. 4. Piese litice de la Ohaba Ponor (după M. Roska)

În cadrul locuirilor de suprafață, precizăm existența vetrei amenajate cu lespezi, la *Remetea-Somoș II*, nivelul I musterian, dar care nu a fost folosită pentru determinarea vârstei absolute a locuirii.

O componentă deosebit de importantă a campamentelor din grotlele carpatice o constituie prezența resturilor pleoantropologice în unele niveluri de locuire musteriană. La Ohaba Ponor, resturile osoase se aflau în asociere cu unelte litice specifice Musterianului, situație întâlnită și în peștera Livadița de la Pescari, jud. Caraș-Severin. Resturile faunistice, incluzând și oase de păsări, din toate campaniile de cercetări arheologice sunt diverse și bogate³⁶. Pe baza prezenței micromamiferelor s-au realizat 4 faze climatice (numai pentru locuirile musteriene): I, climat continental; II, climat temperat și umed; III, climat continental; IV, climat temperat și umed. Vedem, deci, o anumită ciclicitate a acestor elemente climatice³⁷.

De asemenea, este necesar să precizăm și descoperirea din peștera Ciurului-Izbuc, jud. Bihor, a unor amprente de pași, peste 400 (în *Sala Pașilor*), în asociere cu urme de gheare și cu oase, inclusiv un craniu de urs de peșteră³⁸, dar se estimează că amprente ar putea aparține unei comunități de *Homo sapiens*.

În sfârșit, ar mai trebui precizată prezența faunei cuaternare în întregul spațiu geografic al Transilvaniei, pe cel puțin două principii: descoperiri paleofaunistice în afara contextului arheologic (fără a fi în asociere cu dovezi ale prezenței umane) și resturi faunistice (inclusiv microvertebrate, gasteropode, păsări), descoperite în nivelurile de locuire (în perimetrul campamentelor comunităților umane).

Locuirile musteriene din așezările situate în aer liber se situează, geografic, în nordul și nord-vestul Transilvaniei. Dar acestea conțin numai câte un singur nivel de locuire considerată ca aparținând Paleoliticului mijlociu și mai puține unelte finite în comparație cu locuirile din peșteri. Astfel, la Bușag, nivelul I, inferior, sunt semnalate următoarele categorii de unelte: 3 piese Levallois, 25 racloare de diferite tipuri (simplu – drept, convex, concav), dublu drept sau convergent, de tip *déjeté*, 2 piese cu scobitură retușată, dar pe așchii Levallois, 3 denticulate. Lipsesc piesele de tip *couteau à dos* și bifaciales.

³⁶ Al. Păunescu, *op. cit.*, *passim*.

³⁷ Al.-Cr. Păunescu, M. Abbasi, *Les microvertébrés de la grotte Bordu Mare (Ohaba Ponor, Roumanie): paléontologie et paléoécologie*, în *Trav. Inst. Spéol. "Emile Racovitza"*, 35, 1996, p. 153-174; T. Jurcsák, E. Kessler, *Evoluția avifaunei pe teritoriul României (III). Filogenie și sistematică*, în *Crisia*, 18, 1988, p. 647-688; E. Kessler, *Contribuții noi la studiul avifaunei cuaternare din România*, în *Crisia*, 1985, 15, p. 487; Idem, *Prezența galinaceelor (ORD. Galliformes, CL. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României*, în *AMN*, 26-30, I/1 (1989-1993), 1994, p. 207.

³⁸ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 133.

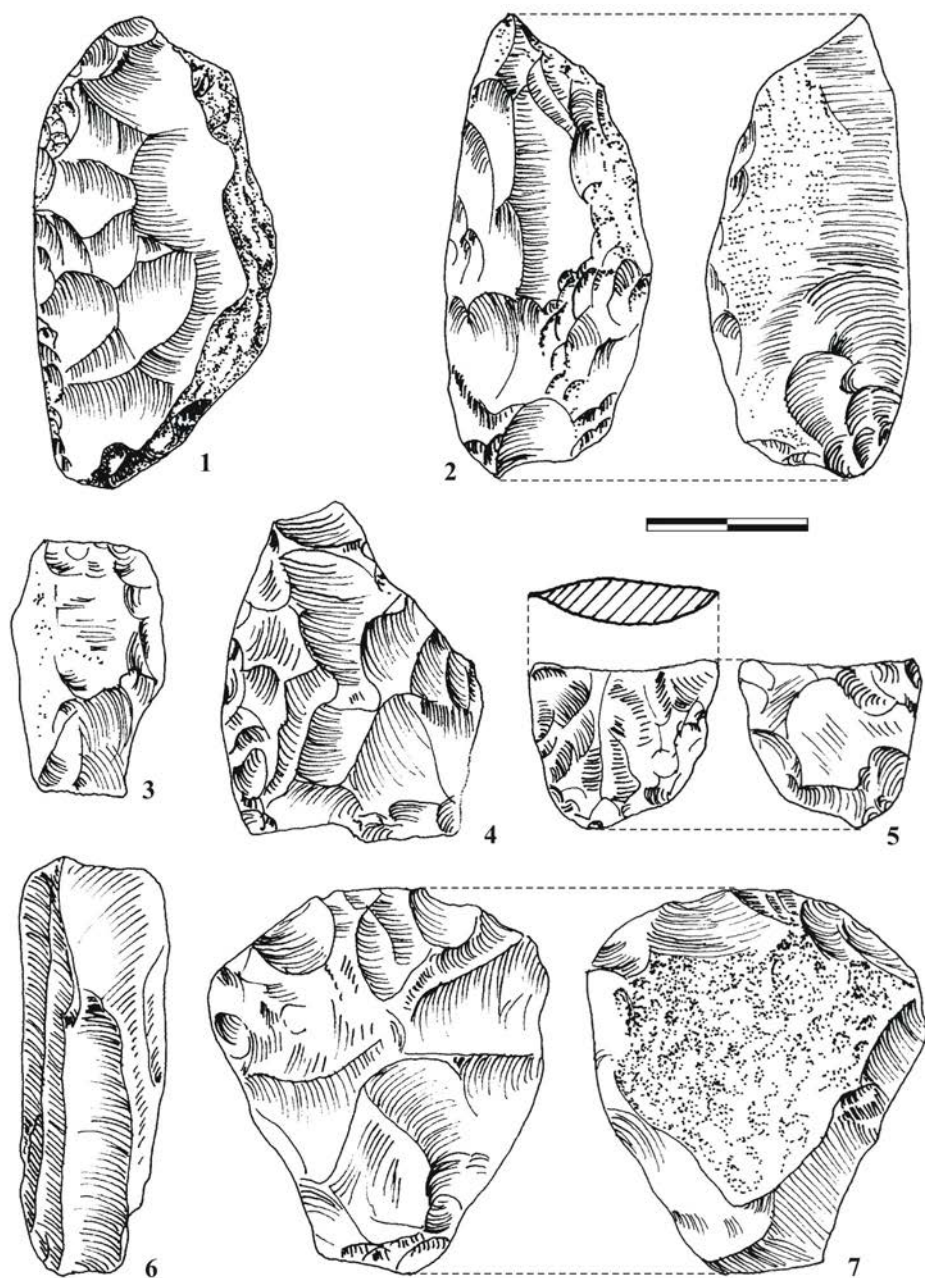

Fig. 5. Piese litice de la Boinești, niv. I (după M. Bitiri)

La Boinești, nivelul I, inferior, au fost semnalate 15 așchii, lame, vârfuri Levallois, 19 racloare de tip simplu, dublu, convergent, chiar pe așchie Levallois, 3 *couteaux à dos* neted sau cortical, 8 *encoche*s și 14 denticulate pe așchii sau lame Levallois ori non-Levallois, dar și 8 nuclee Levallois de lame sau de așchii.

La Remetea Somoș I, primul nivel cuprinde, printre cele 26 de unelte, 6 așchii și un vârf Levallois, 8 racloare aparținând tipurilor cunoscute deja, 3 bifaciale triunghiulare sau ovalare etc.

La Ileanda-Perii Vadului, printre cele 47 unelte finite din nivelul I (inferior), se remarcă 11 piese cioplite în tehnică Levallois, dar numai 4 racloare, 11 *couteaux à dos* natural cu cortex, 12 piese cu *encoche* și numai 2 denticulate.

Constatăm, așadar, puține elemente tehnico-tipologice care să poată caracteriza aceste industrii, considerate musteriene numai prin prezența unor elemente specifice, de aspect Levallois, chiar dacă se află în proporții aproape nesemnificative. Datorită sărăciei utilajului litic, nu s-au putut face statistici și nu s-a putut stabili cu certitudine apartenența tehnocomplexelor în cadrul Musterianului în sens larg. În acest sens, considerăm semnificativ faptul că în toate aceste locuri nu s-a descoperit decât o singură vatră (la Remetea-Somoș II, în apropierea unui mic atelier de cioplire). De asemenea, aceste locuri de scurtă durată se caracterizează și prin totala absență a resturilor paleofaunistice.

Unele considerații sunt necesare cu privire la cronologia relativă și absolută a locuirilor aparținând Paleoliticului mijlociu din spațiul geografic al Transilvaniei. Din acest punct de vedere, cele mai vechi unelte prezentate deja, fie că au fost descoperite în poziție secundară sau *in situ*, aparțin, geocronologic, unei etape evolute a Pleistocenului inferior.

Odată cu descoperirile aparținând Paleoliticului mijlociu, aprecierile de ordin cronologic pot fi mai exacte, datorită analizelor de cronologie absolută, chiar dacă determinările sunt supuse unor analize critice, privind calitatea eșantioanelor, marja de incertitudine a vârstei precizată prin \pm , ori natura eșantionului (oase arse / narse, cărbune etc.). Din cauza unor neconcordanțe constatate între vârsta unor niveluri de locuire și prezența stratigrafică a acestora, la care se adaugă posibila incertitudine \pm , uneori trebuie să se accepte tot o cronologie relativă.

Datele exacte ale tuturor nivelurilor de locuire din stațiunile unde s-au putut preleva eșantioane pe baza cărora s-au stabilit vârstele acestora vor fi prezentate mai jos, odată cu întregul complex al locuirilor aparținând Paleoliticului mijlociu din peșterile carpatice, deoarece în așezările situate în aer liber nu s-au efectuat determinări de cronologie absolută. Așadar, am putea estima că cele mai vechi locuri din peșterile carpatice sunt cele de la Boroșteni și Nandru-Peștera Curată, poate și primul nivel de locuire de la Baia de Fier, datate spre 50.000 ani BP, ceea ce, din punct de vedere geocronologic ar fi echivalate cu interglaciarul Eem (Boroșteni din schema lui M. Cărciumaru).

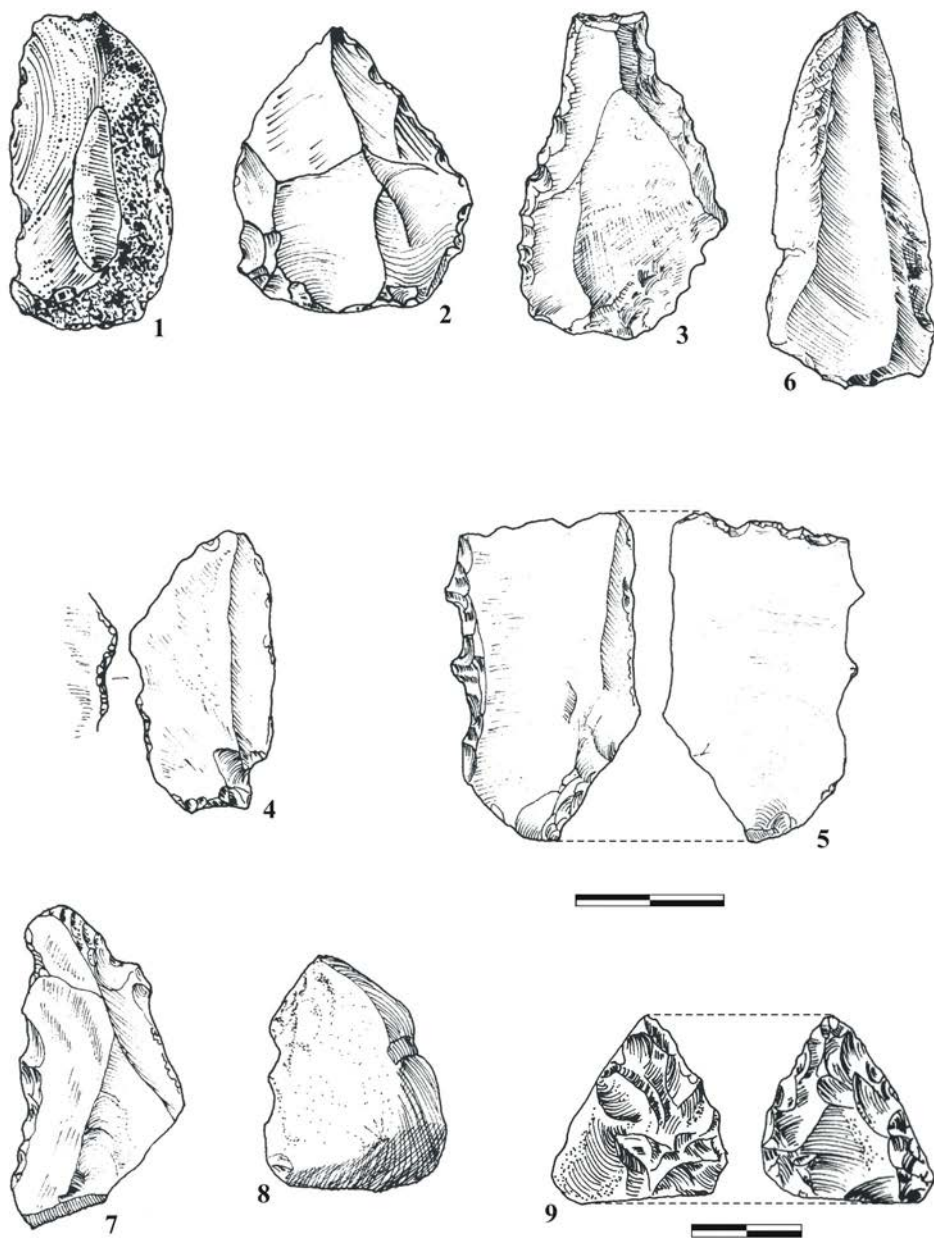

Fig. 6. Piese din silex și cuarțit: Ohaba Ponor (1), Baia de Fier (2-3, 6-7, 11), Cheia (Dobrogea) (4); Nandru-Peștera Curată (5, 8-9) (după Al. Păunescu)

Datele disparate pe care le avem cu privire la stratigrafia arheologică a locuirilor (mai ales din peșteri), coroborate cu lipsa vârstei fiecărui nivel arheologic, nu ne îngăduie să propunem, acum, un *tablou* cronologic real al acestora. În acest sens, nu putem decât să precizăm perioada în care se poate considera finalul locuirilor, luând în considerație o secvență ce poate fi considerată coerentă: cea de la *Gura Cheii-Râșnov*, unde nivelul II musterian este datat la 33.300 ± 900 BP (GrN-13009), la bază, 30.450 ± 300 ani BP (GrN-13008) în centrul locuirii, și $29.700 + 1.700 - 1.400$ BP (GrN-11619) la partea sa superioară (aceasta din urmă fiind dublată și de datarea de $28.900 + 2.400 - 1.800$ BP (GrN-14620). Nu poate fi omisă nici vârsta de 34.400 ± 500 BP (GrN-16141, colagen), de la Peștera *Valea Coacăzei*-Moeciu, deși aparține unei locuiri foarte sporadice, dacă luăm în considerație componentele tehnico-tipologice ale nivelului de locuire.

În acest context, am putea considera că locuirile musteriene din peșterile carpatice își încheie evoluția aproape concomitent cu începutul locuirilor aurignaciene de la est de Carpați (Mitoc-*Malu Galben*, pe Prut)³⁹.

Dacă raportăm locuirile din Transilvania la un spațiu mai larg, spre est (spre Nistru), constatăm existența mai multor faciesuri, cu unele specificități:

- Musterianul tipic, cu elemente acheuleene, la Trinca I și II (nivelurile inferioare), Ripiceni-Izvor;
- Musterianul de tip Levallois (grota Butești, Molodova I, Ripiceni- Izvor);
- Musterianul de tradiție micoquiană (Volodeni II, Trinca II, Mamaia-Sat);
- Musterianul de tradiție charentiană, în grotele carpatice;
- Musterianul denticulat, în Dobrogea, poate la Mitoc-Valea Izvorului și la Buzdugeni;
- Paleoliticul cuarțitic, (în sensul lui Fl. Mogoșanu), în așezări din Banat.

Dar și în cadrul strict al locuirilor musteriene din Transilvania se pot observa unele diferențieri în ceea ce privește prezența / absența și procentajul pieselor caracteristice, printre care bifacialele comportă o situație semnificativă.

După opinia lui M. Gábori⁴⁰, peșterile carpatice: Nandru, Cioclovina, Baia de Fier, Ohaba Ponor, Boroșteni) formează un grup, am spune noi, omogen, al industriilor cu specificitate bazată pe folosirea materiei prime locale: cuarțul, cu unele afinități spre Erd și spre grotele Alpilor Orientali, grup considerat ca fiind de factura Charentianului Europei de sud-est. De altfel, Musterianul de la Erd se caracterizează tot prin debitajul și faciesul Non-Levallois, cu unelte cioplite preponderent din cuarțit, locuirile de aici sau de la Tata având vârste care concordă cu acelea din peșterile carpatice, de unde se poate deduce aceea uniformitate a Charentianului Europei sud-estice în sens larg.

³⁹ V. Chirica, I. Borziac, *op. cit.*

⁴⁰ M. Gábori, *Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural. Esquisse historique*, Budapest, 1976, p. 91-95.

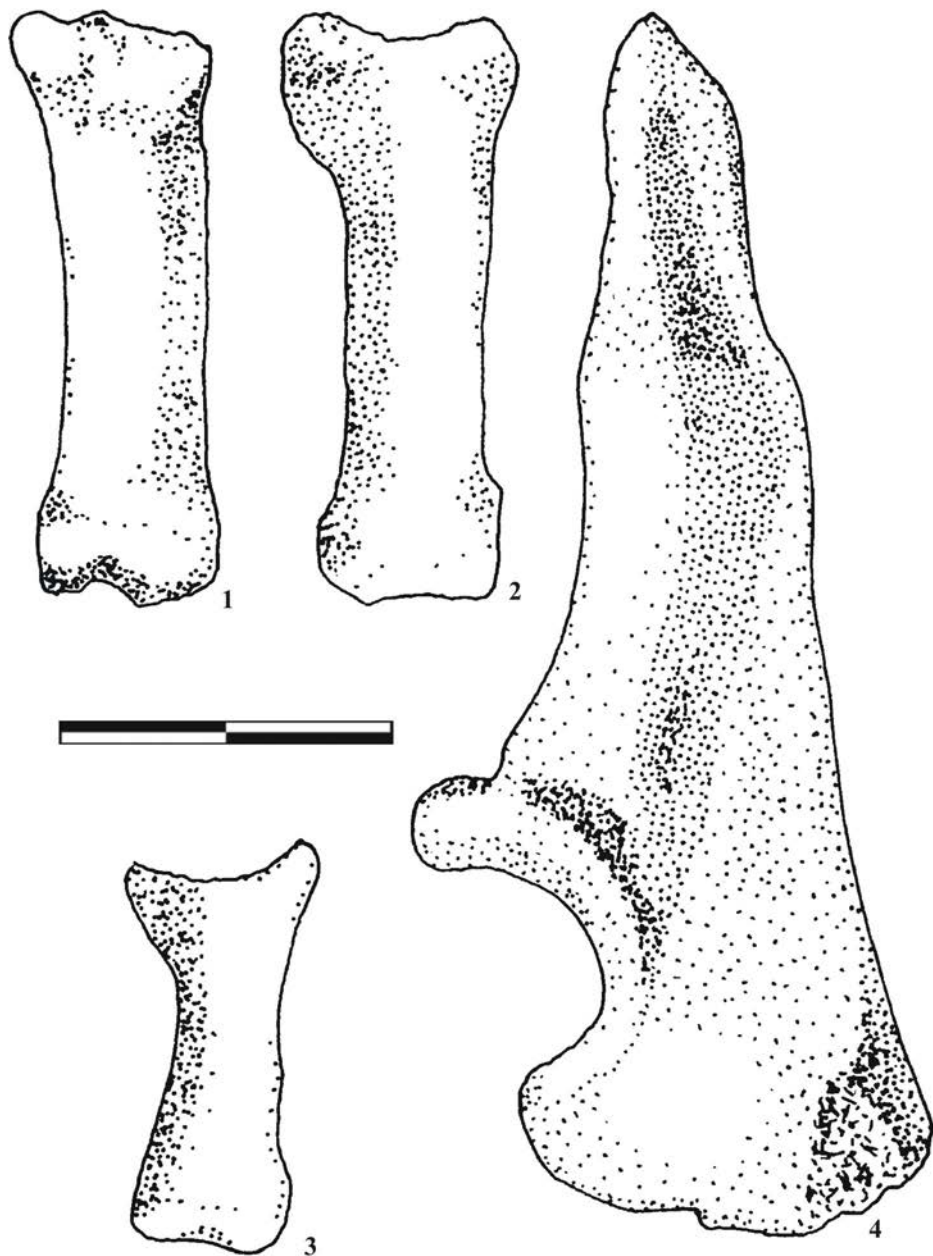

Fig. 7. Falangele de la Ohaba-Ponor (1-3),
pumnal din os de urs de la *Peștera Muierii* (4) (după Al. Păunescu)

X

Trecerea de la Paleoliticul mijlociu la cel superior, de la Omul de Neandertal la omul modern, apariția tehnocomplexelor bazate pe industria lamelară, inclusiv a unui alt *comportament* al comunităților umane constituie încă una dintre cele mai importante probleme ale Preistoriei vechi. Această întreagă problematică se accentuează datorită (încă) fragmentării și insuficienței informațiilor, a unor opinii rămase “clasice”, potrivit cărora orice locuire ce se constată, stratigrafic și industrial (tehnic-tipologic) între Musterian și Gravettian trebuie să aparțină Aurignacianului.

Noi nu am constatat existența *fosilelor directe* (tipuri de retușe, prezența gratoarelor și a burinelor carenate, *à museau* etc.), în cadrul listelor tipologice ale inventarelor litice din toate stațiunile caracterizate ca fiind „aurignaciene”, astfel că am introdus o nouă departajare crono-culturală: *Paleolitic superior vechi* și *Paleolitic superior recent*, pentru a acoperi întregul spectru al locuirilor omului modern în spațiul carpato-nistean⁴¹.

Așadar, în accepțiunea noastră, locuirile considerate aurignaciene în literatura românească de specialitate (situate, în Transilvania, între nivelurile musteriene și gravettiene – la *Gura Cheii-Râșnov*, de exemplu), trebuie incluse în ceea ce am numit *Paleoliticul superior vechi*. În spațiul geografic al Transilvaniei, lista acestor stațiuni, de peșteră sau de suprafață (așa cum au intrat ele în literatura de specialitate), este următoarea: Cremenea-În Poieniță și Malu Dinu Buzea (jud. Covasna), *Gura Cheii-Râșnov* și *Peștera Liliacilor-Moeciu* (jud. Brașov), Baia de Fier și Boroșteni, (jud. Gorj), Ohaba Ponor, Cioclovina și Nandru (jud. Hunedoara), Boinești, Remetea-Somoș I și II, Călinești (jud. Satu Mare), Bușag (jud. Maramureș). Precizăm că, în cadrul stațiunilor pluristratificate, nivelul de locuire specific perioadei va fi precizat când va fi tratată secvența stratigrafică proprie.

Constatăm o situație cu grad de generalizare: stațiunile din grotile carpatice, *fără excepție*, cunosc locuiri sporadice, de scurtă durată, cu utilaje litice uneori nesemnificative, chiar dacă există, uneori, și alte componente ale campamentelor (faună, vetre etc.); locuirile deschise (în aer liber) sunt mai bogate în utilaj litic, dar, în cadrul acestora, secvențele din Oaș și Maramureș sunt aproape sau chiar în totalitate lipsite de vetre de foc, ateliere de cioplire, resturi faunistice, ceea ce micșorează considerabil spectrul elementelor de analiză și încadrare cronologică și culturală.

⁴¹ V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, *Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dniestr et la Tissa*.

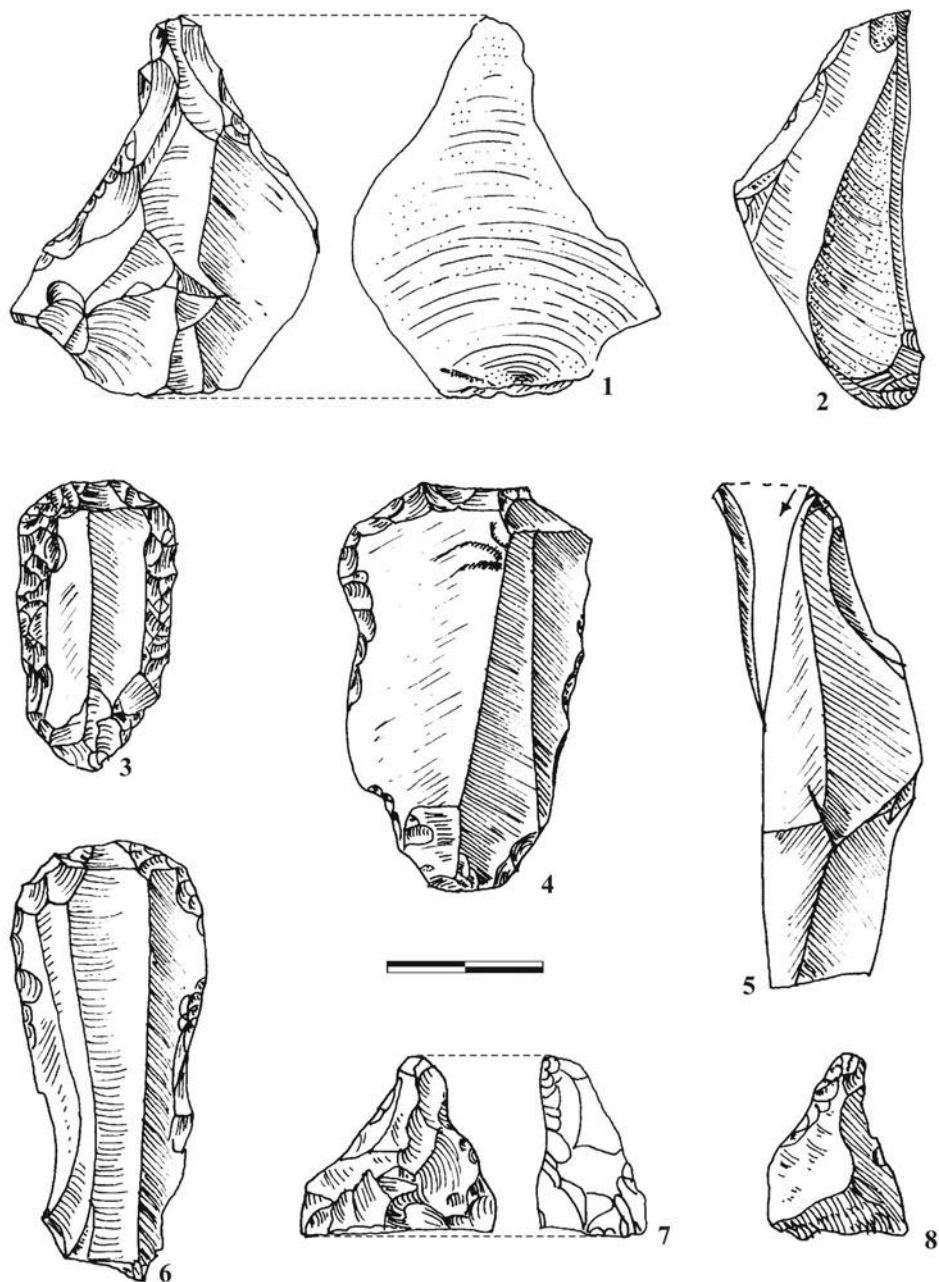

Fig. 8. Unelte din silex de la Cremeneia - Sita Buzăului din Paleoliticul superior vechi (după Al. Păunescu)

Pentru aceste considerente, nu putem aborda problematica întregii perioade a Paleoliticului superior după criteriile pe care le-am folosit în tratarea complexității locuirilor musteriene. Dar nu am exclus descoperirile de la Baia de Fier și Boroșteni pentru a da un plus de coerență demersului nostru. În aceste două grote, nici nu credem că putem accepta cu rigurozitate existența unor niveluri reale de locuire aparținând primelor secvențe de locuire a Paleoliticului superior datorită caracterului relativ neclar al poziției stratigrafice a descoperirilor. Acestea există, totuși. Astfel, la Baia de Fier, locuirile au fost cantonate în mai multe puncte, dar la intrarea în grotă, utilajul litic și osos este reprezentat de câteva lame, dintre care una cu laturile retușate, iar fauna este compusă din resturi de urs, vulpe, rozătoare; în *Secțiunea transversală*, între cele două locuri (musteriană și aurignaciană) nu există un strat steril, iar în nivelul arheologic s-au găsit numai două lame de silex, în asociere cu oase de urs. În *Galeria M*, în nivelul considerat aurignacian, s-a descoperit craniul de *Homo sapiens fossilis*, din care s-a recuperat o mare parte a masivului facial, un fragment de mandibulă, precum și alte fragmente osoase, în asociere cu faună de urs, hienă, leu, lup, vulpe, cal, bour etc., care nu pot fi considerate reprezentative numai pentru începuturile Paleoliticului superior⁴². Resturile osoase umane au fost datate la 30.150 ± 800 BP (LuA-5228).

La Boroșteni, eventuala locuire aparținând Paleoliticului superior vechi este reprezentată de câteva piese de silex de tradiție anterioară Gravettianului; această sporadică locuire este datată la 25.900 ± 120 BP (GrN-15051) și 25.330 ± 240 BP (GrN-15045), motiv pentru care M. Cărciumaru⁴³ nu-i acordă o atenție specială.

La Cioclovina, M. Roska a identificat resturi de locuire de aspect aurignacian, sporadice ca utilaj litic: o lamă de tip *appointée*, lame retușate, unele denticulate, un burin pe lamă cu scobitură retușată, un burin de unghi pe spărtură, pe lamă cu laturile retușate, deșeuri de cioplire, două posibile unelte din os (în accepțiunea lui H. Breuil), în asociere cu resturi faunistice și cu o calotă craniană aparținând, după Fr. Rainer și I. Simionescu, unei femei de 30-40 de ani, cu elemente specifice tipului *Předmosti*⁴⁴. Importantă este vârsta istorică a craniului, de 29.000 ± 700 BP (LuA-5229)⁴⁵.

În celelalte peșteri carpatice, așa-zisele locuri de tip aurignacian sunt foarte sporadice, cu excepția celor din *Peștera Liliecilor*-Moeciu și din *Gura Cheii*-Râșnov. Astfel, nivelul II din prima peșteră este alcătuit, ca tehnocomplex al Paleoliticului superior vechi, din 11 gratoare (dar numai unul carenat și unul

⁴² *Ibidem*, p. 139-141.

⁴³ M. Cărciumaru, *Peștera Cioarei Boroșteni. Paleomediul, cronologia și activitățile umane în Paleolitic*, Târgoviște, 2000.

⁴⁴ O. Necrasov, *Originea și evoluția omului*, București, 1971, p. 215.

⁴⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 231.

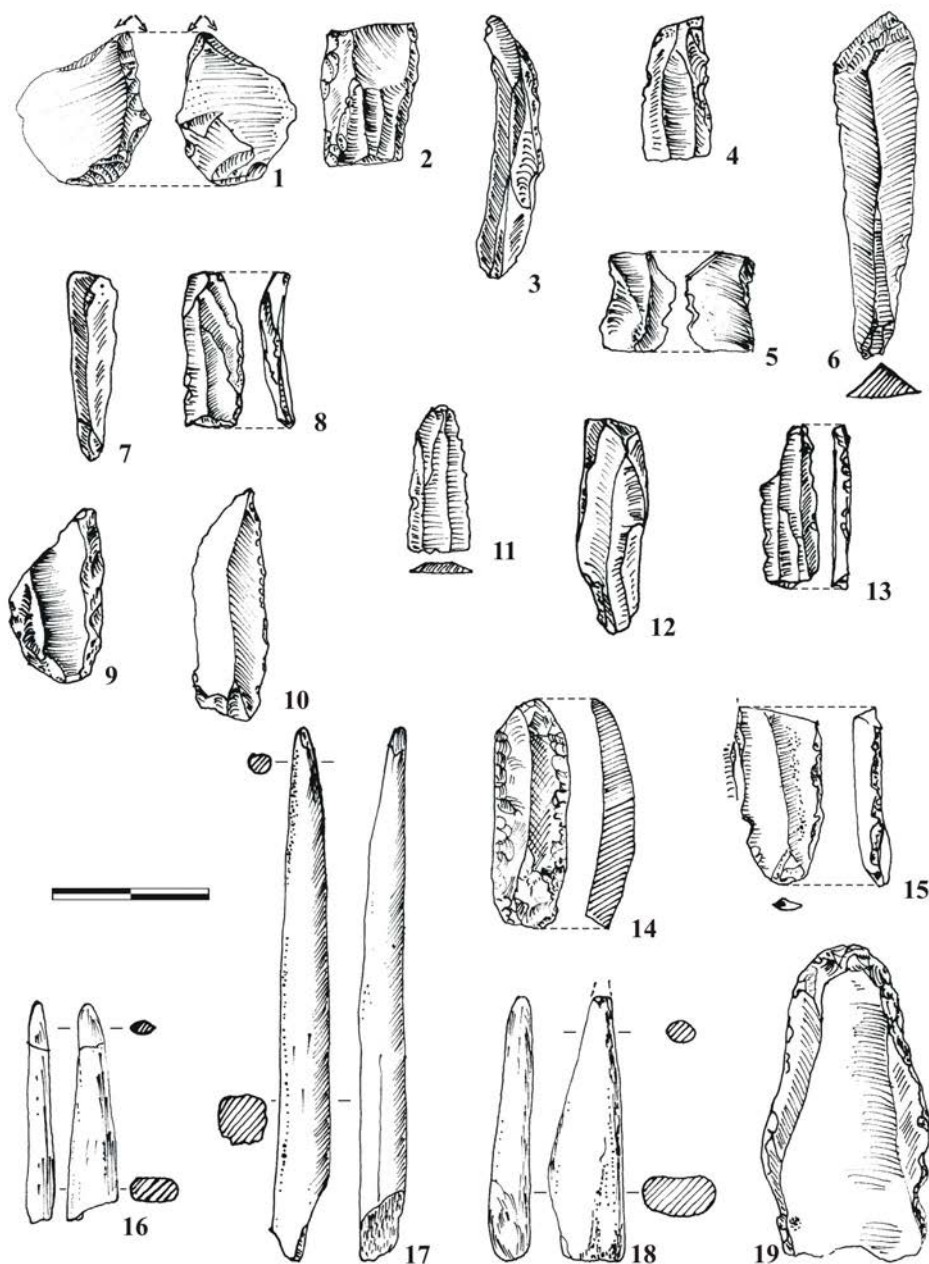

Fig. 9. Unelte din silex și din os de la Baia de Fier. Paleoliticul superior vechi (după Al. Păunescu)

à *museau*), 5 burine, dintre care două de tip diedru, 14 piese cu *encoche* și 16 denticulate, 7 racloare, două lamele Dufour (ca elemente de specificitate aurignaciană), grupa caracteristică aurignaciană întrunind un procent de numai 9,72%. O destul de bogată și variată faună, alcătuită din macro- și micromamifere, gasteropode și insectivore se asociază inventarului litic.

A doua peșteră, situată la 20 km est, are, în nivelul III, un utilaj litic alcătuit din 4 gratoare (unul carenat, pe așchie și unul à *museau*, pe așchie trunchiată), lame retușate și neretușate, așchii, în asociere cu resturi faunistice: mamifere, microvertebrate, păsări. Pe baza asocierii dintre *Terricola* cf. *subterraneus* și *Microtus gregalis*, s-a estimat, în această perioadă, restrângerea pădurii și înlocuirea ei cu peisaj de prerie și stepă. Considerăm necesar să mai precizăm că s-a constatat schimbarea cvasitotală a materiilor prime în această perioadă, prin folosirea prioritară (uneori, totală) a silexului de bună calitate, ceea ce ar putea reprezenta o altă *strategie* a comunităților umane de la începutul Paleoliticului superior.

Locuirile din stațiunile deschise sunt mult mai bogate, îndeosebi în inventar litic. În spațiul geografic al Carpaților de Curbură, așezările de la Cremenea: În *Poeniță* și *Malu Dinu Buzea* au oferit tehnocomplexe care demonstrează existența unor bogate ateliere de cioplire. Astfel, în prima așezare, nivelul I, atribuit Paleoliticului superior vechi, conține 18 gratoare (3 carenate), 6 piese de tip *bec*, 42 burine (10 diedre), 17 lame cu *encoche* și 7 denticulate, 18 racloare, 2 lamele Dufour etc., ceea ce a determinat un procentaj de 14,19% al grupei aurignaciene, în cadrul căreia burinele ocupă primul loc, cu un indice de 25,92%. În ceea ce privește materia primă, s-a constatat un procentaj de 93% al silexului, extras, probabil, din cariera naturală aflată în apropiere. Următorul nivel de locuire (II) aparține Gravettianului.

În cea de a doua așezare, situată pe o terasă inferioară a Buzăului, nivelul I, inferior, aparține tot Paleoliticului superior vechi. Tehnocomplexul este alcătuit din 70 de gratoare (9 carenate și 5 à *museau*), 13 burine (numai 3 diedre), 5 piese cu *encoche* și 5 denticulate, 5 gratoare, 6 lamele Dufour etc., dând grupei aurignaciene un procent de 21,18%. Remarcăm că, spre deosebire de prima așezare, aici, pe primul loc se situează gratoarele, cu un indice de 60,16%. Și aici silexul de bună calitate ocupă un procentaj de utilizare de 81%. Al. Păunescu⁴⁶ a apreciat că ambele locuri ar putea aparține unei etape mijlocii a Aurignacianului din sud-estul Transilvaniei.

Cum vom constata și în cadrul altor locuri aproximativ similare în ceea ce privește componența utilajului litic, absența totală sau slaba prezență a tipurilor clasice (*fosile directe*) ale Aurignacianului în sens european, ne-a

⁴⁶ *Ibidem*, p. 364.

determinat să le încadrăm în Paleoliticul superior vechi, întrucât nu am putut stabili cu certitudine existența unui facies specific, pe care l-am putea numi, de exemplu, *Aurignacian de tip Cremenea*. În această stațiune, nivelul II aparține Epipaleoliticului (Tardenoisianului).

Stațiunea de la Bușag⁴⁷ a constituit, multă vreme, un punct de referință pentru identificarea Aurignacianului tipic (în sensul european al utilajului litic). Al. Păunescu a considerat că, prin prezența pieselor de certă tipologie musteriană, cu tehnică Levallois, acest tehnocomplex poate fi atribuit mai mult Paleoliticului mijlociu decât celui superior. Acceptând seriarea propusă de acesta, constatăm că nivelul II ar putea fi încadrat într-un Aurignacian clasic, datorită prezenței elementelor specifice. Componenta utilajului litic este următoarea: 39 gratoare (3 carenate), 14 burine (7 diedre), 3 lame aurignaciene, 8 piese cu *encoche*, 4 denticulate, 7 racloare, 3 lamele Dufour. Este necesar să precizăm că aproape în întregul teritoriu central-european, prezența lamelelor Dufour constituie o caracteristică a tipologiei aurignaciene. La Bușag, nivelul I, IG are un procentaj de 37%, IB, de 14%, dar nu toate gratoarele pot fi considerate aurignaciene, cum apreciază Al. Păunescu (IGA = 37%); grupa caracteristică aurignaciană este de 12%. Rocile de bună calitate se află în proporții dominante: 47% silex, opal și jasp, 40%. Prezența obsidianului, a cărui proveniență locală nu a fost determinată cu certitudine, poate conduce la ideea unor relații de schimb cu comunitățile din Ungaria, sau a unor deplasări ale grupelor umane în alte spații geografice. Lipsesc vetrele și resturile faunistice.

La Boinești, pe *Coasta Boineștilor*⁴⁸, nivelul II, considerat aurignacian, conține 10 gratoare înalte (carenate) pe capăt de așchii groase, 11 pe capăt de lamă sau de așchie, 9 pe lamă retușată, 6 pe așchie, cioplite pe suporturi din opal, obsidian, silex. Sunt prezente așchiile masive, cu un plan de lovire proeminent, 6 fiind retușate. Printre lame, numai acelea din silex sunt retușate pe una sau ambele laturi; tot din silex sunt cioplite și cele 4 burine: unul multiplu, pe nucleu epuizat, unul de unghi, pe lamă retușată, unul dublu, pe așchie, ultimul, de unghi, pe așchie fragmentară⁴⁹. Al. Păunescu a mai identificat o lamelă Dufour și două racloare.

Este semnificativ faptul că însăși autoarea cercetărilor apreciază aici o locuire „post musteriană, care se dezvoltă în prima parte a Paleoliticului superior, caracterizată printr-o industrie litică lamelară, unde tipurile de unelte care

⁴⁷ R. Dobrescu, *op. cit.*, p. 92-124; M. Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Bușag (Date preliminare)*, în *Marmatia*, II, 1971, p. 7-18

⁴⁸ R. Dobrescu, *op. cit.*, p. 124-132.

⁴⁹ M. Bitiri, *Paleoliticul în Țara Oașului*, București, 1972.

predomină sunt gratoarele pe așchii și lame”, ceea ce ne îndreptățește să constatăm nu un Aurignacian clasic, ci un tehnocomplex de tip Paleolitic superior vechi.

La Călinești I (*Dealul Bocoghița*)⁵⁰, nivelul I, inferior, a fost atribuit Aurignacianului, iar cel superior, II, Gravettianului. În primul nivel, destul de sărac, au fost identificate următoarele tipuri de piese: un gratar pe așchie retușată, două racloare de tip simplu convex și drept, o lamă macrolitică parțial retușată și cu *encoche*, o lamă tip *appointée*, parțial retușată, o așchie mijlocie parțial retușată. Ca și la Boinești, lipsesc în totalitate urmele de vetre și resturile osteologice.

Considerăm necesar să prezentăm și descoperirile de la *Călinești II*, numit și *Dealul Plișca*, și unde a fost identificat un singur nivel de locuire aparținând Paleoliticului superior vechi, bogat în inventar litic, dispus în două *complexe* cu pietre, unele arse superficial, între care se afla o vatră circulară, amenajată, bogată în arsură și cărbuni. În cele două complexe au fost descoperite nu mai puțin de 448 unelte, cioplite din opal în proporție de 95%, între care se precizează 57 gratoare (17 pe așchie sau lamă retușată, 14 carenate, 4 *à museau*) și numai 3 burine, dintre care 2 diedre, 3 lame aurignaciene, 20 racloare, o lamelă Dufour, ceea ce dă grupei aurignaciene o consistență de 23,58%, cea mai importantă din întregul Paleolitic superior vechi al Transilvaniei. Prezența IG de 52,83% și a IB, de 1,88%, individualizează, de asemenea, acest tehnocomplex în cadrul locuirilor contemporane din spațiul geografic analizat.

La Remetea Oașului, așezările de la *Remetea Somoș I și II* au oferit, stratigrafic, aceeași schiță a nivelurilor de locuire: nivelul I (inferior), musterian, nivelul II (mijlociu), aurignacian, nivelul III (superior), gravettian. Prima stațiune pare mai bogată în materiale litice, inclusiv prin prezența unui atelier de cioplire a opalului, materia primă cu procentajul cel mai mare. Aici au fost descoperite (în nivelul II) 18 gratoare, dintre care 2 carenate, altele pe așchii, numai 2 burine, 5 lame, dintre care 4 retușate (una de tip *appointée*), o lamă aurignaciană, una cu *encoche* și alta denticulată, două racloare. În cadrul acestui sărac utilaj litic, se poate remarca doar preponderența gratoarelor față de burine și lipsa aproape totală a elementelor specific aurignaciene, situație similară și în a doua așezare, din apropiere⁵¹.

Printre celelalte componente ale Paleoliticului superior vechi din Transilvania, în afara inventarului litic, cercetările efectuate de M. Roska, unele cu participarea lui H. Breuil, au pus în evidență și posibila existență a unor unelte din materii dure animale, printre care se menționează o așchie de os, lustruită, folosită, probabil la răzuit și străpuns, un vârf de sulită (?) din os de urs (în peștera

⁵⁰ *Ibidem*; R. Dobrescu, *op. cit.*, p. 141-151.

⁵¹ *Ibidem*.

Igrița, jud. Bihor), un alt străpungător, tot din os, ca și un canin de lup, perforat, fiind găsite la Ohaba Ponor, în nivelul datat la 28.780 ± 290 BP (GrN-14627). O tibie de urs, perforată, a fost găsită de M. Roska la Cioclovina, iar un vârf de lance, de tip Mladec, din corn de ren, provine de la Baia de Fier⁵².

Printre structurile de locuire, vetrele sunt prezente, sporadic, în ambele tipuri de așezări. Primele se pare că au fost descoperite de J. Teutsch în cele două așezări de la Cremenea, fiind reprezentate mai mult de resturi de cărbuni și pietre arse, de unde conchidem că ele fuseseră amenajate. O altă vatră, mai bine păstrată, a fost dezvelită la Călinești II, amenajată într-o groapă circulară, plină cu cărbuni și cenușă, situată între cele două mici complexe de cioplire.

Prezența resturilor osoase aparținând omului modern în cele două peșteri, Baia de Fier și Cioclovina, ambele cu vârstă asemănătoare, pune, evident, problema aspectului fizic al acestor locuitori ai peșterilor carpatice, fără ca specialiștii să poată emite considerații detaliate. Recent, descoperirile din *Peștera cu oase* au readus în discuție vârsta celor mai vechi reprezentanți ai omului modern în Europa, ca și contextul stratigrafic și arheologic al resturilor osoase din Paleoliticul superior vechi de pe teritoriul României. Datarea acestora, la 35.200 BP (OxA-1171) și $34.290 \pm 970 - 870$ BP (GrA-22810)⁵³, pare să reprezinte, până în prezent, cea mai timpurie prezență fizică umană de pe întregul Continent.

Vârsta locuirilor aparținând Paleoliticului superior vechi pare să fie cuprinsă între 35.200 BP (resturile umane din *Peștera cu oase*), 30.150 ± 800 BP (resturile umane de la Baia de Fier, *Peștera Muierilor*), 29.000 ± 700 (resturile umane din *Peștera Mare* de la Cioclovina), 28.780 ± 290 BP (nivelul de locuire din peștera *Bordu Mare* de la Ohaba Ponor); la acestea se adaugă câteva datări din apropierea spațiului geografic al Transilvaniei: 25.940 ± 230 BP (nivelul II din *Peștera Hoților* de la Băile Herculane), 23.950 ± 550 BP (nivelul II din așezarea de la Cladova-Dealul Cetății). În felul acesta, primele locuiri par să se încadreze, cronologic, la nivelul Aurignacianului de pe Prut (Mitoc-Malu Galben – primele niveluri de locuire)⁵⁴. Evident, lipsesc multe coordonate și, datorită insuficienței datelor, a imposibilității coroborării informațiilor arheologice cu acelea de cronologie absolută, de analiză strict tipologică și tehnică a utilajelor litice, a unor incertitudini stratigrafice, nu putem emite opinii ferme cu privire la evoluția și cronologia relativă internă ori pe orizontală a tuturor locuirilor aparținând acestei perioade din spațiul transilvan, chiar și în corelație cu descoperirile similare de pe întregul spațiu carpato-nistrean.

⁵² C. Beldiman, *Industria materiilor dure animale în preistoria României*, în *Studii de preistorie, Supplementum*, 2, București, 2007, *passim*.

⁵³ O. Moldovan *et alii*, *op. cit.*, p. 77-81.

⁵⁴ V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, *op. cit.*

În linii generale, prezența omului modern în Transilvania începe în timpul oscilației climatice Hengelo-Les Cottés și pare să dureze până în oscilația climatică Tursac, fără a depăși începutul *Pleniglaciului superior*. Dacă am lua în considerație faptul că unele dintre locuirile în aer liber (printre care am putea enumera primele niveluri de locuire de la Bușag, Călinești II, chiar nivelul inferior de la Cremenea etc.) aparțin nu Musterianului final, ci unei perioade de tranziție de la Paleoliticul mijlociu la cel superior, ar trebui să coborâm limita inferioară a unei posibile prezențe a omului modern la începutul oscilației Hengelo, dacă nu chiar mai devreme. De altfel, nivelul I de la Bușag poate să constituie un Aurignacian de aspect central-european.

În grotile carpatice, trebuie să recunoaștem că situația este mai dificilă sau chiar confuză, și nu dorim să creăm elemente culturale sau faciesuri acolo unde acestea nu există.

În tot cazul, dacă admitem schimbarea naturii materiei prime în grotile carpatice, ar trebui să acceptăm faptul că prezența silexului în locul cuarțitului poate constitui *amprenta* Paleoliticului superior.

X

Includem în sintagma *Paleoliticul superior recent* așezările și nivelurile de locuire din grote sau în aer liber, de factură gravettiană sau epigravettiană, caracterizate ca atare prin poziția stratigrafică, componența utilajului litic, ori vârstă.

O sumară statistică a acestor locuiri relevă existența celui mai recent nivel de locuire în peșteri sau așezări în aer liber, pluristratificate: *Peștera Lilieilor* și peștera *Valea Coacăzei* de la Moeciu, *Gura Cheii-Râșnov*, Bușag, Remetea-Somoș I și II (fiecare dintre aceste stațiuni având niveluri de locuire atribuite Paleoliticului mijlociu și întregului Paleolitic superior); există stațiuni locuite numai în Musterian și Gravettian: Nandru (ambele peșteri), Ileanda, dar și altele, locuite numai în Paleoliticul superior vechi și recent: Călinești I, Cremenea-*În Poieniță*.

Mai precizăm că, de exemplu, la Nandru-*Peștera Curată*, locuirea de caracter gravettian este reprezentată de un singur fragment de lamelă din silex, neretușată; în *Peștera Spurcată*, prezența gravettiană se reduce la două gratoare microlitice, pe așchie, din silex, asociate cu fragmente de cărbune și oase de animale, unele cu urme de ardere. În *Peștera Lilieilor*-Moeciu, în nivelul III (separat de un steril de cel anterior, și situat în solul roșcat cu pigmenți albicioși) s-au descoperit două gratoare pe capăt de așchie, dintre care unul carenat, două piese cu *encoche*, o lamă cu o latură denticulată opusă unui racloar simplu drept, trei piese cu trunchiere (una, dublă), o lamă și două lamele de tip *à dos*, o lamelă Dufour, dar și deșeuri de cioplire, ori produse primare de debitaj.

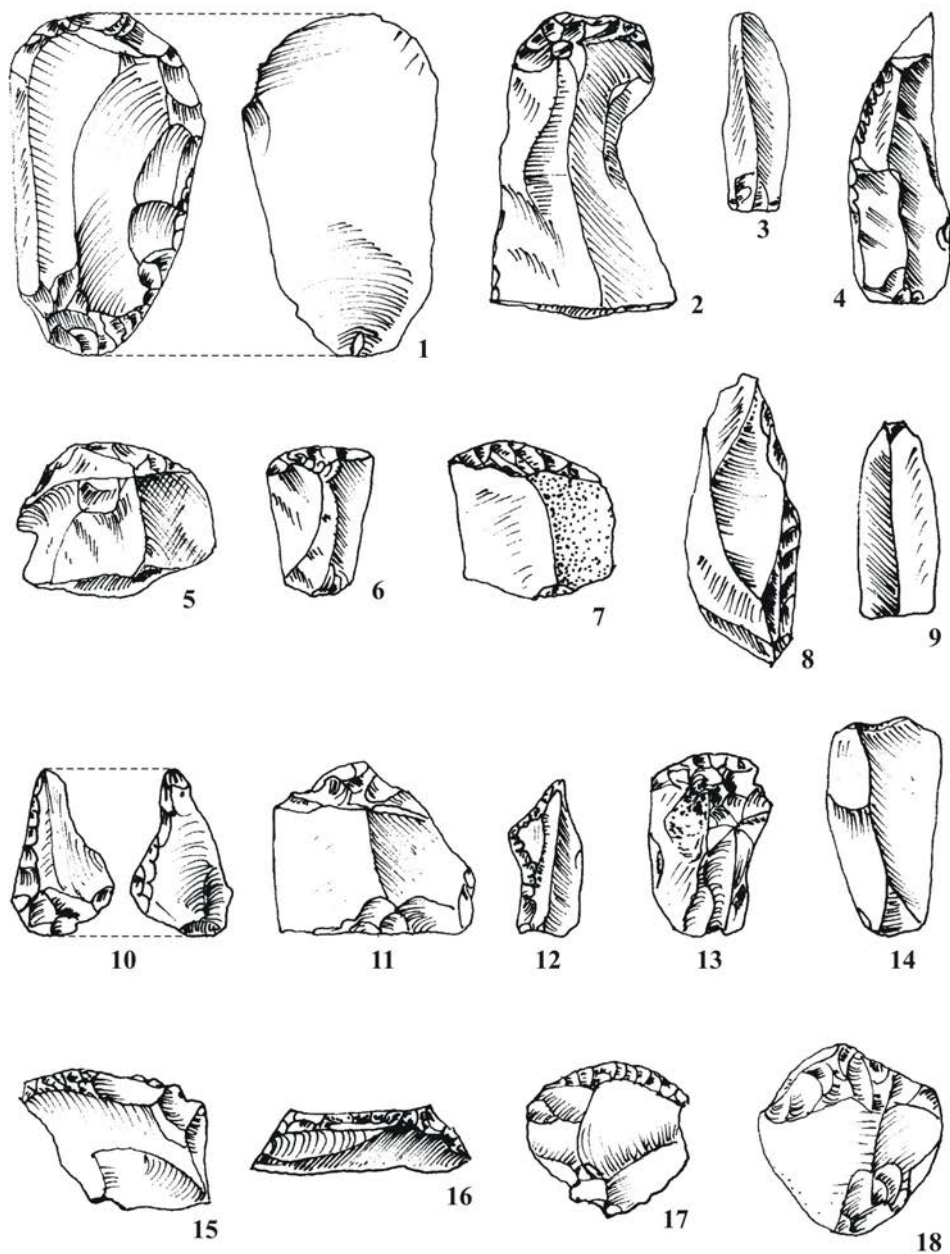

Fig. 10. Unelte tardenoisiene de la Costanda - Lădăuți (după Al. Păunescu)

În toate sau aproape toate locuirile gravettiene, microlitismul tinde să devină o componentă tehnică a întregului inventar litic. Materia primă de bază o constituie silexul de bună calitate, urmat de radiolarit.

Fauna este reprezentată de urs, cerb, vulpe, alte cervidee, dar și de numeroase specii de micromamifere, pe baza cărora s-a constatat existența unei vegetații forestiere destul de abundente.

Deși prin caracteristicile utilajului litic (prezența racloarelor și a lamelelor Dufour) acest mic tehnocomplex ar putea fi atribuit unei etape timpurii a Gravettianului, cronologia absolută infirmă această supoziție. Datarea radiocarbon a oferit vârsta de 16.110 ± 90 BP (GrN-14619), motiv pentru care Al. Păunescu⁵⁵ a încadrat locuirea într-o etapă evoluată a Gravettianului din sud-estul Transilvaniei.

În imediata apropiere de *Peștera Liliecilor* se află *Peștera Mică*, unde nivelul de locuire aparținând Paleoliticului superior recent este foarte sărac, cu numai 7 piese litice, din silex și cuarțit, între care se semnalează fragmente de piese *à dos* și *microgravette*; această locuire este importantă prin două elemente: vârstele de 24.410 ± 20 BP (GrN-24218, colagen) și 20.470 ± 140 BP (GrN-13244, cărbune de lemn), dar și prin prezența unui fragment de diafiză femurală, aparținând lui *Homo sapiens*. După opinia noastră, cele două vârste, care pot marca, ambele, locuirea gravettiană, trebuie acceptate în maniera specifică naturii eșantionului, mai corectă fiind, credem, a doua, care datează locuirea în spectrul obișnuit al perioadei mijlocii a Gravettianului din zonă.

O altă secvență de locuire a fost identificată în peștera *Valea Coacăzei*, situată la aproximativ 3 km sud-sud-vest de *Peștera Liliecilor*. Au fost găsite numai 10 piese, deșeuuri de cioplire din cuarțit, o lamelă neretușată, din silex, un racloar pe așchie. Resturile unei vetre de foc, neamenajată, ca și puținele fragmente de oase de animale completează acest sporadic nivel de locuire, prezența vetrei și a oaselor de animale demonstrând, totuși, un campament uman, nedatabil cu certitudine decât în Paleoliticul superior în sens larg.

Un nivel steril există și între cele două locuiri aparținând Paleoliticului superior de la *Gura Cheii-Râșnov*. Aici, nivelul IV, situat la partea superioară a unui sol roșcat deschis, nisipos-lutos, conținea, în afara deșeurilor și a produselor primare de debitaj, 25 de unelte: 5 gratoare (4 pe așchii microlitice și 1 pe fragment de lamă), 3 burine (1 diedru și 2 pe trunchiere), 1 racloar dublu drept-convex și două piese tip *raclette*, 5 piese de tip *microgravette* (considerate, ca și vârfurile *La Gravette*, ori piesele *à dos*, *fosile directe* ale Gravettianului), 1 lamelă denticulată și 1 de tip *à dos*, 20 lamele neretușate, 10 așchii neretușate, 1 *couteau à dos* natural cu cortex. Aproape întregul utilaj este de mărime mică și a fost cioplit, în marea majoritate, din silex și radiolarit.

⁵⁵ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 329.

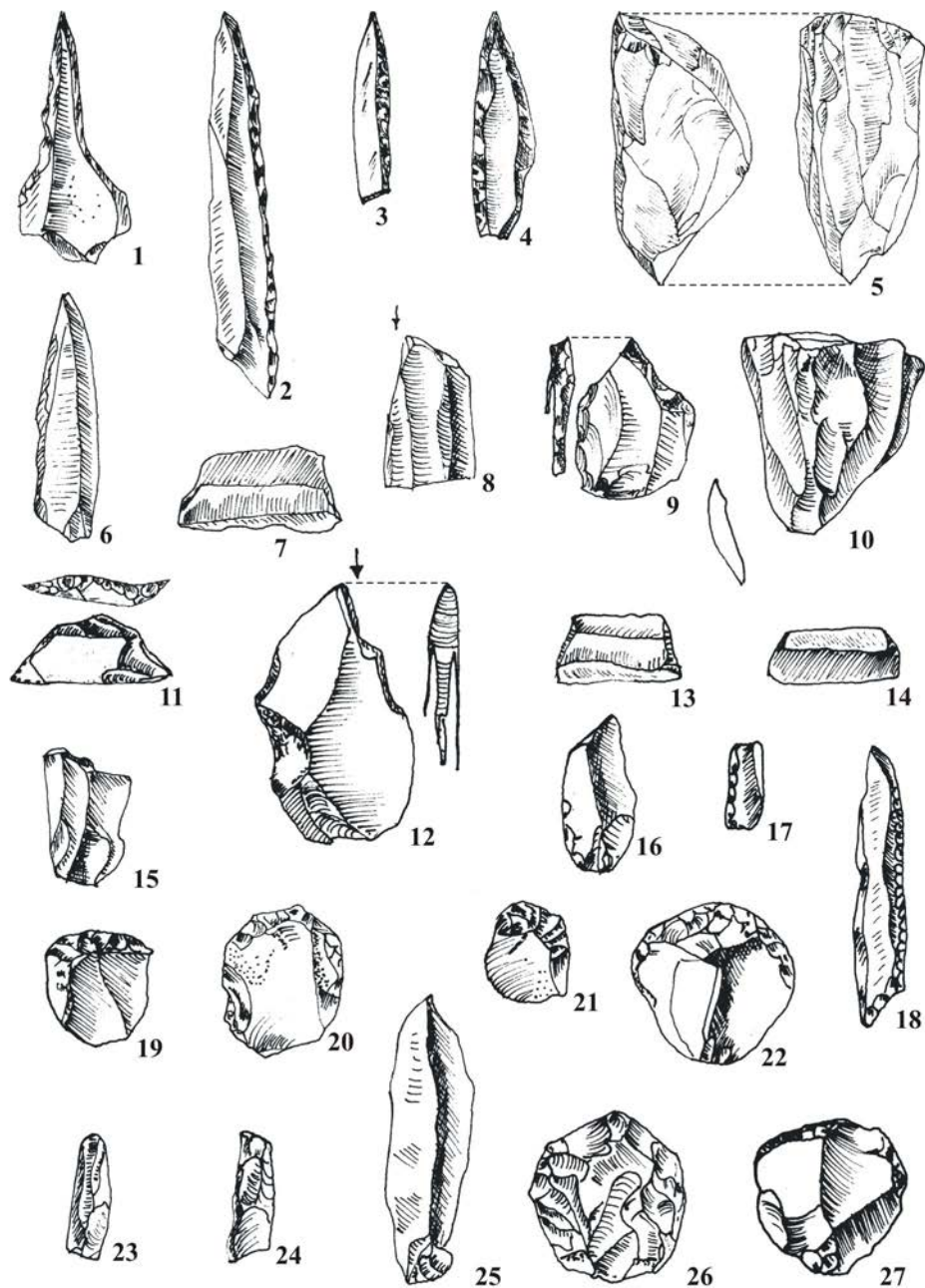

Fig. 11. Unelte tardenoisiene de la Cremenea – Sita Buzăului (după Al. Păunescu)

Au fost descoperite resturi faunistice de mamifere, micromamifere, păsări.

O categorie importantă o constituie obiectele de podoabă: un canin de vulpe și un incisiv de cerb, ambele piese fiind perforate, ceea ce ne trimite la existența unor elemente de spiritualitate.

Vârsta de 22.160 ± 90 BP (GrN-14621) datează locuirea, alături de utilajul litic, într-o etapă anterioară celei de la Moeciu, deci spre Gravettianul mijlociu, dar intensitatea slabă de locuire, combinată cu sărăcia materialului litic nu ne permite încadrarea sa într-un facies pe care să-l putem numi *Gravettian de tip Gura Cheii-Râșnov*.

La Cremenea-În Poieniță, nivelul II, situat în solul roșcat aprins, de deasupra nivelului de locuire anterior, este destul de sărac în utilaj litic și în forme caracteristice. Acest nivel a fost, identificat pentru prima dată prin săpăturile lui Teutsch, cu colaborarea lui H. Breuil. În cadrul utilajului litic se remarcă un gratoar aproape circular, trei lamele *à dos* și una *à dos tronquée* (alte două fiind numai trunchiate), o altă lamelă de formă triunghiulară, aproape identică cu acelea tardenoisiene, un vârf cu scobitură (*pointe à cran* atipic), lame și lamele neretușate, nuclee prismatice de lamele. Întregul inventar litic a fost cioplit din silex. Considerăm această locuire prea puțin caracteristică pentru Gravettianul Transilvaniei, iar prin prezența piesei de aspect tardenoisian, o putem atribui cel mult unei etape epigravettiene.

În cadrul Gravettianului din Oaș și Maramureș, se remarcă tehnocomplexele de la Ileanda, Bușag, Boinești și Remetea-Somoș I⁵⁶.

La Ileanda-Cariera Veche nivelul II, situat stratigrafic în orizonturile pedologice A1-A2 și A2B, conținea 323 piese de silex, dintre care numai 33 unelte: 2 gratoare specifice (mici, pe capăt de așchie), 7 burine (unul multiplu diedru), 6 piese cu *encoche*, 2 racloare simple pe așchii mijlocii, 2 piese de tip *raclette*, numai o lamelă *à dos* și o alta *à coche*, lame sau lamele retușate și neretușate, peste 250 așchii atipice și spărturi (deșeuri de cioplire) etc., cioplit din silex, radiolarit, foarte puține din marnă, cuarțit, obsidian.

Prezența pieselor de tipologie mai veche, chiar de aspect musterian (racloare, raclete) și lipsa altor posibilități de încadrare crono-culturală (vetre, faună, datări de radiocarbon) fac foarte dificilă o datare certă, dar lipsa pieselor de tip epipaleolitic (tardenoisian) ne determină spre o datare în Gravettian.

Nivelul III de la Bușag este printre cele mai bogate din întregul Paleolitic superior recent din Transilvania, chiar dacă este lipsit de resturi faunistice sau de structuri de locuire. Pe criterii stratigrafice și tipologice, acestui nivel i-au fost repartizate 2776 piese, dintre care, numai 70 de unelte finite: 17 gratoare pe capăt de lamă sau așchie, circulare (specifice acestei

⁵⁶ M. Bitiri, *op. cit.*; Al. Păunescu, *op. cit.*; V. Chirica, I. Borziac, *Gisements du Paléolithique supérieur récent entre le Dniestr et la Tissa*.

perioade), 13 burine (7 diedre, dar de dimensiuni mici), 2 *microgravettes*, o lamă *à bord abattu*, 8 piese cu *encoche*, 2 denticulate, 4 racloare, 5 *raclettes*, 6 lamele *à dos*, 3 lamele *à coche*, un vârf de tip *azilian*, peste 2.700 de piese atipice, inclusiv nuclee (majoritatea înforme sau epuizate), deșeuri de cioplire, ceea ce demonstrează prezența unui mare atelier de cioplire a rocilor locale. În proporție de 65% s-a folosit silexul, opalul și jaspul, obsidianul având un procent de folosire de 35%. S-a calculat grupa specifică gravettiană, de 16,66%.

Pe baze stratigrafice și tipologice, întregul tehnocomplex a fost atribuit unei etape târzii a Gravettianului din Transilvania.

O industrie litică relativ bogată aparține nivelului III de la Boinești, situat în orizontul cenușiu sau cenușiu-gălbui prăfos, până la aproximativ 0,40-0,50 m (situație caracteristică tuturor straturilor de cultură din Oaș și Maramureș). M. Bitiri a întocmit listele tipologice ale întregii industrii gravettiene de aici (la care adăugăm observațiile lui Al. Păunescu): 12 gratoare (dintre care 2 circulare, 2 carenate, dar pe așchii microlitice), 2 străpungătoare pe așchii microlitice, 7 burine (4 diedre, dar pe suporturi de dimensiuni mici), 2 *microgravettes*, 7 lamele *à dos*, 2 lamele *à dos tronquée*, 2 lamele Dufour etc., la care se adaugă destul de multe piese atipice, lame și lamele neretușate, 7 nuclee, cioplite din opal (în proporție dominantă), silex, gresie și alte roci locale, dar foarte puțin obsidian. Și acest tehnocomplex are o notă caracteristică, dată de structura utilajului litic, dimensiunile spre microlitizare a pieselor, natura materiilor prime. Încadrarea sa într-o etapă mijlocie a Gravettianului transilvan nu pune probleme deosebite.

În așezarea de la Călinești I (*Dealul Bocoghița*), nivelul II, atribuit Gravettianului, se suprapune direct peste cel din Paleoliticul superior vechi, fiind situat la partea superioară a depunerilor loessoide. Printre cele peste 540 piese litice, se semnalează următoarele tipuri de unelte: 27 nuclee specifice acestei perioade, 10 gratoare (majoritatea pe capăt de așchie sau pe așchii retușate), 3 burine comune, 1 vârf *La Gravette* – deocamdată unic în Gravettianul Transilvaniei –, 1 fragment de lamă *à dos*, 2 lamele Dufour, în asociere cu lame și așchii microlitice neretușate, deșeuri de cioplire, din aceleași roci locale.

În cele două așezări de la *Remetea-Somoș*, ultimul nivel de locuire, III, aparține Gravettianului. La *Remetea-Somoș I*, M. Bitiri a constatat un materialul litic, foarte bogat (peste 1560 de piese, dintre care numai 74 pot fi considerate unelte), în asociere cu resturile unei vetre de foc, amenajată pe trei lespezi de piatră.

Cele peste 1000 deșeuri, piese neretușate etc., demonstrează cioplirea uneltelor pe locul așezării, fiind folosit opalul, obsidianul, silexul, alte roci având un procentaj foarte mic. Printre unelte se remarcă 21 gratoare (majoritatea pe capăt de lamă sau de așchie), 5 străpungătoare, 8 burine comune, 1 *microgravette*, lame retușate, 3 racloare și 2 *raclettes*, 4 lamele trunchiate, 8 lamele *à dos*, 1

lamelă Dufour etc., motive pentru care grupa specifică gravettiană are un procent de 17,56%, cea aurignaciană, de numai 6,75%.

În a doua așezare, nivelul III are aceeași poziție stratigrafică și este reprezentat numai de piese litice, fără alte componente ale campamentelor. Distrus de lucrările agricole, acest nivel a oferit un foarte mic număr de unelte tipice, dar fără nici o piesă specifică Gravettianului⁵⁷. Atribuirea sa la Paleoliticul superior recent se impune tocmai pentru că lipsește orice element de încadrare culturală.

Constatăm așadar, că din punct de vedere al industriei litice, Paleoliticul superior recent se încadrează între limitele tehnico-tipologice general acceptate, dar sărăcia pieselor finite, atât tipologic, cât și statistic, nu poate fi interpretată decât prin caracterul sezonier al locuirilor, posibile *halte* ale vânătorilor în continuile lor deplasări. Situarea acestor campamente pe locurile cele mai înalte, unde fenomenele geo-pedologice au putut distruge nivelul arheologic, poate reprezenta o altă motivație a caracterului incert al descoperirilor, indiferent de locația lor, în peșteri sau în aer liber. Acestea au fost luate în considerație pentru a marca, totuși, o anumită configurație a locuirilor, dar și prin unele coordonate pe care le oferă, printre care, prezența obiectelor de podoabă sau de artă mobilă, poate constitui elemente importante, mai ales de viață spirituală.

Așadar, în spațiul geografic analizat, constatăm prezența campamentelor umane cu caracteristici diferite din multe puncte de vedere, printre care, poate cea mai importantă, determinând structura fiecărei locuiri, rămâne continua deplasare a comunităților, mereu în căutare de medii ecologice mai prielnice, de surse de materii prime sau de vânat.

Este posibil că, în Țara Oașului și Maramureș, deci în afara spațiului carpatic (în sens strict), nu numai fenomenele pedo-geologice, dar și alte condiții de climat, de floră și faună să fi determinat lipsa cvasi-totală a vetrelor, a resturilor faunistice, a altor elemente conexe descoperirilor arheologice. Nu mai revenim aici asupra prezenței vetrelor, a caracteristicilor lor, a altor structuri de locuire, prezentate deja, acolo unde ele au fost identificate prin săpături arheologice. Remarcăm doar fragmentul de diafiză femurală din *Peștera Mică* a ansamblului de peșteri de la Moeciu, dar și elementele de spiritualitate. Ne referim la *Peștera Cuciulat-Sălaj*, cu binecunoscutele sale picturi rupestre⁵⁸, prin care s-a extins corespunzător arealul artei parietale paleolitice. C. Beldiman⁵⁹ a precizat cele două categorii în care pot fi incluse acestea: obiecte de podoabă și de artă mobilă, chiar dacă uneori ele formează o singură identitate, ca funcționalitate și importanță.

⁵⁷ M. Bitiri, *op. cit.*; Al. Păunescu, *op. cit.*

⁵⁸ M. Cărciumaru, V. Chirica, *op. cit.*, p. 63-71.

⁵⁹ C. Beldiman, *Parures préhistoriques de Roumanie: pendeloques paléolithiques et épipaléolithiques (25.000-10.000 BP); Art mobilier au Paléolithique supérieur en Roumanie*, în M. Otte (dir.), *La Spiritualité. Actes du coll. int. de Liège*, 1993, ERAUL, 106, Liège, 2004, p. 55-69; 103-121.

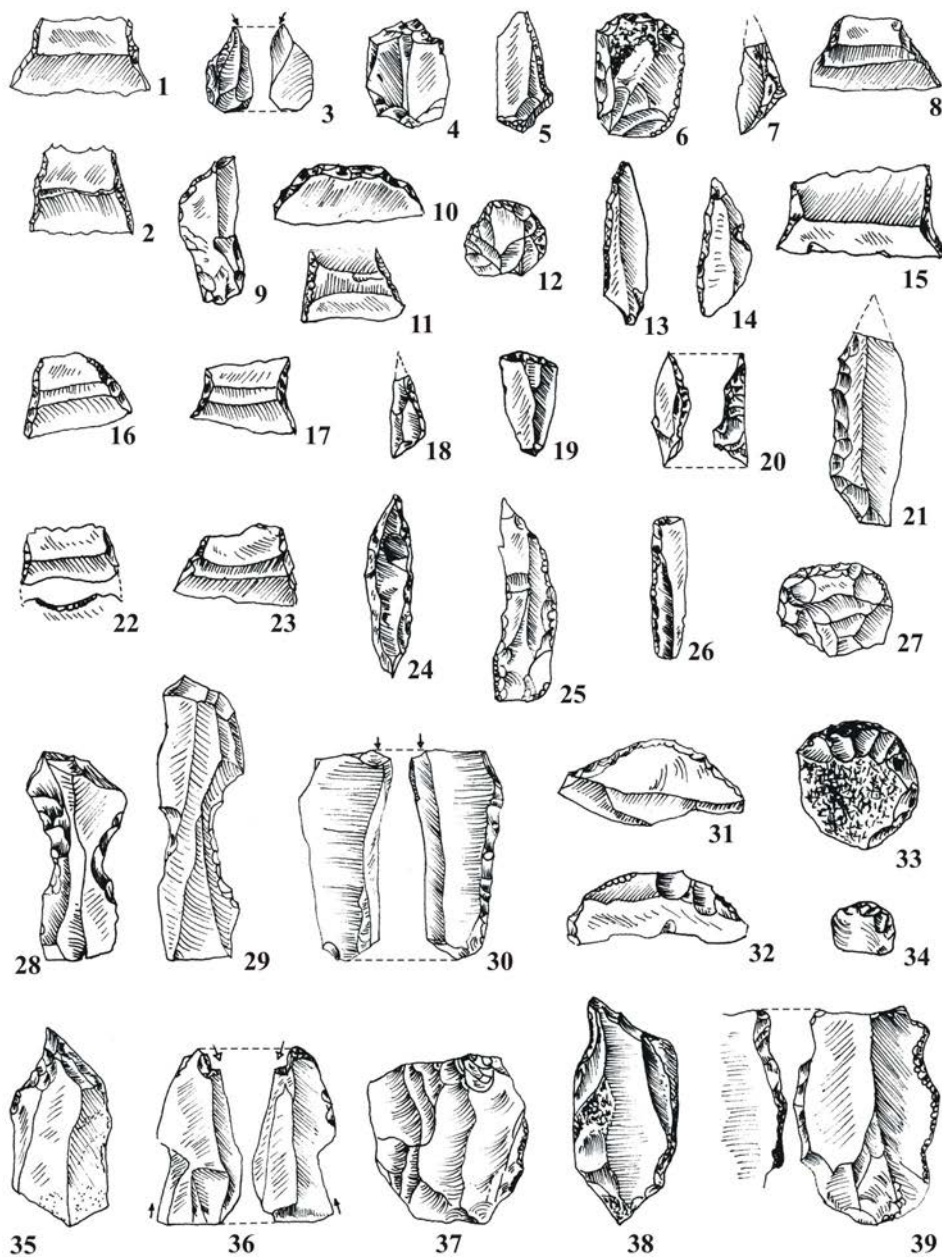

Fig. 12. Unelte tardenoisienne de la Ciumești (1-7, 9-10, 15-18, 20-22, 27-30, 34, 37) și Gâlna Roate - Sita Buzăului (8, 11-14, 19, 23-26, 31-33, 35-36, 38-39) (după Al. Păunescu)

Astfel, la Boroșteni, în stratul *O*, atribuit Gravettianului, au fost descoperite mai multe astfel de obiecte, printre care un pandantiv din gresie marnoasă, finisat, perforat și decorat, un altul dintr-o falangă de urs, perforată, al treilea, de formă alungită, dintr-o piatră neagră, decorată, o perlă dintr-un fragment de stalactită etc. Datarea micului complex de locuire, cu foarte puține piese litice, este de 23.570 ± 230 BP (GrN-15050).

Două pandantive, din dinți de animale, perforați, au fost descoperite la *Gura Cheii-Râșnov* și au fost datate la 22.190 ± 90 BP (GrN-14621). În altă grotă, numită *Peștera de la Someșul Rece*, în cadrul săpăturilor lui Antal Koch, abatele Breuil a identificat fragmente de oase de lup (tibiae și humerus), perforate. Precizăm că nu este exclus ca aceste obiecte să aparțină unei locuiri aurignaciene. Atribuirea lor Gravettianului se bazează pe faptul că H. Breuil a identificat o lamă de silex, considerată de aspect magdalenian.

Nu ne propunem realizarea unor analogii cu descoperirile gravettiene din zona subcarpatică a Moldovei (Piatra-Neamț), din Dobrogea (Țibrinu) sau de pe Prut (Mitoc și Crasnaleuca)⁶⁰. Cronologia relativă și absolută poate ridica unele probleme de interpretare. Din punctul nostru de vedere, dacă nivelurile de locuire datate prin carbon radioactiv au vârste cuprinse între 23.570 ± 230 BP (Boroșteni) și 16.110 ± 90 BP (*Peștera Liliiecilor*), cu vârste intermediare de 22.190 ± 90 BP (*Gura Cheii-Râșnov*), $20.770 + 930 - 830$ BP (*Peștera Spurcată* de la Nandru) și 20.470 ± 140 BP (*Peștera Mică-Moeciu*), ar trebui să acceptăm existența pendulării comunităților umane aparținând Paleoliticului superior recent între începutul Pleniglaciului superior, traversând ceea ce O. Soffer⁶¹ a numit *Maximum Valdai*, și episodul Lascaux al Pleniglaciului superior.

Considerăm că avem prea puține elemente de referință în fiecare nivel de locuire din Transilvania pentru a putea presupune unele etapizări de genul „etapă” timpurie, relativ timpurie, evoluată, târzie etc. a Gravettianului zonei geografice. Am precizat că nu putem detalia, tipologic, stratigrafic ori prin alte mijloace obiective existența unui *Gravettian de tip ...*, dar nici nu se poate opera o etapizare, de tipul celei propusă de M. Otte pentru Gravettianul oriental, pe baza prezenței și a procentajelor unor tipuri de piese specifice (vârfuri *La Gravette*, lamele *à dos* etc.), deoarece, după cum am constatat, în întregul ansamblu litic gravettian din Transilvania a fost identificat un singur vârf de tip *La Gravette*.

⁶⁰ C.-V. Chirica, *Les significations artistiques et religieuses de certaines découvertes paléolithiques de l'espace carpato-dniestréen*, în M. Otte (dir.), *op. cit.*, 177-186.

⁶¹ O. Soffer, *The Upper Palaeolithic of the Central Russian Plain*, New York, 1985.

X

Pe teritoriul României, Epipaleoliticul se poate data între finalul timpurilor glaciare (oscilația Alleröd) și finalul Preborealului (mileniile XI-IX BP). Dacă luăm în considerație și Mezoliticul, ca etapă separată cronologic, această perioadă se poate extinde și asupra oscilațiilor climatice Boreal și Atlantic, deci până la 7.500-7.000 BP.

O scurtă precizare asupra terminologiei, credem că se impune. După opinia noastră, Epipaleoliticul este constituit din culturile arheologice locale ale Paleoliticului superior, care au supraviețuit în postglaciar; au fost identificate și culturi alogene, care au penetrat în teritoriul carpato-nistean (Azilianul sau Romanello-Azilianul, Swiderianul, Tardenoisianul). Ele reprezintă, deci, supraviețuiri paleolitice în mediul ecologic nou, adaptate la necesitățile de moment, impuse de schimbările climatice profunde, care au antrenat modificări aproape esențiale în floră și faună. Mezoliticul reprezintă ansamblul de culturi arheologice și activități umane din perioada de timp imediat anterioară neolitizării. Dar, pe plan cel puțin european, nu toți specialiștii utilizează aceași terminologie. Unii dintre aceștia⁶² folosesc primul termen; alții⁶³ îi folosesc pe ambii, dar le dau un conținut preponderent cultural; o a treia categorie utilizează al doilea termen, în care includ întreaga perioadă de timp dintre Paleoliticul superior final și Neolitic.

Definițiile date celor doi termeni sunt nuanțate: Epipaleoliticul cuprinde „ansamblul culturilor care debutează la sfârșitul ultimei glaciațiuni și se termină în Neolitic, spre 3.000 ani BC”, iar Mezoliticul desemnează culturile „îndreptate îndeosebi spre producție și sedentarizare, dar dependente încă în mare parte de necesitățile vânătărilor”⁶⁴.

Potrivit unei alte opinii⁶⁵, nu există o cezură totală între industriile epigravettiene de la sfârșitul ultimei glaciațiuni și cele postglaciare, numite „epi-tardigravettiene” care se neolitizează. O situație similară o constatăm și pe teritoriul României, unde locuirile încadrate cultural și cronologic în această perioadă, conțin cu certitudine multe elemente tehnico-tipologice ale Gravettianului târziu, dar și piese geometrice, specifice primelor culturi ale

⁶² J.-G. Rozoy, *Les derniers chasseurs. L'Épipaléolithique en France et Belgique. Essay de synthèse*, Charleville, vol. I-III, 1978.

⁶³ D. Sacchi, *Les civilisations de l'Épipaléolithique et du Mésolithique en Languedoc occidental (bassin de l'Ande) et en Roussillon*, în *La Préhistoire Française*, tom I-1, *Les civilisations paléolithiques et mésolithiques en France*, vol. 2, Paris, 1976.

⁶⁴ *Art et Civilisation des chasseurs de la Préhistoire. 34.000 – 8.000 av. J.-C.*, Paris, 1984.

⁶⁵ J. Garanger, *La Préhistoire dans le monde (Nouvelle édition de la Préhistoire d'A. Leroi-Gourhan)*, Paris, 1992, p. 495 și urm.

Neoliticului timpuriu. Din acest punct de vedere, în cadrul celor trei mari grupuri culturale, pe care le-am considerat specifice întregii perioade *Epipaleolitic-Mezolitic*, am identificat așezările epigravettiene târzii din sudul Moldovei, Dobrogea, Muntenia și Banat, apoi acelea tardenoisiene (de aspect nord-pontic sau nord-vest pontic), cunoscute în nord-estul Moldovei și Transilvania, și, în sfârșit, mezoliticul de tip Schela Cladovei (= Lepenski Vir) din zona Porților de Fier.

Așadar, Tardenosianul din Transilvania poate aparține cultural și cronologic acestei perioade, când se folosesc tipurile de unelte combinate, de tip epigravettian târziu și neolitic timpuriu, dar economia comunităților umane se bazează numai pe vânătoare și cules, chiar dacă locuirile se datează în mileniul VIII BP⁶⁶.

Pe teritoriul Transilvaniei, printre așezările tardenoisiene (destul de puține în comparație cu locuirile paleolitice), au fost cercetate prin săpături sistematice numai acelea de la Cremenea-Malu Dinu Buzea, Gâlma-Roate, Costanda-Lădăuți și Ciumești-Pășune. În prima așezare, nivelul II, situat în depunerea gălbui-prăfoasă, a oferit un inventar litic foarte bogat, de dimensiuni predominant microlitice, cioplit din silex local, folosit și de locuitorii nivelului considerat aurignacian. Din cele peste 4.700 de piese, numai 162 sunt tipice (3,44% din total), fiind identificate numai 4 gratoare pe lamă mijlocie, majoritatea (58), indiferent de formă, fiind cioplite pe așchii de dimensiuni mici (de tip *raccourci*, circular, unguiform), 14 burine diferite, 2 *couteaux à dos* natural, lamele (24) cu retușe de diferite tipuri, inclusiv *à bord abattu* de forme diferite (similare piesei de tip *microgravette* sau *La Gravette*, trunchiate sau cu trunchiere dublă, unele de tip *appointée*), forme geometrice (segment de cerc și trapeze, încă puțin tipice), la care se pot adăuga 130 nuclee diferite, 180 lame întregi sau fragmentare, 292 lamele întregi sau fragmente diverse, 370 așchii, majoritatea microlitice, peste 3.500 deșeuri de cioplire⁶⁷. Este de precizat faptul că prezența unor piese *pigmee* se încadrează în spectrul Epipaleoliticului european. Lipsesc orice alte componente ale campamentelor umane.

La Costanda-Lădăuți a fost identificat un singur nivel de locuire, constituit numai din piese litice, în proporție de 93% microlitice, cioplite din silex (88%), gresie (7%), cuarțit (5%), fără alte resturi de locuire. Existența unei cantități imense de material litic pe suprafața așezării, dar și în stratul de cultură, a permis constatarea existenței mai unor ateliere de cioplire (se menționează, de exemplu, câte 500-600 piese litice / 1 mp. Piese tipice sunt reprezentate de 21

⁶⁶ V. Chirica, *Arheologia Cuaternarului*, în A. Saraiman, V. Chirica, *Cuaternarul pe teritoriul României*, Iași, 1999, p. 241-244.

⁶⁷ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 364-371.

gratoare diverse, 2 burine, aşchii retuşate, de mărimi diferite, lamele fin denticulate, de tip *à bord abattu* sau *microgravette* ori cu trunchiere⁶⁸ etc. Stratigrafic şi tipologic, acest nivel de locuire se înscrie printre coordonatele specifice Tardenoisianului zonei.

O aşezare mai bogată este cea de la *Gâlma-Roate* (precizăm că am folosit denumirile intrate ca atare în literatura de specialitate) - Sita Buzăului. Nivelul de locuire se află cantonat în solul gălbui prăfos spre brun deschis, la mică adâncime (0,30-0,50 m, cu răspândiri de material litic şi la suprafaţa solului). Ca şi la *Costanda-Lădăuţi*, au fost identificate mai multe concentraţii de piese litice, reprezentând ateliere de cioplire. De altfel, materialul atipic întruneşte un procentaj de 99,68% din întreaga industrie de aici. Au fost stabilite serii de gratoare, majoritatea (78) pe aşchii, de diferite tipuri, străpungătoare, 11 burine diverse, piese cu *encoche*, majoritatea pe aşchii mici, 5 *couteaux à dos* natural, numeroase lamele *à bord abattu*, 2 asemănătoare tipului *azilian*, piese de tip *microgravette*, segmente de cerc, 9 trapeze simetrice sau asimetrice, alături de 447 nuclee, 292 lame, 775 lamele (ambele categorii, întregi sau fragmentare), peste 55.900 deşuri de cioplire de toate categoriile, cioplite, în proporţie de 88% din silex de bună calitate⁶⁹. În condiţiile lipsei altor elemente de datare şi încadrare, dar pe baza prezenţei mai multor piese de tip geometric, estimăm că această locuire poate fi ulterioară celorlalte două, prezentate anterior, dar încadrată în aceeaşi grupă a Tardenoisianului din sud-estul Transilvaniei.

Ultima aşezare tardenoisiană din spaţiul transilvan este cea de la Ciumeşti-*Pășune*, situată în Câmpia Careiului, descoperită, se pare, de preotul Iuliu Kovács. Nivelul de locuire, gros de 0,30-0,60 m, se află într-un pachet de nisipuri albe-gălbui şi cafenii-cenuşii, şi constă dintr-un bogat inventar litic, fragmente de cărbuni (din care s-a constituit eşantionul pentru datarea de radiocarbon), un fragment de os parietal uman, bulgări mici de ocră roşu, puţine resturi faunistice neprecizate. Datarea acestei locuiri este de 7.320 ± 60 BP (GrA-21701)⁷⁰.

Bogatul inventar litic este reprezentat de 29 gratoare, majoritatea pe aşchii mici, 4 străpungătoare, 3 burine, 3 *couteaux à dos* natural cu cortex, lamele *à bord abattu* de diferite tipuri, inclusiv *microgravette*, 1 segment de cerc, 2 triunghiuri scalene, 13 trapeze simetrice sau asimetrice, 5 lamele *à coche*, 23 nuclee, 26 lame şi 356 lamele întregi sau fragmentare, 561 aşchii microlitice, alte deşuri de cioplire a silexului, utilizat în proporţie de circa 70% şi a obsidianului (30%)⁷¹. Prezenţa şi mai numeroasă a pieselor geometrice

⁶⁸ Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită ...*, p. 145.

⁶⁹ Al. Păunescu, *Paleoliticul şi mezoliticul din spaţiul transilvan. Studiu monografic*, p. 380-386.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 530.

⁷¹ *Ibidem*, p. 503-511.

apropie această locuire de acelea aparținând primelor niveluri neolitice, mai târzie decât așezarea de la Erbiceni-Iași, datată la 7.850 ± 215 BP (Gx-9417), dar mai timpurie decât vârsta culturii Schela Cladovei, de la *Alibeg*-Pescari, datată la 7.195 ± 100 BP (Bln-1193). Evident, între aceste locuiri există unele caracteristici, inclusiv de apartenență la marile arii geografice ale Tardenoisianului (central-european, respectiv est-european) sau la Mezoliticul zonei dunărene, care au contribuit, fiecare, cu specificități diferite, la constituirea tehnocomplexului local din fiecare zonă geografică a României.

Se pot estima elementele unor adevărate secvențe, inclusiv de intensitate, deci coordonatele locuirilor paleolitice și mezolitice din spațiul Transilvaniei. În felul acesta, constatăm că, dacă pentru Paleoliticul inferior avem numai 3 descoperiri cu caracter de certitudine, pentru Paleoliticul mijlociu au fost semnalate 82 descoperiri, dintre care 34 cu un anumit grad de incertitudine; în Paleoliticul superior vechi (= Aurignacian), au fost încadrate 45 descoperiri, dintre care 15 incerte; Paleoliticului superior recent (= Gravettian) îi aparțin 39 de așezări, dintre care 11 nesigure; în sfârșit, Tardenoisianului i-au fost atribuite 13 așezări, dintre care 8 incerte. În cadrul acestora (număr total de descoperiri paleolitice, nu și mezolitice) se includ 270 obiective arheologice: *puncte fosilifere* (numai cu faună cuaternară) dar și niveluri de locuire cu resturi de macro- și microfaună în asociere cu materiale arheologice, cu precizarea că dintre acestea, cele mai importante au fost prezentate în cadrul demersului nostru.

X

Pentru exemplificarea datelor din sinteza studiului nostru, vom aprecia ca *studiu de caz* locuirile musteriene din peșterile carpatice și din puținele așezări în aer liber.

Peștera Cioarei este situată în sudul Carpaților Meridionali, între aceștia și Subcarpații Olteniei (Depresiunea Tismana-Novaci), pe partea stângă a pârâului Bistricioara, afluent de dreapta al Bistriței. Este săpată în calcare jurasice și se află la altitudinea de 350 m. Are lungimea de 17,60 m, lățimea între 2,70-6,50 m și înălțimea între 1,10-2,50 m. Se apreciază⁷² că peștera are o lățime de 7 m, pe o lungime de 27 m.

Prin săpăturile efectuate de C. S. Nicolăescu-Plopșor și C. N. Mateescu⁷³, apoi de către M. Cârțumaru⁷⁴ au fost stabilite secvențe stratigrafice proprii.

⁷² C. S. Nicolăescu-Plopșor, C. N. Mateescu, *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 395-396; M. Cârțumaru, *op. cit.*, p. 14.

⁷³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, C. N. Mateescu, *op. cit.*, p. 395-400; M. Cârțumaru, *op. cit.*, p. 27-37.

Resturile faunistice din *Peștera Cioarei* sunt destul de variate și abundente, cuprinzând inclusiv oase de păsări⁷⁵. Pe criterii faunistice, E. Terzea⁷⁶ a identificat un număr de 18 strate, diferențiate tocmai prin prezența speciilor de macro-mamifere, la care au fost adăugate și unele specii de micromamifere sau de gasteropode.

Concentrațiile de materiale litice, chiar piesele izolate, au fost prezentate de autorii cercetărilor pe nivelurile geologice, nu pe nivelurile reale de locuire musteriană. În felul acesta, s-a realizat și un bilanț statistic, pe un total de 802 piese litice:

Niv.	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
Nr.	3	6	22	2	167	59	137	245	5	128	10	9	1	8

Primele niveluri (cele mai vechi): A, B, C, D, sunt foarte sărace, și nu se exclude o migrare aleatorie a pieselor. Se remarcă prezența doar a așchiilor (un singur nucleu) din cuarț, cuarțit, granit; printre așchii a fost remarcată una de tip *quartier d'orange*.

Stratul E, cu cele 167 piese, conține și unelte: piese de tipul *à dos*, sau unelte finite, retușate: gratoar, racloar denticulat, racloare simple sau duble, așchii *à dos*, cu sau fără cortex, un singur nucleu cu două suprafețe piramidale cu desprinderi încrucișate profunde. Debitajul este de factură Levallois și discoidală.

Stratul F are o așchie retușată *à dos*, din calcar, altele fiind de tip cortical, un nucleu de mici dimensiuni din gresie cu același tip de desprinderi, așchii fără cortex, un racloar și un gratoar cu frontul abrupt.

Stratul G conține un galet-percutor din gresie, deșeuri de cioplire, așchii sau fragmente de așchii unele *à dos*, corticale sau fără cortex, piese retușate ca racloare (7), o piesă poliedrică, epuizată, 3 nuclee.

Stratul H, cu cele 245 piese, este cel mai bogat, fiind identificate 6 loturi de materie primă, repartizate în trei categorii principale: cuarț, roci cu

⁷⁴ M. Cârciumaru, M.-H. Moncel, R. Cârciumaru, *Le Paléolithique moyen de la Grotte Cioarei de Boroșteni (com. de Pestișani, dép. de Gorj, Roumanie)*, în *L'Anthropologie* (Paris), 104, 4, 2000, p. 27-37.

⁷⁵ J. Chaline, *Rozătoarele din Peștera Cioarei-Boroșteni*, în M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 64-68; E. Kessler, *Contribuții noi la studiul avifaunei cuaternare din România*, în *loc. cit.*, p. 487; Idem, *Prezența galinaceelor (ORD. Galliformes, CL. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României*, în *loc. cit.*, p. 206; T. Jursák, E. Kessler, *op. cit.*, p. 663-681.

⁷⁶ E. Terzea, *La faune du Pléistocène supérieur de la grotte "Peștera Cioarei" (dép. de Gorj)*, în *Trav. Inst. Spéol. "Emil Racovitza"*, XXVI, 1987, p. 55-65; Idem, *Fauna din Pleistocenul superior din Peștera Cioarei*, în M. Cârciumaru, *op. cit.*, p. 59.

granulație mare și cu granulație fină. Au fost descoperite: galete, nuclee, așchii întregi sau fragmentare (identice cu acelea din nivelurile anterioare de locuire), deșeuri de cioplire, racloare uni- și bilaterale.

Stratul I are numai 4 așchii din cuarț-cuarțit, dintre care două racloare și un nucleu cortical din diorit.

Stratul J conține aceleași tipuri de piese-suport, dar cu partea activă ovală; un racloar pe așchie, un altul dublu și un vârf pe extremitatea unei așchii triunghiulare.

Straturile K, L, M, N au oferit un material litic destul de sărac: deșeuri, așchii, adesea de tip *à dos*, un nucleu, un racloar. Seria stratului N reprezintă cea mai recentă serie a nivelurilor de locuire care reprezintă Paleoliticul mijlociu de la Borošteni, cu numai 8 piese: 7 așchii (2 din cuarț, 2 din cuarțit, 3 din roci metamorfice) și un galet din același tip de rocă metamorfică⁷⁷. În ceea ce privește locuirile aparținând Paleoliticului superior, se semnalează doar existența a două niveluri, dintre care unul poate să aparțină Aurignacianului tardiv sau unui Gravettian vechi, iar al doilea, specific Gravettianului⁷⁸. Dar, așa cum pentru Paleoliticul mijlociu s-a remarcat importanța recipientelor pentru prepararea culorilor (ocru), pentru Paleoliticul superior, o semnificație aparte o pot avea obiectele de podoabă, de certă factură spirituală.

Încadrările geocronologice ale locuirilor musteriene sunt asigurate de rezultatele analizelor de polen, prin care nivelurile geologice A-N au fost datate între faza finală a glaciațiunii Riss-Würm (cu oscilațiile climatice corespunzătoare) și finalul Würmului inferior (oscilația Hengelo). În ceea ce privește datele de cronologie absolută, se precizează că unele niveluri geologice, care adăpostesc locuiri musteriene se pot data la 49.500 ± 3200 - 1100 B.P. (GrN-13002), 43.000 ± 1300 - 1100 B.P. (GrN-13001), 37.750 ± 950 NB.P. (GrN-13005). Locuirile aparținând Paleoliticului superior par să fie datate la 23.570 ± 230 B.P. (GrN-15.050) și 25.900 ± 120 B.P. (GrN-15.051). Se precizează faptul că stratul O, din care au fost recoltate eșantioanele de oase nearse, aparține Paleoliticului superior⁷⁹.

Grota de la Baia de Fier, numită și *Peștera Muierii*, se află în Cheile pâraului Galben, la 1 km NNE de satul Baia de Fier, și a fost săpată în masivul muntos numit Piatra Peșterii. Are o lungime totală de 3566 m, fiind dispusă pe 4 niveluri, mai importante fiind nivelurile 2 (superior) și 3 (inferior).

Cercetările sistematice, efectuate de C.S. Nicolăescu-Plopșor au afectat mai multe sectoare ale grotei: 1. Galeria Principală; 2. Galeria Secundară; 3. Sectorul II

⁷⁷ M. Cârciumar, M.-H. Moncel, R. Cârciumar, *op. cit.*, p. 202-224.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 208.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 101-107.

(situat la trecerea din Galeria Principală în Galeria Secundară); 4. Galeria Musteriană; 5. Gura peșterii⁸⁰.

În Galeria M, pe două profiluri, s-a constatat următoarea succesiune:

Profilul 1:

- a. nivel musterian I, gros de 0,18-0,20 cm, situat pe patul de calcar al peșterii;
- b. sol cenușiu, gros de 0,11-0,13 m, fără materiale arheologice;
- c. nivel musterian II, gros de 0,10-0,11 m;
- d. „sigiliul” peșterii, reprezentat de o depunere fină, alb-cenușie, de 0,04-0,08 m.

Profilul 2:

- a. nivel musterian I, gros de 0,40-0,50 m, situat pe patul peșterii, într-o argilă galben-roșcată;
- b. sol cenușiu-gălbui, gros de 0,60-0,70 m, fără materiale arheologice, dar cu oase de urs de peșteră;
- c. nivel musterian II, de 0,30-0,40 m, situat într-o argilă galben-roșcată;
- d. „sigiliul” peșterii, aceeași pulbere fină, calcaroasă, de 0,05-0,10 m., fără materiale arheologice și faunistice.

Autorii cercetărilor au mai prezentat un profil, situat în secțiunea transversală din Secțiunea P:

- a. depunere aluvionară, situată pe patul peșterii, groasă de 2,40 m, cu nisipuri și pietrișuri de mici dimensiuni, doar cu prezența unor oase rulate, de urs de peșteră;
- b. strat musterian, gros de 0,80 m;
- c. strat aurignacian, gros de 0,40 m;
- d. strat steril arheologic și faunistic, gros de 0,20-0,30 m;
- e. „sigiliul” peșterii, reprezentat de o pulbere cenușiu-albicioasă, groasă de 0,03-0,04 m;
- f. strat post-paleolitic⁸¹.

Resturile faunistice descoperite în nivelurile de locuire musteriană constau din mai multe specii de mamifere, micromamifere, păsări⁸², cu predilecția spre vânărea ursului de peșteră. Se precizează faptul că în apropierea galeriei M, a fost descoperită *Galeria urșilor*, numită astfel după numărul mare (183) de cranii, întregi și fragmentare, acoperite cu o crustă de calcar sau cu o argilă galben-portocalie.

⁸⁰ C.S. Nicolăescu-Plopșor *et alii*, *Șantierul arheologic Baia de Fier*, în *MCA*, III, 1957, p. 13-27.

⁸¹ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 311-312.

⁸² E. Kessler, *Contribuții noi la studiul avifaunei cuaternare din România*, în *loc. cit.*, p. 487; Idem, *Prezența galinaceelor (ORD. Galliformes, CL. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României*, în *loc. cit.*, p. 206; T. Jurcsák, E. Kessler, *op. cit.*, p. 656-681; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 313.

În Galeria M au fost descoperite și resturi paleoantropologice, a căror încadrare nu a putut fi precizată cu certitudine datorită poziției stratigrafice. Astfel, în asocieră cu oase de animale (mamut, rinocer, urs, hienă) s-au descoperit: un fragment de craniu, jumătatea dreaptă a unei mandibule, un fragment de omoplat și o diafiză tibială. D. Nicolăescu-Plopșor atribuie aceste resturi osoase unei femei de 40-50 ani, de tip *Homo sapiens fossilis*, dar cu caractere arhaice; O. Necrasov a manifestat unele rezerve în ceea ce privește situația stratigrafică și atribuirea descoperirilor⁸³. Datarea acestor resturi paleoantropologice (mandibula) la 30.150 ± 800 B.P. (LuA-5228)⁸⁴ complica apartenența lor cultural-cronologică.

În cadrul utilajului litic, constatăm prezența unui slab indice Levallois, de numai 4,20%; indicele lamelar este de numai 0,73%; 5,36% îl reprezintă nucleele, dar cele Levallois nu au decât 1,50%; procentul așchiilor de tip Levallois este de numai 5,89%. Au fost identificate 192 așchii fără cortex, 1048 așchii cu cortex total sau parțial și 39 așchii tip *tranche de citrus*.

Din punct de vedere tipologic, se constată un indice de racloar esențial de 43,40%, un indice Charentian (IC) de 9,23%, ceea ce a imprimat un caracter aparte tuturor tehnocomplexelor musteriene din grotele carpatice⁸⁵. Grupa a II-a, musteriană, are un procentaj de 44,86%, urmată de a IV-a, denticulată, de 18,18%; grupa a III-a, paleolitic superior, are numai 4,36%. Un eșantion de oase nearse, recoltate din nivelul I musterian situat în Galeria M, Sector V, la adâncimea de 1,40-1,50 m, a dat vârsta de $42.560 \pm 1310 - 1120$ B.P. (GrN-16977).

Peștera Curată de la Nandru se află în partea de VNV a satului, pe partea dreaptă a pârâului Valea Roatei, în Dealul Peșterii din Munții Poiana Ruscăi.

Al. Păunescu⁸⁶ a stabilit stratigrafia arheologică:

- A. strat post-paleolitic, situat în depunerea 1;
- B. strat steril arheologic și faunistic, gros de 1,50 m, în depunerile 2-9;
- C. stratul musterian II, cu 4 niveluri (IIId, IIc, IIb, IIa), cu o grosime de 1,60 m, situat în depunerile 10-14;
- D. strat steril arheologic situat în depunerea 15;
- E. stratul musterian I, cu trei niveluri (Ic, Ib, Ia), gros de 1,70 m, situat în depunerile 16-21, cu precizarea că nivelul Ia se afla direct pe soclul calcaros al peșterii.

⁸³ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Oamenii de vârstă veche a pietrei*, București, 1965, p. 60-69; O. Necrasov, *Originea și evoluția omului*, București, 1971, p. 215.

⁸⁴ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 231.

⁸⁵ M. Cârțumaru, M. Ulrix-Closset, *Paléoenvironnement et adaptation culturelle des Néandertaliens de la Grotte Cioarei à Boroșteni (Roumanie)*, în M. Otte (dir.), *Nature et Culture. Actes du coll. int. de Liège*, 1993, ERAUL, 68, Liège, 1995, p. 159.

⁸⁶ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 246.

Nu este exclusă existența unei foarte scurte locuiri gravettiene, dar aceasta se bazează pe prezența unei lamele fragmentare, în interiorul stratului B⁸⁷.

Fauna descoperită în toate nivelurile de locuire musteriană este bogată și variată, fiind reprezentată de mamifere, micromamifere, păsări, cu predominarea calului, a cerbului gigant, a ursului, dar este semnificativă prezența mamutului⁸⁸.

Inventarul litic este compus din 192 piese, dintre care 179 au fost considerate ca aparținând Musterianului II și 113, Musterianului I.

Stratul I, nivelul musterian Ia, are numai 34 piese, dintre care 11 sunt unelte: 2 racloare de tip simplu drept, dintre care, unul cu retușe fine, subțiri, denticulate, altul cu retușe subțiri și cu encoche clactonienne; 1 racloar simplu convex pe așchie tip *tranche de citron*; 1 racloar simplu concav, pe așchie cu retușe groase denticulate; 1 racloar dublu biconvex; 1 racloar pe fața plană, transversal convex, pe așchie tip *tranche de citron*; 1 gratoar atipic pe așchie fără cortex, cu retușe groase, denticulate pe o latură; 1 așchie corticală, parțial retușată; 2 *couteaux à dos* cortical.

Acest nivel a fost datat la > 36.300 B.P. (GrN-24224, colagen) și 28.250 + 350 - 530 B.P. (GrA-13250).

Stratul I, nivelul musterian Ib, are doar 19 piese, dintre care 4 unelte: 1 racloar simplu drept pe așchie corticală, cu talon cortical; 1 racloar pe fața plană, simplu drept, cu retușe groase, pe așchie cu cortex; 1 *couteau à dos* natural, pe așchie fără cortex; 1 piesă tip *tranche de citron*, cu talon cortical, cu *encoche*, cu retușă inversă.

Acest nivel a fost datat la 45.200 + 4200 - 2700 B.P. (GrN-24222, colagen), >31.700 B.P. (GrN-24326, cărbune de lemn), >36.300 B.P. (GrN-24223, colagen), 29.940 + 420 - 400 B.P. (GrA-13249).

Stratul I, nivelul musterian Ic, are 66 piese, dar numai 25 unelte: 2 racloare de tip simplu convex, dintre care unul pe *couteau à dos* natural fără cortex; 1 racloar simplu concav; 1 racloar dublu biconcav, pe așchie; 2 racloare *déjeté*, dintre care unul cu retușe abrupte, groase, pe *couteau à dos* natural cu cortex; 1 racloar dublu biconvex pe fața plană, pe așchie tip *tranche de citron*; 1 racloar transversal convex pe așchie Levallois cu talon neted; 1 racloar convergent drept, cu retușe bifaciale, pe așchie cu baza groasă, din silex; 5 encoches; 2 *perçoirs* atipice, dintre care unul pe *couteau à dos* natural fără cortex; 2 raclettes; 1 gratoar atipic, pe așchie, din silex; 1 *chopper*, pe galet masiv; 1 vârf Levallois retușat, din gresie silicioasă; 3 *couteaux à dos* natural, dintre care 2 cu cortex și unul fără cortex; 1 piesă bifacială, ovalară, cu baza groasă, corticală, din silex.

⁸⁷ C.S. Nicolăescu-Plopșor et alii, *Șantierul arheologic Nandru*, în MCA, III, 1957, p. 29-38.

⁸⁸ E. Kessler, *Contribuții noi la studiul avifaunei cuaternare din România*, în loc. cit., p. 487; Idem, *Prezența galinaceelor (ORD. Galliformes, CL. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României*, în loc. cit., p. 206.

Stratul II, nivelul musterian IIa, are 31 piese, dar numai 11 unelte: 1 racloar simplu convex, pe așchie tip *tranche de citron*; 1 racloar simplu concav, pe așchie Levallois; 1 racloar dublu, drept-concav; 2 racloare pe fața plană, unul simplu drept, altul simplu convex, acesta din urmă, pe așchie Levallois; 1 racloar cu retușă alternă, tip *déjeté*; 2 *encoche*s pe așchii corticale; 1 *raclette* pe așchie cu retușe subțiri, alterne; 1 *couteau à dos* natural cu cortex; 1 așchie Levallois parțial cu retușe fine de folosire.

Acest nivel a fost datat la >45.000 B.P. (GrN-23407, collagen) și 44.600 + 1900 - 1500 B.P. (GrN-24221, oase).

Stratul II, nivelul musterian IIb, are 23 piese, dar numai 8 unelte: 1 racloar simplu convex pe fața plană, pe așchie cu retușe fin denticulate; 1 așchie fragmentară cu baza trunchiată concav și fin retușată; 1 gratoar carenat atipic pe talonul unei așchii; 3 *raclettes* pe așchii, cu retușe fine, subțiri, directe, inverse, respectiv alterne; 1 *encoche* pe așchie corticală; 1 *couteau à dos* natural fără cortex.

Stratul II, nivelul musterian IIc, are 38 piese, dar numai 16 unelte: 3 racloare tip simplu drept, pe așchii tip *tranche de citron*; 2 racloare tip simplu convex, dintre care unul pe așchie tip *tranche de citron*, altul pe *couteau à dos* natural fără cortex; 1 racloar simplu concav pe așchie parțial corticală; 1 racloar cu retușă alternă, pe așchie tip *tranche de citron*, cu retușe groase directe și subțiri inverse; 1 vârf Levallois parțial fin denticulat, retușat la capăt; 1 gratoar atipic pe așchie; 1 burin de unghi pe spărtură; 1 *perçoir* tipic, pe așchie; 1 *bec burinant* altern, pe așchie; 2 denticulate, dintre care una pe așchie corticală, alta pe așchie tip *couteau à dos* natural fără cortex (racloar?); 2 așchii Levallois, una din silex, alta din gresie silicioasă.

Acest nivel a fost datat la 40.800 + 1050 - 930 B.P. (GrA-13948).

Stratul II, nivelul musterian IId, are 87 piese, dintre care 32 unelte: 3 racloare de tip simplu drept; 2 racloare de tip simplu convex, dintre care unul pe așchie tip *tranche de citron*; 2 racloare tip simplu concav; 1 racloar dublu, drept-concav; 1 racloar dublu drept-concav; 1 racloar dublu convex-concav; 2 racloare tip *déjeté*, dintre care unul pe așchie Levallois atipică; 7 racloare pe fața plană (3 simplu drept, 4 simplu convex, unul pe așchie tip *tranche de citron*, altul pe *couteau à dos* natural, parțial cu cortex); 2 racloare cu retușă alternă, dintre care unul pe așchie Levallois; 1 gratoar *à museau* atipic, pe așchie cu retușe subțiri; 1 *raclette* pe vârf pseudo-Levallois; 3 *encoche*s, dintre care una pe *couteau à dos* natural fără cortex, alta pe vârf Levallois; 2 denticulate; 1 așchie masivă Levallois, atipică, cu *encoche* largă și cu retușe fine, denticulate pe altă latură; 1 așchie din cuarțit cu retușe subțiri la extremitatea distală; numeroase deșeuri de cioplire⁸⁹.

⁸⁹ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 248-255.

Se constată un foarte scăzut procentaj de piese Levallois (tipice sau atipice) și doar câteva unelte cioplite pe suporturi de tip Levallois.

Peștera Spurcată de la Nandru se află la mică distanță, în amonte, de *Peștera Curată*, tot pe Dealul Peșterii.

În 1994, Al. Păunescu a stabilit profilul peșterii, de sus în jos:

1. sol negru-roșcat, cu fragmente de calcar, de 0,15-0,27 m, cu resturi de locuire post-paleolitică;
2. lut nisipos, brun, cu fragmente de calcar, de 0,20-0,25 m, steril arheologic și faunistic;
3. lut nisipos brun închis, cu mici fragmente de calcar, de 0,10-0,20 m, cu resturi de locuire gravettiană (nivelul II);
4. lut nisipos brun închis, cu fragmente de calcar, de 0,55-0,70 m, steril arheologic;
5. lut nisipos, brun-gălbui, cu nuanțe cenușii, cu fragmente de calcar, de 0,08-0,20 m, unde se află locuirea musteriană (nivelul I);
6. lut nisipos, brun, cu fragmente de calcar, de 0,03-0,27 m, steril arheologic;
7. suportul calcaros al peșterii (patul peșterii).

Locuirea musteriană, destul de săracă în resturi de locuire, este reprezentată de piese litice, oase de mamifere, resturi de cărbuni de la o posibilă vatră.

Resturile faunistice au demonstrat existența numeroaselor specii, cu predominarea ursului, a calului, dar și micromamifere. De remarcat prezența speciei *Pliomys lenki* (cu o vârstă de aproximativ 30.000 de ani, pentru prima dată identificat într-o stațiune aparținând Pleistocenului superior de pe teritoriul României)⁹⁰.

Inventarul litic, alcătuit din numai 29 piese, este reprezentat de: 1 vârf Levallois neretușat, scurt, pe așchie din silex cu talon fațetat convex, cu bulb proeminent; 3 racloare de tip simplu convex: unul pe *couteau à dos* natural fără cortex, pe așchie corticală, al doilea pe așchie fără cortex, al treilea, pe așchie corticală, toate trei din cuarțit; 1 racloar simplu concav, opus unei encoche inverse; 1 racloar dublu biconvex pe așchie Levallois retușată, din silex, cu talon fațetat convex; 1 racloar transversal convex, pe așchie cu baza corticală; 2 racloare pe fața plană, dintre care unul din silex, altul din cuarțit, ambele de tip simplu drept; 1 racloar cu retușă alternă; 1 străpungător atipic pe așchie cu laturile denticulate parțial; 2 *raclete*, una pe așchie din gresie, alta pe așchie din silex; 1 troncatură dreaptă retușată; 1 piesă foliacee bifacială, pe așchie din silex, 5 bifaciale: una nucleiformă, cu baza corticală, două de tip divers (oval-alungite, cu laturile asimetrice), două fragmentare (una plan-

⁹⁰ Al.-Cr. Păunescu, *Les microvertébrés de la grotte Spurcată (ou la Grotte De Sus – Nandru, dép. de Hunedoara, Roumanie)*, în *Travaux Institut Spéol. "Emile Racovitză"*, 35, 1996, p. 175-196.

convexă, alta ovalară), toate din cuarțit. S-au mai descoperit 7 așchii, una Levallois, din silex, cu talon diedru, celelalte din cuarțit.

Prin datarea de 30.000 + 1900 - 1500 B.P. (GrN-14622, pe fragmente de oase), această locuire de scurtă durată și de mică intensitate aparține unei etape finale a Musterianului peșterilor carpatice, cu posibile analogii în *Peștera Curată*.

Peștera *Bordu Mare* de la Ohaba Ponor este situată în marginea de SE a satului, fiind săpată într-un pinten de calcar jurasic al Munților Orăștiei.

În anii 1954-1955, C.S. Nicolăescu-Plopșor a stabilit următoarea succesiune stratigrafică (de jos în sus)⁹¹:

1. nivel musterian I, situat pe soclul calcaros (patul peșterii), gros de 0,15-0,25 m;
2. strat steril arheologic, gros de 0,15-0,27 m;
3. nivel musterian II, gros de 0,17-0,30 m;
4. strat steril arheologic, gros de 0,25-0,70 m, cu numeroase fragmente de calcar;
5. strat musterian III, foarte bogat, gros de 0,80-1,50 m, împărțit în 7 niveluri reale de locuire (IIIa-IIIg);
6. strat steril arheologic, gros de 0,13-0,50 m, cu fragmente de calcar;
7. strat musterian IV, împărțit în două niveluri de locuire (IVa-IVb), gros de 0,15-0,68 m;
8. strat steril arheologic, gros de 0,10-0,25 m;
9. nivel aurignacian (nivel arheologic V), care în unele spații acoperă direct nivelul musterian IVb;
10. strat post-paleolitic, gros de 0,03-0,15 m.

Locuirile musteriene constau în vetre de foc, resturi faunistice (micro- și macromamifere), resturi osoase paleoantropologice, oase de păsări, piese litice. Este de precizat și faptul că, pe baza cărbunilor de lemn din vatra musteriană din nivelul IIIg, s-a stabilit prezența genurilor *Abies* și *Pinus*.

În campania din 1923 a fost descoperită o falangă de om, iar în cea din 1929, alte două falange, toate trei fiind considerate ca aparținând stratului musterian III. J. Gaál a identificat aceste piese ca aparținând celui de al doilea deget de la piciorul drept (prima falangă, cea din 1923), prima falangă a degetului arătător de la mâna stângă, respectiv, de la degetul inelar, și le-a considerat de vârstă musteriană, atribuindu-le Omului de Neandertal⁹². Inventarul litic este destul de variat.

Nivelul musterian I conținea numai 63 piese, dintre care, 18, unelte: 5 așchii Levallois tipice și atipice; 1 racloar simplu drept; 1 racloar dublu drept-

⁹¹ C.S. Nicolăescu-Plopșor *et alii*, *Șantierul arheologic Ohaba Ponor*, în *MCA*, III, 1957, p. 41-50.

⁹² C.S. Nicolăescu-Plopșor *et alii*, *op. cit.*, p. 41-50; O. Necrasov, *op. cit.*, p. 186; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 274.

concav; 1 racloar convergent drept; 1 racloar simplu concav pe fața plană; 1 gratoar atipic; 1 *couteau à dos* natural cu cortex; 2 *encoche*s, 2 *denticules*; 3 piese retușate; 1 bifacială ovalară atipică.

Nivelul musterian II conținea 43 piese și numai 6 unelte: 1 racloar simplu concav pe așchie masivă, din silex; 2 racloare pe fața plană, dintre care unul simplu drept; 1 burin diedru drept; 1 piesă denticulată.

Nivelurile musteriene IIIa și IIIb aveau 356 piese, dintre care 64 unelte. La aceste descoperiri se adaugă cele două vetre suprapuse, care au dat vârstele locuirilor: IIIa: > 40.000 B.P. (GrA 6036, cărbuni, oase, sol ars); 39.200 + 4500 - 2900 B.P. (GrN-11618, cărbuni, cenușă, sol ars); IIIb: 43.600 + 2800 - 2100 B.P. (GrN-12676, cărbuni, oase, sol); > 41.000 B.P. (GrN-11617, cărbuni, cenușă). Piese tipice: 5 așchii Levallois; 4 vârfuri Levallois și 2 pseudo-Levallois; 1 racloar simplu drept pe așchie corticală, din gresie; 2 racloare tip simplu convex; 1 racloar simplu concav; 2 racloare tip dublu drept; 1 racloar de tip *déjeté*; 1 racloar transversal convex pe așchie masivă din silex; 5 racloare pe fața plană; 2 racloare cu retușă abruptă (unul simplu drept, altul simplu concav); 1 racloar cu retușă alternă, tip *déjeté*, pe așchie ovalară, din silex; 1 racloar denticulat pe *couteau à dos* natural cu cortex, din silex; 2 burine atipice, tip diedru de unghi (unul pe așchie din silex); 4 *perçoirs* atipice; 4 *couteaux à dos* natural (2 cu cortex, 2 fără cortex); 1 *raclette*; 1 *truncature*; 5 *encoche*s (2 cu *encoche* duble, 3 cu *encoche* directe – 1 pe așchie Levallois, din silex); 1 *encoche clactonienne*; 7 denticulate (din care 2 din silex); 1 *bec burinant alterne*; 3 piese cu scobitură retușată în vârf, 3 piese diverse: 2 cu retușe subțiri, 1 racloar simplu drept, asociat cu burin de unghi pe spărtură, pe așchie masivă, tip *tranche de citron*; 2 bifaciale.

Nivelul musterian IIIc conținea 391 piese, dintre care 52 tipice. Acesta a fost datat la 45.500 + 3500 – 2400 B.P. (GrN-14626, oase din vatră). Piese tipice: 3 așchii Levallois; 3 vârfuri Levallois neretușate, 7 racloare de tip simplu drept, dintre care unul pe *couteau à dos* natural cu cortex, din silex, 1 racloar simplu convex, 1 racloar *déjeté*; 2 racloare tip transversal drept; 8 racloare pe fața plană (5 de tip simplu drept, 1 simplu concav, 2 simplu convex); 1 racloar cu retușă abruptă; 1 burin diedru, 1 *perçoir* lateral pe așchie din silex; 6 *couteaux à dos* natural (3 cu cortex, 3 fără cortex); 1 *raclette*; 1 *truncature* retușată; 9 *encoche*s (6 directe, dintre care 2 pe *couteaux à dos* natural, 3 inverse); 2 denticulate; 1 piesă cu scobitură retușată în vârf pe așchie din silex; 1 piesă diversă – așchie cu retușe inverse subțiri; 2 piese cu retușe abrupte directe; 2 bifaciale, ambele din cuarțit.

Nivelul musterian IIId conținea 205 piese, dar numai 32 tipice: 1 așchie Levallois; 5 vârfuri Levallois (2 neretușate, 3 retușate, dintre care 1 din silex); 2 racloare de tip simplu convex; 4 racloare tip transversal drept; 1 racloar

transversal convex; 1 racloar simplu drept, pe fața plană, opus unei *encoche* inverse; 1 burin diedru de unghi, din silex; 1 *perçoir*; 3 *couteaux à dos* natural cu cortex; 7 *encoches* (5 directe, 2 inverse); 1 racloar denticulat simplu drept pe *couteau à dos* natural fără cortex; 1 piesă cu *encoche* inversă în vârful; 4 piese cu retușe abrupte subțiri, directe și alterne.

Nivelul musterian IIIe este mai sărac, cu numai 59 piese, dintre care 11 unelte: 1 așchie Levallois; 1 vârf Levallois retușat, din silex, cu retușe denticulate groase; 1 racloar simplu drept; 1 racloar pe așchie masivă; 1 racloar simplu convex pe fața plană; 1 gratoar atipic; 1 burin diedru de unghi pe așchie; 1 *encoche* inversă; 2 denticulate, dintre care 1 inversă, din silex; 1 piesă cu retușe abrupte subțiri directe.

Nivelul musterian IIIf este la fel de sărac în utilaj litic, fiind reprezentat de 61 piese, dintre care 8 tipice: 1 așchie Levallois; 1 vârf Levallois; 1 racloar dublu drept; 1 racloar simplu convex pe fața plană; 1 racloar simplu drept cu retușă abruptă; 1 *raclette*; 1 *hachoir* pe așchie; 1 piesă cu retușe pe fața plană.

Nivelul musterian IIIg are 198 piese, dintre care 32 tipice: 3 așchii Levallois tipice; 1 vârf Levallois neretușat și 2 retușate; 2 racloare tip simplu drept, dintre care 1 pe așchie corticală din silex, cu retușe demi-Quina; 1 racloar transversal drept; 1 racloar *déjeté*; 3 racloare pe fața plană (1 simplu concav, 1 dublu biconcav, 1 convergent convex); 1 racloar cu retușă abruptă; 1 gratoar atipic pe așchie din silex; 1 burin atipic diedru de unghi, pe cuarțit; 2 *couteaux à dos* natural; 6 *encoches* (3 directe, 2 inverse, 1 alternă - pe așchii din silex); 3 *denticules* (2 pe așchii din cuarțit, 1 din silex); 2 piese cu scobituri retușate în vârful; 2 piese diverse, dintre care 1 din gresie, alta din cuarțit; 2 piese cu retușe abrupte subțiri, directe și alterne.

Nivelul musterian IIIh este reprezentat de 441 piese, dintre care 85 tipice: 1 așchie Levallois tipică; 2 vârfuri Levallois neretușate și 2 retușate; 1 vârf musterian pe vârf Levallois, din silex, cu talon diedru; 9 racloare de tip simplu drept; 5 racloare tip simplu convex; 1 racloar simplu concav; 2 racloare *déjeté*; 2 racloare tip transversal drept; 1 racloar transversal convex; 1 racloar simplu convex pe fața plană; 1 racloar cu retușă abruptă și 4 cu retușă alternă; 4 gratoare atipice, dintre care 3 *à museau*, unul, pe așchie din silex fiind asociat cu un racloar dublu biconcav; 11 *couteaux à dos* natural (5 cu cortex, 6 fără cortex); 1 *raclette*; 14 *encoches* (10, directă, 3, inversă, 1 dublă, tip ω); 1 *encoche clactonienne* directă; 6 denticulate; 1 piesă cu scobitură retușată în vârful; 1 *hachoir* pe așchie din cuarțit; 2 piese diverse pe așchii din silex; 5 piese cu retușă pe fața plană; 7 piese cu retușă abruptă, directă sau inversă.

În general, în cadrul inventarului litic al stratului musterian III, cu sau fără precizarea nivelurilor de locuire, indicele Levallois este de numai 5,65%, iar indicele lamelar, de 4,49%. O constatare importantă merită precizată: apariția pieselor de tip

paleolitic superior (gratoare, burine, *perçoirs*), chiar și atipice, cioplite aproape numai din silex, ceea ce pare să demonstreze apariția primelor *elemente* de tip paleolitic superior, odată cu schimbarea predominanței materiei prime.

Nivelul musterian IVa conține 127 piese, dintre care 25 tipice: 1 așchie Levallois; 2 vârfuri Levallois neretușate; 2 racloare tip simplu drept; 4 racloare tip simplu convex; 1 racloar *déjeté*; 1 gratoar atipic pe capăt de așchie retușată, utilizat și ca racloar dublu drept; 1 burin atipic, diedru pe așchie corticală; 1 *perçoir* atipic pe capăt de lamă masivă, din cuarțit; 2 *couteaux à dos* natural cu cortex; 3 *encoche*s (2 inverse, 1 directă); 1 piesă denticulată; 2 racloare denticulate; 1 piesă cu scobitură la capăt; 1 piesă diversă; 1 așchie din silex, retușată la extremitatea distală; 1 piesă cu retușă subțire inversă; 1 piesă cu retușă abruptă groasă directă.

Nivelul musterian IVb este datat la 28.780 ± 290 B.P. (GrN-14627, oase) și conținea numai 49 piese, dintre care 10 unelte: 1 așchie Levallois atipică; 1 racloar simplu concav; 1 racloar *déjeté*; 3 racloare: 2 tip simplu drept, 1 transversal drept, pe fața plană; 2 piese cu trunchiere retușată; 2 denticulate, una inversă, 1 alternă.

S-a constatat că întregul tehnocomplex este de debitaj Non-Levallois, aparținând unui facies Non-Levallois, caracterizat prin dimensiunile mici și mijlocii ale pieselor, de unde și caracteristicile sale asemănătoare Charentianului, specific Musterianului peșterilor carpatice.

Peștera Mare sau *Peștera Uscată* de la Cioclovina este situată la 1,5 km sud de sat, pe versantul drept al Văii Lunganilor și a fost săpată în calcarele jurasice ale Munților Sebeșului. Galeria principală a peșterii a fost exploatată de Societatea Nitrogen, în anii 1940-1941, pentru a se recolta guano.

Stratigrafia depunerilor a fost stabilită de M. Roska⁹³ (de sus în jos):

1. sol roșu, de 0,08 m;
2. tuf calcaros subțire;
3. lut brun-nisipos, de 0,40-1,10 m;
4. argilă nisipoasă cu calcar.

Nivelul de locuire se afla în depunerea 3, dar se precizează existența unei locuiri musteriene și a uneia aurignaciene.

Vetrele de foc se prezentau sub forma unor aglomerări de cărbuni, dar și amenajate.

Se pare că resturile faunistice aparțineau celor două specii, dar au fost găsite și oase de *Ursus arctos*, *Felis spelaea*, *Canis lupus*, *Capra ibex*.

Inventarul litic, studiat de H. Breuil și M. Roska, a fost atribuit Musterianului și Aurignacianului, numai pe criterii tehnico-tipologice: așchie

⁹³ M. Roska, *Notă preliminară asupra cercetărilor făcute în Ardeal în cursul anului 1928*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, XIV, 1930, p. 79-98.

Levallois, parțial retușată, cu talon fațetat; piesă cu scobitură retușată pe o latură și retușe inverse, pe cealaltă; așchie neretușată; așchie cu urme de intensă rulare; așchie retușată cu retușe inverse; gratoar dublu drept-convex, pe așchie; piesă cu scobitură retușată directă; racloar cu retușe alterne, pe așchie masivă; racloar simplu drept pe fața plană; denticulată pe așchie masivă; 2 racloare de tip simplu concav, cu retușe subțiri, directe. Ambii specialiști – abatele H. Breuil și M. Roska – precizează și existența deșeurilor de cioplire. Așadar, din punct de vedere tehnico-tipologic au existat două niveluri reale de locuire, aparținând celor două culturi arheologice⁹⁴.

O importanță deosebită au descoperirile paleoantropologice, chiar dacă acestea par să aparțină lui *Homo sapiens sapiens*. În urma exploatărilor de fosfați, în anii 1941-1942, a fost descoperit un craniu întreg, într-o depunere de nisip argilos, de culoare galben-roșiatică, în asociere cu o lamă macrolitică cu retușe denticulate, o lamă mijlocie fin retușată pe ambele laturi, o așchie neretușată, 3 crani și vertebre de *Ursus spelaeus*. Fr. Rainer și I. Simionescu⁹⁵ au analizat craniul uman și au ajuns la concluzia că aparține unei femei de 30-40 de ani, cu trăsături de tip Předmosti, fiind datat în interstadiul Würm I-II, de factură aurignaciană⁹⁶. Acest craniu a fost datat la 29.000 ± 700 B.P. (LuA-5229).

Recenta descoperire a unor resturi paleoantropologice din *Peștera cu oase*, din Munții Apuseni, atribuite celor mai vechi reprezentanți *Homo sapiens* de pe întregul continent, readuce în discuție și descoperirile de la Baia de Fier și Cioclovina, a căror poziție stratigrafică este incertă, iar asocierea cu piese litice sau cu resturi faunistice nu este de natură să precizeze încadrarea lor cronoculturală și paleoantropologică.

Peștera Mare - Peștera Liliiecilor din Moeciu este situată în marginea de ENE a satului, fiind săpată în calcarul jurasic și formată dintr-o singură galerie.

Au fost identificate 4 niveluri de locuire:

I. post-paleolitic;

II. nivel gravettian, gros de 0,04-0,09 m;

III. strat steril arheologic, de 0,05-0,10 m;

IV. nivel aurignacian, gros de 0,10-0,20 m;

V. strat steril arheologic, de 0,30-0,40 m;

VI. nivel musterman, gros de 0,35-0,40 m, situat pe soclul calcaros, sau pe o altă depunere sterilă, de 0,05-0,25 m⁹⁷.

⁹⁴ H. Breuil, *op. cit.*, 193-215.

⁹⁵ Fr. Rainer și I. Simionescu, *Sur le premier crâne d'homme paleolithique trouvé en Roumanie*, în *An. Ac. Rom., Mem. Sect. St.*, S. III, 1942, p. 18.

⁹⁶ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, 1957, p. 43.

⁹⁷ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 319-320.

Nivelul musterian este reprezentat de numai 44 piese litice, în asociere cu oase de urs, vulpe, leu, fără micromamifere⁹⁸.

Datarea nivelului musterian, realizată pe oase de animale, a precizat vârsta de 38.700 ± 850 B.P. (GrN-14618).

Potrivit tipologiei lui Al. Păunescu⁹⁹, inventarul litic este compus din: 2 așchii Levallois, neretușate; 1 lamă Levallois retușată la extremitatea distală; 4 vârfuri Levallois, dintre care 1 vârf musterian cu retușe denticulate pe ambele laturi; 1 racloar simplu drept; 3 racloare de tip simplu convex, dintre care unul cu retușe tip La Quina; 1 racloar dublu drept, ușor denticulat, pe așchie cu talon diedru; 1 racloar dublu drept-concav, pe așchie cu talon diedru; 1 racloar transversal convex pe așchie cu talon neted; 1 racloar *déjeté* pe așchie parțial corticală; racloar simplu drept și altul, simplu convex cu retușe demi-Quina, ambele tip pe fața plană; 2 racloare cu retușă alternă; 1 *couteau à dos* natural fără cortex pe așchie cu talon cortical; 1 piesă cu trunchiere retușată, pe lamă din silex cu retușe denticulate pe o latură; 5 *encoche*s pe așchii din cuarțit și gresie; 6 denticulate: 3 pe lame Levallois, 2 pe așchii de silex și cuarțit, 1 pe vârf Levallois cu retușe denticulate; 2 lame fragmentare, dintre care una cu retușe fine de folosire, alta cu retușe inverse pe o latură; 4 așchii neretușate, 4 deșeuri de cioplire. După cum am văzut, materia primă este alcătuită din cuarțit, gresie, silex. Toate piesele sunt de dimensiuni mijlocii. Se constată preponderența tipologică a racloarelor și folosirea tehnicii Levallois.

Peștera *Valea Coacăzei* este situată la 3-3,5 km SSV de *Peștera Liliecilor*, aproape de confluența Văii Strâmba cu Valea Coacăzei. Ea are două deschideri: una largă, spre sud, unde este intrarea propriu-zisă, alta spre fundul ei, de fapt o spărtură în tavan.

A. Prox a stabilit existența a 6 straturi, dintre care stratul 5 (lut galben-cenușiu) conținea oase de animale: urs de peșteră, hienă, vulpe, lup, cerb, țap de munte, dar și 3 lame de jasp, 2 așchii de silex¹⁰⁰.

În acest profil, de 2,50 m, au fost identificate 4 niveluri de locuire:

A. Musterian, gros de 0,15-0,25 m, situat în solul galben-nisipos;

B. Aurignacian, gros de 0,15-0,30 m, în solul gălbui-roșcat, deci fără un strat steril, intermediar;

C. Gravettian, gros de 0,20-0,25 m, în solul gălbui închis, nisipos.

Nivelul I, musterian este relativ sărac, cu numai 29 piese recoltate în sondajul lui Al. Păunescu; se mai precizează descoperirea resturilor unei vetre

⁹⁸ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *MCA*, V, 1959, p. 26-29; M. Dumitrescu, *Anexa I*, în *MCA*, V, 1959, p. 29-30.

⁹⁹ Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 323.

¹⁰⁰ C.S. Nicolăescu-Plopșor et alii, *Cercetări paleolitice în peșterile din Țara Bârsei*, în *MCA*, VII, 1961, p.18.

de foc și a oaselor de animale: urs, vulpe, lup, leu, micromamifere care indică o ameliorare climatică în timpul locuirii musteriene și o oarecare extindere a pădurii și umiditate moderată¹⁰¹.

Inventarul litic: 2 racloare, dintre care unul transversal drept, asociat cu o *encoche* laterală, pe așchie de radiolarit, alt racloar fiind simplu convex, pe așchie din cuarțit; 2 *encoches*, una pe așchie din gresie, alta pe așchie din cuarțit; 1 așchie cu talon diedru, parțial fin denticulată, din gresie; 1 perçoir atipic (bec) opus unei *encoche* duble, pe așchie cu talon fațetat convex, din silex; 1 *chopping-tool* pe galet ovalar, din silex, descoperit în interiorul vetrei; 2 lame fragmentare, neretușate, una din gresie, alta din cuarțit; 19 așchii neretușate (14 din cuarțit, 2 silex, 2 gresie, 1 tuf); 1 galet din cuarțit.

Vatra era de formă oval-prelungă, cu partea centrală protejată de pietre de calcar. Eșantionul de cărbuni, oase și sol ars, a precizat vârsta locuirii: 34.400 ± 500 B.P. (GrN-16141)¹⁰². Peștera *Gura Cheii-Râșnov* este situată la 8 km ESE de orașul Râșnov, în calcarele de pe versantul drept al pârâului Cheia, aproape de intrarea în Cheile Râșnoavei.

Din punct de vedere arheologic, au fost identificate 2 niveluri de locuire musteriană (I și II, situate în solul negricios-brun, nisipos), un nivel aurignacian (III, situat la partea superioară a solului roșcat închis, lutos-nisipos) și un altul, gravettian (IV, situat la partea superioară a solului roșcat, nisipos-lutos).

Nivelul I musterian, foarte sărac în materiale arheologice, era foarte subțire, de 0,05-0,10 m. Atât sub el, cât și deasupra se afla câte un nivel, subțire, steril arheologic. În nivelul de locuire s-au descoperit oase de *Ursus spelaeus*, câteva fragmente de cărbuni și piese litice: 2 așchii neretușate, din silex și cuarțit; 1 lamă neretușată, din silex; 1 așchie de cuarțit, cu retușe la extremitatea distală; 1 așchie din cuarțit, cu retușe fine, denticulate; 1 deșeu de cioplire; 1 galet fragmentar, din cuarțit.

Nivelul II musterian, gros de 0,20-0,60 m, cuprindea două vetre suprapuse, una la baza nivelului și alta la partea sa superioară. Ambele vetre erau de tip simplu, neamenajat, cu fragmente de cărbuni, cenușă, oase de animale, unele parțial arse.

Cronologia absolută a depozitului stratigrafic a fost asigurată de mai multe datări:

1. depunerea 1, sterilă, din baza sedimentului, 44.900 ± 1800 - 1500 B.P. (GrN-13010, oase nearse);
2. vatra de la baza nivelului II musterian, 33.300 ± 900 B.P. (GrN-13009, colagen);

¹⁰¹ Al.-Cr. Păunescu, *Les micromamifères de la grotte Valea Coacăzei (village de Moeciu, Dép. de Braşov, Roumanie)*, în *CI, S.N.*, XVII/1, 1998, p. 227-251.

¹⁰² Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 332-335.

3. oase de la mijlocul nivelului II musterian, 30.450 ± 300 B.P. (GrN-13008);
4. vatra de la partea superioară a nivelului II musterian, 29.700 + 1700 - 1400 B.P. (GrN-11619, cărbuni și cenușă);
5. aceeași vatră din nivelul II musterian, 28.900 + 2400 - 1800 B.P. (GrN-14620, cărbuni, oase și sol ars)¹⁰³.

Resturile faunistice sunt reprezentate de: urs, predominant în toate depunerile cu locuiri musteriene, vulpe, *Capra ibex*, cerb, de microvertebrate și păsări¹⁰⁴.

Inventarul litic al nivelului II musterian este alcătuit din 39 piese: 18 așchii neretușate; 2 așchii fin retușate; 2 așchii Levallois; 1 vârf Levallois cu talon fațetat drept și cu retușe alterne; 7 racloare, dintre care 1 simplu convex pe *couteau à dos* natural cu cortex, cu talon diedru, 2 de tip simplu concav, 1 dublu biconvex, 1 dublu drept, 1 cu retușă alternă, 1 simplu convex pe fața plană; 1 *raclette*; 2 piese cu scobitură retușată; 3 denticulate, dintre care 1 pe așchie Levallois cu retușe denticulate; 1 burin de unghi pe spărtură; 1 nucleu masiv, inform; 1 percutor din gresie; 2 galete din gresie și cuarțit.

Cariera Veche de la Ileanda-Perii Vadului se află în marginea satului, pe un rest din terasa a IV-a a Someșului, pe versantul drept, aproape de confluența sa cu pârâul Valea Seacă.

Pornind de la stratigrafia arheologică, opiniile sunt împărțite în ceea ce privește încadrarea culturală a celor două niveluri de locuire: M. Bitiri consideră că primul nivel (I) aparține unei etape timpurii a Paleoliticului superior, iar al doilea (II), finalului Paleoliticului superior, cu precizarea că primul nivel este situat în orizontul B, între 0,40-0,70 m. Pe criterii strict tipologice, Al. Păunescu apreciază că primul nivel poate fi atribuit Musterianului (final), iar al doilea, Gravettianului.

Se precizează lipsa totală a vetrelor, a resturilor de cărbuni, și a resturilor faunistice.

Din studierea listei tipologice prezentată în acest tabel, constatăm că, dintre cele peste 170 piese litice, numai 47 sunt unelte. Acestea au fost cioplite pe așchii din roci locale: cuarțit (30%), gresie (37%), marnă (21%), silex de diferite nuanțe (12%), iar în ceea ce privește dimensiunile pieselor (total, nu numai al uneltelor), s-au constatat următoarele procentaje: mărime mijlocie, 80%; macrolitice, 13%; microlitice, 7%. Nu se poate afirma cu certitudine dacă cioplirea uneltelor s-a făcut pe locul stațiunii, căci *dechets de taille* nu sunt

¹⁰³ V. Chirica, I. Borziac, *op. cit.*, 2005, p. 218-220.

¹⁰⁴ Al. Bolomey, *Anexa I*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 119; E. Kessler, *Prezența galinaceelor (ORD. Galliformes, CL. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României*, în *loc. cit.*, p. 207; T. Jurcsák, E. Kessler, *op. cit.*, p. 647-681.

foarte numeroase, dar se înscriu printre materialele atipice, alături de așchii, lame și alte produse primare de debitaj.

Predomină piesele pe suporturi Levallois, *encoche*s, *couteaux à dos* natural, cu sau fără cortex, *racloirs*. Prezența unor piese care, tipologic fac serie în Paleoliticul superior, poate atribui acestui tehnocomplex caracteristicile unui Musterian întârziat, cu unele elemente de analogie în peșterile carpatice.

Stațiunea de pe Dealul Bușag (Coasta Bușagului) se află în Depresiunea Baia Mare, în marginea de NNE a satului, pe un platou de aproximativ 200 m, pe care procesele de eroziune, uneori accelerată, au distrus sedimentele aproape în permanență, astfel că straturile sterile dintre nivelurile reale de locuire nu mai există. Acesta poate fi motivul pentru care cele trei niveluri de locuire paleolitică se încadrează pe un profil de aproximativ 0,70 m.

M. Bitiri¹⁰⁵ a identificat aici două niveluri de locuire, atribuite, primul (cel mai vechi, situat între 0,40-0,80 m) Paleoliticului superior de început, al doilea, superior, pe care îl datează în Gravettianul final. Ambele niveluri de locuire se caracterizează prin lipsa totală a vetrelor (fie și fragmentare, sau pete de arsură), ca și a resturilor faunistice.

Pe criterii strict tipologice, Al. Păunescu apreciază că la Bușag ar putea exista 3 niveluri de locuire: nivelul I, cel mai vechi, de factură musteriană, nivelul II, atribuit Aurignacianului și nivelul III, pe care îl datează în Gravettian.

Tehnocomplexul musterian conține numai 96 de piese, dintre care, 36 sunt tipice. Fără a se calcula procentaje, se constată preponderența racloarelor, iar tehnica Levallois este cunoscută, dar folosită într-o pondere nesemnificativă. S-au folosit materii prime din prundișurile văilor Someș și Tăuș (afluent al Someșului): silex, opal, alte materii prime locale. Ca și în alte stațiuni din zonă, majoritatea pieselor sunt de mărime mijlocie (82 piese), macrolitice (11 piese) și microlitice (3). Nu apar *dechets de taille*, ci doar produse primare de debitaj, între care așchiile (unele corticale) se află în majoritate. Din aceste puncte de vedere, îndeosebi tipologice, caracteristicile musteriene ale tehnocomplexului par să fie relevante.

Coasta Boineștilor se află la 1 km vest de sat, pe partea superioară a platoului cu același nume, între pâraiele Lechincioara și Valea Rea¹⁰⁶. Din punct de vedere arheologic, au fost evidențiate trei niveluri de locuire:

- I. inferior, atribuit Musterianului superior, cu o grosime de 0,20-0,25 m;
- II. atribuit Aurignacianului mijlociu, cu o grosime de 0,20-0,40 m;
- III. nivelul superior, atribuit Gravettianului, gros de 0,30-0,40 m¹⁰⁷.

¹⁰⁵ M. Bitiri, *op. cit.*; cf. și R. Dobrescu, *op. cit.*

¹⁰⁶ M. Bitiri, A. Socolan, *Cercetări paleolitice în Țara Oașului*, Baia Mare, 1966, p. 3-31; M. Bitiri, *Câteva observații cu privire la paleoliticul din Oaș și periodizarea lui*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, 630-638; Eadem, *Paleoliticul în Țara Oașului*, 30-36.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 30-32; V. Chirica, I. Borzic, N. Chetaru, *op. cit.*, p. 147-150.

S-a precizat lipsa depunerilor sterile între nivelurile arheologice, ceea ce presupune existența unor fenomene geologice care au determinat distrugerea acestor orizonturi litologice. Poate că tot acestor fenomene li se datorează și lipsa totală a resturilor de vetre ori a celor faunistice.

Nivelul I este reprezentat de 200 piese litice, dintre care numai 62 sunt finite¹⁰⁸. Constatăm cunoașterea și utilizarea tehnicii Levallois de cioplire, cu *eclats*, lames, *pointes*, apoi, prezența racloarelor, pieselor cu *encoche* și a denticulatelor. Au fost descoperite puține *dechets de taille*, produsele primare de debitaj fiind reprezentate de așchii și lame neretușate, unele corticale, nuclee aflate în diverse stadii de cioplire. Dimensiunile pieselor sunt mici și mari, fără caracteristici deosebite, care să imprime acestui tehnocomplex un caracter deosebit. Caracteristicile, tipurile de unelte, numărul acestora, imprimă acestui utilaj trăsături musteriene, dar lipsa unor determinări de cronologie absolută, ori a unor procentaje, nu permite precizări crono-culturale detaliate.

Stațiunea *Remetea Somoș I* de pe Dealul Somoș este situată la 1 km nord de sat, pe versantul drept al pârâului Tur. Dealul Somoș are aspectul dat de două înălțimi, cu altitudinea de 200 m, iar stațiunea se află în partea mai joasă dintre ele.

Din punct de vedere arheologic, au fost identificate 3 niveluri reale de locuire, pe un profil de aproximativ 0,75 m, fără straturi sterile între ele:

- I. inferior, situat în depunerea 3 și la partea inferioară a depunerii 2, cu grosimea de 0,20-0,25 m, cu materiale de factură musteriană;
- II. situat în depunerea 2, gros de 0,10-0,15 m, cu materiale aurignaciene;
- III. de aspect gravettian, situat în depunerile 2 și 1, gros de 0,10-0,20 m.

Datorită proceselor geologice, straturile sterile au fost înlăturate, probabil și alte resturi de locuire (vetre, resturi faunistice), astfel că stratigrafia stațiunii a fost realizată îndeosebi pe principii tehnico-tipologice.

Nivelul I, inferior, este reprezentat de 225 piese litice, dintre care 26 unelte, cioplite din opal, gresie, cuarțit, silex, jasp¹⁰⁹.

Constatăm o destul de slabă pondere a uneltelor finite, între care domină racloarele. Tehnica Levallois este slab reprezentată. Bifacialele, piesele cu *encoche*, *denticules*, nucleele discoidale, globulare, ovalare, în asociere cu racloarele, dau aspectul de utilaj musterian; prezența, chiar și sporadică a unor piese de tip Paleolitic superior (burin atipic sau diedru – chiar și asociat cu racloar simplu concav), imprimă un caracter musterian întârziat, care, de altfel, se încadrează printre locuirile aproape similare din peșterile carpatice, sau printre așezările deschise din Banat.

¹⁰⁸ M. Bitiri, *op.cit.*, p. 63-66; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 479-482.

¹⁰⁹ M. Bitiri, *op. cit.*, p. 73-75; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 515-518.

Precizăm că tot la Remetea Oașului a fost descoperită stațiunea *Remetea-Somoș II*, cu caracteristici aproape identice în ceea ce privește stratigrafia geologică și arheologică, dar nivelul I, inferior, încadrat în Musterian, conține prea puține unelte caracteristice pentru a putea fi încadrat cu certitudine într-un Musterian, chiar și superior¹¹⁰.

LE PALÉOLITHIQUE ET L'ÉPIPALEOLITHIQUE-LE MÉSOLITHIQUE DU TERRITOIRE DE LA TRANSYLVANIE ET DES ZONES AVOISINÉES

Résumé

A travers le territoire de la Roumanie, entre le Prut et la Tissa, le Paléolithique inférieur est représenté par des découvertes de surface, à restes d'habitat en position secondaire, à la différence de l'espace pruto-dniestréen, où les niveaux d'habitat sont *in situ*, étant dépistés par des recherches systématiques, dans des sites pluristratifiés.

Il faut préciser que la plupart des découvertes sont situées sur le Piémont Cotmeana et sur la partie plus haute de la Plaine Roumaine. Les plus de 1000 pièces, taillées en silex (pour la plupart), et aussi en quartzite, ont été découvertes dans des dépôts remaniés, situés dans les alluvions des rivières Argeș et Olt, et aussi dans ceux des affluents de ceux-ci (Dâmbovnic, Mozac, Cotmeana, Olteț, Topolog, Dârjov etc.). Du point de vue typologique, ces pièces sont de type *chopping-tools* et *choppers*, mais on a aussi dépisté des éclats, protobifaces, bifaces de style "abbévillien" et "acheuléen". La forme de ces pièces est diverse: ovalaire, ovale - allongée, discoïdale, amygdaloïde, triangulaire, sous-triangulaire, cordiforme, même nucléiforme. Nous précisons aussi le fait que certaines de ces pièces ont été découvertes en association à des éclats et lames de type Levallois, ce qui semble naturel, compte tenu de leur position remaniée, dans les graviers des cours d'eau mentionnés. Il est tout aussi important à retenir le fait que certaines des pièces lithiques ont été découvertes en association ou dans l'immédiate proximité de restes faunistiques, parmi lesquels on signale *Archidiskodon meridionalis*, *Dicerorhinus etruscus*. Parce que les deux espèces appartiennent à des périodes géochronologiques différentes, certains encadrements peuvent être faits aussi par leur présence, dans le sens que les matériaux lithiques découverts en association à *Archidiskodon Meridionalis* pourraient être datés avant le Cromérien, et ceux situés à côté de *Dicerorhinus etruscus* pourraient appartenir à une étape post-cromérienne.

Les découvertes de Bugiulești-Valea lui Grăunceanu ont capté l'attention des spécialistes depuis longtemps, par l'importance des points fossilifères qui, par l'association faunistique, suggèrent l'existence d'un climat spécifique à la limite Pliocène - Pléistocène dans notre espace, surtout par les affinités avec la faune de Senèze.

Nous précisons aussi le fait qu'à travers tout l'espace géographique entre la Tissa, le Prut et le Danube, on a fait de nombreuses autres découvertes de matériaux lithiques

¹¹⁰ M. Bitiri, *op. cit.*, p. 80-82; Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 524-526.

encadrés, typologiquement, dans le Paléolithique inférieur. Celles-ci ont un caractère absolument isolé, leur nombre étant très limité et ne contribuant que statistiquement (en le rapportant à la zone géographique dans son ensemble) à une évaluation à caractère général de la présence des éléments spécifiques des plus anciens habitats humains. D'autre part, la découverte des nombreux *points fossilifères*, où jusqu'à présent on n'a découvert que des restes de faune pléistocène, et aussi la présence des matériaux lithiques en association à des restes faunistiques pléistocènes, créent une image plus complète concernant une certaine intensité d'habitat du territoire de la Roumanie. Evidemment, à ces découvertes il faudrait ajouter celles de tout l'espace carpatodniestréen et central-européen, pour pouvoir créer l'image d'ensemble des habitats des communautés humaines pendant la période de référence. De ce point de vue, nous considérons qu'il n'est pas absolument nécessaire de nous raccorder aux découvertes du Paléolithique inférieur au niveau continental, à cause d'une certaine incertitude des découvertes de l'espace géographique pris en considération dans le cadre de notre démarche.

A partir des recherches et des découvertes archéologiques, on constate une véritable « explosion » des habitats humains dans le Paléolithique moyen, possiblement plus intenses que ceux du Paléolithique supérieur ancien, surtout dans les grottes carpatiques. On a identifié les deux types principaux de campements: a, dans des grottes, considérées comme étant des abris naturels, à l'intérieur desquelles on n'a pas identifié des aménagements spéciaux d'habitat tel que ce fut le cas dans d'autres espaces géographiques; b, sites de plein air, situés sur les terrasses des rivières ou sur d'autres formes de relief, mais ni dans le cadre de ces campements on n'a pas signalé des structures spéciales d'habitat. Une autre caractéristique de l'« espace de Transylvanie » est constituée par le fait que les grottes carpatiques ont été utilisées pas seulement pendant le Paléolithique moyen, mais aussi (en certains cas) pendant les deux périodes du Paléolithique supérieur. En ces circonstances, et pour ne pas créer de difficultés dans la réception et compréhension du phénomène historique des habitats humains, avec toutes leurs caractéristiques, mais différenciées chronologiquement et culturellement, nous mentionnons toutes les séquences d'habitat des sites pluristratifiés, alors que la présentation des caractéristiques propres sera faite selon des critères chronoculturels. Nous considérons une autre précision nécessaire: à cause de l'importance des découvertes de Peștera Cioarei-Boroșteni et de Baia de Fier, nous avons inclus ces technocomplexes aussi, avec tout leur ensemble de caractéristiques des habitats, dans l'espace géographique de la Transylvanie, plus précisément parmi les grottes carpatiques à restes d'habitat humain. De l'analyse de tous les composants des habitats, nous constatons certaines différences marquantes entre les technocomplexes spécifiques aux niveaux d'habitat des cavernes et ceux de plein air, y compris la présence ou l'absence des structures d'habitat (aménagements habitables spéciaux, des foyers, des ateliers de taille), des associations faunistiques ou des possibilités de connaissance du tapis végétal (paléo- flore). Il semble qu'au moins en partie, certaines différences sont dues aux aspects chronologiques des habitats, dans le sens de l'antériorité des campements des grottes par rapport à ceux situés en plein air. La présentation des plus éloquents éléments qui composent l'ensemble des habitats appartenant au Paléolithique

moyen s'impose pour la connaissance et la compréhension de la dynamique de ceux-ci en corrélation avec les facteurs du milieu environnant.

La transition du Paléolithique moyen à celui supérieur, de l'Homme de Neandertal à l'homme modern, l'apparition des technocomplexes basés sur l'industrie lamellaire, y compris d'un autre *comportement* des communautés humaines constituent un autre problème important de la Préhistoire ancienne. Toute cette problématique est accentuée à cause de la fragmentation et de l'insuffisance des informations (une condition qui persiste depuis quelque temps), des certaines opinions restées "classiques", conformément auxquelles tout habitat qui est constaté stratigraphiquement et industriellement (technico-typologiquement) entre le Moustérien et le Gravettien doit appartenir à l' Aurignacien.

A cause de l'absence de repères très clairs dans l'attribution des technocomplexes (y compris des niveaux réels d'habitat), nous avons introduit une nouvelle différenciation chrono-culturelle: *Paléolithique supérieur ancien* et *Paléolithique supérieur récent*, pour couvrir tout le spectre des habitats de l'homme moderne dans l'espace carpatho-dniestréen. Donc, selon nous, les habitats considérés aurignaciens dans la littérature roumaine de spécialité (situés, en Transylvanie, entre les niveaux moustériens et gravettiens (*Gura Cheii-Râșnov*, par exemple), doivent être inclus en ce que nous avons nommé le *Paléolithique supérieur ancien*.

Nous constatons une situation à degré de généralisation: les sites des grottes carpatiques, *sans exception*, connaissent des habitats sporadiques, de courte durée, à outillages lithiques parfois insignifiants, même s'il existe, parfois, d'autres composants des campements (faune, foyers etc.); les habitats en plein air sont plus riches en outillage lithique, mais, à l'intérieurs de ceux-ci les séquences d'Oaş et de Maramureș sont quasiment ou même complètement dépourvues de foyers, ateliers de taille, restes faunistiques, ce qui diminue considérablement le spectre des éléments d'analyse et d'encadrement chronologique et culturel.

Nous incluons dans le syntagme le *Paléolithique supérieur récent* les sites et les niveaux d'habitat des grottes ou en plein air, à aspect gravettien ou épigravettien, caractérisés par la position stratigraphique, la composition de l'outillage lithique, ou l'âge. Une sommaire statistique de ces habitats indique l'existence du plus récent niveau d'habitat dans des grottes ou des sites en plein air pluristratifiés: les grottes *Peștera Liliecilor* et *Valea Coacăzei* de Moieciu, *Gura Cheii-Râșnov*, Bușag, Remetea-Somoș I et II (chacun de ces sites ayant des niveaux d'habitat attribués au Paléolithique moyen et à tout le Paléolithique supérieur); il existe des sites habités seulement pendant le Moustérien et le Gravettien: Nandru (les deux grottes), Ileanda, et d'autres aussi, habités seulement pendant le Paléolithique supérieur ancien et récent: Călinești I, Cremenea-În Poieniță. Nous précisons aussi que, par exemple, à Nandru-*Peștera Curată*, l'habitat à caractère gravettien est représenté par un seul fragment de lamelle en silex, sans retouches; à *Peștera Spurcată*, la présence gravettienne est réduite à deux grattoirs microlithiques, sur éclat, en silex, associés à des fragments de charbon et os d'animaux, dont certains à traces de brûlure, et la liste n'est pas exhaustive.

A travers le territoire de la Roumanie, l'Epipaléolithique peut être daté entre la fin des périodes glaciaires (l'oscillation Allerød) et la fin du Préboréal (les millénaires I-

IX BP). Si nous prenons en considération le Mésolithique aussi, comme étape chronologiquement séparée, cette période peut s'étendre aussi aux oscillations climatiques Boréal et Atlantique, donc jusqu'à 7.500-7.000 BP.

Une courte précision sur la terminologie s'impose, à notre avis. Nous considérons que l'Épipaléolithique est constitué des cultures archéologiques locales du Paléolithique supérieur, qui ont survécu dans le post-glaciaire; on a identifié aussi des cultures allogènes, qui ont pénétré sur le territoire carpato-dniestréen (l'Azilien ou le Romanello-Azilien, le Swidérien, le Tardénoisien). Elles représentent donc des survivances paléolithiques dans le nouveau milieu écologique, adaptées aux nécessités de moment, imposées par les changements climatiques profonds, qui ont déterminé des modifications quasi-essentiels dans la flore et la faune. Le Mésolithique représente l'ensemble de cultures archéologiques et d'activités humaines de la période de temps immédiatement antérieure à la néolithisation.

Les définitions données aux deux termes sont nuancées: l'Épipaléolithique comprend "l'ensemble des cultures qui débutent à la fin de la dernière glaciation et finissent dans le Néolithique, vers 3.000 ans BC", et le Mésolithique désigne les cultures "dirigées surtout vers la production et sédentarisées, mais dépendantes encore en grande partie des nécessités de la chasse". Selon une autre opinion, il n'existe pas une césure totale entre les industries épigravettiennes de la fin de la dernière glaciation et celles post-glaciaires, dénommées "épi-tardigravettiennes" qui se néolithisent. Une situation similaire est constatée aussi sur le territoire de la Roumanie, où les habitats culturellement et chronologiquement encadrés dans cette période, contiennent à coup sûr beaucoup d'éléments technico-typologiques du Gravettien tardif, et aussi des pièces géométriques, spécifiques aux premières cultures du Néolithique ancien. De ce point de vue, dans le cadre des trois grands groupes culturels, que nous avons considérés comme spécifiques à toute la période *Épipaléolithique-Mésolithique*, nous avons identifié les sites épigravettiens tardifs du sud de la Moldavie, de Dobroudja, de Valachie et de Banat, puis les sites tardénoisiens (à aspect nord - pontique ou nord-ouest pontique), connus dans le nord-est de la Moldavie et la Transylvanie, et, enfin, le Mésolithique de type Schela Cladovei (= Lepenski Vir) de la zone des Portes de Fer. Donc, le Tardénoisien de Transylvanie peut appartenir culturellement et chronologiquement à cette période, lorsqu'on utilise les types d'outils combinés, de type épigravettien tardif et néolithique ancien, mais l'économie des communautés humaines est basée seulement sur la chasse et la cueillette, même si les habitats sont datés pendant le VIIIe millénaire BP.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Pièces lithiques de Paléolithique inférieur de Tetoiu (1-4), Sandominic (5), Racovita (6) (selon Al. Păunescu).

Fig. 2. Bifaces moustériennes de Nandru-*Grotte Spurcata* (1), Remetea-Șomoș I (2, 4), Iosașel (5) (selon M. Bitiri).

Fig. 3. Racloirs à enlèvements bifaces de Remetea-Șomoș II (1-2), Boinești (3) (selon M. Bitiri).

Fig. 4. Pièces lithiques de Ohaba Ponor (selon M. Roska).

Fig. 5. Pièces lithiques de Boinești, niv. I (selon M. Bitiri).

Fig. 6. Pièces en silex et en quartzit: Ohaba Ponor (1), Baia de Fier (2-3, 6-7, 11), Cheia-Dobroudja (4), Nandru-*Grotte Curată* (5, 8-9) (selon Al. Păunescu).

Fig. 7. Phalanges de Ohaba Ponor (1-3), poignard en os d'ours de *Grotte Muierii* (4) (selon Al. Păunescu).

Fig. 8. Outils en silex de Cremenea-Sita Buzăului, de Paléolithique supérieur ancien (selon Al. Păunescu).

Fig. 9. Outils en silex et en os de Baia de Fier. Paléolithique supérieur ancien (selon Al. Păunescu).

Fig. 10. Outils tardénoisiens de Costanda-Lădăuți (selon Al. Păunescu).

Fig. 11. Outils tardénoisiens de Cremenea-Sita Buzăului (selon Al. Păunescu).

Fig. 12. Outils tardénoisiens de Ciumești (1-7, 9-10, 15-18, 20-22, 27-30, 34, 37) et Gîlma-Roate-Sita Buzăului (8, 11-14, 19, 23-26, 31-33, 35-36, 38-39) (selon Al. Păunescu).

DEFINIREA SPAȚIULUI SACRU: ÎNTRE MONUMENTAL ȘI RITUALIC

de Adela Kovács

Viața religioasă a unei comunități se desfășoară în funcție de spațiul și timpul în care un anumit grup uman se dezvoltă, astfel încât credințele și practicile religioase sunt în directă legătură cu necesitățile cultice. Grupul uman în forme diverse de organizare, prin intermediul ritualului și al mitului, își creează și consolidează o anumită percepție asupra realității înconjurătoare¹. Ființa umană își reprezintă spațiul prin raportare la două coordonate extrem de importante. Distingem astfel centrul și periferia, ambele marcate prin semne speciale care să le deosebească. Centrul se identifică printr-o multitudine de puncte, fiecare relaționate cu influența pe care o exercită asupra ființei umane: centrul locuinței, al așezării, al spațiului sacru, al comunității². De altfel, existența umană se definește pe două planuri; primul este cel al lumii reale, al concretului zilnic, al obiectelor palpabile și sensibile, în timp ce al doilea este dat de lumea misterului, de lumea supranaturală, de spiritele care însoțesc omul pe parcursul vieții sale³.

Acest ultim plan este atins prin intermediul religiei, văzută ca modalitate de invocare a forțelor naturii dar și a bunăvoinței zeilor. Aceste forțe erau personificate ca zeități, ființe mai mult sau mai puțin inteligibile⁴.

În cadrul acestui studiu ne propunem să identificăm caracteristicile spațiilor sacre precum și modul în care acestea se definesc.

Amenajarea și tipizarea spațiului include clădirile speciale sau alte structuri asociate cu activitățile cultice. Formele artei decorative sunt utilizate de cele mai multe ori pentru ornamentarea sanctuarelor precum și marcarea spațiilor sacre. Din punct de vedere arhitectural, construcția unei clădiri cultice comunitare

¹ Th.T. Lawson, *Guns, Germs and Steel and the Birth of the Gods*, în *Theory Psychology*, vol. 14, 2004, p. 853.

² M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, 2005, p. 50.

³ L. Blaga, *Opere*, vol. 9, “*Trilogia Culturii*”, București, 1985, p. 71.

⁴ Th. T Lawson, *op. cit.*, p. 853.

depinde de volumul materialelor disponibile, capacitatea tehnică, precum și de obiceiurile de construcție ale comunității. Ornamentul unui loc sacru este în directă legătură cu bunăstarea și dorința de ostentație a sponsorilor sau a comunității, dar și cu imaginea pe care o comunitate o are asupra zeilor săi⁵.

Analiza clădirilor cultice din diferite așezări permite studiul diverselor aspecte ale cultului practicat, eventual chiar intuirea unei părți din activitățile rituale desfășurate de către comunitățile preistorice. Dovezile arheologice care scot în evidență comportamentul religios preistoric lasă să se întrevadă o spiritualitate bogată. Arta neolitică și eneolitică din zona balcanică a strălucit atât prin tehnica de realizare cât mai ales prin stilizare și transmiterea unui anume gen de mesaj artistic. Majoritatea obiectelor din lut sunt însoțite de o „decorație” cu caracter cultic – semne și simboluri care sacralizează⁶.

În perioada recentă a început să se formeze o nouă disciplină: **naologia**, având ca obiect de studiu templele, sanctuarele, altarele, în funcție de tipul și funcționalitatea acestora⁷. Primul tratat de naologie a fost publicat de John Dudley în 1846⁸; temele mari pe care le discută această amplă lucrare sunt: altarele și sanctuarele pe înălțimi, pietrele sacre și coloanele, turnurile sacre, peșterile sacre, templele, idolii, bisericile creștine, ornamentele bisericilor. Remarcăm faptul că în mare parte ideile sunt guvernate de recursul la Vechiul sau Noul Testament, uneori cu exemple elocvente din Antichitatea clasică, sau de la alte culturi, precum galii și civilizația germanică antemedievală.

J.C. Leuven a stabilit o serie de categorii tipologice pentru sanctuarele preistorice. Trei mari categorii au fost identificate: **megaronul**, care formal este o sală lungă ce cuprinde în interior coloane, platforme de tipul băncilor (destinate activității de oferire a ofrandelor), vatra, obiecte necesare cultului, precum vase de diverse dimensiuni. Al doilea tip este **sanctuarul-poartă** (*gate shrine*) care este situat la intrarea într-o anumită clădire, iar al treilea tip este cel **tripartit**, mai precis cel care cuprinde trei compartimente separate. Alte tipuri de sanctuare identificate sunt cele dedicate morților, precum *osuarium* sau altarele închinat defuncților⁹.

⁵ E. A. Ferguson, *An Investigation of The Relationships between the Psichical Organisation of Religious Shrines and the Perceived Malevolence or Benevolence of the Gods*, în *Cross-Cultural Research*, nr. 18, 1983, p. 185.

⁶ M. Gimbutas, *Civilizația Marii Zeițe și sosirea cavalerilor războinici*, București, 1997, p. 56.

⁷ Gh. Lazarovici, *A Home Altar at Gura Baciului*, în *Ananalele Banatului*, SN, 1, 2006, p. 103; J.C. van Leuven, *Problems and Methods of Prehellenic Naology*, în R. Hägg, N. Marinatos, *Sactuaries and Cults in the Aegean Bronze Age*, Stockholm, 1981, p. 14; B.A. Kipfer, *Encyclopedic dictionary of archaeology*, 2000, p. 379; Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, vol. 1.1, BHAB, 12, 2001, p. 268.

⁸ J. Dudley, *Naology: or, A Treatise on the Origin, Progress, and Symbolical Import of the Sacred Structures of the Most Eminent Nations and Ages of the World*, London, 1846.

⁹ J.C. van Leuven, *op. cit.*, p. 14.

În oricare așezare preistorică, interiorul clădirilor este amenajat diferit, variind amplasarea elementelor componente ale spațiului. Intrarea, la rândul său, determină o identificare a fiecărei unități arhitecturale. Toate formele de manifestare ale unei incinte, reprezintă simboluri ale Marii Mame cu atributele de protecție, hrănire, adăpostire. De cele mai multe ori incinta presupune mai multe forme de reprezentare, precum peștera, orașul, templul, biserica, casa, cortul, poarta, gardul, mormântul, sânul. Așadar, o multitudine de manifestări legate de caracteristice feminine ale zeiței¹⁰.

Din punct de vedere categorial identificăm trei tipuri de construcții cultice: comunitare, casnice și funerare. Sanctuarele comunitare sunt destinate unui cult public, în timp ce clădirile casnice sunt dotate mult mai modest¹¹. Dacă cele două tipuri sunt destinate celor vii, al treilea tip se caracterizează prin proximitatea față de morminte (uneori defunctul fiind depus sub podea) și prin oficierea unor ritualuri pentru respectivul defunct. În ultima categorie se încadrează, de exemplu, unele sanctuare de la Çatal Höyük, pe care Gh. Lazarovici le interpretează ca având scop funerar deoarece imaginile interioare sunt legate de mitologia morții și reînvierii¹².

Conceptul de loc de cult este definit divers, pornind de la „locul fizic unde un anumit cult este practicat”¹³ și distingând apoi tipuri de spații destinate cultului: „camere cultice”, „capelă mortuară” (*charnel house*), sanctuare domestice (*domestic shrines*), situri rituale ori funerare¹⁴.

În esență fiecare religie are la bază două componente importante. Prima este credința că obiectele inanimate din natură – apa, pietrele, luna –, posedă trăsături specifice ființelor animate. A doua este credința că toate elementele naturii au calități care contrazic legile biologice (viața după moarte, puteri supranaturale)¹⁵.

¹⁰ J.C. Cooper, *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*, London, 2004, p. 61.

¹¹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, 104; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *The Architecture of Temples-Sanctuaries in Banat and Transylvania during Neolithic and Copper Age Periods*, în P. Roman (ed.), *Arheologia spiritualității preistorice în ținuturile Carpato-ponto-danubiene. Die Archäologie der prähistorischen Spiritualität in dem Karpaten-Pontus-Donau-Raum*, Constanța, 2007, p. 74-75.

¹² Gh. Lazarovici, *Casiopeea-de la simbolurile neolitice la mitologia astronomică*, în *Dava Internațională, Carpath-Danubian Studies*, nr. 4, 2001; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Despre construcțiile de cult neo-eneolitice din sud-estul Europei: Tehnici de construire, organizare spațială, scurte interpretări. Partea I*, în N. Ursulescu (coord.), *Dimensiunea Europeană a Civilizației Neolitice Est-Carpatice*, Iași, 2007, p. 84.

¹³ F. Bertemes, P. F. Biehl, *The Archaeology of Cult and Religion. An Introduction*, în P.F. Biehl, F. Bertemes, H. Meller (eds.), *The Archaeology of Cult and Religion*, Budapesta, 2001 p. 18.

¹⁴ N. Goring-Morris, *The Quick and the Dead. The Social Context of Aceramic Neolithic Mortuary Practices as seen from Kfar HaHoresh*, în I. Kuijt (ed.), *Life in Neolithic Farming Communities. Social organisation, Identity and Differentiation*, 2002, p. 107; Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *op. cit.*, p. 268.

¹⁵ E. Bánffy, *Mesolithic-Neolithic contacts as reflected in ritual finds*, în *Documenta Praehistorica*, XXXII, 2005, p. 77.

Conform *Dicționarului Explicativ al Limbii Române*¹⁶ religia este definită ca sistem de credințe (dogme) și de practici (rituri) privind sentimentul divinității și care îi unește în aceeași comunitate spirituală și morală pe toți cei care aderă la acest sistem; reunește totalitatea instituțiilor și organizațiilor corespunzătoare; este, în același timp, confesiune sau credință, în timp ce sensul figurat este cel de crez, cult. O altă definiție a termenului o găsim în *Dicționarul limbii române contemporane*, conform căruia religia este definită ca formă a conștiinței sociale, caracterizându-se prin credința în ființe sau forțe supranaturale, prin oficierea unui cult și prin existența unor organizații și instituții corespunzătoare¹⁷. Așadar, practicarea unei religii presupune și o pregătire aparte – un inventar special, haine folosite numai la evenimentul religios, probabil muzică și pregătiri prealabile ale trupului.

Un alt aspect important în abordarea fenomenului religios din diverse lăcașuri de cult, este timpul. Viața sacră și viața profană nu pot coexista în același interval temporal, iar în acest sens sunt revelatoare modurile de pregătire pentru diverse sărbători religioase¹⁸.

Există mai multe tipuri de legături care se creează între participanții la cult, cultura materială, locul sacru și artefacte. O diagramă schematică care sintetizează interdependența dintre acțiunile și practicile cultice a fost realizată de Bertemes și Biehl¹⁹ (fig. 1).

În cadrul așezărilor neolitice activitatea ritualică era probabil coordonată dintr-o clădire comunitară, de tipul sanctuarelor. Cele mai vechi amenajări cultice de acest gen apar în Orientul Apropiat, în perioada Neoliticului Aceramic (PPN); astfel de structuri au fost identificate în cultura Natufiană²⁰. Unele dintre cele mai cunoscute sanctuare din Asia Mică se află la Çatal Höyük, în Turcia²¹, iar dintre cele din zona balcanică amintim sanctuarele de la Nea Nikomedea²², Achilleion²³, Tumba Madžari²⁴, Sesklo²⁵, Dimini²⁶, Vinča²⁷, Kormadin²⁸, Gomolava²⁹, Dikili Tash³⁰, Dolnoslav³¹.

¹⁶ *Dicționar explicativ al limbii române*, București, 1996.

¹⁷ V. Breban, *Dicționar al limbii române contemporane de uz curent*, București, 1980, p. 505-506.

¹⁸ E. Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, Iași, 1995, p. 283.

¹⁹ F. Bertemes, Peter F. Biehl, *op.cit.*, p. 19, fig. 2.

²⁰ J. Mellaart, *The Neolithic of the Near East*, London, 1975, p. 59.

²¹ *Ibidem*, p. 101, 108.

²² *Ibidem*, p. 159, 249.

²³ M. Gimbutas, *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco, 1991, p. 260; E. Bánffy, *Cult and Archaeological Context in Middle and South-East Europe in the Neolithic and Chalcolithic*, în *Antaeus*, 19-20, 1990-1991, p. 207.

²⁴ D. Mitrevski, *Some problems regarding Macedonian Prehistory – 30 Years Later*, în N. Tasić C. Grozdanov (ed), *Homage to Milutin Garasanin*, Beograd, 2006, p. 21; V. Sanev, *Neolitska Svetiliste od Tumba vo Madjari*, Srpska, Macedoniae Acta Archaeologica, Macedoniae Societas Archaeologica, Prilep, nr. 9, 1988, p. 9-10.

Viața religioasă se desfășura și în interiorul locuinței, în cadrul familiei, fapt demonstrat prin urmele arheologice, care scot la iveală elemente specifice cultului în clădiri casnice³².

DEFINIREA ȘI CARACTERISTICILE TEMPLULUI

Cuvântul „templu” provine din cuvântul latin „*templum*” sau din germana veche „*tempal*”³³. Latinul „*templum*” este intim legat de cuvântul *contemplor* sau *contemplando* care face o aluzie la gândurile solemne pe care o asemenea structură cultică ar trebui întotdeauna să le inspire³⁴.

Templele reprezintă clădiri de cult, dedicate divinității sau considerate ca fiind domiciliul divinității, care cuprinde mai multe altare sau sanctuare³⁵. Caracteristicile principale ale unui asemenea edificiu sunt determinate de scopul pentru care o asemenea clădire este construită. Templul este întotdeauna o structură rezervată pentru activități rituale și spirituale, precum ruga, ritual sau sacrificiul. Ca incintă sacră, acesta este dotat cu un mobilier și vase speciale, precum și cu un oficiant al cultului, respectiv un preot.

Datorită importanței templelor în societate, arhitectura acestora arată cel mai înalt nivel de măiestrie arhitectonică atins de o anumită comunitate³⁶. În același timp, templul poate fi și un loc special natural, precum peștera, izvorul, vârful muntelui³⁷.

²⁵ C. Marangou, *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, BAR International Series, Oxford, 1992, p. 308.

²⁶ I. Aslanis, *Befestigungsanlagen in Nordgriechenland von dem Chalkolithikum bis zu Beginn der Frühen Bronzezeit*, în *Symposium “Vinča and its World”*, Beograd, 1990, p. 183-188; I. Aslanis, *Die siedlung von Dimini. Eines neues Rekonstruktionsbild*, în *Settlement patterns*, 1995, p. 37-43; A. Starović, *If the Vinča script once really existed who could have written or read it?* în *Documenta Praehistorica*, XXXII, 2005, p. 255.

²⁷ V. Milojević, *Zur Fragen der Schnurkeramik in Griechenland*, în *Germania*, 33, 1955, p. 153; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România*, vol. I, *Neolithicul*, Iași, 2006, p. 196, fig. III.79a-b.

²⁸ B. Jovanović, *Die Kultplätze und Architektur in der Vinča-Kultur*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 119.

²⁹ B. Brukner, *Die Siedlung de Vinča-Gruppe auf Gomolava*, în *Gomolava International Symposium, Roma 1986*, Novi Sad, 1988, p. 33.

³⁰ Ch. Koukouli-Chrysanthaki, *The Neolithic and Bronze Age of Eastern Macedonia: a Review of the Recent Archaeological Research*, în N. Tasić, Cv. Grozdanov (eds.), *Homage to Milutin Garasanin*, Beograd, 2006, p. 475.

³¹ A. Radunčeva, *Neolithic and Chalcolithic Buildings of Unusual Ground Plans and their Interiors*, în V. Nikolov, K. Bačvarov, P. Kalchev (eds.) *Prehistoric Thrace*, Sofia-Stara Zagora, 2004, p. 326.

³² E. Bánffy, G. Goldman, *Neolithic Beliefs*, în Z. Visy (ed.) *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millenium*, Budapest, 2003, p. 114; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 233.

³³ www.archaeologywordsmith.com

³⁴ J. Dudley, *op. cit.* p. 372.

³⁵ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Despre construcțiile de cult...*, p. 63.

³⁶ J. Dudley, *op. cit.*, p. 190.

³⁷ Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *op. cit.*, p. 268.

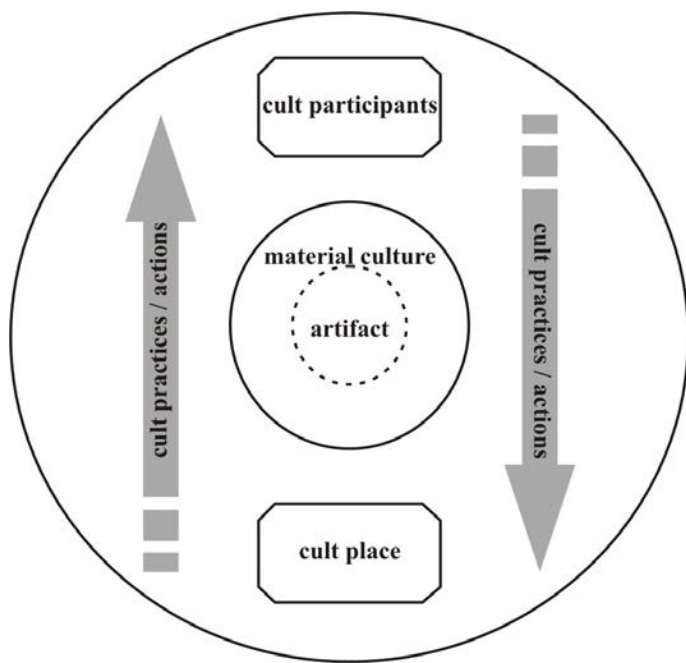

Fig. 1. Diagrama interdependenței în religie (după F. Bertemes, P.F. Biehl, 2001)

Templul se distinge în cadrul unei așezări prin inventarul monumental, neobișnuit într-o clădire casnică obișnuită din cadrul unei anumite așezări. De asemenea, de cele mai multe ori lipsește inventarul tipic gospodăresc din astfel de clădiri³⁸.

Templul comunitar reprezintă o structură destinată venerării unuia sau mai multor zei și unde credincioșii participă zilnic sau periodic la ritualuri, aduc, ard sau depun ofrande. Clădirea templului are funcții religioase clare și este de dimensiuni și forme foarte diverse³⁹. Unul dintre cele mai elocvente exemple în privința utilizării concomitente a mai multor altare în cadrul aceleiași templu îl constituie complexul de la Parța, jud. Timiș, unde au fost identificate mai multe astfel de structuri, fiecare îndeplinind o funcție aparte⁴⁰.

³⁸ V. Nikolov, *Neolithic Cult Assemblages from the Early Neolithic Settlement at Slatina, Sofia*, în P.F. Biehl, F. Bertemes, H. Meller (eds.) *op. cit.*, 133.

³⁹ R. David, *Ancient Egypt*, în J.R. Hinnells, *A Handbook of Ancient Religions*, New York, 2007, p. 78.

⁴⁰ Gh. Lazarovici, *Das neolithische Heiligtum von Parța*, în *Varia Archaeologica Hungarica*, II. *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*, Budapest, 1989, p. 149-174; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului ...*, p. 233.

Înainte ca o structură arhitectonică cu scop cultic să devină una de tip monumental, se vor petrece multe transformări legate de forma, planul și dimensiunile respectivei clădiri. Majoritatea spațiilor cultice evoluează de la clădire comunitară sătească spre cea de templu. Și clădirea se dezvoltă în același ritm cu comunitatea, așa cum se poate vedea din evoluția de la Parța în Cultura Banatului, unde există două temple suprapuse, cu o structură interioară ușor diferită, dar nu schimbată total în perioada mai târzie⁴¹.

Ca o observație generală, menționăm că templul se remarcă în cadrul așezării prin decorația specifică a pereților sau a podelei. De cele mai multe ori templele au fost prevăzute cu nișe adâncite, reliefuri, casete sculptate, măsuțe sau bănci pentru etalarea idolilor, vetre cultice, altare monumentale, coloane impresionante. De asemenea este probabil că au fost dotate cu materiale perisabile precum rogojini, țesături, diverse obiecte din lemn⁴².

Anumite decoruri pe pereți sau pe alte elemente din clădirile comunitare se explică prin faptul că fiecare sistem religios folosește arta, deoarece de multe ori aprecierea artistică adâncește o experiență de tip religios⁴³.

În interiorul templelor deseori au fost descoperite statui așezate pe tronuri. Poziția așezată a unei statui reprezintă stabilitatea puterii acestuia, în timp ce sceptrul aflat în mâna unui idol ar putea reprezenta puterea sa⁴⁴. Evident, apare întrebarea de ce este atât de importantă statuia sau imaginea zeului. Răspunsul vine oarecum natural, din cauza faptului că veneratorii trebuie să își reprezinte într-o anumită formă materială spiritele imateriale. Atât idolul cât și icoana erau menite să influențeze dar și să surprindă spiritul personajului reprezentat. În consecință, statuia și imaginea iconografică a zeului devin obiecte ale venerării religioase și sunt privite, în mod evident, ca prezență a zeului⁴⁵.

Imaginile de zeități feminine, precum statuia monumentală așezată pe tron, flancată de doi lei de la Çatal Höyük⁴⁶, ar putea fi dovezi în sensul prezenței unor lideri religioși de sex feminin. Acest tip de reprezentare, uneori de dimensiuni impresionante, a fost descoperit în mai multe temple neolitice, din așezări relativ stabile din zonele eurasiatice, precum și din nordul Africii⁴⁷.

⁴¹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 149-174; Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *op. cit.*, p. 268 și urm.

⁴² B.R. Foster, *Mesopotamia*, în J.R. Hinnells, *op. cit.*, p. 168.

⁴³ K. Marciniak, *Ideology and Material Culture. The Creation of a Religious Cult Place of Worship*, în P.F. Biehl, F. Bertemes, H. Meller (eds.) *op. cit.*, p. 129.

⁴⁴ J. Dudley, *op. cit.*, p. 410.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 412.

⁴⁶ J. Mellaart, *Excavations at Çatal Hüyük, second preliminary report*, 1962, în *Anatolian Studies*, 13, 1963, p. 96, fig. 31, 32.

⁴⁷ M. Gonsoulin, *Women's Rights and Women's Rites: Religion at the Historical Root of Gender Stratification*, în *Electronic Journal of Sociology*, 2005, p. 12.

Megaronul

Megaronul este un tip de clădire, specific în general arhitecturii egeene din Grecia antică și în Orientul Apropiat. Se caracterizează printr-o sală dreptunghiulară, cu capătul de obicei de formă absidală, cu pereții laterali care continuă formând o verandă exterioară, care este susținută de coloane. De cele mai multe ori au fost descoperite vetre de mari dimensiuni, în sala principală sau în camerele adiacente⁴⁸.

Ca plan de clădire, megaronul este documentat la Troia la sfârșitul mileniului 4 î. Hr. și continuă să fie folosit în Turcia până în vremurile mai recente. Cel mai timpuriu apare în perioada culturii Sesklo din Grecia⁴⁹, dar cele mai faimoase structuri de acest tip se găsesc la palatul micenian pictat de la Knossos. Această unitate arhitecturală forma camera principală a unei case de la Micene, care aparținea palatului. Un plan tipic de megaron este amplasat în palatul lui Nestor de la Pylos, unde o mare unitate arhitecturală servea ca locuință regală. Fațada era către o curte obișnuită, în care se intra printr-o poartă decorativă dotată cu coloane pe ambele laturi.

Deși construcția este specifică zonei egeene, termenul de megaron a fost utilizat în repetate rânduri și pentru alte spații și în cazul altor culturi decât cele clasice grecești, pentru a desemna clădirile dreptunghiulare de dimensiuni mai mari, care prezintă elemente precum intrare monumentală străjuită de stâlpi, prag, coloane amplasate pe laturile lungi. Adesea acest tip de clădire presupune prezența unei „tinde” sau verande acoperite, puțin ieșită înafară.

Așadar, termenul de megaron a fost folosit prin extensie și aplicat inclusiv asupra unor clădiri asemănătoare ca plan dar diferite din punct de vedere cultural. Pentru spațiul balcanic neolitic acest tip arhitectonic este important deoarece, uneori, a servit ca sanctuar sau templu⁵⁰.

DEFINIREA ȘI CARACTERISTICILE SANCTUARULUI

Sacru are calitatea specială și unică de a transfigura orice obiect cosmic în paradis prin intermediul hierofaniei. Aceste caracteristici unice ale sacrului sunt valabile pentru toate religiile. Calitățile de acest tip se verifică prin cultul pietrelor și al arborilor, prin concepția savantă a metamorfozelor indiene sau prin misterul reîntrupării. În toate cultele religioase există un sistem în care hierofaniile se ordonează și este constituit din toate experiențele religioase ale comunității⁵¹.

⁴⁸ www.archaeologywordsmith.com

⁴⁹ K. Kotsakis, *Settlement of Discord: Sesklo and the Emerging Household*, în N. Tasić, C. Grozdanov (eds.), *op. cit.*, p. 210.

⁵⁰ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 199-200.

⁵¹ M. Eliade, *op. cit.*, p. 49.

Sanctuarul – clădire (engl. *shrine*) cuprinde mai multe forme arhitectonice și deține o serie de funcții. În primul rând se distinge prin faptul că dimensional este mai mic decât templul, care presupune neapărat un tip de arhitectură monumentală. Sanctuarul poate fi atât un segment mai mic dintr-un templu, cât și o clădire separată. Scopul acestor încăperi este acela de venerare a unei divinități sau de desfășurare a unui aspect din cultul său. De cele mai multe ori aceste spații sacre sunt prevăzute cu coloane, vetre, stele (de diverse forme și tipuri, în funcție de utilizarea acestora) capete de tauri, uneori bucranii, bănci, platforme, cuptoare⁵². În cadrul unui templu, camera-altar (sau sanctuarul) reprezintă o structură care se referă la zona amplasată între coloane și zidul exterior, pe ambele laturi ale navei. Este un termen folosit pentru a descrie camera unde se desfășoară ritualuri ferite de ochii credincioșilor⁵³.

Sanctuarul este definit de J. Chapman ca fiind acea parte specială dintr-o așezare care poate fi pusă în legătură cu activități comunitare religioase⁵⁴. În dicționarele arheologice sanctuarul este definit ca elementul cel mai ascuns și protejat al unui templu, unde imaginea zeului este păstrată; uneori este denumit *naos*⁵⁵, termen care desemnează interiorul unei camere din templul grec, sinonim cu *cella* unui templu roman.

Este întâlnit și anterior acestei perioade, în Egiptul Antic, unde desemna un sanctuar de obicei monolitic, parte din ansamblul templului, în care era păstrată imaginea zeului. Un *naos* de dimensiuni mai mici, din lemn, având pereții decorati, era amplasat în interiorul celui din piatră. Cele mai mari *naoi* erau cele în care se afla statuia zeului din templul principal. În general *naosul* din arhitectura egipteană avea forma unei cutii rectangulare, care putea fi folosită și cu funcția de container pentru statuia funerară sau pentru animalele mumificate⁵⁶.

În arhitectura grecească din perioada clasică *naosul* reprezintă corpul templului, distinct de portic, în care era găzduită statuia zeului. În arhitectura greacă și romană timpurie acesta era o cameră simplă, de obicei rectangulară cu intrarea la un capăt și cu pereții laterali adeseori estinși în forma unei tinde. În templele romane de mari dimensiuni, *cella* este deschisă, fără acoperiș, un templu mai mic fiind construit în interior⁵⁷.

⁵² B.A. Kipfer, *op. cit.*, p. 512; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Despre construcțiile de cult ...*, 74-93.

⁵³ R. David, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁴ J. Chapman, *The Early Balkan village in Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections*, în *Varia Archaeologica Hungarica*, II, Budapest, 1989, p. 34.

⁵⁵ I. Shaw, R. Jameson, *A dictionary of archaeology*, Oxford, 1999, p. 417.

⁵⁶ H.W. Müller, E. Thiem, *Comorile Faraonilor*, Oradea, 1993, p. 65.

⁵⁷ D. Tudor (coord.), *Enciclopedia Civilizației Romane*, București, 1982, p. 178.

În arhitectura bizantină tradiția arhitectonică a *naosului* este păstrată ca o arie centrală a bisericii cuprinzând și centrul spațiului cultic, unde se desfășoară liturgia⁵⁸.

Aruncând o privire atentă asupra sanctuarelor, iese în evidență faptul că acestea sunt clădiri rezidențiale în care o anumită zonă a fost separată pentru desfășurarea practicilor ritualice, o altă caracteristică este dată de faptul că în această încăpere se concentrează majoritatea obiectelor de cult⁵⁹.

Gh. Lazarovici distinge – în raport de inventar, locul în stațiune sau obiectele monumentale – mai multe tipuri de sanctuare: *comunitare* (precum L. 60 de la Trușești⁶⁰), *casnice* (P. 24 de la Gura Baciului, care avea o stea în interior⁶¹), *naturale* (precum muntele Trescavăț⁶²). Activitățile religioase domestice sunt administrate de capul familiei și au drept scop dobândirea fertilității și prosperității, două elemente esențiale pentru supraviețuirea grupului. Conform acestei ipoteze, multe dintre statuetele și reprezentările sculpturale neolitice reprezintă simboluri destinate atragerii fertilității și de fructificare a puterilor supranaturale prin desfășurarea unor ritualuri, rugăciuni, ofrande. În aceeași perioadă, se pare, se realizează delimitarea dintre cultul elitar și practicile religioase obișnuite⁶³.

Sanctuarul este în primul rând locul unde se manifestă devoțiunea pentru zeu, putând lua forma unei nișe sau a spațiului restrâns unde sunt venerate obiecte sacre corespondente divinității⁶⁴. Cele mai timpurii sanctuare neolitice aveau forma unei camere și nu se diferențiau, ca formă, de locuințe. Deosebirea era dată de nișa aflată pe un perete – pe latura scurtă a camerei, în cazul clădirilor dreptunghiulare⁶⁵ – unde se așeza imaginea sau simbolul zeului, împreună cu o masă de ofrandă amplasată în fața sa.

În cadrul sanctuarelor distingem obiecte speciale, care atrag atenția prin forma lor sau prin decor: vetre ceramice portabile, castroane, lămpi, polonice, vase antropomorfe sau zoomorfe, bucranii, stele, sculpturi, statuete⁶⁶.

⁵⁸ P. Vintilescu, *Liturgierul Explicat*, București, 1998, p. 209.

⁵⁹ Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Z. Maxim, *op. cit.*, p. 226-234, 237/242; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *The Architecture of Temples ...*, p. 74-93; E. Bánffy, G. Goldman, *op. cit.*, p. 113.

⁶⁰ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Sanctuarele culturii Precucuteni-Cucuteni*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 12.

⁶¹ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Un altar casnic la Gura Baciului*, în *Lucrările Seminarului Tiberiu Popoviciu*, Cluj-Napoca, 2006; Gh. Lazarovici, *A Home Altar...*

⁶² C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 43.

⁶³ B. Hayden, *A Prehistory of the Religion. Shamans, Sorcerers and Saints*, Washington, 2003, p. 218.

⁶⁴ B.A. Kipfer, *op. cit.*, p. 512.

⁶⁵ J.R. Hinnells, *op. cit.*, p. 165.

⁶⁶ M. Gimbutas, *The Living Goddess*, Berkeley and Los Angeles, 1999, p. 72; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Despre construcțiile de cult ...*, p. 64.

Sanctualele naturale reprezintă un tip special de loc cultic. Sanctualele preistorice amplasate pe munte formează o amplă rețea care acoperă majoritatea munților, mai precis culmile lor. Un exemplu provine din zona bulgară unde au fost identificate sanctuare naturale pe înălțimi în Munții Sredna Gora, Stara Planina, Rodopii Estici. Fiecare loc avea un alt tip de arie sacră care era în directă legătură cu ritualurile specifice și cu credințele religioase⁶⁷.

O caracteristică determinantă pentru amplasarea sanctualelor montane naturale a constituit-o poziția acestora, care permitea realizarea de observații astronomice (o parte importantă a ritualurilor desfășurate pe înălțimi). De asemenea, s-a constatat că unele sanctuare au fost așezate în locuri unde au fost înregistrate anomalii magnetice. Un astfel de exemplu se regăsește în aria bulgară, unde au fost descoperite tronuri de piatră și bazine situate pe anumite culmi cu anomalii magnetice⁶⁸.

Cercetările arheologice au scos la iveală deseori faptul că mișcările solare sezoniere erau cunoscute începând cu perioada neolitică. Asemenea cunoștințe depind de recunoașterea evenimentelor petrecute anterior ca fiind desfășurate în trecut, precum și faptul că acestea sunt așteptate în prezent, ceea ce demonstrează o bună cunoaștere a timpului. Riturile și sacrificiile se desfășurau la ocazii speciale, fiind adesea asociate cu fazele lunii sau cu solstițiile. Alte corpuri cerești precum soarele și luna erau privite ca zei. Oamenii preistorici trebuie să fi cunoscut secvențele temporale conform anotimpurilor, a creșterii plantelor și a uscării lor, precum și în funcție de ciclul de naștere-creștere-moarte⁶⁹.

DEFINIREA ȘI CARACTERISTICILE ALTARULUI

În limba română nu s-a făcut distincție între camera altarului, masa-altar sau masa de ofrandă, cuvântul altar cuprinzând toate aceste varietăți de înțelesuri⁷⁰. Cuvântul altar cuprinde mai multe sensuri: parte într-o biserică în care preotul oficiază liturgia; masă de cult pe care se oficiază liturgia în biserica creștină; în antichitate: loc ridicat sau masă pe care se aduceau jertfe zeilor⁷¹.

⁶⁷ A. Radunčeva, *Razkopki I proyevaniya*, XXXII, Sofia, 2003, p. 79-138.

⁶⁸ A. Stoev, P. Muglova, *Classification and functional elements of cult sites in the Rhodope region, used for astronomical purposes*, în *Symposium Cult Sites and Cult Practices in the Rhodopes*, Smolyan, Bulgaria, 1996.

⁶⁹ Gh. Lazarovici et alii, *Orientări astronomice în Sanctuarul neolitic de la Parța*, în *Seminarul de Teoria Celei mai Bune aproximări Convexitate și Optimizare*, 2000, p. 135-142; Idem, *The Neolithic Shrine at Parța*, în „*Unwritten Messages*” from Carpathian Basin, Konloky Observatory of the Hungarian Academy of Sciences, Monographs, 4, 2002, p. 7-17; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Neo-Enolithic cult Constructions from the Southeastern Europe: Building Techniques and Space Management. A Brief Overview*, Part I, în *UISPP*, XV, 4-9 September 2006, I, p. 233.

⁷⁰ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Despre construcțiile de cult ...*, p. 63.

⁷¹ *Noul dicționar explicativ al limbii române*, București, 2002.

Altarul – masa-altar, mai precis – este suprafața specială pe care este oferit un sacrificiu, iar de cele mai multe ori este folosit ca loc de ofrandă. În perioada neolitică, dar chiar și mai târziu, în antichitatea clasică, altarul era construit dintr-o simplă piatră sau o aglomerare de pietre evoluând cu timpul către forme arhitecturale dezvoltate. Materialele folosite în amenajarea meselor-altar variază fiind realizate din materiale naturale, perisabile, dar și din materiale prețioase și implicit costisitoare, precum marmura, sau metale bogat ornamentate⁷². Masa-altar pe care erau oferite sacrificiile în Grecia Antică se afla în fața porticului templului. Dedesubtul acesteia se afla un vas cu apă, cu care credincioșii se stropeau înainte să intre în templu, pentru a face ofrande în *secos*⁷³.

Altarul poate lua și alte forme, în funcție de o activitate ritualică specifică ce se desfășoară într-un anumit moment în clădire. Așa pot fi considerate unele vetre, care au forme deosebite față de cele întâlnite de obicei din locuințe (vatra cruciformă în L. 2/2006 de la Poduri⁷⁴, sau cea ovoidală din sanctuarul de la Buznea⁷⁵).

Altarele casnice sunt mai greu de identificat, dar ele apar în unele contexte domestice, prezentând caracteristici specifice⁷⁶.

Uneori banca poate avea rol de altar, dacă susține statuetele și este obiect de venerare și etalare a obiectelor de cult, așa cum este cazul la Sabatinovka⁷⁷.

Nu în ultimul rând, ne referim la coloană, care prin faptul că are o anumită poziție într-o clădire cultică – în asociere de cele mai multe ori cu bucraniul –, este obiect de venerare și un simbol al „arborelui lumii”⁷⁸. În funcție de diversele elemente amplasate în jurul coloanelor, acestea își pierd conținutul funcțional, devenind ele însele altar, loc de închinare și canal de comunicare cu forțele superioare⁷⁹.

Se consideră că acest cult al coloanei, ca reprezentare a zeului sau a locului unde acesta își face simțită prezența pe parcursul procesiunilor și al

⁷² J. Dudley, *op. cit.*, p. 72.

⁷³ *Ibidem*, p. 388.

⁷⁴ Gh. Dumitroaia et alii, *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C. 2005-2009*, BMA, XXII, Piatra Neamț, 2009, p. 21.

⁷⁵ C. Mihai, D. Boghian, *Complexul cucutenian de cult descoperit la Buznea (orașul Târgu Frumos), jud. Iași*, în *MemAntiq*, IX-XI (1977-1979), 1985, 439, fig. 2.

⁷⁶ Gh. Lazarovici, *op. cit.*

⁷⁷ M.L. Makarević, *Ob ideologičeskikh predstavlenijakh u tripol'skikh plemen*, în *ZOAO*, I/34, Odessa, 1960, p. 282, 290, fig. 1; J. Makkay, *Altorientalische Parallelen zu dem ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas*, în *Alba Regia*, 11, 1970 (1971), p. 138; M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and cult Images*, London, 1984, p. 74, 25; Eadem, *The Language of the Goddess*, San Francisco, 1989, p. 133, fig. 215; Eadem, *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco, 1991, p. 261, fig. 7-59-a-b; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, 1997, p. 35, 255, fig. 3/1.

⁷⁸ R. Vulcănescu, *Mitologia română*, București, 1987, p. 353.

⁷⁹ Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979, p. 73.

dăruirii ofrandelor⁸⁰, își are originea în cultul arborilor sacri, așa cum se manifestă, de exemplu, în Creta⁸¹. Nu în ultimul rând coloana este un simbol al puterii, fiind privită ca reprezentant al divinității, sau chiar ca expresie/întrupare a zeului însuși⁸².

Săpăturile desfășurate în siturile neolitice, atât din aria balcanică, cât și din centrul Europei au scos la iveală clădiri în care erau amenajate spații speciale pentru activități ritualice. Aceste spații conțineau altare sau casete introduse în podele, capete de animale, în special în formă de tauri, modelate din lut și aplicate pe zidurile caselor, precum și figurine antropomorfe. Ansamblurile cultice includeau și artefacte, precum topoare de piatră și râșnițe care, fără a avea un context de descoperire special, ar fi fost simple unelte⁸³.

La final acestei abordări teoretice a conceptelor privind structurile rituale, se impun câteva concluzii. Pentru abordarea unei teme precum spațiile sacre acestea trebuie în primul rând definite, cu scopul de a clarifica noțiunile elementare de lucru. Divergențele sau similitudinea prea mare dintre diferitele concepte ne îngreunează demersul având în vedere faptul că literatura de specialitate este mai dificil de interpretat. Sperăm să fi lămurit măcar o parte din ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin termenii de templu, sanctuar, megaron, altar.

DEFINITION OF THE SACRED SPACE: BETWEEN MONUMENTAL AND RITUALLY

Abstract

Our study is focused on the definitions of some usually used terms in special studies about the sacred space and the ritual buildings. In the present paper, we wanted to identify the characteristics of the cultic spaces and the way these can be defined. One of our work hypotheses is, that any continuous activity of some group, such as the practice of a special cultic ritual is developing a social identity in special places, easily recognizable and concerning some new patterns transposed in the form of the rites and rituals. One of the characteristics of this identity is the special arrangement of the cultic space. In the Neolithic period there were probably in progress some rituals and some sort of religion. Every religion is based on two kind of beliefs: one is that inanimate nature elements such as the water, the stones; the moon possess some common features to the animated elements such as humans, plants and animals. The second feature is the

⁸⁰ F. Matz, *Creta, Micene, Troia*, București, 1969, p. 120.

⁸¹ J. Dudley, *op. cit.*, p. 373.

⁸² *Ibidem*, p. 381

⁸³ N. Kalicz, P. Raczky, *Berettyóújfalu-Herpály, a settlement of the Herpály culture*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987, p. 22.

belief that all natural elements possess some qualities which argue the biological laws, including life after death, beings with supernatural powers and then the divinities.

The naology as a science deals with the study of the religion and the way of display of public religious cult. The temples are usually constructions of larger dimensions regarding to the dwellings from the same settlement. The interior is spectacular, with monumental statues and mobile inventory used for rituals. The sanctuary or the shrine is a smaller construction, usually a simple chamber with special cult features. In Romanian there is no difference made between two terms: altar and altar chamber. The altar could be a table, or a bench where the inventory used for rites is displayed. The altar chamber is the special cubicle in which the ritual is performed.

This paper has the purpose of specifying some aspects dealing with the working terminology. In older studies there is a major confusion between some specific terms, such as temple, altar, shrine, altar table, altar chamber. We made a special rapport between special archaeological dictionaries, the usually used dictionaries and some archaeological studies. We found much valuable information concerning the special definitions in the religious area in the archaeological studies concerning ritual structures or architectonic analysis. The temple, the megaron, the shrine and the altar are overviewed in the perspective of several definitions.

„CASA SACRĂ” ȘI IMPORTANȚA EI PENTRU RECONSTITUIREA ARHITECTURII, AMENAJAREA INTERIORULUI ȘI VIEȚII SPIRITUALE

de Gheorghe Lazarovici
și Cornelia-Magda Lazarovici

De-a lungul vremurilor au existat diferite case sau turnuri sacre, dacă ar fi să pomenim doar Turnul din biblicul Jerichon sau Turnul lui Babel, prin care omul a încercat să își arate măiestria, iar comunitatea umană măreția.

¹ Deși am tratat aceste probleme într-o serie de monografii și studii recente, respectiv tipologia și funcționalitatea machetelor, dorim a completa unele aspecte (Gh. Lazarovici *et alii*, *Gura Baciului*, BMN, XI, 1995, p. 175 și urm.; p. 373 și urm. fig. 11-14; Gh. Lazarovici, *Parța. Monografie arheologică*, BHAB, 2001; C.-M. Lazarovici, *Sanctualele Precucuteni-Cucuteni*, în *ArhMold*, XXV/2002, 2004, p. 47-64; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. I. Neoliticul*, Iași, 2006; *Idem*, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. II. Epoca Cuprului*, Iași, 2007; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Un altar casnic la Gura Baciului*, în *Lucrările Seminarului Tiberiu Popoviciu de ecuații funcționale, aproximare și convexitate. Omagiu academicianului Tiberiu Popoviciu la centenarul nașterii sale 1906-2006*, Cluj-Napoca 25-29 octombrie 2006, *Cercetări interdisciplinare*, 2006, p. 111-115; *Idem*, *Neo-eneolithic constructions from South Eastern Europe: Techniques of building and spatial organization*, în *XV Congress UISPP*, Lisabona, 4-9 septembrie 2006, vol. I, p. 233; *Idem*, *Despre construcțiile de cult neo-eneolitice din sud-estul Europei: tehnici de construire, organizare spațială, scurte interpretări. Partea I*, în N. Ursulescu (ed.), *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatică*, Iași, 2007, p. 65-102; *Idem*, *The Architecture of Temples-Sanctuaries in Banat and Transilvania during Neolithic and Copper Age Periods*, în P. Roman (ed.), *Arheologia spiritualității preistorice în ținuturile Carpato-ponto-danubiene. Die Archaeologie der prähistorischen Spiritualität in dem Karpaten- Pontus-Donau-Raum, Symposium*, 27-29 martie 1997, Constanța, Constanța, 2007, p. 67-75).

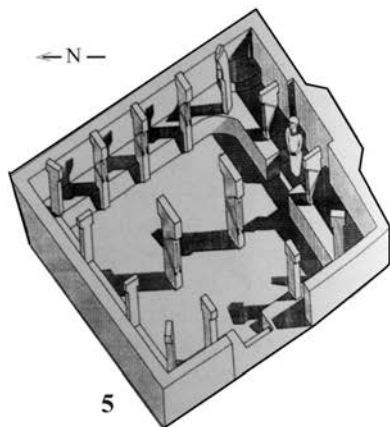
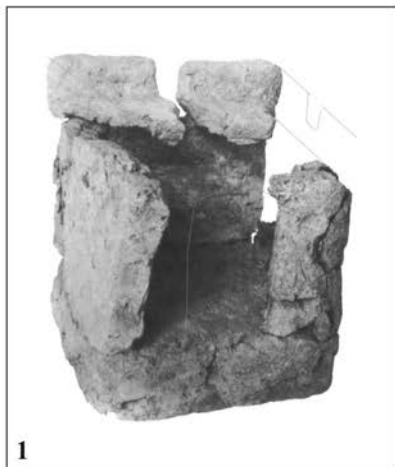

Fig. 1 – 1. Çayönü-Tepesi (mil. VII B.C.); 2. Haçılar (mil. VI B.C.);
3-5 Göbekli Tepe, (mil. X-IX B.C.)

Pentru perioadele preistorice informațiile cu privire la *casa sacră* sunt oferite doar de reprezentările de machete de case, sanctuare, altare, cuptoare sacre. Din studiul acestor machete ajungem să cunoaștem aranjarea și folosirea interiorului, locul și uneori rangul locatarilor, dar foarte rar întâlnim detalii ce ilustrează ce anume se petrecea în aceste case sacre.

Gama machetelor este vastă, pornind de la cele monumentale cum este sanctuarul, altarul și încheind cu modelul de casă sau colibă sau reprezentările lor. Aceste machete vin să completeze informația arheologică, de cele mai multe ori săracă în exemple care să permită explicații mai ample.

De multe ori este și teama arheologului de a le interpreta sau a lansa ipoteze chiar și îndrăznețe, dar pe care mai apoi trebuie să le demonstreze sau să le interpreteze pe baza exemplelor oferite de etnoarheologie sau etnoreligie. Cea mai veche reprezentare tridimensională pe care o avem provine de la Çayönü-Tepesi (mileniul VII î.Ch.), cu acoperiș drept și cu creneluri ca la fortificații, similare caselor din orașul neolitic de la Haçilar (mileniul VI î.Ch.), ambele din Turcia.

Deși nu sunt prea multe detalii, prin vechimea ei, macheta de casă confirmă reconstituirile drepte ale acoperișurilor din zonele secetoase, aride.

Tot din cele mai vechi orizonturi, avem sanctuare monumentale dintr-o vreme când omul abia avea primele unelte din piatră șlefuită, lucrând mai ales cu cele din piatră cioplită, dar a realizat sculpturi și coloane monumentale, cu reprezentarea animalelor vâdate (mistreț, păsări), cum sunt cele de la Göbekli Tepe (fig. 1/4), ce reflectă alegorii legate de vânătoare. Dar, interiorul acestor prime sanctuare definește toate caracteristicile unor temple. Aceste civilizații le-au influențat, direct sau indirect, pe cele din sud-estul Europei, cum sunt culturile Lepenski Vir - Schela Cladovei, care au creat la rândul lor o artă monumentală în piatră. Legăturile și influențele dintre Anatolia și sudul Europei Centrale s-au menținut vreme îndelungată, pe aproape toată durata preistoriei, fiind realizate în ambele sensuri.

Legăturile Transilvaniei cu Balcanii au fost determinate de existența surselor de sare, de calitate foarte bună, necesară omului (pentru hrană și conservarea produselor), dar mai ales pentru hrana și sănătatea animalelor din Bazinul carpatic, cu importante semnificații pentru sudul Europei centrale².

² Gh. Lazarovici, *The Anzabegovo – Gura Baciului Axis and the first stage of the Neolithisation Process in Southern-Central Europe and the Balkans*, în N. Tasić, C. Graždanov (eds.), *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, p. 111-158; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Some Salt Sources in Transylvania and their Connections with the archaeological Sites in the Area*, în BAR, International Series, 2008 (sub tipar).

Fig. 2. – 1. Nevalı Çori, Anatolia (mil. VII B.C.); 2. Cozla-Svinița, zona Porților de Fier (mil. VI B.C.); 3-4. Lepenski Vir, Serbia (mil. VII/VI B. C.)

La Lepenski Vir s-a dezvoltat un centru spiritual-religios al comunităților mezolitice din Clisură care a înflorit în mileniile VII/VI, vreme în care la Gura Baciului, Miercurea Sibiului și Ocna Sibiului erau strălucite civilizații neolitice cu ceramică pictată.

La Lepenski Vir au fost descoperite câteva zeci de sanctuare cu statui monumentale din piatră ce redau imaginea *divinității pește, om-pește*, cum rezultă foarte clar din imaginile sculpturilor din aceste zone.

Casele sau colibele de la Lepenski Vir au o formă trapezoidală, ele imitând, după opinia Prof. Dragoslav Srejić, forma muntelui Trescavăț (fig. 2/4), ce poate fi observat pe malul românesc al Dunării, munte situat exact în fața stațiunii de la Lepenski Vir. Deși ipoteza pare îndrăznească, asemănarea este frapantă și credem că trebuie reflectat mai des asupra unor situații similare. De altfel și sculpturile (cel mai adesea legate de ocupațiile dominate din zonă – prinderea peștilor mari) dovedesc existența unor sanctuare sau a unor așezări cu pregnant caracter cultic (la fel la Çatal Höyük). Din studiul arhitecturii și artei de la Lepenski Vir se observă o puternică mitologie mezolitică, în care casa de cult joacă un rol mult mai important decât ne imaginăm. Acestea au influențat comunități neolitice.

Cele mai multe dintre locuințele de la Lepenski Vir au în interior, pe axa lungă, o vatră din blocuri de piatră de formă umană (fig. 3/2). Din cele peste 150 de locuințe, din cele șase niveluri de locuiri succesive (circa 23-25 locuințe pe un nivel), pe fiecare din aceste niveluri au fost descoperite mai multe sanctuare cu statui monumentale (fig. 2/3, 4)³. D. Srejić considera complexele L40 din nivelurile timpurii de la Lepenski Vir, drept sanctuar⁴. În unele construcții sunt mai mult de două-trei statui, cele mai multe fiind în nivel LV Ic, șapte construcții cu sculpturi monumentale.

Prezența uneia sau a mai multor statui în unele complexe l-a determinat pe acesta și pe alți cercetători să le considere sanctuare: sanctuare casnice sau comunitare. Este vorba mai exact de „casa sfântă” a șamanului (fiind și vânători și pescari) sau „preotului” unei sau a unor comunități mezolitice din Clisură / Đerdap. L. Babović consideră toate locuințele de la Lepenski Vir ca fiind sanctuare⁵.

Noi le considerăm doar pe cele cu statui, pomenite de altfel și de D. Srejić. Ele sunt în număr de patru-șase pe fiecare nivel.

³ D. Srejić *Lepenski Vir*, Beograd, 1969; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. I. Neoliticul*, capitol 2.

⁴ D. Srejić, *op. cit.*, p. 134, 165 și urm.

⁵ L. Babović, *Svetilišta Lepenskog Vira. Mesto, položaj i funkcija / Sanctuaries of Lepenski Vir. Location, position and function*, Beograd, 2006.

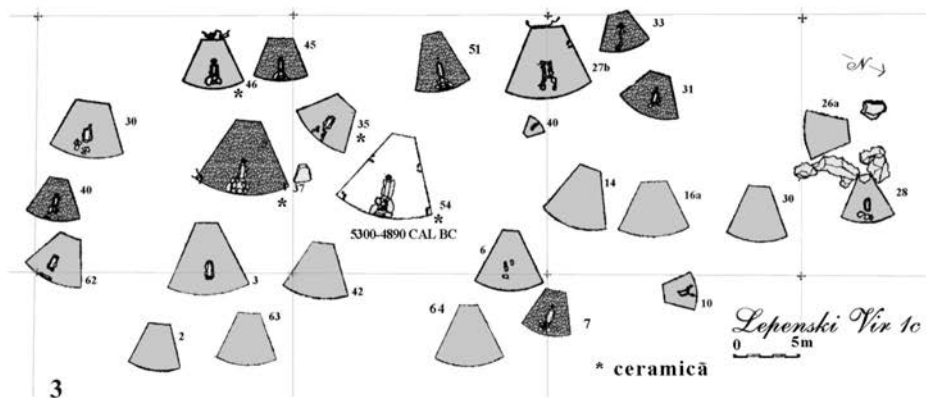
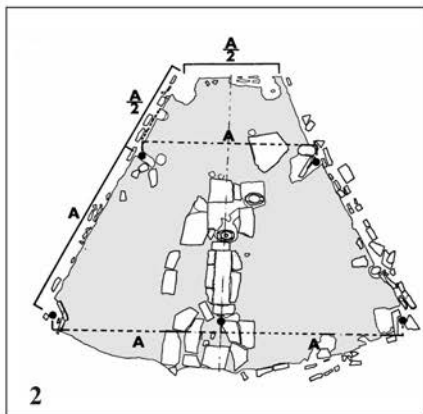
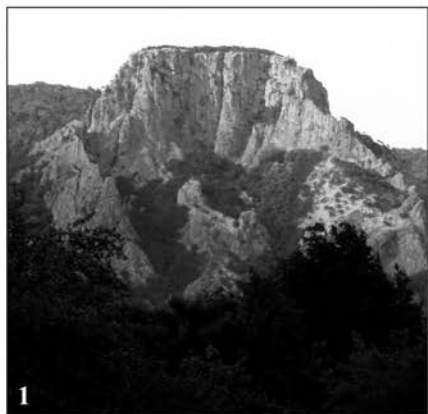

Fig. 3. – 1. Muntele Trescavăț, Porțile de Fier; 2. Lepenski Vir, planul unei locuințe; 3. Lepenski Vir, nivelul 1c (mil. VI-V B.C.); 4-5. Lepenski Vir, masă altar străjuită de două sculpturi în piatră

În total au fost descoperite peste 28 de statui de piatră sculptate și alte numeroase altare de piatră, astfel încât o cercetătoare de la Belgrad consideră că toate locuințele erau sanctuare, iar Lepenski Vir un centru spiritual, social-religios, o stațiune unde aveau loc inițieri sau poate chiar unele “tratamente” medicale aplicate tinerilor din comunitățile mezolitice din Clisură.

Cercetătorii sârbi și americani, D. Srejović și M. Gimbutas, vorbeau de o gerontocrație, ceea ce ni se pare posibil și probabil. Adesea am considerat că Lepenski Vir ar fi un centru sacru, unde înțelepții, bătrânii, vrăcii sau șamanii îi inițiau pe tineri în taina principalelor meșteșuguri sau ocupații legate de prinderea, prepararea și păstrarea produselor de pește. Pe sculpturi sunt redată o serie de simboluri, unele mitologice. Ele transmit diferite tipuri de mesaje reprezentând embleme, metafore, apolog sau parabolă, foarte probabil neseperate la acea vreme⁶.

La Gura Baciului în Locuința P24 (locuință cu un mormânt de incinerare) s-a găsit o stelă din gresie locală (dimensiunile 16,5 x 11 cm, groasă de 15 mm) redând o figură feminină cu sânii din două orificii reprezentând-o pe Marea Zeiță Mamă⁷. Deasupra resturilor mormântului de incinerare M7⁸ din locuință, peste oasele arse era depus direct un bloc de piatră cu redarea unui chip uman (ochi și gură), (fig. 4/1-3).

Locuința a fost considerată sanctuar casnic, locuință de „preoteasă”, aceasta fiind incinerată în alt loc și doar oasele au fost depuse în locuință, peste care au fost aruncate oase, pietre, cioburi. Prezența sculpturilor este determinată desigur de influențele de la Lepenski Vir I-II: etapa SC IIIB căreia îi aparținea locuința 24 de la Gura Baciului⁹ este contemporană cu Lepenski Vir IIb. La capul de piatră (fig. 4/2, 3) se observă doar ușoare intervenții, dar sculptarea stelei în gresie, păstrarea în relief a sânilor, găurile pentru fixare, picioarele, arată o tehnică bine stăpânită.

Recent ne-am ocupat de sanctuare și construcții de cult, motiv pentru care nu reluăm problema lor¹⁰, dar ne-au scăpat unele situații din cercetările noastre, pe care le prezentăm mai jos.

⁶ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, I, 1995, p. 27-28; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 42.

⁷ Gh. Lazarovici et alii, *Gura Baciului*, p. 109-111, 145-146, fig. 13/4, 21/7, fig. 33, zona M7; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, Fig. II.64; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Un altar casnic ...*

⁸ Pentru incinerare analogii se găsesc în Grecia în cultura Sesklo: G. Hourmouziades, *Neolithic Greece*, 1973; M. Nica *Neoliticul timpuriu și mijlociu în zona răsăriteană a Olteniei*, Craiova-București, 1984, didd. Doctorat, ms, p. 91 și urm; Gh. Lazarovici et alii, *op. cit.*, p. 186-187, 189-191 și bibl.

⁹ Gh. Lazarovici et alii, *op. cit.*, p. 102.

¹⁰ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Neo-eneolithic constructions from South Eastern Europe: Techniques of building and spatial organization*, în *XV Congress UISPP*, Lisabona 4-9 septembrie 2006, vol. I, p. 233; *Idem*, *Despre construcțiile de cult ...*; *The Architecture of Temples-Sanctuaries ...*

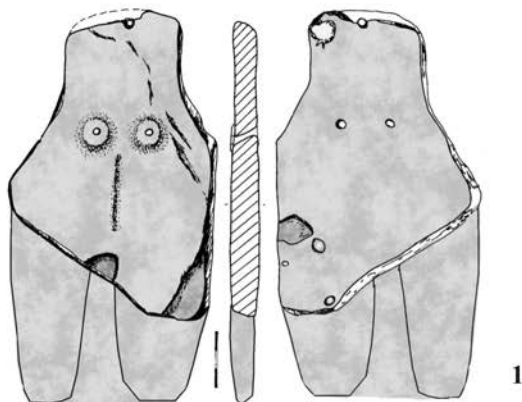

Fig. 4. – 1. Gura Baciului P24 (altar casnic) și M7 (stelă de gresie); 2-3. „Cap” din calcar; 4-5. Zau de Câmpie (cultura Zau, faza II/IIIA), cap de piatră de la o stelă

În zona centrală a săpăturii de la Zau de Câmpie se afla o statuie sau stelă din gresie locală, de la care s-a păstrat doar un cap de piatră, ars puternic (fig. 4/4, 5). Se pare că piesa a fost depusă odată cu resturile „banchetului”, de fapt o „ofrandă de fundare” a locuirii turdășene (sau este dintr-o etapă mai veche). Piesa provine, probabil, dintr-un sanctuar casnic și a fost depusă odată cu ofrandele, după distrugere. Urmele de ardere ar pleda pentru o contemporaneitate cu groapa de fundare, unde apar numeroase resturi arse¹¹.

Forma pietrei redă restul unei stele sau a unei statui monumentale având fața în forma unei măști pentagonale, cu unele incizii la baza măștii, motive care se regăsesc în plastica neolitică din regiunea dunăreană, în special cea vinčiană. Piesa a fost ruptă și poartă urmele unei arderi puternice, fiind găsită în vecinătatea unui „banchet” cu care prilej au fost sacrificate circa patru-cinci vite și un cerb¹². În zona respectivă își așează locuințele și atelierile unui vânător turdășeni, pe seama cărora a fost pusă distrugerea unei palisade¹³.

MACHETE DE SANCTUARE, CASE, CUPTOARE

În baza noastră de date avem peste 140 de machete de casă, sanctuare, altare, cuptoare, dar ele sunt cu mult mai numeroase, fiind studiate de-a lungul timpului de diferiți cercetători¹⁴. Nu putem analiza sau sintetiza toate aspectele acestei probleme, dar prezentăm câteva studii de caz.

Machete pentru păstrarea cerealelor

La Turdaș, în Neoliticul târziu, au fost descoperite mai multe fragmente de „Case” din lut (fig. 5/1). Una reprezintă o pasăre care ar sta pe un cuib pe care îl protejează, în cuib ar fi sămânța.

La o altă casuță pe coama casei este o protomă zoomorfă, mărginită de doi șerpi¹⁵. O a treia, reconstituită de noi, are decorul din benzi punctate,

¹¹ C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului ... I. Neoliticul*, p. 438-439.

¹² *Ibidem*.

¹³ Gh. Lazarovici, *Cultura Zau*, în Fl. Drașovean (ed.), *Ten years after. The Neolithic of South-east of Europe as uncovered by the last decade.... International Symposium, November 2008*, Timișoara 2009.

¹⁴ S.A. Gusev, *Hausmodelle der Tripolje-Kultur*, în *PZ*, Berlin, 70, 2, p. 175-189; C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, cu bibl.; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. II. Epoca Cuprului*, p. 228-245 și bibl.

¹⁵ M. Roska, *Die Sammlung Zsotia von Torma*, Cluj, 1941, fig. 104/13; N. Vlăssă, „Căsuțele de cult” de la Turdaș, în *Apulum*, XVII/1, 1979, 13, fig. 3; M. Gimbutas *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco, 1991, p. 258, 7-55; Z. Maxim et alii, *Catalogue of finds*, în Z. Maxim, J. Marler, V. Crișan (eds.), *The Danube Script in Light of the Turdaș and Tărtăria discoveries*, Cluj-Napoca, 2009, cat. 121.

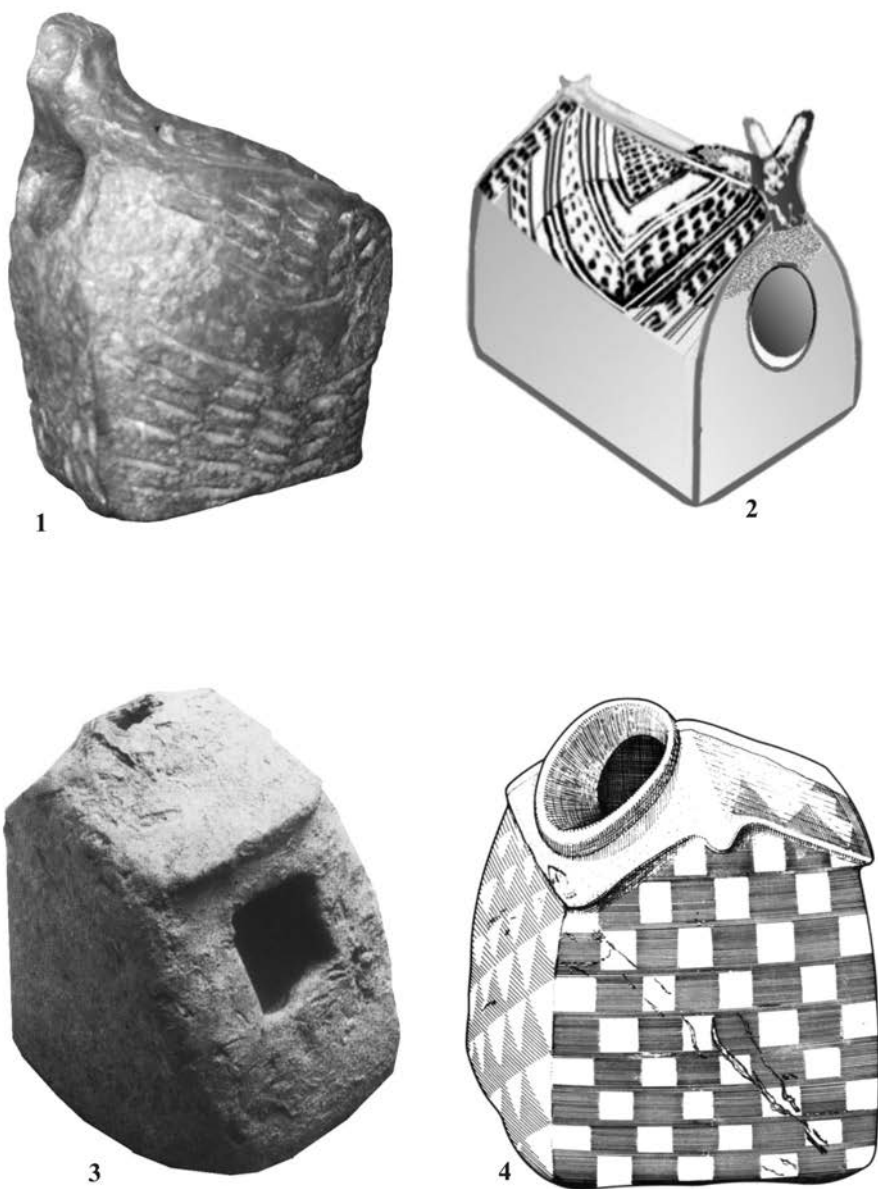

Fig. 5. Căsuțe: 1-2. Turdaș; 3-4. Myrrini

triunghiurile par a reprezenta tot aripi, dar protoma este ușor diferită (fig. 5/2), pare a avea coarne. În același timp unele din aceste modele de căsuțe au și rol practic. Nicolae Vlăssă considera că în „căsuțele de cult” de la Turdaș erau păstrate semințe pentru o agricultură de grădină. De fapt, la această vreme, în Neoliticul târziu și apoi în Epoca cuprului, numărul machetelor de casă sau de sanctuare crește foarte mult în toate civilizațiile din sudul Europei Centrale.

Machetele din cultura Turdaș redau case, „cuiburi” sau poate chiar bordeie; de fapt machete redând bordeie mai există în Grecia la Dimini și Myrini (fig. 5/3, 4) și probabil la Poduri¹⁶, doar că acolo macheta pare a reda un animal cu picioare scurte, un taur sau porc.

Aceste genuri de picioare sunt întâlnite și în alte situații. Desigur acestea se leagă de străvechi mitologii ale casei sacre, locuinței, a seminței și protejarea lor. Dintre cele vinčiene cea mai mare este cea de la Vrșac – At care prezintă și un model de fronton de casă¹⁷. Pereții sunt decorați cu incizii și pictură, elemente care cel mai adesea se întâlnesc în sanctuare.

La Vrșac – At au fost descoperite, în zona unui complex Vinča C – Turdaș I, tăiat de o groapă Foeni, resturile de la două-trei machete de casă. Dimensiunile lor sunt mai mari decât cele de la Turdaș având peste 35 x 35 x 30 cm, ceea ce face posibil folosirea lor pentru păstrarea sau aranjarea alegorică a unor obiecte de cult din inventarul unei „preotese”. Decorul incizat este pictat cu roșu și are de asemenea urme de culoare galbenă, ce este caracteristic etapei Turdaș timpurii, deci la nivel Vinča V2/C.

De altfel, asemenea machete mari, părți ale unor sanctuare, au fost descoperite la Căscioarele, în cultura Gumelnița¹⁸, (fig. 9), iar un alt exemplar, la care ne vom referi aici (fig. 10/1), provine din cultura Tripolie, din colecția Platar din Ucraina¹⁹.

Machetele de case, sanctuare, cuptoare sunt foarte importante deoarece redau o serie de detalii despre locuința sacră, fie ea bordei, colibă (construcții fără pereți verticali doar cu acoperiș), locuință cu un singur nivel sau cu etaj, casă turn și multe altele.

La Anzabegovo (fig. 6/2) în macheta de casă apar, cuptorul cu două coarne, în fața intrării probabil o rogojină, iar pe dreapta o casetă pentru cereale și o banchetă. Cuptorul, bancheta, casete, coloana sunt elemente caracteristice,

¹⁶ C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, *Catalogue*, în C.-M. Mantu, A. Tsaravopoulos, Gh. Dumitroaia (eds.), *Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, Bucharest, 1997, p. 181, cat. 14.

¹⁷ Š. Jovanović, *Modeli kuća iz At kod Vrška*, în *Glasnik Pančevo*, 6, 1995, tab. 1-6.

¹⁸ D. Șerbănescu *Modele de locuințe și sanctuare eneolitice*, în *CCDJ*, XV, 1997, p. 232-251.

¹⁹ S. M. Liașko, N. B. Burdo, M. Ju. Videiko (ed.), *Енциклопедія Трипільської цивілізації*, Київ, 2004, vol. II, p. 349.

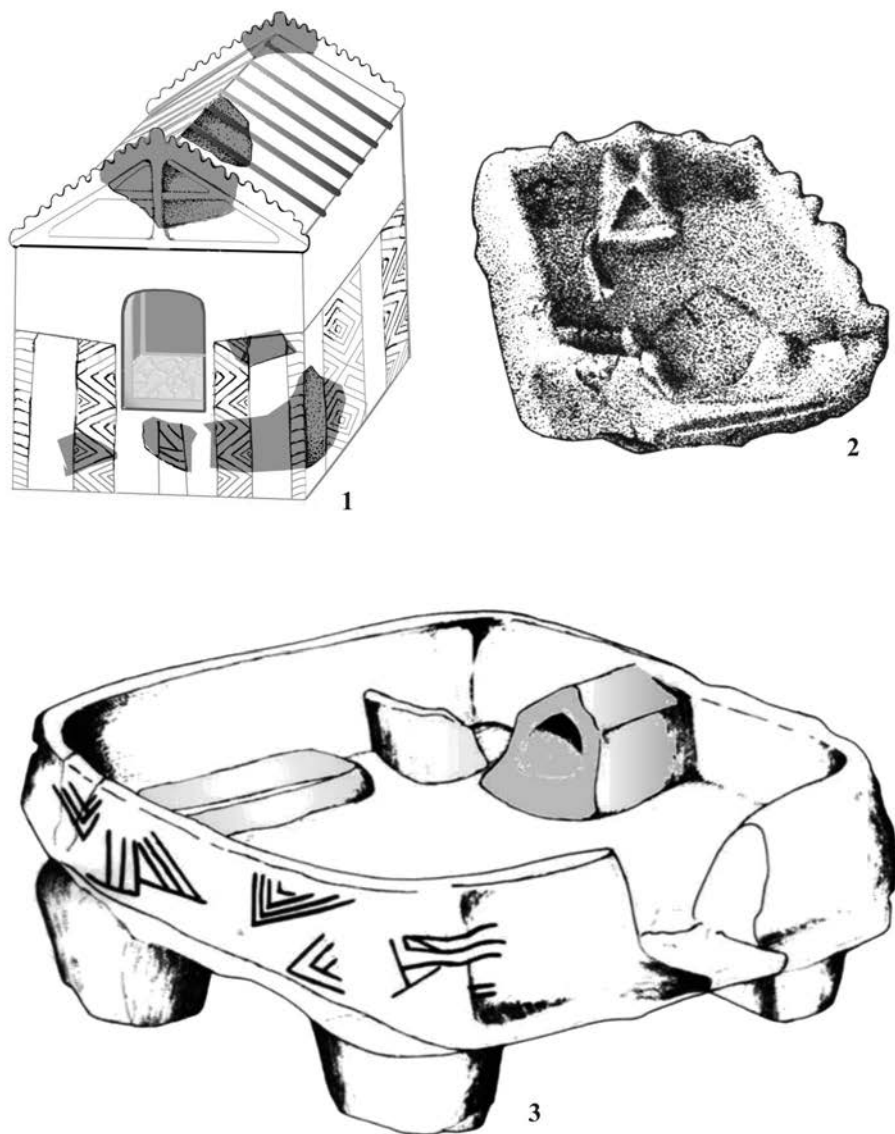

Fig. 6. Machete de sanctuare: 1. Vrșac-At (reconstrucția noastră);
2. Anzabegovo; 3. Ovčarovo

uneori, sanctuarelor sau sanctuarelor casnice²⁰. În macheta de la Ovčarovo apare banca, caseta, cuptorul, piese importante pentru aranjarea interiorului (fig. 6/3).

Machetele de colibe și case permit identificarea acoperișului, intrării, ferestrelor, pereților, structurii de bază a pereților sau acoperișului. Coliba fie cu acoperiș în două ape (fig. 7/1), fie în trei ape (fig. 7/2) are intrarea redată pe latura lungă a machetei. Bordeul are intrare prin partea de sus. La bordeie a fost marcat într-un caz hornul (fig. 5/3, 4), dar la colibe acest element nu apare.

Casa cu pereți are marcate ferestre rotunde (fig. 7/3, 5; 8; 9) uneori decorul sugerând ori redând animale (fig. 7/2), coarne (fig. 5/2; 6/2; 7/1, 2), păsări (fig. 5/1) sau șerpi (fig. 7/3). Unele din reprezentările de pe acoperiș reprezintă șarpele cosmic, însă nu rolul funcțional cu legătura dintre Casă – Lumină – Cer/Lumină, din care motive multe au fost interpretate modelele de sanctuare (fig. 7/5)²¹.

Casa de cult redată în imagini

Reprezentarea casei, schițarea ei apare în numeroase situații. Dintre acestea am ales pentru un studiu de caz analiza unei piese de la Zorlențu Mare (rămas inedit tocmai din cauza complicatelor semne). Este vorba de un vas (fig. 8), ca formă aproape o tigaie, cu patru rânduri de toarte duble, perforate vertical. Vasul a fost lucrat din pastă cenușiu gălbuie, amestecată cu mică și provine din nivelul Zorlenț III (Vinča B2/C). Gura tinde spre un patruleter determinat de cele patru toarte. Pe fund și părțile laterale sunt o serie de semne și simboluri a căror interpretare am amânat-o mereu. Nu le putem dezbate aici pe toate, nefiind legate de tema în discuție. Înțelegerea lor a fost dificilă deoarece le priveam întotdeauna din poziția normală.

Prezentând o comunicare despre Lumină am observat că toartele piesei permiteau introducerea unui șnur gros care să treacă pe sub fundul vasului, iar vasul putea fi atârnat, fiind folosit ca lampă sau la arderea unor mirodenii. Dacă piesa este atârnată undeva mai sus, atunci semnele de pe fund pot fi observate.

Fundul vasului era împărțit în patru cadrane toate cu semne ușor diferite. Una din cele patru părți, privită în poziție normală, nu oferă sensuri desenelor. Dacă este privită de sus în jos (cum ar veni din Cer spre Pământ) și în ea se ard mirodenii aduse ofrandă zeilor, atunci poate fi observată imaginea de casă cu intrare și poate doi stâlpi de streășină spre colțuri (fig. 8/4). Pe vas se constată o întreagă alegorie legată de mitologia luminii și a lichidului sacru.

²⁰ Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. I. Neoliticul*; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, *Un altar casnic...*; Iidem, *Neo-eneolithic constructions ...*; Iidem, *Despre construcțiile de cult ...*; *The Architecture of Temples-Sanctuaries ...*

²¹ H. Dumitrescu, *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 381-394, cu bibl.

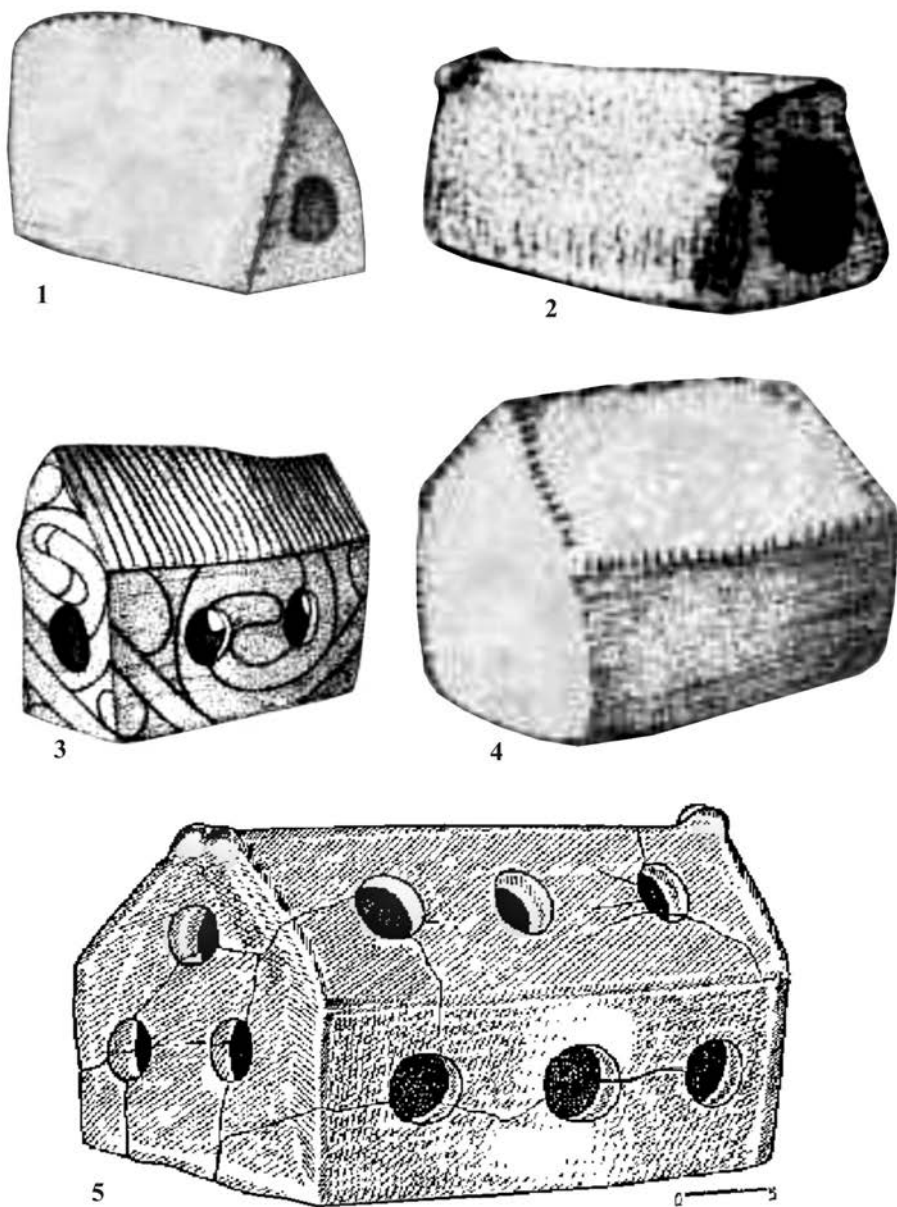

Fig. 7. Machete de sanctuare: 1-4. Kodžadjermen; 5. Sultana-Mahul Roșu

Căsuțe considerate Sanctuar sau părți în sanctuar

Căsuța de la Căscioarele a fost descoperită într-o construcție Gumelnița A2 (locuința 1), prevăzută cu vatră și o bancă rudimentară, interpretată de H. Dumitrescu²² drept edificiu de cult sau loc de adunare a membrilor comunității (suprapunând construcția sanctuar cu coloane monumentale din nivel Boian).

Construcția cu căsuță a fost interpretată de noi ca fiind un sanctuar comunitar. Cum inventarele complete ale celor două sanctuare nu au fost publicate nici până acum, lipsesc unele detalii importante. Tot de la Căscioarele amintim un fragment de machetă de sanctuar (fig. 9), similar celui de la Oltenița-Măgura (fig. 11/1), ambele cu un număr mare de ferestre. Rolul machetelor era considerat ca lăcaș al divinităților sau epifaniilor lor²³.

Macheta de sanctuar de la Căscioarele este deosebită. Piesa a fost atent descrisă în literatura arheologică²⁴. Orificiile rotunde, dispunerea lor pe mai multe registre și etaje, cele patru machete din partea superioară, frontoanele de coamă terminate cu bucranii, colțurile cu coarne, toate se regăsesc în mitologia casei de cult, a sanctuarului, templului, pe altare și altele. Pe baza datelor publicate de Hortensia Dumitrescu am reconstituit clădirea și poziția machetei de sanctuar (fig. 9).

Tot o machetă de mărime mare este cea descoperită în Ucraina, care face parte din colecția Platar. Piesa are o serie de elemente inedite și foarte multe părți completate cu ipsos (ceea ce i-a determinat pe unii să o considere fals, dar multe elemente se regăsesc în alte modele). Construcția are picioare, proeminențe conice pe margini, bucranii pe fronton, o tindă cu o intrare largă. Mai deosebit este decorul, precum și trei rânduri de coloane pe marginile laterale. Decorul stilizat ar marca doi șerpi încolăciți în frizele dintre coloane. Genul de fronton apare la macheta de sanctuar de la Boskovštejn (10/2) (cultura Zselizovce²⁵), dar și pe multe alte machete, fiind însoțit de bucraniu în cele mai multe cazuri, păsări sau șarpe.

²² *Ibidem*, p. 390.

²³ D. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 238.

²⁴ H. Dumitrescu, *op. cit.*, 381-394; Eadem, *Sur une nouvelle interpretation du modèle de sanctuaire de Căscioarele*, în *Dacia*, N. S., XVII, 1973, p. 311-316; N. Vlassa, *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient*, în *AMN*, VII, 1970, p. 3-39; Idem, *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la Cronologia absolută a Orientului Apropiat (Partea I-a)*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 21-61; Idem, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, seria *BMN*, III, 1976, p. 191, fig. 27; M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 7000-3500*, London, 1984, p. 71, 76, fig. 42,1; Eadem, *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, p. 260, fig. 7-57; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, Piatra-Neamț, 1997, p. 34, 48; Gh. Lazarovici *et alii*, *Parța ...*, I.1, p. 250; C.-M. Lazarovici, *op. cit.*, fig. 31 ș.a.

²⁵ H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, 1968, p. 481, kat. 242, kat. 270, Taf. 199, pl. 199P.

Fig. 8. 1-4. Vas, Zorlențu Mare

Șarpele apare incizat, cum am văzut, pe macheta de sanctuar de la Platar (fig. 10/1), dar și pe o serie de alte modele²⁶, fiind situat pe coama casei, foarte probabil ca protecție contra ploii, vânturilor sau altor rele.

Dintre puținele sanctuare cu etaj cunoscute la această vreme este de amintit, în afară de machetele de la Ruse²⁷ și cele sus amintite, sanctuarul de la Topolnica-Promachon (fig. 10/8), rezultat în urma cercetărilor greco-bulgare de aici și reconstituit²⁸, ce avea depuneri rituale la parter și o vatră la etaj.

Pe coama casei, pereți, cel mai adesea sunt șapte stâlpi sau șapte căpriori, dar numărul lor variază, nouă, șapte, cinci și trei, cel mai adesea sunt fără soț (7 căpriori la acoperiș la Strelice, 7 la Căscioarele, Anzabegovo II²⁹).

MACHETE DE SANCTUAR DIN EPOCA CUPRULUI

Machetele de la Căscioarele, Kodjadjermen, Oltenița (fig. 11/1), Ruse și altele, cu ferestre pe două-trei niveluri pun problema construcțiilor cu etaj. Mai există unii sceptici care se îndoiesc de asemenea construcții, dar machetele din Epoca cuprului, din culturile Gumelnița – Karanovo VI – Kodzadermen, din cultura Cucuteni (fig. 11/2) nu pun doar problema existenței unui etaj, dar și cea a unor construcții pe piloni, prezența unor uși cu balcoane sau mici terase. Asemenea elemente arhitectonice nu sunt vizibile doar la machete, ele au fost constatate în mărime naturală, la etajul unora din construcțiile de la Talianki³⁰. Începând cu Neoliticul târziu și Epoca cuprului numărul machetelor de sanctuare, al cuptoarelor se înmulțește.

Din aceste motive analizăm pe scurt doar câteva, ca studii de caz.

Modele de căsuță cu Sfânta Familie

La Larissa (fig. 11/3), în neoliticul mijlociu, o machetă de casă a fost îngropată ca ofrandă de fundare a casei sub podea, sub vatră. Alegoria care o prezintă este extrem de interesantă: scena redă foarte probabil familia unei preotese, slujitoare a Marii Mame. Aceasta apare în poziție principală, se odihnește sau doarme pe o bancă singură în zona centrală. Rangul ei este

²⁶ E. Ovchinnikov, *Ritual models of stoves*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (coord.), *Cucuteni aujourd'hui*, BMA, II, Piatra-Neamț, 1996, p. 115-119.

²⁷ H. Todorova, *Kammeno-medhnato epoha v Bulgarija*, Sofia, 1986, fig. 156; J. Boyadziev et alii, *Les Balkan Orientaux*, în J. Kozłowski, P.-L. Van Berg (eds.), *Atlas du Néolithique européen*, Vol. 1, *L'Europe orientale*, Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège, n. 45, Liège, 1993, pl. 11/5.

²⁸ C. Koukouli-Chrysanthaki et alii, *The Promachonas-Topolnica settlement*, în *To Arhailogika ergo xti Makedonia kai Traki*, 10B, 1996, p. 745-771.

²⁹ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 481, kat. 242, kat. 247-248, 270, 285, pl. 199, 149/N, P; pl. 208/34, 199/P.

³⁰ Informații cu prilejul vizitei din 2002.

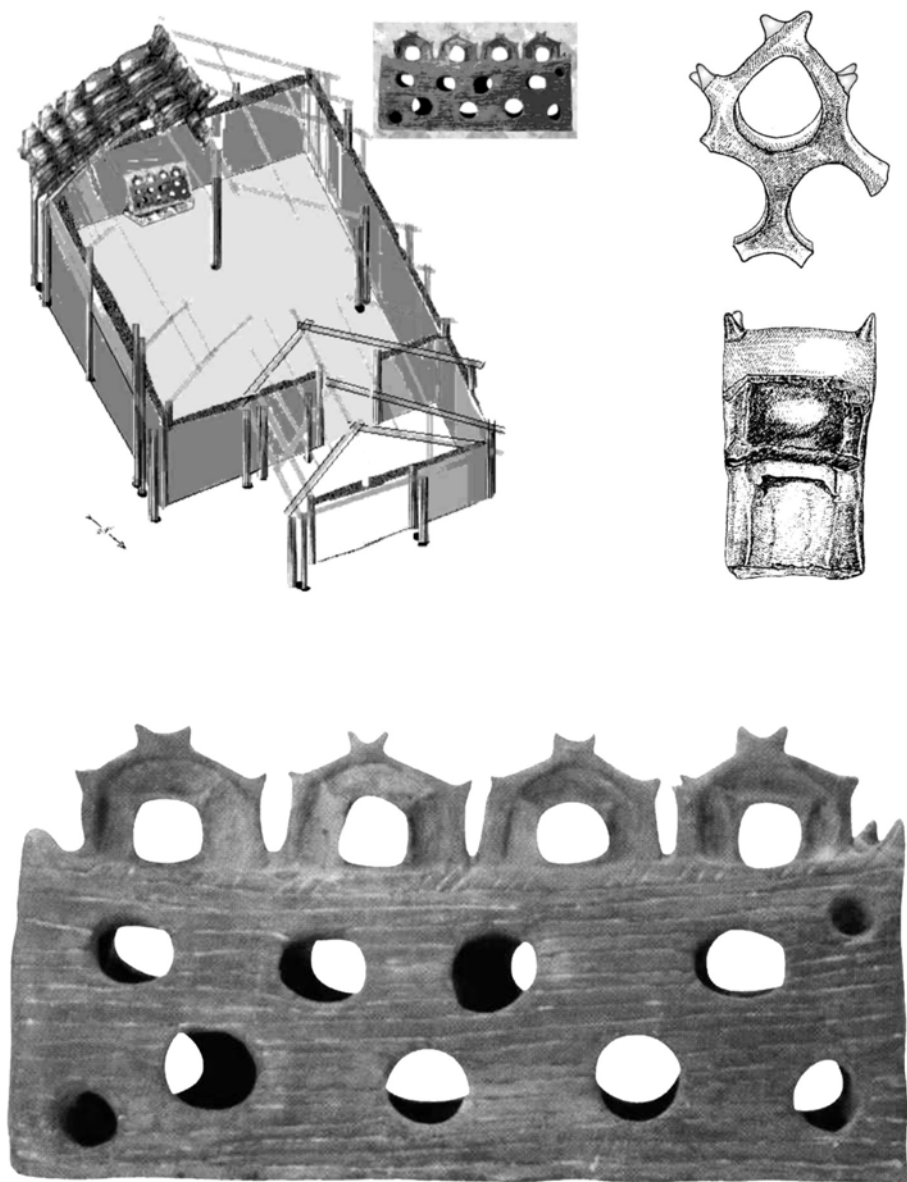

Fig. 9. Căscioarele, sanctuarul și machete de sanctuar, cultura Gumelnița

precizat prin cele patru linii de dungi țesute pe rochia în formă de clopot, iar pe fiecare mână are câte patru brățări. Partenerul sau acolitul ei doarme la picioarele ei la marginea băncii. El are un gen de pantalon marcat deasupra tiviturii prin trei „V”-uri, reflectând foarte probabil o poziție inferioară față de Marea Mamă; pantalonul se termină spre piept sau brâu cu patru dungi semnificând prin acestea legătura lui cu Marea Mamă. În fața intrării lângă bancă este un cuptor. Între cuptor și Marea Mamă a familiei se află un obiect neidentificat, foarte probabil un obiect sacru, fusiform, un răboj pe care sunt inscripționate 22 de linii cu puncte separând probabil 21 de zile cu o anume semnificație care ne scapă, dar se leagă tot de numărul sacru 21.

În unele depuneri Precucuteni de la Isaiia³¹ și Poduri³² apar asociate 21 de zeițe din care de regulă 13 stau pe tronuri, legate foarte probabil de semnificația calendarului feminin și de mituri ale fecundității și fertilității feminine.

Pe același rând cu Marea Mamă apar alți trei copii, din care două fete după rochia clopot și un băiat sau mai degrabă un nou născut înfășat. Una dintre fete cu rochie clopot, are două dungi pe un fes care îi acoperă capul și două pe marginea rochiei clopot, marcând foarte probabil o poziție în ierarhia socială a familiei. Din dreptul cuptorului, în dreapta se află o familie tânără. Bărbatul are pantalonul marcat de trei incizii pe crac și trei incizii pe brâu. Femeia cu o bluză similară celei a Marii Mame, are două dungi verticale, în vreme ce Marea Mamă are trei dungi pe același gen de bluză, marcând, credem noi, un nivel inferior în ierarhia socială. Ea are pe rochie două dungi spre tivitură, între dungi și tivitură sunt linii scurte verticale. Bărbații poartă părul lung pe spate ce cade în valuri. Femeile sunt rediate din față, dar credem că au același gen de coafură, insistența artistului s-a axat mai ales pe vestimentație, pe bluză și rochii. Am insistat asupra acestor detalii deoarece pentru prima oară avem o narațiune despre Marea Mamă și familia ei, ranguri, poziții, urmași etc.

Modele de căsuțe legate de râșnitul cultic, păstrarea cerealelor și cuptorul de pâine

Cele mai bune exemple le avem de la Popudnja 1 și 2 (12/1, 2), unde tema se repetă completând imaginea casei, cuptorului, râșniței și vaselor pentru cereale, vatra în patru colțuri, toate legate de sacrul păstrării, măcinării, coacerii pâinii. Vatra în patru colțuri și friza cu semne în jurul ferestrei care simbolizează Lumina, Soarele care însoțește macheta de la Popudnja 1 sunt elemente importante ale sacrului.

De altfel râșnitul cultic este o temă legată de ritualuri sacre. Reamintim că a fost constatat la Parța, în Templul / Sanctuarul 2, unde pe peretele de vest

³¹ N. Ursulescu, F. Tencariu, *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Iași, 2006, cu bibl.

³² D. Monah, *O importantă descoperire arheologică*, în *Arta*, 7-8, 1982, p. 11-13.

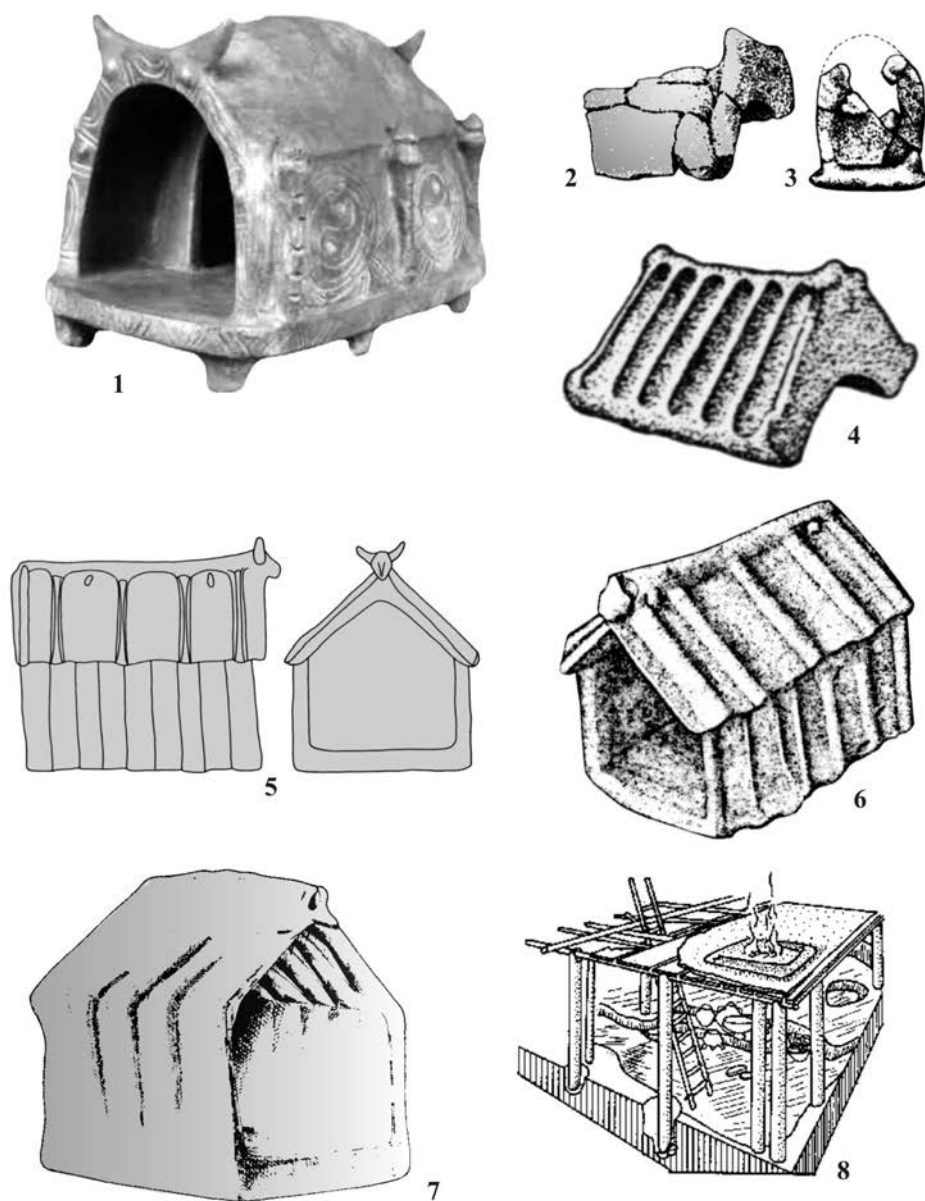

Fig. 10. Machete de sanctuare: 1. Ucraina, Colecția Platar; 2-3. Boskovštejn; 4. Branč; 5-6. Strelice; 7. Anzabegovo II; 8. Promachon-Topolnica

erau o rășniță și o cupă, situate sub un Soare și o Lună din lut, pentru rășnitul grăunțelor și depunerea lor ca ofrande Soarelui și Lunii, dar ele apar și în multe alte cazuri în conexiune cu cultul rășniței³³.

Arderea, iluminatul în machete de case sau sanctuare, altare

Fumigatio este dintre operațiile realizate pe altare în sanctuare comunitare, casnice, altare naturale. Atât Fumul cât și Lumina transmit zeilor mesajele trimise de pământeni, de aceea chiar și în situațiile uzuale (iluminatul casnic), obiectele (altărașul, opaițul, altarele) au semne și simboluri legate de Lumină, Foc, Fum, Lichidul Sacru. Vatra, altarul monumental sunt nelipsite în temple și sanctuare³⁴.

³³ Vl. Dumitrescu *et alii*, *Hăbășești, monografie arheologică*, București, 1954, p. 11-13, 168, pl. V, nr. 80; LIII; CX/10; M.L. Makarevič, *Ob ideologičeskikh predstavlenijah u trâpolâskih plemen*, în *ZOAO*, I.34, 1960, p. 282; H. Dumitrescu, *Edifice destiné au culte découvert dans la couche Boian – Spanțov*, în *Dacia*, N. S., XIV, 1970, 10, 4, III/2; J. Makkay, *Altorientalische Parallelen zu dem ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas*, în *Alba Regia*, 11, 1970 (1971), p. 138; Idem, *Excavations at Bicske. I. The Early Neolithic - The Earliest Linear Band Ceramic*, în *Alba Regia*, 16, 1978, p. 13-36; N. Vlassa, *Eine frühneolithischen Kultur mit bemalter Keramik der Vor- Starčevo-Körös - Zeit in Cluj-Gura Baciului, Siebenbürgen*, în *PZ*, 47, 2, 1972, p. 22; Idem, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România*, în *AMN*, IX, 1972, p. 191; Idem, *Neolithicul Transilvaniei. Studii, articole, note*, p. 255, fig. 52, 13/3; N. Ljamić-Valović, *Eine unbekannte Fund aus dem Đerdap-Gebiet und seine Bedeutung für dem Komplex der Öpferaltäre von Lepenski Vir*, în *ArchKorresp*, 12, 4, 1989, p. 429-431; M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 7000-3500*, 1984, p. 25, 74; Eadem *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, p. 261, fig. 7-59-a-b; Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *O nouă sculptură neolitică descoperită în Clisură*, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 12, n. 46; Gh. Lazarovici *et alii*, *Gura Baciului*, p. 185; D. Monah, *Plastica ...*, p. 33, 255; Gh. Lazarovici *et alii*, *Parța ...*; Gh. Lazarovici *et alii*, *Balta Sărată. Campaniile 1992-2003 (I. Arhitectura)*, în *Tibiscum*, XI, 2003, p.143-198; Gh. Lazarovici, *Pâinea, grâul și rășnitul sacru în neolithic*, în *Tibiscum*, XI, 2003, p. 65-86.

³⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, M. Rădulescu, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, 4, 1-2 1953, p. 7 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița *et alii*, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, 5, 1-2, 1954, p. 7 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița *et alii*, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, 6, 1-2, 1955, p. 165 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, A. Florescu, *Săpăturile arheologice de la Trușești*, în *MCA*, VI, 1959, p. 147-154; M. Petrescu-Dîmbovița *et alii*, *Șantierul arheologic Trușești*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 227-233; M. Petrescu-Dîmbovița, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești (Moldau)*, în *PZ*, XLI, 1963, p. 172 și urm.; I. Paul *Un complex de cult descoperit în așezarea neolitică de la Pianu de Jos*, în *StComSibiu*, 12, 1, 1965, p. 5 și urm. fig. 1-4, pl. I-II; Idem, *Cultura Petrești*, București, 1992, p. 104-106, LII/2-3; M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 7000-3500*, p. 81, fig. 34; S.A. Gusev, op. cit., cat. 42, fig. 5/2; D. Monah, *O importantă ...*, p. 11, fig. 12; Idem, *Plastica ...*, p. 34, 46; D. Monah *et alii*, *Cercetările arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *CA*, VI, 1983, p. 15; D. Monah *et alii*, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *MemAntiq*, XV-XVII, (1983-1985), 1987, p. 35; C.-M. Lazarovici, op. cit., p. 47, fig. 1, 20; Gh. Lazarovici *et alii* *Parța ...*, I.1, fig. 165-168, 242; N. Ursulescu, *Position des constructions-sanctuaires dans les habitat de l'Énéolithique ancien de la Roumanie*, în *CCDJ*, XVI-XVII, 2001, p. 43; Idem, *Constructiile – sanctuar în cadrul organizării interne a așezărilor din eneoliticul timpuriu al României*, în *Istorie și Conștiință, AnȘtUAICuza*, 2002, p. 3-7.

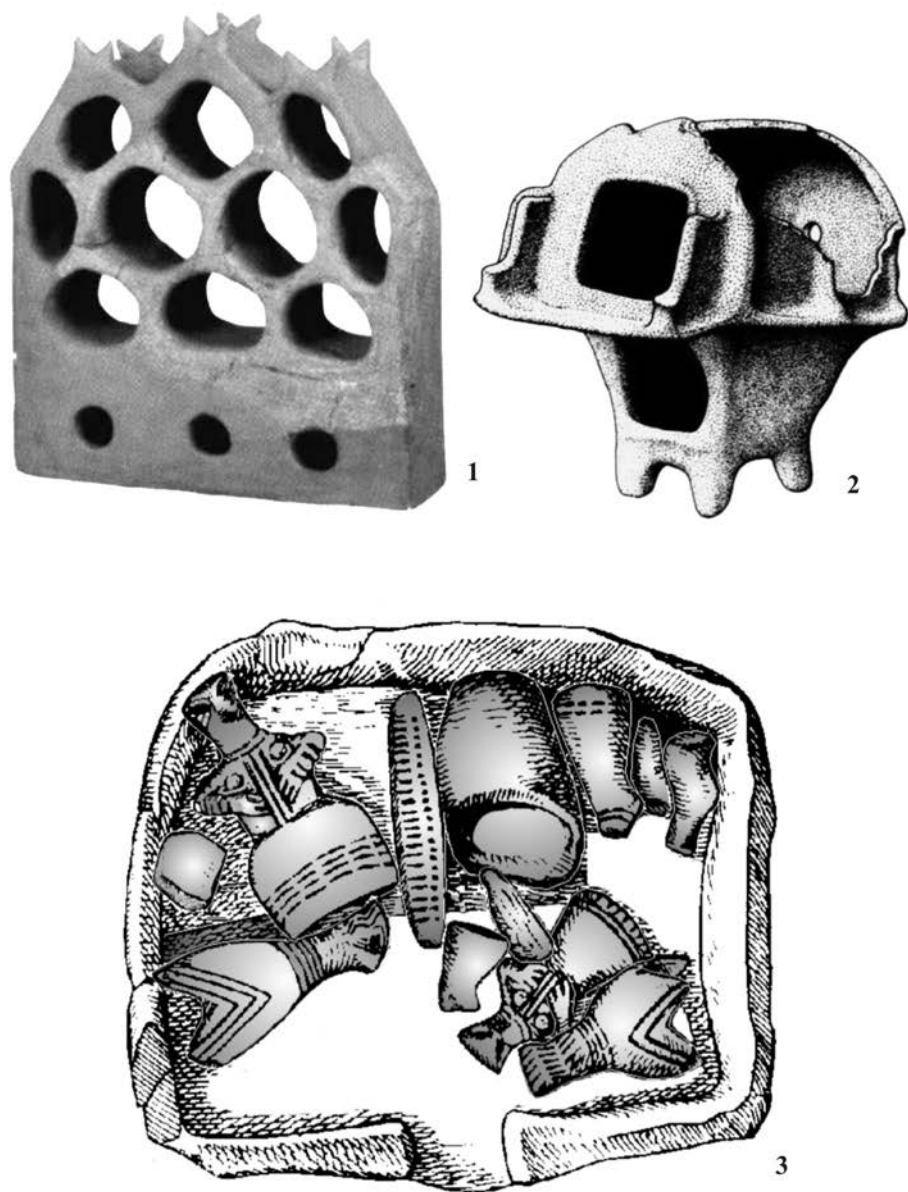

Fig. 11. Machete de sanctuare. 1. Oltenița-Măgura, cultura Gumelnița;
2. Roszochuvatka, cultura Cucuteni-Tripolie; 3. Larissa, „Familia Marii Mame”

La Porodin, dar și în alte stațiuni ale grupelor macedonene Anzabegovo-Vršnik-Velušina, apar o serie de machete de casă, sanctuar sau cuptoare legate de arderea rituală a grăsimilor. Celebră este căsuța cu cap cilindric ca un horn pe acoperiș, machetă de casă care are pe laterală deschideri în formă de „T” pe unde pătrunde aerul și se difuzează, împrăștie lumina³⁵.

O formă similară provine din Grecia de la Cranon (fig. 12/4) cu decor similar celei de la Myrrini (fig. 5/4), cu orificiu în partea superioară și patru ferestre pentru difuzarea luminii.

THE “SACRED HOUSE” AND ITS IMPORTANCE FOR THE RECONSTRUCTION OF THE ARCHITECTURE, INNER ARRANGEMENTS AND THE SPIRITUAL LIFE

Abstract

For prehistoric times, our information regarding the sacred house is related to the models of houses, sanctuaries, altars or sacred ovens. The study of these models is very important providing us with information related to the inner arrangements, the use of different structures, as well as the rank of the inhabitants; in very few cases we can see what and how was happening in such places. The mentioned models are very diverse: monumental dwellings such as sanctuaries, altars or different type of houses, pit-houses, huts. These models offered us more information, completing the archaeological data, which was sometimes very poor to support ample explanations.

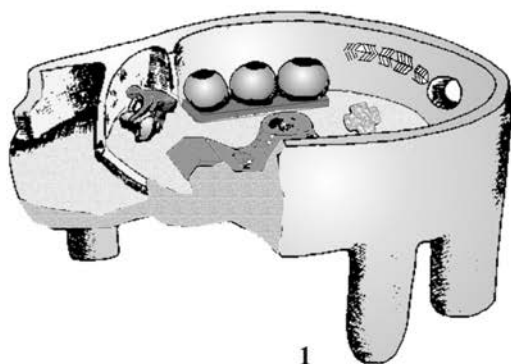
The oldest three dimensional representation is from Çayönü-Tepesi (millenium VII B.C.), showing a dwelling with flat roof and crenels, such as fortifications, very similar to the houses from the Neolithic site at Haçılar (VI millennium), both in Turkey.

From oldest prehistoric times, when man was using stone tools, there are monumental sanctuaries with the representation of the hunted animals (wild boar, birds), such as those at Göbekli Tepe, showing allegories related to the hunting.

These civilizations have directly or indirectly influenced the ones from southeast Europe, such as Lepenski Vir - Schela Cladovei. The last ones have also a monumental stone art. At Lepenski Vir there are some tenth sanctuaries with stone monumental statues rendering some divinities such as „fish”, „man-fish”.

The Lepenski Vir houses have a trapezium-like shape, considered by Prof. Dragoslav Srejić as rendering the shape of the Trescavăț mountain, located on the Romanian bank of the Danube, exactly in front of the prehistoric site. Most of the houses at

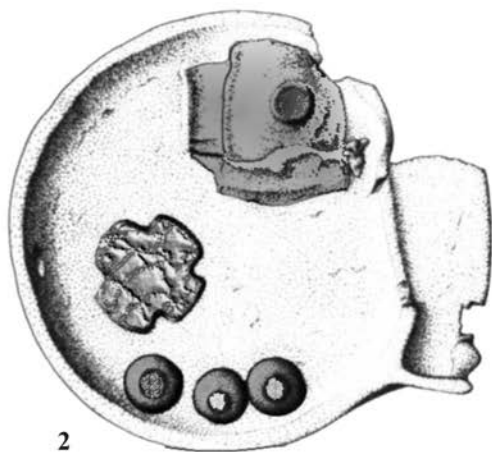
³⁵ G. Hourmouziadis, *op. cit.*, p. 323, fig. 253; V. Sanev *et alii*, *Praistorija o Makedonija*, Skopje, 1976; D. Monah, *Plastica ...*, p. 36-37, fig. 3/4; M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 7000-3500*, p. 76, 98, fig. 41, 61/62.

1

3

2

4

Fig. 12. Machete de sanctuare: 1-2. Popudnja 1 și 2;
3. Porodin, cultura Anzabegovo; 4. Cranon

Lepenski Vir have inside, on the long axis, a fireplace made by several stones arranged in a human shape. On each of the six levels several sanctuaries with monumental stone statues have been discovered.

Several times we have considered Lepenski Vir as a sacred center where the wise people, the old men, sorcerers, shamans initiated the young generation into the secrets of the main handicraft and occupation, related to fishing, preparation and preservation of the fish. On the mentioned sculptures there are several symbols, some mythological. Some dwellings have more than two-three statues, the biggest number being in LV Ic level, and where there are seven dwellings with monumental sculptures.

In our database we have over 140 models of houses, sanctuaries, altars, ovens, but in reality their number is much bigger, being investigated since by several authors. Here we would like to present only some ideas and problems. In the model of the house from Anzabegovo there is an oven with two horns and in front of the entrance maybe a sort of mat; in the right side there is a cereals cassette and a bench.

Some influences from Lepenski Vir - Schela Cladovei cultures have to be mentioned at Gura Baciului, where in P24 (including Grave 7) it was discovered a sand stone stela representing the Great Mother Goddess, as well as a limestone head on top of the burnt human bones. Such pieces can be found even later: in Middle Neolithic at Zau de Câmpie a fragment of a stela or statue made by local sand stone was discovered together with the offering.

Starting with the Late Neolithic several house patterns have been noticed: at Turdaș such pieces have been interpreted as place for keeping the seeds/cereals grains, being protected by protomas. At Vrșac-At, in an area of a Vinča C–Turdaș I complex have been discovered several fragments of clay houses patterns. They can be used as spaces for keeping seeds or even a part of the cultic inventory.

Big clay houses patterns have been discovered in several cultures, such as Gumelnița and Tripolye. They have inside different items, such as benches, oven, fireplaces, or boxes for cereals. Some clay houses patterns represent different sort of dwellings (pit houses, huts, houses with one level and houses with a storey, balcony, windows and doors). In some cases different elements (moulded in relief, decoration in painting or incision) have a special meaning, pillars in shape of snakes, phallus shape, snakes, animals, birds etc. An interesting image of a house is rendered on a pan pot shape at Zorlențu Mare.

Some patterns render very suggestive scenes, such as the one at Larissa. There, the house model was buried as an offering under the floor of the house below the fireplace. It represents a very interesting allegory, related to the family of a priestess's, purport of the Great Mother.

Other patterns can be related to other cultic activity, such as Fumigatio and Lighting, sometimes the pieces having a specific decoration, with signs and symbols.

LIST OF FIGURES

- Fig. 1** – 1. Çayönü-*Tepesi* (mil. VII B.C.); 2. Haçılar (mil. VI B.C.); 3-5 Göbekli Tepe, (mil. X-IX B.C.);
- Fig. 2.** – 1. Nevalı Çori, Anatolia (mil. VII B.C.); 2. Cozla-Svinița, Iron Gate area (mil. VI B.C.); 3-4. Lepenski Vir, Serbia (mil. VII/VI B. C.);
- Fig. 3.** – 1. Trescavăț Mountain, Iron Gates of Danube; 2. Lepenski Vir, plan of a house; 3. Lepenski Vir, 1c level (mil. VI-V B.C.); 4-5. Lepenski Vir, altar table bordered by two stone sculptures;
- Fig. 4.** – 1. Gura Baciului P24 (domestic altar) and M7 (sandstone stela); 2-3. „Head” of limestone; 4-5. Zau de Câmpie (Zau culture, phase II/IIIA), stone head from a stela
- Fig. 5.** House patterns: 1-2. Turdaș; 3-4. Myrrini
- Fig. 6.** Sanctuary patterns: 1. Vrșac – At (our reconstruction); 2. Anzabegovo; 3. Ovčarovo;
- Fig. 7.** Sanctuary patterns: 1-4. Kodžadjermen; 5. Sultana-*Malul Roșu*
- Fig. 8.** 1-4. Vessel, Zorlențu Mare
- Fig. 9.** Căscioarele, the sanctuary and sanctuary patterns, Gumelnița culture
- Fig. 10.** Sanctuary patterns: 1. Ucraina, Platar collection; 2-3. Boskovštejn; 4. Branč; 5-6. Strelice; 7. Anzabegovo II; 8. Promachon-Topolnica
- Fig. 11.** Sanctuary patterns. 1. Oltenița-*Măgura*, Gumelnița culture; 2. Roszochuvatka, Cucuteni-Tripolye culture; 3. Larissa, „Great Mother’s Family”
- Fig. 12.** Sanctuary patterns: 1-2. Popudnja 1 and 2; 3. Porodin, Anzabegovo culture; 4. Cranon

PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ DIN SITUL NEO-ENEOLITIC DE LA SECIU (JUD. PRAHOVA)

de **Alin Frînculeasa**
și **Octav Negrea**

Cercetările arheologie preventive derulate în anul 2009 în cartierul Seciu al orașului Boldești-Scăieni, în punctul „*La Pompieri*”, au dus la descoperirea unui lot bogat și reprezentativ de artefacte. Deși cercetările sunt recente, a fost publicat deja un studiu ce s-a dorit a fi un prim semnal al acestor descoperiri¹, un raport arheologic² și un material în care au fost valorificate piesele din categoria IMDA³. De asemenea, au fost realizate analize arheozoologice⁴, antropologice⁵ și metalografice⁶. Prezentul articol este o completare a materialelor publicate anterior.

¹ A. Frînculeasa, O. Negrea, *Un sit din epoca neo-eneolitică în zona colinară a Munteniei – Seciu, jud. Prahova*, în *BMJT*, 2, 2010, p. 45-68.

² R. Andreescu et alii, *Seciu, or. Boldești-Scăieni, jud. Prahova*, în *CCAR. Campania 2009, 2010*, p. 304-306.

³ A. Frînculeasa, M. Mărgărit, E. I. Popa, *About the organic material industry from the Gumelnița settlement Seciu - Prahova District*, în *Annales d'Université „Valahia” Târgoviște*, Section d'Archéologie et d'Histoire, XII, 1, 2010, p. 123-138.

⁴ Analiza materialului arheozoologic a fost realizată de A. Bălășescu, V. Radu și E. Popa (Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare, Muzeul Național de Istorie a României); materialul urmează să fie valorificat de autorii analizei.

⁵ A. Frînculeasa, O. Negrea, *op. cit.*, p. 50; analiză realizată de A. Soficar de la Institutul de Antropologie „Fr. Rainer” București; în afară de mandibula umană publicată a mai fost descoperit un fragment de maxilă umană în S.II, caroul 1, adâncimea -0,60 m ce provine de la un individ de sex feminin, cu o vârstă de 25-30 de ani. În S.II, carou 2-3, la adâncimea de 0,67 m a fost descoperită o falangă intermediară 2 (nu se poate determina partea) de la un adolescent (14-17 ani), având epifiza proximală lipsă și nesudată.

⁶ A. Frînculeasa, O. Negrea, *op. cit.*, p. 50; analiza singurei piese din cupru (un ac bilobat) a fost realizată cu spectrometrul portabil X-MET 3000TX de către dr. B. Constantinescu de la Institutul Național de Cercetare și Dezvoltare pentru Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”, în cadrul proiectului *Romarchaeomet*. Analiză realizată cu sprijinul A. Popescu de la IAB, căreia îi mulțumim.

X

La Seciu a fost identificat un sit cu două niveluri de locuire, primul atribuit culturii Starčevo-Criș, în al doilea (cel superior) apar materiale și complexe din cultura Gumelnița (pl. 2). Lotul de material din primul nivel, cel neolitic, este relativ sărac și constă din ceramică fragmentară, un vas-altar zoomorfizat, un picior de vas-altar din lut, o statueta zoomorfă, câteva oase de mamifere. Pe baza materialului am putut încadra acest nivel arheologic într-o fază finală a culturii Starčevo-Criș. În nivelul de locuire eneolitic ce are o stratigrafie complexă cu mai multe straturi arheologice, am identificat trei categorii de complexe arheologice, respectiv locuințe, gropi și zone cu depuneri „menajere”. Toate locuințele identificate sunt incendiate, de suprafață, cu podina din lut (pl. 2). Se conservă sub forma unor aglomerări de chirpici ars, compact sau mai puțin compact. Am descoperit și zone cu depuneri menajere consistente – suprafețe bogate în ceramică fragmentară, mai rar întregibilă, statuete fragmentare, unelte fragmentare rupte sau epuizate, foarte multe oase și coarne de mamifere, câteva oase umane, cenușă, chirpici nears și mai puțin ars, lemn ars, cochilii de melci. Aceste zone menajere sunt amplasate deasupra și sub locuințe incendiate și abandonate, dar și în spațiul aflat între acestea.

Inventarul așezării eneolitice este unul specific, format din foarte multă ceramică, plastică antropomorfă și zoomorfă, unelte din silex, piatră, os, corn, material osteologic, o piesă din cupru, oase umane în contexte non-funerare. Remarcăm lotul bogat de piese din categoria IMDA. Datele obținute în urma analizei resturilor faunistice pentru așezarea de la Seciu sunt asemănătoare cu cele din așezările gumelnițene din sudul Munteniei⁷, unde în multe cazuri fauna sălbatică o depășește pe cea a animalelor domestice⁸.

Așezarea eneolitică aparține unui nivel de locuire gumelnițean. Există câteva elemente ce permit încadrare descoperirilor în etapa A2 a culturii Gumelnița, fără să excludem posibilitatea ca așezarea să fie fondată la sfârșitul etapei A1. În acest sens am remarca puternicele influențe atribuite aspectului cultural Stoicani-Aldeni în ceea ce privește ceramica fină, plastica antropomorfă⁹. De asemenea, apar elemente ce pot fi legate de spațiul „moldav”, între care remarcăm vasele conice de tip suport.

⁷ A. Frînculeasa, O. Negrea, *op.cit.*

⁸ A. Bălășescu, V. Radu, D. Moise, *Omul și mediul animal între milenii VII-IV î.e.n. la Dunărea de Jos*, Târgoviște, 2005.

⁹ A. Frînculeasa, O. Negrea, *op.cit.*

DESCOPERIRI DIN EPOCA ENEOLITICĂ

În acest studiu ne-am propus valorificarea lotului de piese antropomorfe și zoomorfe descoperit în campania din anul 2009. Alături de acestea, în patrimoniul Muzeului Județean Prahova se mai află o statueta antropomorfă (pl. 3/1) descoperită în anul 1978, publicată nu cu mulți ani în urmă¹⁰, iar alte trei statuete antropomorfe (dintre care una în poziție de *orantă* și alta de tipul cu rochie „*cloche*”) și două zoomorfe se aflau, până nu de mult, în colecția profesorului I. Dumitru¹¹.

Pieseile eneolitice antropomorfe și zoomorfe descoperite la Seciu – ce apar mai ales abandonate, descoperite în depuneri menajere, rar în locuințe – sunt modelate după canoane specifice celor gumelnițene. Reprezentările antropomorfe sunt de tip figurativ, plastic sau chiar vase. Plastica zoomorfă constă în modelarea figurativă a unor reprezentări animaliere, dar și două vase, unul *rhyton* celălalt de tip *askos*.

A. Plastica antropomorfă este toată fragmentară (pl. 3-4). Apar statuete feminine cu rochie și brațele dispuse în poziție de *orantă* (pl. 3/1-3) sau modelate în poziție verticală, având fundul profilat, sau vase cu caracteristici antropomorfe.

Fața statuetelor este realizată prin presarea lutului moale, nasul fiind reprezentat de nervura rezultată din această acțiune (pl. 3/5-6). Capul a fost modelat separat și atașat de corp, la baza gâtului uneia din statuetele cu rochie fiind vizibile urmele unei perforații verticale. Remarcăm și un cap antropomorf, realist modelat, la care se observă ochii, bărbia și maxilarul, găurile în urechi pentru prinderea cerceilor (pl. 3/5). La statuetele cu rochie, sânii sunt reprezentați prin două pastile aplicate, iar pe spatele uneia dintre piese au fost incizate motive geometrice constând în două romburi (pl. 3/7-8), decor specific plasticii antropomorfe gumelnițene din lut¹².

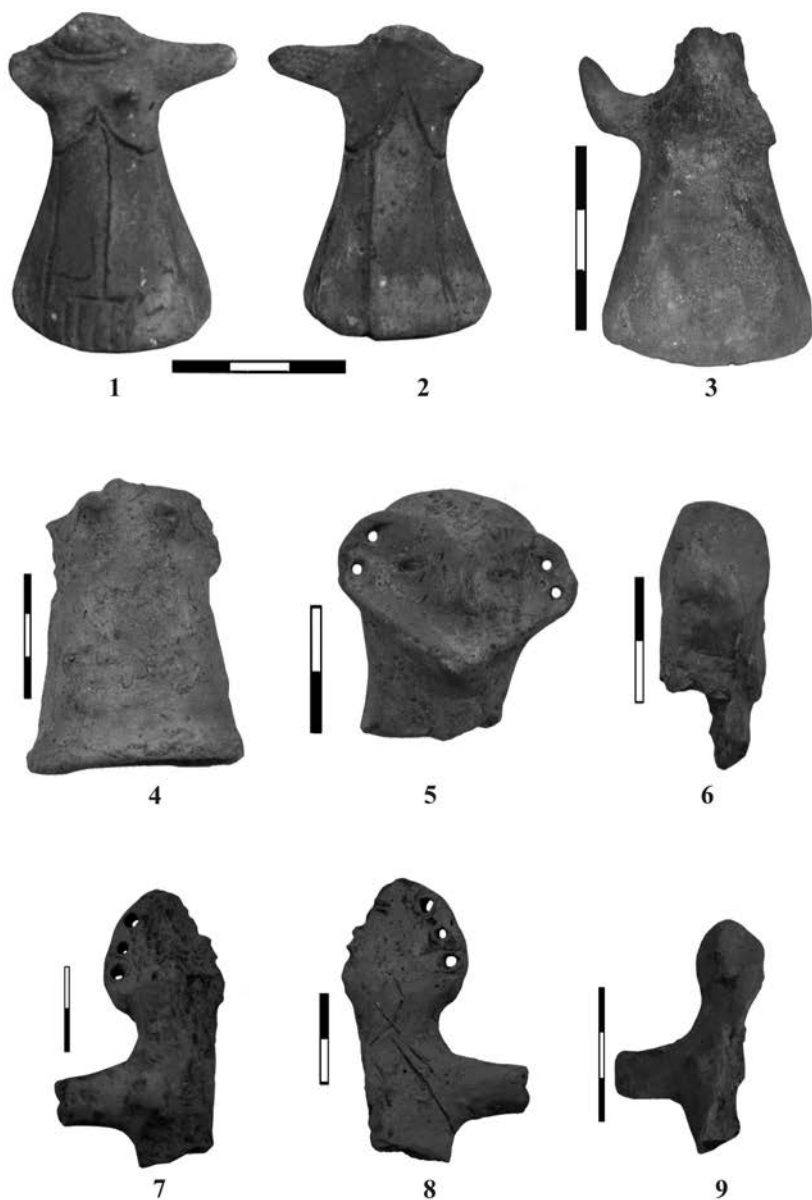
În ceea ce privește vasele cu formă sau atribute antropomorfe, încadrăm aici două piese: o protomă pe un posibil capac (păstrat fragmentar) și un vas. Protoma reprezintă un *cap antropomorf*, modelat realist, cu gura larg deschisă, nasul redat printr-o nervură și fața realizată prin presarea lutului moale (pl. 5/1).

Vasul antropomorf (pl. 8/1-2) constituie cea mai spectaculoasă reprezentare antropomorfă descoperită până acum în așezarea de la Seciu. Acesta a fost identificat în secțiunea II, □1, în partea inferioară a depunerii gumelnițene. Lutul din care a fost modelată piesa este relativ grosier, având ceramică pisată în

¹⁰ A. Frînculeasa, *Plastica antropomorfă și zoomorfă din epoca neo-eneolitică din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova*, în *Cumidava*, XXVI, 2004, p. 29, pl. 5/2.

¹¹ În anul 2004 am văzut colecția profesorului D. Ion din orașul Boldești-Scăieni (ulterior pierdută) ce consta din trei statuete antropomorfe, două statuete zoomorfe, o pintaderă, o dăltiță din lut și câteva unelte din piatră.

¹² R. Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiză primară*, București, 2002, p. 44; Idem, *Considerații asupra decorului statuetelor antropomorfe gumelnițene*, în *CA*, XIII, p. 159-171.

Pl. 3. Plastică antropomorfă, cultura Gumelnița

pastă, culoarea maroniu-gălbui; se observă urme firave de pictură roșie crudă. Se păstrează doar capul și gâtul personajului reprezentat. Fața este redată în manieră realistă, cu ochii alungiți (rezultați prin impresiune în pasta moale), gura deschisă, nasul acvilin, urechile (pavilioanele) modelate în relief, cu mai multe perforații (pl. 8/2). Sub buza inferioară prezintă un șir de împunsături. Lipsește „calota” reprezentării antropomorfe, „suplinită” de gura vasului. Se conservă parțial și gâtul vasului ce are formă de trunchi de con cu baza ușor evazată. Sub buză, vasul are o carenă – un posibil indiciu al utilizării sale împreună cu un capac, așadar ca recipient și nu ca suport. Uzura la partea inferioară a gâtului indică faptul că fragmentul a fost utilizat și după spargerea vasului. Fragmentul descris pare să provină de la un *vas antropomorf cu rochie*.

Alte recipiente din această categorie¹³ sunt cunoscute de la Vidra, Glina, Sultana, Măgura Jilavei, Gumelnița, Grădiștea Ulmilor, în timp ce reprezentări antropomorfe cu rochie și vas pe cap (mai curând vase de tip suport decât recipiente) au fost descoperite la Gumelnița și Glina¹⁴. Maniera de modelare a capului vasului antropomorf își găsește analogiile cele mai apropiate cu o descoperire de la Pietrele-jud. Giurgiu¹⁵. Modelarea ochilor prin adâncirea cavității oculare în pasta moale are analogii în mediul cultural cucutenian la Ruginoasa, jud. Iași¹⁶. Perforațiile din zona urechilor și buzei apar frecvent la vasele antropomorfe gumelnițene, dar și la statuetele antropomorfe din lut. Vasul pare să fi avut dimensiuni semnificative, având în vedere că numai capul și gâtul aveau împreună peste 13 cm înălțime.

Printre piesele cu caracteristici antropomorfe descoperite la Seciu se numără și statuetele antropomorfe cu rochie și brațele ridicate (pl. 3/1-3), asemănătoare vaselor antropomorfe, dar de dimensiuni mai mici (6-8 cm înălțime). Statuetele cu rochie sunt prezente în cultura Gumelnița în etapele A2 și B1 la Căscioarele, Pietrele, Tangâr, Sultana, Blejești, Gumelnița¹⁷, iar în nordul Munteniei apar în siturile de la Boboci, Budureasca, Seciu¹⁸, recent la Mălăieștii de Jos.

Încadrăm reprezentărilor antropomorfe și *phallus-ul* tubular (pl. 5/2), modelat din lut, aflat în interiorul *locuinței 1*, raliindu-ne, prin aceasta, opiniei potrivit căreia obiectele de tip *phallus* constituie simboluri masculine¹⁹. Alte

¹³ Pentru discuții legate de tipologii, analogii în mediul Gumelnița vezi: R. Andreescu, *op. cit.*

¹⁴ R. Andreescu, *op. cit.*; V.M. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI, fazele A1 și A2*, Constanța, 2005.

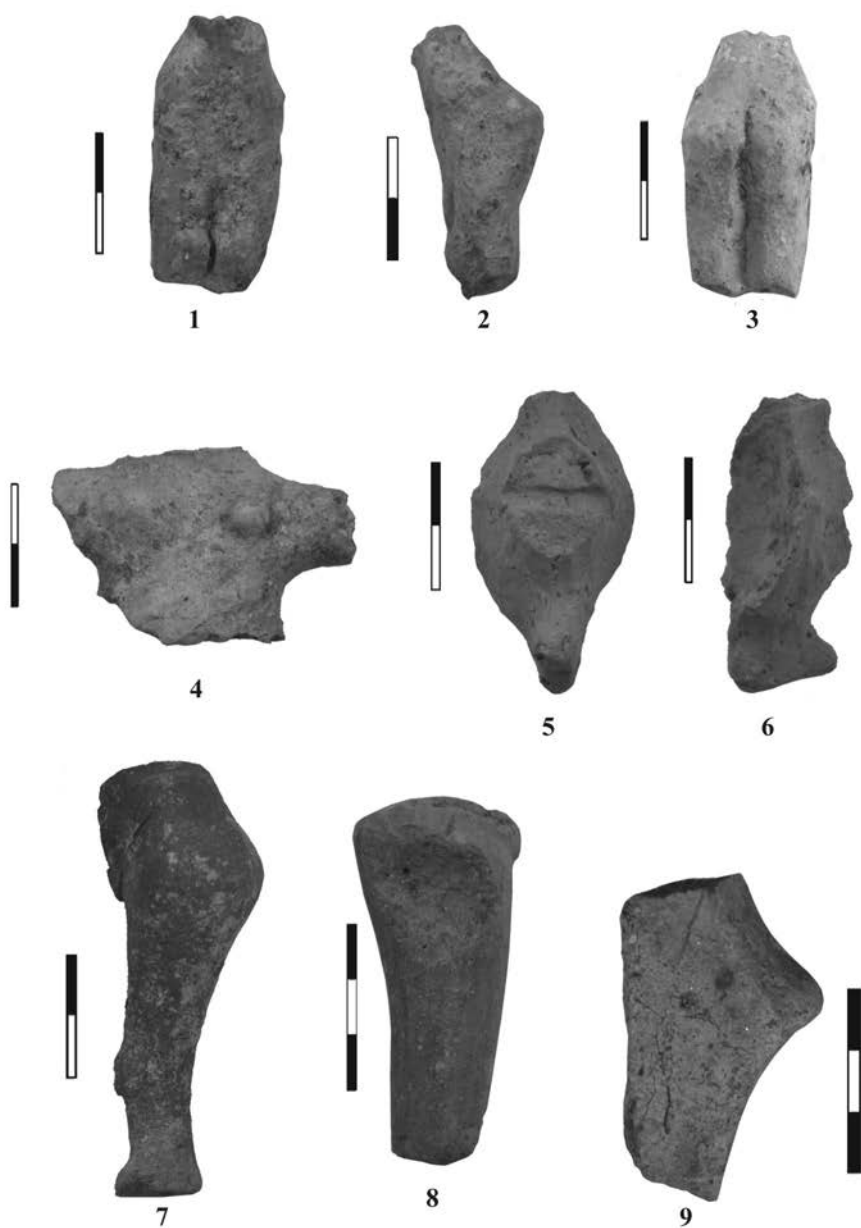
¹⁵ D. Berciu, *Cercetări și descoperiri arheologice în regiunea București*, în MCA, II, 1956, fig. 68/3.

¹⁶ D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, Piatra-Neamț, 1997, p. 484, fig. 232/4.

¹⁷ R. Andreescu, *op. cit.*

¹⁸ A. Frînculeasa, *Plastica antropomorfă și zoomorfă din epoca neo-eneolitică din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova*, în *Cumidava*, XXVI, 2004.

¹⁹ D. Monah, *op. cit.*, p. 106.

Pl. 4. Plastică antropomorfă, cultura Gumelnița

interpretări consideră aceste piese ca fiind instrumente de tip *suflai*²⁰ sau *duze*²¹ folosite în metalurgie²². *Phalloi* au fost descoperiți atât în mediul cultural Gumelnița – la Brăilița, Gumelnița, Geangoești, Suceveni, Sultana, Mălăieștii de Jos –, dar și Cucuteni, la Frumușica, Hăbășești, Izvoarele, Berești, Văleni, Trușești, Târgu Ocna-Podei etc.²³ La aceste exemple se adaugă și exemplarul din aur identificat în mormântul 43 din necropola de la Varna²⁴. Din unele dintre siturile citate mai sus provine un număr mai mare de *phalloi*: Brăilița – 6 piese, Gumelnița – 2, Sultana – 3²⁵, Văleni – 5. În legătură cu ultimele obiecte amintite, aflate laolaltă în interiorul unei locuințe Cucuteni B, formând un *complex de cult*, merită menționată interpretarea propusă de către autorul cercetării, care pune în legătură descoperirea cu activități de cult cu caracter agrar²⁶.

În categoria reprezentărilor antropomorfe de la Seciu includem, de asemenea, un picior de tip „*calapod*”, modelat din lut (pl. 5/5, 8), având lungimea de 108 mm și înălțimea de 97 mm. În ceea ce privește fidelitatea redării, se observă glezna, talpa (plată), botul (rotunjit), lipsind alte detalii anatomice.

Picioare de tip „*calapod*” au fost descoperite atât în așezări gumelnițene (Medgidia, Gumelnița, Șeinoiu, Căscioarele, Plosca, Bucșani, Sudii, Aldeni, sau Sălcuța la Slatina²⁷), cât și în cele cucuteniene (la Frumușica²⁸, de exemplu), fiind semnalate și în mediul cultural contemporan în Bulgaria, la Zavet și Ruse²⁹.

Tot în acest sit, în nivelul de locuire eneolitic au fost descoperite și două fragmente de vas pe care sunt modelate *torți digitate* (pl. 5/3-4). Ambele sunt piese fragmentare, modelate pe vase de lut din categoria celor grosiere, fiind reprezentate în relief patru degete de mână ce sunt legate de o toartă de vas.

²⁰ M. Brudiu, *O problemă controversată în arheologia românească: phalloi sau tuburi suflante pentru foale*, în *Mousaios*, VI, 2001, p. 9-23.

²¹ O descoperire de la Mălăieștii de Jos-jud. Prahova din anul 2010 pare să infirme această teorie; piesa deși are formă tubulară nu putea fi utilizată ca și *duză* deoarece în zona centrală comunicarea aerului de la un capăt la celălalt era blocată (tubul nu era continuu de-a lungul piesei); avea patru perforații, trei grupate pe o „față” și una pe cealaltă „față”.

²² A. Ilie, I. Neaga, *Câteva date despre o posibilă producție metalurgică în tell-ul de la Geangoești*, în *BMJT*, 2, 2010, p. 79-97.

²³ D. Monah, *op. cit.*; M. Brudiu, *op. cit.*; A. Ilie, I. Neaga, *op. cit.*

²⁴ I. Ivanov, *Les fouilles archeologiques de la necropole chalcolitique a Varna (1972-1975)*, în *Studia Praehistorica*, 1-2, 1978, p. 13-26.

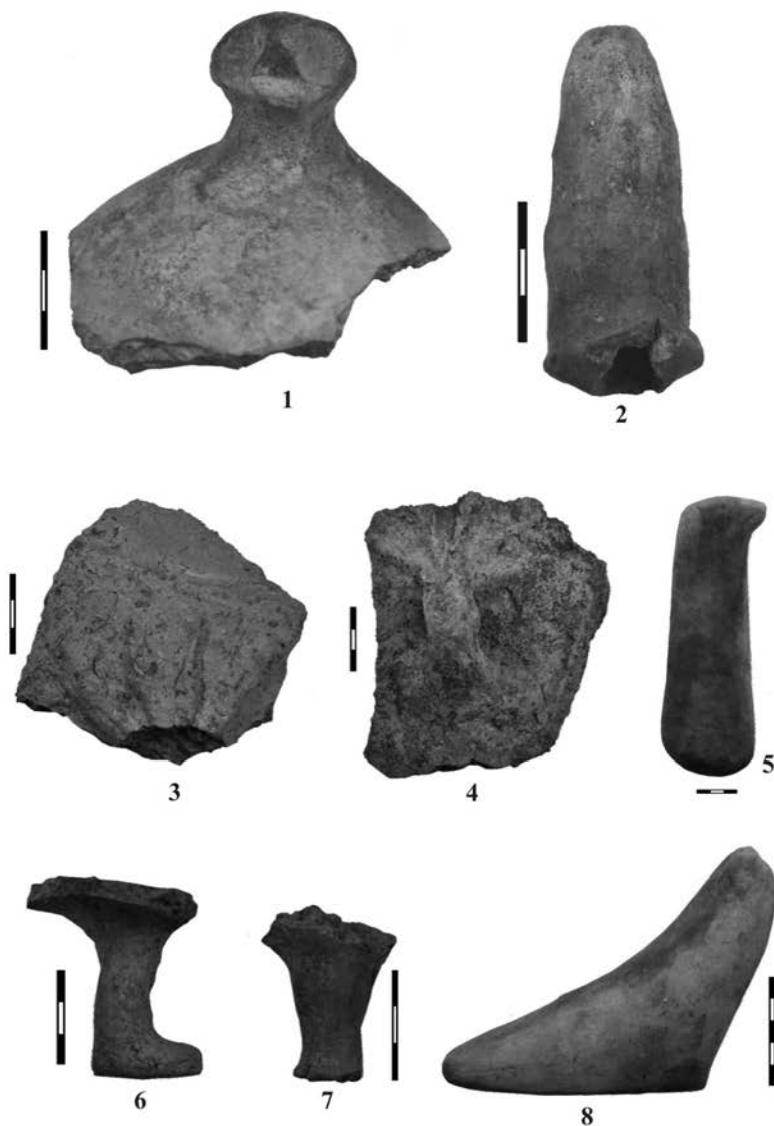
²⁵ A. Ilie, I. Neaga, *op. cit.*, p. 82.

²⁶ Șt. Cucoș, *Săpăturile de la Văleni-Neamț (1975-1975)*, în *MemAntiq*, VI-VIII, 1981, p. 37-56.

²⁷ M. Șimon, D. Șerbănescu, *op. cit.*; C. Bem, *Repertoriul microzonei Bucșani*, București, 2007: fig. 12/1-2; L. Grigoraș, E. Paveleț, *Catalogul statuetelor antropomorfe eneolitice depozitate în Muzeul Județean Buzău*, în *Mousaios*, VIII, 2003, pl. 8/1, 3.

²⁸ C. Matasă, *Frumușica village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord Roumanie*, București, 1946, pl. LVIII.

²⁹ M. Șimon, D. Șerbănescu, *Considerații privind reprezentarea simbolică a piciorului uman din aria culturii Gumelnița*, în *CCDJ*, III-IV, 1987, p. 31.

Pl. 5. Plastică antropomorfă, cultura Gumelnița: protomă antropomorfă (1); phallus (2); torți „*digitate*” (3-4); picior calapod (5, 8); picior de vas antropomorf (6); picior antropomorf (7)

Unul din decoruri apare imediat sub un ușor prag/umăr al vasului (pl. 5/4). Astfel de reprezentări plastice au analogii cu piese descoperite în așezări Precucuteni, dar și Stoicani-Aldeni; printre descoperirile recente amintim piesa identificată la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova)³⁰.

Catalogul descoperirilor antropomorfe din nivelul eneolitic de la Seciu se completează cu cele două picioare din lut, provenind probabil de la vase cu atribute antropomorfe (pl 5/6-7), unul având discret marcate degetele (pl. 5/6).

B. Reprezentările zoomorfe, sunt relativ numeroase și constau în statuete (pl. 6) și vase cu atribute animaliere. Statuetele, fragmentare, înfățișează animale modelate realist și au dimensiuni de câțiva centimetri. Remarcăm o piesă păstrată ceva mai bine, ce are împunsături pe corp (pl. 6/1-3), având analogii cu o descoperire din așezarea cucuteniană de la Fulgeriș (jud. Bacău)³¹.

În ceea ce privește vasele cu atribute animaliere, am inclus aici unele protome, precum și recipiente de tip *askos* și *rhyton*. Reprezentarea unor coarne din lut arcuite pare să indice mai curând o protomă (pl. 6/8); deși seamănă cu un *bucranium* cu analogii în mediul cultural Starčevo-Criș, contextul descoperirii face dificilă o astfel de încadrare cronologică.

Categoria vaselor de tip *askos* este ilustrată la Seciu printr-un singur exemplar (pl. 7/1-3). Vasele *askos*, considerate de origine sudică, apar în cultura Gumelnița în fazele A2-B1³² (Sudiți „Purcăreață”, Geangoești), dar și în mediul Precucuteni III (Traian, Isaiia, Poduri, Luka Vrublevetkaia, Coșernița, Alexandrovka³³) și în așezări de tip Stoicani-Aldeni (la Stoicani, Suceveni, Dodești³⁴, Vulcănești³⁵, Mălăieștii de Jos). Nu se cunosc, deocamdată, vase-*askoi* în nivelurile Gumelnița A1 de la Dunărea de Jos, astfel că ipoteza potrivit căreia ele au fost preluate în mediul Stoicani-Aldeni direct din mediul gumelnițean (A1), nu este încă susținută³⁶. Pe de altă parte, analizând răspândirea vaselor de tip *askos* în culturile eneolitice din zonă, remarcăm că M. Șimon le considera ca fiind

³⁰ A. Frînculeasa, *Fragmente ceramice decorate antropomorf descoperite în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos-Județul Prahova*, în *Argesis*, XV, 2006, p. 31-40 (vezi și bibliografia).

³¹ L.E. Istina, *O figurină zoomorfă descoperită în situl de la Fulgeriș. com. Pâncești, jud. Bacău, în Carpica*, XXXVII, 2008, p. 123-129.

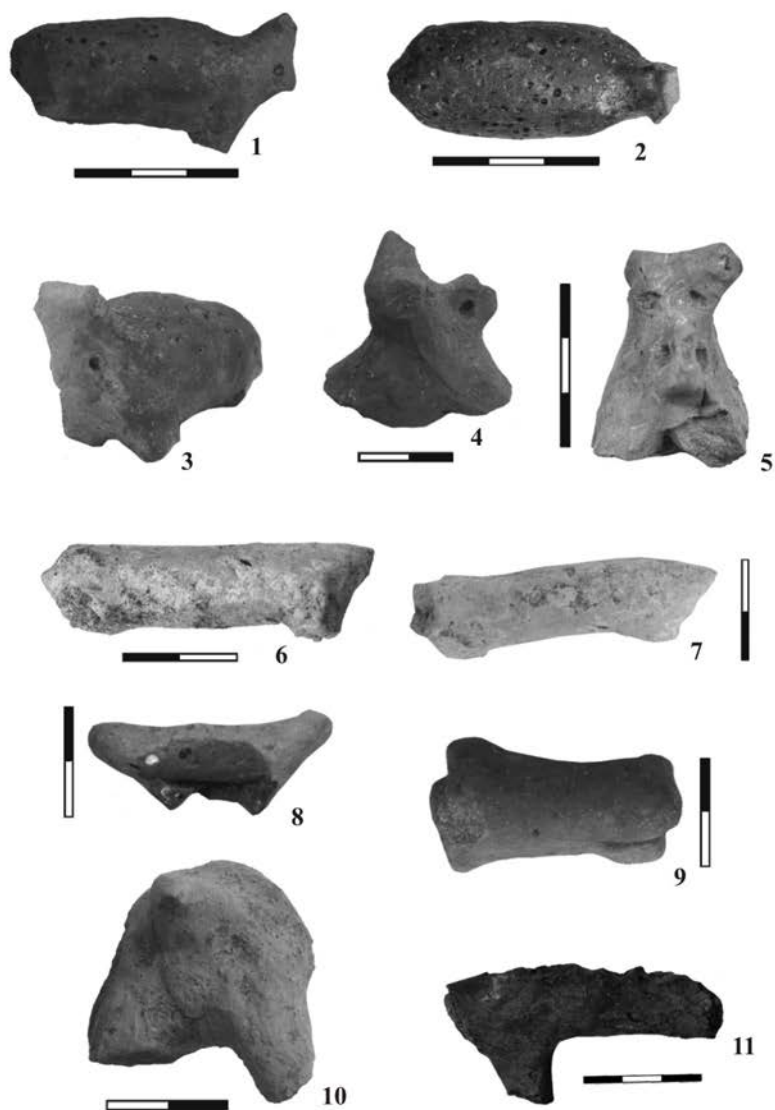
³² M. Șimon, *Unele probleme ale aspectului cultural Stoicani-Aldeni*, în *SCIVA*, 37, 1, p. 15; S. Marinescu-Bîlcu, *Askoi et rhytons énéolithique des régions balkano-danubiennes et leurs relations avec le Sud, à lumière de quelques pièces de Căscioarele*, în *Dacia*, N.S., XXXIV, 1990, p. 5-21; V. Voinea, *op. cit.*, p. 46.

³³ A. Frînculeasa, *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni, repere de cronologie relativă*, în *Peuce*, S.N., V, 2007, p. 7-32 (cu bibliografia); N. Ursulescu, F. Tencariu, *Noi date privind arhitectura locuințelor din cultura Precucuteni*, în N. Ursulescu (ed.) *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpătice*, Iași, 2007, p. 136, fig. 9/1.

³⁴ I. T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul Moldovei, aspectul Stoicani-Aldeni*, București, 1983, p. 80-81.

³⁵ Vl. Bielecki, *Rannii eneolit nizovii Pruta i Dunaja*, Chișinău, 1978, fig. 21/1.

³⁶ I.T. Dragomir, *op. cit.*, p. 81.

Pl. 6. Plastică zoomoră, cultura Gumelnița (1-10);
 plastică zoomoră, cultura Starcevo-Criș (11)

o prezență precucuteniană în cadrul tipologiei ceramice a aspectului Stoicani-Aldeni³⁷. Aceste recipiente apar și în niveluri de locuire caracteristice fazei a III-a aspectului cultural amintit³⁸. În baza descoperirii lor în așezarea Precucuteni III timpuriu de la Coșernița I, se poate accepta un sincronism, subliniat anterior, între Precucuteni III timpuriu și Gumelnița A2³⁹.

Un vas tubular curbat, fragmentar, pare să fie un *rhyton*. Partea excentrică, conservată ceva mai bine, este evazată în formă de pâlnie, cu pereții perforați (pl. 7/4-6). Vasele de tip *rhyton*, deși sunt descoperiri rare, apar în niveluri gumelnițene A2 și B1 la Căscioarele, Vidra, Sultana, Stara Zagora⁴⁰. O piesă fragmentară a fost descoperită recent în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos. Aceste două piese par să fie din punct de vedere cronologic ceva mai timpurii și în același timp apar în arealul nordic muntean definit de descoperirile de tip Stoicani-Aldeni. Trebuie remarcat că atât vasul de tip *rhyton*, dar și cel *antropomorf* apar în același nivel arheologic, abandonate într-un „depozit de gunoi”.

DESCOPERIRI DIN PERIOADA NEOLITICĂ

În nivelul de locuire neolitic au fost descoperite patru piese, toate cu atribute zoomorfe. Unul reprezintă un *vas-altar* ce poate fi încadrat în categoria celor *zoomorfizate* (pl. 8/4-6). Piesa este compusă dintr-un vas tronconic modelat și atașat pe partea dorsală a unei reprezentări zoomorfe. Lipsește capul animalului pentru a putea determina genul. Acest altar pare să fie o combinație între cel zoomorfizat și cel cu recipient circular⁴¹.

A mai fost descoperit un picior de altar arcuit, care la partea superioară are aplicate două pastile - ‘*ochi*’ (pl. 8/3). O astfel de piesă a fost descoperită recent în nordul Munteniei și la Coțatcu (jud. Buzău)⁴². *Vasele-altar* sunt prezente în cultura Starčevo-Criș⁴³, cu frecvență mai mare în special în

³⁷ M. Șimon, *op. cit.*, p. 15.

³⁸ I.T. Dragomir, *op. cit.*, p. 81.

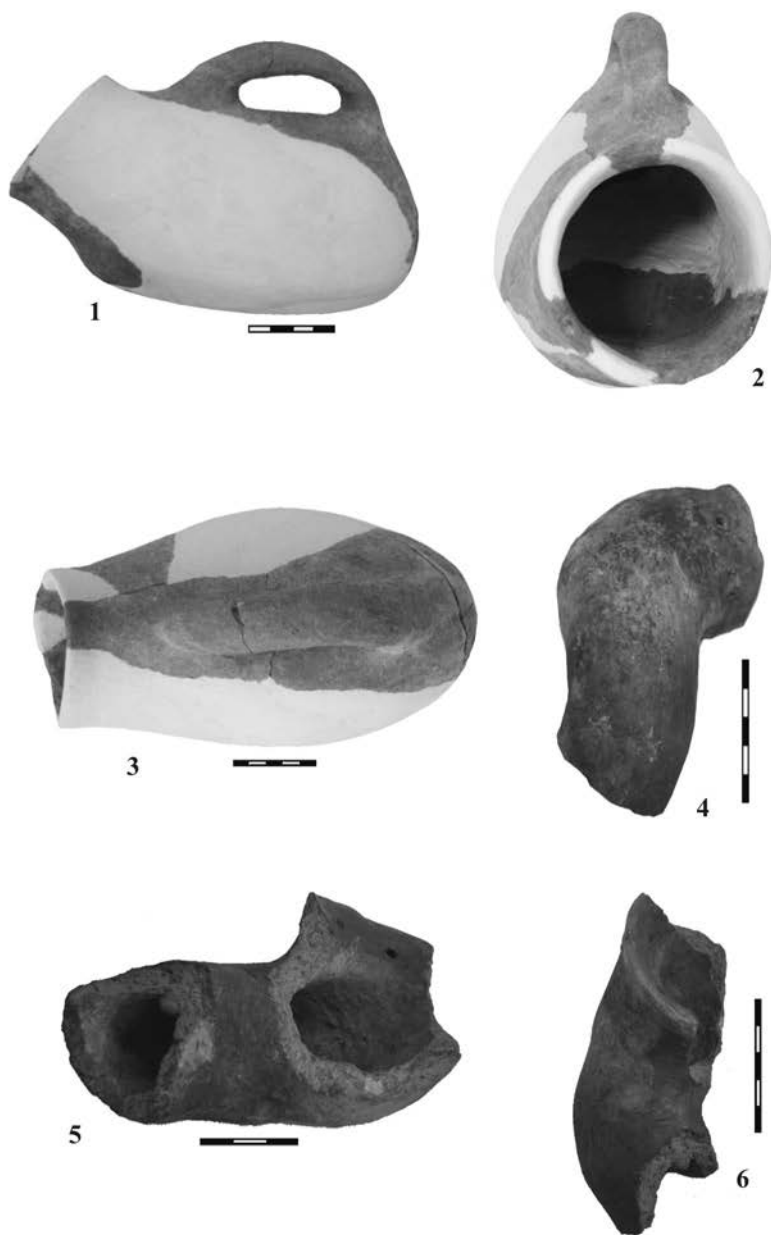
³⁹ V. Slaveev, *About the beginning of Gumelnița culture in North-East of Balkan Peninsula*, în *CCDJ*, XXII, 2005, p. 161-166; C. Bem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, în *Pontica*, XXXIII-XXXIV, 2001, p. 45.

⁴⁰ S. Marinescu-Bîlcu, *Rhyta sau vase zoomorfe*, în *BMG*, 5-6, 1999-2000, p. 251-61; V.M. Voinea, *op. cit.*, p. 47.

⁴¹ Z. Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, BMN, XIX, Cluj-Napoca, 1999, p. 62.

⁴² E. Pavelț, L. Grigoraș, *Date inedite privind locuirea Starčevo-Criș de la Coțatcu, jud. Buzău*, în *Mousaios*, XV, 2010 (sub tipar).

⁴³ Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului*, Cluj-Napoca, 1995, p. 148; Z. Maxim, *op. cit.*; D. Buzea, *op. cit.*, p. 283; D. Buzea, A. Mateș, *Modele miniaturale de altare descoperite la Olteni – „Cariera de nisip”*, *Șitul B, jud. Covasna*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 45-46; R. Andreescu, P. Mirea, *Teleorman Valley. The beginning of the neolithic in Southern Romania*, în *ATS*, VII, 2008, p. 57-75.

Pl. 7. Vas askos (1-3); vas rhyton (4-6)

ultimele etape, fiind cunoscute atât în Europa Centrală cât și în sudul continentului, inclusiv în epoca eneolitică⁴⁴.

Din materialele de la Seciu provine și un fragment de statueta zoomorfă din lut, pentru care, în lipsa unor detalii, nu am putut stabili cărui gen aparține (pl. 6/11).

Discuții generale

Lotul de piese din perioada eneolitică descoperit la Seciu este bogat, raportat la dimensiunile reduse ale cercetărilor arheologice, ce au acoperit o suprafață de aproximativ 85 mp. Alături de acest factor, avem în vedere și ritmul impus de săpătura arheologică preventivă, care a dus probabil și la pierderea unor piese⁴⁵.

Referitor la piesele descoperite, se impun câteva considerații, multe din acestea deja semnalate în istoriografia de specialitate:

- a. piesele apar mai ales în „stratul arheologic”, mai rar în complexe închise (locuințe, gropi); cele ce apar în locuințe sunt oricum dispartate, fără să ocupe un loc bine determinat; cele mai multe din aceste reprezentări plastice par piese abandonate după distrugerea lor parțială;
- b. toate piesele sunt fragmentare; aceste acțiuni de distrugere și abandon pot intra în categoria unor gesturi simbolice ca răspuns al unor obiceiuri bine stabilite, lipsite de întâmplare: la câteva piese antropomorfe se constată că sunt rupte de-a lungul sau latul lor – eventual sunt lipsite de cap, ceea ce pare să indice o rupere intenționată a statuetelor în puncte bine determinate (morfologic și în funcție de tehnica de modelare); de asemenea, se observă că statuetele modelate vertical sunt realizate din două bucăți lipite de-a lungul corpului (pl. 4/5-6, 7-8), respectându-se anumite tehnici și canoane;
- c. plastica antropomorfă este destul de variată din punct de vedere tipologic; remarcăm apariția a aproape întregului repertoriu de plastică de lut gumelnițeană, printre descoperirile rare de la Seciu remarcându-se vasul antropomorf, dar și miniatura sa sub forma statuetelor cu rochie „*cloche*”, chiar dacă cele din urmă par să imite mai curând vasele antropomorfe de tip suport;
- d. remarcăm modul precar, chiar neglijent, al modelării multor reprezentări zoomorfe, dar și antropomorfe; pentru piesele zoomorfe este destul de dificil de stabilit genul, acestea fiind mai curând lipsite de personalitate; pentru cele antropomorfe, cu câteva excepții notabile, nu există o preocupare pentru detaliu anatomic sau de îmbrăcăminte; pasta nu este de bună calitate, amestecul este de multe ori grosier (la una din statuetele antropomorfe cu rochie am remarcat chiar prezența calcarului în pastă);

⁴⁴ E. Banffy, *Cult Objects of the Neolithic Lengyel Culture. Connection and Interpretation*, în *Archaeolingua*, Budapesta, 1997; D.L. Buzea, *Descoperiri Cucuteni-Arșud de la Păuleni Ciuc-Dâmbul Cetății (jud. Harghita). Modele de altărase*, în *MemAntiq*, XXIV, 2007, p. 277-292.

⁴⁵ Nici colaborarea cu proprietarul terenului nu a fost una comodă.

Pl. 8. Vas antropomorf, cultura Gumelnița (1-2); detaliu ureche vas antropomorf (2a);
 picior de altar cu „ochi”, cultura Starcevo-Criș (3);
 altar zoomorfizat, cultura Starcevo-Criș (4-6)

- e. remarcăm totuși în privința vasului antropomorf, dar și a unui cap de statueta antropomorfă, grija pentru detalii (mai curând „canoane”), așa cum se observă din modelarea nasului (care credem că se poate raporta la un model ideal), sau din reprezentarea pavilionului urechii, cu detalii realiste, realizate în relief (pentru care nu am identificat analogii în plastica epocii); la fel, găurile din urechi și din buza inferioară par să indice folosirea unor cercei complecși, care încă nu au fost identificați în cercetările arheologice; vasul prezintă urme de pictură roșie crudă, ceea ce implică un anumit simbolism legat de această culoare;
- f. pe una dintre statuete (pl. 3/1-2) remarcăm reprezentarea unei rochii – detaliu de îmbrăcăminte și nu o simplă modelare în formă tronconică a părții inferioare a piesei⁴⁶, așa cum rezultă din maniera de redare a croielii piesei de vestimentație, în special în zona gâtului, dar și din lipsa marcării unor detalii anatomice (sexul);
- g. majoritatea statuetelor nu au reprezentat sexul; dacă, în general, la statuetele antropomorfe feminine sânii sunt marcați prin pastile aplicate, pentru exemplarele de tipul cu rochie de la Seciu aceste detalii anatomice sunt marcate numai la două din cele trei piese; fragmentaritatea statuetelor împiedică unele considerații suplimentare; este posibil ca și lipsa acestor detalii să aibă o anumită simbolică;
- h. decorurile pe piese par mai curând excepții, atât pe cele antropomorfe (două piese decorate) cât și zoomorfe (o piesă prezintă împunsături): la statueta zoomorfă, credem că e vorba mai curând de un detaliu anatomic decât un decor (pl. 6/1-3); între cele antropomorfe, am inclus aici statueta cu rochie discutată mai sus, precum și pe aceea cu semne geometrice dispuse pe spate, semne pe care le interpretăm ca fiind un simplu decor (pl. 3/7-8); în privința plasticii antropomorfe eneolitice se constată preferința pentru decorul geometric, motivele animaliere sau florale (prezente pe ceramică) fiind absente;
- i. piesele au dimensiuni mici (sub 10 cm), o posibilă explicație fiind dată de interpretarea lor ca „amulete”;
- j. multe din piese sunt arse secundar, inclusiv cele ce nu sunt descoperite în locuințe incendiate;
- k. în situl de la Seciu numărul statuetelor este depășit numai de cel al vaselor⁴⁷, ceea ce pare să indice o preocupare a comunității eneolitice pentru accesul la astfel de reprezentări.

⁴⁶ Reprezentarea detaliilor rochiei are analogii la o piesă descoperită la Budureasca-*La grec*, com. Vadu Săpat, jud. Prahova.

⁴⁷ Lotul IMDA este reprezentat de 25 de piese; uneltele din silex și piatră sunt puține, în jur de 15 piese.

Pl. 9. Detalii din timpul cercetării locuinței 1; profil vestic S.II, locuința 1

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

Am inclus în acest catalog, la fișa fiecărui obiect, doar câteva detalii ce țin de formă, culoare, detalii, dimensiuni, contextul descoperirii⁴⁸. Nu am apelat la clasificări sofisticate pentru că nu ne-am propus, în lipsa unei săpături extinse, o analiză foarte profundă a materialului descoperit. Credem că lotul merită să vadă lumina tiparului, mai ales în contextul în care acest areal geografic a fost rar abordat. În plus, situl este distrus în cea mai mare parte, fiind acoperit de construcții civile și gospodării, iar informațiile ce vor putea fi extrase în viitor vor proveni doar din săpături preventive sau descoperiri întâmplătoare.

A. Perioada eneolitică

I. Plastică antropomorfă

I.a. statuete

I.a.1. statueta antropomorfă cu rochie clopot; fragment: lipsesc capul și brațele; sânii sunt realizați prin aplicarea a două pastile; culoare gălbuie, arsă secundar; dimensiuni: H: 60 mm, D: 49 mm; context descoperire: S. II, zona beci, -0,50 m (pl. 3/4). Nr. inv. 109636;

I.a.2. statueta antropomorfă cu rochie clopot; fragment: lipsesc capul și un braț; brațul păstrat este dispus în „orantă”; nu are reprezentați sânii; culoare cărămizie, arsă secundar; dimensiuni: H: 53 mm, D: 36 mm; context descoperire: S. I, □2, -0,90 m (pl. 3/3). Nr. inv. 109637;

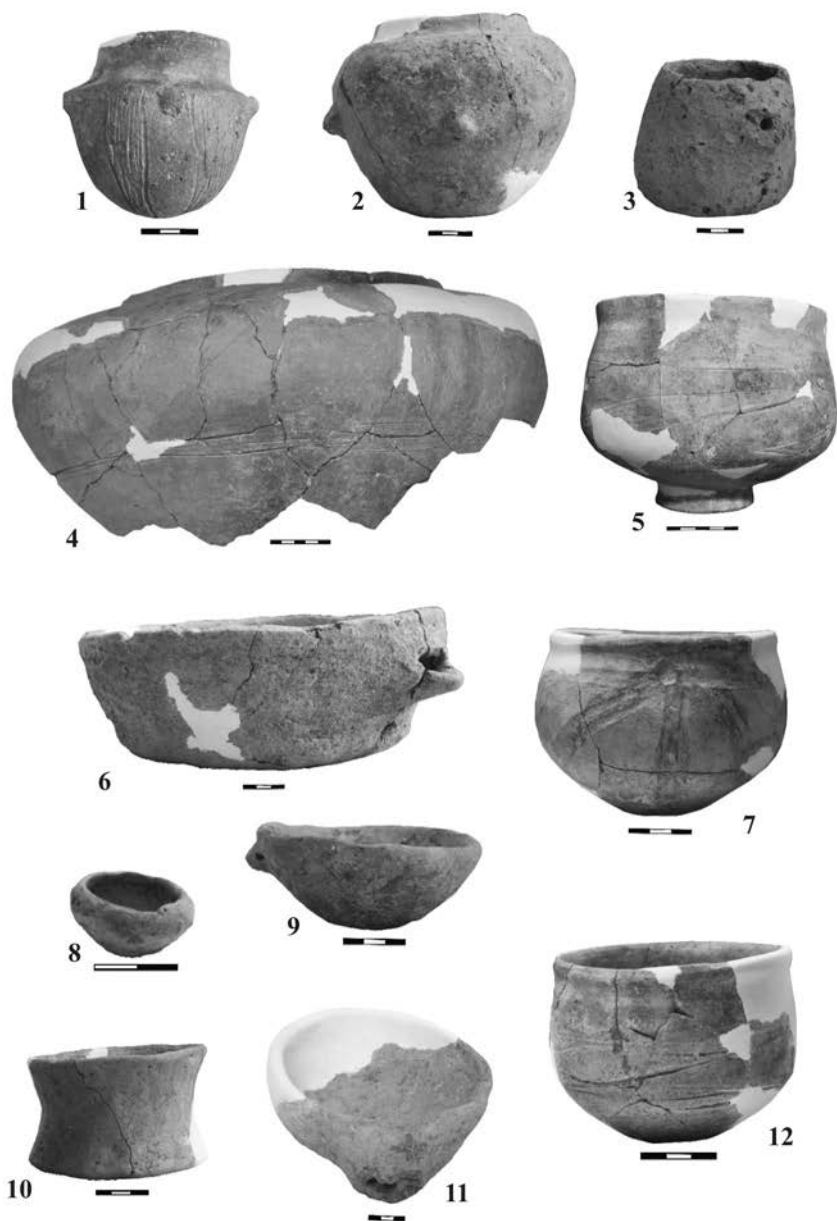
I.a.3. statueta antropomorfă; fragment: se conservă bustul, brațele (dispuse vertical), sânii (reprezențați prin două pastile aplicate), culoare gălbuie; dimensiuni: H: 32 mm, l: 47 mm; context descoperire: S. I, □6, -0,40 - 0,50 m (pl. 4/4). Nr. inv. 109638;

I.a.4. statueta antropomorfă; fragment: se conservă capul, parțial bustul, un braț dispus vertical, un sân „tras” din pastă; culoare cărămizie; dimensiuni: H: 51 mm; context descoperire: S. I, □6, -0,25 m (pl. 3/9). Nr. inv. 109639;

I.a.5. statueta antropomorfă; fragment: se conservă parțial bustul, un picior; pe corp (care este sferoidal, probabil gol în interior) are o perforație orizontală provenind de la o agățătoare; culoare gălbuie; dimensiuni: H: 46 mm; l: 25 mm, context descoperire: Cas. 2, -0,50 - 0,60 m (pl. 4/5-6). Nr. inv. 109640;

I.a.6. statueta antropomorfă; fragment: se conservă parțial capul, bustul și un braț dispus orizontal; are trei perforații la urechea dreaptă, pe spate este decorată cu incizii geometrice (romburi); culoare gălbuie-cărămizie; dimensiuni: H: 63 mm; context descoperire: S. I, □2, -0,22 m, L.1 (pl. 3/7-8). Nr. inv. 109641;

⁴⁸ Menționăm că toate piesele cuprinse aici sunt realizate din lut ars.

Pl. 10. Ceramică, cultura Gumelnița

I.a.7. statueta antropomorfă; fragment, păstrând mijlocul și parțial picioarele piesei: fesele sunt modelate realist, picioarele individualizate printr-o șanțuire, genunchii prin două pastile aplicate; culoare cenușie; dimensiuni: H: 43 mm, l: 21 mm; context descoperire: S. I, □3, -0,67 m (pl. 4/1-3). Nr. inv. 109642;

I.a.8. statueta antropomorfă; fragment; piesă realizată din două bucăți ce se atașau, se conservă un profil de picior: fundul (modelat realist), laba piciorului, genunchiul (reprezentat printr-o pastilă aplicată); prezintă o incizie oblică deasupra coapsei; culoare maronie; dimensiuni: H: 68 mm, l: 25 mm; context descoperire: S. I, □2, -0,90 m (pl. 4/7). Nr. inv. 109643;

I.a.9. statueta antropomorfă; fragment; piesă realizată din două bucăți ce se atașau, se conservă un profil de picior; fundul este modelat realist; culoare cenușie-gălbuie; dimensiuni: H: 64 mm, l: 28 mm; context descoperire: S. II, □2, -0,30 m (pl. 4/8). Nr. inv. 109644;

I.a.10. statueta antropomorfă; fragment: lipsește capul și laba piciorului; fundul este modelat realist; culoare gălbuie, pastă grosieră; dimensiuni: H: 52 mm, l: 32 mm; context descoperire: S. II, □1, -0,80-0,90 m (pl. 4/9). Nr. inv. 109645;

I.a.11. cap antropomorf; modelat realist: urechile sunt perforate, ochii sunt redați printr-o incizie orizontală iar nasul printr-o nervură, bărbia și arcadele sunt bine profilate, gâtul este conic; culoare gălbuie; dimensiuni: H: 39mm, l: 37 mm; context descoperire: S. I, □2-3, -0,75 - 0,90 m (pl. 3/5). Nr. inv. 109646;

I.a.12. cap antropomorf; fragment; lipsesc detaliile anatomice: fața este modelată prin presare în pasta încă moale, nasul este redat printr-o nervură, iar gâtul, conic, pare să fi fost atașat; culoare cărămizie; dimensiuni: H: 41 mm, l: 20 mm; context descoperire: S. I, □4, -0,67 m (pl. 3/6). Nr. inv. 109647;

I.a.13. statueta antropomorfă; fragment: se conservă un picior și parțial bazinul; laba piciorului este ușor evazată, cu o scobitură concavă în talpă; culoare maronie; dimensiuni: H: 45 mm, l: 36 mm; context descoperire: S.I, □3, -0,75 -0,90 m (pl. 5/7). Nr. inv. 109648;

I.b. vase

I.b.1. vas antropomorf; fragment: se conservă fața și gâtul vasului; are reprezentată fața umană realist, cu ochii alungiți presați în pasta moale, nasul acvilin, iar urechile (pavilioanele) modelate în relief prezintă mai multe perforații; gura este deschisă; sub buza inferioară se găsește un șir de împunsături; se conservă parțial și gâtul vasului ce are formă ușor tronconică; lutul din care a fost modelată piesa este relativ grosier, având ceramică pisată în pastă; culoare maroniu-gălbuie; dimensiuni: H: 131 mm, D. gură: 102 mm, D. max.: 148 mm, D. gât: 116 mm; context descoperire: S. II, □1, -0,90 - 1,05 m (pl. 8/1-2, 2a). Nr. inv. 109649;

I.b.2. picior de vas; se conservă laba piciorului, care are marcate discret degetele, din vas se conservă doar un mic fragment de care este atașat piciorul; dimensiuni: H: 57 mm, laba picior: 32 x 21 mm; context descoperire: S. II, □2-3, -0,60 m (pl. 5/7). Nr. inv. 109650;

I.c. reprezentări antropomorfe

I.c.1. toartă de vas „digitizată”; fragment de vas de provizii, pastă grosieră; culoare gălbuie; dimensiuni: L: 120 mm, l: 108 mm; context descoperire: S. I, □5, -0,25 - 0,45 m (pl. 5/4). Nr. inv. 109651;

I.c.2. toartă de vas „digitizată”; fragment de vas de provizii, pastă grosieră; culoare gălbuie; dimensiuni: L: 90 mm, l: 93 mm; context descoperire: S. I, □2, (pl. 5/3). Nr. inv. 109652;

I.c.3. protomă antropomorfă – cap antropomorf atașat de un fragment ceramic; are fața modelată realist, cu gura larg deschisă, gâtul conic, pastă semifină; culoare cenușie; dimensiuni: L: 88 mm, l: 50 mm; context descoperire: S. I, □6, -0,25 - 0,40 m (pl. 5/1). Nr. inv. 109653;

I.c.4. picior calapod; are reprezentată figurativ glezna interioară, talpa plată, botul rotunjit; culoare gălbuie; dimensiuni: H: 101 mm, L: 111 mm, l: 53 mm; context descoperire: S. II, □1, -0,80 m (pl. 5/5, 8). Nr. inv. 109654;

I.c.5. *phallus* tubular; are formă conică, iar la partea proximală are un „guler”; culoare cenușie, dimensiuni: H: 78 mm, D. „guler”: 32 mm, D: 28 mm; context descoperire: S.I, □2, -0,50 m, L1 (pl. 5/2). Nr. inv. 109655.

II. Plastică zoomorfă

II.a. statuete

II.a.1. statueta zoomorfă; fragment: păstrează partea anterioară cu picioarele anterioare și capul; ochii sunt redați prin două scobituri, iar botul este perforat transversal; culoarea cărămizie, dimensiuni: H: 37 mm, l: 41 mm; context descoperire: S. I, □7, -0,25 - 0,40 m (pl. 6/4-5). Nr. inv. 109656;

II.a.2. statueta zoomorfă; fragment: lipsește capul, picioarele sunt conservate parțial, se păstrează coada; culoare gălbuie; dimensiuni: L: 58 mm, l: 16 mm; context descoperire: S. I, □4, -0,67 m (pl. 6/6-7). Nr. inv. 109657;

II.a.3. statueta zoomorfă; fragment: lipsește capul, picioarele sunt conservate parțial; se păstrează coada; culoare cenușie; dimensiuni: L: 43 mm, l: 23 mm; context descoperire: S. I, □6, -0,25 m (pl. 6/9). Nr. inv. 109658;

II.a.4. statueta zoomorfă; conservă parțial picioarele (lipsește coada); capul este perforat transversal pentru redarea ochilor, iar pe corp este decorată cu incizii punctiforme; culoarea negricioasă; dimensiuni: H: 51 mm, l: 27 mm; context descoperire: Cas. 2, -0,50 - 0,70 m (pl. 6/1-3). Nr. inv. 109659;

II.a.5. statueta zoomorfă; fragment: se păstrează doar partea posterioară, picioarele din spate parțial și coada; culoare cărămizie; dimensiuni: L: 34 mm, H: 38 mm; context descoperire: Cas. 2, -0,50-0,70 m (pl. 6/10). Nr. inv. 109660;

II.a.6. piesă zoomorfă; se păstrează parțial coarnele arcuite, ale căror vârfuri sunt rupte; pare să fi fost atașate de un vas, fiind, în acest caz, o protomă; culoare gălbuie-cărămizie; dimensiuni: L: 44 mm, Gr: 13 mm; context descoperire: Cas. 2, -0,50 - 0,70 m (pl. 6/8). Nr. inv. 109661;

II.b. vase

II.b.1. vas *askos*, de formă alungită, lucrat la mână; culoare gălbui-cărămizie; dimensiuni: H: 133 mm, L. max.: 225 mm; context descoperire: S. II, carou 2, -0,90 - 1 m (pl. 7/1-3). Nr. inv. 109495;

II.b.2. vas *rhyton*, formă curbilinie, tubular, cu gura evazată, păstrează două perforații, are nisip și calcar în pastă; culoare negricioasă, arsă secundar; dimensiuni: H: 120 mm, D: 45 mm; context descoperire: S. II, □1, -1,10 m (pl. 4-6). Nr. inv. 109662.

B. Perioada neolitică

II. Plastică zoomorfă

II.a. statuete

II.a.1. statueta zoomorfă; fragment: formă alungită, păstrează un picior și corpul, lipsesc alte detalii anatomice; culoare negricioasă; dimensiuni: L: 70 mm, l: 35 mm; context descoperire: S. I, □4-5, -0,90 - 1 m (pl. 6/11). Nr. inv. 109663;

II.b. vase

II.b.1. vas-altar zoomorfizat, compus dintr-un vas tronconic atașat pe spatele unei reprezentări zoomorfe; lipsește capul animalului; lucrat la mână; culoare negricioasă; dimensiuni: H: 82 mm, D. vas: 123 mm; context descoperire: S. I, □6, -0,90 - 1 m (pl. 8/4-6). Nr. inv. 109505;

II.b.2. picior de vas-altar; prezintă la partea superioară două pastile „ochi”; piciorul este arcuit, baza este plată; culoare gălbui-maronie, pastă cu pleavă; dimensiuni: H: 71 mm, l: 65 mm; context descoperire: S. II, □7, -0,40 m (pl. 8/3). Nr. inv. 109664.

PLASTIQUE ANTHROPOMORPHE ET ZOOMORPHE DANS LE SITE NEO-ENEOLITHIQUE DE SECIU (JUD. PRAHOVA)

Résumé

Les recherches archéologiques préventives déroulées en 2009 dans le quartier Seciu de Boldești-Scăieni ont conduit à la découverte d'un lot riche et représentatif des artefacts. Même si les recherches sont récentes, ils ont été publiés: une étude qui attire l'attention sur ces découvertes pour la première fois, un rapport archéologique et un matériel sur les pièces de la catégorie IMDA. De plus, ils ont été réalisés des analyses archéozoologiques, anthropologiques et métallographiques. Le lot constitué de 33 pièces découvert à Seciu est riche par rapport à la dimension réduite de la recherche archéologique préventive, qui a couvert une surface approximative de 85 mc. À côté de la dimension réduite de la recherche archéologique, le rythme imposé par la fouille préventive a provoqué probablement la perte des pièces. L'article est un complètement des matériels publiés précédemment.

LÉGENDE DES FIGURES

- Pl. 1.** Boldești-Scăieni, dep. de Prahova; l'emplacement du site Seciu „La Pompieri”.
- Pl. 2.** Seciu, plan des fouilles et les complexes recherchés; coupe ouest de S. I.
- Pl. 3.** Plastique anthropomorphe, la culture Gumelnița.
- Pl. 4.** Plastique anthropomorphe, la culture Gumelnița.
- Pl. 5.** Plastique anthropomorphe, la culture Gumelnița: protome anthropomorphe (1); *phallus* (2); des anses avec des doigts (3-4); pieds en argile (5, 7, 8); pied d'un vase anthropomorphe (6).
- Pl. 6.** Plastique zoomorphe de la culture Gumelnița (1-10); plastique zoomorphe de la culture Starčevo-Criș (11).
- Pl. 7.** Vase *askos* (1-3); vase *rhyton* (4-6).
- Pl. 8.** Vase à forme humaine, la culture Gumelnița (1-2); détail – l'oreille (2a); pied d'un autel avec des yeux, la culture Starčevo-Criș (3); autel zoomorphe, la culture Starčevo-Criș (4-6).
- Pl. 9.** Détaille de la fouille dans l'habitat no. 1; coupe ouest de S.II, l'habitat no. 1.
- Pl. 10.** Céramique, la culture Gumelnița.

GENDER TENSION^{*} IN FIGURINES IN SOUTH-EAST EUROPE^{*}

by **Robin Hardie**

This paper is a first attempt to show that cross-cultural patterns are visible in diachronic changes in representations of maleness (including phallic imagery) and female sensuality (i.e. erotic aspects of female imagery) in Neolithic and Chalcolithic figurines across southeast Europe. These previously unremarked patterns may reveal a gender dynamic inherent in the Neolithic cultural model itself which spread northwards from Greece.

Allied to notions of agency and contestation these patterns also suggest a shift away from a perceived and possibly resented female prominence in ritual and perhaps society which was itself associated with and partly expressed by the representation of sensuality. If views that the status of women is higher in societies where there is less of a division between the domestic and public spheres¹ and that „some small-scale foraging and horticultural societies are among the most socially and sexually egalitarian societies in the world”² are correct such a shift could indicate that some elements of Gimbutas’ perspective were not entirely fantastic.

It might also be relevant that current explanations for the emergence of male ideology and chiefdoms at the start of the Bronze Age are lacking in depth of time. It would not be surprising if these developments were at least partly enabled by changes in the Chalcolithic, themselves possibly stretching back into the Neolithic. Any indications of a shift towards maleness in these horizons may therefore be of wider interest.

The ideas outlined here are the result of research into representations of maleness in figurine cultures in central and southeast Europe and the

^{*} Due to an unfortunate error Robin Hardie’s article appeared in volume XXIV of *Memoria Antiquitatis* without illustrations. The Editors wish to apologize both to the author and to our readers and we republish the article in the current volume complete with illustrations.

¹ P.R. Sanday, *Toward a Theory of the Status of Women*, in *AmAnth*, 75, 1973, p. 1682-1700.

² M. Lepowsky, *Gender in an Egalitarian Society*, in P.R. Sanday, R.G. Goodenough (eds.), *Beyond the Second Sex. New Directions in the Anthropology of Gender*, Philadelphia, 1990, p. 177.

Mediterranean. These show more variation than female figurines and fall into categories that seem to hold across different cultures and horizons. Moreover, they appear to have a recurring and almost predictable relationship with, in particular, the sensuality of female figurines.

I will first address some of the theoretical issues raised by the approach taken – notably concerning gender, sensuality and cross-cultural comparisons – before turning to the different types of maleness in figurines in southeast Europe and specific gender patterns in figurines in the southern and central Balkans and in the Chalcolithic Tripolye culture in Moldavia and the Ukraine.

Recent research on figurines has focused on abstract concepts of identity and representation. Amongst others, Biehl³ has written on symbolic designs, Chapman⁴ on fragmentation, Talalay⁵ on decapitation and Bailey⁶ on the mechanisms of social homogenization. There are frequent citations of Butler's theory of performativity and the construction of personal and group identities through figurines. These directions of research may be works in progress but they have yet to yield real dividends, at least for the non-specialist. A Cambridge conference in 2005⁷ struggled to identify new perspectives offering more than just marginal progress.

However, they are restricted by two limitations which archaeologists current impose on themselves. Both concern existing and readily available data which, if the thesis of this paper is in any way correct, could substantially increase our understanding of these horizons and the role that figurines played in them. These limitations are contextual particularism and what I call the PG syndrome – post-Gimbutas. It seems that transgressing either could be professionally hazardous because it rarely happens.

The combination of contextual particularism (as a theoretical approach) and geographical specialization (as a professional constraint) discourages comparative analysis of prehistoric figurines from different cultures and horizons. It is possible that potentially significant similarities and patterns are being missed as a result.

It is at least plausible to posit that the various traditions are connected in at least some ways, starting with their origins. Noone maintains that figurines in the

³ P.F. Biehl, *Symbolic communication systems. Symbols on anthropomorphic figurines in Neolithic and Chalcolithic Southeast Europe*, in *JEA*, 4, 1996, p. 153-176.

⁴ J. Chapman, *Fragmentation in Archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*, London, 2000.

⁵ E.L. Talalay, *Heady Business: Skulls, Heads and Decapitation in Neolithic and Greece*, in *JMA*, 17, 2004, p. 139-163.

⁶ D.W. Bailey, *Prehistoric Figurines. Representation and Corporeality in the Neolithic*, New York, 2005.

⁷ *Image and Imagination: Material Beginnings. The Global History of Figurative Representation*, The McDonald Institute, 13-17 September 2005.

Ukraine or Moravia sprang up spontaneously with no connection to the traditions in southeast Europe. Indeed, it seems they all derive from Greece where figurines appeared with the rest of the Neolithic package which was already fully formed⁸.

Aspects of their use and meaning must have differed across cultures and horizons – and even villages – but their principal context (domestic), material (clay), subject (the body) and size (miniaturized) are relatively constant. There can be variance in one of these factors, such as the bone figurines from Kodzadermen and the figurines in graves in Hamangia, but rarely, if ever, in two. This suggests a broad, underlying coincidence.

A proposed connection between the various traditions is supported by the relatively sudden (by archaeological standards) and still unexplained reduction or outright disappearance of figurines in most cultures by or in the Chalcolithic. The cause is not obviously external. One could postulate influence from the Pontic steppes but how then could we explain the rich, and late, traditions of Cucuteni and Tripolye in the Chalcolithic itself? These cultures lie exactly between the steppes and SE Europe.

If the cause was internal it might be suggested in the figurines themselves, reflecting – and partly constituting – a dynamic tension in these early farming societies which led to a similar result in nearly every case: the disappearance of figurines, often without their replacement by other material signs of cult. The existence both of common attributes in the early figurines of different traditions and of similar patterns in their later evolution would support this thesis. If cult and everyday life in these horizons were indeed intimately enmeshed, these might allow us to glimpse potentially significant changes in both.

The second limitation, the PG syndrome, concerns gender. The retreat from an interest in gender in figurines after (and in reaction to?) the publication of Gimbutas' books was ironically encouraged by feminist writers. They warned that an emphasis on female figurines or any suggestion of female goddesses could undermine the goals of feminist archaeology and feminism itself by promoting the essentialist view of the „elevated status of women ... [as] ... due to their reproductive capabilities”⁹. Since the late 1980s most writing on figurines has been gender-neutral or even-neutered. In the excavation report on Selevac by Tringham and Krstić¹⁰ the words ‘male’ and ‘female’ are practically restricted to the chapter on animals. Bailey¹¹ and others have stressed

⁸ C. Perlès, *The Early Neolithic in Greece: the First Farming Communities in Europe*, Cambridge, 2001.

⁹ E.L. Talalay, *A Feminist Boomerang: The Great Goddess of Greek Prehistory*, in *GH*, 6(2), 1994, 173.

¹⁰ R. Tringham, D. Krstić, *Selevac. A Neolithic Village in Yugoslavia*, Los Angeles, 1990.

¹¹ D.W. Bailey, *The social reality of figurines from the Chalcolithic of northeast Bulgaria: the example of Ovarovo*, Doctoral dissertation, Department of Archaeology, University of Cambridge, 1991; Idem, *Reading prehistoric figurines as individuals*, in *WorldArch*, 25(3), 1994, p. 322-331.

the large number of figurines which are ungendered. With some exceptions¹² gender is incidental to most current theoretical concerns.

Two potentially useful types of data – neither, as it happens, eschewed by Gimbutas – can be missed as a result. The first is representations of maleness, whether in male figurines, phalli or phallic forms, which have rarely been addressed outside the culture-historical tradition¹³. Male figurines and phalli are relatively uncontroversial to identify but the attribution of a phallic form is epistemologically problematic. The consideration of phalli also still seems to be tainted with our Victorian legacy. Moreover, the amount of maleness in figurines would have to be radically revised if long necks were to become recognized as phallic (including the entire cruciform canon in Cyprus, for example). All of these have discouraged a more direct approach to this topic.

The second type of overlooked data is the sensuality of figurines. Attribution of eroticism may seem highly subjective and culturally bound but the phallus is a universal symbol of male sexual arousal – and possibly of arousal in either gender as there is no comparably visual female equivalent. Buttocks may also be a near-universal erotic symbol although I cannot cite any academic research to support this. They are widely and carefully modelled in various figurine cultures.

Traditional reserve among prehistorians is breaking down, however. Inspired by Butler's theorizing¹⁴ and following Yates' widely cited article on Scandinavian rock art¹⁵ which addressed depictions of phalli, Meskell¹⁶ and Joyce¹⁷ are leading the way in establishing sexually embodied subjects as a focus of archaeological analysis. A joint summary of their work is titled „Phallic Culture”¹⁸. Joyce's article on male sexuality and the ancient Maya was

¹² E.L. Talalay, *Archaeological Misconceptions: Contemplating Gender and Power in the Greek Neolithic*, in M. Donald, L. Hurcombe (eds.), *Representations of Gender from Prehistory to the Present*, London, 2000; Idem, *The Gendered Sea: Iconography, Gender and Mediterranean Prehistory*, in E. Blake, A.B. Knapp (eds.), *The Archaeology of Mediterranean Prehistory*, Oxford, 2005.

¹³ M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 BC. Myths and Cult Images*. London, 1982; V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus I. Chalcolithic-Late Cypriote I*, Nicosia, 1991.

¹⁴ J. Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, London, 1990.

¹⁵ Yates (1993).

¹⁶ L.M. Meskell, *The Somatization of Archaeology: Institutions, Discourses, Corporeality*, in *NAR*, 29 (1), 1996, p. 1-16; Idem, *Sexuality in New Kingdom Egypt*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *Archaeologies of Sexuality*, New York – London, 2000; Idem, *Archaeologies of Identity*, in I. Hodder (ed.), *Archaeological Theory Today: Breaking the Boundaries*, Cambridge, 2001, p. 187-213.

¹⁷ R.A. Joyce, *Male Sexuality among the Ancient Maya*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *op.cit.*; Idem, *Embodied Subjectivity: Gender, Femininity, Masculinity, Sexuality*, in L.M. Meskell, R.W. Preucel (eds.), *A Companion to Social Archaeology*, Oxford, 2004, p. 82-95.

¹⁸ L.M. Meskell, R.M. Joyce, *Phallic Culture*, in L.M. Meskell, R.M. Joyce, *Embodied Lives*, New York - London, 2003.

notable for both the images and the archaeological novelty of her approach: „a consideration of sexuality ... as the play of desire”¹⁹. Meskell has written on female sexuality in New Kingdom Egypt²⁰ and called for more attention to maleness and to male and phallic figurines at Catalhöyük and elsewhere²¹. Bailey has also stressed sexuality in his recent book on figurines²².

What patterns, then, can be seen in maleness and sensuality in figurines? The most intriguing figurines lie at the start of many European figurine traditions. I call them „phallic females” as the phallic form is incorporated into the neck, torso and buttocks of otherwise female figurines and only becomes evident when they are viewed from the rear. All these figurines have large buttocks, some exuberant. Figure 1 shows examples from five different Neolithic cultures.

These figurines were first highlighted by Gimbutas although this is rarely recognized by other writers. Knapp and Meskell wrote on similar figurines from Chalcolithic Cyprus and suggested that the phallic elements represent „characterizations of the individual self”²³ and the emergence of individuals in Cypriot prehistory. Their view may have been influenced by their interpretation of the Bronze Age in Cyprus „where representations of the self seem to be highly visible”²⁴ and I do not know if they would wish to apply it to early Neolithic European figurines.

I agree with the main, gynocentric conclusions of Kokkinidou and Nikolaidou’s frequently cited article²⁵ on these figurines except for the authors’ emphasis on fertility as opposed to sensuality and for their rejection of any potency of phallic imagery in its own right as suggested by their statement that phallic-shaped objects were „especially appropriate” for use as pedagogic items²⁶. Whittle²⁷ has described these figurines as strongly phallic and suggested that „this fascinating combination ... lies at the heart of the lifestyle” of these

¹⁹ R.A. Joyce, *op. cit.*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *op. cit.*, p. 264.

²⁰ L.M. Meskell, *Sexuality in New Kingdom Egypt*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *op. cit.*

²¹ L.M. Meskell, C. Nakamura, *Figurines and Miniature Clay Objects*, in *Catalhöyük 2005 Archive Report* (www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005).

²² D.W. Bailey, *Prehistoric Figurines*.

²³ B.A. Knapp, L.M. Meskell, *Bodies of Evidence on Prehistoric Cyprus*, in *CAJ*, 7(2), 1997, p. 195.

²⁴ *Ibidem*, p. 191.

²⁵ D. Kokkinidou, M. Nikolaidou, *Body imagery in the Aegean Neolithic: ideological implications of anthropomorphic figurines*, in J. Moore, E. Scott (eds.), *Invisible People and Processes*, London, 1997, p. 88-112.

²⁶ *Ibidem*, p. 103.

²⁷ A. Whittle, *Beziehungen zwischen Individuum und Gruppe: Fragen zur Identität im Neolithikum der ungarischen Tiefebene* [trans: *Connections between the individual and the group: questions of Neolithic identity in the Hungarian Plains*], in *EAZ*, 39, 1998, p. 473-474; Idem, *The archaeology of people: dimensions of Neolithic life*, London, 2003, p. 56.

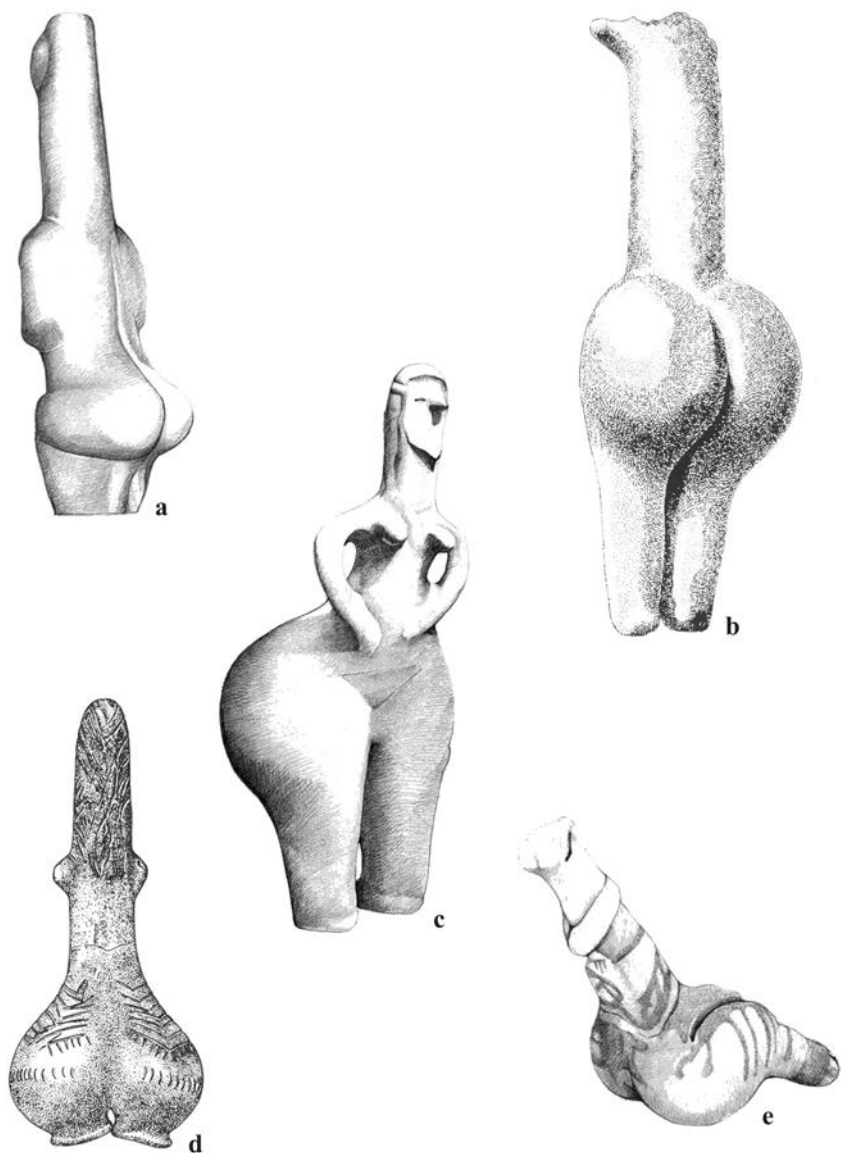

Fig. 1. Phallic females: a. *Attica*, Proto-Sesklo (after Gimbutas, 1982); b. *Bakonycserny*, Lengyel c. 4500 BC (Reproduced with permission from *Archaeolingua* from Kalicz, 1998); c. *Donja Branjevina*, Starčevo c. 6000 BC, H c. 30 cm (after photo by M. Trninic); d. *Endrod-Szujoskereszt*, Koros c. 5500 BC, H 19 cm (reproduced with permission from Thames & Hudson from Gimbutas 1989); e. *Poduri-Dealul Ghindaru*, Precucuteni c. 4800 BC, H c. 8 cm (after photo by G. Dumitriu)

cultures without, unfortunately, elaborating further. These figurines are therefore well-known but have not been put in a wider, diachronic context.

In early Neolithic Starčevo we see possibly phallic figurines which are cylindrical or have very long necks but without a lower body. Long necks on female figurines in neighbouring Greece become almost ubiquitous in the middle Neolithic and are widespread in other cultures as has often been noted. Male figurines with long necks are, however, extremely rare in either horizon. If the interpretation by Kokkinidou and Nikolaidou²⁸ and Whittle²⁹ of long necks as phallic is correct these are a more formalized and less sensual than the earlier full-bodied phallic females. A similar progression is seen in Chalcolithic Cucuteni where the necks become significantly shorter over time.

Phalli themselves, often broken at the base, appear in most cultures and in different periods, including the early phase, but without any obvious pattern. However, in the miniaturized world of figurines, phalli are the only objects that are commonly lifesize and often larger than figurines themselves. Two examples³⁰ from early Neolithic Greece and Starčevo of apparently vivified phalli indicate clear comfort with sexual imagery. They do not seem disembodied or cases of *pars pro toto* but to have been given being in their own right. These various observations support the notion that the sensuality of figurines in different cultures is at its height in the earliest phase when, with rare exceptions, there are no clearly male figurines – which only appear in the middle or later periods.

The key criterion of maleness for most writers is a penis although it is safer to view a penis as representing maleness (on figurines which may or may not be primarily or exclusively male) rather than as a redundant criterion. Male figurines can also be placed into three broad categories - informal, ritual and realistic - two of which, informal and realistic, are significantly more common in male than in female figurines and therefore of potential interest.

The most troublesome term is „informal”. It is imprecise, relative and in this context new but nevertheless, I believe, useful. It stands in contrast to ‘ritual’ for figurines that are asymmetrical, sitting on the ground, more roughly finished or less decorated. Figurines such as the thinker from Târpești³¹ which is seated on the ground but with the hands on each side of its face possess formal ambiguity – a combination of both formal and informal elements. In the famous couple from Cernavodă³² the symmetrical male figurine seated on a stool is

²⁸ D. Kokkinidou, M. Nikolaidou, *op. cit.*, in J. Moore, E. Scott (eds.), *op. cit.*

²⁹ A. Whittle, *Fish, faces and fingers: presences and symbolic identities in the Mesolithic-Neolithic transition in the Carpathian basin*, in *DocPraehist*, 25, 1998, p. 133-150.

³⁰ M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 135, 217, fig. 94, 168.

³¹ *Ibidem*, p. 233, pl. 251-252.

³² *Ibidem*, p. 232, pl. 247-248.

more formal (and active, in its thinking) than the female which is asymmetrical and sitting on the ground. Neither, however, is „ritual” because of their realism and lack of decoration. The vast majority of ithyphallic figurines and a significant proportion of all male figurines are informal and suggest a certain ritual exclusion – perhaps the main inference of this category.

If this exclusion had a perceived social parallel it would not be surprising if the resulting tension was reflected in figurines. The ithyphallic figure from Larissa³³, the largest figurine in either horizon in Europe, is an example of seemingly outright contestation. Seated on a stool but in an asymmetrical posture with one hand holding what was probably an enormous phallus and the other on its face the figurine is formally ambiguous. If one understands material culture as being more of an argument than a conversation this was a very loud statement.

Formal, „ritual” male figurines are uncommon and may have differing interpretations. A series of seated figurines with penises from a restricted area in Neolithic Thessaly³⁴ shows their legs depicted as the front legs of a curved stool. They have been remarked on³⁵ but not yet studied and have a clear formality in their posture and symmetry. The indisputably feminine breasts on one of them³⁶ make it the inverse - or imitation - of the earlier phallic females. There, a predominantly female form incorporates a male phallus. Here, a predominantly male form incorporates female breasts. This unusual and localized series suggests a challenge to elsewhere predominantly female ritual imagery.

The so-called „sickle god” from Szegvar-Tuzkoves in middle Neolithic Tisza in Eastern Hungary³⁷ is another example of a formal ritual male figurine. It is symmetrical (apart from the sickle) and seated on a chair but the seated female figurines from the same site³⁸ are more decorated and I take them to have more central ritual importance. The female figurines are also depicted without a head. This example seems one of acceptance of male ritual representation and participation, albeit in a subsidiary role, rather than contestation.

The third category of male figurine is realistic and seen particularly in heads. Figure 2 shows some of the first lifelike sculpted heads in Europe³⁹. They

³³ D.R. Theocaris, *Neolithic Greece*, Athens, 1973, fig. 55.

³⁴ M. Gimbutas, *op.cit.*, p. 231, pl. 244-245; K. Gallis, L. Orphanidis, *Figurines of Neolithic Thessaly*, vol. 1, Academy of Athens Research Centre for Antiquity, Monograph, 3, 1996.

³⁵ E.L. Talalay, *Archaeological Misconceptions: ...*, in M. Donald, L. Hurcombe (eds.), *op.cit.*, p. 5-7.

³⁶ K. Gallis, L. Orphanidis, *op.cit.*, fig.45.

³⁷ M. Gimbutas, *op.cit.*, p. 84, pl. 46-47.

³⁸ *Ibidem*, p. 211, pl. 210-211.

³⁹ There are lifelike engraved heads in the Upper Palaeolithic with more than 60 in the cave site of La Marche alone. See A. Roussot, *L'art préhistorique*, Bordeaux, 1997, fig. 33.

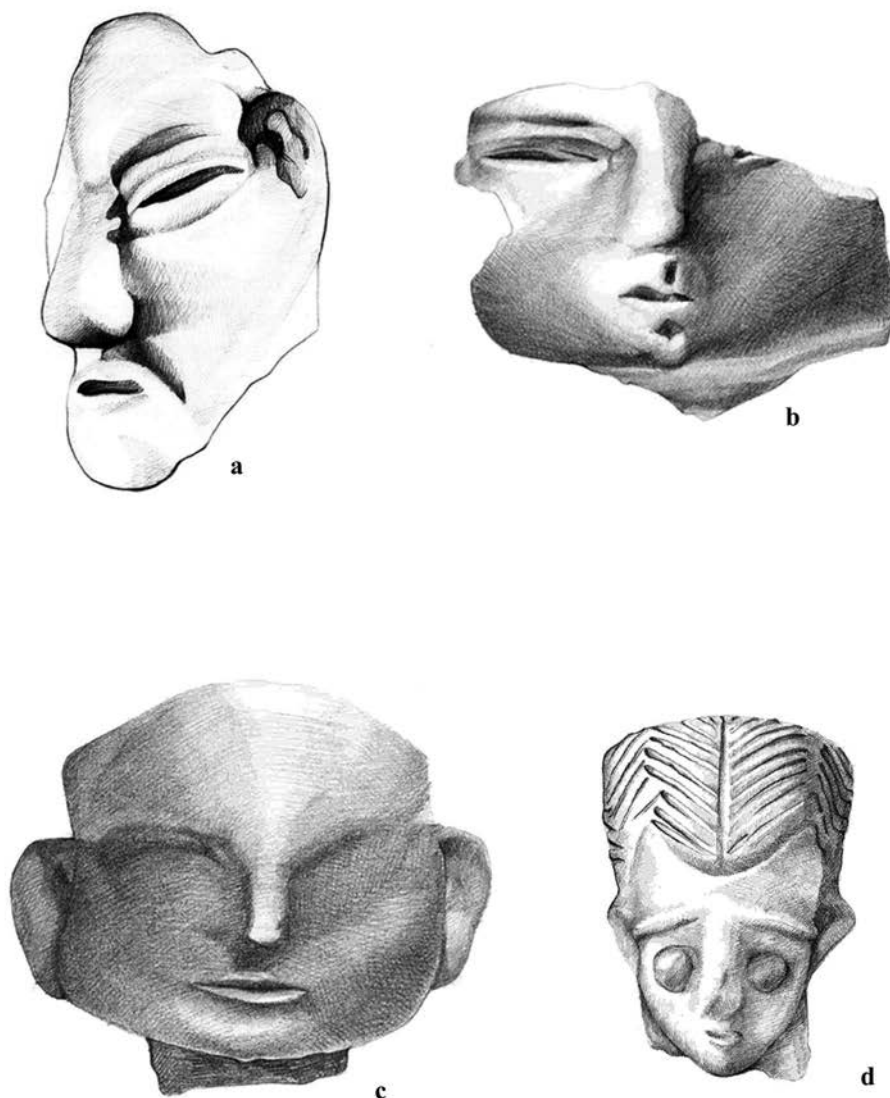

Fig. 2. Realistic heads: a. *Domokos*, Thessaly, H 6.7 cm (after Gallis and Orphanidis, 1996); b. *Drama*, Karanovo VI, H. 4.3 cm (after Költsh *et alii*, 1988); c. *Gabarevo*, Karanovo VI, H 7 cm (from Költsh *et alii*, 1988); d. *Butmir*, late Neolithic, H c. 5 cm (after Benac *et alii*, 1979)

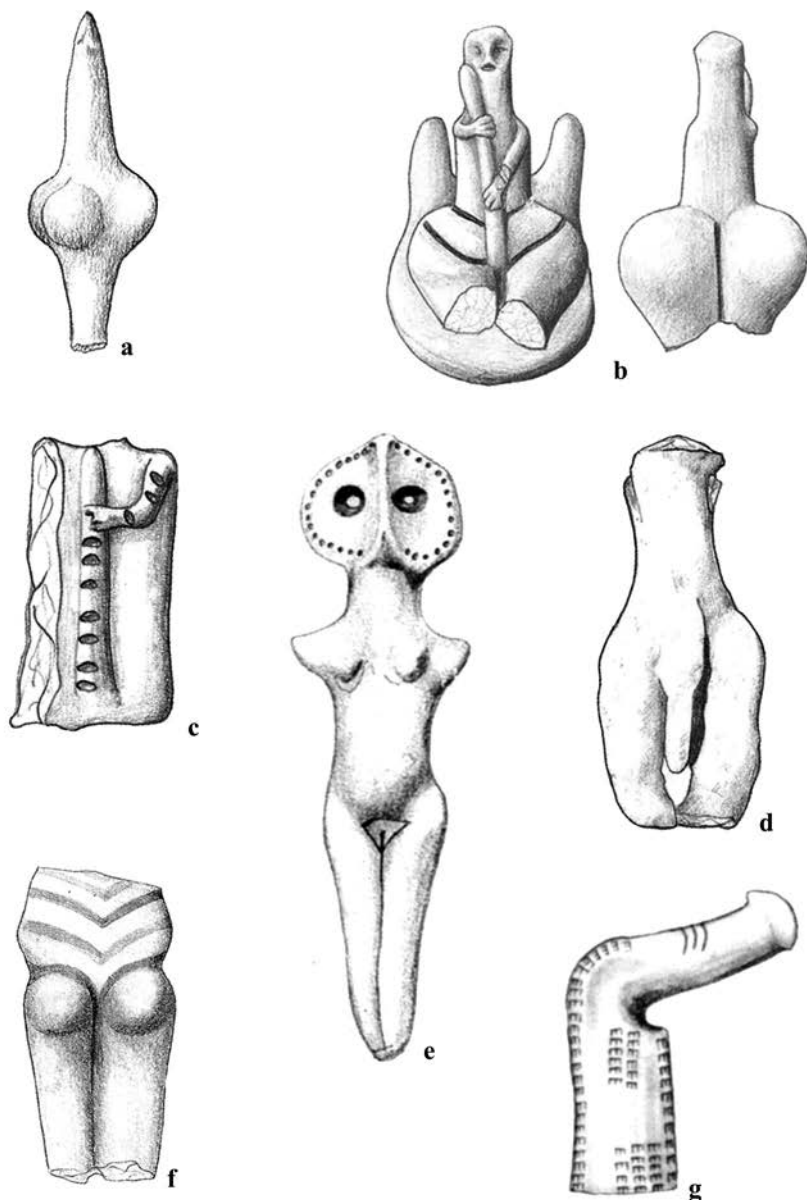

Fig. 3. Tripolye figurines: a. *Golerkany*, early Tripolye, H 7 cm; b. *Sabatinovka*, early Tripolye, H 8 cm; c. *Lenkovcy*, early Tripolye, H 6 cm; d. *Luka Vrubleveckaja*, early Tripolye, H 9 cm; e. *Vychvatincy*, Late Tripolye, H 13 cm; f. *Zalesciki*, mid Tripolye, H 10.4 cm; g. *Usatovo*, late Tripolye, H 7 cm (reproductions by permission of *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* from Pogoševa, 1985)

have also not been studied and have yet to be given importance in either archaeology or art-history. I take them to be male by the shape of the jaw since few, if any, female figurines have a similarly pronounced jaw or chin. Even semi-realistic female heads are rare in European figurines and none compare in terms of detail. This apparent taboo and its (possibly indirect) transgression only in male figurines suggest that rituals centred on female representations were cultic and not just social. The appearance of these realistic male heads towards the end of various traditions implies change in the established cultic and social practice relating to figurines.

I now wish to look briefly at specific gender patterns in three figurine traditions.

I have sketched the progression in early Neolithic Greece from full-bodied phallic females to less sensual elongated necks and the appearance of different types of male figurine. How do we account for the limited canon in the succeeding Rachmani culture in the Chalcolithic of acrolithic figurines with flat, painted torsos and an apparent emphasis on heads which lack any facial features? One interpretation that would take this whole trajectory into account could be that a gender-based contestation of the early Neolithic female and sexualized imagery led to the elimination of *all* gendered representations in favour of a new and sexually more conservative iconography. One result of this playing out of gender tensions through ritual was the removal of female imagery not just from a position of apparent dominance but from the entire corpus. If sensuality was associated with perceived – and resented – female dominance, the Rachmani figurines may not be as gender-neutral as they appear.

Further north in the central Balkans the overt sensuality of Starčevo figurines was completely eradicated in the succeeding Vinca culture whose figurines are amongst the most decorated and dressed of any European culture. Large buttocks, phallic necks or torsos and separate phalli are almost non-existent and there are few clear indications of gender. Some male figurines appear in all three of the categories identified earlier and figurines drop off sharply in the Chalcolithic Baden culture. The Vinča aversion to sexual imagery is almost complete and suggests that a perception of sensuality in the preceding Starčevo culture is not just subjective.

Finally, in Cucuteni's sister culture of Tripolye which constitutes the last of the figurine traditions in Europe an obvious and seemingly refined sensuality persists until the final stage of the culture⁴⁰. Highly sensual semi-abstract figurines appear at the very start of the tradition. Female buttocks are

⁴⁰ See examples in figure 3.

often pronounced and heavily decorated and become more realistic in the later period with a shift towards young people of both sexes.

There are two examples of ritual male figurines, both from the early period. The seated female figurine from Sabatinovka holding a rod⁴¹ is well-known. The rod is often considered to be phallic although the figurine itself is also phallic. However, two other, less well-known figurines (one of them considerably larger) holding a similar rod appear to be male. They are more decorated than the figurine from Sabatinovka and the notches on their arms and rods indicate greater formality and a more central ritual role.

As would be expected from other traditions (although female Tripolye figurines also become more realistic over time), informal and realistic male figurines appear in the middle and late periods, possibly representing elements of disruption since some seem grotesque⁴². In the final, Usatovo phase both realism and variety give way to a single form that is ungendered apart from a curious phallic neck and head.

The early appearance of ritual male figurines, the persistence of sensuality almost throughout the culture and the extension of sensuality and realism to figurines of both genders all suggest that the Tripolye culture negotiated and maintained a gender balance more successfully than many of its predecessors.

In conclusion, within discrete developments in different European figurine traditions there seem to be elements of a possibly generalized (though not uniform) pattern of increasing contestation of the relative dominance and sensuality of early female figurines. These elements might reflect the playing out of gender tensions inherent in the ritual and structural model of the Neolithic package in SE Europe which spread northwards from Greece – tensions which may ultimately have contributed to the as yet unexplained disappearance of figurines themselves. Further studies of individual cultures and including other aspects such as mortuary data (abundant in some cases but scant in most) may help to assess the validity of the ideas presented here. Whatever the merits of particular interpretations in this paper, however, I hope to have persuaded some readers of the wider potential of analysing representations of both maleness and sensuality in these horizons.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² A.P. Pogoševa, *Die Statuetten der Tripolie-Kultur*, in *BAVA*, 7, 1985, p. 159, Abb. 252; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, *BMA*, III, Piatra-Neamț, 1997, p. 356, fig. 104-106.

PRIMA EXEGEZĂ ASUPRA DESCOPERIRILOR CUCUTENIENE ÎNTR-O SINTEZĂ DE ARTĂ PREISTORICĂ EUROPEANĂ

de Nicolae Ursulescu

Cunoașterea etapelor și a modului în care descoperirile de la Cucuteni au pătruns în circuitul științific internațional prezintă importanță nu numai pentru istoricul cercetării civilizației cucuteniene, ci și pentru studierea aspectelor legate de mentalul colectiv referitor la receptarea unor noutăți în domeniul arheologiei. Evident, aceste aspecte sunt în strânsă dependență de posibilitatea oferită informațiilor despre o descoperire arheologică de a pătrunde în literatura de specialitate a limbilor cu cea mai largă circulație dintr-un anumit moment. La sfârșitul secolului al XIX-lea, acest rol revenea incontestabil limbilor franceză și germană, în care se scrisese și o foarte bogată literatură de specialitate. Dacă pătrunderea datelor despre Cucuteni în limba franceză s-a produs oarecum brusc și masiv, în anii 1889-1891, prin intervențiile directe ale unor cercetători români (Al. Odobescu, Gr. Buțureanu¹ și G. Diamandy²), în

¹ Grigore C. Buțureanu, *Notes sur Coucuteni et plusieurs autres stations de la Moldavie du Nord*, în *Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique. Compte-rendu de la dixième session à Paris 1889*, Paris, 1891, p. 299-307.

² G. Diamandy, *Station préhistorique de Coucuteni (Roumanie)*, în *Bulletin de la Société anthropologique de Paris*, 3e série, t. 12, 1889, 4° fasc., p. 582-599; Idem, *Nouvelles idoles de Coucuteni (Roumanie)*, în *Bulletin de la Société anthropologique de Paris*, 4e série, t. I, 1890, 2° fasc., p. 406-408.

³ N. Ursulescu, M.-C. Văleanu, *Debutul culturii Cucuteni în arheologia europeană*, în N. Ursulescu, *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatică*, Iași, 2007, p. 21-62; Idem, *Le début de la culture de Cucuteni dans l'archéologie européenne*, în *Union International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Actes du XV Congrès Mondial*

schimb, în literatura germană datele autorilor români au fost prelucrate prin intermediul unor autori germani, care au avut, în vreun fel, contact cu informațiile arheologice care circulau în spațiul românesc.

„Anonimul” G. Bosshard⁴ este creditat, în literatura arheologică germană⁵, ca fiind primul autor care vorbește, în 1890, despre descoperirile de la Cucuteni, bazându-se mai ales pe informațiile unilaterale pe care le-a preluat dintr-un articol în limba română al lui Gr. Buțureanu⁶. Însă, o tratare amplă despre descoperirile cu ceramică pictată din estul Europei, inclusiv despre cele de la Cucuteni, a fost realizată, câțiva ani mai târziu (1898), de cunoscutul preistorician Moritz Hoernes, care, în sinteza sa asupra artei preistorice europene, le-a încadrat într-un context regional și cronologic mult mai larg⁷.

Moritz Hoernes (1852-1917) a fost director al Muzeului de Istorie Naturală din Viena și primul profesor de preistorie la Universitatea din capitala Imperiului Habsburgic. Lucrarea sa fundamentală despre arta preistorică în Europa, apărută în 1898 (800 p.), a mai cunoscut o ediție revizuită (1915), precum și una postumă, revăzută și completată de Oswald Menghin (1925, 864 p.)⁸. Ne vom ocupa aici doar de modul în care sunt tratate informațiile despre Cucuteni în prima ediție, pentru că, evident, în edițiile ulterioare, comentariile au devenit mai ample, pe măsură ce datele s-au înmulțit, atât direct în ceea ce privește stațiunea eponimă, ca urmare a cercetărilor lui Hubert Schmidt, cât și pentru alte zone care ofereau material comparativ.

Hoernes plasează principalele informații despre Cucuteni (p. 210-215) în cartea a treia a lucrării sale, care tratează plastica neoliticului și a epocii bronzului, anume în capitolul al II-lea, dedicat Traciei și Iliriei – subcapitolul despre Tracia (p. 206-220), împreună cu alte date, despre descoperiri considerate mai mult sau mai puțin asemănătoare, din sudul Bulgariei, Bucovina, Galiția și Transilvania. Această tratare preferențială a problemelor plasticii față de cele ale ceramicii era

(Lisbonne, 4-9 septembre 2006), vol. 46 (Session 75: M. Babeș, Marc-Antoine Kaeser (éds.), *Archéologues sans frontières: Pour une histoire des Congrès archéologiques internationaux*) BAR International Series 2046, Oxford, 2009, p. 47-51.

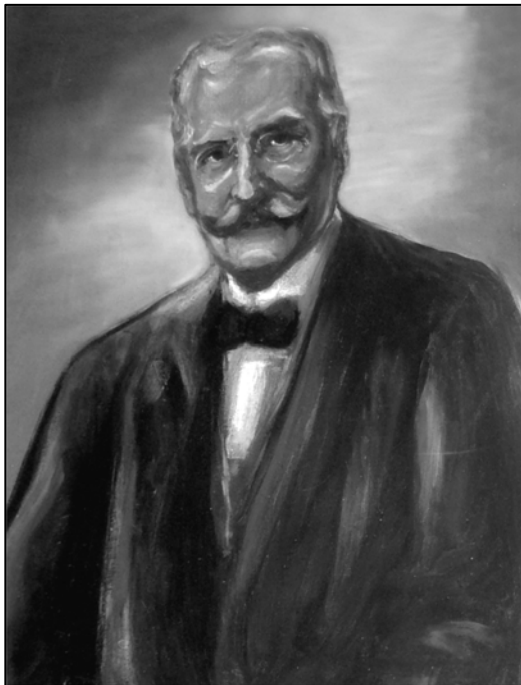
⁴ G. Bosshard, *Die prähistorische Station von Cucuteni*, în *Antiqua*, VIII, 1890, 3-4, p. 25-27 și pl. V.

⁵ M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. Von den Anfängen bis um 500 vor Chr.*, Wien, 1898. p. 210; H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Berlin – Leipzig, 1932, p. 1 și n. 4.

⁶ Grigore C. Buțureanu, *Notiță asupra săpăturilor și cercetărilor făcute la Cucuteni din comuna Băiceni, județul Iași*, în *Archiva Societății Științifice și Literare din Iași*, I, 1889, 3, p. 257-271. Vezi N. Ursulescu, *Prima relatare despre Cucuteni în literatura arheologică germană*, în *Carpica*, 38, 2009, p. 9-17.

⁷ M. Hoernes, *op.cit.*, p. 210-215.

⁸ O. Menghin, *Nachruf*, *Wiener Praehistorische Zeitschrift*, 4, 1917, p. 1-23; J. Filip, *Manuel encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire européenne*, I, Prague, 1966, p. 491.

Moritz Hoernes

în concordanță cu concepția autorului, potrivit căreia modelarea în relief este mai veche decât desenul, care pretinde abstractizare (p. 50-51). Cu toate că respectivul capitol este dedicat plasticii, totuși autorul atinge, în treacăt, și unele probleme ale ceramicii pictate cucuteniene, dar nu mai revine asupra acesteia în cartea a IV-a, în secțiunea special dedicată ornamentelor spiralice de pe vasele din zona traco-illirică (p. 291-306), unde se ocupă de alte descoperiri din Grecia, Bosnia, Ungaria etc. E posibil ca această abordare parțială a descoperirilor de la Cucuteni să fie urmare a opiniei că cele mai importante descoperiri de acolo ar fi fost figurinele de lut, reprezentând idoli⁹.

Cunoștințele lui Hoernes despre Cucuteni se bazează pe două surse mai importante, anume articolul în limba română al lui Gr. Buțureanu din revista „Arhiva” de la Iași¹⁰ și articolul în limba germană al lui G. Bosshard din revista „Antiqua”¹¹, deși citează și broșura lui N. Beldiceanu¹², ale cărei

⁹ G. Bosshard, *op.cit.*, p. 26; M. Hoernes, *op.cit.*, p. 210.

¹⁰ Vezi n. 6.

¹¹ Vezi n. 4.

¹² N. Beldiceanu, *Antichitățile de la Cucuteni*, Iași, 1885.

informații le utilizează doar indirect, prin Buțureanu. Pe parcurs (p. 212, n. 1) se referă și la comunicarea în franceză a lui Buțureanu, publicată în *Actele celui de al X-lea Congres Internațional de Antropologie și Arheologie preistorică de la Paris*¹³, pe care o folosește mai ales pentru faptul că menționează și alte descoperiri din Moldova, similare celor de la Cucuteni, subliniind totodată că ilustrația a rămas identică cu cea din varianta română, uneori nu de calitatea dorită (p. 210). În schimb, nu sunt utilizate deloc cele două articole despre descoperirile de la Cucuteni ale lui George Diamandy (1889 și 1890)¹⁴, care aduceau un plus de informație.

Localizarea geografică a Cucuteniului este destul de aproximativă, stațiunea fiind plasată pe Prut (p. 210). Aceași lipsă de precizie apare și în indicarea locului de descoperire (Cucuteni: p. 211) a celor doi idoli decorați cu incizii, reproduși după Buțureanu, care, însă, menționase clar că doar piesa din fig. I era de la Cucuteni, cealaltă (fig. II) fiind descoperită de N. Beldiceanu la Rădășeni¹⁵.

Reluând o serie de date generale despre stațiunea de la Cucuteni de la cei doi autori consultați, Hoernes acordă credit opiniilor lui Bosshard, de la care preia și unele comentarii personale, față de ceea ce spusese Buțureanu, cum ar fi ideea că stațiunea de pe Dealul Cetățuia ar fi fost doar acropola fortificată, iar locuirile propriu-zise s-ar fi aflat în preajmă, aducând ca argument pantele abrupte ale dealului, existente pe trei laturi¹⁶.

În privința stratigrafiei, are, însă, o opinie diferită despre petele înroșite, cu îngrămădiri de materiale, pe care le consideră a fi vechile vetre (p. 210), spre deosebire de Buțureanu (care credea că ar fi semnul părăsirii stațiunii în urma unui incendiu)¹⁷ și de Bosshard (care crezuse că acestea ar trebui interpretate ca morminte de incinerare ale populației de acolo)¹⁸.

Enumerarea categoriilor de descoperiri, mai apropiată de cea realizată de Bosshard, îl determină pe Hoernes să dateze stațiunea la sfârșitul epocii pietrei și începutul epocii bronzului (p. 210). Ceva mai prudent, Bosshard propusese: perioada târzie a epocii pietrei, eventual în tranziția spre epoca bronzului¹⁹.

Contribuția reală a lui Hoernes apare în analiza amănunțită pe care o face idolilor reproduși de Buțureanu și Bosshard, fără a remarca, însă, faptul că cel de al doilea îi desenase, totuși, într-o altă manieră, menită să redea mai bine volumele²⁰. Autorul remarcă faptul că, deși statuetele cucuteniene sunt puternic schematizate

¹³ Vezi n. 1.

¹⁴ Vezi n. 2.

¹⁵ Gr. C. Buțureanu, *op.cit.*, 1889, p. 269-270.

¹⁶ G. Bosshard, *op.cit.*, p. 25.

¹⁷ Gr. C. Buțureanu, *op.cit.*, 1889, p. 263.

¹⁸ G. Bosshard, *op.cit.*, p. 25-26.

¹⁹ *Ibidem*, p. 26.

²⁰ N. Ursulescu, *op.cit.*, p. 12-13.

(mai ales în ceea ce privește picioarele și capul), redau totuși mult mai bine imaginea corpului omenesc decât statuetele șezânde din câmpia Mariței (p. 211), pe care le analizase în prima parte a subcapitolului referitor la Tracia (p. 206-209). Forma lor generală (cu partea superioară a corpului plată și cu șoldurile și bazinul puternic accentuate) o aseamănă cu cea a figurinelor de marmură din Grecia (Antiparos, Delphi ș.a.). Decorul cu linii incizate, care acoperă în întregime corpul celor două statuete (fig. 41-46), îl interpretează în sensul tatuării corpului, obicei atestat de izvoarele antice la traci, illiri și la alte popoare „barbare”. Remarcă, totuși, faptul că e greu de crezut că oamenii ar fi purtat, în realitate, asemenea tatuaje complete și că, mai curând, acest tip de decor ar fi fost rezervat imaginilor zeilor (p. 211).

Hoernes este și el preocupat de aspectele funerare ale populației de la Cucuteni, fiind înclinat să dea credit ipotezei incinerării, pe baza informațiilor lui Buțureanu despre descoperirea, la Băiceni și lângă Vaslui, a unor cimitire de incinerare în urne (p. 212), dar despre care, în lumina datelor recente, putem afirma, aproape sigur, că datau din perioade istorice mai târzii.

Hoernes (p. 212) regretă faptul că marea colecție particulară a lui N. Beldiceanu (cu peste o mie de piese de tip cucutenian, provenite din mai multe stațiuni arheologice) nu este ilustrată, ceea ce limitează cunoștințele despre descoperirile de tip Cucuteni din Moldova. Arheologul vienez încearcă să suplinească această lipsă prin discutarea unor piese asemănătoare, descoperite în Bucovina și Galiția – provincii care făceau parte atunci din Imperiul Habsburgic.

Astfel, pe baza imaginilor pe care le-a preluat din atlasul istoric al lui Matthäus Much²¹ și dintr-un articol al lui Karl-Adolf Romstorfer din anuarul Muzeului Bucovinei²², discută despre o statueta descoperită la Siret (în locul de unde o cărămidărie a scos lut ani la rând, distrugând o mare așezare pre- și protoistorică)²³, care prezenta, în opinia autorului, indicii clare de redare a steatopigiei (p. 213 și n. 1). Important este și faptul că Hoernes a studiat personal această foarte mică statueta (nu cântărea mai mult de 3 gr.!). Pe baza informațiilor date de conservatorul Muzeului de Istorie Naturală din Viena, Josef Szombathy, care întreprinsese, trei ani la rând, expediții arheologice în Bucovina²⁴, Hoernes remarcă asemănarea stațiunii de la Siret cu cea de la Schipenitz (Șipeniț), de lângă Cernăuți (p. 213).

²¹ M. Much, *Kunsthistorisches Atlas*, Wien, 1889, p. 84, fig. 16.

²² K.A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k.k. Central-Commission”*, în *JBLM*, I, 1893, p. 50, fig. 3-4.

²³ Idem, *Sereth als Fundort archäologischer Gegenstände*, în *Mittheilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung des Baudenkmals*, N.F., XVII, 1891, p. 80-83; V. Prelicz, *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer*, Sereth, 1886; N. Ursulescu, M. Andronic, Fl. Hău, *Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 85-101.

²⁴ J. Szombathy, *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, în *JBLM*, II, 1894, p. 11-21; Idem, *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, în *JBLM*, III,

Consideră că aceste descoperiri din Bucovina, care apar și în estul Galiei, indică răspândirea influențelor foarte timpurii din regiunile sudice, adânc până în estul Europei Centrale, într-o serie de stațiuni poloneze (p. 213).

Dat fiind faptul că în această zonă nu se cunoșteau, la acea dată (și, de altfel, până după cel de al doilea război mondial!), vestigii care să aparțină unor etape mai vechi ale neoliticului, Hoernes, la fel ca mulți alți arheologi ai timpului, a încercat să explice aceste apariții deosebit de evolute doar prin analogii formale. Astfel, el s-a oprit asupra asemănării vaselor cucuteniene de tip amforă cu urnele bitronconice de tip Villanova, considerând că ar fi vorba de răspândiri în direcții diferite, pornind din civilizația myceniană. Încercând să armonizeze decalajul cronologic dintre aceste stațiuni ale epocii târzii a pietrei și Bronzul egeean, Hoernes aduce în discuție faptul că această formă de urnă se regăsește și în Bronzul vechi al Ungariei (p. 213), în felul acesta împingând datarea vestigiilor de tip Cucuteni spre sfârșitul mileniului III, ceea ce era în concordanță cu concepțiile cronologice ale timpului despre datarea neoliticului târziu.

În finalul acestui excurs, Hoernes încearcă să găsească ecouri ale plasticii de tip Cucuteni, prin intermediul stațiunii de la Bilcze-Zlote (de pe Nistru), până în apropiere de Cracovia, discutând, în acest sens, o mică statueta (p. 215, fig. 47) descoperită de G. Ossowski într-o peșteră din acea zonă²⁵.

Pe baza acestor descoperiri de statuete feminine, Hoernes consideră că se conturează un mare cerc cultural, care cuprinde Dunărea de Jos, bazinele Siretului, Prutului și Nistrului, conducând mai departe spre nord, până în zona Cracoviei (p. 215).

În încheiere, dorim să observăm că autorul face distincție între acest cerc cultural și cel transilvănean, cunoscut atunci mai ales prin descoperirile de la Turdaș, despre care tratează în continuare în paginile tratatului său. Astăzi știm, într-adevăr, că Transilvania aparținea cercului cultural Vinča, definit ulterior.

Chiar dacă astăzi multe dintre aserțiunile savantului vienez au fost, evident, depășite de descoperirile efectuate între timp, totuși, includerea descoperirilor cucuteniene în sinteza lui asupra artei preistorice europene – sinteză care s-a bucurat multă vreme de un prestigiu incontestabil – a contribuit decisiv la interesul pe care această civilizație enigmatică din estul continentului l-a stârnit în rândurile arheologilor europeni.

1895, p. 20-24; IV, 1896, p. 131-135; Idem, *Vorgeschichte*, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Bd. XX (Bukowina), Wien, 1899, p. 49-56.

²⁵ G. Ossowski, *Fouilles de la caverne de Wierchowska-Górna*, în *Antiqua*, V, 1887, p. 42, pl. VIII/4.

**LA PREMIÈRE EXÉGÈSE SUR LES DÉCOUVERTES
DE LA CIVILISATION CUCUTENI
DANS UNE SYNTHÈSE D'ART PRÉHISTORIQUE EUROPÉENNE**

Résumé

L'article se rapporte au mode dont la découverte de la civilisation Cucuteni a été reçue à la fin de XIXe siècle dans la littérature archéologique européenne; on analyse, comme une étude de cas, les pages dédiées à cette culture dans la première édition (1898) du bien connu traité du professeur viennois Moritz Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*. Par son oeuvre, le préhistorien autrichien a contribué essentiellement à l'encadrement de la civilisation Cucuteni dans un vaste contexte régional et chronologique. L'analyse de Hoernes se concentre surtout sur la plastique des idoles en argile, bien que quelques références soient aussi faites sur la céramique.

On discute les sources utilisées par Hoernes pour la documentation, s'en soulignant le fait qu'il ait eu aussi la possibilité d'étudier directement quelques matériaux, provenant de Bucovine. Quelques erreurs de documentation, concernant des détails, n'empiètent pas sur l'ensemble de l'analyse entreprise par l'archéologue autrichien. Quant à la datation de la culture, Hoernes, comme d'autres préhistoriens de son temps, en l'absence d'un tableau plus ample de l'évolution du néolithique européen, est obligé à se limiter à des analogies des formes, qui inévitablement ont conduit à des erreurs. Par cette voie, bien qu'il reconnaisse le caractère néolithique des outils en pierre de Cucuteni, il a été tenté de faire un rapprochement entre les urnes du type Villanova et les vases cucuténiens du type amphore. Par suite de cette comparaison des formes, il a grand-peine accepté qu'il s'agirait d'une datation qui dépasse en ancienneté le début de l'Âge du Bronze, même si les vases de Cucuteni s'écriraient parmi les plus anciens exemplaires de ce type d'urne.

La contribution la plus importante de Hoernes consiste dans le fait qu'à la foi de l'analyse des idoles, élargie de Grèce jusqu'à Pologne, il surprend l'existence d'un grand cercle culturel, qui comprend le Bas Danube, les bassins de Siret, Prout et Dniestr jusqu'à la zone de Cracovie. Hoernes fait la différence entre ce cercle et celui représenté par les découvertes de Turdaș, dont nous savons aujourd'hui qu'elles appartiennent à l'horizon culturel Vinča.

Même si beaucoup des assertions du savant viennois ont été évidemment dépassées par suite des découvertes effectuées depuis, cependant l'inclusion de la civilisation cucuténiennne dans sa synthèse sur l'art préhistorique européenne, qui a bénéficié long temps d'un grand prestige parmi les spécialistes, a décisivement contribué à l'intérêt que cette énigmatique civilisation de l'Est du continent ait provoqué entre les archéologues européens.

CU PRIVIRE LA UNELE VASE ENEOLITICE

CU PROTOME PERECHI

de **Dumitru D. Boghian**

Descoperirile arheologice furnizează, adesea, artefacte interesante, care din cauza faptului că au fost recuperate parțial, au fost reconstituite diferit, oferind, în fiecare caz, posibilitatea lansării a diverse ipoteze de lucru, care își așteaptă verificarea ulterioară. În această situație se găsește și un vas zoomorf, descoperit în stațiunea precucuteniană de la Târgu Frumos-*Baza Pătule*¹, a cărui discutare face obiectul prezentei lucrări.

* Comunicare susținută la Sesiunea de comunicări științifice dedicată împlinirii a 90 de ani de la Marea Unire din 1918, Piatra Neamț, 27-28 noiembrie 2008.

¹ Din bogata literatură științifică legată de această stațiune, menționăm doar pe cele care încearcă să redea o sinteză parțială a cercetărilor:

D. Boghian, S. Tudose, *Considerații preliminare asupra utilajului litic din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos*, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 147-174; N. Ursulescu, D. Boghian, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași)*, I, în *Codrul Cosminului*, S.N., 2 (12), 1996, p. 38-72; *Iidem*, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași)*, II, în *Codrul Cosminului*, S.N., 3-4 (13-14), 1997-1998, p. 13-42; *Iidem*, *Influences méridionales dans la phase finale de la civilisation Precucuteni*, în *Codrul Cosminului*, S.N., 6-7, 2000-2001, p. 11-20; N. Ursulescu et alii, *Cercetări interdisciplinare în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iași). Aportul arheozoologiei*, în *ATS*, I, 2002, p. 29-54; *Iidem*, *L'archéologie et archéozoologie dans l'habitat de la culture Precucuteni (l'Énéolithique ancien) de Târgu Frumos (dep. de Iasi-Roumanie)*, în L. Bejenaru (ed.), *Archaeozoology and Palaeozoology Summercourses. Socrates Intensive Programme, Academic Year 2000-2001*, Iași, 2002, p. 101-130; S. Haimovici, *L'étude du matériel archéozoologique provenant de la fosse no. 25 de l'habitat precucutenien de Târgu Frumos*, în L. Bejenaru (ed.), *Archaeozoology and Palaeozoology Summercourses. Socrates Intensive Programme, Academic Year 2000-2001*, Iași, 2002, p. 131-150; S. Haimovici, A. Coroliuc, *The study of the archaeozoological material founded in the pit no. 26 of the Precucuteni III settlement at Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *SAA*, VII, 2000, p. 169-206; N. Ursulescu et alii, *Noi date despre complexe de cult din cultura Precucuteni*, în *Sargetia*, XXX, 2001-2002, p. 61-78; N. Ursulescu et alii, *L'autel peint de l'habitat de Târgu Frumos (dep. de Iasi)*

Fragmentele vasului la care ne referim au fost descoperite la sfârșitul campaniei din vara anului 2003², în sectorul A, casetele E-F/5-6 (fig. 1), în groapa nr. 49 (a fost săpată, a funcționat și a fost umplută în timpul primului nivel de locuire din stațiune), aproape de fundul acesteia, la adâncimea de -1,15 m, de la nivelul actual de călcare, amestecate împreună cu celelalte materiale din conținutul acesteia (oase și coarne, lipituri de vatră și locuință, cenușă, fragmente ceramice decorate cu motive geometrice acoperite cu culoare roșie crudă sau incrustare cu alb. Este vorba de două fragmente ceramice, unul provenind de la partea anterioară și celălalt de la cea posterioară a unui vas cu trăsături zoomorfe, realizate dintr-o pastă alcătuită din argilă amestecată cu cioburi pisate, arsă reducător, inegal, la brun-cenușiu și negru, tipică pentru cultura Precucuteni, faza a III-a³. Suprafața exterioară a acestui vas a fost destul de atent finisată, cu o barbotină fină, dar condițiile de zacere au afectat-o, fiind rugoasă în prezent.

Piesa este reconstituită doar grafic și pare a avea forma unei tipsii ovale, ușor neregulată (diametrele lungi de cca. 13 cm, la partea inferioară, și 15 cm, la cea superioară, și cele scurte de cca. 7-8 cm), cu fundul drept și marginea ușor adusă spre interior, cu o înălțime cuprinsă între 2,8 și 3,2 cm și o grosime de 0,8-1,2 cm.

Primul fragment are reprezentată, oarecum excentric, spre stânga, față de axul longitudinal al vasului, la partea superioară a marginii supraînălțate, o

appartenant a la civilisation Precucuteni (Énéolithique ancien), în SAA, IX, 2003, p. 27-40; N. Ursulescu, *Nouvelles données concernant les croyances magiques des communautés de la civilisation Precucuteni (Énéolithique ancien) de l'Est de la Roumanie*, în *Actes du XIVème Congrès UISPP*, Université de Liège, Belgique, 28 septembre 2001, Section 9 – Section 10 (BAR International Séries 1303), Oxford, 2004, p. 344-345; V. Cotiugă, S. Haimovici, *Fosses culturelles (bothroi) et a caractère cultuel du Néolithique et l'Énéolithique de la Roumanie*, în *XIVème Congrès UISPP*, Université de Liège, Belgique, 2-8 septembre 2001, Section 9 – Section 10 (BAR International Séries 1303), Oxford, 2004, p. 317-324; N. Ursulescu et alii, *Problèmes de la culture Précucuteni a la lumière des recherches de Târgu Frumos (dép. Iași)*, în V. Spinei et alii, (ed.), *Scripta Praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, Iași, 2005, p. 217-260; L. Ellis, *Analysis of Precucuteni Ceramics from Târgu Frumos, Romania*, în V. Spinei et alii (ed.), *Scripta Praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmbovița oblata*, Iași, 2005, p. 261-270; N. Ursulescu et alii, *Locuințele de suprafață cu platformă din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *Codrul Cosminului*, SN, 12 (22), 2006, p. 3-23. A se vedea și rapoartele de săpătură, publicate începând cu 1995 în CCAR (suport hârtie și electronic: <http://archweb.cimec.ro>): 1996, p. 127; 1997, p. 77-78; 1998, p. 77-78; 1999, p. 120-121; 2000, p. 106-107; 2001, 252-254, pl. 68; 2002, p. 314-316; 2003, p. 323-324; 2004, p. 344-346.

² D. D. Boghian et alii, *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în CCAR. *Campania 2003*, București, 2004, p. 323-324 (<http://archweb.cimec.ro>).

³ L. Ellis, *op. cit.*, p. 261-270.

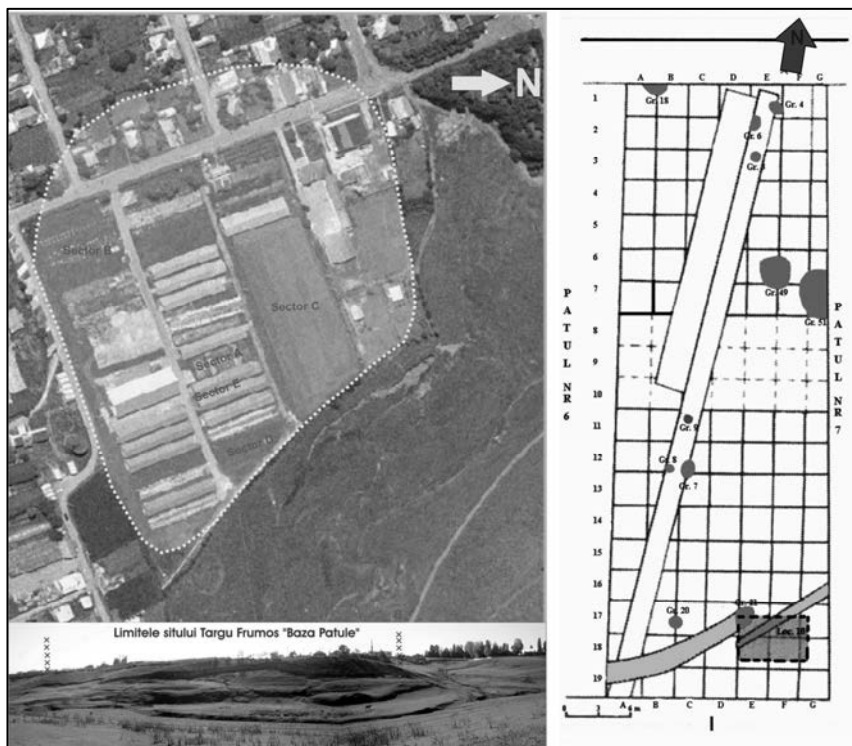

Fig.1. Amplasarea generală a sitului Târgu Frumos-Baza Pătule și planul sectorului A, nivelul 1, cu groapa nr. 49

Fig.2. Târgu Frumos-Baza Pătule. Fragmentele vasului zoomorf.

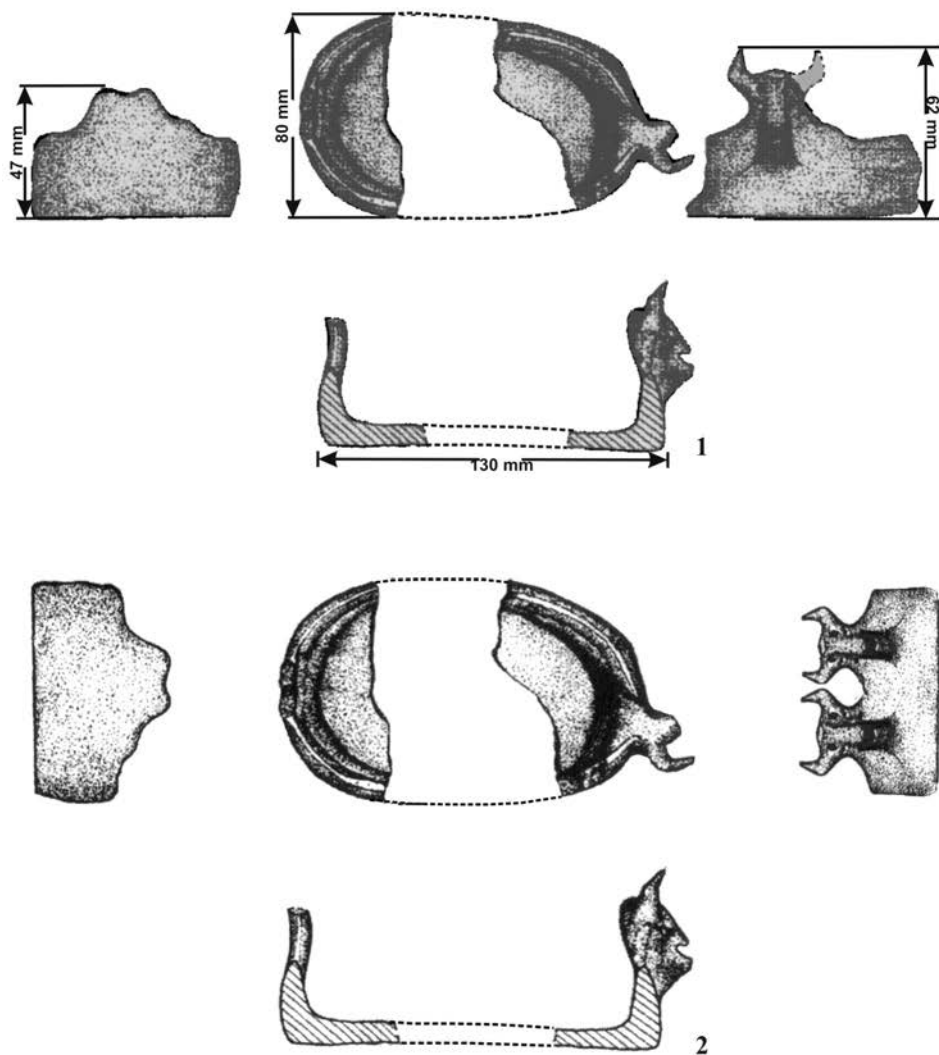

Fig.3. Târgu Frumos-Baza Pătule. Reconstituirea grafică a vasului zoomorf.
1. Prima variantă de reconstituire. 2. Noua propunere de reconstituire

protomă de bovideu, destul de realist tratată (din păcate, un corn nu se mai păstrează), partea alăturată fiind ruptă. Cornul din stânga al protomei și o bună parte a marginii anterioare a vasului au fost rupte din vechime și nu au fost recuperate. Cel de-al doilea fragment, reprezintă partea din spate a vasului zoomorf, cu marginea, de asemenea supraînălțată, prezentând două vârfuri rotunjite, ca un fel de “cornițe” (fig. 2).

Deși inițial, în timpul săpăturii, așa cum am notat și în carnetul de șantier, am considerat că este vorba de “un vas cu două protome de bovidee, reprezentând probabil un vehicul eneolitic”, în urma discuției cu colaboratorii, am acceptat ipoteza potrivit căreia piesa ar putea fi considerată, cu probabilitatea de rigoare, o „bărcuță” cu „prora” și, respectiv, „pupa”⁴. De asemenea, am constatat că reconstrucția grafică inițială conținea o serie de erori, mai ales în ceea ce privește stabilirea relativei simetrii dintre părțile vasului, despărțite de axul longitudinal al acestuia, chiar și în cazul vaselor lucrate doar cu mâna (fig. 3/1).

În mod evident, odată cu aprofundarea investigațiilor și cu refacerea reconstrucției grafice a piesei, astăzi nu mai credem același lucru și propunem o revizuire a ipotezei acceptate anterior. Astfel, noul desen, realizat urmând principiul simetriei respectate oarecum și de olarii precucutenieni, ne conduce la ideea că în partea anterioară, ruptă din vechime, a fost realizată o a doua protomă de bovideu, asemănătoare cu prima, situație în care putem vorbi, cu suficientă certitudine, credem, de un vas zoomorf cu protome duble (pereche) (fig. 3/2).

În altă ordine de idei, dacă ar fi să considerăm acest vas ca fiind un model/machetă de ambarcațiune – monoxilă, „bărcuță” cu „prora” și, respectiv, „pupa”, arătăm că, din investigațiile noastre, nu există decât rare și târzii reprezentări de bovine drept „capete de prora”⁵, cel mai adesea fiind redată animale marine de pradă, capete de lebădă sau rață, capete de cal, animale fantastice, cu rol apotropaic⁶, și niciodată la bărci, ci doar la corăbii mijlocii și

⁴ D. Boghian *et alii*, în *CCAR. Campania 2003*, București, 2004.

⁵ E cazul unei asemenea reprezentări pe prora unei bărci irlandeze din piele (*curragh*), redată într-un desen din secolul al XVIII-lea (A. Păăbo, *The Origins and Expansions of Ancient Boat-Oriented Way of Life*, fig. 14, <http://www.paabo.ca/uirala/ui-ra-la.html>, accesat 25 septembrie 2010).

⁶ Christina Marangou, *Rowers Paddling Sailing Ships in the Bronze Age Aegean*, în *Tropis*, II, 1987, p. 259-270 (<http://ina.tamu.edu/library/tropis/volumes/2/Marangou,%20Christina%20Rowers%20paddling%20ships%20in%20the%20Bronze%20Age%20Aegean.pdf>, accesat 20 august 2010); Eadem, *From Middle Neolithic to Early Bronze Age: Consideration of Early Boat Models*, în *Tropis*, IV, 1991, p. 277-293 (<http://ina.tamu.edu/library/tropis/volumes/4/Marangou,%20Christina%20From%20Middle%20Neolithic%20to%20Early%20Bronze%20Age%20Consideration%20of%20early%20boat%20models.pdf>, accesat 20 august 2010); C. Schuster, A.I.S. Morintz, *Ambarcațiuni și navigație în preistorie. Cu privire specială la Dunărea de Jos și Marea Neagră*, Târgoviște, 2006, p. 33-56, pl. X-LIV; F. Tiboni, *Animal-Shaped Figureheads and the Evolution of a “Keel-Post-Stem” Structure in Nuragic Bronze Models and Boats between the 9th and 7th Centuries BC*, în *International Journal of Nautical Archaeology*, 35, 1, 2006, p. 141-144.

mari etc. Prin urmare, atât forma recipientului cât și protomele zoomorfe de bovidee ne arată că avem suficiente rațiuni să abandonăm ipoteza machetei/modelului de ambarcațiune în cazul acestui vas.

Revenind la ipoteza vasului zoomorf cu protome duble (perechi), arătăm că asemenea artefacte au mai fost descoperite în ariile diferitelor civilizații eneolitice, din spațiul carpato-balcanic și danubian. Astfel, din stațiunea gumelnițenă de la Sultana-*Malul Roșu* (Gumelnița A2-B1, a doua jumătate a mileniului al V-lea BC) provin două capace cu calotele semisferice, având modelate plastic câte două protome de cornute⁷ (foarte probabil bovidee), în partea din față, și una opusă, în partea din spate, între acestea fiind amplasată, o statueta redată în poziție șezând, orientată către protomele duble (pe primul exemplar se păstrează chiar partea inferioară a acesteia, pe celălalt doar urma unde a fost amplasată aceasta, sugerând un atelaj, fig. 4/1-2).

Aceste capace, cu combinații plastice, antropomorfe și zoomorfe, care redau, în mod general dar clar, modelul/macheta unui atelaj eneolitic, poate carul tras de boi, credem că reprezintă cele mai apropiate analogii (culturale și cronologice) pentru vasul descoperit la Târgu Frumos-*Baza Pătule*, **vorbind, credem, de existența destul de timpurie a reprezentării tracțiunii bovinelor pentru deplasarea unor vehicule**⁸. În acest caz ar putea părea plauzibilă și reconstituirea modului de înjugare a bovinelor, sugerat de V. I. Markevici pe baza descoperirii statuetelor zoomorfe de la Florești⁹, în Republica Moldova, datate tot în faza Precucuteni III (fig. 5/1, 4).

Întorcându-ne la arealul de referință, pentru civilizația Cucuteni, din faza A și A-B, se cunosc foarte multe vase cu protome de bovidee, întregi și fragmentare, dar, până în prezent, în cadrul materialelor publicate, nu s-a urmărit dacă acestea sunt numai simple ori dacă se asociază și în perechi (este

De altfel, nici Dr. Dan Monah nu a luat în considerație acest vas ca fiind o posibilă machetă de ambarcațiune (Dan Monah, *Machete de ambarcațiuni din culturile Precucuteni și Cucuteni*, în V. Spinei, C.-M. Mantu, D. Monah (ed.), *Scripta Praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dimbovița oblată*, Iași, 2005, p. 271-294).

⁷ Vasele se găsesc la Muzeul Civilizației Gumelnița din Oltenița, nr. inventar 3845 și 2369 (S. Marinescu-Bîlcu, B. Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul raional Oltenița*, Sibiu, 1967, p. 35, pl. XI/1a-b, XX/3; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică din România*, București, 1974, p. 241-243, fig. 263; R.-R. Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelnițeană. Analiza primară*, București, Monografii III, 2002, p. 52-53, pl. 37/1-2, III/1-2; a se vedea și fișele întocmite de D. Șerbănescu: <http://www.cimec.ro/scripts/PCN/Clasate/detaliiu.asp?k=89159D947DB64E0398B8326308833741>; <http://www.cimec.ro/scripts/PCN/Clasate/detaliiu.asp?k=066D095C856F46328A86966B9B55E0E8> (accesat 17 iulie 2010).

⁸ În sensul de interpretare al acestei descoperiri.

⁹ V. I. Markevici, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoij Moldavji*, Chișinău, 1981, p. 141-142, pl. 97/6. Idem, *Mărturii ale trecutului. Dalekoe-Blizkoe. These Remote Near Ages*, Chișinău, 1985, fig. 25.

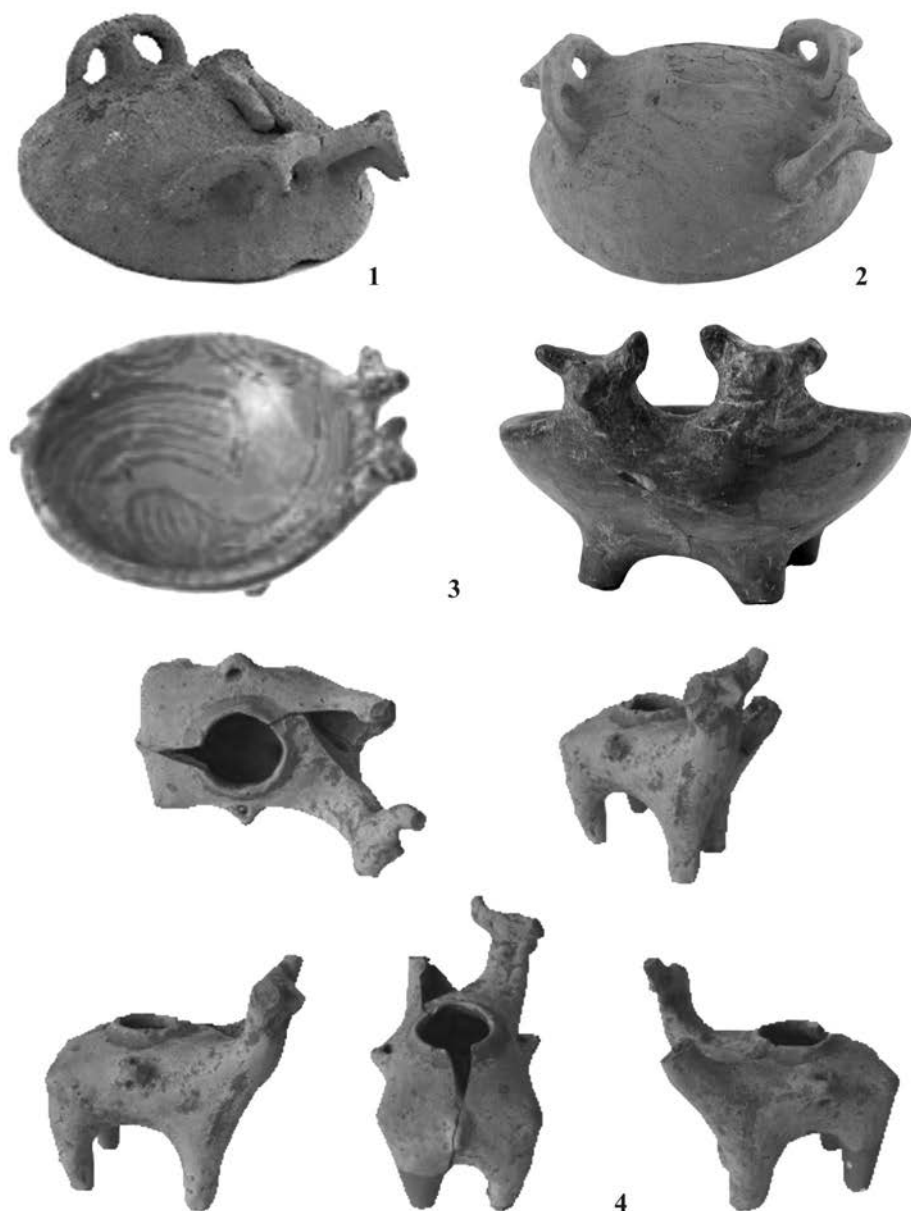

Fig.4. Vase cu protome duble (perechi). 1-2. Sultana-Malul Roșu (apud www.cimec.ro); 3. Colecția Platonov; 4. Košilovcy (apud *Enciclopedia Tripil'skoj kultury*, 2004)

Fig. 5. Reprezentări plastice de animale înjugate, reconstituiri de schelete de bovidee și vase cu protome perechi (duble). 1,4. Florești (Precucuteni III); 2. Krežnica-Jara (TRBK); 3. Vădastra (schelete reconstituite); 5. Țiplești; 6. Soroca-Lac; 7. Trifăuți (Cucuteni B); 8. Radošina (Boleraz/Baden), (1,4, 5-7. apud V. I. Markevici; 2. apud J. Filip; 3. apud B. Gheție, C.N. Mateesco; 8. apud V. Němejčova-Pavúkova, J. Barta)

sugestia noastră!). Am putea vorbi chiar de o „explozie” a reprezentărilor de capete de bovidee pe vasele Cucuteni A, legată, firește, și de importanța acestor animale în viața economică, socială și spirituală a respectivelor comunități (forța bogăției, poziție socială și de gen, rolul taurului celest în strânsă legătură cu Marea Zeiță Mamă în diferitele sale ipostaze etc.), în conexiune intimă cu realitățile arheologice din valea Dunării mijlocii. În această situație, ne-am afla doar în fața unei lacune de cercetare, rezolvarea acesteia fiind o provocare adresată tuturor colegilor care se ocupă de domeniul cucutenian.

În schimb, pentru faza Cucuteni B, se cunosc mai multe vase cu protome duble (perechi), redate atât pe ceramica pictată cât și pe categoria „Cucuteni C”, așa cum este cel din colecția Platonov, cu loc de descoperire neprecizat¹⁰ (fig. 4/3), cel descoperit în situl de la Košilovcy¹¹ (fig. 4/4) – care nu credem că reprezintă animale gemene alipite (siameze), ci sugerează, mai degrabă, două animale alăturate (înjugate?) –, precum și exemplarele fragmentare de la Țiplești (fig. 5/5), Soroca-Lac (fig. 5/6) și Trifăuți (fig. 5/7)¹², situate aproximativ pe același palier cronologic cu descoperirile de la Radošina¹³ (Cultura Boleraz/Baden) în Slovacia (fig. 5/8), Krežnica-Jara¹⁴ (fig. 5/2) și Bronocice¹⁵ (fig. 6/1-2) (TRBK, faza finală), în Polonia, și Szegszentmárton (Baden)¹⁶, în Ungaria. Pe la mijlocul mileniului al IV-lea BC ne aflăm în fața utilizării pe scară largă a tracțiunii animale, evident începuturile acesteia găsindu-se cu mult înainte. Ulterior, în cadrul complexului cultural Horodiștea-Erbiceni-Gordinești, pare că tracțiunea animală devine o acțiune încetățenită, fapt benefic pentru întreaga societate¹⁷.

Chiar dacă cercetările arheozoologice au pus în evidență urme de modificări osteologice clare, produse la nivelul membrelor inferioare ale unor bovine, deocamdată specialiștii în domeniu nu pot să vorbească de o utilizare sistematică și intensivă a tracțiunii animale în eneolitic (civilizațiile Vădastra

¹⁰ *** *Enciclopedia tripil'skoj civilizacij*, vol. 1, Kijv, 2004, p. 413.

¹¹ M. Picišin, V. Konopljă, *Zoomorfna plastika poseleennja Košilovcy*, în *Nauk. Zapiski L'vivs'kogo istoričnogo muzeju*, Vip. 4, 1, 1995, p. 54-57; M. Picišin, în *** *Enciclopedia tripil'skoj civilizacij*, vol. 2, Kijv, 2004, p. 189-190, 398.

¹² V. I. Markevici, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavji*, p. 141-142, pl.97/2-3, 8.

¹³ V. Nêmejcova-Pavúkova, J. Barta, *Aneolithische Siedlung der Boleraz-Gruppe in Radošina*, în *SlovArch*, 25, 1977, p. 433-448.

¹⁴ J. Filip, *Enzyklopädischer Handbuch für Ur- und Frühgeschichte Europas*, I, Prague, 1966, p. 643.

¹⁵ J. Kruk, Sarunas Milisauskas, *Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu*, Kraków 1999, p. 166-170, fig. 53. 1, 3.

¹⁶ N. Kalicz, *Ein neues kupferzeitliches Wagenmodell aus der Umgebung von Budapest*, în *Festschrift für R. Pittioni*, Wien 1976, p. 189-202; M. Bondár, *Korabronzkori kocsimodell Börzöncéröl*, în *Zalai Múzeum*, 4, 1992, p. fig. 8.1.

¹⁷ M. Dinu, *Le complexe Horodiștea-Foltești et le problème de l'indoeuropéanisation de l'espace carpato-danubien*, în *Actes du II-e Congrès International de Thracologie*, București, 1980, p. 35-48.

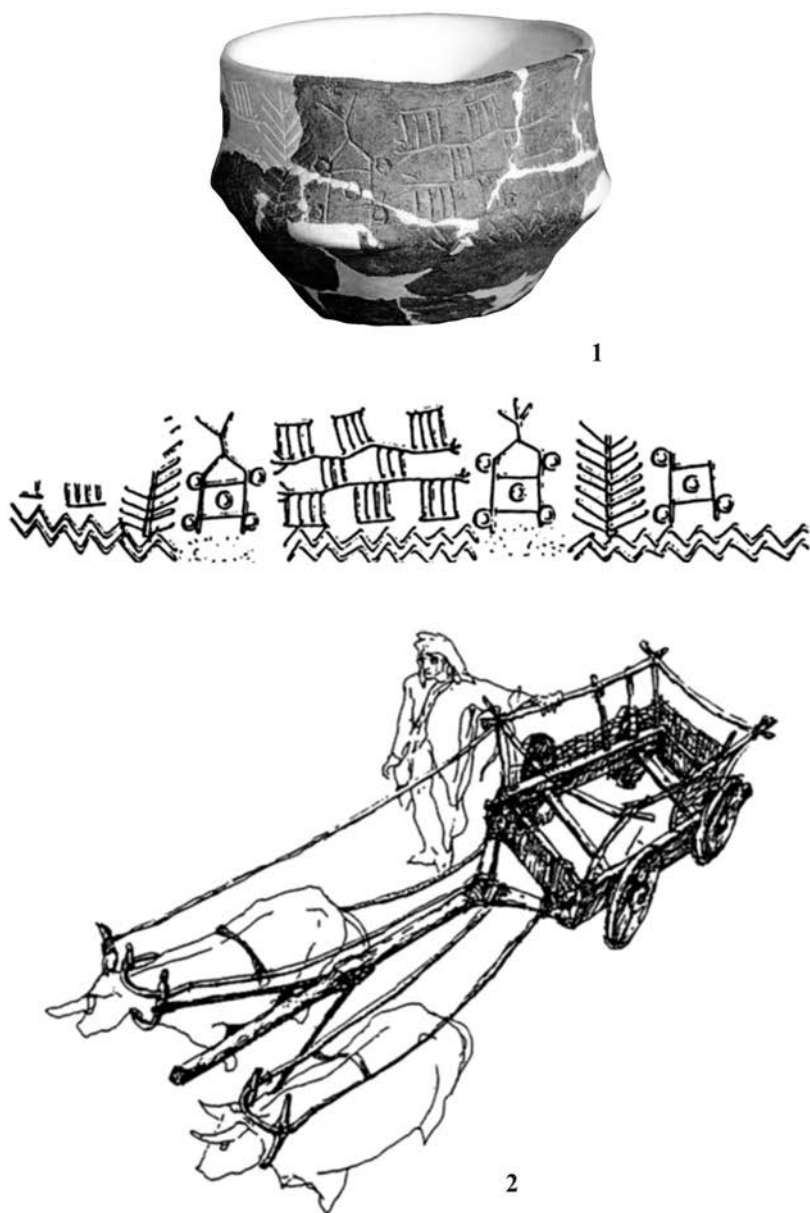

Fig. 6. Bronocice. Reprezentare de car (apud J. Kruk, S. Milisauskas)

(fig. 5/3), Gumelnița și Cucuteni)¹⁸, dar indicii ale acesteia există. La aceste dovezi, pot fi adăugate unele modele/machete din lut de care și roți, brăzdarele din corn de cerb¹⁹ care arată că în eneoliticul clasic carpato-danubian sunt prezente elemente care vorbesc de existența tracțiunii animale.

De altfel, despre locul, rolul și tracțiunii animale, în special a bovinelor, în diferitele sale forme, pentru muncă (tracțiunea plugurilor cu brăzdare de lemn, piatră sau corn și a dispozitivelor de treierat/săanii de treierat/*tribulum*) și pentru deplasarea unor mijloace de transport (săanii, vehicule gen targă, care) s-a vorbit deja, fiind definită așa numita „revoluție a produselor secundare” în cadrul creșterii animalelor și al economiei eneolitice²⁰, cu toate implicațiile de natură socială și spirituală.

În concluzie, credem că vasele cu protome duble (perechi) pot fi considerate, după caz, deci și cel precucutenian de la Târgu Frumos-Baza Pătule, ca redând, direct sau indirect, elementele specifice tracțiunii animale, ca realitate existentă în societățile respective. Analiza atentă și nuanțată a dovezilor deja existente cât și descoperirea altora noi vor aduce, suntem siguri, clarificarea atât de necesară și în această importantă problemă.

¹⁸ B. Gheție, C.N. Mateesco, *L'utilisation des bovins à la traction dans le Néolithique moyen*, în *Atti du VIII-e Congrès Int. des Sciences Pré- et Protohistoriques*, Beograd, 1973, p. 454-461; A. Bălășescu et alii, *Use of Bovine Traction in the Eneolithic of Romania. A Preliminary Approach*, în Gh. Dumitroaia et alii (ed.), *Cucuteni, 120 years of research. Time to sum up*, BMA, XVI, Piatra-Neamț, 2005, p. 277-284.

¹⁹ Vl. Dumitrescu, T. Bănățeanu, *Charrue primitive en bois de cerf, découvert dans la station néolithique de Căscioarele*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 59-64; M. Dinu, *op. cit.*, p. 35-48; Idem, *Clay Models of Wheels discovered in Cooper Age Cultures of Old Europe Mid-fifth Millenium BC*, în *JIES*, 9, 1-2, p. 1-14; Idem, *Sur le début de l'agriculture et du système patriarcal dans le centre et le sud-est de l'Europe*, în *SAA*, II, Iași, 1995, p. 59-75; M. Bondár, *A kocsí a késő rézkori Európában*, în *Archaeologiai Értesítő*, 129, 1-2, 2005, p. 5-34.

²⁰ A.G. Sherratt, *Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution*, în I. Hodder, G. Isaac, N. Hammond (Eds.), *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke*, Cambridge, 1981, p. 261-305; Idem, *The Secondary Exploitation of Animals in the Old World*, în *World Archaeology*, 15, 1983, p. 90-104; Idem, *La traction animale et la transformation de "l'Europe néolithique"*, în P. Pétrequin et alii (Eds.), *Premiers chariots, premiers araires. La diffusion de la traction animale en Europe pendant les IVe et IIIe millénaires avant notre ère*, Paris, p. 329-60; J. Chapman, *The "Secondary Products Revolution" and the Limitations of the Neolithic*, în *Bulletin of the Institute of Archaeology*, 1982, p. 107-122; S. Milisauskas, J. Kruk, *Utilization of cattle for traction during the later Neolithic in southeastern Poland*, în *Antiquity*, 65 (248), 1991, p. 562-566; P. Bogucki, *Animal Traction and Household Economies in Neolithic Europe*, în *Antiquity*, 67, 1993, p. 492-503; E. Niesiolowska-Sreniowska, *The Early TRB "Ploughmarks" from Sarnowo in Central Poland: A New Interpretation*, în *Oxford Journal of Archaeology*, 18, 1, 1999, p. 17-22; L.B. Kirtcho, *The Earliest Wheeled Transport in Southwestern Central Asia: New Finds from Altyn-Depe*, în *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, Vol. 37, 1, 2009, p. 25-33.

CONSIDÉRATIONS SUR LES QUELQUES VASES ÉNÉOLITHIQUES AVEC PROTOMÉS PAIRES

Résumé

Dans cet article, l'auteur discute sur un vase avec protomés zoomorphes doubles (paires), découvert dans l'habitat Précucuteni III de Târgu Frumos – Baza Pătule, en abandonnant l'hypothèse que cette pièce aurait été un modèle de bateau préhistorique. Outre cela, les comparaisons avec d'autres vases pourvues des protomés paires, découverts dans la zone des cultures néolithiques (Gumelnitsa, Cucuteni, TRBK) et l'analyse d'autres catégories d'objets (représentations zoomorphes plastiques, les modèles des roues et des chariots, charrues socs en bois de cerf et les données archéozoologiques, etc.) ont permis à l'auteur de lier le vase en discussion avec la vaste catégorie des vases avec protomés zoomorphes doubles (paires) étant, peut-être, l'une des premières preuves de la représentation de la traction animale, inclus dans la so-disant révolution des produits secondaires énéolithiques.

LEGENDE DES FIGURES

- Fig.1.** L'emplacement générale du site Târgu Frumos – *Baza Pătule* et le plan du Secteur A, avec la fosse no. 49.
- Fig.2.** Târgu Frumos – *Baza Pătule*. Les fragments du vase zoomorphe.
- Fig.3.** Târgu Frumos – *Baza Pătule*. Reconstitutions graphiques du vase zoomorphe. 1. La première variante de la reconstruction; 2. Nouvelle proposition pour la reconstruction.
- Fig.4.** Vases avec protomés double (paires). 1-2. Sultana-Malul Roșu (apud www.cimec.ro); 3. Collection Platonov; 4. Košilovcy (apud *Enciclopedia Tripil'skoj kultury*, 2004)
- Fig. 5.** Représentations plastiques des animaux attelés, les reconstitutions des squelettes de bovines et vases avec protomés paires (doubles). 1.4. Floresti (Précucuteni III); 2. Krežnica-Jara (TRBK); 3. Vădastra (squelettes reconstitués); 5. Țiplești; 6. Soroca-Lac, 7. Trifăuți (Cucuteni B) 8. Radošina (Boleraz/Baden), (1,4, 5-7. apud V. I. Markevici; 2. apud J. Filip; 3. apud B. Gheție, C.N. Mateesco; 8. apud V. Nămejcova-Pavúková, J. Barta).
- Fig. 6.** Bronocice. Représentation du chariot (apud J. Kruk, S. Milisauskas).

PINTADERE DESCOPERITE ÎN SITUL CUCUTENIAN DE LA FULGERIȘ, JUD. BACĂU

de Lăcrămioara-Elena Istina

Așezarea cucuteniană de la Fulgeriș-*La 3 cireși* / *Dealul Fulgeriș*, com. Pâncești, jud. Bacău (fig. 1, 2) este situată în partea de sud-est a județului Bacău, pe stânga Siretului, și a fost descoperită în urma periegezelor efectuate de Marilena Florescu și Viorel Căpitanu în anii '60¹, fiind cercetată inițial printr-un sondaj efectuat de Viorel Căpitanu în 1987-1988². Începând cu anul 2003³, săpăturile în acest sit au fost reluate, cercetându-se până în prezent 393,5 mp din suprafața (de circa 1 ha) a așezării. Stratigrafic, situația sitului se prezintă astfel: cel mai vechi nivel de locuire este din perioada eneolitică (cultura Cucuteni, faza A₃); urmează apoi un nivel datat la începutul epocii bronzului (cultura Costișa); ultimul nivel de locuire fiind din epoca geto-dacă (secolele I î.Hr.-I d.Hr.) – cu precizarea că straturile aparținând epocii bronzului și epocii geto-dace sunt distruse de factori naturali și antropici, păstrându-se doar materiale sau gropi din aceste perioade, ce deranjează stratul cucutenian.

Prin cercetările efectuate în perioada 2003-2010, perioadă în care s-au trasat 11 secțiuni arheologice (de la S I la S XI), au fost surprinse un număr de

¹ V. Căpitanu, *Cercetări arheologice de suprafață pe teritoriul județului Bacău (II)*, în *Carpica*, XIV, Bacău, 1982, p. 148.

² Idem, *Raport de săpătură Fulgeriș (jud. Bacău)*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, p. 50, nr. 108.

³ Al. Artimon et alii, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct Dealul Fulgeriș / La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2003, 2004*, p. 124-125, nr. 74; L.E. Istina et alii, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct Dealul Fulgeriș / La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2004, 2005*, p. 152-153, nr. 100, pl. 15; L.E. Istina, *Observații privind cercetările arheologice în situl cucutenian de la Fulgeriș, jud. Bacău. Campania 2004*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 55-75; L.E. Istina et alii, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct Dealul Fulgeriș / La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2005, 2006*, p. 162-166, nr. 79, pl. 29; L.E. Istina et alii, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct Dealul Fulgeriș/La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2006, 2007*, p. 158-160, nr. 82, pl. 36; L.E. Istina et alii, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct Dealul Fulgeriș / La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2007, 2008*, p. 139-141, nr. 69; L.E. Istina, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct: Dealul Fulgeriș / La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2008, 2009*, p. 301-303, nr. 149.

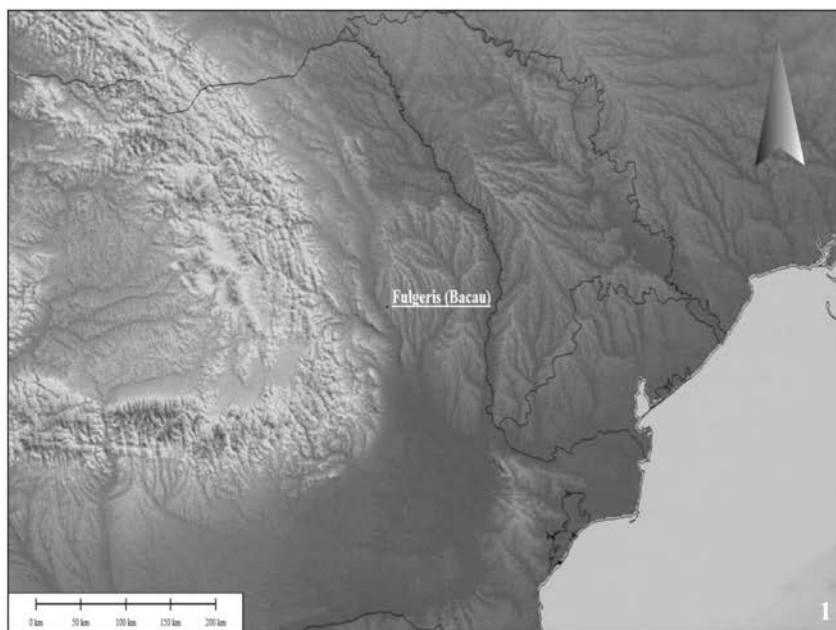

Fig. 1. Fulgeriș- *La 3 cireși*: 1. hartă prezentând situarea localității Fulgeriș, jud. Bacău;
2. vedere asupra Dealului Fulgeriș

cinci locuințe cucuteniene, confecționate din lut pe structură de lemne, fără platformă, construite direct pe sol. Au mai fost descoperite un număr de 39 de gropi, unele datând din perioada eneolitică, una din epoca bronzului, dar majoritatea sunt din epoca geto-dacă. Artefactele cucuteniene descoperite în urma cercetărilor sunt numeroase și prezintă interes pentru această cultură, fapt ce ne-a determinat să publicăm pintaderele care fac obiectul acestui articol.

Merită să menționăm, înainte de a analiza aceste piese, și faptul că în cadrul sitului au fost întreprinse și o serie de analize interdisciplinare, cum ar fi analiza materialului osteologic de către regretatul Sergiu Haimovici⁴, analiza efectuată de dr. Bogdan Constantinescu pe un topor din cupru în cadrul programului ARCHAOMET⁵, alte analize pe ceramică fiind în curs la Institutul de Arheologie Iași. În 2009, specialiștii de la Platforma de formare și cercetare interdisciplinară în domeniul arheologiei – *ARHEOINVEST* – de la Universitatea „A.I. Cuza” Iași, au efectuat investigarea non-distructivă a sitului⁶, prin cercetări geomagnetice și cercetări arheofizice. În urma acestor acțiuni au rezultat, în zona de legătură a promontoriului pe care se află așezarea cu restul dealului, două prezențe magnetice, care ar fi putut însemna șanțuri de apărare. Această situație a fost verificată prin cercetările arheologice întreprinse în 2010, prin care s-au confirmat prezența fortificațiilor surprinse prin cercetările non-distructive. Astfel, așezarea cucuteniană de la Fulgeriș era protejată cu două șanțuri de apărare, ambele fiind datate în această cultură după situația din teren.

În acest material ne-am propus să prezentăm o categorie de piese mai rare pentru această cultură, și anume pintaderele descoperite în situl de la Fulgeriș, din ultimele campanii. Silvia Marinescu-Bîlcu definește această categorie de piese astfel: „obiect de lut ars, având dimensiuni de câțiva cm, cu o mică apucătoare verticală perforată uneori orizontal și cu baza circulară, ovală sau rectangulară, decorată în tehnica inciziei sau a exciziei, cu motive unghiulare (zigzaguri, cruci, labirinturi) și spiralice”⁷. Cuvântul provine din limba spaniolă și înseamnă „pecete”.

În continuare vom prezenta cele trei pintadere descoperite în urma cercetărilor arheologice de la Fulgeriș⁸:

⁴ S. Haimovici, A. Vornicu, *Studiul arheozoologic al resturilor faunistice din situl Fulgeriș-Cucuteni A (com. Pâncești, jud. Bacău)*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 357-372.

⁵ L.E. Istina, *A Copper Axe found in the Cucuteni settlement of Fulgeriș (Bacău County)*, în *AMT*, III, 2008, p. 75-85.

⁶ Colectivul cercetărilor fiind format din: dr. Felix-Adrian Tencariu, Lăcrămioara Elena Istina, Andrei Asăndulesei, Diana-Măriuca Vornicu, Bogdan Venedict, Radu Balaur, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct: Dealul Fulgeriș / La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2009*, 2010, nr. 123.

⁷ S. Marinescu-Bîlcu, *Pintaderă*, în *EAIVR*, vol. III (M-Q), 2000, p. 321.

⁸ Piesele au fost restaurate de Iulia Voinescu și Petru Voinescu, desenate de Andra-Iuliana Ciocârlan, cărora le mulțumim și pe această cale pentru sprijinul și colaborarea de care au dat dovadă.

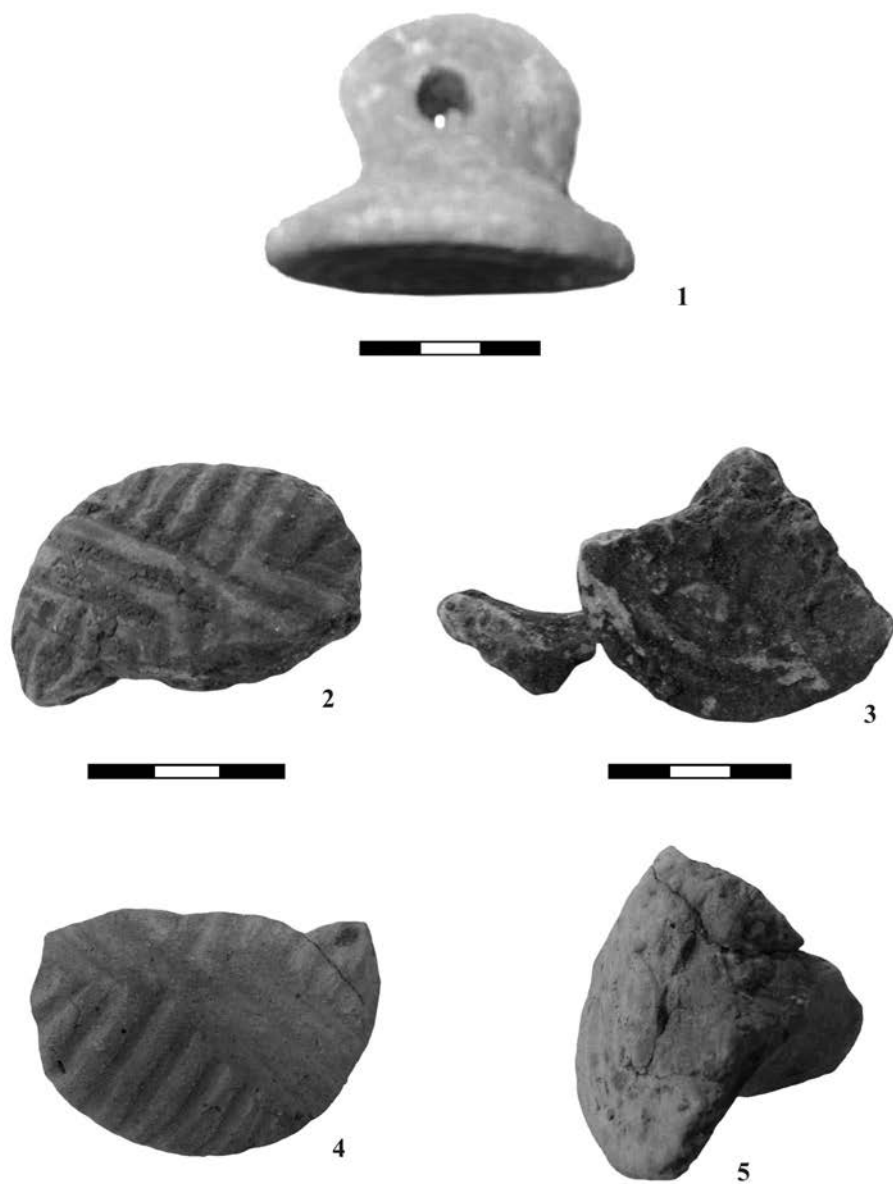

Fig. 2. Pintadere descoperite la Fulgeriș, înainte și în cursul procesului de restaurare

1. **Pintaderă**, nr. inv. 35.329⁹, descoperită în secțiunea S II/ 2004, □ 8, la adâncimea de -0,30-0,40 m, în stratul de cultură cucutenian în zona estică a locuinței L₂, dar nu în perimetrul acesteia. Piesa este modelată din pastă semifină, de culoare brună, cu cioburi pisate folosite ca degresant, cu urme de ardere secundară. A fost descoperită întreagă, prezentând o mică spărtură, nepătrunsă integral, pe disc. Dimensiuni: H = 4 cm, D disc = 5,1 cm. Partea activă a piesei, de formă circulară, este decorată cu o spirală, ce pornește din centru și acoperă întreg discul. Prezintă un mâner semicircular, perforat orizontal (fig. 2/1; 3/1; 4/1).

2. **Pintaderă**, nr. inv. 35.289¹⁰, descoperită în secțiunea S IX/ 2007, □ 18a, la adâncimea de -0,55, făcând parte din inventarul gropii Gr. 33, o groapă cucuteniană de mari dimensiuni, descoperită în partea sudică a locuinței L₅. Piesa este modelată din pastă semifină, de culoare cărămidie, cu cioburi pisate mărunț ca degresant. A fost descoperită în stare fragmentară, păstrându-se o proporție de circa 70% din disc, apucătoarea fiind reconstituită după urma acesteia păstrată la bază. Dimensiuni: H = 3,5 cm, D max = 5,4 cm. Discul este aproximativ circular, decorat cu motive geometrice: linii care se intersectează, formând triunghiuri pe alocuri (fig. 2/2, 4; 3/2; 4/2).

3. **Pintaderă**, nr. inv. 35.290¹¹, descoperită în secțiunea S IX/ 2007, □ 3b, la adâncimea de -0,55 cm, fiind descoperită sub resturile locuinței L₅, care s-a materializat printr-o depunere substanțială de ceramică spartă *in situ* amplasată în zona carourilor □ 1-6, între adâncimile -0,30-0,45 m (de remarcat, în urma cercetării, prezența îndeosebi a ceramicii nedecorate); sub resturile acestei locuințe s-a profilat o groapă, Gr. 35, în care a fost descoperită ceramică cucuteniană, o parte întregibilă, o statueta masculină fragmentară, o statueta feminină deasemeni fragmentară, pintadera descrisă mai sus, precum și resturi de oase calcinate descoperite în baza unui vas grosier, fragmente ceramice pictate tricrom și multă cenușă la bază, fapt ce ne poate sugera că această groapă să fie una de fundare pentru locuința L₅¹².

Piesa este modelată din pastă semifină, de culoare cărămiziu deschis, cu cioburi pisate folosite ca degresant; prezintă urme de ardere secundară. A fost descoperită în stare fragmentară, păstrându-se un fragment din disc și apucătoare, lipsind, practic, o parte din piesă pe verticală. Dimensiuni: H = 4 cm, D max = 5 cm. Discul e de formă aproximativ circulară, iar apucătoarea de formă

⁹ Publicată în următoarele cataloage de expoziție: L.E. Istina (coord.), *Cucuteni – un univers mereu inedit*, Iași, 2006, p. 40; Eadem, *Mirajul așezărilor cucuteniene din județul Bacău: Lichitișeni, Țigănești, Fulgeriș*, Bacău, 2009, p. 34, nr. 104.

¹⁰ Inedită.

¹¹ Inedită.

¹² Vezi: L.E. Istina *et alii*, *Fulgeriș, com. Pâncești, jud. Bacău, Punct Dealul Fulgeriș / La 3 cireși*, în *CCAR. Campania 2007, 2008*, p. 139-141, nr. 69; <http://www.cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2008/cd/index.htm>.

Fig. 3. Fulgeriș-La 3 cireși. Pintadere:
1. nr. inv. 35.329; 2. nr. inv. 35.289; 3. nr. inv. 35.290

tronconică, păstrându-se vârful acesteia. Decorul de pe disc este realizat într-o manieră neglijentă, fiind practic incizate niște scrijelituri efectuate în lutul moale cu un obiect ascuțit; din partea păstrată a discului se pot observa trei semicercuri, însă modul de realizare și partea păstrată nu ne pot permite interpretarea decorului (fig. 2/3, 5; 3/3; 4/3).

Studiind – alături de materialul rezultat din săpăturile recente – loturile din colecțiile vechi, constatăm că cele 3 piese prezentate aici sunt singurele de acest tip descoperite până în prezent la Fulgeriș. Putem observa că este vorba de o piesă cu apucătoarea perforată (nr. inv. 35.329), una sigur cu apucătoarea neperforată (nr. inv. 35.290) și una la care presupunem că apucătoarea era neperforată (nr. inv. 35.289). De asemenea, o piesă are decorul spiralic (nr. inv. 35.329), una geometric (nr. inv. 35.289), iar la ultima presupunem că ar fi fost spiralic (nr. inv. 35.290).

Această categorie de piese a stârnit în rândul specialiștilor diverse semne de întrebare, mai ales în ceea ce privește utilizarea acestora. Diferențele de opinie au fost generate și de timpul și spațiul larg în care aceste obiecte au fost folosite, fiind „foarte frecvente în multe din culturile neolitice și eneolitice din S-E Europei și chiar în Europa Centrală (...) Cele mai vechi piese din România aparțin culturii Starčevo-Criș (neolitic timpuriu), ele întâlnindu-se și în neoliticul dezvoltat (cultura Vinča-Turdaș), precum și în perioada eneolitică (culturile Gumelnița, Precucuteni, Cucuteni, Aldeni etc.)”¹³.

Majoritatea concluziilor la care s-a ajuns până în prezent, admit că aceste piese erau folosite pentru tatuarea corpului uman, precum și pentru imprimarea țesăturilor sau ștanțare.

Pentru arealul cucutenian putem menționa următoarele situri în care au fost descoperite astfel de piese: Poduri-Dealul Ghindaru (jud. Bacău)¹⁴, Bodești-Frumușica (jud. Neamț)¹⁵, Hăbășești-Holm (jud. Iași)¹⁶, Scânteia-La nuci (jud. Iași)¹⁷, Berești-Dealul Bulgarului (jud. Galați)¹⁸ etc. În ceea ce privește alte culturi, cum ar fi descoperiri aparținând culturii Gumelnița, putem

¹³ S. Marinescu-Bîlcu, *op.cit.*

¹⁴ D. Monah et alii, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA, XIII, Piatra-Neamț, 2003, p. 197-198, fig. 219-224.

¹⁵ C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București, 1946, p. 72-73.

¹⁶ Vl. Dumitrescu et alii, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 460, fig. 44/ 1, 5; p. 464, fig. 47/ 11; p. 466.

¹⁷ M. Mantu (coord.), *Scânteia. Cercetare arheologică și restaurare*, Catalog de expoziție, Iași, 1999, p. 141, nr. 352.

¹⁸ I.T. Dragomir, *Eneoliticul din sudul Moldovei*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (coord.), *Cucuteni aujourd'hui*, BMA, II, Piatra-Neamț, 1996, fig. 6/5.

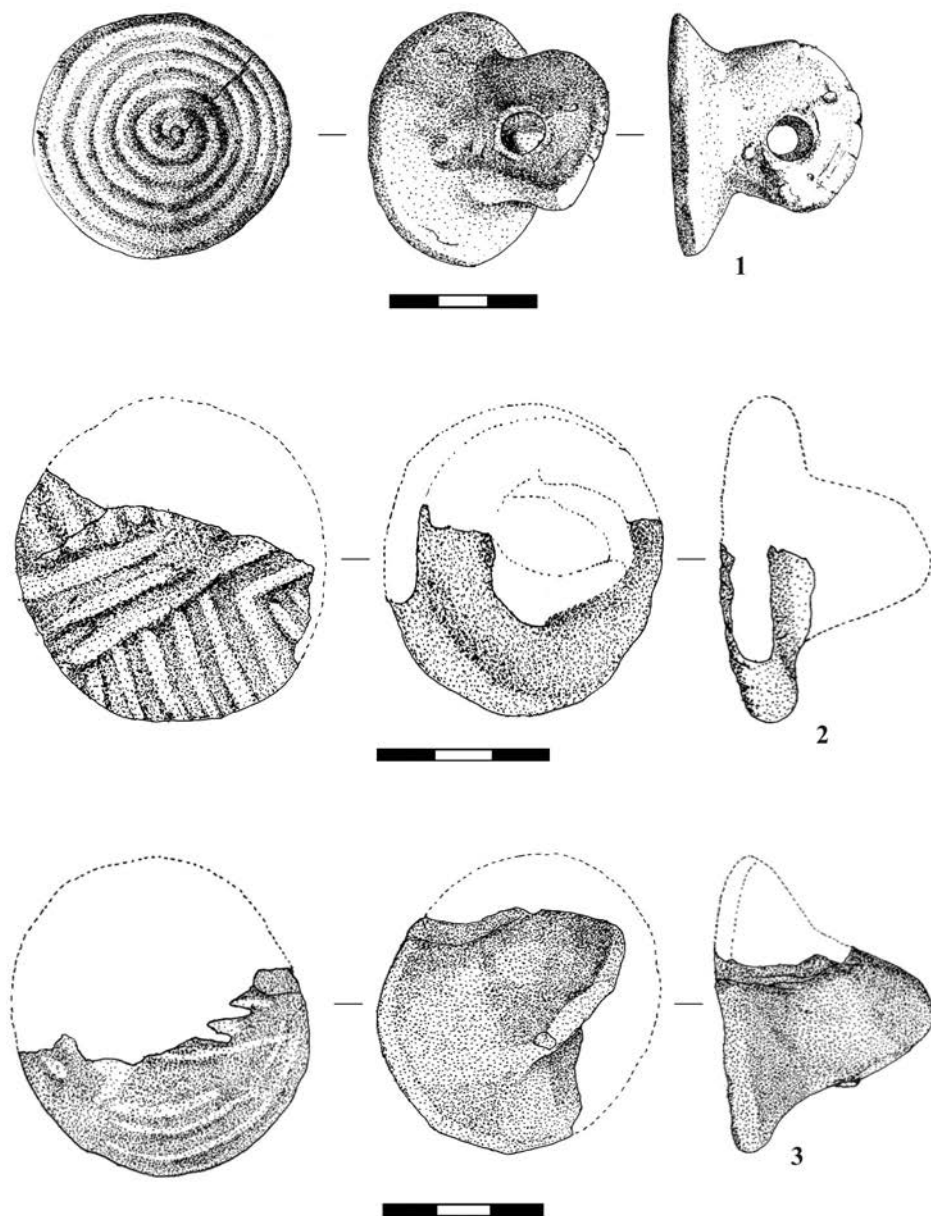

Fig. 4. Fulgeriș-La 3 cireși. Pintadere:
1. nr. inv. 35.329; 2. nr. inv. 35.289; 3. nr. inv. 35.290

menționa un articol apărut recent care prezintă piese de acest tip deținute de muzeul din Buzău, precum și câteva interpretări ale acestora¹⁹.

Considerăm utilă publicarea acestor categorii de piese, atât pentru realizarea unor lucrări sintetice, cât și pentru o cunoaștere a acestora în contextul altor descoperiri similare. Într-o viitoare lucrare monografică a stațiunii de la Fulgeriș, vom încadra aceste obiecte în contextul materialelor descoperite și după această dată.

PINTADÈRES DÉCOUVERTES AU SITE CUCUTENIEN DE FULGERIȘ, DÉP. DE BACĂU

Résumé

Dans cet article on a présenté trois pintadères découvertes pendant les fouilles archéologiques entreprises au site cucutenien de Fulgeriș, dép. de Bacău, qui appartient de la phase A₃ de l'évolution de cette culture.

Deux pintadères sont décorées par le motif de la spirale (35.290 et 35.329) et une est décorée par le motif géométrique. Ce type de pièces est découverte dans les cultures Néolithiques et Énéolithiques du sud-est de l'Europe, en notre pays étant découvertes dans les cultures de Néolithique telles que Starčevo-Criș, Vinča-Turdaș et dans les cultures de Chalcolithique telles que Gumelnița, Precucuteni, Cucuteni, Stoicani-Aldeni etc.

On suppose que ces pièces ont été utilisées en préhistoire pour le tatouage du corp humaine mais, possible, aussi pour imprimer des motifs colorés sur les tissus.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Fulgeriș- *La 3 cireși*: 1. carte avec la localité de Fulgeriș, dép. de Bacău; 2. photo de la Colline de Fulgeriș

Fig. 2. Pintadères découvertes à Fulgeriș, après et au cours de la restauration

Fig. 3. Fulgeriș-*La 3 cireși*. Pintadères: 1. no. 35.329; 2. no. 35.289; 3. no. 35.290

Fig. 4. Fulgeriș-*La 3 cireși*. Pintadères: 1. no. 35.329; 2. no. 35.289; 3. no. 35.290

¹⁹ E. Paveleț, L. Grigoraș, *Catalogul pintaderelor din colecția de arheologie a Muzeului Județean Buzău*, în *Mousaios*, XI, 2006, p. 35-47.

UN ANSAMBLU CUCUTENIAN DE FIGURINE ZOOMORFE ȘI CONURI DE LUT DESCOPERIT LA PODURI-DEALUL GHINDARU

de **Constantin Preoteasa**
și **Dumitru Bostan**

În urma cercetărilor arheologice efectuate în anul 2007 în cadrul bine-cunoscutului *tell* de la Poduri-Dealul Ghindaru (fig. 1/1, 2) a fost făcută o descoperire deosebit de interesantă prin prisma spectaculozității și unicității sale, pe care o vom aborda pe larg în cele ce urmează atât din punct de vedere arheologic, cât și în ceea ce privește complexitatea restaurării și conservării, în vederea valorificării expoziționale și publicistice¹.

Aceasta constă într-un ansamblu format din 35 de piese de lut, respectiv 20 de figurine zoomorfe (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8) și 15 conuri (7/1-9; 8/1-6). Cu excepția unei figurine zoomorfe (3/1) și a unui con (7/1), care erau din lut ars până la brun-roșiatic, toate celelalte piese ale ansamblului erau din lut nears, de culoare gălbuie și foarte friabile (fig. 3/2-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/2-9; 8/1-6), cele din urmă constituind din acest punct de vedere o descoperire deosebită unică pentru întreg arealul complexului cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie. Ele au fost realizate din argilă cu mai mult sau mai puțin nisip în compoziție, folosit ca degresant. Doar două dintre conurile de lut nears sunt întregi (fig. 7/2, 9), celelalte 33 de piese fiind fragmentare (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1, 3-8; 8/1-6).

Figurinele zoomorfe (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8) sunt modelate stilizat, fiind dificil sau chiar imposibil de determinat la nivel de specie. Capul acestora se păstrează în puține cazuri, fiind în general slab

¹ Informații succinte despre această descoperire au mai fost prezentate anterior în Gh. Dumitroaia et alii, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CCAR. Campania 2007*, București, 2008, p. 231; Gh. Dumitroaia et alii, *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C (2005-2009)*, BMA, XXII, Piatra-Neamț, 2009, p. 50, 113, nr. 239-273.

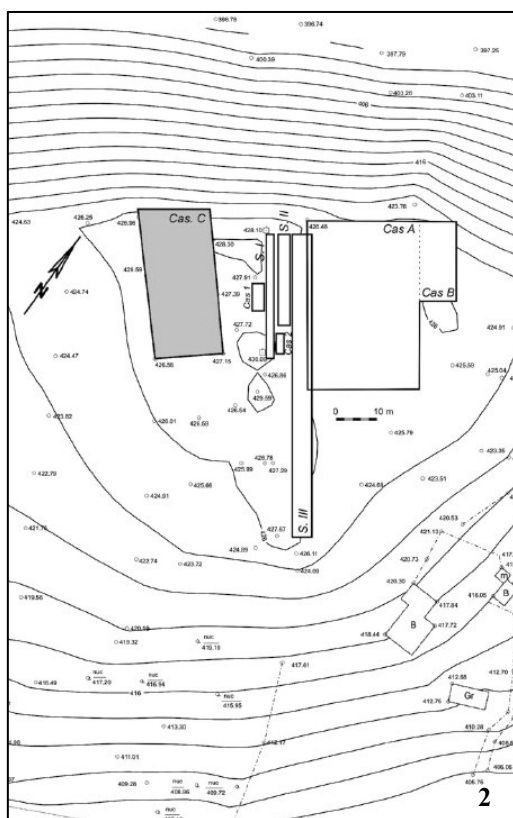
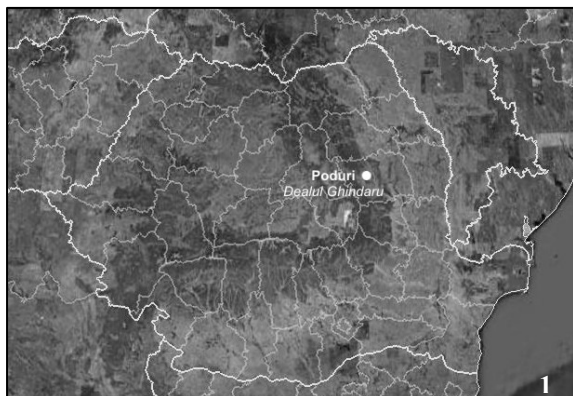

Fig. 1. Poduri-Dealul Ghindaru: 1 – amplasarea stațiunii; 2 – planul săpăturilor arheologice efectuate până în prezent (după Gh. Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 10, fig. 1).

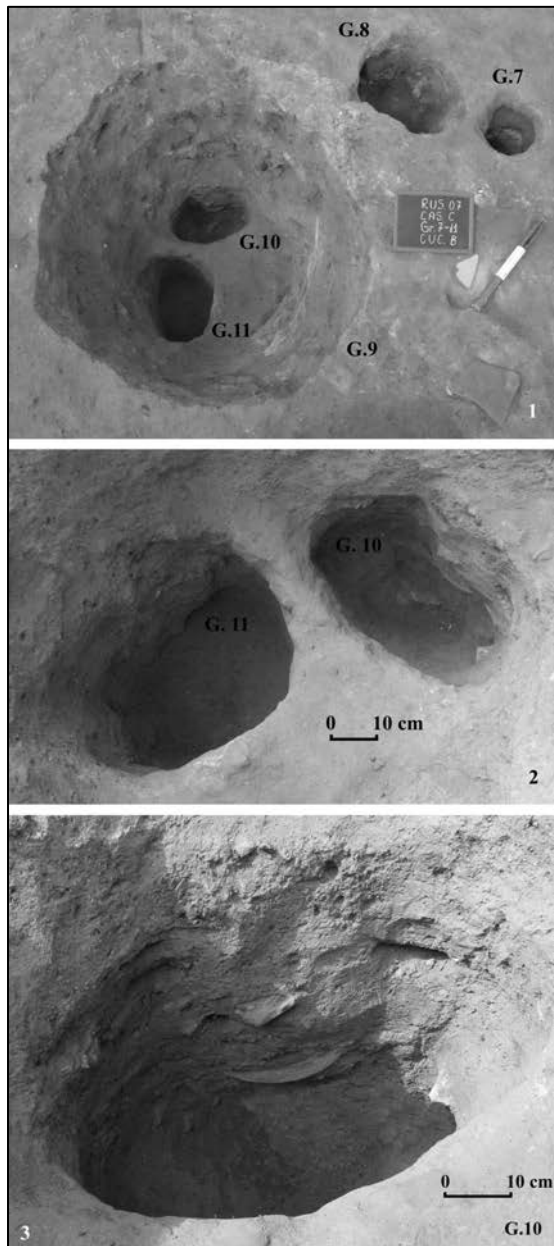

Fig. 2. Poduri-Dealul Ghindaru. Ansamblu de gropi din etapa Cucuteni B₁:
 1 – gropile 7-11 (G. 7-11) (după Gh. Dumitroaia *et alii*, 2009, p. 50); 2 – gropile 10 și 11 (G.10, G.11); 3 – groapa 10 (G.10). Foto: R. Munteanu.

individualizat și prevăzut cu mici proeminențe laterale, ce redau probabil coarnele și / sau urechile (fig. 3/1-4; 4/1, 2; 5/2, 3; 6/5-7). Majoritatea obiectelor păstrează corpul alungit, în general masiv (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-4). Picioarele – acolo unde poate fi semnalată prezența lor – sunt unite două câte două (fig. 3/1-4; 4/2-4; 5/1, 3; 6/2, 8). Cozile animalelor sunt redată prin proeminențe conice scurte sau alungite în jos (fig. 3/1-4; 4/1-3; 5/1; 6/2). Una dintre piesele de lut nears are la partea inferioară a corpului – pe stânga – un șir ușor arcuit format din trei împunsături relativ simetrice (fig. 3/2). Alta prezintă o scobitură circulară la partea posterioară, sub coadă, ușor deviată spre stânga, de 2,5 cm adâncime (fig. 3/4). O a treia păstrează mai multe împunsături mici, dispuse mai ales pe abdomen (fig. 5/1). Dimensiunile figurinelor zoomorfe sunt următoarele: înălțimea – 12-46 mm; lungimea – 16-63 mm; lățimea maximă – 8-29 mm.

Conurile au baza în general dreaptă (fig. 7/2-9; 8/1-5), doar într-un singur caz aceasta fiind ușor concavă, secțiunea relativ circulară și vârful mai mult sau mai puțin individualizat. Majoritatea lor fie au vârful rupt (fig. 7/1, 4-6, 8; 8/1-3), fie prezintă spărturi pe suprafață (fig. 7/7; 8/4-6). Două dintre ele au mici alveolări dispuse semicircular spre bază (fig. 7/2, 4). Dimensiunile conurilor sunt următoarele: înălțimea – 14-32 mm; diametrul maxim – 15-30 mm.

Starea de conservare relativ bună a obiectelor din lut nears (fig. 3/2-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/2-9; 8/1-6), ținând cont de friabilitatea lor, se datorează în principal faptului că se aflau în umplutura unei gropi (G.10) (fig. 2/1-3), al cărei sediment le-a protejat. În plus, adâncimea mare a acesteia în raport cu nivelul superior actual al solului a ferit piesele de eventuala distrugere provocată de activitățile antropice sau bioperturbațiile de dată mai recentă (fig 2/1).

Groapa (G.10) (fig. 2/1-3) în interiorul căreia a fost descoperit acest ansamblu aparținea celui de-al doilea din totalul de trei niveluri de locuire datate în etapa Cucuteni B₁ de pe *tell* și tăia primul nivel Cucuteni B₁ și complexul 5 (C.5), care aparținea acestuia, precum și parțial locuirea Cucuteni A₂ (fig. 2/1). Aceasta era tăiată integral în plan orizontal și parțial în plan vertical de groapa 9 (G.9), aparținând epocii bronzului (fig. 2/1). Ea avea forma ovală, iar diametrul maxim și adâncimea păstrată de 0,50 m, cea inițială fiind de cel puțin 1,65 m (fig. 2/1-3). Umplutura sa consta în sediment de culoare brună, cu mai mult cărbune și mai puțin chirpici ars și cenușă în compoziție.

Alături de ansamblul de 35 de piese menționat (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1-9; 8/1-6), inventarul ei mai cuprindea alte cinci fragmente ceramice provenite de la tot atâtea vase specifice etapei Cucuteni A₂ (fig. 9/1-5), patru fragmente ceramice aparținând unui număr de trei vase din etapa Cucuteni B₁ (fig. 9/6-8), precum și alte opt fragmente ceramice ce făceau parte probabil din cadrul aceluiași recipient, de asemenea cucutenian (fig. 10/1-8). Totodată, în interiorul

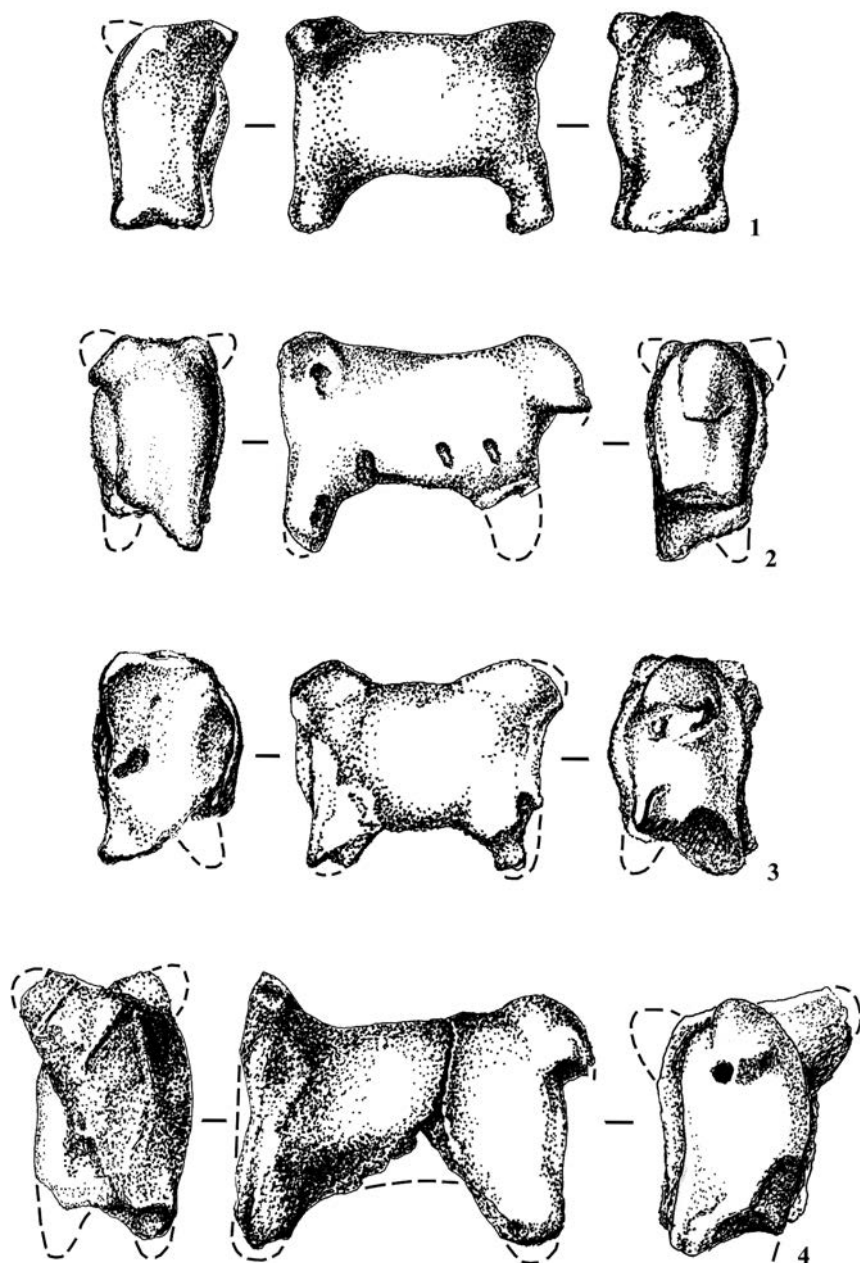

Fig. 3. Poduri-Dealul Ghindaru. Figurine zoomorfe din groapa 10 (G.10):
1 – de lut ars; 2-4 – de lut nears. Scara: 1:1. Desen: S. Trăistariu.

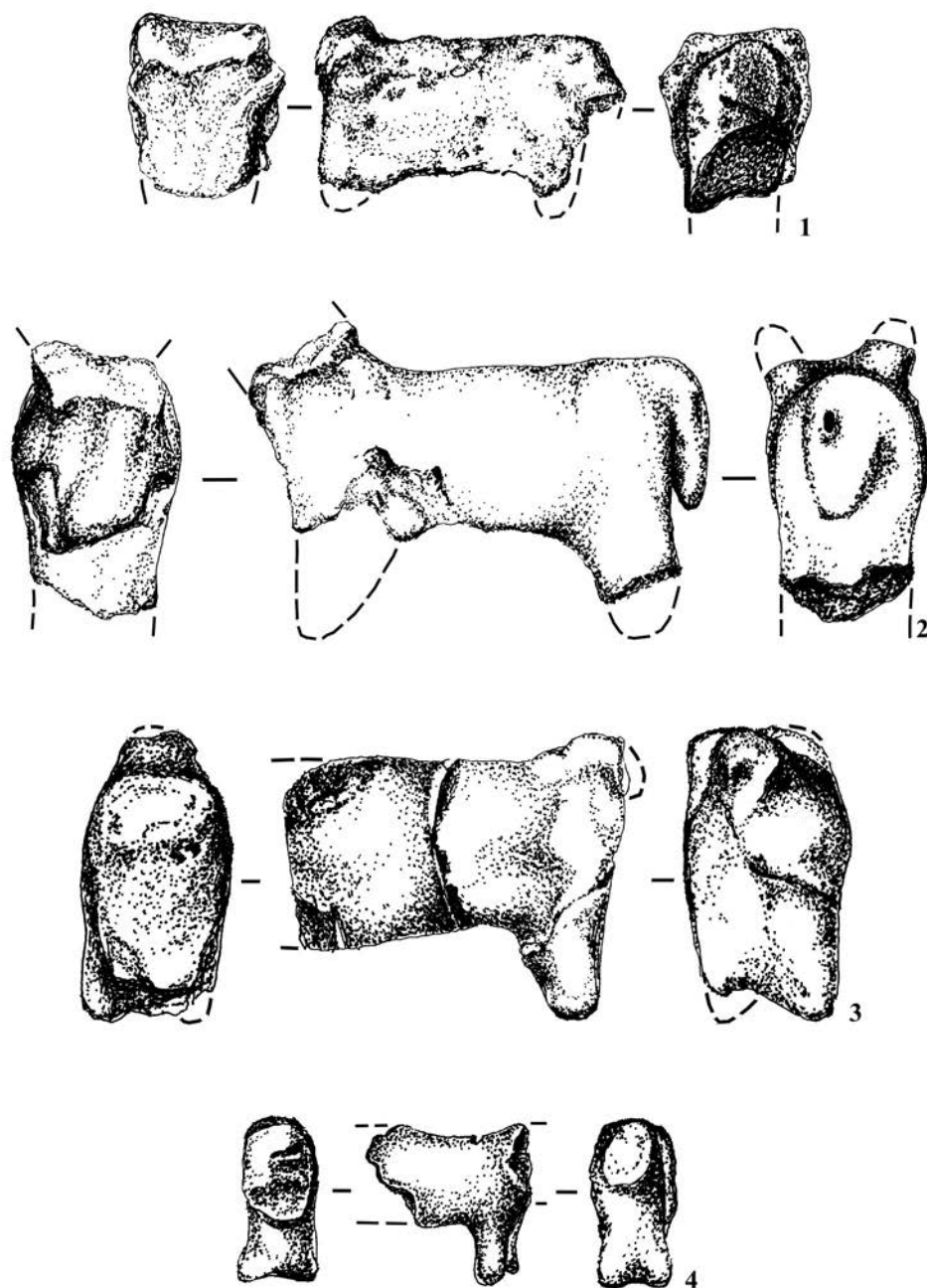

Fig. 4. Poduri-Dealul Ghindaru. Figurine zoomorfe de lut nears (1-4) din groapa 10 (G.10).
Scara: 1:1. Desen: S. Trăistariu.

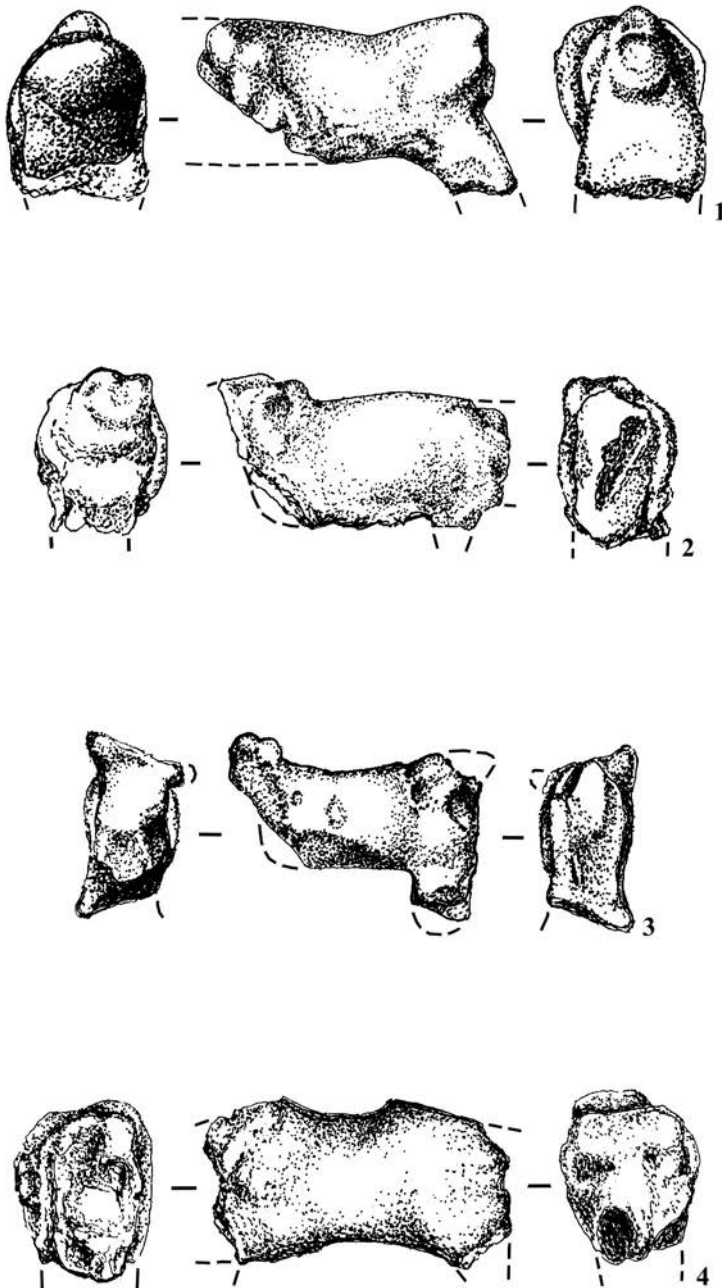

Fig. 5. Poduri-Dealul Ghindaru. Figurine zoomorfe de lut nears (1-4) din groapa 10 (G.10).
Scara: 1:1. Desen: S. Trăistariu.

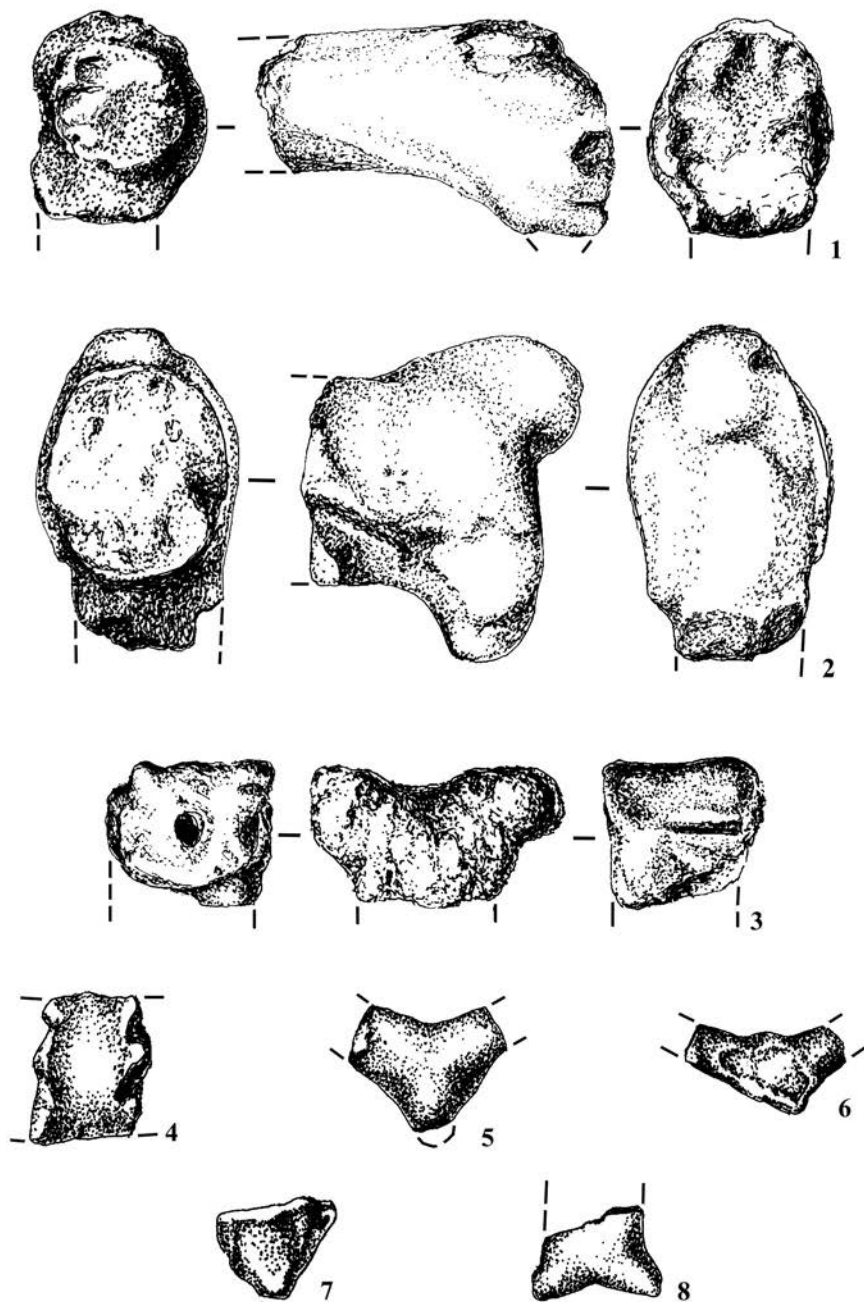

Fig. 6. Poduri-Dealul Ghindaru. Figurine zoomorfe de lut nears (1-8) din groapa 10 (G.10).
Scara: 1:1. Desen: S. Trăistariu.

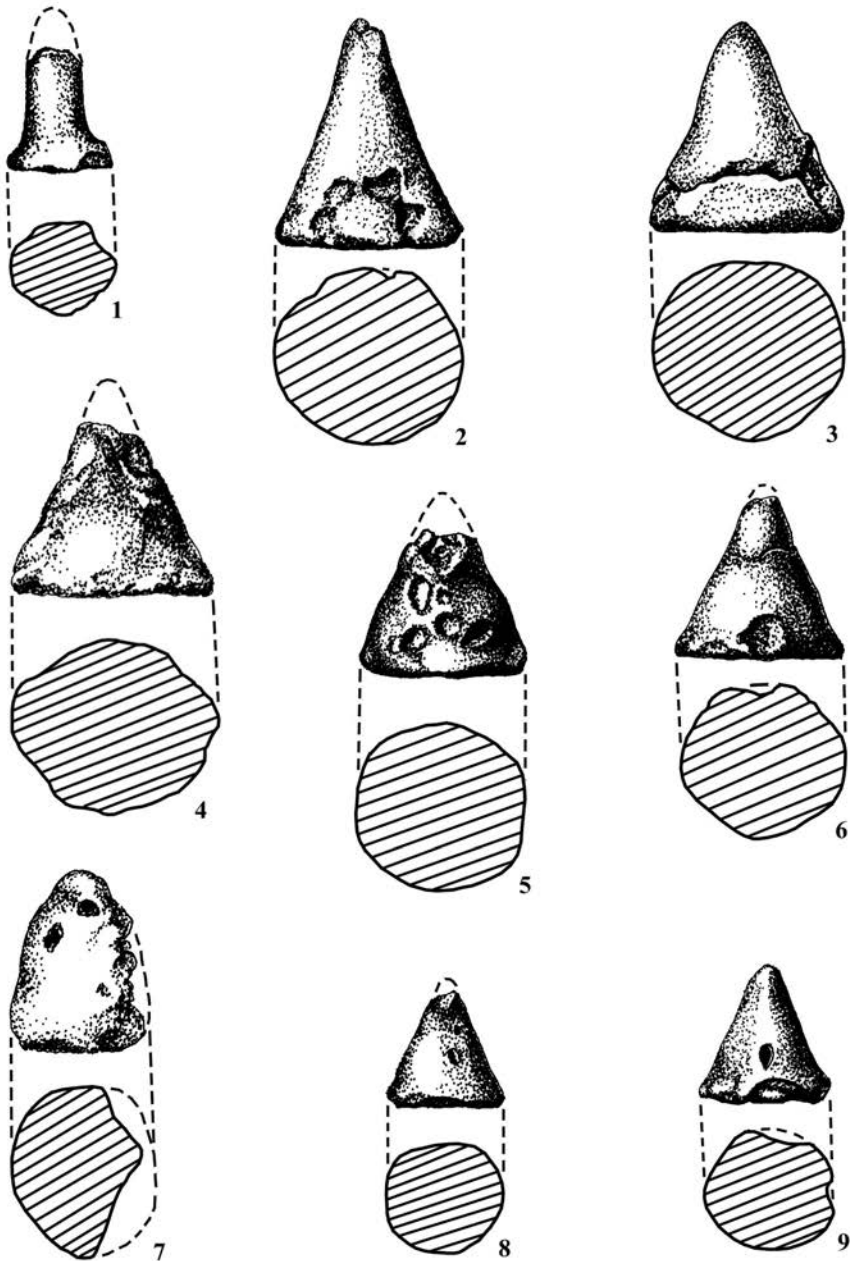

Fig. 7. Poduri-Dealul Ghindaru. Conuri din groapa 10 (G.10):
1 – de lut ars; 2-9 – de lut nears. Scara: 1:1. Desen: S. Trăistariu.

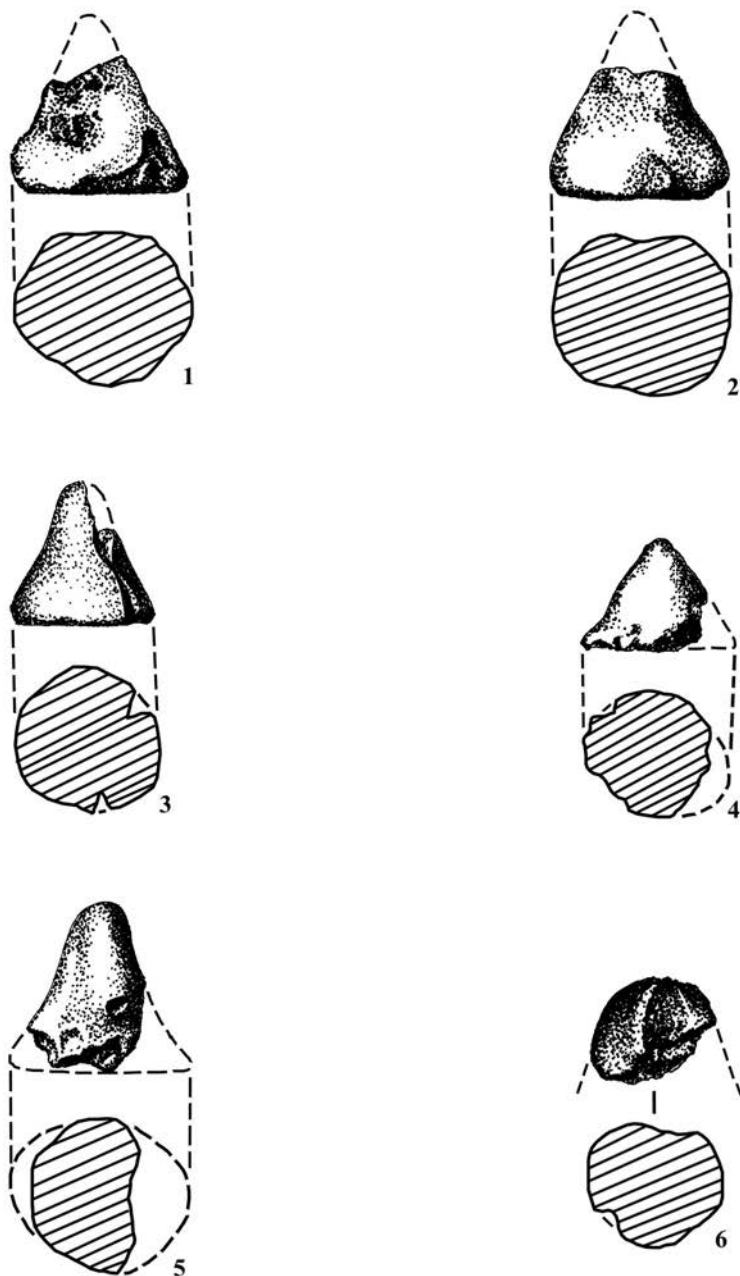

Fig. 8. Poduri-Dealul Ghindaru. Conuri de lut nears (1-6) din groapa 10 (G.10).
Scara: 1:1. Desen: S. Trăistariu.

său se mai aflau și 18 resturi osteologice (fig. 11/1-18). Cele 69 de artefacte (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1-9; 8/1-6; 9/1-8; 10/1-8; 11/1-18) nu erau dispuse în umplutura gropii într-o anumită ordine, ci absolut aleatoriu.

Un astfel de inventar deosebit – și ne referim aici la ansamblul format din 20 de figurine zoomorfe (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8) și 15 conuri (7/1-9; 8/1-6) – ar putea conduce la ideea că groapa 10 (G.10) (fig. 2/1-3) ar fi una de cult, iar aceste piese ar constitui probabil o depunere rituală. Există însă o serie de elemente ce contravin unei astfel de ipoteze, pe care le vom aborda în cele ce urmează.

Astfel, prin prisma inventarului său – relevante în acest sens fiind fragmentele ceramice Cucuteni B₁ (fig. 9/6-8) –, groapa 10 (G.10) (fig. 2/1-3) poate fi datată cu certitudine în cadrul acestei prime etape a ultimei faze de evoluție a culturii Cucuteni.

În ceea ce privește ansamblul de piese format din figurine zoomorfe și conuri – în marea lor majoritate de lut nears –, aflate în legătură directă (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1-9; 8/1-6), credem că el a devenit parte a inventarului gropii prin tăierea de către aceasta a nivelurilor de locuire aparținând etapei Cucuteni A₂, cărora piesele respective îi aparținuseră inițial (fig. 2/1).

Deși figurinele zoomorfe (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8) nu permit datarea cu certitudine a ansamblului, ele fiind întâlnite practic neschimbate din punct de vedere tipologic-formal de-a lungul întregii perioade de evoluție a culturii Cucuteni, conurile (fig. 7/1-9; 8/1-6) oferă această posibilitate, prin prisma existenței lor doar în faza Cucuteni A, nu și în fazele Cucuteni A-B și B. Așadar, putem spune cu certitudine că ansamblul de figurine zoomorfe și conuri (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1-9; 8/1-6) a fost realizat în etapa Cucuteni A₂, care reprezintă de altfel și perioada cu cea mai consistentă locuire de pe *tell*.

În aceste condiții atribuirea gropii 10 (G.10) (fig. 2/1-3) sferei cultului trebuie exclusă deoarece ea aparține etapei Cucuteni B₁, iar ansamblul de piese format din figurine zoomorfe și conuri (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1-9; 8/1-6) este databil în etapa Cucuteni A₂.

În plus, groapa (G.10) (fig. 2/1-3) făcea parte dintr-un ansamblu de cinci astfel de complexe (alături de G.7, G.8, G.11 și G.12), care erau legate între ele prin prisma contextului stratigrafic (poziționarea lor în formă de „L”, distanța mică dintre ele și apartenența la cel de-al doilea nivel de locuire Cucuteni B₁) (fig. 2/1). În opinia noastră toate aceste gropi (fig. 2/1) – descoperite în jumătatea de nord-vest a casetei C (Cas. C) (fig. 1/2) – au avut utilitate practică, în ele fiind prinși parii unei amenajări ale cărei forme, dimensiuni și funcționalitate nu ne sunt însă cunoscute.

Celelalte patru gropi (G.7, G.8, G.11 și G.12) aveau forma circulară, mai mult sau mai puțin regulată, iar diametrul maxim și adâncimea de 0,40-0,60

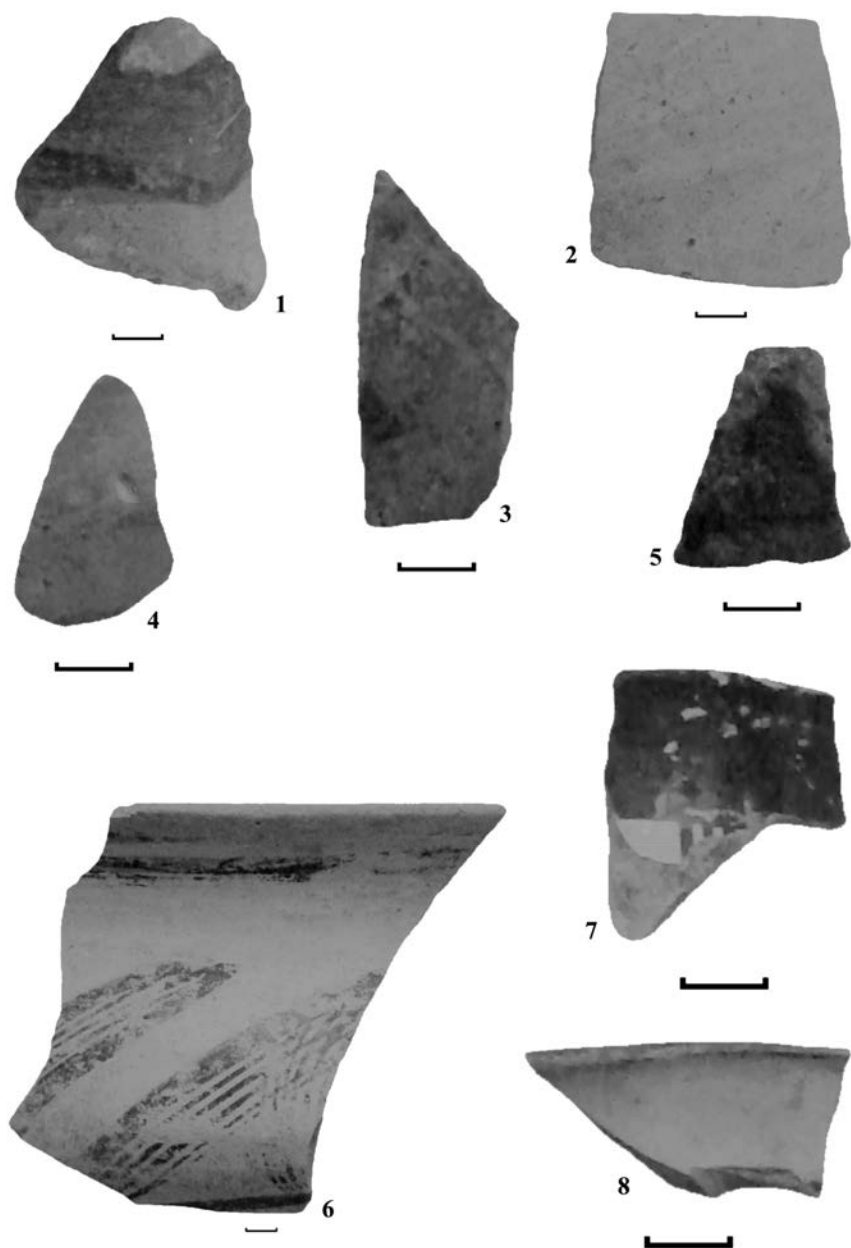

Fig. 9. Poduri-Dealul Ghindaru. Fragmente ceramice din groapa 10 (G.10):
1-5 – Cucuteni A₂; 6-8 – Cucuteni B₁. Foto: C. Preoteasa.

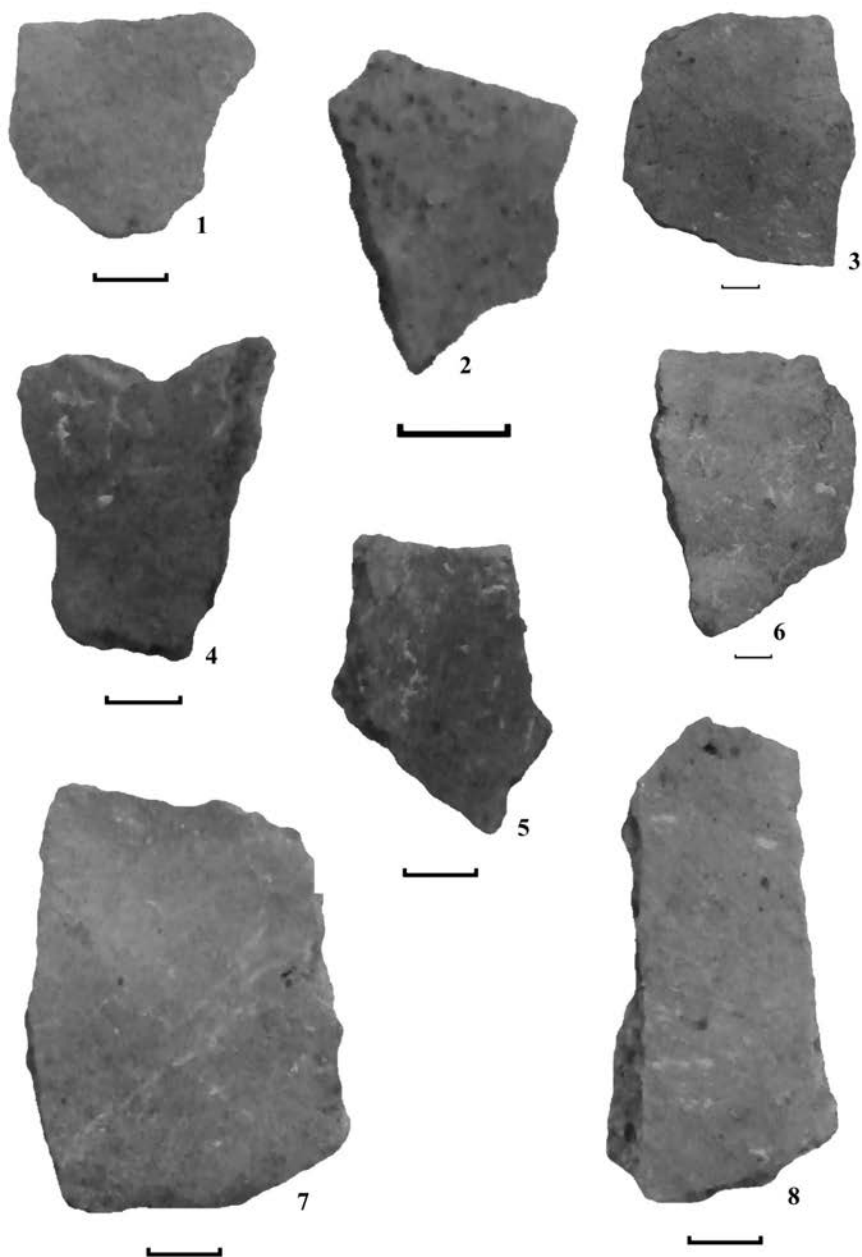

Fig. 10. Poduri-Dealul Ghindaru. Fragmente ceramice cucuteniene (1-8) din groapa 10 (G.10).
Foto: C. Preoteasa.

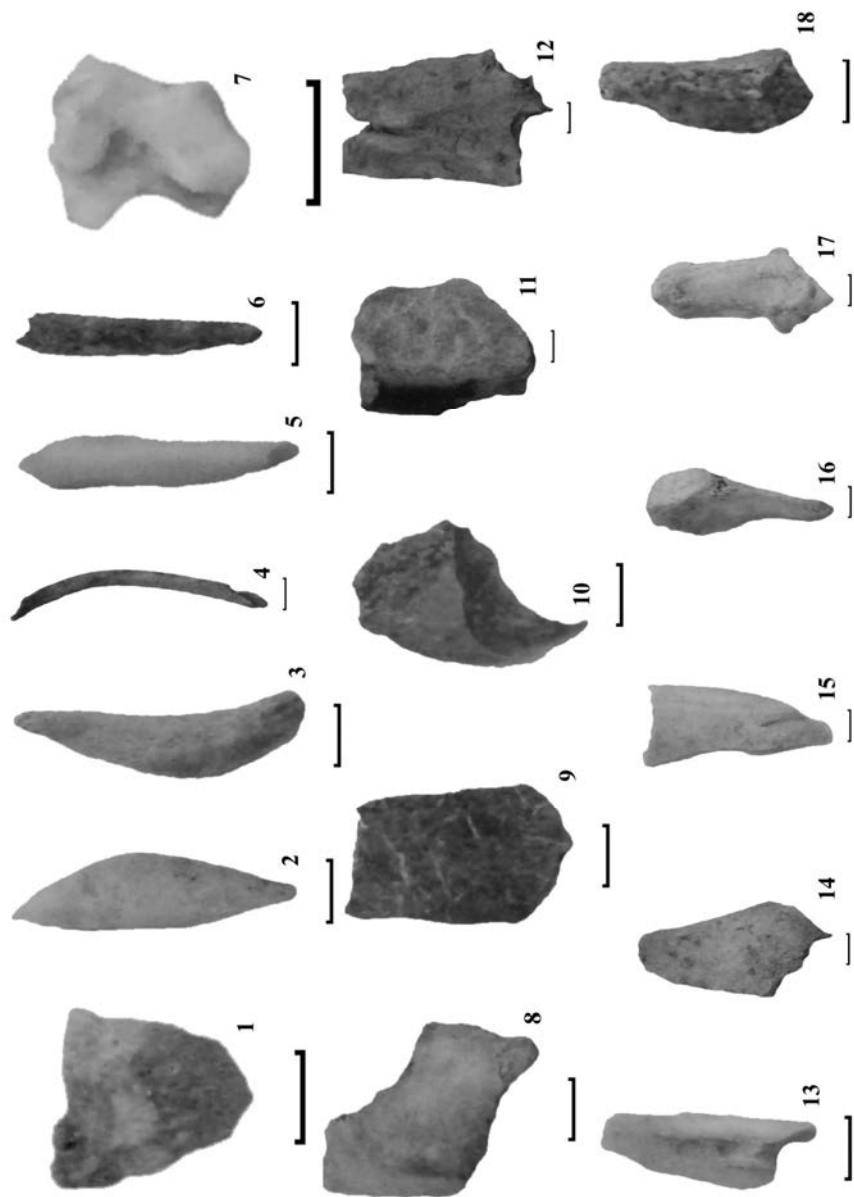

Fig. 11. Poduri-Dealul Ghindaru. Resturi osteologice cucuteniene (1-18) din groapa 10 (G.10). Foto: C. Preoteasa.

m (fig. 2/1). Groapa 11 (G.11) (fig. 2/1, 2) era și ea tăiată integral în plan orizontal și parțial în plan vertical de groapa 9 (G.9), care aparținea epocii bronzului (fig. 2/2), adâncimea sa inițială fiind de cel puțin 1,65 m, ca și în cazul gropii 10 (G.10) (fig. 2/1). Umplutura acestora consta în sediment de culoare brună, cu pigmenți de chirpici arși, cărbune și cenușă în compoziție. Inventarul lor era în general sărac, fiind format din fragmente ceramice Cucuteni B₁, Cucuteni A₂ și chiar Precucuteni III în cazul gropii 11 (G.11) (fig. 2/1, 2), precum și resturi osteologice.

În ceea ce privește contextul stratigrafic inițial, tăiat de groapa 10 (G.10) (fig. 2/3), căruia îi aparținuse ansamblul de piese format din figurine zoomorfe (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8) și conuri (fig. 7/1-9; 8/1-6), databil în etapa Cucuteni A₂, credem că pot fi formulate următoarele ipoteze, și anume: eventuala utilizare a acestor piese sau nu în cadrul unor ceremonialuri magico-religioase, însă datorită gradului ridicat de friabilitate al obiectelor de lut nears (fig. 3/2-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/2-9; 8/1-6) utilizarea lor ar fi fost destul de limitată; acestea fie au fost lăsate nearse intenționat, fie nu au fost finalizate prin ardere din diferite motive, rămase necunoscute, la un moment dat putând fi chiar deteriorate voit, în scopul dezafectării.

X

Restaurarea și conservarea pieselor de lut nears din cadrul acestui ansamblu (fig. 3/2-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/2-9; 8/1-6) a ridicat o serie întreagă de probleme încă de la intrarea lor în laborator. Friabilitatea materialului, precum și depunerile masive de sol care erau susceptibile de a crea confuzii asupra formei generale a obiectelor au impus măsuri speciale și mai ales o atentă examinare.

Pentru început s-au efectuat probe de curățare mecanică, singurele indicii de diferențiere a depunerilor de sol față de materialul original fiind cele de consistență, structură și culoare.

Prima măsură a fost pensularea ușoară a suprafețelor pentru îndepărtarea parțială a depunerilor de sol, depozitele aderente fiind înlăturate cu bisturii. Îndepărtarea prafului foarte fin care acoperea piesele, rămas în urma curățării, s-a făcut cu o pensulă mare din păr moale, moment în care începe să se întrezărească suprafața de lut a pieselor. A urmat îndepărtarea ultimelor urme de pulbere superficială, prin rotirea ușoară pe formă a unui tampon de vată înmuiat în acetat de etil, operațiune delicată și care exclude orice formă de frotare.

Pentru consolidarea pieselor, după deplina îndepărtare a depunerilor, s-a preparat o soluție de *Paraloid B-72*, în concentrație de 10%, într-o combinație de solvenți, formată din acetonă *P.A.* și alcool etilic absolut, în raport de 1/1.

Impregnarea s-a făcut prin pulverizare, evitându-se astfel eventuala solicitare a suprafețelor dacă soluția ar fi fost pensulată. Operațiunea s-a repetat de mai multe ori până la obținerea unei impregnări egale, dat fiind gradul ridicat de absorbție al lutului. Întrucât *Paraloidul B-72* prezintă caracteristici filmogene, s-a controlat acumularea la suprafață a rășinei, evitându-se pe cât posibil încă din această etapă efectul nedorit de luciu.

Aplicarea acestui material a urmărit printre altele atenuarea caracteristicilor higroscopice ale lutului prin închiderea parțială a porozităților, realizându-se astfel o primă izolare față de mediu a pieselor și deci o pasivare a lor. De asemenea, s-a realizat astfel și reducerea curbei de răspuns a obiectelor la vibrații, șocuri și alte solicitări mecanice, precum și o fixare mai bună a straturilor de suprafață. De altfel, *Paraloidul B-72* răspunde bine cerințelor de rezistență la îmbătrânire, rapiditate a prizei și reversibilitate, fiind situat în clasa A de rezistență și stabilitate în timp în ierarhia materialelor de acest tip folosite în restaurare și conservare.

Pentru lipirea celor câteva figurine și conuri care au permis reconstituirea, adezivul folosit a fost de asemenea *Paraloid B-72*, dar într-o concentrație mai mare decât cea aleasă pentru peliculizare, adică 40% în alcool și acetonă.

În etapa urmatore având în vedere vulnerabilitatea încă ridicată a materiei suport și pentru că *Paraloidul B-72*, deși este o rășină cu calități evidente, acordă doar o protecție higroscopică temporară, a urmat o consolidare a obiectelor prin pulverizarea cu siloxani.

În acest sens am optat pentru *Acrisil 201*, care este o rășină acril-siliconică cu efect consolidant-hidrofug, compusă dintr-o rășină acrilică și o rășină siliconică în solvenți organici. De asemenea, aceasta are o vâscozitate redusă, care permite penetrarea în profunzime a materialului tratat, are bune caracteristici mecanice și rezistă la îngălbenirea cauzată de expunerea la razele ultra-violete (UV).

Acest ultim strat face practic nealterabilă suprafața obiectelor tratate, cel puțin din punctul de vedere al higroscopicității.

Pentru a nu deforma mesajul estetic inițial al obiectelor și pentru că inevitabilul cumul de straturi de consolidare a dus la un efect de luciu, străin de matitatea lutului uscat, s-a procedat la aplicarea unei ultime pelicule de *Paraloid B-72*, în concentrație de 10%, în care s-a introdus o pulbere de silice micronizată, albă, foarte fină, amorfă și inertă, de dioxid de siliciu, în aport de 1%, ca agent de matisare. S-a creat astfel o suspensie coloidală, care după uscare conferă un aspect mat obiectelor tratate.

Practic, toată această suită de operațiuni „invizibile” contribuie în final la mărirea duratei de viață a obiectelor de tipul celor prezentate aici.

UN ENSEMBLE CUCUTENIEN DE FIGURINES ZOOMORPHES ET CONES EN ARGILE DÉCOUVERT À PODURI-DEALUL GHINDARU

Résumé

Suite aux recherches effectuées en 2007 sur le tell de Poduri-Dealul Ghindaru, dans la casette C (Cas. C) (fig. 1/1, 2), au deuxième niveau d'habitation datant de l'étape Cucuteni B₁, on a découvert un ensemble constitué de cinq fosses avoisinées, disposées en forme de „L” (fig. 2/1), qui auraient fait partie d'un aménagement inconnu pour ce qui est de sa forme, ses dimensions et son fonctionnement.

L'inventaire d'une de ces fosses (G.10) (fig. 2/1-3) – coupée entièrement en plan horizontal et partiellement en plan vertical par une autre fosse (G.9), appartenant à l'Âge du Bronze (fig. 2/1) – comprenait, à côté des fragments céramiques cucuténiens (fig. 10/1-8) – Cucuteni A₂ (fig. 9/1-5) et Cucuteni B₁ (fig. 9/6-8) – de restes ostéologiques, un ensemble formé de 20 figurines zoomorphes, ainsi que 15 cônes.

Exceptés une figurine zoomorphe (fig. 3/1) et un cône (fig. 7/1), travaillés en terre cuite, les autres 33 pièces étaient faites en argile et en sable, ce qui est, au moins jusqu'au présent, une découverte sans pareille dans l'aréal cucuténiens (fig. 3/2-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/2-9; 8/1-6). Deux des cônes en argiles sont entiers (fig. 7/2, 9), alors que le reste des objets sont fragmentaires (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1, 3-8; 8/1-6). Trois des figurines zoomorphes (fig. 3/2, 4; 5/1) et deux des cônes en argile (fig. 7/2, 5) présentent certaines particularités en leurs décorations.

Vues les différentes étapes de provenance des objets y découverts, c'est-à-dire l'ensemble de 35 pièces (fig. 3/1-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/1-9; 8/1-6) réalisé dans l'étape Cucuteni A₂ (les cônes étant spécifiques à la seule phase Cucuteni A, non pas aux phases suivantes, Cucuteni A-B et Cucuteni B), alors que la fosse (G.10) (fig. 2/1-3) est datée Cucuteni B₁, il en résulte sans doute que cet ensemble n'est pas un complexe de culte.

Toutefois, pour ce qui est du contexte stratigraphique initial, coupé par la fosse 10 (G.10), auquel appartenait l'ensemble constitué de figurines zoomorphes et cônes, daté Cucuteni A₂, il apparaît comme possible les hypothèses suivantes: les pièces ont été utilisées ou non pour effectuer certains cérémoniaux magico-religieux, mais d'une manière limitée, à cause de leur haut degré de friabilité (fig. 3/2-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/2-9; 8/1-6); soit elles ont été laissées telles quelles expressément, soit leur brûlure n'a pas été finalisée, même en raison de leur destruction volontaire.

De plus, les artefacts en argile (fig. 3/2-4; 4/1-4; 5/1-4; 6/1-8; 7/2-9; 8/1-6), vu les dépôts de sol, ainsi que leur haut degré de friabilité, ont fait accroître le degré de complexité de leur restauration et conservation.

Après un laborieux nettoyage mécanique, les pièces mentionnées au-dessus ont été imprégnées dans une solution de *Paraloid B-72*, dans une combinaison de solvants constitué d'acétone *P.A.* et d'alcool éthylique pur, en concentrations et rapports différents, afin d'assurer une protection hygroscopique efficace. Pour renforcement, on

a utilisé la méthode de la pulvérisation avec des syloxans type *Acrisil 201*, qui résistent au jaunissement provoquée par l'exposition aux rayons ultra-violet (UV), en faisant par suite inaltérable la surface des objets ainsi traités.

Pour conclure, toute cette gamme d'opérations „invisibles” de restauration et conservation mène à l'accroissement de la durée de vie des objets présentés au-dessus.

LEGENDE DES FIGURES

- Fig. 1.** Poduri-Dealul Ghindaru: 1 – emplacement de la station; 2 – plan des fouilles archéologiques effectuées jusqu'au présent (d'après Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Garvăn, 2009, p. 10, fig. 1).
- Fig. 2.** Poduri-Dealul Ghindaru. Ensemble de fosses de l'étape Cucuteni B₁: 1 – fosses 7-11 (G. 7-11) (d'après Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Garvăn, 2009, p. 50); 2 – des fosses 10 et 11 (G.10, G.11); 3 – de la fosse 10 (G.10). Photo: R. Munteanu.
- Fig. 3.** Poduri-Dealul Ghindaru. Figurines zoomorphes de la fosse 10 (G.10): 1 – en terre cuite; 2-4 – en argile. Echelle: 1:1. Dessin: S. Trăistariu.
- Fig. 4.** Poduri-Dealul Ghindaru. Figurines zoomorphes en argile (1-4) de la fosse 10 (G.10). Echelle: 1:1. Dessin: S. Trăistariu.
- Fig. 5.** Poduri-Dealul Ghindaru. Figurines zoomorphes en argile (1-4) de la fosse 10 (G.10). Echelle: 1:1. Dessin: S. Trăistariu.
- Fig. 6.** Poduri-Dealul Ghindaru. Figurines zoomorphes en argile (1-8) de la fosse 10 (G.10). Echelle: 1:1. Dessin: S. Trăistariu.
- Fig. 7.** Poduri-Dealul Ghindaru. Cônes de la fosse 10 (G.10): 1 – en terre cuite; 2-9 – en argile. Echelle: 1:1. Dessin: S. Trăistariu.
- Fig. 8.** Poduri-Dealul Ghindaru. Cônes en argile (1-6) de la fosse 10 (G.10). Echelle: 1:1. Dessin: S. Trăistariu.
- Fig. 9.** Poduri-Dealul Ghindaru. Fragmente céramiques de la fosse 10 (G.10): 1-3 – Cucuteni B₁; 4-8 – Cucuteni A₂. Photo: C. Preoteasa.
- Fig. 10.** Poduri-Dealul Ghindaru. Fragments céramiques cucuténiens (1-8) de la fosse 10 (G.10). Photo: C. Preoteasa.
- Fig. 11.** Poduri-Dealul Ghindaru. Restes ostéologiques cucuténiens (1-18) de la fosse 10 (G.10). Photo: C. Preoteasa.

CÂTEVA DATE INEDITE PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN ANUL 1943 LA PETRENI (REP. MOLDOVA)

de Sergiu Bodean

Prima așezare a culturii Cucuteni-Tripolie din Republica Moldova cercetată prin săpături este cea de la Petreni. Includerea materialelor obținute de aici în circuitul științific încă din anul 1907 prin intermediul unui amplu studiu realizat în limbile rusă și germană, însoțit de o bogată ilustrație, a contribuit la o bună cunoaștere a acestei stațiuni în literatura de specialitate¹.

Cercetată la începutul secolului XX, așezarea nu a mai beneficiat de alte investigații până în perioada celui de-al doilea război mondial, deși au existat în timp unele tentative de reluare a săpăturilor. Astfel, în anul 1912 Societatea Cercetătorilor Ținutului Nistrean, care activa în județul Soroca, preconiza să efectueze cercetări arheologice în apropiere de satul Petreni, dar din anumite motive ele nu au mai avut loc². O tentativă de a vizita așezarea a întreprins-o în vara anului 1929 Vladimir Dumitrescu, dar negăsind pe nimeni care să-i indice locul unde săpase anterior Ernst von Stern, încercarea nu a avut succes³. Fragmente de ceramică provenite probabil din această așezare – rezultate în urma unor cercetări (de suprafață? – *n.n.*) – se păstrau în anii '20-'30 ai secolului trecut într-un muzeu din Soroca⁴.

În literatura de specialitate au fost făcute câteva mențiuni sau supoziții referitoare la paternitatea cercetărilor din perioada celui de-al doilea război

¹ E.R. von Stern, *Doistoričeskaja Grečeskaja Kul'tura na jughe Rosii (Raskopki v Petrenah, Bel'cevskago uezda, Bessarabskoj gub., 1902 i 3 goda)*, în *Trudy trinadcatogo arheologičeskogo s'ezda v Ekaterinoslave 1905*, tom I, Moskva, 1907, p. 9-95 (p. 9-52 – text în limba rusă; p. 53-95 – text în limba germană), 12 pl. (cu ilustrații color).

² *Godovoj Otčet o dejatel'nosti obščestva issledovatelej Pridnestrov'ja za 1912 god*, Soroca, 1913, p. 8.

³ Vl. Dumitrescu, *Oameni și cioburi. Contribuții la istoria contemporană a arheologiei românești*, în *CCDJ*, XI, 1993, p. 87.

⁴ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare *ANRM*), F. 2071, inv. 1, d. 275, f. 5 verso.

mondial. Prima informație publicată despre efectuarea unor săpături arheologice în așezarea de la Petreni în anii '40 ai secolului XX apare în studiul Tatianeii Passek, publicat în 1949. Conform acesteia, investigațiile au fost întreprinse la începutul anului 1940 de către arheologii români, la solicitarea Muzeului din București⁵. În repertoriul așezărilor neo-eneolitice apărut în anul 1973, precum și în cel al așezărilor arheologice și monumentelor de istorie din nordul Moldovei publicat în 1987, Vsevolod Marchevici menționează că investigațiile aparțin arheologilor români, ele fiind efectuate în anii celui de-al doilea război mondial⁶. După cum observăm, nu a fost pusă la îndoială efectuarea acestor investigații de către arheologii români, deși sunt și unele excepții. Potrivit uneia dintre ele, săpăturile ar fi putut aparține unor discipoli ai lui Ernst von Stern de la Universitatea din Halle (Germania)⁷. De abia în urmă cu câțiva ani, prin intermediul a două lucrări de specialitate, în care nu este însă indicată sursa din care a fost preluată informația, apare menționat unul din autorii acestor cercetări, în persoana lui Vlad Zirra⁸.

După cum am menționat, reluarea săpăturilor din așezarea de la Petreni ține de perioada celui de-al doilea război mondial. Studiarea unor documente ale Muzeului Regional al Basarabiei (actualmente Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală), păstrate la Arhiva Națională a Republicii Moldova din Chișinău, ne-a oferit posibilitatea de a stabili cu certitudine autorii acestor investigații, precum și perioada în care au fost ele desfășurate. Astfel, am constatat că respectivele săpături sunt legate de numele a doi arheologi români, respectiv Radu Vulpe (1899-1982) și Vlad Zirra (1919-2000).

În luna martie a anului 1943, Vlad Zirra, de la Seminarul de Arheologie al Facultății de Litere din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a fost numit cu titlul provizoriu în postul de asistent-arheolog la Muzeul Regional din Chișinău⁹. La scurt timp după aceasta, printr-o scrisoare din 19 aprilie 1943, adresată Directorului Culturii Naționale din Basarabia, el descria astfel situația jalnică a secției de arheologie a muzeului, înființată la 1 aprilie 1942: *La data 1 aprilie 1942 s-a alăturat secțiilor științifice existente ale Muzeului (geologie, botanică, zoologie, stațiune limnologică la Vâlcov)*

⁵ T.S. Passek, *Arheologhičeskie razvedki v Moldavii*, în *KSIIMK*, XXVI, 1949, p. 61.

⁶ V.I. Marchevici, *Pamjatniki epoh neolita i eneolita (AK MSSR, vyp. 2)*, Chișinău, p. 93; V. Marchevici, *Selišče Sofia I*, în *Svod pamjatnikov istorii i kul'tury MSSR. Severnaja zona. Maket*, Chișinău, 1987, p. 270.

⁷ N. Chetaru, *Din istoria arheologiei Moldovei*, Chișinău, 1994, p. 130; V. Sorochin, *Așezarea cucuteniană de la Petreni, jud. Bălți. Un secol de la descoperire*, în *MemAntiq*, XXIII, 2004, p. 256.

⁸ N.A. Chetaru, *Očerki istorii arheologii Moldovy*, Chișinău, 2005, p. 71; V. Bichev, „*Bașni Petren*” (ot arheologhičeskoj interpretacii aerofotosnimkov k rekonstrukcii jizni tripol'skih poselenij), în *Tyragetia*, S.N., I (XVI), 1, 2007, p. 13.

⁹ ANRM, F. 2011, inv. 1, d. 61, f. 159.

una de arheologie, una de istorie, a treia de geografie. Cum până la 1 martie 1943 nu au fost numiți specialiști în domeniul celor 3 secții ele au rămas doar cu titlul că există. Secția arheologică e nulă, afară de materialul strâns din NE Basarabiei de N. Moroșan și C. Ambrojevici, din care câteva obiecte sunt expuse în vitrine (de altfel și acestea de mică importanță) nu mai există nimic. În ceea ce privește lucrările științifice, biblioteca arheologică e foarte săracă. Pentru ca în timpul cel mai scurt să poată progresa cum se cuvine, am făcut un „plan de campanie”, aprobat de D-l Director al Muzeului, pentru anul acesta și anume: Să se facă săpături în care să se găsească un material demn de expus în vitrine, pe de altă parte să se facă pe baza materialului cules, lucrări științifice, în special publicabile în buletinul nostru. Să se formeze o bibliotecă în care specialistul să poată consulta măcar lucrările fundamentale și toate tipăriturile românești cu caracter științific-arheologic. Trebuie să se facă un chestionar arheologic pentru Basarabia; el va fi trimis la toate școlile din această provincie [...]”¹⁰. În contextul acestor acțiuni, Vlad Zirra – pentru a completa biblioteca muzeului – adresează mai multe scrisori arheologilor (Dumitru Berciu, Radu Vulpe, Ion Andrieșescu) și funcționarilor de la diferite instituții (d-nei Mătasă-Vasilie, referent la Casa Școalelor din București, directorului Muzeului Național de Antichități, Muzeului Brukenthal din Sibiu, Muzeului Hunedoara ș.a.), cu rugămintea de a expedia lucrări editate pe adresa instituției la care activa¹¹.

La 20 aprilie 1943 Directorul Muzeului Regional al Basarabiei, Iosif Lepși, făcea o adresă pe numele președintelui Comisiunii Monumentelor Istorice din București în care solicita autorizarea săpăturilor arheologice care urmau să se efectueze sub conducerea lui Vlad Zirra: *D-le președinte [...] avem onoarea a vă ruga să binevoiți a autoriza direcția Muzeului Regional al Basarabiei să întreprindă sub conducerea d-lui Vlad Zirra, asistent arheolog al acestui muzeu săpături arheologice în Basarabia. Întrucât dl Vlad Zirra a fost elev a D-lui prof. Radu Vulpe, sub conducerea căruia a și făcut diferite săpături în Moldova, credem că i se poate încredința numitului asistent dirijarea acestor lucrări*¹².

Săpăturile propriu-zise au fost precedate de cercetări de suprafață și sondaje. Astfel, într-o scrisoare din 12 iulie 1943, adresată Generalului Guvernator al Provinciei Basarabia, semnată de Vlad Zirra, se specifica: *Având în vedere apropiata epocă a săpăturilor arheologice în Basarabia (adresa Seminarului de Preistorie și Arheologie cu nr. 16, prof. Radu Vulpe, pentru acordarea sumei de 200.000 lei pentru campanii de săpături, vara 1943/44)*

¹⁰ ANRM, F. 2011, inv. 1, d. 61, f. 293.

¹¹ *Ibidem*, f. 230, 232, 234, 246, 248, 257, 258, 537-539, 552, 589.

¹² *Ibidem*, f. 297; E. Ploșniță, *Protejarea patrimoniului cultural în Basarabia*, Chișinău, 2003, p. 134.

este necesar ca în prealabil să se cerceteze suprafața, rentabilitatea și importanța stațiunilor la care s-a fixat deja atenția cercetătorilor. Stațiunile alese sunt următoarele: Anenii-Vechi, jud. Tighina, civilizație nedeterminată, Rădeni, Masivul Corneștilor, jud. Bălți, civilizație precucuteniană, Izvoare I, Petreni, jud. Bălți, civilizație Tripoljye-Cucuteni. Pentru a se face aceste investigații cu minimum de cheltuieli, avem onoare a Vă ruga să binevoiți a ne autoriza să folosim între zilele de 14-20 iulie a.c., premilitari în număr de 5-10 din satele mai sus indicate la aceste săpături identificatoare¹³.

Investigațiile din așezarea de la Petreni au fost efectuate în perioada 20 august - 12 septembrie 1943, acestea fiind întreprinse – așa după cum vom observa mai jos – de către Radu Vulpe și Vlad Zirra. În luna octombrie a aceluiși an a mai fost cercetată și o nouă așezare Cucuteni-Tripolie (faza Cucuteni B), situată pe moșia satului Sofia în locul numit *Găvan*¹⁴. La scurt timp după finalizarea campaniei de săpături de la Petreni, pe 5 octombrie 1943 Vlad Zirra adresează o scrisoare preotului Constantin Matasă, din Piatra-Neamț, căruia îi solicită ajutorul în vederea prelucrării și conservării materialului ceramic recuperat:

Sfinția Voastră

După cum cred că știți de la Dl. prof. Radu Vulpe, toamna aceasta împreună cu D-sa am făcut săpături la Petreni, faimosul Petreni. Campania a ținut de la 20 August până la 12 Septembrie, iar materialul recoltat este tot atât de interesant cât și a lui V. Stern, ba poate chiar lucruri inedite.

Peste câteva zile cu banii acordați de Guvernământul Basarabiei, voi săpa la „Găvan” o nouă stațiune tot Cucuteni B, în județul Bălți, nu departe de Petreni. Prima săpătură o publică Dl. Prof. iar a doua o voi publica-o eu. Pe la 25-30 octombrie mă reîntorc la Chișinău și abia atunci începe lucrul greu, căci tot materialul adus de la amândouă stațiunile vine la Muzeul Basarabiei. Cum majoritatea obiectelor trebuie curățite de o groasă crustă de calcar și mai ales reîntregite am nevoie de un reconstituitor bun, care să poată pune ce-am adus în valoare. Aici la Chișinău sau în Basarabia pe unde am căutat eu, n-am putut găsi așa ceva. Dl. Vulpe mi-a amintit că Dvs. aveți o astfel de comoară la

¹³ ANRM, F. 2011, inv. 1, d. 61, f. 433.

¹⁴ *Ibidem*, f. 602 b; Așezarea Sofia-La Găvan, La Havana (satul Sofia, raionul Drochia), cu resturi de locuire Cucuteni-Tripolie, Noua, Sântana de Mureș - Černjahov, a fost redescoperită de către V. Bicbaev în anul 1981 (*Arheologičeskie pamjatniki Drochievskogo rajona*, Chișinău, 1986, p. 22, 23; *Svod pamjatnikov istorii i kul'tury MSSR. Severnaja zona. Maket*, Chișinău, 1987, p. 271; V. Bicbaev, E. Sava, *Interpretarea fotografiilor aeriene ale unor situri Noua*, în *MemAntiq*, XXIII, 2004, p. 349; V. Bicbaev, „Bașni” Petren ..., în *loc.cit.*, p. 15).

Piatra, este vorba de o domnișoară (Sofia Platon – n.n.) care perfecționată sub ochiul vigilent a Sfinției Voastre, se pricepe bine la această migăloasă lucrare.

Și acum vine partea grea: Vă rog să-mi spuneți dacă me-ați putea-o ceda pentru 2 luni, timp în care ar putea să-mi curețe și reconstitui materialul. Aș putea să-i dau 10.000 lei lunar și cameră de locuit. Masa ar reveni 3500 lei maximum, ceea ce ar reveni ca neto 6500 lei. Drumul i se plătește. Diurnistă sau cu bani primitor în mână, cum îi convine.

Rămâne acum dacă Dvs. nu aveți nevoie de ea, și dacă ei însăși îi convin condițiile care cred, sunt destul de favorabile. Lunile care mi-ar conveni ar fi Noiembrie și Decembrie.

Dacă sunteți în măsură, vă rog foarte mult, Sfințite părinte, să-mi faceți acest serviciu, rămânând să vă fiu îndatorat.

De asemenea v-aș ruga ca să ne trimiteți vre-un articol să-l tipărim în buletinul nostru care țin să iasă anul acesta cu cât mai multe lucrări de arheologie.

Sperând că îmi veți da răspunsuri favorabile și la prima și la a doua rugămintă, vă mulțumesc de pe acum.

Cu tot respectul

*Asistent,
Vlad Zirra¹⁵*

Nu cunoaștem care a fost răspunsul oferit de preotul Constantin Matasă, însă într-o adresă semnată de directorul muzeului, Iosif Lepși, din decembrie 1943, se menționa că lucrările de restaurare a unei colecții de vase preistorice începuseră deja și se solicita suma de 60.000 lei pentru desfășurarea lor¹⁶.

Documentele studiate de noi nu ne oferă detalii privind suprafața, complexele cercetate și componența materialului recuperat. În anul 1947, când expediția arheologică condusă de Tatiana Passek a efectuat cercetări periegetice în așezarea de la Petreni, au fost semnalate în teren două suprafețe săpate (de 12 x 15 m și respectiv 9 x 12 m), cu o suprafața totală de 288 m.p.¹⁷. Veaceslav Bicbaev precizează că ele au fost trasate în partea sudică a așezării, pe marginea unui versant. Autorul citat admite și existența unei a treia suprafețe cercetate în perioada celui de-al doilea război mondial, situată în marginea de vest a așezării, care – în baza unei fotografii aeriene – a stabilit că avea dimensiunile de 40 x 10 m, în interiorul ei semnalându-se trei sau patru martori stratigrafici¹⁸.

¹⁵ ANRM, F. 2011, inv. 1, d. 61, f. 602 b, 602 b verso.

¹⁶ ANRM, F. 2011, inv. 1, d. 61, f. 746.

¹⁷ T.S. Passek, *op.cit.*, p. 61.

¹⁸ V. Bicbaev, „Bašni” Petren ..., în *loc.cit.*, p. 13, n. 5.

În prezent nu cunoaștem care a fost soarta materialelor recuperate după anul 1944. S-a susținut că ele au fost evacuate în România, fiind păstrate la Iași, informație care nu a fost însă confirmată¹⁹. O eventuală descoperire a locului de păstrare a acestor materiale, precum și a documentației de șantier, însoțită de introducerea lor în circuitul științific ar aduce noi și importante contribuții la cunoașterea fazei Cucuteni B-Tripolie CI din interfluviul Prut - Nistru. De asemenea, aceste materiale ar elucida noi aspecte în ceea ce privește caracterul cercetărilor efectuate în anul 1943 la Petreni și Sofia-La Găvan.

**QUELQUES DONNÉES INÉDITES SUR LES RECHERCHES
ARCHÉOLOGIQUES DE L'ANNÉE 1943 À PETRENI
(RÉPUBLIQUE DE LA MOLDAVIE)**

Résumé

Cet article présente une série des données concernant les fouilles archéologiques menées en 1943 dans l'établissement Cucuteni B - Tripolie CI très connu de Petreni (République de la Moldavie) par les renommés chercheurs roumains Radu Vulpe (1899-1982) et Vlad Zirra (1919-2000). La aussi, on mentionne quelques aspects liés à l'organisation de la plus importante institution de recherche scientifique de la Bessarabie, tout comme les efforts soutenus afin d'ajouter à celle-ci une section d'archéologie correspondante et une bibliothèque de spécialité, durant la deuxième guerre mondiale. En même temps, on souligne des données concernant les efforts de Vlad Zirra à promouvoir par des publications et des expositions le matériel issu suite à ses recherches, y compris en nous aidant de sa correspondance et de celle de Iosif Lepși – le directeur du Musée Régional de la Bessarabie (de nos jours le Musée National d'Ethnographie et Histoire Naturelle) de Chișinău – avec les autorités locales et centrales, et à la fois avec le prêtre Constantin Matasă – le fondateur du Musée Archéologique Régional (à nos jours le Musée d'Histoire et d'Archéologie) de Piatra-Neamț.

¹⁹ N. Chetraru *et alii*, *Nicolae Moroșan – drama unui savant*, Chișinău, 2003, p. 121; N.A. Chetraru, *Oșerki istorii arheologhii Moldovy*, Chișinău, 2005, p. 71.

EXPERIMENTE ARHEOLOGICE REALIZATE LA PĂULENI CIUC ȘI BĂILE FIGA ÎN ANII 2007-2009

de **Dan Buzea**
și **Björn Briewig**

Arheologia experimentală este o ramură a arheologiei în cadrul căreia sunt realizate experimente controlate, cu scopul de a ușura interpretarea arheologică.

Pe plan extern, arheologia experimentală este intens utilizată și oferă mult mai multe posibilități celor care vor să participe la astfel de evenimente. Uneori experimentele sunt organizate în paralel cu cercetările arheologie pe diferite situri, dar sunt foarte multe locuri special amenajate pentru publicul larg, acele parcuri de arheologie experimentală. Misiunile cele mai importante ale parcurilor arheologice sunt să pună la dispoziția publicului și să conserve pentru viitor valorile istorice descoperite. Munca arheologilor face ca informația despre trecut să fie accesibilă publicului. Educația contribuie direct la conservarea patrimoniului cultural și se poate dezvolta pe parcursul întregii vieți.

Apariția arheologiei experimentale în România se leagă de începuturile arheologiei ca știință. Pe măsură ce obiectele descoperite în săpăturile arheologice au început să fie încadrate în diferite perioade cronologice, au început să apară și discuțiile și presupunerile legate de manufacturarea și folosirea lor.

În România arheologia experimentală a fost puțin utilizată în secolul al XX-lea, deși poate oferi explicații și sugera interpretări asupra frecvențelor enigme întâlnite în cursul săpăturilor arheologice. Începutul secolului XXI, marchează o creștere a interesului arheologilor pentru arheologia experimentală și pentru experimente arheologice, pornind de la reconstituirea unor tipuri de locuințe, fortificații, artefacte, tehnici de luptă, modelarea și arderea ceramicii etc¹.

¹ D. Anghel, *Aspecte generale ale tehnologiei prelucrării ceramicii*, în BCSS, 1998, p. 133-139;
Idem, *Influența condițiilor de ardere asupra ceramicii*, în BCSS, 2000, p. 171-173; D. Monah *et*

La Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății” (jud. Harghita), în paralel cu cercetarea arheologică din anul 2006, s-a amenajat experimental o *instalație de ardere* – o vatră cu „pat” din pietre acoperit cu lut fin, la fel ca cele de tip cucutenian. Aceasta vatră s-a folosit pe toată durata campaniei arheologice pentru încălzit, gătit și arderea obiectelor modelate din lut².

Rezultatele experimentelor din anul 2006 ne-au încurajat să le continuăm și în campaniile arheologie următoare. În studiul de față vom prezenta experimentele arheologice realizate la Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății” (jud. Harghita)³ în perioada 2007-2009, cât și la Beclean - Băile Figa, (jud. Bistrița-Năsăud)⁴, din anul 2008.

În anul 2009, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, alături de Asociația Cultural Științifică „Carpații Răsăriteni”, a realizat între 9 și 30 august, cu sprijinul financiar al Administrației Fondului Cultural Național (AFCN), *Tabăra de Arheologie Experimentală Păuleni Ciuc-Ciomortan, jud. Harghita*. Aceasta a fost dedicată elevilor din clasele gimnaziale și liceale în scopul însușirii de cunoștințe cu privire la civilizația Cucuteni-Ariușd.

alii, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA, XIII, Piatra-Neamț, 2003; D. Monah et alii, *Construcții experimentale pentru culturile Precucuteni și Cucuteni*, în *ArhMold*, XXVII, 2004, p. 41-60; <http://arts.iasi.roedu.net/cucuteni/arheo/importanta/preist.html>; F.A. Tencariu, *Arheologie experimentală. Reconstituirea tehnologiilor și instalațiilor preistorice de ardere a ceramicii*, în *RPSS*, 2005, p. 1-31; Idem, *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României*, teză de doctorat, Iași, 2009; D. Gheorghiu, *The house as a macro-pyroinstrument*, în D. Gheorghiu (ed.), *Experimental pyrotechnology group newsletter*, no. 2, 2005, p. 12-24; D. Gheorghiu, R. Dumitrescu, *A Perspective from Experimental Archaeology*, în L. Oosterbeek, J. Raposo (eds.), *XV Congress UISPP*, 1, Lisabona, 2006, p. 231; <http://www.cimec.ro/Arheologie/Vadastra>; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii cuprului în România*, vol. II, *Eneoliticul*, Iași, 2007, p. 348-366; M. Mărgineanu, *Tabără de Arheologie Experimentală*, pliant de prezentare, 2008; S.J. Sztáncsuj, *Interdisciplinary Archaeological Research in south-east Transylvania at the first half of the 20th Century*, în V. Cotiugă et alii (ed.), *Itinera in Praehistoria. Studia in Honorem Magistri Nicolae Ursulescu Quinto et sextagesimo anno*, Iași, 2009, p. 51-59.

² D. Buzea et alii, *Experimental Archaeology. The construction of a fire installation (hearth) on the model of those discovered at Păuleni Ciuc-Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County*, în *ATS*, VII, 2008, p. 217-232; Idem, *Arheologie experimentală. Construirea unei instalații de foc (vatră) după modelul celor descoperite la Păuleni Ciuc-Ciomortan „Dâmbul Cetății”, jud. Harghita*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 67-78.

³ Z. Székely, *Cultura Ciomortan*, în *Aluta*, I, 1970, p. 71-88; V. Cavruc, *Noi cercetări în așezarea de la Păuleni (1999-2000)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 93-102; Idem, *Păuleni-Ciomortan*, în *Noi Descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2003, p. 129-149.

⁴ V. Cavruc, A. Chiricescu (coord.), *Sarea, Timpul și Omul*, Sfântu Gheorghe, 2006; V. Cavruc, *The Present Stage of the Researches regarding Prehistoric Salt Production in the Carpatho-Danubian Region*, în *Angustia*, 12, 2008, p. 79-90; V. Cavruc, A.F. Harding, *Noi cercetări arheologice privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei. Raport Preliminar*, în D. Monah et alii (ed.), *Sarea, de la prezent la trecut*, BMA, XX, Piatra-Neamț, 2008, p. 149-177.

1

2

Fig. 1. 1 – Vetrele conservate în 2006; 2 – curățarea vetrei, pentru reamenajare

1

2

Fig. 2. 1 – Lut fin, din Groapa 8; 2 – transportarea lutului în tabără

1

2

Fig. 3. 1 – Reamenajarea suprafeței vetrei; 2 – arderea vetrei

1

2

Fig. 4. 1 – Amenajarea vetrei din bucătărie și utilizarea sa;
2 – fumul acumulat în bucătărie ca urmare a utilizării vetrei

I. EXPERIMENTELE DE LA PĂULENI CIUC, DIN 2007

Chiar dacă vatra amintită anterior a fost bine acoperită cu un strat de pământ în vederea conservării și reutilizării în campania din anul 2007 (luna august), am constatat, la începutul cercetării arheologice, că aceasta fusese parțial distrusă de intervenții antropice, de animale, dar și de rădăcinile buruienilor care au pătruns adânc în lutuială (Fig. 1/1).

În această campanie ne-am propus să reamenajăm vatra cu „pat” din pietre și să utilizăm această instalație de ardere atât pentru încălzitul pe timp de noapte, cât și pentru alte activități experimentale de ardere a ceramicii și pregătirea hranei.

Primul pas pe care l-am făcut a fost să curățăm foarte bine zona în care era amplasată vatra și apoi să ne pregătim materialele necesare pentru renovare (lut, nisip și cioburi pisate, cenușă, pietre, apă și lemne) (Fig. 1/2).

În campania arheologică din anul 2006, după ce toate complexele și gropile de stâlp au fost cercetate, inclusiv Groapa 8 (groapă „menajeră” aparținând culturii Cucuteni-Ariusd), suprafața nu a fost astupată cu pământ. Datorită pantei terenului, întâmplarea a făcut ca pe parcursul unui an, ploile să spele pământul (solul geologic format din argilă de culoare galbenă și piatră locală), transportând în Groapa 8 (neastupată), un lut fin, de bună calitate, amestecat cu pietricele mărunte. Conform legilor fizicii, aceste acumulări succesive de lut și pietricele în amestec cu apă, au făcut ca în timp materialul greu (pietricelele) să se lase la fundul gropii, iar în partea superioară să rămână lutul fin, foarte potrivit pentru acoperirea și finisarea vetrei (Fig. 2/1-2).

Acest lut fin a fost curățat de impurități, amestecat cu cioburi pisate mărunț și cu cenușă, apoi bine frământat. După o aranjare prealabilă a pietrelor ce făceau parte din „patul” vetrei, acolo unde existau goluri în „patul” vetrei, s-au făcut completări cu alte pietre găsite în apropiere.

După frământare, amestecul de lut a fost așezat peste vatră, realizându-se astfel prima reamenajare a vetrei. După aceea, cu ajutorul unei spatule din lemn, amestecul a fost întins uniform pe toată suprafața vetrei. Pasul următor a constat în netezirea fină a întregii suprafețe a vetrei, obținând astfel un aspect asemănător structurilor de foc descoperite în contexte arheologice (Fig. 3/1).

Vatra a fost lăsată să se usuce la soare timp de două zile, interval în care crusta de lut de la suprafață a început să crape. Înainte de aprinderea focului pe vatră, aceste crăpături au fost astupate tot cu lut în amestec cu cioburi pisate. După uscare, a fost adusă o cantitate mică de lemne de conifere și a fost aprins focul pe vatră. La început focul a fost domol, iar după câteva ore, din ce în ce mai puternic și a fost extins pe toată suprafața vetrei, tocmai pentru a o întări și a o putea utiliza la ceea ce ne propusesem (arderea ceramicii și prepararea hranei) (Fig. 3/2).

După amenajare, vatra a fost utilizată pe toată durata campaniei arheologice, în special seara, pentru încălzit. În vara anului 2007, nopțile în Depresiunea Ciucului

au fost foarte răcoroase, cu temperaturi medii de 5-10 °C, ceea ce ne-a determinat să utilizăm această instalație de ardere la capacitate maximă.

Pe lângă temperaturile scăzute din anul 2007, ne-am confruntat și cu precipitații abundente, fiind unul dintre cei mai ploioși ani petrecuți până în prezent la Păuleni Ciuc. Din această cauză, am fost nevoiți să amenajăm o vatră ușoară, doar din pietre, chiar în interiorul adăpostului nostru (o cabana cu structură de lemn și acoperită cu folie de plastic) construit în vara anului 2000. Aceasta a fost ridicată pentru a fi utilizată în primul rând ca bucătărie de campanie, și în al doilea rând pentru a ne adăposti de ploi și de caniculă. Existenta și în prezent, cabana are 10 m lungime, 5 lățime și este înaltă de circa 2-2,5 m. Aceasta are forma rectangulară, a fost amenajată pe un schelet din bârne, cu mai mulți stâlpi de susținere, acoperișul fiind într-o singură pantă. Toată construcția a fost acoperită cu folie de plastic, peste care s-au așezat crengi masive de molid, pentru a consolida acoperișul.

Fără să planificăm acest experiment în prealabil, am observat că vatra amenajată în interiorul construcției funcționează foarte bine. Focul a fost întreținut și controlat întotdeauna cu mare atenție, tocmai pentru a evita eventuale incendii.

Vatra din bucătărie a fost utilizată la prepararea hranei (frigerea cărnii pe jar, a slăninii) și pentru încălzit (Fig. 4/1). Singura problemă cu care ne-am confruntat, a fost fumul care era foarte abundent, mai ales în partea superioară a construcției. Totuși, acest lucru nu ne-a împiedicat că folosim instalația de foc ori de câte ori ne-am confruntat cu temperaturi scăzute și precipitații. În schimb, fumul abundent ce se păstra înspre acoperișul construcției, conserva foarte bine și produsele alimentare (în special cele preparate din carne) care erau atârinate pe grinzile construcției noastre (Fig. 4/2).

Atunci când nu ploua, după miezul nopții, vatra experimentală renovată era alimentată cu lemne groase (3-4 bârne cu diametrul de 10-20 cm), care erau lăsate să ardă fără supraveghere toată noaptea. Am observat că jarul se menținea până a doua zi dimineața, iar pe timp de noapte, focul și fumul de pe vatră țineau animalele sălbatice la distanță de tabără și de locul în care depozitam proviziile.

Pentru continuarea experimentelor arheologice, în scopul obținerii unor vase și obiecte ceramice de calitate superioară, echipa de cercetare a decis să construiască o groapă-cuptor.

1.1. Construirea instalației de ardere de tip groapă-cuptor

Arderea vaselor și obiectelor de lut în groapă este considerată mai evoluată din punct de vedere tehnologic, față de cea din aer liber (arderea pe vatră), deoarece se obține o temperatură mult mai mare pentru arderea vaselor, un control mai bun al temperaturii și, prin urmare, o calitate net superioară a producției ceramice.

Fig. 5. 1 – Groapa-cuptor, vedere dinspre sud-est;
2 – pregătirea gropii-cuptor pentru arderea ceramicii

1

2

Fig. 6. 1 – Amforetă modelată prin tehnica suprapunerii colacilor de lut;
2 – amforeta, după netezire și lustruire

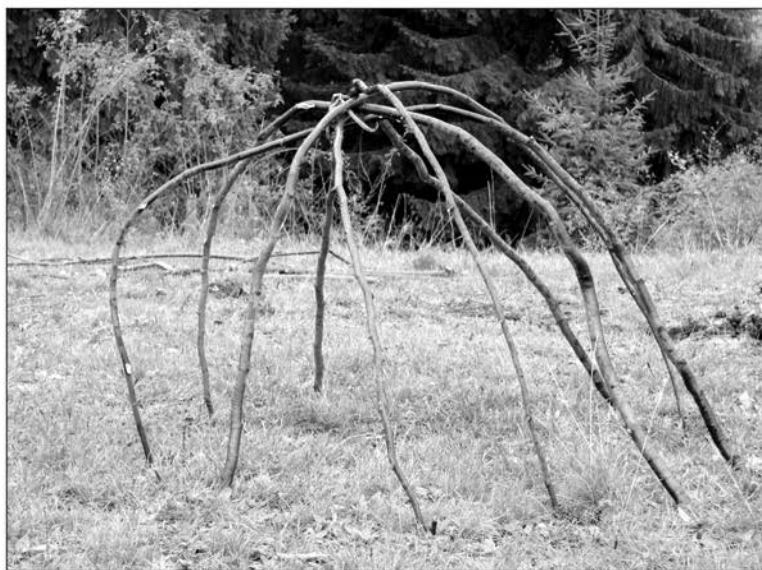

1

2

Fig. 7. 1 – Vase așezate în groapa-cuptor, pentru ardere; 2 – vasele, după ardere

1

2

Fig. 8. 1 – Scheletul de lemn a cupolei cuptorului;
2 – structura din nuiele împletite a cupolei

Locul ales pentru amenajarea gropii-cuptor se afla în apropierea vetrei, la circa 10 m sud-vest de aceasta, pe un teren în pantă. Groapa a început să fie săpată dinspre pantă tocmai pentru a se putea realiza mai ușor bolta cuptorului în partea mai înaltă.

Inițial a fost săpată o groapă cu dimensiunea de 80 x 80 cm, prin îndepărtarea stratului de humus ce avea grosimea de 20 cm. Sub acesta se afla un strat de 20 de cm grosime format din argilă în amestec cu pietricele. La adâncimea de - 45 cm, s-a ajuns la stânca naturală a terenului, de unde s-a început extinderea gropii din direcția sud-vest spre nord-est, de unde au fost excavați încă 40 cm, astfel încât groapa să aibă forma unui cuptor semisferic (Fig. 5/1).

După aceasta, în partea sud-estică a gropii, a fost tăiat un culoar de acces de formă rectangulară cu dimensiunile de 30 x 50 cm, necesar pentru alimentarea cu combustibil solid (lemn) (Fig. 5/2).

1.2.Ceramica

În această campanie au fost descoperite surse de argilă de bună calitate, evidențiate în albia pârâului din apropierea sitului, prin mici lentile de argilă de culoare gălbuie și cu o plasticitate sporită.

Lutul recoltat a fost păstrat câteva zile într-un vas cu apă, apoi a fost amestecat cu cioburi pisate mărunt și s-a pregătit un material bun pentru modelarea manuală a vaselor și obiectelor ceramice. Vasele ceramice au fost modelate manual prin tehnica de suprapunere a colacilor (sulurilor) din lut (Fig. 6/1). Vasele încă umede, au fost apoi netezite cu ajutorul unor bețișoare (ramuri uscate din lemn de molid și pin), lustruite și apoi decorate cu motive geometrice incizate (Fig. 6/2). Netezirea și lustruirea vaselor cu ajutorul acestor „*netezitoare*” din lemn uscat, s-a dovedit a fi una eficientă și de foarte bună calitate.

În momentul în care a fost produsă o cantitate de vase și obiecte din lut, considerată suficientă de echipa de cercetare pentru a fi arsă într-o primă șarjă în groapa-cuptor, s-a trecut apoi la pregătirea cuptorului pentru această operațiune.

Groapa - cuptor a fost bine alimentată cu lemne până când s-a obținut o cantitate mare de jar și o temperatură ridicată (Fig. 7/1). În scopul menținerii unei temperaturi înalte și constante s-a luat hotărârea ca, după introducerea vaselor în groapă, partea superioară a cuptorului să fie acoperită cu glee de pământ. Acestea urmau să fie așezate pe o structură din bârne de lemn de fag verde formând astfel un acoperiș.

Arderea vaselor în groapa cuptor a durat în jur de 10 ore, pe parcursul unei nopți întregi. În timpul arderii, o parte din acoperișul gropii a luat foc iar bucățile de pământ s-au prăbușit peste lemnele ce ardeau puternic. Această cădere a bucăților de pământ peste vasele aflate la ardere în groapă, nu a cauzat spargeri ale acestora.

1

2

Fig. 9. 1 – Acoperirea suprafeței interioare a cupolei cu lut;
2 – acoperirea și netezirea suprafeței exterioare a cupolei

A doua zi dimineața, când am intenționat să scoatem vasele din groapa cuptor, acestea erau încă foarte încinse. S-au îndepărtat bucățile de pământ căzute în groapă și bucățile de lemn carbonizat și abia după circa 30 de minute, cu ajutorul unei lopeți din metal s-a reușit scoaterea vaselor din groapă.

Rezultatele arderii ceramicii au fost mult mai bune față de cele obținute cu ocazia experimentelor noastre anterioare. În funcție de locul în care vasele au ars în groapă, acestea au devenit roșii (cele care au ars în prezența oxigenului) și negre (cele care au ars în lipsa oxigenului, fiind acoperite de pământul căzut în groapă). După aprecierile noastre, arderea vaselor în groapa-cuptor s-a realizat la o temperatură de peste 800-1000°C (Fig. 7/2).

1.3. Cupola cuptorului

Tot în anul 2007 ne-am propus ca, după această ardere considerată reușită a vaselor în groapa-cuptor, să amenajăm un cuptor cu două încăperi, una pentru arderea combustibilului și o încăpere pentru arderea vaselor.

Deoarece groapa pentru camera combustibilului era săpată deja, am decis să folosim groapa-cuptor, pentru care trebuiau construite doar placa de cuptor și cupola (camera de ardere a vaselor).

În acest scop ne-am deplasat în pădurea din apropiere și am adus bârne verzi de lemn de fag pentru amenajarea plăcii cuptorului (acestea urmau a fi îmbrăcate într-un strat de lut în amestec cu nisip, cenușă și resturi vegetale) și o cantitate de nuiiele din specii de alun, mesteacăn, salcie etc., necesare pentru amenajarea cupolei și grilajului cuptorului.

În prima fază s-a hotărât amenajarea cupolei cuptorului, deoarece s-a considerat că necesită un timp mai îndelungat până la finalizare. Lemnele folosite pentru amenajarea scheletului cupolei au fost crengi de alun și fag cu o grosime cuprinsă între 2-4 cm, îndoite și înfipite cu capetele în pământ (Fig. 8/1).

Diametrul cupolei era de circa 1 m (puțin mai mare față de dimensiunile gropii cuptor), iar înălțimea nu depășea 1 m. După amenajarea scheletului principal al cupolei pe verticală, s-a trecut apoi la împletirea pe orizontală, cu ajutorul crenguțelor subțiri de circa 1 cm grosime și foarte elastice. După aproape o zi de lucru, o singură persoană (care cunoștea tehnica împletirii nuiielelor), a reușit să realizeze toată structura împletită a cupolei cuptorului (Fig. 8/2).

Datorită faptului că perioada stabilită pentru cercetarea arheologică sistematică de la Păuleni Ciuc-Ciomortan din anul 2007 se apropia de final, s-a luat hotărârea ca amenajarea acestui tip de instalație –cuptorul cu două încăperi, să fie realizată în campania din anul 2008.

II. EXPERIMENTELE DIN ANUL 2008

Experimentele arheologice din anul 2008 au avut loc în două locații diferite, fiind efectuate de aceeași echipă:

II. A – la Păuleni Ciuc-Ciomortan, unde s-au desfășurat în paralel cu cercetarea arheologică sistematică, pe parcursul a 25 de zile.

II. B – la Beclean-Băile Figa, s-au desfășurat în paralel cu cercetarea arheologică sistematică a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, care investighează aici, începând din 2007, o mină preistorică de exploatare a sării geme. Până în prezent, această descoperire este una dintre cele mai importante din punct de vedere științific de pe teritoriul României și apreciată pe plan internațional.

II. A. Experimentele de la Păuleni Ciuc-Ciomortan, jud. Harghita

Principalele obiective propuse la începutul campaniei au fost:

- construirea și utilizarea cuptorului cu două camere (o încăpere pentru arderea ceramicii și cealaltă pentru combustibil), peste locul în care a funcționat groapa-cuptor;

- producerea unor replici după ceramica pictată cucuteniană;

- modelarea unor vase și obiecte din lut obținut prin procedee industriale (lutul a fost achiziționat din comerț). Lutul cumpărat a fost pregătit special pentru modelaj cu ajutorul malaxoarelor, era foarte fin și avea culoarea cenușie.

Echipa de arheologie experimentală din acest an s-a bucurat de prezența unui specialist ceramist, de la Universitatea Humboldt din Berlin (Germania), Manja Wetendorf, care a participat în calitate de voluntar la toate activitățile experimentelor.

II. A.1. Construirea și utilizarea cuptorului cu două încăperi

Groapa cuptorului. Groapa a fost bine curățată la începutul experimentelor, apoi a fost adâncită cu circa 10-20 cm, iar în partea superioară, pentru fixarea plăcii cuptorului a fost extinsă pe o suprafață de 120 x 80 cm.

Cupola. Scheletul cupolei confecționat în anul 2007 a fost reconstruit, deoarece a suferit mici distrugereri în urma depozitării. S-a observat faptul că într-o perioadă de un an, crenguțele care făceau parte din acest schelet s-au uscat, astfel că a fost necesară întărirea structurii cu crenguțe verzi de mesteacăn, tocmai pentru a suporta o cantitate consistentă de lut cu care urma să fie acoperit, atât pe interior cât și pe exterior.

Îmbrăcarea scheletului cupolei cu un strat consistent de lut amestecat cu cenușă și nisip a necesitat multă atenție și o perioadă îndelungată de circa 2-3 zile, în condițiile în care lutul a fost pregătit din timp (Fig. 9/1-2).

Placa cuptorului – grătarul. Aceasta a fost confecționată din bârne de lemn verde de mesteacăn și alun, ce aveau grosimea de circa 5-10 cm. Pentru a

putea fi fixată pe partea superioară a gropii cuptorului, placa avea forma rectangulară cu dimensiunea de 120 x 80 cm. Pentru partea de susținere a scheletului plăcii cuptorului au fost utilizate 6 bârne principale longitudinale, întărite prin împletirea unor crengi transversale, tot de mesteacăn și alun (specii cu o elasticitate mare), ce aveau grosimea de 2-3 cm (Fig. 10/1). Îmbinările acestei structuri au fost întărite cu împletituri de nuiete de mesteacăn și sfoară textilă. Construcția a fost apoi îmbrăcată cu un strat de lut pe ambele părți, ce avea grosimea de 2-4 cm (Fig. 10/2).

Montarea și utilizarea cuptorului. După ce toate cele 3 elemente componente ale cuptorului cu două încăperi au fost finalizate, iar lutul de pe cupolă și placă s-a uscat suficient la soare, aceste construcții au fost îmbinate și s-au efectuat arderile de probă.

Peste groapa cuptorului a fost fixată placa, iar peste aceasta cupola. Pentru fixarea plăcii a fost nevoie de doi oameni care au așezat structura cu atenție, fără ca aceasta să sufere distrugerii. Mutarea cupolei a necesitat concursul a patru persoane, deoarece această structură de lemn îmbrăcată în lut cântărea peste 80 kg. După fixarea structurilor din elevație, crăpăturile suferite în timpul manipulării au fost astupate prin lipirea cu un strat de lut (Fig. 11/1).

Pe parcursul unei zile întregi, focul a fost controlat, urmărindu-se arderea treptată a structurii de lut. Domol la început, focul a fost încins treptat, în vederea consolidării și arderii uniforme a pereților și a plăcii ce despărțea cele două încăperi.

Datorită temperaturilor ridicate obținute în camera de ardere, flăcările puternice au încins placa de lut a cuptorului atât de tare încât scheletul de lemn al acestei structuri a luat foc. Placa cuptorului a suferit o spărtură în partea centrală care a determinat și prăbușirea acestei structuri peste camera de ardere (Fig. 11/2).

În urma distrugerii cuptorului, înainte de a fi utilizat, s-a considerat că pentru o refacere completă era nevoie de cel puțin 2 săptămâni de lucru. Deoarece echipa de cercetare nu mai avea acest timp la dispoziție, s-a decis ca experimentul privind arderea ceramicii în acest tip de instalație de ardere să fie realizată într-o campanie experimentală viitoare.

II.A.2. Modelarea unor replici după ceramica pictată eneolitică

Prezența specialistului ceramist Manja Wetendorf în echipa de arheologie experimentală din anul 2008, ne-a determinat să încercăm obținerea unor vase și obiecte ceramice cât mai apropiate ca formă și tehnologie de cele originale de tip precucutenian și cucutenian.

În acest sens, s-a folosit aceeași sursă de lut descoperită în apropierea așezării. După ce lutul a fost curățat de impurități și amestecat apoi cu cioburi pisate foarte fin, s-a trecut la modelarea manuală a vaselor și obiectelor după modelul precucutenian (Fig. 12/1-2).

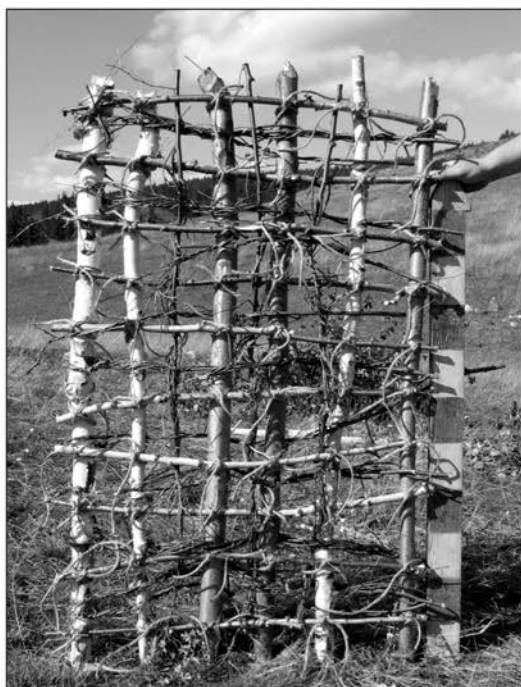

Fig. 10. 1 – Scheletul plăcii cuptorului; 2 – placa cuptorului, acoperită cu lut

1

2

Fig. 11. 1 – Montarea cuptorului; 2 – distrugerea plăcii cuptorului, în partea centrală

1

2

Fig. 12. 1 – Modelarea manuală a ceramicii; 2 – replica unui vas precucutenian

O cantitate de lut foarte fin s-a păstrat într-un recipient de plastic în amestec cu multă apă, urmând ca suspensia rezultată să fie utilizată pentru aplicarea picturii cu o pensulă pe vasele și obiectele realizate. Deoarece lutul are în compoziție oxizi de fier, prin ardere se obține o pictură de culoare roșie și neagră (culoarea este cauzată în special și de condițiile de ardere) (Fig. 13/1-2).

II. A.3. Modelarea vaselor din lut obținut prin procedee industriale

Modelarea lutului omogenizat prin procedee industriale s-a realizat cu mai multă ușurință decât a aceluia de origine locală. Membrii echipei de cercetare au reușit să obțină cu mare ușurință produse finite din această categorie de lut, chiar dacă mulți dintre aceștia erau la prima lor încercare de modelare a unor vase și obiecte. Pentru modelarea unui obiect de lut, fie un vas sau o altă formă (polonic, suport, figurină, etc.) nu a fost nevoie mai mult de 10 minute de lucru.

Lutul avea o plasticitate foarte bună. Tehnica folosită pentru modelarea vaselor și obiectelor de lut a fost cea a colacilor suprapuși unul peste celălalt. Colacii au fost lipiți între ei cu ajutorul unor spatule de lemn sau cu degetele. Netezirea acestor vase s-a realizat cu ajutorul unor crenguțe uscate din lemn de molid, care aveau suprafața exterioară foarte lucioasă.

După ce obiectele au fost lăsate la uscat, s-a efectuat netezirea și lustruirea lor, cu ajutorul unui băț. Încercările repetate ne-au arătat că netezirea suprafețelor încă ușor umede (Fig. 14/1-2) dă rezultate mai bune decât aplicarea aceleiași tehnici după ce vasele s-au uscat în totalitate. În cea din urmă situație s-a observat că netezirea este de calitate inferioară, lutul uscat pierzându-și plasticitatea și nemaiputând fi întins uniform. Totodată, prin încercarea de lustruire cu o crenguță foarte fină, pereții vaselor prea uscate au devenit făinoși și nu s-a obținut lustrul dorit.

II. A.4. Arderea obiectelor și vaselor modelate din lut

Chiar dacă încercarea de utilizare a cuptorului a eșuat, ne-am decis să curățăm groapa și să o folosim din nou la arderea unor obiecte și vase din lut. Acest tip de ardere fusese încercat și în campania din anul 2007. Am dorit totuși să continuăm această activitate și să ardem pe lângă vasele modelate din lut local și vase modelate din lutul obținut pe cale industrială.

Groapa-cuptor a fost încărcată cu lemne, s-a aprins apoi focul și s-a alimentat până când s-a obținut o cantitate de jar suficientă pentru începerea arderii primei șarje de materiale confecționate din lut.

În mijlocul gropii-cuptor au fost așezate vasele și obiectele din lut, care au fost apoi acoperite cu jar. După această operațiune groapa-cuptor a fost alimentată pe parcursul a 2-3 ore cu o cantitate mare de combustibil solid (lemne de conifere), în vederea obținerii unei temperaturi ridicate și a unei arderi de bună calitate.

1

2

Fig. 13. 1 – Vase antropomorfe pictate, replica ale unor vase cucuteniene;
2 – figurină antropomorfă

1

2

Fig. 14. 1 – Vase și obiecte modelate din lut industrial; 2 – polonic

Fig. 15. 1 – Groapa-cuptor; 2 – prima ardere în groapa-cuptor

În circa 30 de minute de la alimentarea gropii cu combustibil, focul a devenit puternic, iar din groapă s-au auzit mai multe pocnituri. Am încercat să ne apropiem de groapă și să urmărim ce se întâmplă cu producția ceramică pusă la ars, dar acest lucru a fost posibil numai după ce focul s-a mai domolit. La o primă vedere am observat faptul că zgomotul era produs de spargerea obiectelor depuse în groapă, în special de la vasele și obiectele confecționate din lut industrial.

După ce focul din cuptor s-a stins am încercat să recuperăm obiectele ceramice din groapă. Spre surprinderea noastră majoritatea vaselor și obiectelor s-au spart în timpul arderii, din cauze pe care încă nu le putem explica în totalitate.

II. A.5. Observații preliminare asupra experimentelor de la Păuleni Ciuc din anul 2008

Prezența unui specialist ceramist în echipa de cercetare arheologică experimentală a reprezentat un progres major în ceea ce înseamnă utilizarea surselor de lut locale, realizarea unor vase și obiecte ceramice după modelul cucutenian și utilizarea unei paste foarte fine pentru aplicarea picturii pe vasele realizate.

Chiar dacă rezultatele nu au fost cele așteptate, încercarea de construire și utilizare a cuptorului cu două încăperi, poate fi considerată pozitivă și reprezintă un prim pas în încercarea noastră de a obține o ardere omogenă și la o temperatură bine controlată, de peste 800-1000° C, a vaselor și obiectelor din lut, cât mai apropiată de temperatura de ardere a vaselor cucuteniene.

Pentru amenajarea unei astfel de construcții trebuie găsită o altă soluție pe viitor, deoarece utilizarea unui schelt de lemn acoperit cu lut nu face față la temperaturile foarte ridicate ce se ating în interiorul camerei de ardere a combustibilului.

Concluziile noastre cu privire la arderea nereușită a vaselor și obiectelor din lut local și industrial în groapa-cuptor au fost următoarele:

- în primul rând, diferența de temperatură din interiorul gropii și cea a vaselor reci puse în groapă a fost foarte mare;
- vasele trebuiau așezate treptat în groapă, din ce în ce mai aproape de jar și abia în ultima fază, când pereții vaselor erau bine încinși, să fie introduse în groapă și acoperite cu jar;
- nu toate vasele modelate de noi au fost uscate suficient, astfel încât particulele de apă din pasta acestor vase au fiert în interiorul pereților și au provocat spargerea violentă a acestora;
- arderea unei șarje de vase și obiecte ceramice trebuie bine controlată și supravegheată permanent.

Deoarece campania de cercetare arheologică sistematică de la Păuleni Ciuc-Ciomortan "*Dâmbul Cetății*" se apropia de final, groapa-cuptor a fost conservată și acoperită cu pământ, urmând a fi reutilizată la experimentele noastre viitoare.

II. B. Experimentele de la Beclean-Băile Figa

În vederea continuării experimentelor rămase nefinalizate la Păuleni Ciuc-Ciomortan, s-a luat hotărârea că realizăm în cadrul șantierului de la Beclean două instalații de ardere a ceramicii:

- prima variantă într-o groapă-cuptor (în scopul corectării greșelilor făcute cu ocazia ultimei arderi când majoritatea vaselor s-au spart);
- într-un cuptor monocelular amenajat direct pe sol, cu bolta de formă sferică prevăzută cu gaură de eliminare a fumului în partea superioară și cu o ușă pentru alimentarea cu combustibil solid.

II. B.1. Amenajarea gropii-cuptor

Locul ales pentru amenajarea gropii-cuptor se afla în apropierea sitului arheologic, pe un teren aflat în pantă. Groapa avea forma circulară, cu diametrul de circa 80 cm, și a fost săpată în argila locală, până la adâncimea de 50-60 cm de la suprafața terenului. Groapa a fost în așa fel săpată încât în partea vestică să aibă forma unui cuptor semisferic, iar alimentarea cu combustibil să se realizeze prin partea de est (Fig. 15/1-2).

Datorită faptului că în această zonă pădurea este formată în special din lemn de foioase, cu preponderență din stejar, era normal ca să folosim acest combustibil în vederea realizării experimentelor propuse. În prima fază groapa a fost umplută cu lemn de stejar uscat și alimentată până când a fost produsă o cantitate considerată suficientă de jar necesară pentru acoperirea vaselor și obiectelor de lut.

Pentru prima ardere au fost selectate o parte din vasele și obiectele realizate la Păuleni Ciuc din lutul local de bună calitate, care nu au putut fi arse anterior deoarece nu erau încă bine uscate.

Așadar, au fost selectate următoarele piese:

- 11 figurine zoomorfe (cornute) pictate cu un lut fin aflat în stare lichidă, cu motive liniare aplicate cu pensula;
- două vase zoomorfe cu picioare și toarte cu protome – pictură cu motive geometrice liniare pe corp;
- un vas antropomorf, ce redă o parte din corpul unui personaj feminin, cu trunchiul zvelt, fesele proeminente și picioarele unite;
- un vas de formă semisferică, cu partea interioară bine lustruită iar partea exterioară pictată cu motive geometrice.

Vasele și obiectele selectate au fost ținute circa 30 de minute în apropierea gurii gropii-cuptorului, pentru a fi încălzite înainte de introducerea lor în jar. Când obiectele au devenit fierbinți la pipăire au fost introduse în groapă și acoperite, în prima fază cu jar, apoi cu o cantitate mare de lemne uscate de stejar (Fig. 16/1-2).

1

2

Fig. 16. 1 – Vase și obiecte de lut, înainte de ardere;
2 – arderea vaselor și obiectelor în groapa-cuptor

Fig. 17. 1 – Vas sferic, după ardere; 2 – figurine zoomorfe arse în groapa-cuptor;
3 – figurinele zoomorfe, după ardere

Focul a fost alimentat pe parcursul a doar 2-3 ore și întreținut la capacitate maximă. În groapă s-a observat faptul că unele vase au devenit incandescente și aveau culoarea roșie. Datorită faptului că groapa se afla în apropierea pădurii am decis să o acoperim cu un strat consistent de argilă, pentru a evita un posibil incendiu. După ce toate măsurile de siguranță au fost luate, totul a fost lăsat să ardă mocnit sub cantitatea de argilă, până a doua zi dimineața.

Spre surprinderea noastră, a doua zi dimineața când am încercat să scoatem vasele și obiectele ceramice, acestea erau încă foarte fierbinți. A fost nevoie să îndepărtăm cu grijă jarul din jurul obiectelor și apoi cu ajutorul unor crengi de lemn, am reușit să scoatem obiectele afară din groapă.

Surpriza a fost foarte mare când am constatat faptul că doar o singură figurină a crăpat în două bucăți longitudinale, iar alte două au suferit spargeri ușoare datorate în primul rând mișcării combustibilului în momentul arderii. În cazul unei figurine zoomorfe s-a rupt un corn, iar altele i s-a rupt un picior.

După aprecierile noastre, arderea obiectelor în groapa-cuptor s-a realizat la o temperatură de peste 800-1000° C. Pereții vaselor în momentul în care erau loviți aveau rezonanță și erau uniform arși (Fig. 17/1).

În cazul figurinelor zoomorfe am constatat faptul că acestea au ars în trei moduri:

- oxidant, cele care aveau culoarea brun-cărmizie, iar pictura aplicată a devenit roșiatică (Fig. 17/2-3);
- reductant, cele care aveau culoarea neagră, iar pictura a devenit neagră;
- slab oxidant, cele care aveau culoarea cenușie, iar pictura avea culoarea neagră.

Succesul înregistrat în urma experimentului de ardere în groapa-cuptor a trezit interesul de a experimenta încă o ardere a ceramicii într-un alt tip de cuptor, cuptorul cu o singură încăpere în care să fie introduse atât combustibilul, cât și piesele din lut (cuptor monocelular).

II. B.2. Amenajarea cuptorului monocelular

Amenajarea cuptorului monocelular a presupus folosirea unei cantități mari de materiale (lut, nisip, pietricele, lemne etc.) și resurse umane.

În timpul cercetărilor arheologice sistematice din S. XV de la Băile Figa, pe măsură ce suprafața arheologică avansa, era scoasă și o cantitate mare de pământ mălos sărat (argilă de culoare galbenă și cenușie). Argila era scoasă din săpătură sub forma unor calupuri de circa 20 x 20 cm și depusă în apropierea suprafeței cercetate.

Deoarece ne-am dat seama că dispunem de material suficient, iar pământul din secțiunea arheologică trebuie oricum îndepărtat, am început construcția acestui cuptor de suprafață monocelular.

1

2

3

Fig. 18. 1 – Construirea pereților cuptorului; 2 – amenajarea cupolei;
3 – finisarea cuptorului monocelular

Bucățile de argilă au fost rulate prin nisipul local, apoi așezate una peste cealaltă în formă de cerc. Baza cuptorului avea forma circulară cu diametrul de 1 m. Pereții au fost ridicați prin lipirea bucăților de argilă, până la înălțimea de 1 m. Bolta sferică a cuptorului a fost realizată pe un schelet de crengi verzi de stejar, peste care au fost lipite bucățile de lut. În partea superioară a fost lăsată o gaură cu diametrul de 10 cm, necesară pentru evacuarea fumului din timpul arderii (Fig. 18/1-2).

În partea nord-vestică a cuptorului a fost amenajată gura de alimentare cu combustibil solid, ce avea lățimea de 30 cm și înălțimea de 50 cm (Fig. 18/3).

După ce cuptorul a fost ridicat în totalitate, suprafețele exterioară și interioară au fost luate cu un strat format din măr foarte fin, recoltat din albia pârâului sărat. La final, în partea superioară a cuptorului au fost aplicate simetric două coarne de taur, ce au dat acestei construcții un aspect impunător, și de ce nu, chiar magico-religios.

Passul următor ce trebuia realizat a constat în pregătirea acestui cuptor pentru arderea ultimei șarje de materiale formate din două vase din lut local, realizate la Păuleni Ciuc, și o figurină antropomorfă feminină, modelată din argila locală sărată de la Băile Figa.

Combustibilul folosit la arderea acestor obiecte a fost, ca și în cazul gropii-cuptor, format din lemn uscat de stejar, adus din pădurea aflată în apropierea săpăturii. Cuptorul a fost bine aprovizionat cu lemne și apoi încins în vederea arderii pereților și obținerii unei cantități de jar suficiente pentru acoperirea obiectelor ceramice (Fig. 19/1).

Cele trei obiecte propuse pentru acest tip de ardere, un vas zoomorfizat, unul antropomorf și o figurină antropomorfă feminină, au fost așezate în interiorul cuptorului și acoperite cu jar și lemne pentru a se menține focul pe o perioadă cât mai îndelungată.

Ușa cuptorului a fost apoi astupată, tocmai pentru a se obține o temperatură uniformă la nivelul bazei acestuia, iar alimentarea cu lemne s-a făcut prin partea superioară a cupolei. Înainte de plecarea echipei din tabără, cuptorul a fost umplut cu lemne și lăsat să ardă cu obiectele în interior pe parcursul unei nopți întregi (Fig. 19/2).

A doua zi dimineața, temperatura din interiorul cuptorului era foarte ridicată. Lemnele au ars în totalitate, dar jarul rezultat era încă incandescent. După ce ușa cuptorului a fost demontată, am observat faptul că o parte din pereții interiori și din cupola cuptorului s-au prăbușit (Fig. 19/3).

Singurul vas care s-a spart în timpul arderii a fost vasul zoomorfizat. Presupunem că spargerea s-a datorat faptului că modelarea lui s-a realizat pe parcursul mai multor zile, uscarea nu a fost uniformă, iar în interiorul pereților vasului au rămas goluri de aer care, în momentul arderii, au determinat fragmentarea lui (Fig. 20/1).

1

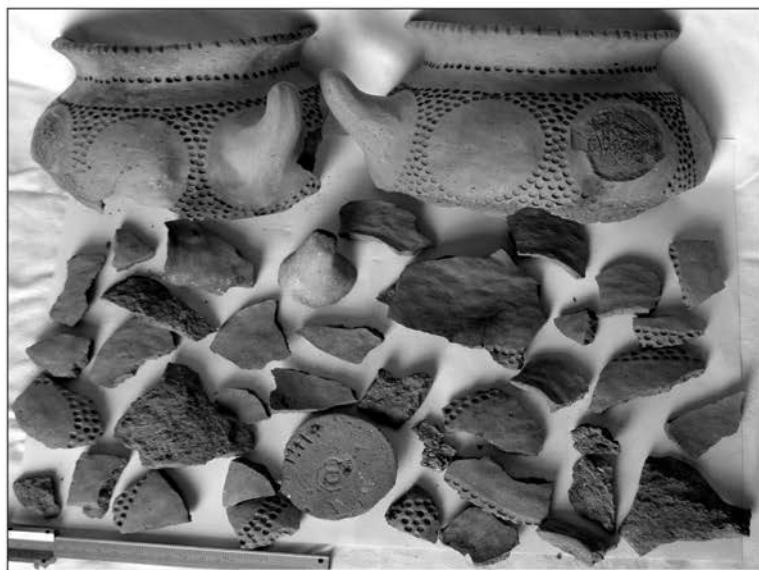

2

3

Fig. 19. 1 – Alimentarea focului în cuptor; 2 – acoperirea gurii cuptorului;
3 – vedere în interiorul cuptorului, după arderea ceramicii

1

2

Fig. 20. 1 – Vas zoomorfizat zoomorfizat spart în timpul arderii;
2 – vas și figurină, arse în cuptorul monocelular

1

2

3

Fig. 21. 1 – Sursa de lut de la Boroșneul Mic, jud. Covasna;
2 – Cărămizi “țigănești”, uscate la soare; 3 – pregătirea lutului

Făcând o comparație cu celelate tipuri de ardere experimentate până atunci de noi, am observat faptul că arderea acestor ultime obiecte este net superioară celorlalte. Pictura de pe vasul antropomorfizat a devenit de culoare roșie, iar pereții aveau o rezonanță deosebită la lovire (Fig. 20/2). După aprecierile ceramistului Manja Wetendorf, arderea din interiorul cuptorului s-a realizat la o temperatură de peste 1000° C.

Observații preliminare cu privire la experimentele din anul 2008

Rezultatele experimentelor arheologice realizate în acest an au fost deosebit de mulțumitoare și încurajatoare pentru continuarea acestor activități și în viitor.

Prezența unui specialist ceramist în echipa de cercetare experimentală a însemnat și obținerea unor progrese evidente față de încercările noastre din campaniile anilor 2006-2007.

Chiar dacă experimentele au fost realizate în cele două locații aflate la o distanță de circa 300 km una față de cealaltă, rezultatele obținute ne-au dat încredere că acestea pot fi continuate până la obținerea unor replici fidele a ceramicii cucuteniene pictate.

III. EXPERIMENTELE DE LA PĂULENI CIUC DIN ANUL 2009

Față de experimentele realizate în campaniile anterioare din anii 2006-2008, noutatea celor din anul 2009 a constat în faptul că materia primă (lutul) a fost adusă în Tabăra de la Păuleni Ciuc, de la o distanță de circa 100 km, mai exact din apropierea unei alte așezări aparținând culturii Cucuteni-Arșud, anume cea de la Boroșneul Mic - Valea Mică „*Cetatea Bursucului*”, jud. Covasna (Fig. 21/1).

Această sursă am identificat-o în urma unor cercetări de teren efectuate în zonă, observând așa-numitele cărămizi „*figănești*” pe care le confecționează localnicii, depozitate apoi în grămezi piramidale, pentru a fi ulterior arse (Fig. 21/2).

Metodele de pregătire a lutului și a amestecului au fost aceleași ca cele folosite în campaniile anterioare. Lutul a fost curățat de impurități și dat prin sită, apoi a fost amestecat cu o cantitate suficientă de cioburi pisate mărunț, în așa fel încât să nu-și piardă plasticitatea (Fig. 21/3).

Încă de la prima utilizare am realizat că lutul din această sursă este de o calitate mult mai bună față de cel local. Diferența constă în faptul că era mai ușor de modelat, avea culoarea galben-roșiatică – datorită, probabil, prezenței oxizilor de fier –, iar prin amestecul proporțional cu degresant, pasta devenea omogenă și foarte bună pentru confecționarea vaselor și obiectelor (Fig. 22/1).

După modelarea pieselor, acestea au fost lăsate să se usuce la soare (Fig. 22/2). Uscarea nu a fost completă deoarece am dorit să subțiem pereții vaselor cu ajutorul unor spatule din lemn. După subțierea pereților s-a efectuat și netezirea cu bețe de lemn uscat și lucios (Fig. 22/3).

2

1

3

Fig. 22. 1 – Modelarea manuală a vaselor, prin tehnica suprapunerii colacilor de lut;
2 – uscarea vaselor și a obiectelor; 3 – netezirea și lustruirea vaselor de lut

În unele cazuri, când vasele și obiectele modelate din acest lut au fost uite la soare și uscate complet, netezirea a fost imposibilă.

De data aceasta, când pasta vaselor modelate și netezite era încă umedă, am încercat pe câteva piese să aplicăm o pictură cu două categorii de pigmenți:

- aplicarea cu o pensulă a unui lut fin aflat în stare lichidă, din care se poate obține culoarea roșie sau neagră (culoare obținută și în urma arderii oxidante sau reductante);
- praf de calcar, din care speram să obținem culoarea albă.

După uscarea finală, vasele și obiectele modelate au fost așezate lângă vatra cu „*pat*” din pietre și acoperită cu lut, în vederea arderii. Și în această campanie de cercetare arheologică instalația de ardere utilizată în anii anteriori a trebuit reparată (în cei 4 ani de experimente arheologice la Păuleni Ciuc - Ciomortan, această instalație de ardere a fost reparată de 4 ori – Fig. 23/1-2).

De această dată arderea a fost controlată pe toată durata ei, de circa 4-5 ore. În prima fază vasele au fost așezate pe marginea vetrei în apropierea jarului (Fig. 23/3). În momentul când acestea au devenit fierbinți, au fost acoperite cu un start de jar și apoi cu lemne. Vasele au devenit incandescente și aveau culoarea roșie (Fig. 24/1-2).

Rezultatele acestei metode de ardere au fost comparabile cu cele din campaniile precedente, diferența fiind făcută de folosirea unei alte surse de lut, de calitate superioară. Vasele astfel arse aveau rezonanță la lovire, iar calitatea lor era foarte bună (Fig. 24/3).

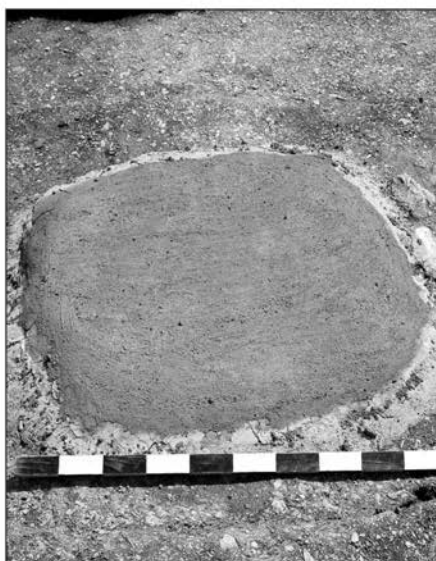
Experimentul realizat în anul 2009, prin utilizarea unei surse de lut, alta decât cea locală, considerăm că reprezintă un real progres în vederea experimentelor noastre viitoare. Descoperirea și utilizarea unui lut de foarte bună calitate contează mult și în obținerea producției de vase și obiecte ceramice de calitate superioară. Pentru anumite categorii de vase ceramice această situație a fost depistată și prin studiul statistic al ceramicii cucuteniene, prin prezența în majoritatea așezărilor și complexelor de locuit a ceramici de „*prestigiu*” realizată printr-un rafinament artistic deosebit și cu o pastă foarte bine omogenizată și pregătită în scopul producerii unor astfel de capodopere.

Vatra de foc a fost utilizată în această campanie și pentru coacerea pâinii, legumelor și fructelor, practic au fost continuate experimentele din anul 2006. De data aceasta în schimb, calitatea vetrei a fost net superioară în urma multiplelor refaceri și neteziri ale părții superioare.

În tabără s-a reamenajat groapa-cuptor din 2007-2008. Vasele și obiectele din lutul adus de la Boroșneul Mic, arse în groapa-cuptor alimentată constant cu lemne (conifere), au rezistat temperaturii ridicate, toate rămânând intacte. Arderea a fost oxidantă, majoritatea pieselor rezultate având culoarea brună și roșie.

1

2

3

Fig. 23. 1 – Vatra, în 2009; 2 – reamenajarea vetrei;
3 – arderea vaselor și obiectelor pe vatră

La finalul campaniei arheologice instalațiile de ardere au fost conservate prin acoperirea lor cu un strat consistent de pământ, urmând a fi refolosite în campaniile noastre viitoare.

IV. CONCLUZII PRELIMINARE PRIVIND EXPERIMENTELE

Prin metodele multiple de ardere experimentate de noi, pe vatră simplă, pe vatră amenajată, în groapă-cuptor, în cuptor cu două încăperi și în cuptorul monocelular, considerăm că au fost aduse informații noi cu privire la anumite tipuri de ardere ce puteau fi utilizate și în trecut de către comunitățile cucuteniene.

Considerăm că pentru înțelegerea în profunzime a olăritului, care a atins un nivel artistic până aproape de perfecțiune acum 6000 de ani, capodoperele cucutenienilor fiind martorii tăcuți ai trecutului, va fi nevoie de foarte mult timp până când secretele acestui meșteșug vor fi descoperite.

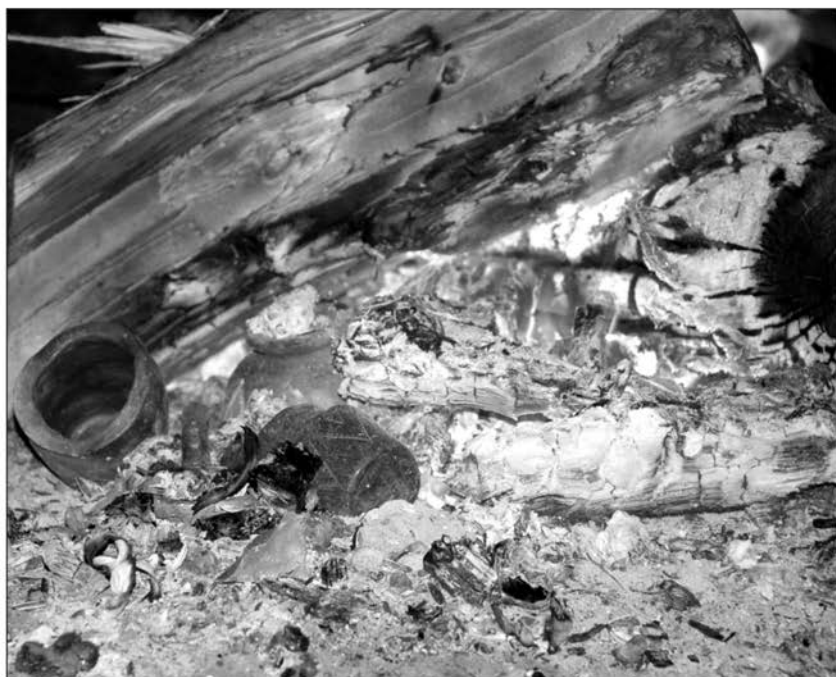
În ceea ce privește experimentele noastre cu privire la construirea și repararea anuală a instalației de ardere de tipul vetrei cu „*pat*” din pietre și cu partea superioară lutuită și foarte bine netezită, amenajată într-un loc deschis în cadrul așezării (în cazul nostru în cadrul Taberei arheologice de la Păuleni Ciuc-Ciomortan), considerăm că astfel de vetre erau mai mult decât necesare în vechime din următoarele motive:

- păstrarea mult mai bună a căldurii în jurul vetrei;
- prepararea hranei direct pe vatră, prin îndepărtarea jarului;
- posibilitatea de ardere a vaselor ceramice direct pe asemenea vetre;
- asigurarea vizibilității pe timp de noapte (lumina focului);
- păstrarea jarului până a doua zi dimineața;
- riscul redus de incendiere a locuinței (în cazul vetrelor din locuințe);
- diminuarea atacurilor animalelor sălbatice, în special pe timp de noapte.

În general, în studiile privind civilizația Cucuteni-Ariușd, s-au realizat doar descrieri tipologice ale instalațiilor de ardere de acest fel (vetre cu „*pat*” din pietre și suprafața lutuită), făcându-se descrieri referitoare în special la forma, dimensiunile, poziționarea în locuință, reparări etc., și menționându-se faptul că astfel de amenajări erau necesare pentru încălzit, gătit sau arderea ceramicii.

Puține au fost însă experimentele arheologice care să presupună o reconstituire a vetrei și folosirea acesteia pe parcursul mai multor sezoane.

Considerăm că, în urma experimentelor efectuate de echipa de la Păuleni Ciuc - Ciomortan, cu privire la construirea, folosirea și observarea pe parcursul a patru sezoane a instalației de ardere cu „*pat*” din pietre, au fost aduse informații concludente cu privire la avantajele pe care le oferă astfel de vetre.

1

2

3

Fig. 24. 1 – Arderea vaselor și obiectelor pe vatră;
2 – vas pictat, ars pe vatră; 3 – vas pictat

În cele 11 sezoane sau campanii de cercetare arheologică sistematică petrecute până în momentul de față la Păuleni Ciuc - Ciomortan, am remarcat trei mini-perioade climatice diferite, anume:

- prima în perioada 1999-2004, temperaturile din serile și nopțile de vară-toamnă, au fost relativ calde cu valori de peste 10° C;
- în perioada 2005-2008, temperaturile au avut valori sub 10° C;
- în august 2009, valorile temperaturii au fost de peste 10° C.

Înainte de a încheia acest articol referitor la experimentele arheologice, dorim să mulțumim celor care au contribuit la derularea acestor experimente în condiții optime: Alexandra Cîrlănescu, Manja Wetendorf, Mario Böhme, Eugenia Filip, Marius Domboși, Mogeia Robert, Mogeia Arnold și Mogeia Norbert.

ARCHAEOLOGICAL EXPERIMENTS CONDUCTED AT PĂULENI CIUC AND BĂILE FIGA BETWEEN 2007 AND 2009

Abstract

The archaeological experiments we conducted consisted in building firing instalments (a hearth on a rock „bed”; an oven-pit; an unicellular oven and a bi-cellular oven) and using them for keeping us warm, for cooking, for firing pottery and other clay objects during the archaeological campaigns.

LIST OF PLATES

- Fig. 1.** 1 – The hearth preserved in 2006; 2 – cleaning the hearth in order to arrange it again.
- Fig. 2.** 1 – Fine clay found in Pit 8; 2 – carrying the clay to the camp.
- Fig. 3.** 1 – Rearranging the hearth’s daub; 2 – firing the hearth.
- Fig. 4.** 1 – Arranging the hearth in the kitchen and using it; 2 – the dense smoke that accumulated in the kitchen.
- Fig. 5.** 1 – The oven-pit, south-eastern view; 2 – Preparing the oven-pit for firing pottery.
- Fig. 6.** 1 – Amphora moulded with the clay roll technique; 2 – the amphora after it was smoothened and polished.
- Fig. 7.** 1 – The vessels placed in the oven-pit for firing; 2 – the vessels after firing.
- Fig. 8.** 1 – The wooden framework of the oven’s cupola; 2 – the woven structure of the cupola.
- Fig. 9.** 1 – Covering the inner face of the cupola with clay (daub); 2 – covering and smoothing the outer face of the cupola.

- Fig. 10.** 1 – The framework of the oven's plate; 2 – the oven's plate covered with clay.
- Fig. 11.** 1 – Arranging the oven; 2 – destroying the oven's plate in its central area.
- Fig. 12.** 1 – The manual moulding of the ceramic vessels; 2 – a pre-Cucutenian vessel replica.
- Fig. 13.** 1 – Painted anthropomorphous vessels, Cucutenian replicas; 2 – anthropomorphous figurine.
- Fig. 14.** 1 – Vessels and objects moulded of industrial clay; 2 – ladle.
- Fig. 15.** 1 – oven-pit; 2 – the first firing in the oven-pit.
- Fig. 16.** 1 – Vessels and objects moulded of clay, before firing; 2 – firing the vessels and objects in the oven-pit.
- Fig. 17.** 1 – The spherical vessel after firing; 2 – zoomorphous figurines fired in the oven-pit; 3 – zoomorphous figurines after being fired in the oven-pit.
- Fig. 18.** 1 – Building the walls; 2 – arranging the vault; 3 – finishing the unicellular oven.
- Fig. 19.** 1 – Feeding the fire in the oven; 2 – filling up the mouth of the oven; 3 – view with the inside of the oven after firing the pottery.
- Fig. 20.** 1 – Zoomorphous vessel broken during the firing; 2 – vessel and figurine fired in the unicellular oven.
- Fig. 21.** 1 – Clay source found at Boroşneul Mic, Covasna County; 2 – “gypsy” bricks dried in the sun; 3 – preparing the clay for moulding.
- Fig. 22.** 1 – Manual moulding of the vessels using the *superposing of clay rolls* technique; 2 – drying vessels and objects; 3 – smoothing and polishing the clay vessels.
- Fig. 23.** 1 – The hearth in year 2009; 2 – rearranging the hearth; 3 – firing the vessels and objects on the hearth.
- Fig. 24.** 1 – Firing the vessels and objects on the hearth; 2 – painted vessel, fired on the hearth; 3 – painted vessel.

SCHELET DE CÂINE (*CANIS FAMILIARIS*) DESCOPERIT ÎN NIVELUL CUCUTENI B DIN *TELL-UL DE LA PODURI-DEALUL GHINDARU* (JUDEȚUL BACĂU, ROMÂNIA)

de Florentina Oleniuc
și Luminița Bejenaru

În prezenta lucrare* este realizată descrierea arheozoologică a unui schelet de câine juvenil descoperit în cursul campaniei arheologice din anul 2006, în nivelul Cucuteni B din *tell-ul de la Poduri-Dealul Ghindaru* (județul Bacău).

Tell-ul de la Poduri-Dealul Ghindaru (județul Bacău), situat la 46°47' latitudine nordică, 26°53' longitudine estică, este situat pe fragmentul de terasa de 30 m a râului Tazlăul Sărat, având o suprafață de 1,2 ha. Altitudinea absolută este de 429 m. Săpăturile sistematice arheologice au pus în evidență o succesiune stratigrafică cu niveluri de locuire Precucuteni, Cucuteni și de epoca bronzului¹.

Contextul arheologic al descoperirii

Săpăturile arheologice din așezarea cucuteniană de la Poduri-Dealul Ghindaru, realizate în 2006, au avut ca scop epuizarea nivelului aparținând fazei Cucuteni B₁. Dezvelirea locuinței etajate 2 (L. 2), atribuită fazei culturale Cucuteni B în conformitate cu ceramica specifică, a adus în atenția cercetătorilor mai multe amenajări, printre care 7 vetre (dintre care una cruciformă), o banchetă de lut, o casetă de lut (probabil pentru depozitarea cerealelor) și mai multe râșnițe².

* Prezentul studiu a fost realizat în cadrul proiectelor de cercetare PN II CNCISIS Idei_2116/2008 și CNCISIS-BD 304/2008-2010.

¹ D. Monah *et alii*, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA, XIII, Piatra-Neamț, 2003.

² D. Monah *et alii*, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în CCAR. *Campania 2006*, București, 2007, p. 274-275.

Lângă vatra V₂, situată la parterul locuinței etajate pe latura de NE, s-a identificat un schelet animal, identificat ulterior în laborator ca fiind un schelet aproape complet de câine juvenil. O amenajare deosebită, dezvelită la parter în apropierea vetrei 2, în colțul de NE al construcției, o reprezintă vatra cruciformă, cu o alveolare circulară în mijloc. Arheologii sunt de părere că este posibil ca ea să fi servit practicilor rituale³.

Descrierea resturilor scheletice

Fragmentele scheletice de câine juvenil descoperite în apropierea vetrei V₂, situată la parterul locuinței 2 din nivelul Cucuteni B de la Poduri-Dealul Ghindaru, sunt calcinate, prezentând o mare fragilitate accentuată și de vârstă mică pe care o avea animalul. Scheletul nu a fost reconstituit în totalitate datorită gradului puternic de fragmentare. Resturile de câine juvenil descoperite se aflau în conexiune anatomică. Analiza ulterioară din laborator a resturilor nu a evidențiat urme antropice, precum cele de jupuire sau de măcelărie.

Vestigiile faunistice au fost analizate în cadrul Laboratorului de Arheozoologie al Facultății de Biologie din Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași. Metodologia de studiu a fost cea specifică arheozoologiei, constând în identificare anatomică, taxonomică și tafonomică⁴, estimarea vârstei dentare⁵ și a celei scheletice⁶.

Scheletul parțial recuperat este reprezentat de fragmente de craniu, dentiție deciduă, vertebre (cervicale, toracale, lombare și sacrale), resturi din centura scapulară, precum și de fragmente diafizare din oasele membrilor anterioare și posterioare (Fig. 1). Nu s-au reconstituit sternul, vertebrele codale, coxalele și nici oasele scurte ale bazipodului (carpiene și tarsiene), datorită neconsolidării osoase ale acestora (cartilajele nu se păstrează în sediment), precum și datorită dimensiunile prea reduse ale unor resturi osoase.

În cadrul **scheletului cefalic**, neurocraniul este relativ complet, fiind reprezentat de occipital (Fig. 2), sfenoid, frontale, temporale și parietale fragmentate și nesudate. Menționăm că centrele de osificare ale occipitalului se închid foarte devreme (înainte de 4 luni), în timp ce restul cutiei craniene se definitivează mult mai târziu (sutura interfrontală se închide la 3-4 ani). Viscerocraniul este identificat prin cele două maxilare, un fragment din premaxilarul stâng, precum și de cele două mandibule (cea stângă fiind spartă la nivelul ramului orizontal). Elementele dentare identificate sunt de tip deciduă (dinți de lapte), dar cu dintele molar inferior M₁ ușor vizibil în

³ *Ibidem*.

⁴ M. Udrescu *et alii*, *Introducere în arheozoologie*, Iași, 1999.

⁵ S. Hillson, *Teeth*, Second Edition, Cambridge Manuals in Archaeology, 2005.

⁶ R. Barone, *Anatomie comparée des mammifères domestiques*, T1, Paris, 1976.

alveola care abia începe să se deschidă (Fig. 3). Conform precizărilor lui Hillson (2005)⁷ acest dinte definitiv erupe la vârsta de 3-5 luni.

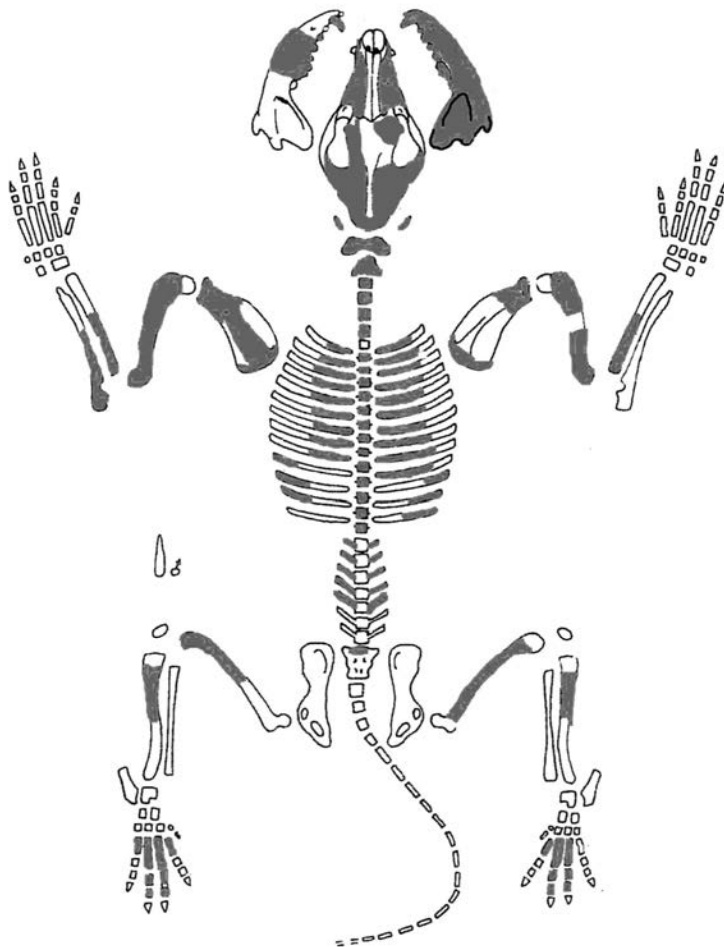

Fig. 1. Elemente anatomice de *Canis familiaris* identificate în locuința L. 2, din nivelul Cucuteni B de la Poduri-Dealul Ghindaru (după Helmer, 1987, cu modificări)⁸.

⁷ S. Hillson, *op. cit.*

⁸ D. Helmer, *Fiches descriptives pour les relevés d'ensembles osseux animaux*, în *Fiches d'ostéologie animale pour l'archéologie*, Serie B – *Mammifères*, Sophia-Antipolis, 1987.

Fig. 2. Fragmente de occipital: masele laterale cu condili occipitali.

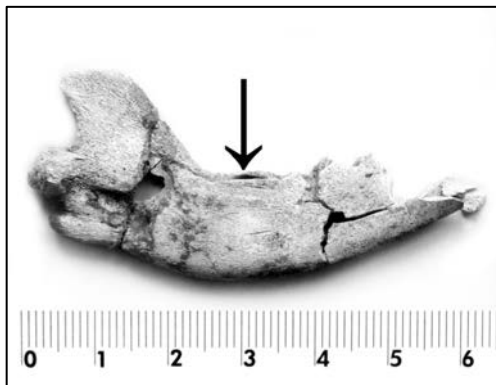

Fig. 3. Fragment mandibular cu alveola dintelui molar M_1 ușor deschisă.

Scheletul axial este reprezentat de 19 vertebre neconsolidate: 7 fragmente cervicale (arcuri vertebrale de atlas și axis, precum și 5 corpuri vertebrale neconsolidate). Vertebrele toracale sunt reprezentate doar de două apofize spinoase, iar din cele lombare s-au găsit 10 fragmente de arcuri vertebrale. Sudarea arcurilor la corpii vertebrali și consolidarea acestora din urmă se realizează la vârsta de un an și jumătate – doi ani. S-au identificat și 20 fragmente costale: 19 fragmente proximale și doar un fragment de corp de coastă.

Scheletul apendicular este reprezentat prin resturi osoase indicând elemente osoase neconsolidate atât la capătul proximal cât și distal. S-au recuperat două fragmente proximale de omoplat (drept și stâng) cu urme de cartilaj de creștere. Consolidarea centrului coracoidian al omoplatului se realizează la vârsta de 5-8 luni.

Humerusul și femurul sunt reprezentate prin câte două fragmente diafizare, drept și stâng, cu epifize lipsă sau neconsolidate. Segmentul zeugopodal anterior prezintă fragmente proximale neepifizate atât de radius cât și de cubitus (stâng și drept), la fel ca și cel posterior care este reprezentat doar de două fragmente diafizare de tibie. Au mai fost identificate 8 metapodale posterioare și 7 falange, toate cu urme de cartilaj de creștere. Sudarea epifizelor la diafiza elementelor scheletice lungi apendiculare începe pentru câine în jurul vârstei de 6-7 luni (la nivelul metapodalelor și falangelor) și se finalizează la 12-15 luni (la nivelul extremității proximale a humerusului).

Aprecierea vârstei exemplarului de câine analizat s-a bazat pe stadiul erupției dentare corelat cu stadiul de creștere al elementelor osoase. Prezența dintelui molar M_1 doar ușor vizibil în alveola care abia începe să se deschidă

(Fig. 3), precum și identificarea occipitalului neconsolidat (Fig. 2) ar indică o vârstă de circa 3 luni.

Considerații finale

Descoperirea de schelete întregi sau parțiale aparținând unor animale depuse în contexte considerate rituale nu mai reprezintă un fapt de excepție pentru arealul cultural Cucuteni-Tripolie. Studii anterioare au semnalat astfel de practici în siturile de la Drăgușeni⁹, Veselyi Kut¹⁰, Poduri-Dealul Ghindaru¹¹. În acest context, scheletul calcinat de câine juvenil, de circa 3 luni, identificat la parterul unei locuințe etajate, lângă vatra V₂, din nivelul Cucuteni B al *tell*-ului de Poduri-Dealul Ghindaru, ar putea fi interpretat ca o depunere într-o manifestare religioasă de tipul unui ritual consacrat spațiului de locuit. Această depunere ar putea fi similară cu cele deja semnalate în literatura de specialitate, precum depunerea de câine descoperită în nivelul Cucuteni A de la Drăgușeni¹², depunerile de oi din nivelul Cucuteni A-B de la Veselyi Kut (Ucraina)¹³, depunerile de porc identificate în nivelul Cucuteni A de la Poduri-Dealul Ghindaru¹⁴.

Cu toate aceste similitudini, în cazul scheletului calcinat de câine juvenil analizat în această lucrare, nu poate fi însă exclusă nici ipoteza prezenței sale ca urmare a unui accident datorat distrugerii locuinței prin incendiere.

Mulțumiri

Dorim să mulțumim și pe această cale echipei de arheologi coordonată în campaniile din 2005 de către Dr. Dan Monah (Institutul de Arheologie Iași) și 2006-2009 de Dr. Gheorghe Dumitroaia (Complexul Muzeal Județean Neamț), pentru încredințarea spre studiu a resturilor arheozoologice cât și pentru precizările de ordin stratigrafic.

⁹ Al. Bolomey, G. El Susi, *The animals*, în S. Marinescu Bilcu, Al. Bolomey, *Drăgușeni. A Cucutenian community*, București, 2000, p. 159-177.

¹⁰ E. Țvec, *Structure of the Eastern-Tripolye culture*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (ed.), *Cucuteni aujourd'hui*, BMA, II, Piatra-Neamț, 1996, p. 89-113.

¹¹ A. Bălășescu, *Ritual depositions of Sus domesticus from Poduri-Dealul Ghindaru (Cucuteni culture, Bacău County, Romania)*, în *Annales d'Université „Valahia” Târgoviște*, XI, 1, 2009, p. 69-78; C. Bem, *Traian Dealul Fântânilor. Fenomenul Cucuteni A-B*, Monografii, V, București, 2007.

¹² Al. Bolomey, G. El Susi, *op. cit.*

¹³ E. Țvec, *op. cit.*

¹⁴ A. Bălășescu, *op. cit.*

**DOG (*CANIS FAMILIARIS*) SKELETON
DISCOVERED IN THE CUCUTENI *B* LEVEL
FROM THE TELL OF PODURI-DEALUL GHINDARU
(BACAU COUNTY, ROMANIA)**

Abstract

In the present paper there is described from an archaeozoological point of view a young dog's skeleton, found during the archaeological campaign from 2006, in Cucuteni *B* level from the tell of Poduri-Dealul Ghindaru (Bacau County). The fragments of the young dog's skeleton found near the V₂ fireplace, situated at the ground floor of the house L₂ are calcinated, being very fragile. The skeleton has not been totally reconstituted, as the remains are very fragmented. The calcinated dog's skeleton, that was about 3 months old, could be interpreted as a deposit inside a religious manifestation during a ritual regarding the inhabited space, but there is also the possibility that the presence of the dog's remains is due to an accident caused by the destruction of the house through a fire.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. Anatomical elements of *Canis familiaris* discovered in dwelling L2, in the Cucuteni *B* level of the Poduri-Dealul Ghindaru tell (after Helmer, 1987, with modifications).

Fig. 2. Occipital bone fragments with occipital condyles.

Fig. 3. Mandible fragment with the inferior 1st molar (M₁) starting to emerge.

VÂRFURI DE SĂGEATĂ ȘI DE LANCE DIN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PIATRA-NEAMȚ

de **Daniel Garvăn**
și **Vasile Diaconu**

Industria litică a comunităților eneolitice din spațiul est-carpatic a constituit subiectul mai multor studii în literatura de specialitate, care s-au axat pe probleme generale privitoare la acest segment important al economiei preistorice¹. În cele mai multe cazuri au fost analizate în ansamblu aspecte de ordin tipologic, funcțional, cantitativ, cu scopul reconstituirii unor elemente definitorii pentru modul de viață al unor comunități eneolitice care au locuit în spațiul dintre Carpați și Prut. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, analize amănunțite care să fie concentrate pe anumite categorii de piese sunt foarte puține și privesc în mod special uneltele de piatră șlefuită².

Având în vedere cele amintite mai sus, dar și faptul că în colecțiile Complexului Muzeal Județean Neamț se găsesc loturi reprezentative de materiale arheologice din situri eneolitice binecunoscute, am considerat utilă analiza unui mic segment din vastul ansamblu litic al comunităților cucuteniene, și anume vârfurile de săgeată și de lance realizate din silex. Pieselor deja cunoscute, menționate anterior, sumar, în literatura arheologică, le-am adăugat aici o serie de artefacte inedite.

¹ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 53-55; Șt. Cucos, A. Muraru, *Studiu tipologic și petrografic al uneltelor litice din câteva așezări Cucuteni B*, în *MemAntiq*, IX-XI (1977-1979), 1985, p. 605-642; A. Muraru, *Considération sur le matériel lithique utilisé par les tribus de la civilisation Cucuteni*, în M. Petrescu-Dîmbovița et alii (Eds.), *La civilisation Cucuteni en contexte européen*, BAI, I, 1987, p. 193-199; D. Boghian, S. Tudose, *Considerații preliminare asupra utilajului litic din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos*, în *ArhMold*, XVII, 1994, 147-159; D. Boghian, *Unele considerații asupra utilajului litic al comunităților Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (eds.), *Cucuteni aujourd'hui*, BMA, II, 1996, p. 277-342.

² O. Cotoi, C. Grasu, *Unelte de piatră șlefuită din eneoliticul subcarpaților Moldovei*, Iași, 2000.

Deși sunt analizate doar piesele din colecțiile instituției muzeale amintite, prin faptul că acestea provin din situri eneolitice din Subcarpații Moldovei, putem afirma că datele oferite de prezentul studiu pot contribui la îmbogățirea imaginii generale referitoare la tipurile de arme folosite în acest spațiu și chiar pot fi extinse la teritoriile învecinate. Bineînțeles că studiul nostru nu poate fi unul exhaustiv, în condițiile în care nu toate siturile menționate au fost cercetate integral. Totuși, prin coroborarea datelor de mai jos cu cele obținute din situri contemporane, vor putea fi trasate unele coordonate cu caracter general care să își găsească aplicabilitate în studiul armelor preistorice.

Lotul supus analizei noastre este unul destul de consistent (115 piese) și provine din 10 situri arheologice locuite pe parcursul culturii Cucuteni.

În analiza acestor loturi au fost întâmpinate unele dificultăți. Prima a fost separarea pieselor eneolitice de cele din epoca bronzului, diferențele dintre unele vârfuri din ultima fază cucuteniană și cele din perioada următoare fiind destul de mici. Este cunoscut faptul că într-o serie de așezări, la partea superioară a nivelurilor eneolitice au fost descoperite urme de locuire mai mult sau mai puțin consistente din epoca bronzului. Amintim aici așezarea de la Bodești-Frumușica (unde au fost identificate urme din perioada mijlocie a epocii bronzului)³, cea de la Poduri (cu descoperiri din perioadele timpurie și mijlocie ale aceleiași epoci)⁴, Ghelăiești (unde s-au găsit resturi ceramice Costișa)⁵, Târgu Ocna-Podei (cu un consistent nivel Monteoru)⁶ și Traian-Dealul Fântânilor⁷. În acest context subliniem în special situația de la Podei, unde au fost descoperite peste 200 de vârfuri, majoritatea la suprafața solului, multe dintre ele aparținând cu siguranță epocii bronzului⁸.

O altă dificultate a fost întâmpinată în încercarea de separare a materialelor pe faze din cadrul așezărilor cu mai multe niveluri de locuire aparținând eneoliticului. Aici putem aminti situl de la Bodești-Frumușica, unde au fost cercetate complexe aparținând celor trei faze cucuteniene (A, A-B și B), contextul stratigrafic fiind precizat doar pentru unele piese; Poduri-Dealul Ghindaru, cu niveluri de locuire atribuite fazelor A și B, de aici provenind cel mai numeros lot de piese, pentru unele dintre ele încadrarea culturală făcându-se la modul general (Cucuteni

³ C. Matasă, *Frumușica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, București, 1946, p. 7, fig. 24; Gh. Dumitroaia, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, BMA, VII, 2000, p. 130; R. Munteanu, *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali*, BMA, XXIV, Piatra-Neamț, 2010, p. 42.

⁴ R. Munteanu, *op.cit.*, p. 19-20, 34-35, 47-48.

⁵ Gh. Dumitroaia, *op.cit.*, p. 133.

⁶ C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Târgu Ocna-Podei*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 11-14, 49-54.

⁷ R. Munteanu, *op.cit.*, p. 50.

⁸ Șt. Cucos, *Faza Cucuteni B în zona subcarpațică a Moldovei*, BMA, VI, Piatra-Neamț, 1999, p. 63.

A2-B1)⁹; Răucești-Munteni, unde au fost identificate materiale Cucuteni A, A-B și B și Ghelăiești-Nedeia, unde a fost cercetat un consistent nivel Cucuteni B, dar unde apar și materiale specifice fazelor anterioare.

În încercarea de separare pe faze a pieselor din așezările menționate, am folosit informațiile din lucrări monografice sau de sinteză care au avut ca subiect atât situri din zona subcarpatică, dar și din afara acestui areal, constatând că datele bibliografice nu sunt foarte concludente în acest sens. Astfel, verificând piesele cunoscute din așezări din prima fază a culturii Cucuteni, am remarcat că pentru așezarea de la Hăbășești sunt înregistrate 13 vârfuri de săgeată și două de suliță, cu „baza dreaptă, oblică, ușor convexă sau ușor-larg concavă”¹⁰, în timp ce de la Trușești sunt menționate 15 vârfuri de săgeată cu baza dreaptă sau ușor concavă și patru exemplare de vârfuri de suliță, toate având baza dreaptă¹¹. Piesele descoperite la Hoisești-La Pod au baza dreaptă, doar una singură având baza convexă¹².

Într-o lucrare de sinteză privind comunitățile cucuteniene din bazinul Bahluiului¹³, vârfurile din faza Cucuteni A sunt prezentate ca având formă triunghiulară, baza dreaptă, dar se remarcă faptul că nu lipsesc nici cele cu baza ușor concavă sau, mai rar, oblică¹⁴. Mai mult, ca formă și dimensiuni, aceleași tipuri de vârfuri sunt documentate și în cultura Precucuteni¹⁵, ceea ce face dificilă întocmirea unei tipologii cronologice riguroase.

Din cele prezentate se observă că pentru prima fază cucuteniană sunt specifice vârfurile de săgeată și lance de formă triunghiulară atât cu baza dreaptă, cât și ușor concavă, mai rar oblică sau ușor convexă, chiar dacă uneori s-au atribuit acestei perioade doar vârfurile cu baza dreaptă¹⁶.

Referitor la vârfurile din faza Cucuteni A-B, pot fi consemnate piesele de la Cucuteni-Dâmbul Morii, care au, în cea mai mare parte, baza ușor concavă; de asemenea, se întâlnesc și exemplare cu baza dreaptă¹⁷.

⁹ Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Garvăn, *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C*, BMA, XXII, Piatra-Neamț, 2009, p. 135-137, nr. 425-435; în parte, imprecizia de încadrare se datorează faptului că un lot consistent de piese provine din nivelul vegetal, fiind recuperat odată cu deschiderea noii suprafețe de cercetare.

¹⁰ Al. Păunescu, *op. cit.*, anexa. 11, p. 187.

¹¹ M. Florescu, *Unelte și arme*, în M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A.C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999, p. 244.

¹² G. Bodi, *Hoisești-La Pod. O așezare cucuteniană pe Valea Bahluiului*, Iași, 2010, p. 66.

¹³ D. Boghian, *Comunitățile cucuteniene din bazinul Bahluiului*, Suceava, 2004.

¹⁴ *Ibidem*, p. 92.

¹⁵ Idem, *Unele considerații...*, p. 305.

¹⁶ M. Diaconescu, *Așezarea cucuteniană de la Răzima-Copalău, județul Botoșani*, în *Hierarus*, IX, 1994, p. 128.

¹⁷ D. Boghian, *Unele considerații...*, p. 305-306, fig. XVII/19-32; M. Dinu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Băiceni-Dâmbul Morii. com. Cucuteni (1961-1966)*, în N.

Pentru faza Cucuteni B informațiile sunt ceva mai numeroase. În sinteza privind așezările acestei faze din zona subcarpatică, sunt analizate piesele de la Târgu Ocna, Ghelăiești, Mărgineni, Gura Văii, menționând-se că din punct de vedere tipologic piesele aparțin aceluiași categorii ca și cele din faza anterioară¹⁸, cele mai multe având baza dreaptă și doar un singur exemplar de la Ghelăiești avea baza concavă. Aceleași tipuri apar și în așezarea de la Târgu Neamț-Dealul Pometea, de unde provine un lot consistent de vârfuri de săgeată și lance, retușate pe întreaga suprafață, cu baza dreaptă sau concavă¹⁹. O diferență semnificativă în raport cu zona subcarpatică se constată, la nivelul acestei perioade, în privința tipologiei vârfurilor de săgeată din bazinul Bahluiului; conform autorului sintezei asupra locuirilor cucuteniene de aici, vârfurile de săgeată specifice au dimensiuni mici și baza „evident concavă”²⁰. Descoperirile de la Cucuteni-Cetățuie, însă, nu corespund întru-totul acestei afirmații, nivelului din faza B fiindu-i atribuite șase piese, unele având baza dreaptă, altele – concavă²¹.

Vârfurile de silex cu baza concavă, alături de sceptrele de piatră și unele topoare de silex, sunt puse în legătură cu apariția ceramicii de tip C în arealul cucutenian²², considerând toate aceste tipuri de obiecte ca fiind de origine stepică. Având în vedere posibilitatea ca măcar unele dintre materialele mai sus enumerate (în speță, ceramica de tip C) pot avea origine locală²³, suntem de părere că și apariția vârfurilor cu baza concavă în mediul cucutenian merită să fie reanalizată.

Din scurta prezentare cronologică, mai ales în privința vârfurilor de săgeată, se poate observa că în așezările cucuteniene din toate fazele culturii se regăsesc aceleași tipuri, de formă triunghiulară, cu baza dreaptă, sau ușor concavă. Doar pentru faza finală se amintește și despre existența vârfurilor a căror bază are concavitatea mult mai evidentă, prefigurându-le pe cele din epoca bronzului.

Ursulescu, C.M. Lazarovici (coord.), *Cucuteni 120 - Valori universale*, Iași, 2006, p. 54, pl. 14/29-35, 41-44, 49-51.

¹⁸ Șt. Cucos, *Faza Cucuteni B...*, p. 63.

¹⁹ Gh. Dumitroaia et alii, *Târgu-Neamț, jud. Neamț. Punct: Dealul Pometea*, în CCAR. Campania 2003, 2004, p. 351; C. Preoteasa et alii, *Cercetările arheologice de la Târgu Neamț-Dealul Pometea*, în *MemAntiq*, XXIV, 2007, p. 318, fig. 21 (piesele se află în colecția Complexului Muzeal Județean Neamț, dar nu au fost introduse în prezentul studiu, pentru că au fost publicate relativ recent).

²⁰ D. Boghian, *Comunitățile cucuteniene...*, p. 92.

²¹ M.C. Văleanu, *Uneltele din piatră*, în M. Petrescu-Dîmbovița, M.C. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuie. monografie arheologică*, BMA, XIV, Piatra-Neamț, 2004, p. 143, fig. 61/2, 3, 4, 6, 13.

²² R. Alaiba, *Ceramica de tip Cucuteni C*, în M. Petrescu-Dîmbovița, C.M. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, BMA, XIV, Piatra-Neamț, 2004, p. 231.

²³ R. Munteanu, D. Garvăn, *Ceramica de tip C din preajma izvoarelor de apă sărată din Moldova*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, D. Garvăn (ed.), *Sarea. De la prezent la trecut*, BMA, XX, Piatra-Neamț, 2008, p. 179-202.

X

Referitor la apariția acestui tip de piese în mediul eneolitic din Moldova, deși se consideră că primele vârfuri de săgeată apar pe parcursul fazei a III-a a culturii Precucuteni²⁴, o mențiune sumară, despre descoperirea a două vârfuri la Traian-Dealul Viei²⁵, ar atesta existența lor dintr-o fază mai veche. Această informație, însă, nu este reluată cu ocazia realizării unui studiu privind utilajul litic cioplit din așezarea amintită²⁶, iar din puținele așezări Precucuteni I cercetate nu sunt cunoscute alte piese, astfel că pentru această etapă rămânem doar cu mențiunea amintită mai sus. Cel mai timpuriu vârf de săgeată eneolitic publicat, descoperit în aria dealurilor subcarpatice din Moldova, datează din faza Precucuteni III²⁷, celelalte fiind atribuite culturii Cucuteni.

X

Pentru o imagine cât mai completă, am ordonat descoperirile pe stațiuni, prefăcând fiecare lot de materiale cu o prezentare generală a cercetărilor efectuate în respectivele situri. În ceea ce privește fișa de obiect, aceasta cuprinde date concrete privitoare la tipul de piesă, materialul din care a fost confecționată, câteva detalii de ordin tehnologic, încadrarea culturală (pentru piesele provenite din situații stratigrafice certe) și dimensiunile artefactului. Toate piesele incluse în catalog au formă triunghiulară, uneori ușor alungită. Pentru a înlesni înțelegerea afirmațiilor noastre, numerotarea figurilor corespunde cu cea din catalogul pieselor.

Bodești de Jos - Cetățuia, com. Bodești, jud. Neamț

Se găsește pe malul stâng al Cracăului, ca circa 2 km de sat. A fost cercetată sistematic de C. Matasă între anii 1939-1942, fiind identificate niveluri aparținând celor trei faze cucuteniene²⁸.

1. Vârf de săgeată (Pl. 1/1); silex cenușiu-marونیu. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale și acoperitoare. Baza este dreaptă. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 3,3 x 1,9 cm.

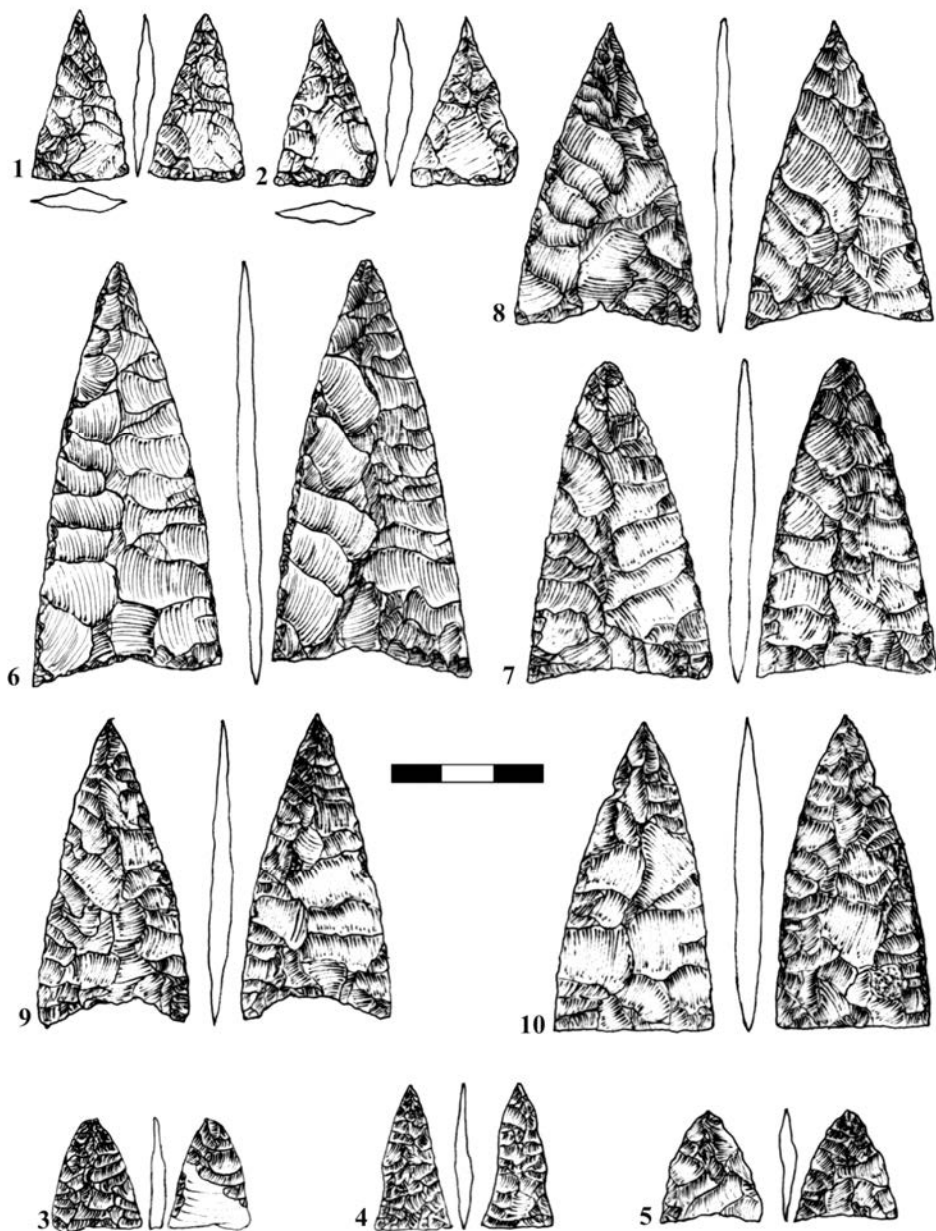
²⁴ D. Boghian, *op. cit.*, p. 305.

²⁵ H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, V, 1-2, 1954, p. 56.

²⁶ S. Țurcanu, *Trăsăturile industriei litice cioplite din prima fază a culturii Precucuteni. Așezarea de la Traian-Dealul Viei*, în N. Ursulescu, C.-M. Lazarovici (coord.), *Cucuteni 120 – Valori universale*, Iași, 2006, p. 131-154.

²⁷ S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR, I.S., 107, Oxford, 1981, fig. 46/8.

²⁸ C. Matasă, *Frumușica*....

Pl. 1. Vârfuri de săgeată și de lance de la Bodești de Jos

2. Vârf de săgeată (Pl. 1/2); menilit. A fost lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, dar acestea nu acoperă în totalitate cele două suprafețe ale piesei. Baza este dreaptă. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 3 x 1,7 cm.
3. Vârf de săgeată (Pl. 1/3); silex brun. A fost lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau ușor oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafața ventrală. Baza este dreaptă. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 2 x 1,6 cm.
4. Vârf de săgeată (Pl. 1/4); silex brun. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau ușor oblice. Baza este dreaptă. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 2,8 x 1,5 cm.
5. Vârf de săgeată (Pl. 1/5); silex cenușiu-marونی. A fost lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau ușor oblice. Baza este ușor concavă. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 2,1 x 2,0 cm.
6. Vârf de lance (Pl. 1/6), silex cenușiu. Prezintă retușe bifaciale, largi, directe, pe ambele fețe. Baza este ușor concavă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 8,5 x 3,9 cm.
7. Vârf de lance (Pl. 1/7); silex brun. Prezintă retușe bifaciale, largi, directe, pe ambele fețe. Baza este ușor concavă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 6,4 x 3,6 cm.
8. Vârf de lance (Pl. 1/8); silex cenușiu albicios. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, largi, directe, simple sau ușor oblice, pe ambele fețe. Baza este ușor concavă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 5,9 x 3,7 cm.
9. Vârf de lance (Pl. 1/9); silex cenușiu albicios. A fost lucrat pe așchie și prezintă retușe bifaciale, largi, directe, simple sau ușor oblice, pe ambele fețe. Baza este ușor concavă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 6,0 x 3 cm.
10. Vârf de lance (Pl. 1/10); silex cenușiu albicios. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, largi, directe, simple sau ușor oblice, pe ambele fețe. Baza este dreaptă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 6 x 3,2 cm.
11. Vârf de lance (Pl. 2/11); silex cenușiu-albicios. Lucrat pe așchie, are laturile ușor curbate, prezintă retușe „în pojghiță”, dispuse multidirecțional. Baza este ușor concavă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 6,3 x 3,2 cm.
12. Vârf de lance (Pl. 2/12); silex brun. Lucrat pe lamă, cu laturile ușor curbate, prezintă retușe bifaciale pe ambele fețe, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafața ventrală și nici suprafața dorsală, care mai păstrează încă linia mediană a suportului. Partea distală este ruptă. Baza este dreaptă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 6,0 x 2,6 cm.

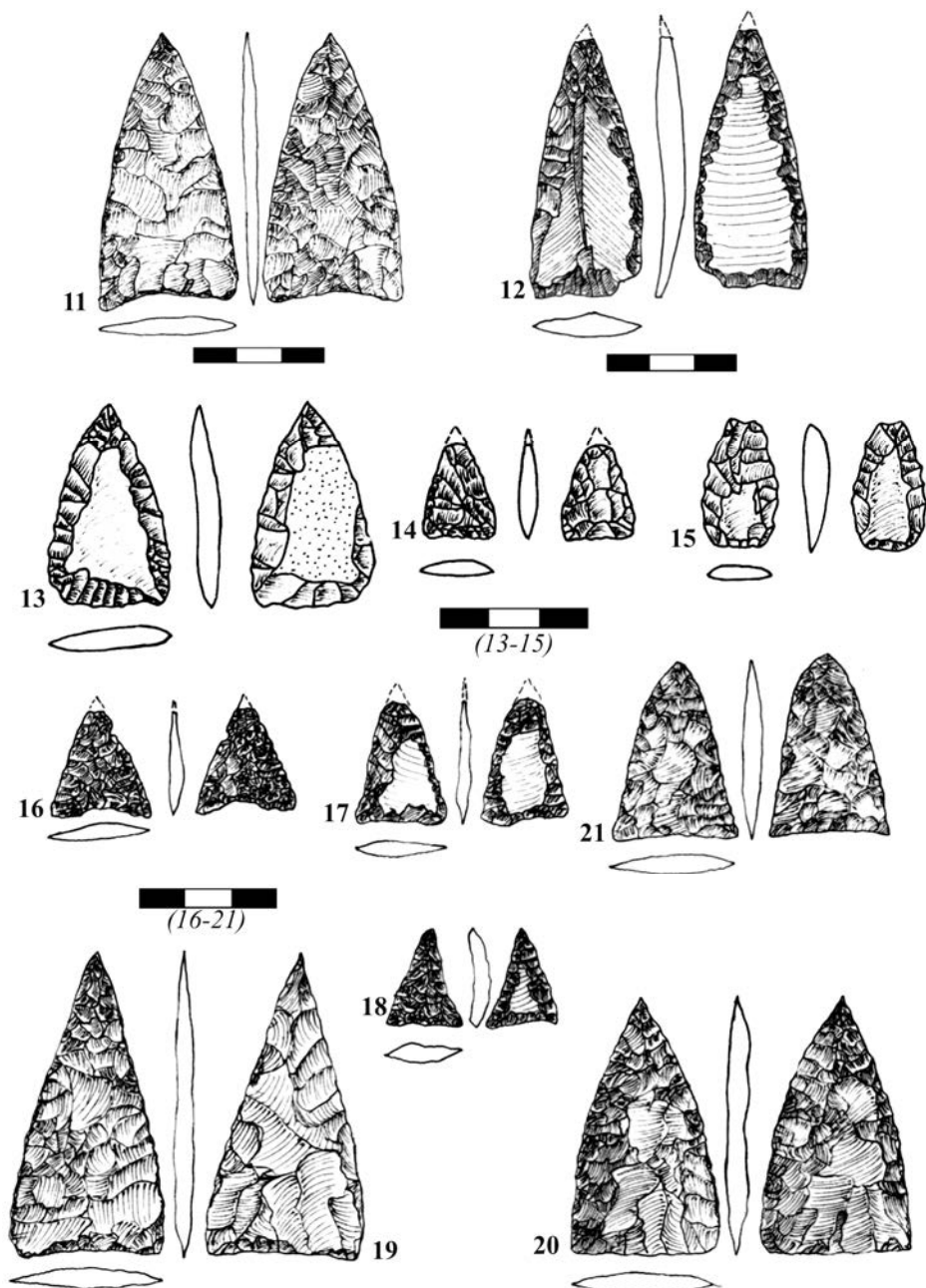
Ghelăiești - Nedeia, com. Bârgăuani, jud. Neamț

Situată la aproximativ 2 km nord-est de sat, pe un pînten de deal numit „Coadă Piscului”. A fost cercetată sistematic în anii 1969-1972, 1975 și 1983. Au

fost identificate două niveluri de locuire, cel mai vechi atribuit fazei Cucuteni A, celălalt fazei Cucuteni B²⁹. Au fost identificate 26 de locuințe cucuteniene.

13. Vârf de săgeată (Pl. 2/13); silex brun. Lucrat pe așchie, are baza dreaptă, colțurile ușor rotunjite, conturul denticulat. Retușat bifacial doar pe margini; pe o suprafață păstrează cortex. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 4,1 x 2,5 cm.
14. Vârf de săgeată (Pl. 2/14); silex brun. Are baza ușor concavă, marginile denticulate. Extremitatea distală lipsește. Prezintă retușe bifaciale acoperitoare. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,9 x 1,5 cm.
15. Vârf de săgeată (Pl. 2/15); silex brun. Are baza dreaptă, marginile denticulate, prezintă retușe pe ambele suprafețe, dar nefiind acoperite în totalitate. Extremitatea distală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,6 x 1,5 cm.
16. Vârf de săgeată (Pl. 2/16); silex cenușiu-albicios. Piesa a fost confecționată pe suport așchial și prezintă retușe bifaciale. Baza este concavă, iar partea distală a fost ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,4 x 2,2 cm.
17. Vârf de săgeată (Pl. 2/17); silex cenușiu. Lucrat pe suport așchial, prezintă retușe bifaciale dar acestea nu acoperă suprafețele piesei. Baza este ușor concavă. Partea distală este ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,7 x 2,0 cm.
18. Vârf de săgeată (Pl. 2/18); silex brun. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Baza este ușor concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,1 x 1,6 cm.
19. Vârf de lance (Pl. 2/19); silex cenușiu. A fost lucrat pe așchie, confecționat în tehnica retușelor „în pojghiță”. Baza este ușor concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 6,9 x 3,7 cm.
20. Vârf de lance (Pl. 2/20); silex cenușiu-gălbui. Lucrat pe așchie, are laturile ușor curbate, suprafețele acoperite cu retușe largi și mărunte „în pojghiță”, dispuse multidirecțional. Baza este dreaptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 5,9 x 3,5 cm.
21. Vârf de săgeată (Pl. 2/21); silex cenușiu. Confecționat pe așchie, prezintă retușe bifaciale și acoperitoare. Baza este ușor concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 4,2 x 3,0 cm.
22. Vârf de săgeată (Pl. 3/22); silex brun. A fost lucrat pe așchie, are laturile ușor curbate și prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau ușor oblice, pe ambele fețe, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafața ventrală. Baza este ușor concavă. A fost descoperit într-o locuință *Cucuteni B*. Dimensiuni: 4,6 x 2,8 cm.
23. Vârf de săgeată (Pl. 3/23); silex brun. Lucrat pe lamă, prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau ușor oblice, pe ambele fețe, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafața ventrală. Baza este ușor concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 4,5 x 2,2 cm.

²⁹ A. Nițu, Șt. Cucos, D. Monah, *Ghelăiești (Piatra Neamț) I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucuteniană „Nedeia”*, în *Mem.Antiq*, III, 1971, p. 11-64; Șt. Cucos, *Faza Cucuteni B....*

Pl. 2. Vârfuri de lance și săgeată de la Bodeștii de Jos (11, 12) și Ghelăiești (13-20)

24. Vârf de săgeată (Pl. 3/24); silex cenușiu. A fost realizat pe așchie, retușat pe ambele fețe, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Baza este concavă, iar partea distală este ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,1 x 1,3 cm.
25. Vârf de săgeată (Pl. 3/25); silex cenușiu-marونی. Lucrat pe așchie, are laturile aproximativ egale și prezintă retușe bifaciale acoperitoare. Baza este concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,3 x 2,0 cm.
26. Vârf de săgeată (Pl. 3/26); silex cenușiu-albicios. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, dar suprafața dorsală nu este acoperită în totalitate. Baza este dreaptă și a fost subțiată. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,2 x 1,5 cm.
27. Vârf de săgeată (Pl. 3/27); silex cenușiu. A fost lucrat pe așchie și prezintă retușe pe ambele fețe, dar acestea nu le acoperă în totalitate. Baza este concavă, iar partea distală este ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,8 x 1,7 cm.
28. Vârf de săgeată (Pl. 3/28); silex cenușiu. A fost lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Baza este dreaptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,2 x 1,7 cm.

Hlăpești-Dealul Dactei, com. Dragomirești, jud. Neamț

Sondată de Șt. Cucoș, în anii 1974 și 1976, a fost cercetată integral o locuință (*Cucuteni B*) și parțial o alta³⁰. În timpul săpăturilor au mai fost descoperite și fragmente ceramice *Cucuteni A* și *A-B*³¹. De aici provine o singură piesă. Neincluderea ei de către autorul săpăturilor în sinteza privind faza *B*³², ne-a îndreptățit să considerăm că provine din loturile cu materiale *Cucuteni A* sau *A-B*.

29. Vârf de lance (Pl. 3/29); silex gri-gălbui. Are secțiunea lenticulară, baza dreaptă, marginile ușor arcuite, acoperit cu retușe largi pe ambele suprafețe. Extremitatea distală lipsește. *Cucuteni A* sau *A-B*. Dimensiuni: 5,8 x 3,3 cm.

Izvoare, com. Dumbrava Roșie, jud. Neamț

Cunoscuta stațiune de la Izvoare a fost identificată la aproximativ 1 km est de sat, pe un mic promontoriu. A fost identificată de C. Matasă și cercetată sistematic în mai multe rânduri: 1936, 1938-1939, 1942 și 1948 de către R. Vulpe³³, 1971-1972 – săpături de salvare coordonate de A. Buzilă și Șt. Cucoș³⁴,

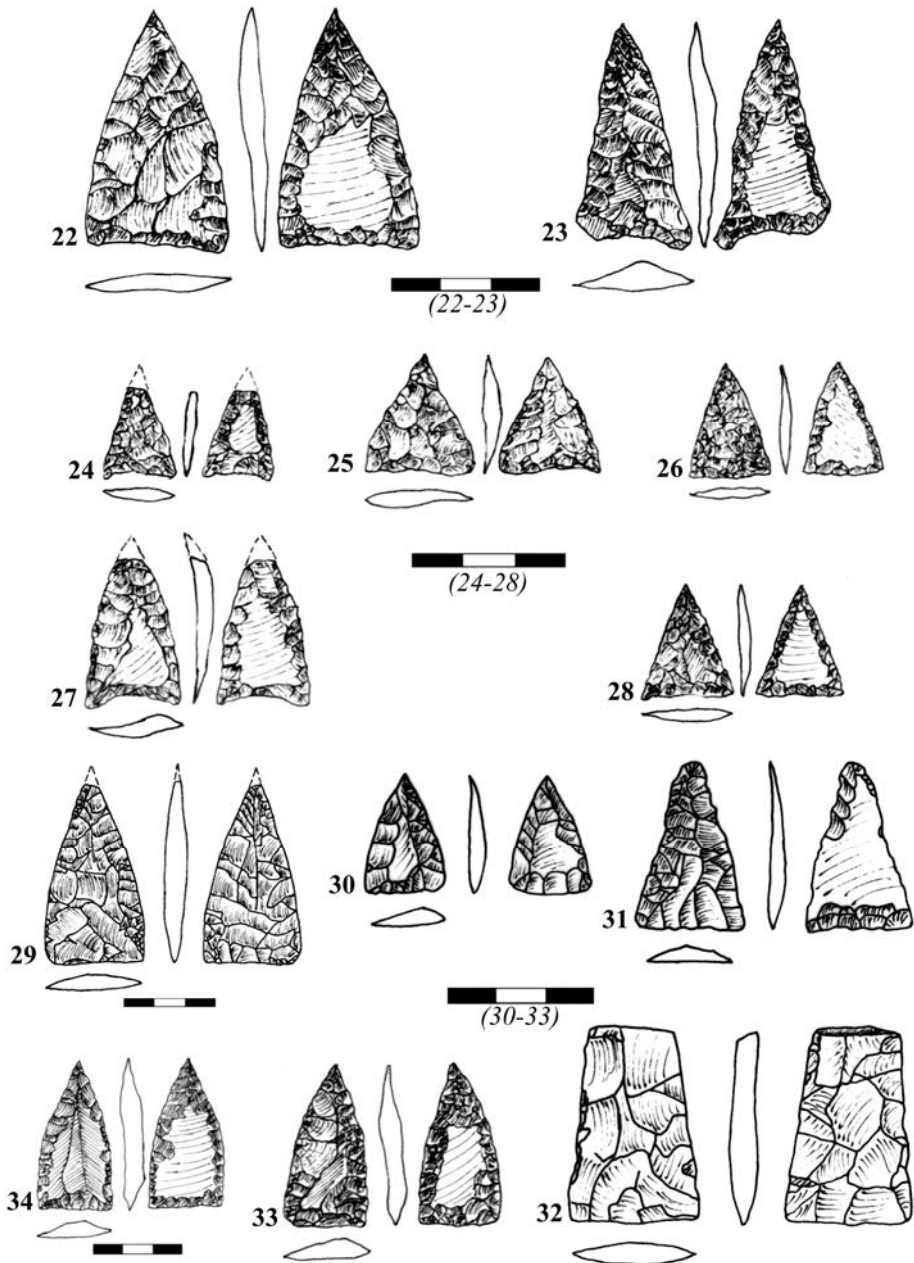
³⁰ Șt. Cucoș, *Faza Cucuteni B...*, p. 43-44, 179.

³¹ Idem, *Mărturii din „arhiva” milenară, în Războieni – Valea Albă și împrejurimile. Monografie istorică, economică și social-culturală*, Bacău, 1977, p. 37.

³² Șt. Cucoș, *Faza Cucuteni B...*

³³ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 8-13.

³⁴ Șt. Cucoș, *Săpăturile arheologice din județul Neamț (III)*, în *MemAntiq*, IV-V (1972-1973), 1976, p. 302.

Pl. 3. Vârfuri de lance și săgeată de la Ghelăiești (21-28), Hlăpești (29) și Izvoare (30-34)

între 1984-1985 de către un colectiv condus de Șt. Cucuș³⁵, iar între 1987-1990 de către S. Marinescu-Bîlcu³⁶. Au fost identificate trei niveluri eneolitice atribuite fazelor Precucuteni II, Precucuteni III și Cucuteni A.

30. Vârf de săgeată (Pl. 3/30); silex gri. Piesă cu baza dreaptă, marginile ușor arcuite, retușat bifacial doar pe margini. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 2,5 x 1,7 cm.
31. Vârf de săgeată (Pl. 3/31); silex brun, translucid. Are marginile denticulate, baza este dreaptă și a fost subțiată. Este acoperit cu retușe largi doar pe o suprafață, cealaltă fiind retușată doar la bază și parțial pe una din laturi. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 3,5 x 2,2 cm.
32. Vârf de lance (Pl. 3/32); silex cafeniu-deschis. Are baza dreaptă, secțiunea lenticulară. Ambele suprafețe au fost acoperite cu retușe largi multidirecționale. Partea distală lipsește. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 4,1 x 2,7 cm.
33. Vârf de săgeată (Pl. 3/33); silex brun. A fost lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Laturile sunt ușor curbate. Baza este dreaptă. A fost descoperit într-o locuință *Cucuteni A*. Dimensiuni: 3,2 x 1,9 cm.
34. Vârf de săgeată (Pl. 3/34); silex brun. Lucrat pe lamă, are laturile ușor curbate și prezintă retușe bifaciale pe ambele fețe, dar acestea nu le acoperă în totalitate. Suprafața dorsală mai păstrează încă linia mediană a suportului. Baza este dreaptă. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 4,7 x 2,2 cm.

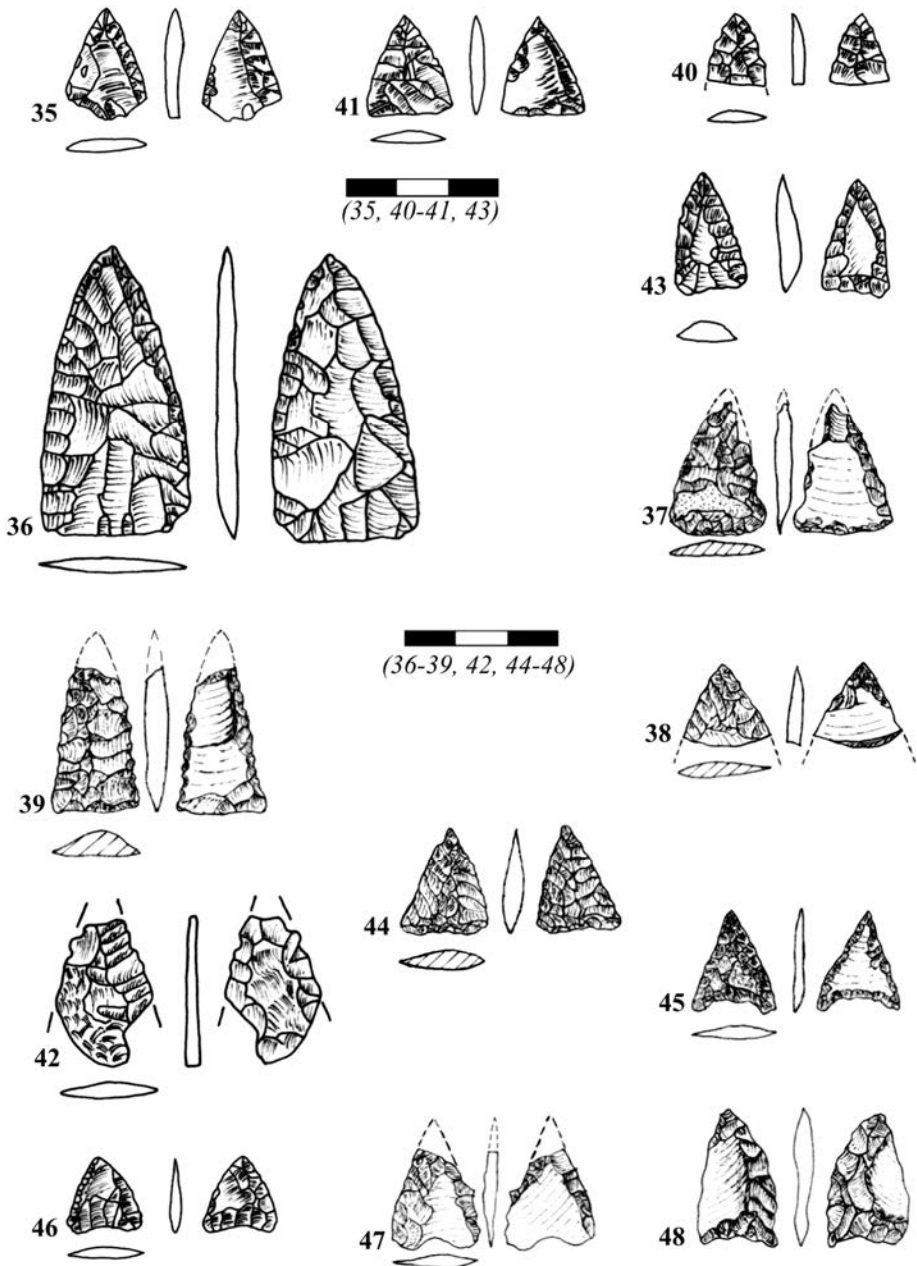
Poduri - Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău

Situată pe terasa Tazlăului Sărat, la marginea fostului sat Rusăiești, așezarea este cercetată începând cu 1979. Au fost deschise mai multe suprafețe, inițial cercetarea s-a făcut pe șanțuri, pentru ca din 1983 să fie deschise suprafețe mari – Cas. A, cu peste 800 mp; Cas. B, deschisă în 2001, cu o suprafață de aproximativ 150 mp³⁷; Cas. C, cercetată din 2005, având în jur de 500 mp. Depunerea arheologică are peste 5 m grosime. Au fost identificate niveluri aparținând fazelor Precucuteni II, Precucuteni III, Cucuteni A și Cucuteni B. Vârfurile descoperite în acest sit sunt atribuite doar nivelurilor Cucuteni A și Cucuteni B.

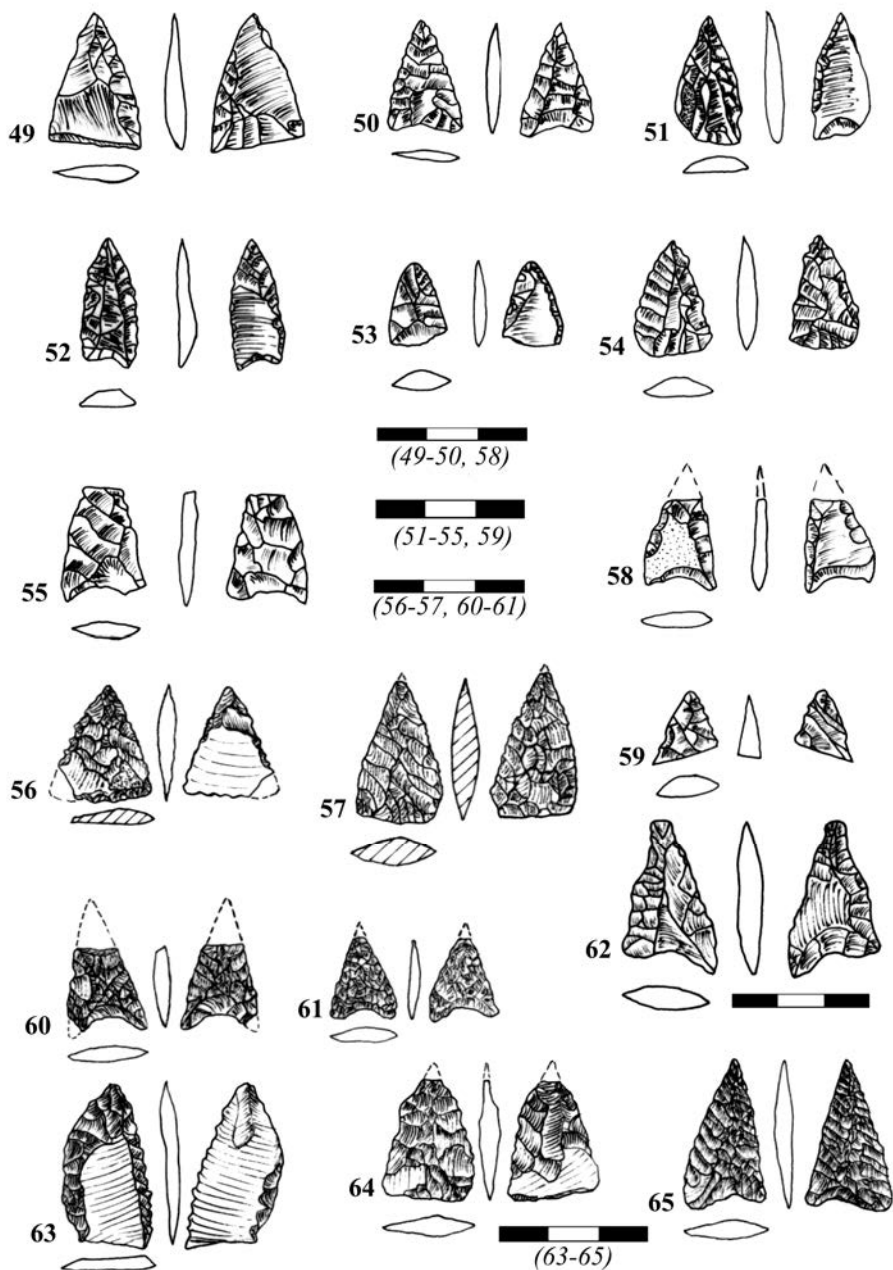
³⁵ Gh. Dumitroaia, *Săpături și cercetări de suprafață în județul Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 291.

³⁶ S. Marinescu-Bîlcu, M. Alexianu, E. Ciubotaru, *Săpăturile arheologice de la Izvoare-Piatra Neamț din anul 1987*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 177; Gh. Dumitroaia, *op.cit.*, p. 291.

³⁷ D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA, XIII, Piatra-Neamț, 2003, p. 17-28; Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Garvăn, *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C, 2005-2009*, BMA, XXII, Piatra-Neamț, 2009, p. 15-32.

Pl. 4. Vârfuri de săgeată și de lance de la Poduri

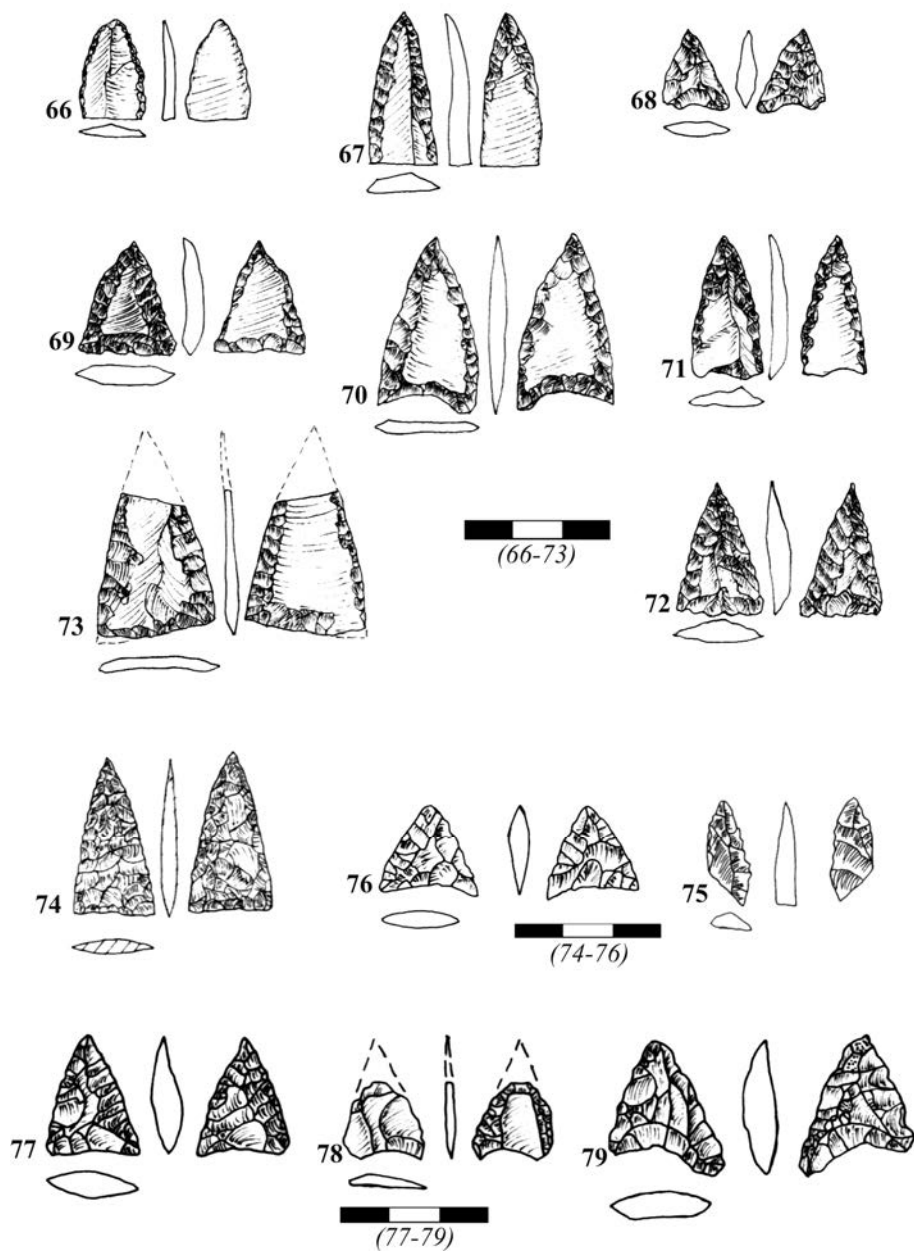

Pl. 5. Vârfuri de săgeată de la Poduri

35. Vârf de săgeată (Pl. 4/35); silex cenușiu. A fost retușat doar pe margini. Partea proximală lipsește. *Cucuteni A2*. Dimensiuni: 2,2 x 1,6 cm.
36. Vârf de lance (Pl. 4/36); silex cafeniu-deschis, cu unele pete mai albicioase. Are marginile puțin arcuite, prezintă retușe largi, neuniforme, pe ambele fețe, baza este dreaptă și subțiată, unul dintre colțuri a fost rupt. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 5,8 x 3,0 cm.
37. Vârf de săgeată (Pl. 4/37); silex brun-cenușiu. Are baza dreaptă, marginile denticulate, pe una din suprafețe păstrează cortex, subțiat în zona proximală, acoperit parțial cu retușe bifaciale. La extremitatea distală prezintă o spărtură pe una dintre margini. *Cucuteni A2*. Dimensiuni: 2,6 x 2,0 cm.
38. Vârf de săgeată (Pl. 4/38); silex cenușiu-albicios. A fost lucrat pe așchie și prezintă retușe pe ambele fețe, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Partea proximală este ruptă. *Cucuteni A2*. Dimensiuni: 1,6 x 1,7 cm.
39. Vârf de săgeată (Pl. 4/39); silex cenușiu. Lucrat pe așchie, prezintă retușe pe ambele fețe, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Laturile sunt denticulate, iar baza este dreaptă. Partea distală este ruptă. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 3 x 1,6 cm.
40. Vârf de săgeată (Pl. 4/40); silex brun-deschis. Are marginile denticulate, prezintă retușe pe ambele suprafețe, pe una dintre ele păstrându-se și o parte din cortex. Partea proximală a fost ruptă. *Cucuteni A2*. Dimensiuni: 1,3 x 1,2 cm.
41. Vârf de săgeată; (Pl. 4/41) silex maroniu. Are secțiunea lenticulară, baza dreaptă, marginile denticulate. Prezintă retușe pe ambele fețe, doar una fiind acoperită parțial. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 2,0 x 1,7 cm.
42. Vârf de săgeată (Pl. 4/42); obsidian. Prezintă retușe acoperitoare. Se păstrează partea mediană a piesei, extremitățile sunt rupte din vechime. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,9 x 1,9 cm.
43. Vârf de săgeată (Pl. 4/43); silex brun-cenușiu cu pete albicioase. Are baza ușor concavă, marginile denticulate. Are profil plan-convex, iar spre extremitatea proximală a fost subțiat. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,3 x 1,5.
44. Vârf de săgeată (Pl. 4/44); silex brun-cenușiu. Lucrat pe așchie, are o latură denticulată și baza ușor concavă. Prezintă retușe bifaciale și acoperitoare. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,1 x 1,7 cm.
45. Vârf de săgeată (Pl. 4/45); silex cenușiu. Lucrat pe așchie, prezintă retușe pe ambele fețe, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Baza este concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,5 x 1,6 cm.
46. Vârf de săgeată (Pl. 4/46); silex brun. Are baza concavă, marginile denticulate, subțiat în zona proximală, acoperit integral cu retușe. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,5 x 1,5 cm.
47. Vârf de săgeată (Pl. 4/47); silex cenușiu. A fost lucrat pe așchie și prezintă retușe bifaciale, dar acestea nu acoperă în totalitate cele două suprafețe ale

- piesei. Baza este concavă. Partea distală este ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,9 x 1,8 cm.
48. Vârf de săgeată (Pl. 4/48); silex negru. Lucrat pe așchie, are laturile puțin arcuite și prezintă retușe bifaciale, dar acestea nu acoperă în totalitate cele două suprafețe ale piesei. Baza este concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,6 x 1,5 cm.
49. Vârf de săgeată (Pl. 5/49); silex brun. Ușor asimetric, cu marginile denticulate; baza ușor concavă și subțiată prin retușe adânci și late; o suprafață este acoperită integral cu retușe, cealaltă parțial. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,7 x 2,0 cm.
50. Vârf de săgeată; (Pl. 5/50) silex cenușiu-gălbui. Are baza concavă, conturul denticulat; secțiunea lenticulară; a fost acoperit integral cu retușe. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,2 x 1,5 cm.
51. Vârf de săgeată (Pl. 5/51); silex brun. Are marginile arcuite și baza ușor concavă. Prezintă retușe acoperitoare doar pe o suprafață, cealaltă fiind retușată doar pe o margine. Partea proximală a fost subțiată, unul dintre colțuri este rupt. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,6 x 1,3 cm.
52. Vârf de săgeată (Pl. 5/52); silex brun. Realizat pe un fragment de lamă, are baza concavă, marginile denticulate, secțiunea trapezoidală, retușele acoperă parțial ambele suprafețe, marginile fiind retușate de jur împrejur. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,6 x 1,1 cm.
53. Vârf de săgeată (Pl. 5/53); silex cenușiu. Lucrat pe așchie, cu baza convexă, marginile ușor arcuite, extremitatea proximală subțiată, prezintă retușe pe ambele fețe, una dintre ele fiind acoperită doar parțial. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,7 x 1,3 cm.
54. Vârf de săgeată (Pl. 5/54); silex brun. Are baza dreaptă, marginile denticulate, subțiat în zona proximală, acoperit cu retușe late, uneori prelungi. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,4 x 1,5 cm.
55. Vârf de săgeată (Pl. 5/55); silex brun-deschis, translucid. Baza este concavă, marginile neregulate, acoperit cu retușe late oblice, pe una dintre suprafețe doar parțial. La partea proximală a fost subțiat, partea distală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,2 x 1,7 cm.
56. Vârf de săgeată (Pl. 5/56); silex maroniu. Lucrat pe așchie, cu o latură denticulată, baza este dreaptă. Prezintă retușe pe ambele fețe, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Un colț dinspre bază este rupt. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,3 x 1,8 cm.
57. Vârf de săgeată (Pl. 5/57); silex alb-cenușiu. Lucrat pe așchie, are laturile puțin curbate și baza dreaptă. Prezintă retușe bifaciale și acoperitoare. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 3 x 1,7 cm.
58. Vârf de săgeată (Pl. 5/58); silex gri închis. Pe o suprafață păstrează cortex. Are baza concavă și marginile asimetrice. Prezintă retușe doar pe margini. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,8 x 1,5 cm.

59. Vârf de săgeată (Pl. 5/59); silex brun. Are marginile denticulate, suprafețele acoperite cu retușe. Se păstrează doar partea distală. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,3 x 1,2 cm.
60. Vârf de săgeată (Pl. 5/60); silex cenușiu. A fost lucrat pe așchie și prezintă retușe bifaciale și acoperitoare. Baza este concavă. Partea distală este ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,7 x 1,5 cm.
61. Vârf de săgeată (Pl. 5/61); silex maroniu. Lucrată pe așchie, piesa prezintă retușe bifaciale și acoperitoare. Baza este concavă. Partea distală este ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,6 x 1,4 cm.
62. Vârf de săgeată (Pl. 5/62); silex cenușiu cu pete albicioase. Este ușor asimetric, cu baza concavă, marginile denticulate, extremitatea proximală subțiată. Prezintă retușe acoperitoare pe ambele fețe. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 3,4 x 2,1 cm.
63. Vârf de săgeată (Pl. 5/63); silex brun-cenușiu. Lucrat pe așchie, cu o latură ușor curbată, iar cealaltă denticulată. Prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele piesei. Baza este trunchiată oblic. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3,2 x 1,6 cm.
64. Vârf de săgeată; (Pl. 5/64) silex brun. Lucrat pe așchie, cu laturile denticulate, partea superioară este ruptă. Prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice. Baza este dreaptă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 2,4 x 1,8 cm.
65. Vârf de săgeată (Pl. 5/65); silex brun deschis. A fost lucrat pe așchie, laturile sunt ușor denticulate. Prezintă retușe bifaciale, directe, oblice. Baza este concavă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 2,8 x 1,6 cm.
66. Vârf de săgeată (Pl. 6/66); silex cenușiu deschis. Lucrat pe lamă, cu laturile ușor denticulate. Prezintă retușe marginale doar pe suprafața ventrală. Baza este dreaptă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 1,9 x 1,3 cm.
67. Vârf de săgeată (Pl. 6/67); silex. Lucrat pe lamă, prezintă retușe marginale. Este calcinat. Baza este dreaptă. Piesa ar putea fi inclusă și în categoria străpungătoarelor. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3 x 1,2 cm.
68. Vârf de săgeată (Pl. 6/68); silex maroniu deschis. A fost lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, directe, simple. Baza este ușor concavă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 1,6 x 1,2 cm.
69. Vârf de săgeată (Pl. 6/69); silex. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele piesei. Este calcinat. Baza este dreaptă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 1,9 x 1,3 cm.
70. Vârf de săgeată (Pl. 6/70); silex brun cu lamele cenușii. Are laturile ușor curbate și prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele piesei. Baza este concavă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3,4 x 1,9 cm.

Pl. 6. Vârfuri de săgeată de la Poduri

71. Vârf de săgeată (Pl. 6/71); silex brun cu lamele cenușii. Piesa are laturile ușor denticulate și prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele piesei. Baza este concavă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 2,9 x 1,4 cm.
72. Vârf de săgeată (Pl. 6/72); silex brun cu lamele cenușii. Prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice. Baza este dreaptă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3,4 x 1,7 cm.
73. Vârf de săgeată (Pl. 6/73); silex bej-cenușiu, cu intruziuni gri. Are partea distală ruptă. Prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele piesei. Baza este ușor convexă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3,4 x 1,9 cm.
74. Vârf de săgeată (Pl. 6/74); silex alb-lăptos. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale și acoperitoare. Baza este dreaptă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3,2 x 1,7 cm.
75. Vârf de săgeată (Pl. 6/75); silex alb-lăptos. Lucrat pe așchie, are marginile denticulate, prezintă retușe acoperitoare. Lipsește partea proximală. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 2,2 x 0,9 cm.
76. Vârf de săgeată (Pl. 6/76); obsidian. Lucrat pe așchie, are baza ușor concavă, una din laturi denticulată, subțiat în zona proximală, secțiune lenticulară, retușele acoperă ambele suprafețe. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 1,8 x 1,9 cm.
77. Vârf de săgeată (Pl. 6/77); silex brun. Are baza concavă, marginile denticulate, secțiunea lenticulară, profilul biconvex, retușe acoperitoare pe ambele fețe. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 2,5 x 2,0 cm.
78. Vârf de săgeată (Pl. 7/78); obsidian. Realizat pe așchie, are baza concavă, marginile arcuite. Prezintă retușe doar pe margini. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 1,6 x 1,7 cm.
79. Vârf de săgeată (Pl. 6/79); obsidian. Este asimetric, cu baza concavă, conturul denticulat, a fost acoperit cu retușe pe ambele suprafețe. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3,0 x 2,5 cm.
80. Vârf de săgeată (Pl. 7/80); silex. Are baza concavă, prezintă retușe bifaciale acoperitoare. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 2,4 x 1,9 cm.
81. Vârf de săgeată (Pl. 7/81); menilit. Lucrat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele piesei. Baza este convexă. Partea distală este ruptă. A fost descoperit în umplutura șanțului din epoca bronzului, dar poate fi atribuit eneoliticului. Dimensiuni: 1,6 x 1,4 cm.

Răucești - Munteni, com Răucești, jud. Neamț

Situată în partea de nord-est a județului, pe un deal ce constituie o prelungire a Culmii Pleșu, a fost cercetată sistematic în anii 1978-1979 de către

Șt. Cucoș și Gh. Dumitroaia, respectiv 1986, de către Gh. Dumitroaia. Au fost cercetate mai multe complexe de locuire aparținând fazelor Cucuteni A, A-B sau B³⁸. Din această așezare provin cinci piese:

82. Vârf de săgeată (Pl. 7/82); silex gri-gălbui. Are secțiune triunghiulară, baza dreaptă, una dintre margini ușor curbă, cealaltă dreaptă, cu retușe numai pe laturi. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 3,2 x 2,4 cm.
83. Vârf de lance (Pl. 7/83); silex gri-gălbui. Baza și marginile sunt drepte, secțiunea lenticulară, suprafețele acoperite cu retușe „în pojghiță”. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 6,1 x 3,4 cm.
84. Vârf de săgeată (Pl. 7/84); silex brun-închis. Are secțiune lenticulară, baza și marginile drepte, ambele suprafețe acoperite cu retușe largi, partea distală este ruptă. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 4,6 x 2,7 cm.
85. Vârf de săgeată (Pl. 7/85); silex gri. Are secțiunea lenticulară, baza și laturile foarte puțin arcuite, suprafața ventrală nu a fost acoperită în totalitate cu retușe, suprafața dorsală acoperită atât cu retușe largi, cât și mărunte. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 2,8 x 1,7 cm.
86. Vârf de săgeată (Pl. 7/86); silex brun; Realizat pe așchie, este asimetric, are baza dreaptă, una dintre laturi ușor arcuită spre interior, marginile acoperite cu retușe bifaciale mărunte. *Fază neprecizată*. Dimensiuni: 1,8 x 1,5 cm.

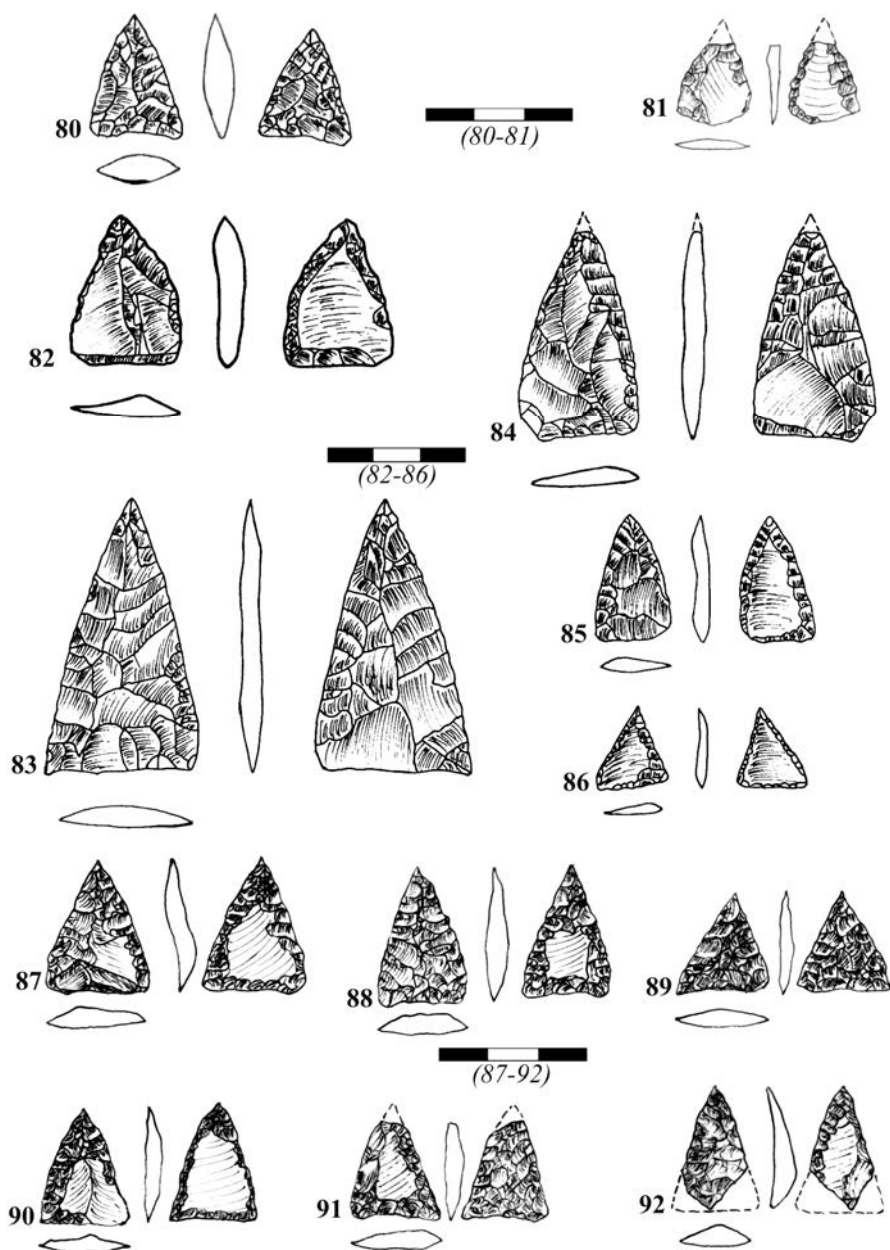
Târgu Ocna - Podei, jud. Bacău

Așezarea este situată pe un promontoriu care se detașează de terasa de pe malul drept al Trotușului. Depunerile antropice au fost distruse în mare parte de plantațiile de viță de vie. Cercetările – efectuate în anii 1933, 1939-1943 și 1956 de către C. Matasă, 1973; de către Șt. Cucoș și D. Monah în 1977-1978, de către D. Monah și S. Antonescu – au avut un caracter restrâns. A fost identificat un nivel Cucuteni B, foarte bogat în material arheologic³⁹.

87. Vârf de săgeată (Pl. 7/87); menilit. Lucrată pe așchie, piesa prezintă retușe bifaciale, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Baza este dreaptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,7 x 2,0 cm.

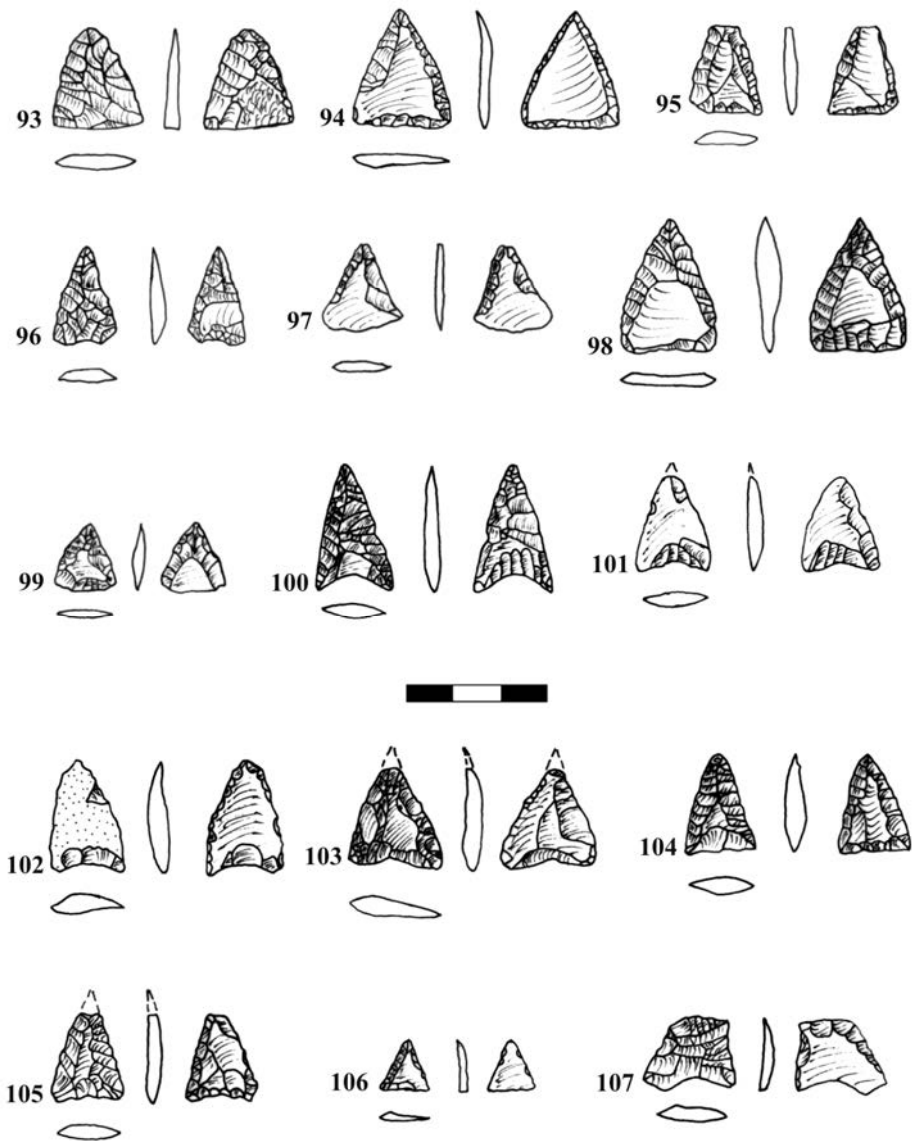
³⁸ Gh. Dumitroaia, *Săpăturile arheologice din județul Neamț*, în *MemAntiq*, IX-XI (1977-1979), 1985, p. 737; Idem, *Plastica antropomoră din așezarea cucuteniană de la Răucești-„Munteni”*, jud. Neamț, în *MemAntiq*, XV-XVII (1983-1985), 1987, p. 21; Șt. Cucoș, *Faza Cucuteni B...*, p. 49.

³⁹ C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Târgu Ocna-Podei*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 11-48; D. Monah, S. Antonescu, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Podei-Tg. Ocna*, în *Materiale*, XIII, Oradea, 1979, p. 75; Șt. Cucoș, *Faza Cucuteni B...*

Pl. 7. Vârfuri de săgeată și de lance de la Poduri (80, 81), Răucești (82-86) și Târgu Ocna (87-92)

88. Vârf de săgeată (Pl. 7/88); silex brun-cenușiu. Lucrat pe așchie, cu o latură denticulată, prezintă retușe bifaciale, dar suprafața ventrală nu este acoperită în totalitate. Baza este ușor concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,7 x 1,8 cm.
89. Vârf de săgeată (Pl. 7/89); silex brun. Confectionat pe suport așchial, are laturile aproximativ egale, prezintă retușe bifaciale și acoperitoare, iar baza este ușor concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,0 x 1,9 cm.
90. Vârf de săgeată (Pl. 7/90); silex brun-cenușiu. Lucrat pe lamă, prezintă retușe bifaciale, dar acestea nu acoperă suprafețele piesei, fiind dispuse marginal. Baza este dreaptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,2 x 1,7 cm.
91. Vârf de săgeată (Pl. 7/91); silex cenușiu-albicios. A fost lucrat pe așchie și prezintă retușe pe ambele fețe, dar suprafața dorsală nu este acoperită în totalitate. Baza este concavă, iar partea distală este ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,0 x 1,8 cm.
92. Vârf de săgeată (Pl. 7/92); silex. Lucrat pe așchie, are laturile ușor denticulate și prezintă retușe bifaciale, dar suprafața dorsală nu este acoperită în totalitate. Piesa este calcinată, iar partea proximală a fost ruptă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,2 x 1,2 cm.
93. Vârf de săgeată (Pl. 8/93); obsidian. Are marginile denticulate, cu retușe acoperitoare. Partea proximală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,1 x 2,0 cm.
94. Vârf de săgeată (Pl. 8/94); silex brun. Lucrat pe așchie, are baza dreaptă, conturul denticulat și prezintă retușe bifaciale doar pe margini. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,5 x 2,1 cm.
95. Vârf de săgeată (Pl. 8/95); silex gri-marونیu. Are baza ușor concavă, marginile denticulate, retușe bifaciale doar pe margini. Extremitatea distală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,8 x 1,5 cm.
96. Vârf de săgeată (Pl. 8/96); silex. Lucrat probabil pe un suport lamelar, are baza puțin scobită, marginile denticulate. A fost acoperit cu retușe integral doar pe o suprafață. Baza a fost subțiată, un colț al acesteia a fost rupt. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,1 x 1,4 cm.
97. Vârf de săgeată (Pl. 8/97); menilit. Realizat pe așchie, este ușor asimetric, cu baza convexă. Prezintă retușe doar pe margini. Extremitatea distală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,9 x 1,7 cm.
98. Vârf de săgeată (Pl. 8/98); silex brun translucid. Lucrat pe așchie, are baza dreaptă, marginile denticulate. Are retușe bifaciale doar pe margini, extremitatea proximală a fost subțiată. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,9 x 2,0 cm.
99. Vârf de săgeată (Pl. 8/99); silex negru. Lucrat pe așchie, are baza dreaptă, conturul denticulat. Prezintă retușe bifaciale doar pe margini. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,5 x 1,4 cm.

Pl. 8. Vârfuri de săgeată de la Târgu Ocna

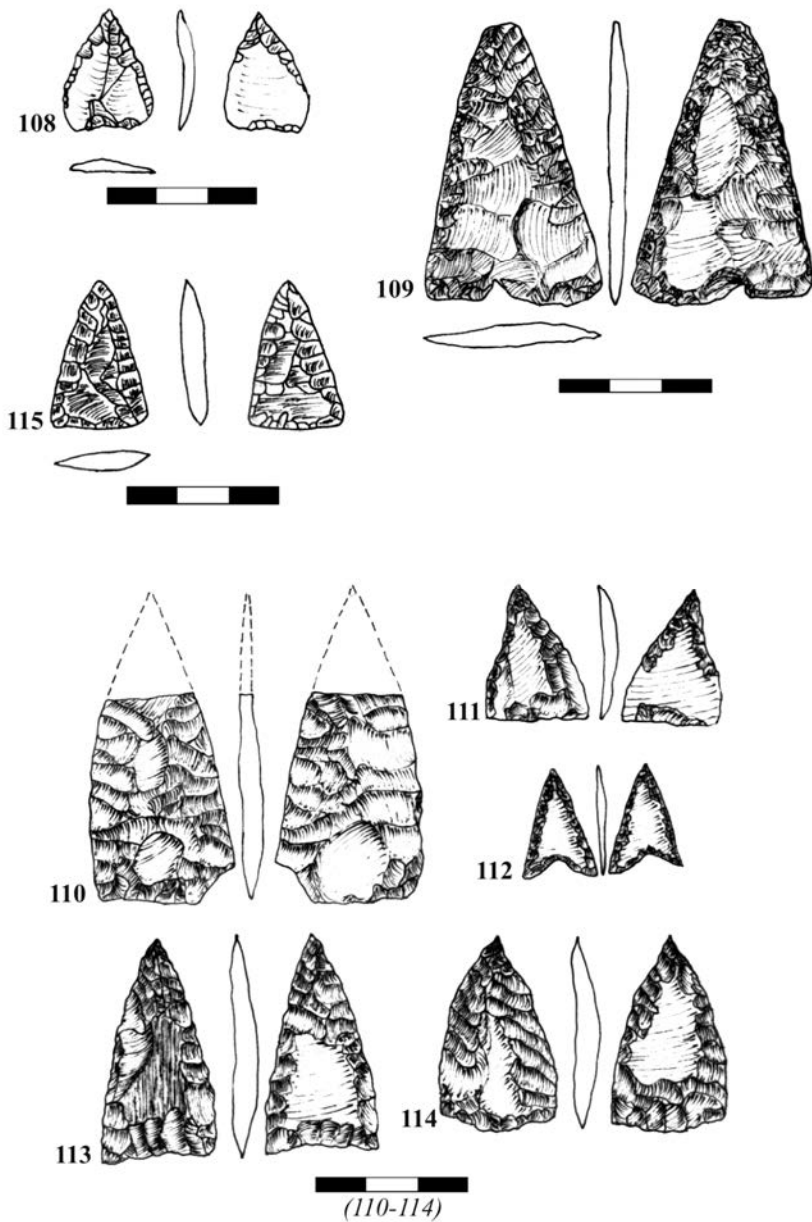
- 100.** Vârf de săgeată (Pl. 8/100); silex de culoare brună. Are baza concavă și subțiată, marginile denticulate. Prezintă retușe bifaciale acoperitoare. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,7 x 1,7 cm.
- 101.** Vârf de săgeată (Pl. 8/101); menilit. Realizat dintr-o așchie, are baza concavă. Prezintă retușe doar pe margini. Extremitatea distală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,0 x 1,6 cm.
- 102.** Vârf de săgeată (Pl. 8/102); silex. Lucrat pe așchie, este asimetric, are baza concavă, marginile arcuite și denticulate. Pe o suprafață păstrează cortex. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,5 x 1,7 cm.
- 103.** Vârf de săgeată (Pl. 8/103); silex brun. Are baza scobită în zona centrală. Prezintă retușe bifaciale acoperitoare. Extremitatea distală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,1 x 2,0 cm.
- 104.** Vârf de săgeată (Pl. 8/104); silex cenușiu. Are baza ușor concavă și subțiată prin retușe adânci și marginile denticulate. Prezintă retușe bifaciale acoperitoare. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,1 x 1,6 cm.
- 105.** Vârf de săgeată (Pl. 8/105); silex brun-cenușiu. Are conturul denticulat, baza ușor concavă și prezintă retușe bifaciale care nu acoperă complet suprafețele. Extremitatea distală lipsește. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,8 x 1,6 cm.
- 106.** Vârf de săgeată (Pl. 8/106); silex. Prezintă retușe doar pe margini. Se păstrează doar extremitatea distală. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,1 x 1,0 cm.
- 107.** Vârf de săgeată (Pl. 8/107); silex. Realizat pe așchie, prezintă retușe bifaciale, dar acestea acoperă în totalitate doar o suprafață. Partea distală a fost ruptă, iar retușele de pe această latură ne fac să credem că s-a încercat refacerea lui. Baza este concavă. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 1,5 x 2,0 cm.
- 108.** Vârf de săgeată (Pl. 9/108); silex brun-închis. Lucrat pe așchie, are baza ușor concavă, o margine arcuită și profilul curb. Pe margini prezintă retușe bifaciale. *Cucuteni B*. Dimensiuni: 2,4 x 1,7 cm.

Târpești - Râpa Lui Bodai, com. Petricani, jud. Neamț

Situat pe un bot de deal, pe malul stâng al râului Topolița, pe o terasă mijlocie, la nord-nord-est de sat, situl a fost identificat încă din 1937, sondat în 1938 și 1958 și cercetat sistematic între anii 1959-1968 de către Vl. Dumitrescu, apoi de către S. Marinescu-Bîlcu. Au fost identificate niveluri Precucuteni II, Precucuteni III, Cucuteni A, sporadic Cucuteni A-B și un complex Cucuteni B⁴⁰. De aici au fost publicate trei piese, una precucuteniană, celelalte două cucuteniene⁴¹. În colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț s-a găsit o singură piesă.

⁴⁰ S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești...*, p. 24-88.

⁴¹ Eadem, fig. 46/8, 141/6-7.

Pl. 9. Vârfuri de săgeată și de lance de la Târgu Ocna (108), Târpești (109), Traian (110-114) și Țolici (115)

109. Vârf de lance (Pl. 9/109); silex brun-cenușiu. Lucrat pe așchie, are suprafețele acoperite cu retușe largi și mărunte „în pojghiță”, dispuse multidirecțional. Baza este dreaptă și prezintă o mică spărtură. *Cucuteni A*. Dimensiuni: 5,5 x 3,3 cm.

Traian - Dealul Fântânilor, com. Zănești, jud. Neamț

Așezarea se află pe terasa inferioară a Bistriței, la marginea de vest a satului și ocupă aproximativ 3-4 ha. A fost cercetată la scară largă între 1936-1961, cu unele întreruperi, aici fiind identificate niveluri aparținând culturii ceramicii liniare, Precucuteni III și Cucuteni A-B. În nivelul cucutenian se menționează descoperirea a 28 de vârfuri (dintre care 25 sunt întregi)⁴².

110. Vârf de săgeată (Pl. 9/110); silex cenușiu. A fost lucrat pe așchie și prezintă retușe bifaciale, largi, directe, pe ambele fețe. Baza este dreaptă, iar partea distală este ruptă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 4,2 x 2,9 cm.
111. Vârf de săgeată (Pl. 9/111); silex brun-cenușiu. Lucrat pe lamă, este ușor asimetric. Prezintă retușe bifaciale pe ambele fețe, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafața ventrală și nici suprafața dorsală, care mai păstrează încă linia mediană a suportului. Baza este dreaptă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 2,8 x 2,0 cm.
112. Vârf de săgeată (Pl. 9/112); silex cenușiu. A fost lucrat pe așchie. Prezintă retușe bifaciale pe ambele fețe, dar acestea nu le acoperă în totalitate. Baza este concavă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 2 x 1,3 cm.
113. Vârf de săgeată (Pl. 9/113); silex brun. Lucrată pe așchie, piesa prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau ușor oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele. Baza este ușor concavă. Presupunem că așchia-suport provenea de la o piesă șlefuită (topor?, daltă?). *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 4,4 x 2,3 cm.
114. Vârf de săgeată (Pl. 9/114); silex brun. Lucrat pe așchie, are marginile ușor curbate. Prezintă retușe bifaciale, directe, simple sau oblice, dar acestea nu acoperă în totalitate suprafețele piesei. Baza este ușor convexă. *Cucuteni A-B*. Dimensiuni: 3,9 x 2,4 cm.

Țolici - Hălăbutoaia, com. Petricani, jud. Neamț

Situl se află amplasat pe o vale îngustă, la vest de sat. Se încadrează în categoria așezărilor sezoniere, frecventate pentru exploatarea apei sărate. A fost sondată în anii 2007-2008, de către un colectiv condus de Gh. Dumitroaia, fiind efectuat un șanț de 15 x 1,5 m. Stratigrafia așezării, foarte complexă, cuprinde

⁴² C. Bem, *Traian „Dealul Fântânilor”. Fenomenul Cucuteni A-B*, București, 2007, p. 177.

niveluri aparținând culturilor Stačevo-Criș (peste 2 m de depunere), Precucuteni și Cucuteni⁴³. Aici a fost descoperită o singură piesă care ne interesează, într-un nivel în care apar amestecate atât elemente Cucuteni A, cât și A-B.

115. Vârf de săgeată (Pl. 9/115); silex negru cu pete cenușii. Are baza ușor convexă, marginile drepte. Prezintă retușe bifaciale acoperitoare. *Cucuteni A* sau *A-B*. Dimensiuni: 3,0 x 2,0 cm.

Considerații de ordin tehnologic

Lotul prezentat aici este constituit în exclusivitate din piese lucrate prin cioplire. Marea majoritate a pieselor a fost confecționată din silex (aprox. 95%), iar un număr redus de vârfuri au fost realizate din menilit și obsidian. Această situație nu reflectă neapărat o trăsătură a zonei subcarpatice, dar poate constitui un eșantion comparativ pentru alte zone sau situri arheologice.

Așa cum se observă și din titlul lucrării, vârfurile studiate pot fi grupate în două mari categorii – de săgeată și de lance –, cu numeroase elemente comune, dar și detalii care le diferențiază. Bineînțeles că, elementul cel mai evident care le separă, este raportul dimensional, în baza acestuia propunând și încadrarea tipologică a pieselor, în vârfuri de săgeată (până la 5 cm lungime) și de lance. Vârfurile de lance analizate de noi au lungimea cuprinsă între 5 cm - 8,5 cm; lățimea bazei variază de la 2,6 cm la 3,9 cm, constatându-se existența unui raport strâns între lungimea lor și lățimea bazei (aproximativ de 2:1); în general, vârfurile de lance sunt plate, grosimea lor nedepășind 0,4 cm, cu excepția câtorva piese care au până la 0,8 cm grosime.

În mod evident, datele metrice sunt determinate de suportul pe care a fost confecționată piesa, dar presupunem că alegerea formei și a dimensiunilor are la bază și anumite principii dinamice, care vizau viteza și stabilitatea armei.

Sub aspect tehnologic, vârfurile de săgeată au fost confecționate prin cioplire, iar ca suport au fost folosite așchii sau lame scoase din uz. Majoritatea pieselor sunt acoperite de retușe bifaciale, mărunte, care acoperă artefactul integral sau parțial. În general, vârfurile au formă triunghiulară, cu laturile drepte sau ușor curbate, muchiile subțiate, în unele cazuri chiar denticulate, probabil pentru a li se spori impactul.

⁴³ Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, D. Garvăn, O. Weller, R. Brigand, *Țolici, com. Petricani, jud. Neamț. Punct: Hălăbutoaia*, în CCAR, Campania 2007, 2008, p. 325-326; Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, O. Weller, D. Garvăn, V. Diaconu, R. Brigand, *Un nou punct de exploatare a apei sărate în preistorie: Țolici-Hălăbutoaia, jud. Neamț*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, D. Garvăn, *Sarea, de la prezent la trecut*, BMA, XX, Piatra-Neamț, 2008 p. 203-224; Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, D. Garvăn, V. Diaconu, O. Weller, R. Brigand, *Țolici, com. Petricani, jud. Neamț. Punct: Hălăbutoaia*, în CCAR, Campania 2008, 2009, p. 227-228.

Sunt cunoscute și piese care au baza ușor concavă, pentru care, probabil, tehnica fixării în coadă este diferită de cea utilizată la piesele cu baza dreaptă. O eventuală analiză balistică și comparațiile între aceste tipuri de piese ar putea aduce unele lămuriri.

În ceea ce privește vârfurile de lance, acestea sunt lucrate în exclusivitate din silex, iar ca suport au fost folosite așchii macrolitice sau plăcuțe de silex, dar și lame, așa cum se observă la unele vârfuri, care încă mai păstrează nervura mediană a artefactului primar. Cea mai mare parte a pieselor sunt cioplite bifacial și sunt acoperite cu retușe largi, dispuse oblic, drept sau neuniform. La unele dintre acestea, marginile sunt acoperite de retușe mărunte. Au fost identificate atât piese ce au baza dreaptă, dar și unele cu baza ușor concavă.

Din lotul prezentat mai sus, putem atribui cu certitudine fazei Cucuteni A 15 vârfuri de săgeată (11 cu baza dreaptă, unul cu baza concavă și 3 nedeterminate, având partea proximală lipsă) și 3 vârfuri de lance, toate cu baza dreaptă.

Pentru faza Cucuteni A-B am putut identifica cu certitudine 5 vârfuri de săgeată (două cu baza dreaptă, două cu baza concavă, unul cu baza convexă) și 6 vârfuri de lance (un singur exemplar cu baza dreaptă, 5 cu baza concavă).

Fazei Cucuteni B îi aparține cel mai mare număr de piese. Au fost identificate 57 vârfuri de săgeată (12 exemplare cu baza dreaptă, 39 cu baza concavă, două cu baza convexă și alte 4 cărora le lipsește partea proximală), respectiv două vârfuri de lance (unul având baza dreaptă, celălalt concavă).

Din analiza contextului de descoperire nu se pot extrage deocamdată concluzii, pentru multe dintre piesele descrise mai sus aceste date fiind omise din registrele de evidență. Se păstrează informații precise doar pentru un vârf de săgeată de la Izvoare (nr. 33) și unul de la Ghelăiești (nr. 22)⁴⁴, cât și pentru vârfurile de lance de la Bodești, descoperite într-o locuință Cucuteni A-B⁴⁵ (nr. 6-11). Pentru ultimele amintite, o situație similară pentru contextul descoperirii se menționează la Brăilița, în mediul gumelnițean (faza A1), fiind descoperite două vârfuri de săgeți și șapte de lance, toate cu baza dreaptă⁴⁶.

Pentru un număr mare de piese, cum este cazul unora de la Poduri sau Răucești, nu se poate preciza nici nivelul cărora le aparțin, multe dintre ele găsindu-se, în poziție secundară, în stratul vegetal.

⁴⁴ Pentru piesa de la Izvoare (nr. 33) și cea de la Ghelăiești (nr. 22) datele provin din registrele de inventar ale Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

⁴⁵ C. Matasă, *Frumușica...*, p. 27.

⁴⁶ N. Harțuchi, I.T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Brăilița*, în *MCA*, III, 1957, p. 132.

X

În ceea ce privește apariția vârfurilor de săgeată și lance, dar și a armelor, în general, în mediul cucutenian, s-au exprimat păreri conform cărora această categorie de artefacte ar fi specifică zonelor de stepă și silvostepă din estul Europei (comunitățile Marjupol-Hvalynsk), de unde au pătruns aici cu ocazia unor invazii, la nivelul fazei Cucuteni A-Tripolie B1⁴⁷. În categoria armelor pătrunse pe aceste căi în mediul cucutenian, sunt incluse și vârfurile de săgeată cu baza dreaptă, ca fiind preluate de comunitățile din zonă și folosite în scopul „autoapărării”⁴⁸. Dacă această teorie am completa-o cu aceea că vârfurile de săgeată cu baza concavă pătrund în mediul cucutenian împreună cu ceramica Cucuteni C⁴⁹, am putea extrage concluzia că aceste comunități locale erau pașnice, și doar acțiunile populațiilor învecinate le-au determinat să recurgă la realizarea unor sisteme defensive și la „înarmare”⁵⁰, interpretare care, în opinia noastră, oferă o imagine falsă.

Cu siguranță, grupurile locale au dezvoltat diferite tipuri de armament chiar când pericolul unei „invazii” nu s-a făcut simțit; în afara viziunii tradiționale, a unui mare bloc cultural agrar, amenințat de populațiile din stepă, trebuie să avem în vedere conflictele între comunitățile învecinate și vânătoarea ca motive valabile pentru prezența unui minim armament în cadrul așezărilor cucuteniene. În acest cadru, pătrunderea anumitor tipuri de vârfuri în mediul local poate constitui efectul unui „import tehnologic”. Se observă, într-adevăr, o preponderență a vârfurilor cu baza concavă în faza Cucuteni B, dar nu știm sigur dacă aceasta poate fi asociată cu anumite modificări de ordin etnic, social, economic sau reflectă doar o îmbunătățire a armamentului.

Urmând aceeași idee, apariția vârfurilor de lance în fazele timpurii ale culturii Gumelnița⁵¹ și absența lor în faza Precucuteni III, nu exclude ca prezența acestui tip de piesă în mediul cucutenian să se datoreze legăturilor cu sudul.

Repere funcționale

Deși nu există incertitudini privitoare la rolul de armă al obiectelor prezentate aici, pot fi făcute unele nuanțări de ordin funcțional. Avem în vedere în cadrul de față utilizarea arcului la vânătoare, acest fapt putând fi argumentat

⁴⁷ V. Dergacev, *Două schițe în susținerea teoriei migraționiste. Considerații referitoare la problema interacțiunilor populației de stepă cu vechii agricultori din Europa de Est și Sud-Est în perioada eneolitic-bronz timpuriu*, în *Thraco-Dacica*, XXI, 1-2, 2000, p. 49.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ R. Alaiba, *op.cit.*, p. 231.

⁵⁰ Referitor la sistemele defensive, apariție și răspândire, a se vedea V. Dergacev, *op.cit.*, p. 33-102.

⁵¹ Al. Păunescu, *op.cit.*, p. 173; V. Chirica, *Vârfuri de lance gumelnițene descoperite la Glina*, în *Mem.Antiq.*, IV-V (1972-1973), 1976, p. 260.

indirect și prin analizele arheozoologice efectuate pentru unele situri eneolitice. În această ordine de idei, variabilitatea tipologică a vârfurilor de săgeată poate fi condiționată și de tipul de vânat aflat în hinterlandul așezărilor cucuteniene. Piese de dimensiuni reduse puteau fi folosite pentru păsări și mamifere mici, iar celelalte erau destinate vânatului mare.

Desigur, vânătoarea nu este condiționată de folosirea arcului sau a săgeților cu vârf de silex, existând așezări în care s-au descoperit oase de animale sălbatice, dar în care nu au fost menționate prezența vârfurilor de săgeată (cum este cazul la Văleni-Cetățuia⁵²). Desigur, lista așezărilor în care se întâlnesc astfel de situații poate fi mai lungă. Am folosit acest exemplu pentru a indica faptul că nu întotdeauna vârfurile de săgeată realizate din silex pot fi puse în legătură directă cu vânătoarea, fiind cunoscute și vârfuri de săgeată din alt tip de material⁵³ sau utilizarea altor metode de vânare a animalelor.

În ceea ce privește vârfurile de lance, numărul redus al acestora poate indica doar rolul combativ al lor, deși nu trebuie exclusă folosirea și în activitățile vânătoarești.

X

Despre o preponderență a vârfurilor de săgeată sau lance într-o așezare sau alta, în stadiul actual al cercetărilor nu pot fi făcute precizări definitive. Nici o așezare din cele avute în vedere nu a fost cercetată exhaustiv, ca să putem spune că deținem un lot complet, iar altele se află în curs de cercetare. Putem observa totuși o pondere mai mare a vârfurilor de săgeată, în special a celor cu baza concavă, în faza Cucuteni B (Ghelăiești-16 exemplare; Poduri-21 exemplare; Târgu Ocna-Podei-22 exemplare).

Deși lotul analizat este unul consistent și provine din așezări reprezentative pentru eneoliticul din Moldova subcarpatică, considerăm că pe lângă unele observații de ordin tehnologic, tipologic și funcțional, care au fost enunțate, această categorie de piese merită o discuție mai amplă prin coroborarea cu descoperiri similare din alte zone ale arealului Cucuteni-Tripolie.

Mulțumiri

Autorii țin să mulțumească domnului dr. Gheorghe Dumitroaia pentru acceptul de a analiza și de a utiliza în prezenta lucrare loturile de materiale editate și inedite din colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

⁵² Șt. Cucuș, *Săpăturile de la Văleni-Piatra Neamț (1974-1975)*, în *Mem.Antiq.*, VI-VIII (1974-1976), 1981 p. 42.

⁵³ Cum sunt vârfurile de os, sau săgețile simple, confecționate din lemn.

ARROW- AND SPEARHEADS FROM PIATRA-NEAMȚ HISTORY AND ARCHAEOLOGY MUSEUM

Abstract

The paper presents a group of Chalcolithic arrow- and spearheads discovered in Cucuteni settlements from the sub-Carpathians region (mainly Neamț and Bacău Counties). All the 115 pieces were made of various types of rocks, mainly flint. They are rather small (up to 5 cm arrowheads and 8 cm spearheads) triangular shape pieces, with straight or concave base. 15 arrowheads and 3 spearheads belong to the first phase of Cucuteni culture; 5 arrowheads and 6 spearheads came from Cucuteni A-B settlements; other 57 arrowheads and 2 spearheads were discovered in Cucuteni B layers. The rest of 27 pieces lack the chronological data.

LIST OF PLATES

- Pl. 1.** Arrow- and spearheads from Bodeștii de Jos
- Pl. 2.** Spearheads and arrowheads from Bodeștii de Jos (11, 12) and Ghelăiești (13-20)
- Pl. 3.** Spearheads and arrowheads from Ghelăiești (21-28), Hlăpești (29) and Izvoare (30-34)
- Pl. 4.** Arrowheads and spearheads from Poduri
- Pl. 5.** Arrowheads from Poduri
- Pl. 6.** Arrowheads from Poduri
- Pl. 7.** Arrowheads and spearheads from Poduri (80, 81), Răucești (82-86) and Târgu Ocna (87-92)
- Pl. 8.** Arrowheads from Târgu Ocna
- Pl. 9.** Arrowheads and spearheads from Târgu Ocna (108), Târpești (109), Traian (110-114) and Țolici (115)

UN TOPOR ENEOLITIC DIN ARAMĂ DESCOPERIT ÎN DEPRESIUNEA ONEȘTI

de Ioan Vasiliu

Printre artefactele masive de aramă, păstrate în colecțiile Muzeului Municipal de Istorie din Onești, exceptând exemplarele de la Tg. Ocna – ce fac parte dintr-un depozit descoperit întâmplător într-un nivel de locuire Cucuteni B 2¹ –, se află și un al patrulea topor-târâncop cu brațele „în cruce”, provenit dintr-o descoperire întâmplătoare.

Piesa, cu lungimea totală de 210 mm, are brațul cu tăișul transversal ușor arcuit în raport de axul longitudinal, pe când brațul cu tăișul vertical este în prelungirea acestuia. Brațele au secțiune rectangulară cu părțile laterale bombate, în special cel cu tăișul vertical. Lungimea brațelor nu este egală: brațul cu tăișul vertical măsoară 95 mm, pe când cel cu tăișul orizontal are doar 83 mm; lățimea tăișului orizontal este de 40 mm, iar a celui vertical de 35 mm. Tăișurile nu sunt ascuțite și nu poartă urme de întrebuințare. Orificiul pentru fixarea cozii, de formă circulară, dispus la mijlocul piesei, cu diametrul de 32 mm, prezintă, pe partea inferioară, o ramă înaltă de 3 mm, ce nu poate fi considerată drept manșon. Greutatea piesei este de 0,650 kg (fig. 1).

¹ D. Berciu, *Topoarele de cupru cu două brațe opuse (tipologie și origine)*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 54, fig. 1/8; A.C. Florescu, *Toporul de aramă cu două tăișuri în cruce de la Florești (raionul Vaslui, regiunea Iași)*, în *SCIV*, 5, 1954, 3-4, p. 597, nota 4; Al. Vulpe, *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele în cruce*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 61, fig. 3/7; Idem, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 228, nota 77; Idem, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, IX, 5, 1975, p. 49, nr. 219-221; C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Târgu Ocna-Podei (raionul Târgu Ocna, reg. Bacău)*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 23-24, fig. 8/27-29; E. Comșa, *Die Kupferverwendung bei den Gemeinschaften der Cucuteni-Kultur in Rumänien*, în *PZ*, 55, 1980, p. 216, nr. 37e, fig. 9/2-4; D. Monah, Șt. Cucuș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 153; I. Mareș, I. Cojocaru, *Prelucrarea cuprului în cultura Cucuteni-Tripolie (Topoarele ciocan și topoarele cu două brațe dispuse în cruce)*, în *Suceava*, 22-23, 1995-1996, p. 210, nr. 68 -70; Șt. Cucuș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, BMA, VI, Piatra-Neamț, 1999, p. 75, fig. 23/6-8; I. Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava, 2002, p. 310, pl. 47/2, 4, 6; S.C. Enea, *Topoare de aramă cu brațele „în cruce” din România – simboluri eneolitice ale puterii și ale statutului social*, în *Carpica*, XXXVII, 2008, p. 152, fig.10/1.

Fig. 1. Toporul de tip Jászladány descoperit în depresiunea Onești

Toporul-târnăcop a fost turnat într-un tipar bivalv, operațiunea nefiind foarte reușită. Datorită faptului că valvele tiparului nu au fost fixate perfect și etanșezate, atât pe latura interioară cât și pe cea exterioară se observă linia de îmbinare, cusătura acestora, iar pe corpul piesei a rămas material în exces sub forma unor excrescențe – bavură, suprafața de culoare brun-roșcată căpătând, în felul acesta, aspect zgrunțuros. Pe corp și pe tăișul orizontal prezintă ciocănituri – urme de prelucrare ulterioare turnării, rezultat al încercării de retușare a defectelor de turnare (fig.1/a-c).

Din punct de vedere tipologic, toporul-târnăcop, provenit dintr-o locație necunoscută din depresiunea Onești², aparține *tipului Jászladány*³, cel mai răspândit tip de topor de cupru, dar și cel mai controversat din punct de vedere cronologic, cunoscut atât pe teritoriul României⁴, cât și din descoperiri făcute în Ungaria⁵, Slovacia⁶, Austria⁷, Jugoslavia⁸ și nord-estul Bulgariei⁹.

Analizând topoarele de tip Jászladány, Al. Vulpe distinge mai multe variante¹⁰, ariile lor de răspândire depinzând de depozitele de cupru de unde era luată materia primă, între ele neputând fi făcută, în stadiul actual al cercetărilor, o delimitare cronologică strictă, fiecare dintre acestea fiind determinată de poziția brațului cu tăișul transversal în raport cu orificiul pentru fixarea cozii, particularități date de către centrele metalurgice care le-au produs:

- *Târnăvița*¹¹, întâlnită în vestul Transilvaniei și în Oltenia, în arealul cultural Tiszapolgár-Bodrogresztúr;
- *Orșova*¹², răspândită în Banat și regiunea Porților de Fier, întâlnită în zona vestică a Transilvaniei, în ariile culturilor Ariușd-Cucuteni, Tiszapolgár-Bodrogresztúr și Sălcuța;
- *Șincai*¹³, cunoscută în centrul Transilvaniei, în mediile culturale Petrești și Tiszapolgár-Bodrogresztúr;
- *Petrești*¹⁴, documentată pe cursul mijlociu al Mureșului, în nord-vestul Transilvaniei și în Moldova, în estul Ungariei, în Oltenia și în

² Inv. nr. 1.385.

³ P. Patay, *Rézkori temető leletei Jászladányból*, în *ArchÉrt.*, III, 5-6, 1944-1945, p. 5-6; Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato – dunărean*, în *SCIV*, 24, 1973, p. 227.

⁴ D. Berciu, *Repertoriu arheologic de stațiuni și descoperiri preistorice din România. Material pentru un dicționar de geografie istorică. II. Neoliticul – epoca pietrei lustruite*, în *RevArh*, 5, 1942, p. 22-68; Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei ...*; Idem, *Die Äxte und Beile*

⁵ P. Patay, *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxt in Ungarn*, PBF, IX, 15, 1984.

⁶ M. Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, PBF, IX, 3, 1970.

⁷ E.F. Mayer, *Die Äxte und Beile in Österreich*, PBF, IX, 9, 1977.

⁸ D. Garašanin, *Praistorija I. Katalog metala*, Beograd, 1954; B. Jovanović, *Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*, Beograd, 1971.

⁹ H. Todorova, *Die Kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*, PBF, IX, 14, 1981.

¹⁰ Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei ...*, p. 226-228.

¹¹ Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 37.

¹² *Ibidem*, p. 38.

¹³ *Ibidem*, p. 40.

estul Serbiei, în spațiile culturale Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr, Cucuteni și Sălcuța;

- *Brad*¹⁵, prezentă în estul Transilvaniei și în Moldova, în cultura Ariușd-Cucuteni.

De asemenea sunt prezente și *forme speciale*¹⁶, întâlnite în mediile Ariușd-Cucuteni și Tiszapolgár-Bodrogkeresztúr, precum și exemplare a căror încadrare într-una dintre variantele de mai sus este dificil de făcut¹⁷.

După detaliile formei, toporul-târâncop prezentat mai sus poate fi atribuit variantei *Petrești* (fig. 2), care pare să derive, cel mai probabil, din varianta *Orșova*¹⁸.

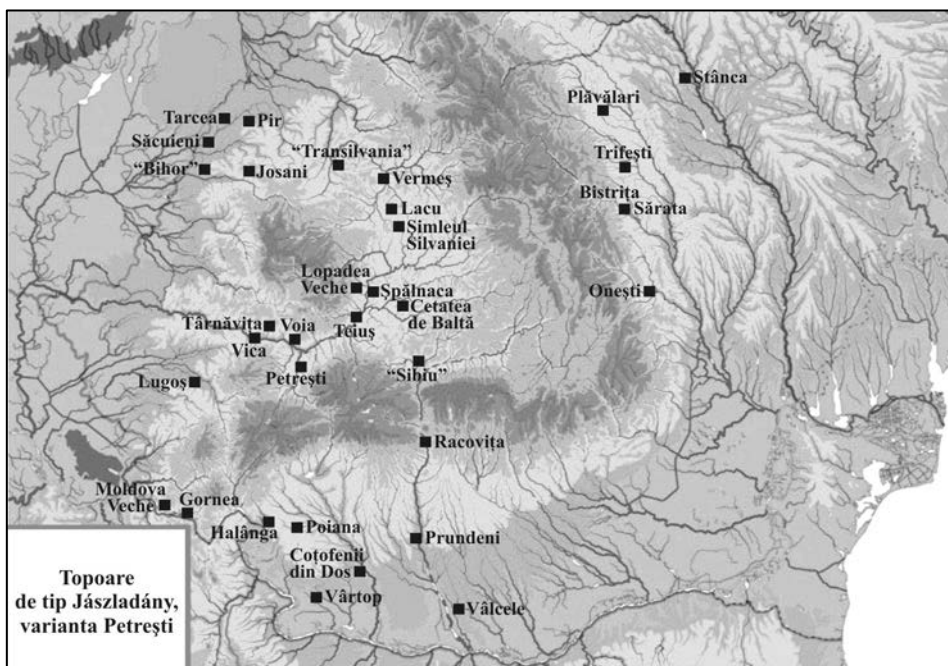

Fig. 2. Harta cu răspândirea topoarelor de tip Jászladány, varianta Petrești

Cele mai apropiate analogii pentru toporul-târâncop prezentat de către noi le găsim în descoperirile din Moldova, din faza B a culturii Cucuteni, făcute

¹⁴ *Ibidem*, p. 41.

¹⁵ *Ibidem*, p. 42-43.

¹⁶ *Ibidem*, p. 44-45.

¹⁷ *Ibidem*, p. 45.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41.

la Bistrița (com. Viișoara, jud. Neamț)¹⁹, Plăvălari (com. Udești, jud. Suceava)²⁰, Sărata (com. Viișoara, jud. Neamț)²¹, Stânca (com. Ștefănești, jud. Botoșani)²² și Trifești (jud. Neamț)²³.

Pe valea Mureșului și în nord-vestul Transilvaniei piese similare sunt semnalate în descoperirile făcute la „Bihor” (jud. Bihor)²⁴, Cetatea de Baltă (jud. Alba)²⁵, Josani (com. Măgești, jud. Bihor)²⁶, Lacu (com. Geaca, jud. Cluj)²⁷, Lopadea Veche (com. Mirăslău, jud. Alba)²⁸, Petrești (oraș Sebeș, jud. Alba)²⁹, Pir (jud. Satu Mare)³⁰, Săcuieni (jud. Bihor)³¹, Semlac (jud. Arad)³², „Sibiu” (jud.

¹⁹ D. Monah, *Un topor de tip Jászladány descoperit la Bistrița (jud. Neamț)*, în *MemAntiq.*, I, 1969, p. 299-302; Al. Vulpe, *op.cit.*, 1975, p. 42, nr. 156, pl. 21/156; E. Comșa, *op. cit.*, p. 217, nr. 29, fig. 9/1; D. Monah, Șt. Cucuș, *op. cit.*, 1985, p. 62, nr. 32; I. Mareș, I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 197, 206, nr. 35, fig. 10/2; Șt. Cucuș, *op. cit.*, p. 74-75, fig. 24/1; I. Mareș, *op. cit.*, p. 193, pl. 36/7; S.C. Enea, *op. cit.*, p. 150.

²⁰ I. Mareș, I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 197, 207, nr. 45; I. Mareș, *op. cit.*, p. 280, pl. 38/3.

²¹ D. Monah, *Topoare de aramă și bronz din județele Neamț și Bacău*, în *MemAntiq.*, 12-14, 1986, p. 33-34, fig. 3/1; 4/1; I. Mareș, I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 197, 206, nr. 36; C.-M. Mantu et alii (eds.), *Cucuteni. The Great Chalcolithic Civilization of Europe*, București, 1997, p. 219, nr. 167, fig. 167; Șt. Cucuș, *op.cit.*, p. 75, fig. 23/2; I. Mareș, *op.cit.*, p. 193, pl. 36/6; S.C. Enea, *op.cit.*, p. 150.

²² A. Nițu, P. Șadurschi, *Săpăturile de salvare de la „Stânca Doamnei” (sat Stânca-Ștefănești, județul Botoșani)*, în *Hierasus*, 9, 1994, p. 181-182, fig. 6; I. Mareș, I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 207, nr. 49; I. Mareș, *op. cit.*, p. 302, pl. 38/9.

²³ Șt. Cucuș, *Un topor de aramă descoperit la Trifești, jud. Neamț*, în *MemAntiq.*, XVIII, 1992, p. 199-200, fig. 1; I. Mareș, I. Cojocaru, *op.cit.*, p. 197, 206, nr. 37; I. Mareș, *op.cit.*, p. 324-325, pl. 39/5; S.C. Enea, *op.cit.*, p. 150.

²⁴ D. Popescu, *Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 42, nr. 162-164, pl. 22/162-164; I. Mareș, *op.cit.*, p. 192, pl. 36/1-3.

²⁵ D. Popescu, *op.cit.*, 1944, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 42, nr. 152, pl. 20/152; S.A. Luca, *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României. Cultura Bodrogkeresztúr*, Alba Iulia, 1999, p. 33, 57; Z. Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999, p. 149, cat. 236; I. Mareș, *op.cit.*, p. 212, pl. 36/5.

²⁶ D. Popescu, *op.cit.*, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei ...*, p. 227, nota 75; Idem, *Die Äxte und Beile ...*, p. 42, nr. 160, pl. 121/160; Gh. Lazarovici, *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, în *AMN*, 20, 1983, p. 16, nr. 72; S.A. Luca, *op.cit.*, p. 33, 57; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 165, cat. 539; I. Mareș, *op.cit.*, p. 256, pl. 37/3; D. Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România*, BiblBrukenthal, 41, Sibiu, 2009, p. 169, cat. 3.

²⁷ D. Popescu, *op.cit.*, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 42, nr. 171, pl. 123/171; Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p. 16, nr. 72; I.H. Crișan et alii, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992, p. 251, nr. 2; Gh. Topan et alii, *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă și cupru arsenic*, în *AMN*, 33, 1996, p. 635-636, pl. 1/1; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 165, cat. 544; I. Mareș, *op.cit.*, p. 257, pl. 37/4; D. Diaconescu, *op.cit.*, p. 169, cat. 36.

²⁸ V. Lazăr, *Două topoare de cupru din zona Mureșului mijlociu*, în *SCIVA*, 25, 1, 1974, p. 120-121, nr. 2, fig. 2; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, nr. 150A, pl. 20/150A; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 166, cat. 566; I. Mareș, *op.cit.*, p. 260, pl. 37/7.

²⁹ Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei ...*, p. 224, fig. 2/16; Idem, *Die Äxte und Beile ...*, p. 41, nr. 150, pl. 20/150; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 175, cat. 743; I. Mareș, *op.cit.*, p. 278, pl. 38/1.

³⁰ T. Bader, *Unele topoare de aramă descoperite în nord-vestul României*, în *Apulum*, 11, 1974, p. 703, 705-706, fig.1.

Sibiu)³³, Șimleul Silvaniei (jud. Sălaj)³⁴, Șpălanca (com. Hopârta, jud. Alba)³⁵, Tarcea (jud. Bihor)³⁶, Tăgădău (jud. Arad)³⁷, Târnăvița (com. Brănișca, jud. Hunedoara)³⁸, Teiuș (jud. Alba)³⁹, „Transilvania”⁴⁰, Vermeș (com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud)⁴¹, Vica (com. Gurasada, jud. Hunedoara)⁴², Voia (com. Balșa, jud. Hunedoara)⁴³.

În Banat, topoare de tip Jászladány, varianta Petrești, provin din descoperirile făcute la Gornea (com. Șichevița, jud. Caraș-Severin)⁴⁴, Lugoj (jud. Timiș)⁴⁵, Moldova Veche (jud. Caraș-Severin)⁴⁶, iar în Oltenia din cele de

³¹ D. Popescu, *op.cit.*, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 42, nr. 161A, pl. 22/161A; Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p. 17, nr. 110; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 180, cat. 850; I. Mareș, *op.cit.*, p. 289, pl. 38/8; D. Diaconescu, *op.cit.*, p. 172, cat. 50.

³² Al. Szentmiklosi, *Un topor eneolitic de cupru găsit la Semlac (jud. Arad)*, în *Analele Banatului*, S.N., 9, 2001, p. 95-107; Idem, *An eneolithic copper axe discovered at Semlac (Arad Country)*, în *Apulum*, 40, 2003, p. 59-71.

³³ E. Tudor, *Topoare de aramă eneolitice din colecția Muzeului Național de Antichități*, în *SCIV*, 23, 1, 1972, p. 19, 26, fig. 1/4; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 40, nr. 132, pl. 17/132; I. Mareș, *op.cit.*, p. 299, pl. 38/7.

³⁴ D. Popescu, *op.cit.*, 1944, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *op.cit.*, 1975, p. 54; Gh. Lazarovici, *op.cit.*, 1983, p. 18, nr. 141; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 190, cat. 1.054; I. Mareș, *op.cit.*, p. 304.

³⁵ Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 41, nr. 131, pl. 20/151; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 187, cat. 1.001; I. Mareș, *op.cit.*, p. 307, pl. 39/1.

³⁶ D. Popescu, *op.cit.*, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 42, nr. 161, pl. 21/161; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 187, cat. 1.006; I. Mareș, *op.cit.*, p. 308, pl. 39/7; D. Diaconescu, *op.cit.*, p. 176, cat. 72.

³⁷ N. Boroffka, S.A. Luca, *Archäologische Metallfunde aus der Schulsammlung Beliu, Kr. Arad*, în T. Soroceanu (hrsg.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS, 10, Berlin, 1995, p. 226-227, fig. 1/16.

³⁸ D. Popescu, *op.cit.*, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 224, fig. 2/14; I. Andrițoiu, *Topoare de cupru cu brațele „în cruce” în colecția Muzeului din Deva*, în *Sargetia*, 8, 1971, p. 38, fig. 1; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 42, nr. 158, pl. 21/158; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 188, cat. 1.021; I. Mareș, *op.cit.*, p. 312, pl. 39/8.

³⁹ D. Popescu, *op.cit.*, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile ...*, p. 42, nr. 153, pl. 20/153; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 188, cat. 1.025; I. Mareș, *op.cit.*, p. 315, pl. 39/2.

⁴⁰ E. Tudor, *op.cit.*, p. 27, nr. 10, fig. 3/10; 4/4; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 155, pl. 21/155; I. Mareș, *op.cit.*, p. 323, pl. 39/3.

⁴¹ G. Marinescu, *Noi descoperiri de topoare de cupru și de bronz în Transilvania nord-estică*, în *StComCaransebeș*, 1979, p. 128-129, pl. II/5-6; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 193, cat. 1.117; I. Mareș, *op.cit.*, p. 335, pl. 31/5; 35/5.

⁴² I. Andrițoiu, *op.cit.*, p. 37, 39, fig. 2; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 159, pl. 21/159; Z. Maxim, *op.cit.*, p. 193, cat. 1.119; I. Mareș, *op.cit.*, p. 335-336, pl. 39/4.

⁴³ D. Popescu, *op.cit.*, p. 29, nota 4; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 157, pl. 21/157; V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Tg. Mureș, 1995, p. 37, nr. 1.9; Z. Maxim, *op.cit.*, , p. 192, 194, cat. 1.103, 1.134; I. Mareș, *op.cit.*, , p. 340, pl. 39/6.

⁴⁴ I. Uzum et alii, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Șichevița*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 416, nr. 32, fig. 10/1; Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 19, 28, nr. 18, fig. 10/1.

⁴⁵ Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p. 29, nr. 21; I. Mareș, *op.cit.*, p. 260, pl. 37/6.

⁴⁶ Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 42, nr. 165, pl. 22/165; I. Mareș, *op.cit.*, p. 266, pl. 37/5.

la Coțofenii din Dos (jud. Dolj)⁴⁷, Halânga (com. Izvoru Bârzii, jud. Mehedinți)⁴⁸, Poiana (com. Căzănești, jud. Mehedinți)⁴⁹, Prundeni (jud. Vâlcea)⁵⁰, Racovița (jud. Vâlcea)⁵¹, Vâlcele (jud. Olt)⁵² și Vârtop (jud. Dolj)⁵³.

În literatura de specialitate, topoarelor-târâncop de tip Jászladány le-au fost atribuite diferite utilizări: unelte sau arme, în cazul celor ce prezintă evidente urme de întrebuințare, transformate în ciocane după ruperea unuia dintre brațe ori prin deformarea tășurilor⁵⁴, însemne ale statutului social sau obiecte de paradă, cele ce nu au fost finisate sau nu prezintă urme de folosire, cum este și cazul toporului-târâncop prezentat mai sus, destinate schimburilor economice și, nu în ultimul rând, obiecte folosite în depuneri cu caracter votiv⁵⁵.

Din punct de vedere al amplasării geografice, descoperirea din depresiunea Onești, situată destul de departe de resursele de materie primă, lărgiște aria de răspândire a topoarelor-târâncop de tip Jászladány, varianta Petrești, către partea central-vestică a Moldovei, dar pune și problema modului în care artefactul sau minereul de cupru au ajuns în zonă, știut fiind faptul că pe segmentul de versant estic al Carpaților Orientali din județul Bacău nu sunt cunoscute surse de cupru. Una dintre posibilele căi de pătrundere o reprezintă fie pasul Oituz, fie pasul Uz, sau, cel mai probabil, ruta Bălan – Oltul Superior – Păuleni/Ciomortan – pasul Ghimeș – valea Trotușului, în sprijinul ultimei variante venind frecvența remarcabilă a obiectelor din cupru descoperite în așezarea eneolitică de la Poduri.

Găsit în împrejurări greu de precizat, nu putem ști dacă artefactul descoperit întâmplător în depresiunea Onești, provine dintr-o depunere cu

⁴⁷ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 87, nr. 4, fig. 97/a, b; Idem, *Topoarele de cupru cu două brațe ...*, p. 50, nr. 11; Idem, *Repertoriu arheologic de stațiuni ...*, p. 37, nr. 206; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 167, pl. 22/167.

⁴⁸ Al. Bărcăcilă, *Antiquités pré- et proto- historiques environs de Turnu Severin*, în *Dacia*, 1, 1924, p. 293; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 87, nr. 4, fig. 97/a, b; Idem, *Topoarele de cupru cu două brațe ...*, p. 50, nr. 11; Idem, *Repertoriu arheologic de stațiuni ...*, p. 37, nr. 206; Idem, *Catalogul Muzeului Arheologic din Turnu Severin*, în *MCA*, 1, 1953, p. 627, nr. I/584; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 167, pl. 22/167.

⁴⁹ E. Tudor, *op. cit.*, p. 26, nr. 8, fig. 1/6; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 166, pl. 22/166; I. Mareș, *op. cit.*, p. 282, pl. 38/4.

⁵⁰ Gh. Petre-Govora, *Noi topoare de aramă din nord-estul Olteniei (II)*, în *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 287, fig. 1/1; Idem, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, Râmnicu Vâlcea, 1995, 36, fig. 3 / 1.

⁵¹ Gh. Petre-Govora, *Noi topoare de aramă ...*, p. 287, fig. 1/2; Idem, *O preistorie a nord-estului Olteniei*, p. 36, fig. 3/2.

⁵² Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 170, pl. 23/170; I. Mareș, *op. cit.*, p. 334, pl. 39/10.

⁵³ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 87, fig. 100/1; Idem, *Topoarele de cupru cu două brațe ...*, p. 50, nr. 13; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 42, nr. 168, pl. 22/168; I. Mareș, *op. cit.*, p. 334, pl. 39/9.

⁵⁴ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 43; T. Bader, *op. cit.*, p. 705-706.

⁵⁵ Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei ...*, p. 233.

caracter izolat făcută într-un loc fără urme de locuire, sau a aparținut unui anume context arheologic. Este posibil ca el să aparțină unei așezări cucuteniene din zonă, posibil chiar celei de la Bogdănești-*Podeac*, de unde provine un alt exemplar aparținând tipului Jászládány⁵⁶, atribuit însă formelor speciale.

Cronologic, pe baza sincronismelor dintre culturile Bodrogkeresztúr, Sălcuța faza IV, Cucuteni fazele A-B și B, putem considera că acest tip de topor-târnăcop a fost produs și utilizat în intervalul de timp cuprins între 3200 – 2900 B.C.⁵⁷, neputând fi admisă o încadrare ulterioară, în orizontul Baden-Coțofeni⁵⁸.

UN HACHE CHALCOLITHIQUE EN CUIVRE DÉCOUVERT DANS LA DÉPRESSION ONEȘTI

Résumé

Dans cet article, l'auteur présente une hache en cuivre avec deux tranchants opposés, découvert par hasard dans la dépression Onești, appartenant au type Jászládány, Petrești variante, ayant des nombreuses similitudes dans la Roumanie, et en Hongrie, en Autriche, la Slovaquie, Yougoslavie et la Bulgarie.

L'hache a été mis en forme dans une moule bivalve et ne montre aucun signe d'utilisation. Les dimensions de l'hache sont: longueur totale = 210 mm; longueur de la lame verticale = 95 mm; longueur de la lame horizontale = 83 mm; diamètre du trou = 32 mm; poids = 0,650 kg.

Du point de vue chronologique, l'hache peut être attribuée au période entre 3200 et 2900 B.C.

LISTE DES FIGURES

Fig. 1. L'hache de type Jászládány découverte dans la Dépression Onești

Fig. 2. La carte de la répartition des haches de type Jászládány, la variante Petrești

⁵⁶ A.C. Florescu, *op.cit.*, p. 597, nota 7; M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Andronic, *Muzeul de Istorie al Moldovei*, București, 1966, p. 22-23, pl. 20; Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 227, nota 69; Idem, *Die Äxte und Beile ...*, p. 45, nr. 202, pl. 28/202; E. Comșa, *op.cit.*, p. 213, nr. 26, fig. 7/8; I. Mareș, I. Cojocaru, *op.cit.*, p. 208, nr. 54; C.-M. Mantu *et alii*, *Cucuteni ...*, p. 219, nr. 168, fig. 168; I. Mareș, *op.cit.*, p. 197, pl. 44/1.

⁵⁷ C.-M. Mantu, *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, în *SCIVA*, 46, 3-4, 1995, fig.2.

⁵⁸ Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei ...*, p. 227.

MATERIALE ARHEOLOGICE

DIN BRONZUL TIMPURIU DESCOPERITE LA ȚOLICI-HĂLĂBUTOAIA, JUD. NEAMȚ

de Vasile Diaconu
și Daniel Garvăn

În cadrul unui proiect mai amplu, care vizează exploatarea surselor de apă sărată în preistoria spațiului subcarpatic al Moldovei¹, a fost investigat și situl de pe teritoriul satului Țolici, comuna Petricani, în partea de nord-est a județului Neamț.

Deși existau referiri privitoare la existența unor izvoare de slatină pe teritoriul satului Țolici², în lipsa unor investigații arheologice, nu se cunoșteau date suficiente despre acestea. În anul 2005, cercetările de suprafață axate pe identificarea surselor saline din această zonă, au permis descoperirea unei noi stațiuni arheologice, în punctul numit *Hălăbutoaia*, în partea de sud-vest a satului Țolici³ (fig. 1). Situl este amplasat într-o vale relativ îngustă și adâncă, pe cursul pârâului Slatina, la aproximativ 400 m distanță față de pădure.

Cercetarea sistematică a acestui sit s-a desfășurat pe parcursul a trei campanii, în anii 2007⁴, 2008⁵ și 2010, dar fără o investigare completă a acestuia.

¹ Pentru o parte din rezultatele acestui proiect a se vedea: D. Monah, Gh. Dumitroaia, *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie*, în D. Monah et alii (Eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț, 2007, p. 13-34; D. Monah, *Arheologia preistorică a sării. Scurt istoric*, în D. Monah et alii, (Ed.), *Sarea, de la prezent la trecut*, BMA, XX, Piatra-Neamț, 2008, p. 204.

² S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 20.

³ O. Weller et alii, *Cercetări sistematice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova. Bilanțul exploatărilor din anii 2004-2007 efectuate în special în județul Neamț*, în *MemAntiq*, XXIV, 2007, 143.

⁴ Gh. Dumitroaia et alii, *Țolici, com. Petricani, jud. Neamț, punct Hălăbutoaia*, în *CCAR. Campania 2007*, București, 2008, p. 325-326.

⁵ Gh. Dumitroaia et alii, *Țolici, com. Petricani, jud. Neamț, punct Hălăbutoaia*, în *CCAR. Campania 2008*, București, 2009, p. 227-228.

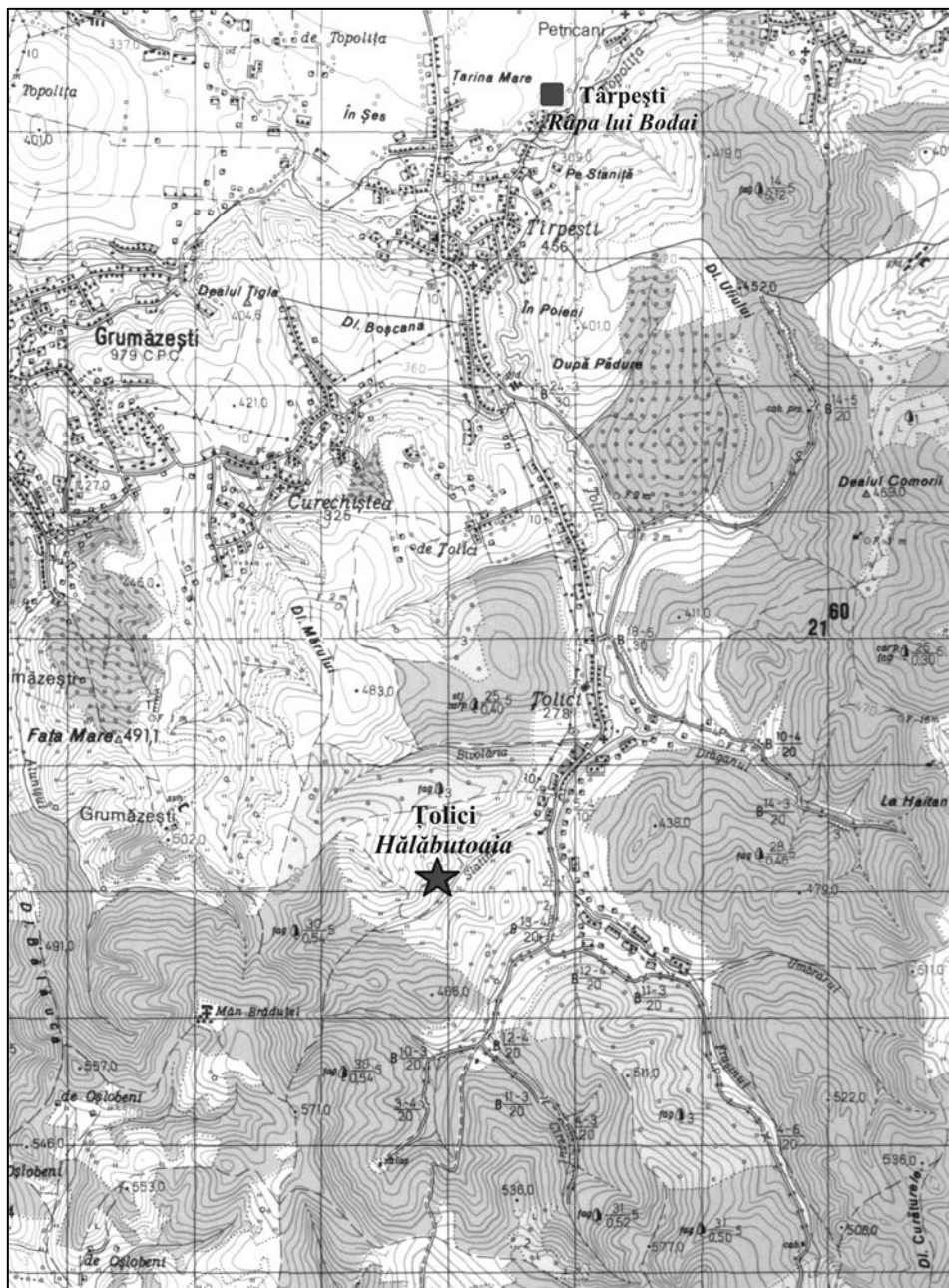

Fig. 1. Țolici, com. Petricani. Harta zonei

Depunerea arheologică se prezintă sub forma unei movile ovoidale, cu diametrul de circa 40 x 30 m, aflată la baza pantei de est a Dealului Hălăbutoaia. Pentru determinarea stratigrafiei a fost trasată o secțiune (S I), orientată nord-vest – sud-est, cu dimensiunile de 1,5 x 15 m, iar în adâncime s-a ajuns până la nivelul pârâului care curge în imediata apropiere⁶, fapt ce nu a permis cercetarea până la stratul steril. Pe baza sondajelor de tip carotă s-a constatat că nivelul inferior al depunerii Starčevo-Criș, coboară cu încă un metru sub nivelul pârâului.

Din punct de vedere cronologic, nivelurile arheologice identificate aparțin perioadei timpurii a epocii bronzului, eneoliticului (culturile Precucuteni și Cucuteni) și neoliticului (cultura ceramicii liniare și cultura Starčevo-Criș)⁷.

În cadrul prezentului studiu ne vom îndrepta atenția doar asupra materialelor care au fost atribuite epocii bronzului, cu scopul de a introduce în circuitul științific noi date referitoare la perioada timpurie a acestei etape cronologice, din zona de nord-est a județului Neamț.

Privitor la materialele arheologice specifice Bronzului timpuriu, facem precizarea că ele nu au fost descoperite într-un nivel arheologic distinct, fiind identificate în stratul vegetal și la partea superioară a nivelului Cucuteni B. Pentru că suprafața cercetată nu a fost foarte mare și pentru că nu au putut fi identificate complexe de locuire, analiza noastră se bazează doar pe materialul ceramic. Deși este fragmentar, au fost identificate numeroase profile ceramice și elemente decorative, care ne permit să facem unele observații de ordin tipologic și cultural.

Categorii ceramice

Din punct de vedere tehnologic, lotul ceramic analizat poate fi împărțit în trei categorii:

- a. ceramică fină (slab reprezentată), de culoare cenușie, brun-cenușie sau neagră, confecționată dintr-o pastă omogenă, care are în structură nisip și cioburi mărunț pisate. Pereții vaselor sunt subțiri, bine finisați, iar arderea a fost corespunzătoare.
- b. ceramică de bună calitate (ponderea cea mai mare), din pastă relativ omogenă, care are ca degresanți cioburi pisate, nisip și foarte rar granule mici de calcar. De cele mai multe ori arderea a fost neuniformă, pereții vaselor având nuanțe diferite de la cărămiziu, la brun-cenușiu.
- c. ceramică grosieră, confecționată din pastă neomogenă, cu cioburi pisate în compoziție, având aspect poros. Pentru că nu au fost arse

⁶ Gh. Dumitroaia et alii, *Un nou punct de exploatare a apei sărate în preistorie: Țolici-Hălăbutoaia, jud. Neamț*, în D. Monah et alii (Ed.), *Sarea, de la prezent la trecut*, p. 204.

⁷ *Ibidem*.

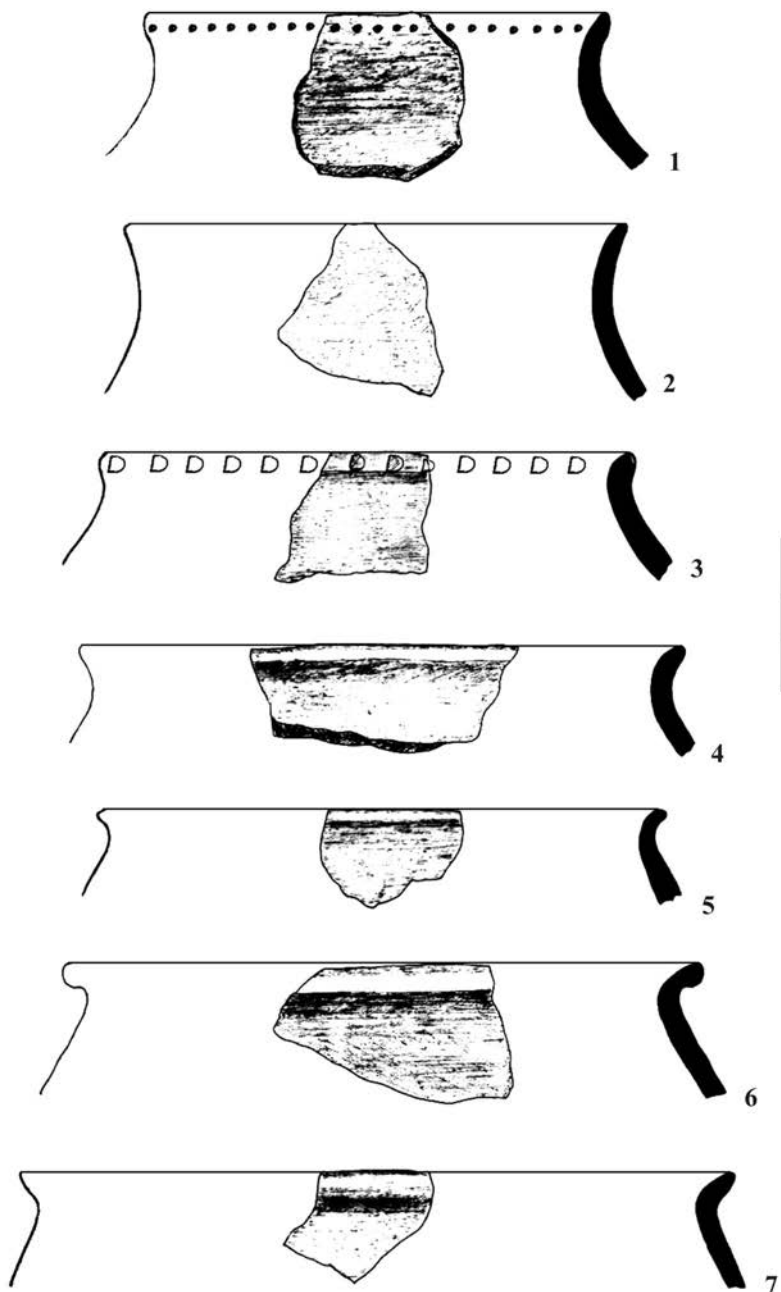

Fig. 2 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-7, forme ceramice din Bronzul timpuriu

corespunzător, fragmentele ceramice au suprafața exterioară în diferite nuanțe, de la cărămiziu la negru-cenușiu.

În puține cazuri s-a observat că pe suprafața exterioară a vaselor a fost aplicată o angobă fină.

Forme și decoruri

În ceea ce privește formele ceramice, așa cum au putut fi creionate pe baza fragmentelor de vase, se constată preponderența a trei mari categorii: *străchini*, *castroane* și *oale*, fiecare dintre acestea cunoscând mai multe variante.

I. Străchini. Identificate printr-un număr destul de mare de fragmente, acestea au următoarele variante:

I.1. străchini cu marginea evazată și teșită oblic sau rotunjită spre interior (fig. 3/7). Un fragment de la o asemenea strachină are trasă din buză o tortiță perforată orizontal (fig. 5/3);

I.2. străchini cu profil bine reliefat, margine evazată și teșită oblic sau rotunjită spre interior. Un fragment de strachină are sub buză o tortiță-apucătoare ovoidală, neperforată (fig. 5/4).

II. Castroane. Deși sunt destul de greu de separat de categoria străchinilor, mai ales că materialul ceramic este fragmentar, castroanele se deosebesc de acestea prin deschiderea și adâncimea lor. La Țolici au fost identificate doar castroane cu profilul bine reliefat, având marginea evazată și rotunjită (fig. 3/5, 6; fig. 4/8, 10). Decorurile constau în impresiuni alveolare dispuse pe umărul vaselor (fig. 3/5, 6; fig. 4/8).

III. Oale. Sunt bine reprezentate, prin variantele următoare:

III.1. oale cu gâtul scurt, cilindric și corpul arcuit. Buza recipientului a fost decorată cu creștături (fig. 6/1). Această variantă este slab reprezentată numeric;

III.2. oale cu gâtul tronconic, scurt, arcuit, iar buza este mai mult sau mai puțin răsfrântă, corpul vasului fiind arcuit (fig. 2/6, 7; fig. 3/4);

III.3. oale cu gâtul relativ înalt, ușor curbat, buza fiind puțin evazată și uneori răsfrântă, iar corpul puternic arcuit (fig. 2/1, 2; 3/1, 3). Ca decoruri, pe buza vaselor sau imediat sub aceasta, se întâlnesc impresiuni alveolare (fig. 2/1) sau creștături (fig. 3/2);

III.4. oale cu gâtul scurt, puțin curbat, buza fiind foarte puțin evazată, rotunjită sau teșită oblic spre exterior, iar corpul recipientului ceramic era puternic arcuit (fig. 2/3-5; fig. 4/7, 9;

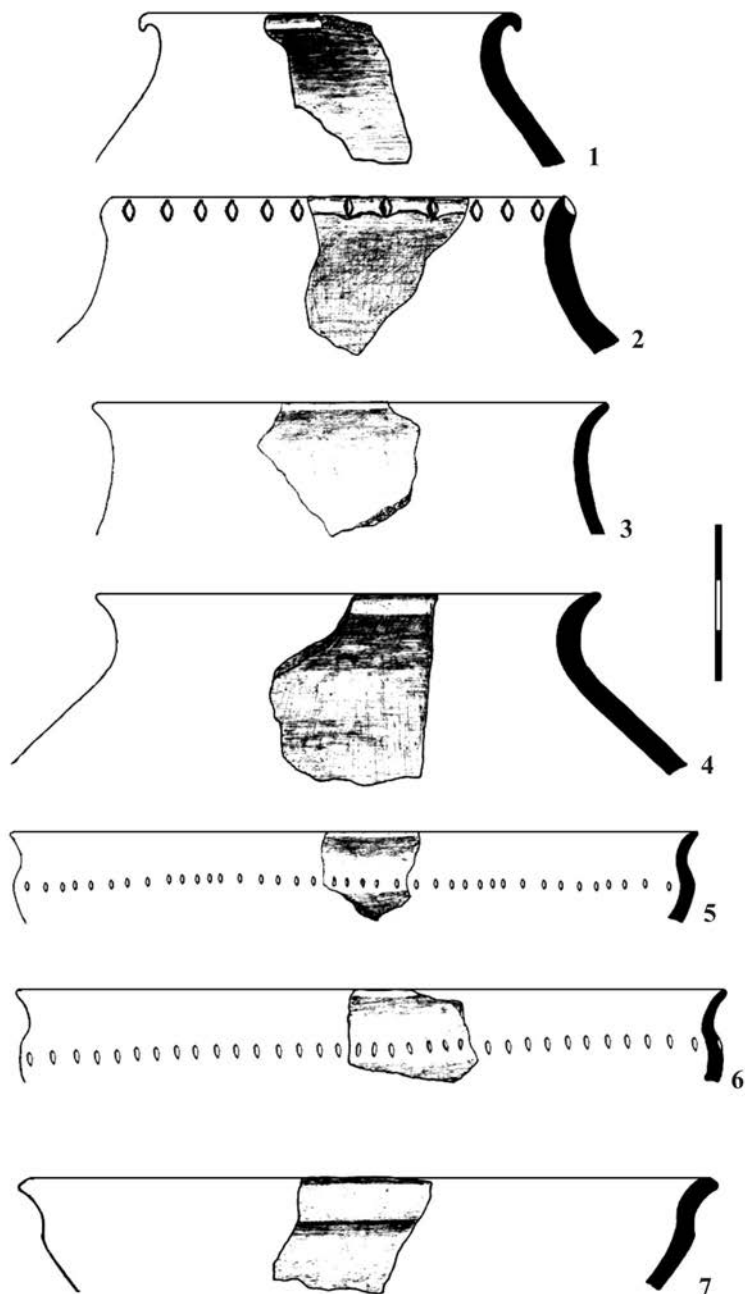

Fig. 3 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-7, forme ceramice din Bronzul timpuriu

fig. 5/1, 2). Decorurile constau din impresiuni alveolare (fig. 2/3; fig. 4/1, 2, 5) și creștături (fig. 4/3, 4, 6) aplicate pe buza vaselor.

Pe lângă aceste forme ceramice mai menționăm și câteva fragmente de vase, care provin de la amfore sau oale și care au fost decorate cu butoni aplatizați (fig. 6/11), șiruri de impresiuni dreptunghiulare (fig. 6/9) și triunghiulare (fig. 6/11), brăie crestate, dispuse vertical (fig. 5/6) sau orizontal (fig. 5/5, 9; fig. 6/8), segmente de brăie amplasate imediat sub toartă (fig. 6/6), brâu crestat cu un capăt curbat (fig. 5/10), alveole simple (fig. 6/2, 3, 10), butoni conici dispuși pe diametrul maxim al vasului (fig. 5/7, 8; fig. 6/7), linii incizate dispuse vertical (fig. 6/5).

În unele cazuri se întâlnesc și decoruri asociate, de obicei butoni cu diferite tipuri de impresiuni (fig. 6/7) sau alveole cu creștături semilunare (fig. 4/1).

Discuții

Din datele cunoscute până în acest moment, situl de la Țolici-*Hălăbutoaia* este singurul de acest fel din zona subcarpatică a Moldovei, unde, lângă un izvor de slatină, au fost identificate materiale arheologice concludente care aparțin Bronzului timpuriu, deși unele semnalări există și la Cucuieți⁸, în județul Bacău. Prezența acestor materiale ceramice trebuie pusă, în mod clar, pe seama exploatării izvorului de slatină din acest punct și de către comunități ale Bronzului timpuriu. Nu credem că este întâmplător faptul că dintre categoriile ceramice identificate, o bună reprezentare o au oalele, străchinile și castroanele, recipiente care se pretau la transportul apei sărate sau la fierberea acestora și obținerea sării cristalizate.

Pentru o încadrare cronologică și culturală cât mai corectă a materialelor arheologice aflate în discuție, trebuie să ne raportăm la descoperirile similare din această regiune sau din zone mai îndepărtate.

Cele mai bune analogii pentru materialele descoperite la Țolici au fost găsite în așezarea de la Târpești-*Râpa lui Bodai*, cunoscut fiind faptul că aici a fost identificat un lot ceramic consistent și câteva complexe funerare, care inițial au fost încadrate în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului⁹, ulterior fiind atribuite Bronzului timpuriu¹⁰.

⁸ Se menționează existența unor posibile fragmente ceramice din Bronzul timpuriu; R. Munteanu et alii, *Cucuieți. Prehistoric exploitation of a salt resource*, în D. Monah et alii (Eds.), *L'exploitation du sel...*, p. 65.

⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, în BAR, International Series, 107, 1981, p. 89-101.

¹⁰ Fl. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului între Carpați și Prut cu unele contribuții la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului din Moldova*, BiblThr, XXXVII, București, 2002, p. 161 și urm.

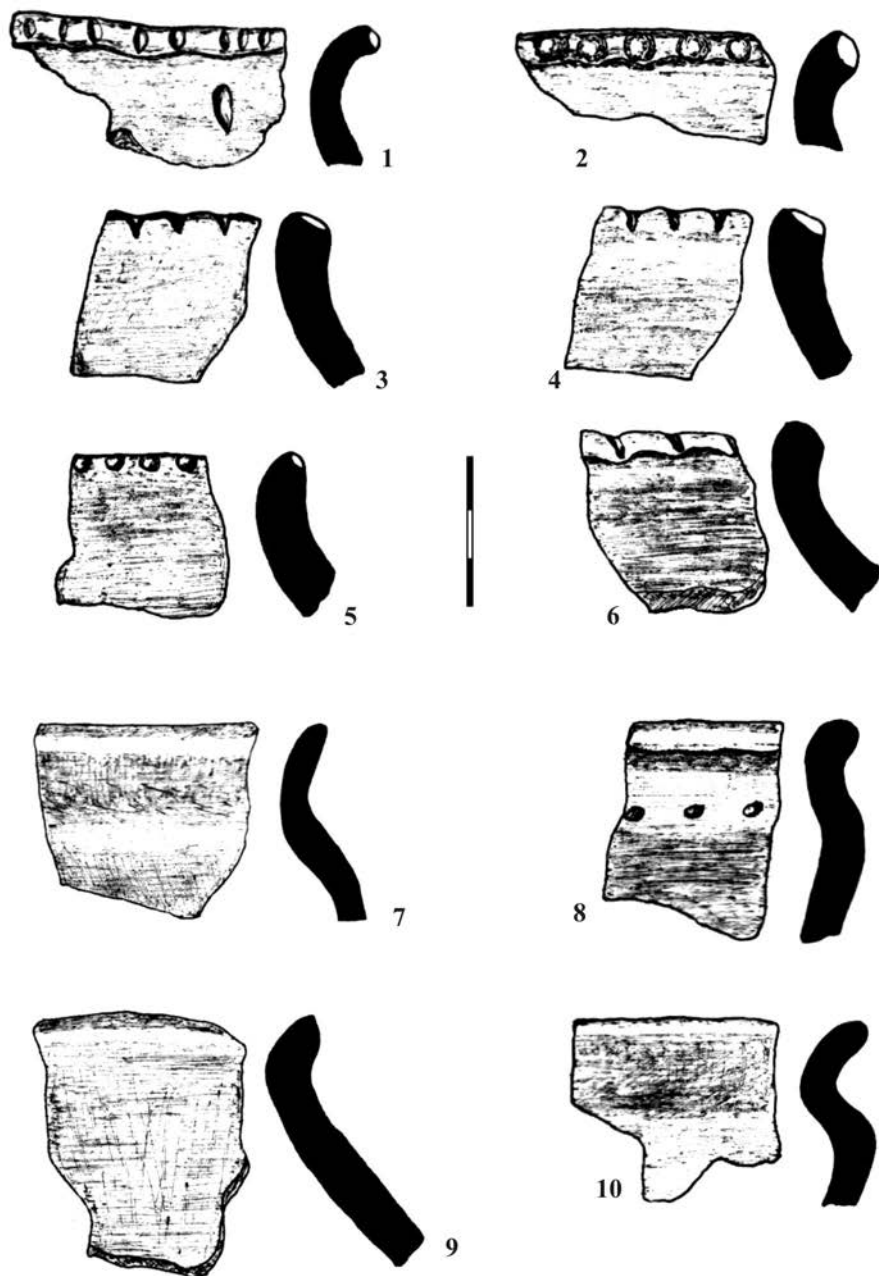

Fig. 4 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-10, fragmente ceramice din Bronzul timpuriu

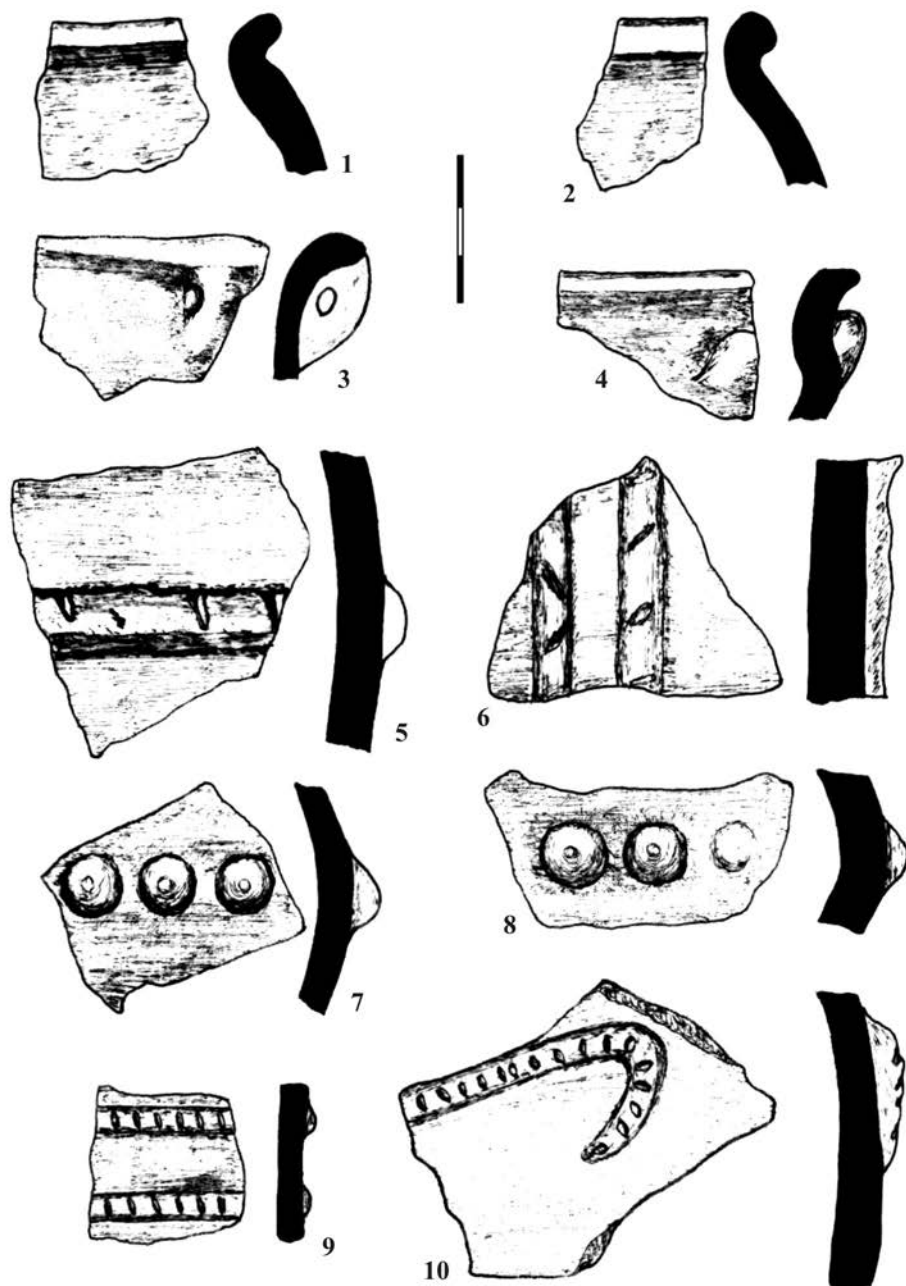

Fig. 5 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-10, fragmente ceramice din Bronzul timpuriu

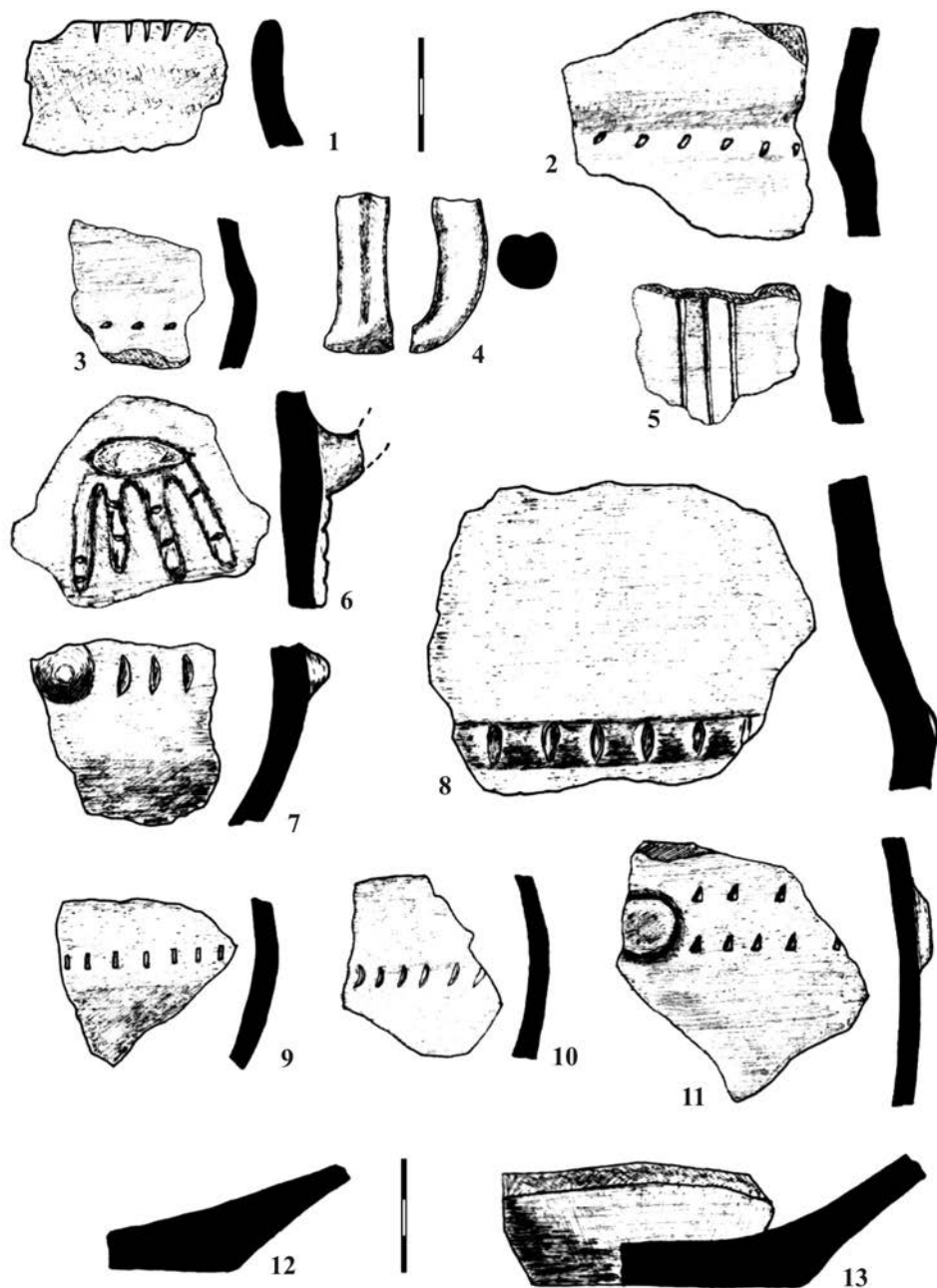

Fig. 6 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-13, fragmente ceramice din Bronzul timpuriu

Dacă în privința formelor ceramice identificate la Țolici-*Hălăbutoaia*, pot fi stabilite corespondențe tipologice pe un palier geografic și cronologic relativ amplu, elementele decorative ne permit o încadrare culturală mai strânsă.

În literatura arheologică s-a scris despre faptul că anumite trăsături ale descoperirilor asemănătoare cu cele de la Târpești, indică persistența unor elemente de tradiție Horodiștea¹¹, dar s-au găsit ascendențe și în așezările de tip Foltești, din sudul Moldovei¹². S. Marinescu-Bîlcu sesiza anumite legături și cu mediul culturii amforelor sferice, dar fără a se baza pe un material arheologic consistent¹³.

Așa cum am menționat anterior, formele vaselor și elementele decorative întâlnite pe ceramica de la Țolici-*Hălăbutoaia* își găsesc analogii apropiate în așezarea de la Târpești (vezi diferitele alveole și creștături dispuse pe buza vaselor, brăiele crestate dispuse vertical sau orizontal), dar și în alte așezări care au fost incluse în același orizont cronologic, precum cele de la Bodești-*Frumușica*¹⁴ (butoni conici, tortițe aplatizate și perforate, trase din buza vasului), Izvoare¹⁵, Bosanci¹⁶ și Cucuteni-*Cetățuie*¹⁷.

Deși prezintă multe trăsături comune, descoperirile amintite au și caracteristici proprii. Chiar dacă relativ recent s-a încercat definirea unui grup cultural care reunește descoperirile din siturile menționate anterior (*grupul Târpești*¹⁸), existența acestuia trebuie privită cu anumite rezerve. Suntem de părere că un asemenea demers necesită cercetări suplimentare și de mai mare amploare.

Pentru că nu dispunem de suficiente argumente care să permită o încadrare culturală strictă a descoperirilor de la Țolici-*Hălăbutoaia*, considerăm că acestea pot fi incluse în manifestările Bronzului timpuriu din zona de nord a Subcarpaților, așa cum pot fi schițate pe baza stadiului actual de cunoaștere.

¹¹ P. Roman, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 37/1, 1986, p. 48; Gh. Dumitroaia, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până la bronzul mijlociu*, BMA, VII, Piatra-Neamț, 2000, p. 48.

¹² Fl. Burtănescu, *Epoca timpurie a bronzului ...*, p. 175.

¹³ S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești...*, p. 98.

¹⁴ C. Matasă, *Frumușica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord Roumanie*, București, 1946, fig. 24/3, pl. XII/43, 55, 56-58; Gh. Dumitroaia, *op. cit.*, fig. 34/5, 6.

¹⁵ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 265-274, fig. 276-282; Gh. Dumitroaia, *op. cit.*, fig. 33.

¹⁶ B.P. Niculică, P.V. Batariuc, *Considerații asupra descoperirilor din epoca bronzului de la Bosanci-La Pod la Rediu (com. Bosanci, jud. Suceava)*, în *Suceava*, XXXI-XXXII-XXXIII (2004-2005-2006), 2007, p. 39-59, fig. 3-6.

¹⁷ R. Maxim Alaiba, *Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și epoca bronzului timpuriu și mijlociu*, în M. Petrescu-Dîmbovița, C.M. Văleanu, *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, BMA, XIV, Piatra-Neamț, 2004, p. 297-299.

¹⁸ Fl. Butănescu, *Epoca timpurie a bronzului...*, p. 161-177.

MATÉRIAUX ARCHÉOLOGIQUES DU BRONZE ANCIEN DE ȚOLICI-HĂLĂBUTOAIA, DÉP. DE NÉAMȚ

Résumé

Cet article est une brève présentation d'un group des matériaux céramiques trouvés dans le site Țolici-Hălăbutoaia, à la partie supérieure du dépôt archéologique (dans le niveau végétal ou mélangés avec la céramique Cucuteni B).

Il s'agit des fragments des bols, écuelles et pots spécifiques au Bronze Ancien (par la forme, la pâte et le décor).

LISTE DES FIGURES

Fig. 1. Țolici, commune Petricani. La carte de la zone;

Fig. 2 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-7, des tessons appartenant au Bronze Ancien;

Fig. 3 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-7, des tessons appartenant au Bronze Ancien;

Fig. 4 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-10, des tessons appartenant au Bronze Ancien;

Fig. 5 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-10, des tessons appartenant au Bronze Ancien;

Fig. 6 - Țolici - Hălăbutoaia; 1-13, des tessons appartenant au Bronze Ancien.

TOPOARE DE PIATRĂ DIN EPOCA BRONZULUI AFLATE ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE DIN ONEȘTI

de Ioan Vasiliu

În colecțiile Muzeului Municipal de Istorie Onești există câteva topoare confecționate din piatră – întregi sau fragmentare, provenite fie din cercetări sistematice, fie din donații sau descoperiri întâmplătoare și care, din punct de vedere cronologic, aparțin Epocii bronzului.

1. **Bogdănești**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 888.

Exemplar de mici dimensiuni, deosebit de bine lucrat dintr-o rocă de culoare neagră, foarte bine lustruită. Nu prezintă urme de întrebuințare. Ceafa, plan-convexă în secțiune, se termină cu o suprafață circulară, plană. Axul longitudinal este ușor convex spre exterior și concav către interior. Orificiul pentru fixarea cozii, plasat mai aproape de ceafă, de formă cilindrică, este foarte bine șlefuit în interior. Umerii sunt puternic reliefați în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a toporului. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii puternic rotunjite. Tăișul, ușor convex, este lătit spre ambele capete, mai mult către interior.

Dimensiuni: I = 88 mm, LA maximă = 40 mm, LA tăiș = 43 mm, GR maximă = 41 mm, D orificiului pentru coadă = 18 mm (pl. I/1).

Conform clasificării lui Al. Vulpe, toporul de la Bogdănești aparține categoriei B a topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică, caracteristică perioadei mijlocii a Epocii bronzului¹, iar după tipologia întocmită de către E. Kaiser, exemplarelor de tip Suvorovskaja, varianta 2². Găsit în apropierea așezării din punctul *Todoscanu*, poate fi atribuit culturii Monteoru, având analogii, mai mult

¹ Al. Vulpe, *Depozitul de la Tufa și topoarele cu ceafa cilindrică*, în *SCIV*, 10, 2, 1959, p. 271.

² E. Kaiser, *Der Hort von Borodino. Kritische Anmerkungen zu einem berühmten bronzezeitlichen Schatzfund aus dem nordwestlichen Schwarzmeergebiet*, UPA, 44, Berlin, 1997, p. 105, pl. 25/2.

sau mai puțin apropiate, cu exemplarele provenite din descoperirile întâmplătoare făcute la Parava³, Soloneț și Cajvana⁴.

2. **Tg. Ocna - Tisești**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 889.

Din stațiunea getică de la Tisești⁵, din condiții stratigrafice incerte, provine un topor de luptă cu ceafa cilindrică, de dimensiuni mici, confecționat din rocă de culoare cenușiu-verzuie, dură și compactă, cu granulație mare. În secțiune, ceafa este plan-convexă, ea fiind terminată cu o suprafață circulară, puțin concavă. Orificiul pentru fixarea cozii, situat mai aproape de ceafă, de formă cilindrică, este bine șlefuit în interior. Umerii sunt puternic bombați în zona de maximă lățime a piesei, în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Axul longitudinal este ușor convex la interior, mai accentuat către partea inferioară. Pe fețele care se unesc, formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul, cu evidente urme de utilizare, prezintă o ușoară convexitate.

Dimensiuni: I = 95 mm, LA maximă = 44 mm, LA tăiș = 34 mm, GR maximă = 41 mm, D orificiului pentru coadă = 16 mm (pl. I/2).

Ca și exemplarul de la Bogdănești, și cel de la Tg. Ocna - Tisești aparține categoriei B a topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică, dar condițiile în care a fost descoperit nu ne permit o atribuire culturală certă.

3. **Onești - Malu**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 890.

Topor de luptă cu ceafa cilindrică de dimensiuni mari, executat din rocă de culoare neagră-cenușie, bine lustruită. Brațul către ceafă este mai scurt și are formă cilindrică. Ceafa, plan-convexă în secțiune, se termină cu o suprafață circulară, ușor concavă. Orificiul pentru fixarea cozii, plasat mai aproape de ceafă, de formă cilindrică, este bine șlefuit în interior. Axul longitudinal prezintă pe toată suprafața o ușoară convexitate, mai pronunțată către tăiș. Umerii sunt puternic reliefați în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a toporului. Tăișul, cu evidente urme de folosire, este concav și ușor lățit către vârf.

Dimensiuni: I = 156 mm, LA maximă = 51 mm, LA tăiș = 41 mm, GR maximă = 45 mm, D orificiului pentru coadă = 20 mm (pl. I/3).

Tipul de topor având axul longitudinal curbat pe întreaga lungime, cu brațul către ceafă mai scurt și îngroșat, pronunțat în zona perforării, este documentat încă din Eneoliticul târziu, din cultura Coțofeni⁶.

³ S. Iacobescu, *Colecția de arheologie "Vasile Heișu" Răcăciuni*, în *Carpica*, XXIII, 1992, p. 289-290, fig. 15/3.

⁴ M. Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț, din paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *Suceava*, XXII-XXIII, 1995-1996, p. 37, 45, pl. IV/6; V/21.

⁵ A. Nițu, M. Zamoșteanu, *Sondajul în cetățuia getică de la Tisești*, în *MCA*, VI, 1959, p. 375-382.

⁶ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 17, pl. 9/6.

1

2

3

4

Pl. I. Topoare din piatră. 1. Bogdănești-*Todoscanu*; 2. Tg. Ocna-*Tisești*; 3. Onești-*Malu*; 4. Onești – *passim*

Pe baza altor materiale provenite din cercetările de suprafață – vârfuri de săgeată din silex, de formă triunghiulară având baza concavă⁷, topoare din piatră și fragmente ceramice⁸, piesa găsită întâmplător în punctul *Malu* de pe teritoriul municipiului Onești poate fi atribuită fazei I din evoluția etapei Ic3 a culturii Monteoru, având analogii cu exemplarele din descoperirile de la Găiceana⁹ și Blaja¹⁰.

4. **Onești**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 2.473.

Topor de luptă lucrat dintr-o rocă de culoare gri-verzuie, dură și compactă, cu granulație mare. Ceafa, cilindrică în secțiune, se termină cu o suprafață circulară, plată. Umerii sunt arcuiți și reliefați în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a piesei. Orificiul pentru fixarea cozii, cilindric, situat aproximativ central, este foarte bine șlefuit în interior. Axul longitudinal prezintă o ușoară curbură în partea inferioară. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii rotunjite. Tăișul, cu urme evidente de utilizare, este ușor convex, fiind lătit mai mult către interior.

Dimensiuni: I = 137 mm, LA maximă = 49 mm, LA tăiș = 43 mm, GR maximă = 23 mm, D orificiului pentru coadă = 20 mm (pl. I/4).

Topoarele de luptă cu ceafa cilindrică și orificiul pentru fixarea cozii plasat central, sunt destul de cunoscute în așa numita *cultură a topoarelor de luptă*¹¹ care include mai multe orizonturi culturale și se manifestă pe un larg spațiu european¹².

Destul de rar întâlnit în mediul cultural Yamnaya – exemplarul descoperit în mormântul nr. 8 din tumulul 16 de la Semenovka¹³ și toporul din inventarul mormântului nr. 4 din tumulul 4 de la Sărăteni¹⁴, cu analogii în descoperirea făcută în inventarul funerar al mormântului nr. 27 din necropola de la Coroteni¹⁵, precum și cu exemplarul găsit întâmplător la Rogojeni-Valea

⁷ C. Buzdugan, *Descoperiri arheologice în depresiunea Onești*, în *Carpica*, I, 1968, p. 103.

⁸ M. Florescu, *Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru în Moldova*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 53, 72, fig. 5/1; 14/11.

⁹ V. Căpitanu, *Colecția "Alexandru Arapu", Găiceana*, în *Carpica*, XXIII, 1992, p. 275, pl. II/8.

¹⁰ N. Iercoșan, *Două topoare de luptă din piatră șlefuită descoperite în județul Satu Mare*, în *StComSatu Mare*, 5-6, 1981-1982, p. 657-658, fig. 2/b.

¹¹ E. Tudor, *Un mormânt de la începutul epocii bronzului descoperit la Răcăciuni (jud. Bacău)*, în *SCIVA*, 24, 1973, 2, p. 287.

¹² Al. Häusler, *Die Gräber der ältere Ockergrabkultur zwischen Dnepr und Karpaten*, Berlin, 1976, pl. 12/15; 22/6; 44/20.

¹³ L.V. Subbotin, *Semenovskij mogil'nik eneolita - bronzu*, în *Novye materialy po archeologii Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1985, p. 51, 70, fig. 2/2; 8/4.

¹⁴ O. Levițki, I. Manzura, T. Demcenko, *Necropola tumulară de la Sărăteni*, BiblThr, XVII, 1996, p. 48, 85, fig. 41/3.

¹⁵ V. Bobi, *Cercetări arheologice în necropola din epoca bronzului – cultura Monteoru Ic4 de la Coroteni-Vrancea*, în *Vrancea*, V-VIII, 1987, p. 21, fig. 10/5; 13/11.

Horincii¹⁶, cu rezervele de rigoare, toporul provenit din perimetrul municipiului Onești, poate fi atribuit Bronzului timpuriu, aspectului cultural Bogdănești.

5. **Oituz - Bâta**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 1.723.

Din așezarea prefeudală de la Oituz¹⁷, provine, printre altele, și un topor de formă triunghiulară, cu laturile paralele și muchiile puternic rotunjite, executat din rocă de culoare gri-verzuie. Ceafa, cu secțiunea patrulateră, se termină cu o suprafață plată. Orificiul pentru fixarea cozii, cilindric, mare în raport cu dimensiunile piesei, plasat aproape de ceafă, este foarte bine șlefuit în interior. Axul longitudinal este drept. Muchiile care se unesc formând tăișul sunt puternic rotunjite.

Dimensiuni : I = 100 mm, LA maximă = 55 mm, GR maximă = 20 mm, D orificiului pentru coadă = 22 mm (pl. II/1).

6. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1960, S III, □40, -0,70 m, inv. nr. 1.004.

Fragment din partea superioară a unui topor triunghiular confecționat dintr-o rocă gri-cenușie, dură, compactă, spart din vechime în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Ceafa, patrulateră în secțiune, se termină cu o suprafață plată. Axul longitudinal era drept. Orificiul pentru fixarea cozii, mic în raport cu dimensiunile piesei, cilindric, plasat aproape de ceafă, este bine șlefuit în interior.

Dimensiuni: I păstrată = 43 mm, LA maximă = 78 mm, GR maximă = 16 mm (pl. IV/2).

Apărut încă din Neolitic¹⁸, întâlnit în cultura Coțofeni, unde este încadrat fie în categoria topoarelor de tip *pană*¹⁹, fie în a celor de tip *amigdaloid*²⁰, acest tip de topor își menține existența pe întregul parcurs al Epocii bronzului.

Fragmentele ceramice și acul de bronz descoperite în așezarea prefeudală de la Bâta²¹, precum și analogia aproape perfectă cu piesa găsită întâmplător la Adjud²², asigură atribuirea celor două topoare culturii Monteoru, faza Ic3.

¹⁶ I.T. Dragomir, *Descoperiri arheologice la Rogojeni, pe valea Horincii (jud. Galați)*, în MCA, IX, 1970, p. 506-507, fig. 1/5; 4/1; Idem, în *Danubius*, 16, 1996, p. 228, fig. 1/5; 4/1.

¹⁷ D.Gh. Teodor et alii, *Descoperirile arheologice de la Oituz (județul Bacău)*, în *Carpica*, II, 1969, p. 309-324.

¹⁸ E. Comșa, *Date despre unele unelte de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în SCIV, 23, 1972, 2, p. 258-259.

¹⁹ P. Roman, *op.cit.*, p. 17, pl. 9/4, 8.

²⁰ H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni*, BHAB, 26, Timișoara, 2000, p. 31, pl. 123/9; 124/8.

²¹ D.Gh. Teodor et alii, *op.cit.*, p. 322-323, fig. 10/5.

²² A. Paragină, I. Agache, *Noi descoperiri arheologice în zona de confluență a Trotușului cu Siretul*, în *Vrancea*, IV, 1981, p. 79, fig. 2/1; 5/1.

1

2

3

4

Pl. II. Topoare din piatră. 1. Oituz-Bâtca; 2. Onești-Varnița;
3. Buciumi – *passim*; 4. Onești – *passim*

7. **Onești - Varnița**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 2.443.

Piesă de mici dimensiuni, confecționată dintr-o rocă dură, compactă, de culoare maronie, nu prezintă urme evidente de utilizare. Are formă oarecum triunghiulară, cu una dintre laturi convexă, cealaltă fiind asimetrică. Ceafa este plată, rectangulară în secțiune, cu marginile rotunjite. Axul longitudinal este drept. Orificiul pentru fixarea cozii, care nu a fost plasat aproximativ central, mare în raport cu dimensiunile piesei, cilindric, este bine șlefuit în interior. Taișul este drept.

Dimensiuni : I = 83 mm, LA maximă = 48 mm, LA taiș = 23 mm, GR maximă = 31 mm, D orificiului pentru coadă = 26 mm (pl. II/2).

O piesă oarecum asemănătoare cu cea de la *Varnița* provine din colecția „Alexandru Arapu” de la Găiceana²³. Pe baza fragmentelor ceramice găsite ca urmare a cercetărilor de suprafață întreprinse în punctul *Varnița*, toporul poate fi atribuit Bronzului mijlociu, etapei I din evoluția fazei Ic3 a culturii Monteoru²⁴.

8. **Buciumi**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 2.311.

Topor de luptă cu ceafa cilindrică lucrat din rocă de culoare gri-verzuie, dură, compactă, cu granulație mare. În secțiune ceafa este circulară și terminată cu o suprafață ușor bombată. Orificiul pentru fixarea cozii, situat aproximativ la jumătatea toporului, de formă cilindrică, este foarte bine șlefuit în interior, la exterior fiind încadrat de două nervuri transversale, cu rol decorativ, obținute prin șlefuirea pietrei. Axul longitudinal este convex către exterior și concav la interior. Umerii sunt puternic reliefați în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a piesei.

Dimensiuni: I păstrată = 113 mm, LA maximă = 52 mm, GR maximă = 28 mm, D orificiului pentru coadă = 23 mm (pl. II/3).

9. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1961, □11, -0,60 m, inv. nr. 909.

Din așezarea de la Bogdănești²⁵ provine un topor de luptă cu ceafa cilindrică lucrat din rocă de culoare verzui-cenușie cu pete albicioase, foarte bine lustruită, din care se păstrează doar partea superioară, ruptă din vechime în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Ceafa, circulară în secțiune se termină cu un buton semisferic. Axul longitudinal este concav pe interior și convex la exterior. Orificiul pentru fixarea cozii, plasat mai aproape de ceafă, cilindric, este bine șlefuit în interior, la exterior fiind încadrat de două nervuri transversale obținute prin șlefuirea pietrei și având rol decorativ.

²³ V. Căpitanu, *op.cit.*, p. 275, pl. II/5.

²⁴ M. Florescu, *op.cit.*, fig. 15/10; C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 106.

²⁵ M. Florescu, C. Buzdugan, *Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești (jud. Bacău)*, în *ArhMold*, 7, 1972, p. 176.

Dimensiuni: I păstrată = 60 mm, LA maximă = 49 mm, GR maximă = 28 mm, D orificiului pentru coadă = 19 mm (pl. III/1).

10. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1961, GR: 13, inv. nr. 910.

Exemplar din aceeași categorie cu cel precedent, lucrat din rocă de culoare cenușie, bine lustruită, din care se păstrează doar partea superioară, de la jumătatea orificiului pentru fixarea cozii²⁶. Ceafa, circulară în secțiune, se termină cu o suprafață ușor bombată. Axul longitudinal este concav pe interior și convex la exterior. Orificiul pentru fixarea cozii, plasat mai aproape de ceafă, cilindric, este foarte bine șlefuit în interior, la exterior fiind încadrat, cu rol decorativ, de două nervuri transversale obținute prin șlefuirea pietrei.

Dimensiuni: I păstrată = 72 mm, LA maximă = 49 mm, GR maximă = 32 mm (pl. III/2).

Lipsa părților inferioare îngreunează stabilirea exactă a analogiilor, piese relativ apropiate ca formă provenind din descoperirile făcute în zona istro-pontică la Bădila²⁷ și într-un punct necunoscut din nordul Dobrogei²⁸, precum și la Medgidia²⁹.

Ținând cont de analogii și de contextul arheologic în care au fost descoperite, topoarele de la Buciumi și Bogdănești pot fi atribuite etapei I din evoluția fazei Ic2 a culturii Monteoru.

11. **Onești**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 2.116.

De pe teritoriul municipiului Onești, cu locul descoperirii necunoscut, provine un topor de luptă cu ceafa cilindrică, confecționat din rocă de culoare cenușiu-verzuie, dură, cu granulație mare. Ceafa, puțin evazată în partea superioară, plan-convexă în secțiune, se termină cu o suprafață bombată, diferențiată vizibil de corp. Orificiul pentru fixarea cozii, situat mai aproape de ceafă, de formă cilindrică, este bine șlefuit în interior. Umerii sunt puternic reliefați în zona de maximă lățime a piesei, căpătând forma unor emisfere semicirculare. Axul longitudinal este convex la exterior și concav pe interior.

Dimensiuni: I păstrată = 100 mm, LA maximă = 58 mm, GR maximă = 28 mm, D orificiului pentru coadă = 35 mm (pl. II/4).

Stabilirea analogiilor este îngreunată de lipsa tășului și a unei părți din jumătatea inferioară a toporului. Exceptând nervurile longitudinale, piesa de la

²⁶ *Ibidem*, p. 176, fig. 41/2.

²⁷ I. Vasiliu, *Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea*, în *Peuce*, 12, 1996, p. 9, Pl. I/1; III/1.

²⁸ *Ibidem*, p. 9, pl. I/4; III/4.

²⁹ P. Hașotti, *Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, în Istros*, 4, 1985, p. 10, fig. 7.

Onești își găsește similitudini aproape perfecte atât cu toporul descoperit în inventarul mormântului de la Răcăciuni³⁰, paralelizat cu cel mai timpuriu orizont Glina³¹, cât și cu cele găsite întâmplător pe teritoriile orașelor Adjud³² și Făgăraș³³, o piesă oarecum asemănătoare provenind de la Budacul de Sus³⁴.

Topoare, mai mult sau mai puțin apropiate ca formă cu cel de la Onești sunt cunoscute din descoperirile de la Rogojeni-Loitrea³⁵, Ruginești³⁶, din inventarul funerar al mormântului nr. 17 din necropola monteoreană de la Poiana³⁷, precum și pe teritoriul municipiului Botoșani³⁸.

Ținând cont de formă și de analogii, cu rezervele de rigoare, exemplarul găsit întâmplător la Onești poate fi atribuit Bronzului mijlociu, culturii Monteoru.

În continuare prezentăm câteva piese din categoria topoarelor de luptă cu ceafă cilindrică, rezultate din săpăturile arheologice sistematice întreprinse în așezarea aparținând culturii Monteoru, de la Bogdănești-Todoscanu.

12. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1961, GR: 14, inv. nr. 996.

Topor fragmentar confecționat din rocă de culoare cenușie, cu pete alburii, bine lustruită. Spart din vechime în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Brațul către ceafă este scurt și are formă cilindrică. Ceafa, circulară în secțiune, se termină cu o suprafață plană, cu evidente urme de folosire. Umerii sunt frânți și puternic reliefați în zona de maximă lățime a piesei. Orificiul pentru fixarea cozii, plasat mai aproape de ceafă, cilindric, este foarte bine șlefuit în interior. Axul longitudinal este drept.

Dimensiuni: I păstrată = 47 mm, LA maximă = 37 mm, GR maximă = 33 mm (pl. III/4).

³⁰ E. Tudor, *op.cit.*, p. 285-287, fig. 2/2; 3/2.

³¹ P. Roman, *Procesul de constituire a noilor grupe etno-culturale de la începutul epocii bronzului*, în *Carpica*, 14, 1982, p. 45; Idem, *Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României*, în *SCIVA*, 37, 1, 1986, p.49, 51.

³² A. Paragină, I. Agache, *op.cit.*, p. 79-80, fig. 1/2; 2/3.

³³ M. Irimia, *Un topor cu ceafă cilindrică de la Făgăraș (jud. Sibiu)*, în *Pontica*, 11, 1978, p. 223, fig. 1; 2.

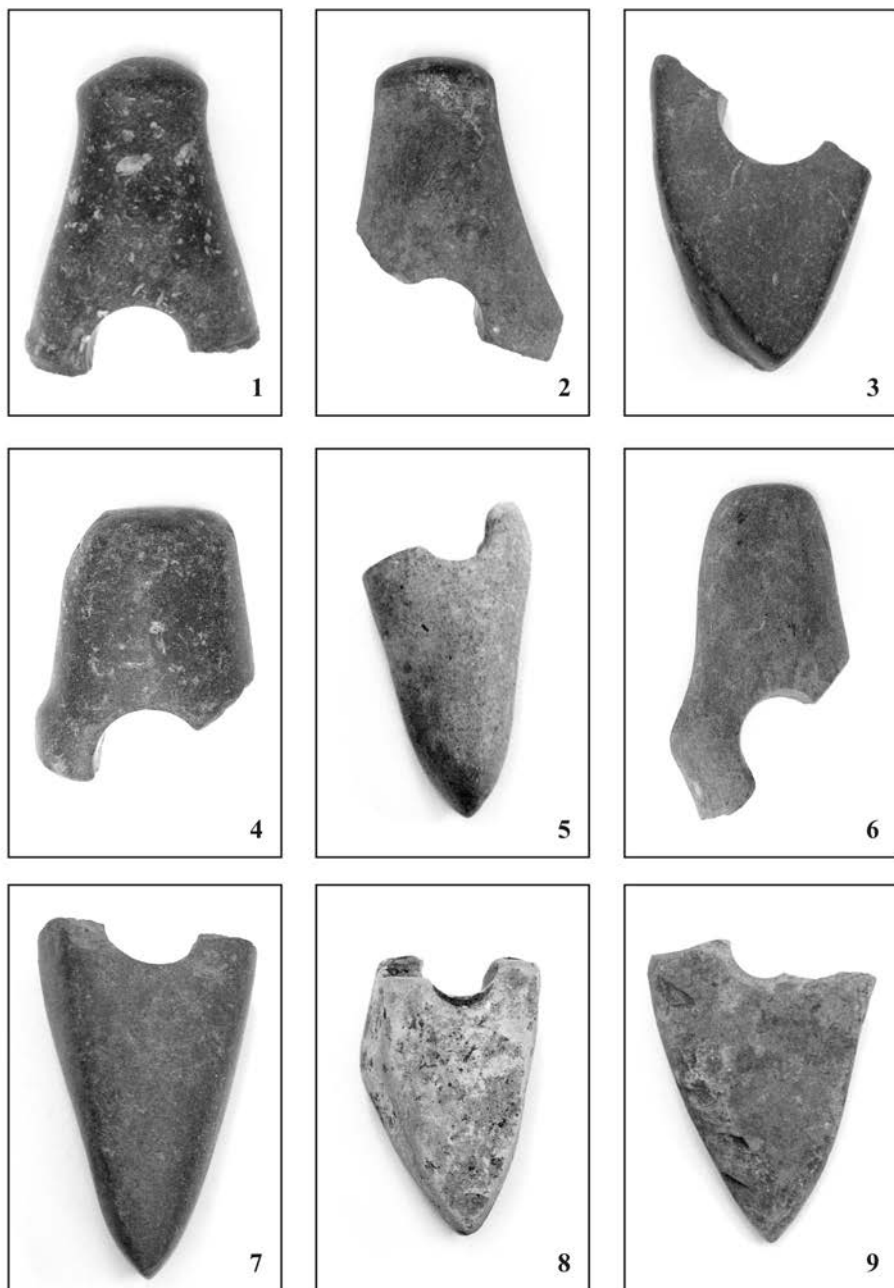
³⁴ E. Tudor, *op.cit.*, p. 287, nota 9.

³⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui (Untere Moldau)*, în *Dacia*, 7-8, (1937-1940), 1941, p. 439, fig.7/8.

³⁶ E. Dunăreanu-Vulpe, *Les restes préhistoriques de Ruginești*, în *Dacia*, 7-8 (1937-1940), 1941, p. 116-117, fig. 14.

³⁷ Eadem, *La nécropole de l'âge du bronze de Poiana*, în *Dacia*, 5-6, (1935-1936) 1938, p. 161, fig. 10/1.

³⁸ Al. Păunescu, P. Șadurschi, *Repertoriul arheologic al României (județul Botoșani)*, în *Hierasus*, 9, 1994, p. 27, fig. 11.

Pl. III. Topoare din piatră. Bogdănești

13. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1960, S VIII a, □28, -0,70 m, inv. nr. 997.

Fragmentar, lucrat din rocă moale de culoare gri-cenușie. Rupt din vechime din dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Umerii sunt arcuiți și reliefați în zona de maximă lățime a toporului, în dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Axul longitudinal prezintă o ușoară curbură către tăiș. Orificiul pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, bine șlefuit în interior, este plasat mai aproape de tăiș. Acesta, ușor convex, mai puțin ascuțit, prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni: I păstrată = 55 mm, LA maximă = 28 mm, GR maximă = 28 mm, L tăiș = 29 mm (pl. III/5).

Ținând cont de contextul arheologic în care au fost descoperite, cele două topoare pot fi atribuite fazei Ic3, etapa I, din evoluția culturii Monteoru.

14. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1960, S II b, □8, -0,20 m, inv. nr. 995.

Topor fragmentar, confecționat din rocă de culoare cenușiu-verzuie, bine lustruită. Spart din vechime în dreptul orificiului pentru fixarea cozii de formă circulară, plasat mai aproape de tăiș, foarte bine șlefuit în interior. La partea inferioară, toporul are secțiune plan-convexă, laturile arcuite fiind dispuse pe fețele ce se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul drept, bine ascuțit, prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni: I păstrată = 73 mm, LA maximă = 47 mm, LA tăiș = 37 mm, GR maximă = 37 mm (pl. III/3).

15. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1960, S II, □2, -0,40 m, inv. nr. 998.

Fragment din jumătatea superioară a unui topor executat din rocă de culoare cenușie, cu pete alburii, bine lustruită, rupt din vechime din dreptul orificiului pentru fixarea cozii. Brațul către ceafă este scurt și are formă cilindrică. Ceafa, circulară în secțiune, se termină cu o suprafață plană, cu evidente urme de folosire. Umerii sunt frânți și puternic reliefați în zona de maximă lățime a piesei. Orificiul pentru fixarea cozii, plasat mai aproape de ceafă, cilindric, este foarte bine șlefuit în interior. Axul longitudinal este drept.

Dimensiuni: I păstrată = 62 mm, LA maximă = 30 mm, GR maximă = 29 mm (pl. III/6).

16. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1960, S IV b, □8, - 0,20 m, inv. nr. 999.

Topor fragmentar lucrat din rocă de culoare cenușiu-maronie, bine lustruită, spart din vechime de la jumătatea orificiului pentru fixarea cozii de formă cilindrică, foarte bine șlefuit în interior. La partea inferioară, toporul are secțiune plan-convexă, laturile arcuite fiind dispuse pe fețele ce se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul drept, foarte bine ascuțit, prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni: I păstrată = 78 mm, LA maximă = 47 mm, LA tăiș = 37 mm, GR maximă = 37 mm (pl. III/7).

17. **Bogdănești - Todoscanu**³⁹, săpătură sistematică, 1959, S II, - 0,20 m, inv. nr. 1.001.

Fragmentar, confecționat din rocă moale, de culoare alb-gălbuie. Se păstrează doar partea inferioară, ruptă din vechime de la jumătatea orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, foarte bine șlefuit în interior. Una dintre laturi este dreaptă, cealaltă frântă. La partea inferioară, toporul are secțiune plan-convexă, laturile arcuite fiind dispuse pe fețele ce se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul drept, bine ascuțit, prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni: I păstrată = 58 mm, LA maximă = 34 mm, LA tăiș = 34 mm, GR maximă = 32 mm (pl. III/8).

18. **Bogdănești-Todoscanu**, săpătură sistematică, 1960, S VIII a, □30, - 0,15 m, inv. nr. 1.002.

Fragment din partea inferioară a unui topor lucrat din gresie de culoare brun-cenușie, spart din vechime de la baza orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, executat puțin lateral, bine șlefuit în interior. La partea inferioară, toporul are secțiune plan-convexă, laturile arcuite fiind dispuse pe fețele ce se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul drept prezintă știrbituri din vechime.

Dimensiuni: I păstrată = 58 mm, LA maximă = 34 mm, LA tăiș = 34 mm, GR maximă = 32 mm (pl. III/9).

19. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1961, S II, □6, - 0,25 m, inv. nr. 1.003.

Topor de mici dimensiuni, fragmentar, executat din gresie de culoare brun-cenușie, rupt din vechime de la jumătatea orificiului pentru fixarea cozii. Umerii sunt

³⁹ M. Florescu, C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 176, fig. 41/3.

arcuiți și reliefați în zona de maximă lățime a piesei, în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, plasat aproximativ central și foarte bine șlefuit în interior. La partea inferioară, toporul are secțiune plan-convexă, laturile arcuite fiind dispuse pe fețele ce se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul drept, bine ascuțit, nu prezintă urme evidente de utilizare.

Dimensiuni: I păstrată = 78 mm, LA maximă = 48 mm, LA tăiș = 20 mm, GR maximă = 21 mm (pl. IV/1).

20. **Bogdănești-Todoscanu**, săpătură sistematică, 1960, □4, - 0,5 m, inv. nr. 1.005.

Fragment de topor de mici dimensiuni, lucrat din rocă de culoare cenușiu-verzuie cu pete albicioase, foarte bine lustruită, spart din vechime de la baza orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, plasat mai aproape de tăiș, foarte bine șlefuit în interior. La partea inferioară, toporul are secțiune plan-convexă, laturile arcuite fiind dispuse pe fețele ce se unesc formând tăișul. Axul longitudinal este drept. Tăișul, ușor convex, bine ascuțit, prezintă urme evidente de utilizare.

Dimensiuni : I păstrată = 50 mm, LA maximă = 36 mm, LA tăiș = 34 mm, GR maximă = 32 mm (pl. IV/3).

21. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1959, S II, □88, - 0,40 m, inv. nr. 1.006.

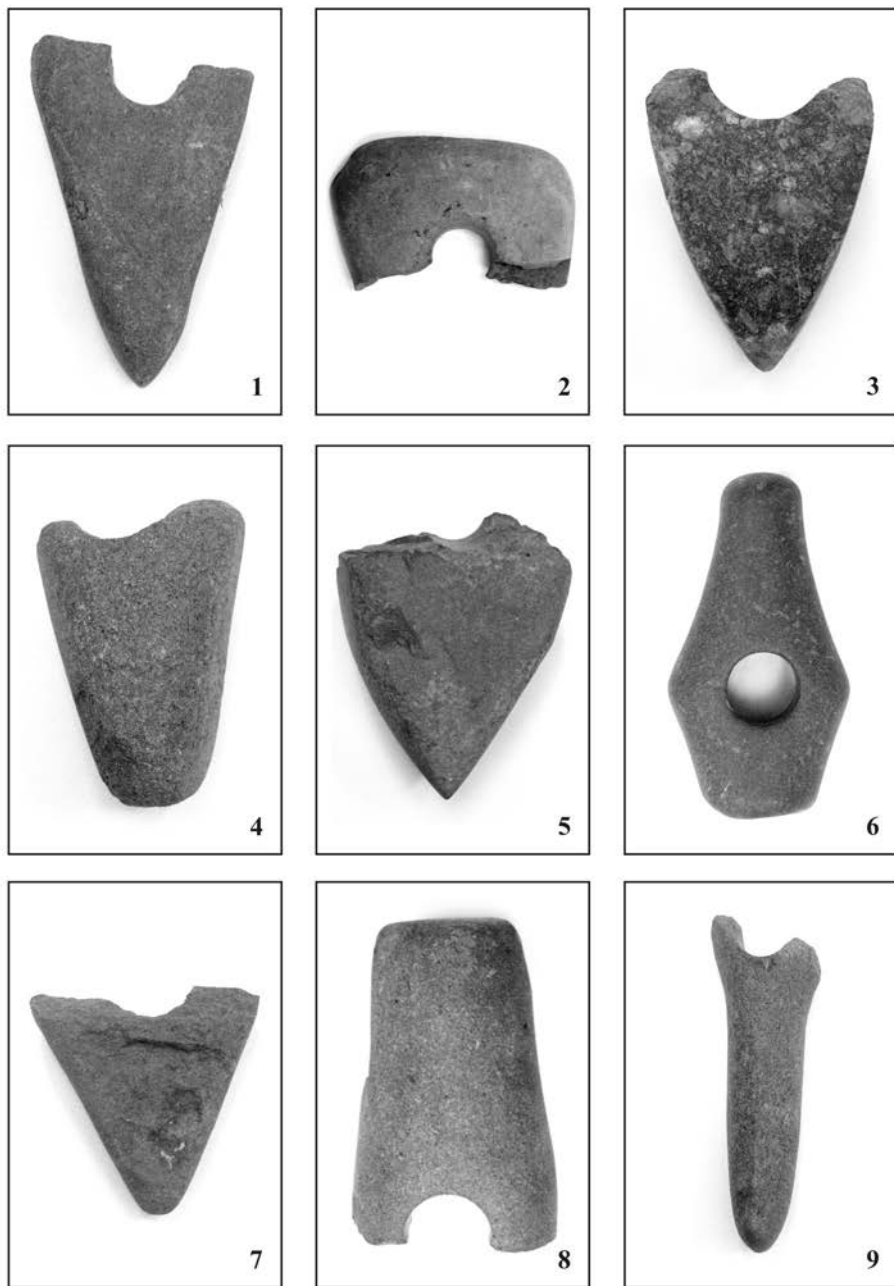
Fragment din partea inferioară a unui topor, confecționat din rocă de culoare cenușie bine lustruită. Se păstrează doar jumătatea inferioară ruptă din vechime de la baza orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, plasat mai aproape de tăiș, bine șlefuit în interior. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul drept este neascuțit.

Dimensiuni : I păstrată = 67 mm, LA maximă = 45 mm, LA tăiș = 38 mm, GR maximă = 42 mm (pl. IV/5).

22. **Bogdănești - Todoscanu**, săpătură sistematică, 1961, S II, □12, - 0,50 m, inv. nr. 1.008.

Fragment din partea inferioară a unui topor masiv, lucrat din rocă de culoare gri-cenușie nu prea bine lustruită. Se păstrează partea inferioară, spartă din vechime de la baza orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, plasat către tăiș, și bine șlefuit în interior. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul drept, foarte bine ascuțit, nu prezintă urme evidente de utilizare.

Dimensiuni: I păstrată = 75 mm, LA maximă = 63 mm, LA tăiș = 40 mm, GR maximă = 50 mm (pl. IV/4).

Pl. IV. Topoare din piatră. 1- 5. Bogdănești; 6. Borzești-*Combinatul chimic*; 7. Gura Văii-*Poiana Mirăuță*; 8. Buciumi - *passim*; 9. Onești - *passim*.

Din punct de vedere tipologic, topoarele de luptă cu ceafă cilindrică din așezarea de la Bogdănești pot fi incluse în varianta A, cu profil longitudinal drept⁴⁰, iar în privința încadrării culturale, ținând cont de contextele arheologice în care au fost descoperite, pot fi atribuite culturii Monteoru, faza Ic2 din evoluția sa.

23. **Borzești - Combinatul Chimic**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 908.

Topor de luptă fragmentar, confecționat din rocă de culoare neagră-cenușie cu pete albicioase, destul de bine lustruită. Brațul către ceafă are formă cilindrică. Ceafa, plan-convexă în secțiune, se termină cu o suprafață ușor concavă. Orificiul pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, plasat probabil central, este bine șlefuit în interior. Umerii sunt puternic reliefați și arcuiți în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a piesei. Axul longitudinal este convex la exterior și concav pe interior.

Dimensiuni: I păstrată = 95 mm, LA maximă = 52 mm, GR maximă = 32 mm (pl. IV/6).

Pe baza altor descoperiri făcute întâmplător în perimetrul Combinatului Chimic Borzești⁴¹, toporul poate fi atribuit culturii Monteoru.

24. **Gura Văii - Poiana Mirăuță**, 1963, S I, □20, - 0,40 m, inv. nr. 2.203.

Fragment din partea inferioară a unui topor de luptă cu ceafă cilindrică, de mici dimensiuni, în curs de execuție, lucrat din rocă de culoare vineție, rupt de la jumătatea orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, plasat mai aproape de tăiș, bine șlefuit în interior, este executat parțial. Pe fețele care se unesc formând tăișul, toporul are două muchii. Tăișul drept este neascuțit.

Dimensiuni: I păstrată = 40 mm, LA maximă = 38 mm, LA tăiș = 11 mm, GR maximă = 17 mm (pl. IV/7).

Din sondajul efectuat în anul 1963 la Gura Văii-Poiana Mirăuță provin, atât fragmente ceramice, cât și alte artefacte ce asigură atribuirea toporului culturii Monteoru, faza Ic3⁴².

25. **Buciumi**, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 2.312.

Fragment din partea superioară a unui topor aparținând aceleiași categorii ca și cele precedente, executat din rocă de culoare verzuie, dură, compactă, bine lustruită, spart din vechime de la jumătatea orificiului pentru fixarea cozii. Brațul către ceafă are formă cilindrică. Ceafa, plan-convexă în secțiune, se termină cu o suprafață plană, cu evidente urme de utilizare. Orificiul pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, plasat mai aproape de ceafă,

⁴⁰ Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 271.

⁴¹ C. Buzdugan, *op.cit.*, p. 106-107, fig. 2/10.

⁴² *Ibidem*, p. 107, fig. 3; M. Florescu, *op.cit.*, p. 53, fig. 5/3.

este bine șlefuit în interior. Axul longitudinal este ușor convex către exterior și concav la interior.

Dimensiuni: I păstrată = 58 mm, LA maximă = 38 mm, GR maximă = 27 mm (pl. IV/8).

Având bune analogii cu exemplarul găsit la Gura Văii-Poiana Mirăuț⁴³, toporul de la Buciumi poate fi și el atribuit fazei Ic3 din evoluția culturii Monteoru.

26. *Onești*, descoperire întâmplătoare, inv. nr. 2.763.

Fragment din partea inferioară a unui topor de luptă cu ceafă cilindrică, de mari dimensiuni, confecționat din rocă de culoare verzuie, dură, compactă, oarecum lustruită, rupt din vechime în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, de formă cilindrică, bine șlefuit în interior. Umerii sunt puternic reliefați în dreptul orificiului pentru fixarea cozii, în zona de maximă lățime a piesei. Brațul către tăiș este străbătut, pe cele patru fețe, cu rol decorativ, de nervuri longitudinale în relief, obținute prin șlefuirea pietrei. Tăișul, nu prea bine ascuțit, este lătit spre ambele capete, mai mult către interior, și ușor curbat.

Dimensiuni: I păstrată = 109 mm, LA maximă = 36 mm, LA tăiș = 30 mm, GR maximă = 25 mm (pl. IV/8).

Absența părții superioare a toporului face dificilă stabilirea analogiilor. Cele mai plauzibile apropieri le găsim cu unul dintre topoarele din tezaurul de la Borodino⁴⁴, precum și în mediul culturii Mnogovalikovaja, cu exemplarul de tip Borodino descoperit în orașul Balabino⁴⁵.

Luând în considerație apropierile de mai sus, cu rezervele de rigoare, toporul găsit întâmplător la Onești, poate fi încadrat în Bronzul mijlociu și atribuit culturii Monteoru.

X

Topoarele de luptă cu ceafă cilindrică, confecționate din piatră, categorie de arme bine definită din punct de vedere funcțional, tipologic și cronologic⁴⁶, răspândită pe teritorii întinse⁴⁷, apărută în perioada de tranziție de

⁴³ M. Florescu, *op.cit.*, p. 53, fig. 5/3.

⁴⁴ E. Kaiser, *op.cit.*, p. 16, pl. II/2.

⁴⁵ A.L. Antonov, *Axe of Borodinskiy type from the burial of culture of Mnogovalikovaya pottery near Balabino village*, în *Problems of Studying of Catacomb cultural – historic community (CCHC) and cultural-historic community of Mnogovalikovaja pottery culture (CHCMPC)*, Zaporojie, 1998, p. 105, 107, fig. 1/3.

⁴⁶ E. Comșa, *op.cit.*, p. 260, fig. 14.

⁴⁷ E. Tudor, *op.cit.*, p. 287, nota 11; M. Irimia, *op.cit.*, p. 223-224, nota 3.

la Eneolitic la Epoca bronzului și reprezentând modelul pentru topoarele de aramă⁴⁸, se menține, paralel cu acestea, până la sfârșitul epocii bronzului⁴⁹.

Lipsa unor contexte arheologice clare, pentru o mare parte dintre piese, nu ne-a permis avansarea unor concluzii amănunțite, ci doar prezentarea sumară de noi date privind răspândirea și circulația unor tipuri de arme din piatră din depresiunea Onești.

STONE AXES OF BRONZE AGE IN THE COLLECTIONS OF THE HISTORY MUSEUM OF ONEȘTI

Abstract

In this paper the author deals with some whole or fragmentary stone axes from the collections of the Municipal History Museum of Onești, acquired by donation, acquisition or fortuitously discovered.

The lack of the clear archaeological context for the greatest part of these pieces does not allow the author to infer detailed conclusions. Our intention is only to present new data about the spreading and the circulation of certain types of polished stone weapons during the Bronze Age from the Onești depression.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Pl. I.** Stone axes. 1. Bogdănești-*Todoscanu*; 2. Tg.Ocna-*Tisești*; 3. Onești-*Malu*; 4. Onești – *passim*
Pl. II. Stone axes. 1. Oituz-*Bâtca*; 2. Onești-Varnița; 3. Buciumi – *passim*; 4. Onești – *passim*
Pl. III. Stone axes. Bogdănești
Pl. IV. Stone axes. 1- 5. Bogdănești; 6. Borzești-*Combinatul chimic*; 7. Gura Văii-*Poiana Mirăuță*; 8. Buciumi - *passim*; 9. Onești - *passim*.

⁴⁸ D. Berciu, *Topoarele de cupru cu două brațe opuse. Tipologie și origină*, în *Apulum*, 1, 1942, p.39-71; Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 265-266; Idem, *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato – dunărean*, în *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 217-237; E. Comșa, *op.cit.*, p. 260; M. Irimia, *op.cit.*, p. 224.

⁴⁹ Al. Vulpe, *op.cit.*, p. 270-271; E. Comșa, *op.cit.*, p. 260.

Spada de bronz de la Piatra Șoimului

de **Roxana Munteanu**
și **Gheorghe Dumitroaia**

Piesa care face subiectul acestei note provine dintr-o descoperire întâmplătoare, din luna decembrie a anului 2006. Săpând via din curtea casei sale, locuitorul Dogaru Constantin din satul Piatra Șoimului (jud. Neamț) găsește o spadă de metal, ce se afla se pare, la adâncimea de 0,35 m, așezată în poziție orizontală. Înainte ca piesa să fie preluată de către reprezentanții Direcției de Cultură și Patrimoniu, dorind să vadă din ce metal este turnat obiectul, pentru a ști dacă poate obține un preț mare din partea unor potențiali cumpărători, descoperitorul îl curăță de pământ (cu oțet alimentar), totodată polizând ușor lama (pe 7-8 cm, la vârful) și desprinzând un fragment din aceasta. Anterior acțiunii voluntare de distrugere, la dezgroparea piesei, s-a rupt o mică parte din mâner; tot de atunci este și urma de lovitură vizibilă pe mâner. Cu excepția acestor intervenții, pe care le-am putut constata odată cu intrarea sa în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț (nr. inv. 25205), piesa este în stare bună de conservare, fiind, fără îndoială, întregă la momentul depunerii.

Locul descoperirii spadei este situat între râul Calu și Dealul Horodiștea – pe una din terasele joase ale râului, aproape de piciorul pantei Horodiștei. Dealul, pe care se află și cunoscuta stațiune cu niveluri din eneolitic, epoca bronzului, Hallstatt și Latène¹, constituie aici singurul obstacol între văile râurilor Calu și Bistrița (fig. 1). Merită menționat, în cadrul de față, că printre materialele descoperite în săpăturile din 1935 de pe Horodiștea se numără și un mic lot de fragmente ceramice aparținând culturii Costișa², decorate în manieră specifică, cu linii incizate încadrând șiruri de împunsături.

¹ Sondată de către C. Matasă în 1929, cercetată sistematic de R. Vulpe, în 1935 și 1940, de Șt. Cucos, S. Marinescu-Bîlcu și V. Mihăilescu-Bîrliba, în 1973-1975 – cf. R. Vulpe, *Les fouilles de Calu, Dacia*, VII-VIII (1937-1940), 1941, p. 13-68; Șt. Cucos, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 41; Idem, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, BMA, VI, 1999, p. 181.

² Ilustrează, în parte, la R. Vulpe, *op. cit.*, fig. 27/7-11.

Fig. 1. Harta părții de sud a Depresiunii Cracău-Bistrița, pe care sunt marcate principalele descoperiri din perioada mijlocie a epocii bronzului

Spada (fig. 2-3), cu lungimea de 57 cm și greutatea de 510 gr., are mânerul și lama turnate separat, îmbinate cu nituri (două nituri reale, plasate pe exterior, sunt completate de două nituri aparente, centrale). Lama este mai îngustă spre gardă și ușor lătită spre jumătatea inferioară. Mânerul, de forma unui cilindru ușor aplatizat (secțiune ovală), are diametrul părții dinspre gardă mai mic decât cel al părții superioare și se termină printr-un disc perforat central (un fragment din acesta s-a desprins în momentul descoperirii piesei).

Lama este deformată, din epocă – curbată în zona mediană și ușor răsucită față de axul longitudinal; ambele tăișuri sunt știrbite, ca urmare a folosirii. Metalul (de o nuanță roșiatică – după cum se vede în porțiunea polizată) este acoperit de patină nobilă (verde-oliv) pe aproape întreaga suprafață. Această patină, care conserva foarte bine decorul piesei, a fost exfoliată în câteva zone – pe mâner, acolo unde piesa a fost lovită și pe lamă, în special de-a lungul nervurii mediane.

Arma este bogat decorată, aproape identic pe cele două fețe ale lamei, până spre jumătatea lungimii și continuu pe mâner. Discul mânerului este

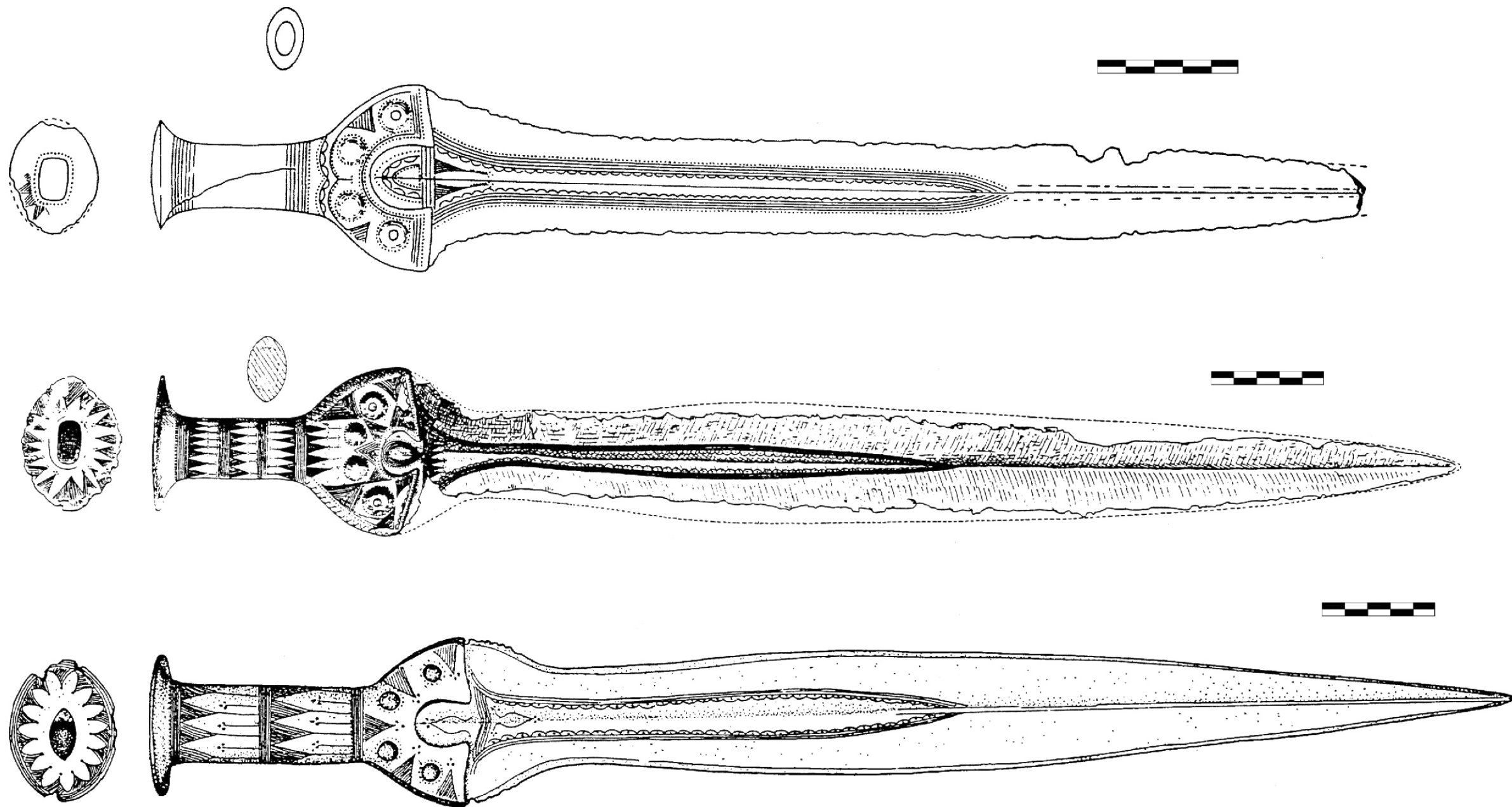

Fig. 4. Spadele de la Oradea (a), Apa (b) și Téglás (c) (a, b - după Bader, 1991; c - după Máthé, 1971)

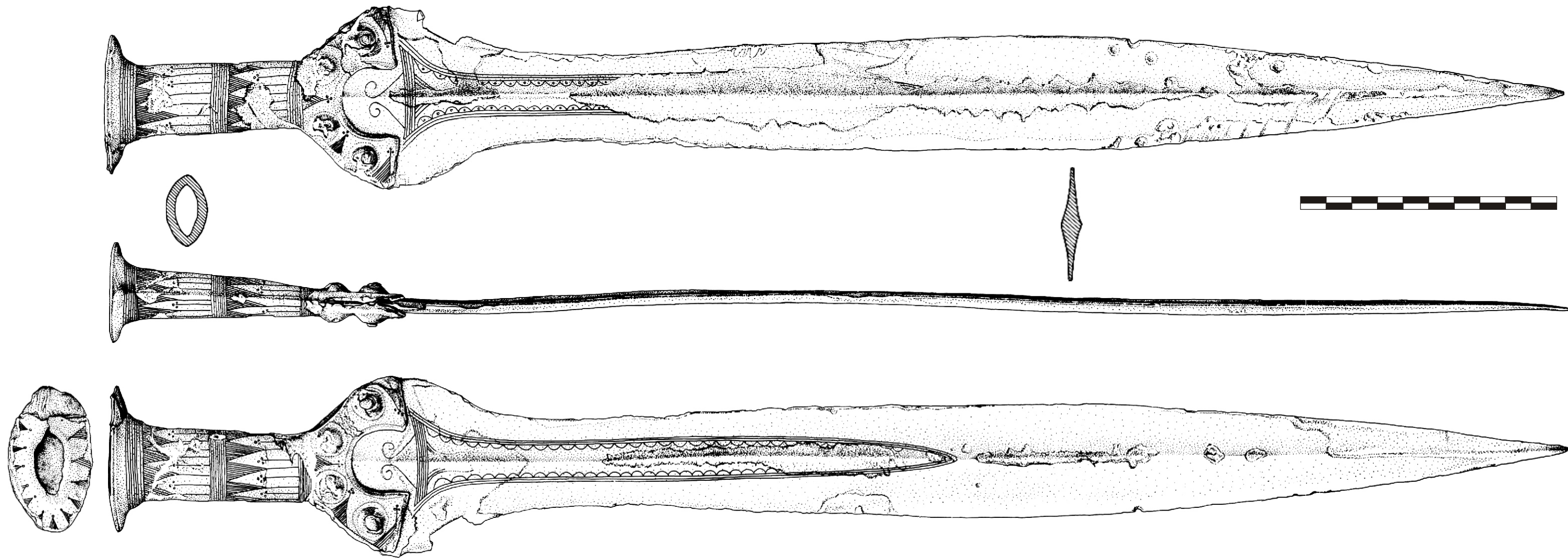

Fig. 2. Spada de la Piatra Șoimului (desen - ing. D. Spătariu)

acoperit de triunghiuri cu câmpul hașurat oblic, ale căror vârfuri converg spre centru; în vârful fiecărui triunghi se observă câte un punct. Același motiv al triunghiurilor hașurate, având, de această dată, trei puncte la vârf, se repetă pe placa de prindere a lamei, intercalând niturile. Pe mânerul propriu-zis au fost realizate două registre de triunghiuri cu câmpul hașurat, încadrate de fascicule de linii orizontale; triunghiurile au vârful prelungit printr-o linie, iar în interspațiile formate au fost trasate linii verticale, la capătul cărora se află grupuri de câte trei puncte. Șiruri de puncte se regăsesc și împrejurul niturilor sau însoțesc liniile trasate pe lama piesei. Decorul de pe lamă, de tipul *Lanzettmotiv*³, este compus din două linii mărginite la exterior de o alta, fină, punctată, iar la interior de un șir de arcade. Pe una din fețe, interiorul fiecărei arcade este marcat cu câte un punct.

Piesa descrisă se încadrează în categoria spadelor cu mâner plin, circumscriindu-se, prin caracteristicile morfologice și prin ornamentică, variantei Oradea a tipului Apa, tip legat de orizontul de depozite Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta⁴. Cele mai apropiate analogii sunt reprezentate de una din spadele din depozitul de la Apa⁵, de piesa de la Oradea⁶, de cea aflată într-un mic depozit de la Téglás (Ungaria)⁷ (fig. 4) și de spada, recent descoperită, de la Obcina/Topcino (Ucraina transcarpatică)⁸. Publicarea ultimei dintre piesele menționate, a prilejuit și o prezentare amănunțită a tipului de spade Apa, precum și o completare a listei descoperirilor. La nivelul documentației actuale se cunosc mai puțin de 30 astfel de spade, răspândite pe un teritoriu larg, din Grecia până în Danemarca⁹. Zona maximei concentrări se situează în vestul bazinului carpatic, în acest context piesa de la Piatra Șoimului fiind cea mai estică descoperire cunoscută.

³ W. David, *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta*, BMAp, XVIII, Alba Iulia, 2002, p. 374-376.

⁴ Referitor la acest tip de spade vezi, printre altele: T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF, IV, 4, 1991, p. 37-51; T. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn*, II, PBF, IV, 9, 1991, p. 8-10; I. von Quillfeldt, *Die Vollgriffschwerter in Süddeutschland*, PBF, IV, 11, 1995, p. 25-30; W. David, *op. cit.*; J. Bartík, V. Furmánek, *Schwert des Typs Apa aus der Ostslowakei*, în J. Batora et alii (hrsg.), *Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag*, Nitra, 2004, p. 255-272.

⁵ D. Popescu, *Depot de bronzes de Apa (Nord est de la Transylvanie)*, în *Dacia*, VII-VIII (1937-1940), 1941, p. 119-125.

⁶ A.D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 123 și urm.

⁷ Sz. Máthé Márta, *Közepső bronzkori fegyverlelet Téglásról*, în *Déri Múzeum Évkönyve*, 1969-1970, Debrecen, 1971, p. 61-66.

⁸ L. Marta, *Spada de la Obcina/Topcino (Maramureșul din dreapta Tisei)*, în *Familia Română*, Baia Mare, 2008, p. 45-49.

⁹ *Ibidem*, p. 45.

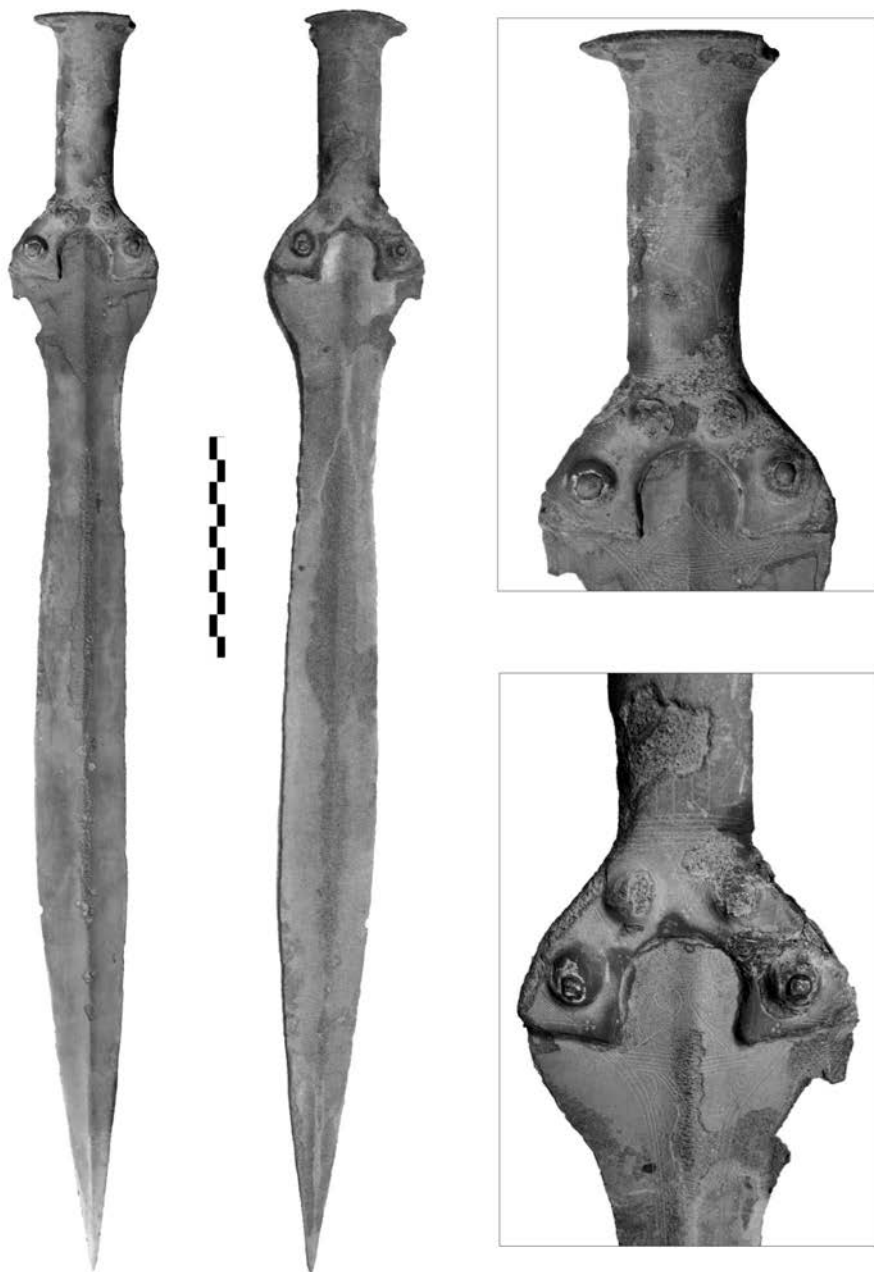

Fig. 3. Spada de la Piatra Șoimului (foto ale ambelor fețe și detalii)

Se constată că, din punct de vedere al ornamentării, spadele de tip Apa conțin motivele decorative cunoscute în orizontul Hajdúsámson, dar combinațiile acestora pe fiecare piesă în parte sunt diferite. În această ordine de idei, comparând spada de la Piatra Șoimului cu descoperirile din bazinul carpatic, observăm similitudinea extrem de mare, aproape până la identitate, între decorul piesei de la răsărit de Carpați și cea din depozitul de la Tégls¹⁰ (fig. 4/c), ceea ce ne face să presupunem să ambele ar putea fi produse în același atelier.

Puține lucruri se pot spune, deocamdată, referitor la prezența acestei spade de bronz în spațiul aflat la est de Carpații Orientali. Un prim impediment îl constituie desigur, contextul descoperirii, despre care informațiile deținute sunt extrem de lacunare, cât și imposibilitatea de a afla amănunte despre situația arheologică de la fața locului, generată de pretențiile exagerate pe care le are, încă, proprietarul terenului.

Cele mai apropiate descoperiri datând din perioada mijlocie a epocii bronzului sunt cele amintite deja, de pe Horodiștea, aparținând mediului cultural Costișa. Tot comunităților Costișa – care trebuie să fi supraviețuit în zonă și după pătrunderea grupului Monteoru de-a lungul văii Bistriței – pot aparține și topoarele de tip Bikács-Borlești de la Borlești și Izvoare (jud. Neamț)¹¹, descoperiri întâmplătoare, circumscrise, din punct de vedere morfologic, tot orizontului Hajdúsámson¹². La aceeași vreme sunt vehiculate în mediile Costișa și Monteoru și topoarele aparținând celei de-a doua serii Monteoru, bine documentate în zona noastră de studiu¹³.

Toate aceste piese de metal constituie importuri în mediul cultural local din a doua jumătate a perioadei mijlocii a epocii bronzului, ajungerea lor aici pe calea schimburilor datorându-se probabil, atât valorii propriu-zise a metalului, cât mai ales, prestigiului presupus prin deținerea unei astfel de arme.

¹⁰ Sz. Máthé Márta, *op. cit.*, 1 kép.

¹¹ Al. Vulpe, *Nackenscheibenäxte aus der Moldau*, în *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 511-513.

¹² *Ibidem*.

¹³ R. Munteanu, *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali*, BMA, XXIV, 2010, p. 163-165.

THE BRONZE SWORD FROM PIATRA ȘOIMULUI

Abstract

This article introduces a fortuitous discovery of a bronze sword, which took place in December 2006 at Piatra șoimului (Neamț County). The place of discovery, situated between the river Calu and Dealul Horodiștea, upon one of the low terraces of the nearby river, is located close to the well-known settlement from *Horodiștea*-Piatra Șoimului, inhabited during the Chalcolithic, the Bronze Age, the First and Second Iron Ages.

The sword itself can be attributed to the Oradea variant of the Apa-type swords, type which is linked to the Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta horizon. The closest typological analogies are represented by one of the sword from Apa, the piece found at Oradea, the one from the small deposit from Téglás (Hungary) and the recently found item from Obcina/Topcino (Transcarpatian Ukraine).

Within the East Carpathians area, this item has most probably been employed by a Costișa community, to whom several other bronze artefacts from Hajdúsámson horizon are also attributed.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The map of the southern part of the Cracău-Bistrița Depression, with the Middle Bronze Age discoveries cited

Fig. 2. The sword from Piatra Șoimului (drawing - ing. D. Spătariu)

Fig. 3. The sword from Piatra Șoimului (photos of the both sides and some details)

Fig. 4. The swords from Oradea (a), Apa (b) and Téglás (c) (a, b - after Bader, 1991; c - after Máthé, 1971).

NOI DOVEZI ALE PRELUCRĂRII LOCALE A BRONZULUI ÎN ARIA EST-CARPATICĂ A COMPLEXULUI HALLSTATTIAN TIMPURIU CU CERAMICĂ CANELATĂ

de Oleg Levițki
și Gheorghe Sîrbu

În literatura de specialitate, problematica metalurgiei bronzului din spațiul carpato-nistrean în perioada timpurie a epocii hallstattiene începe a fi abordată odată cu apariția primelor studii de valorificare științifică a vestigiilor de epocă, îndeosebi a depozitelor de bronzuri și a obiectelor de bronz descoperite izolat. Atenția principală a fost focalizată asupra selectării, sistematizării și atribuirii acestora orizonturilor cultural-cronologice de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, elaborării tipologiei și identificării provenienței acestor obiecte, atribuirea lor anumitor serii de depozite și sincronizarea cu grupurile culturale/culturile hallstattiene caracteristice spațiului în discuție¹. Documentarea arheologică existentă către mijlocul anilor '70 ai secolului al XX-lea nu conținea indici precum că la

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul hallstattului în Moldova*, în *SCIV*, IV, nr. 3-4, p. 443-481; М. Петреску-Дымбовица, *К вопросу о галльитатской культуре в Молдове*, în *МИА ЮЗ СССР и РНР*, 1960, p. 151-170; Idem, *Конец бронзового и начало раннежелезного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, în *Dacia N.S.*, IV, 1960, p. 139-159. Idem, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 251-272; Idem, *Quelques considérations concernant la fin de l'âge du bronze et le debut du Hallstatt dans l'espace carpato-balcanique, L'ethnogenèse des peuples Balcanique*, în *Studia Balcanica*, 5, 1971, p. 107-117; Idem, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977; В.А. Дергачев, *Бронзовые предметы XIII-VIII вв. до н.э. из Днестровско-Прутского междуречья*, Кишинёв, 1975.

comunitățile hallstattiene timpurii din spațiul extracarpatic, inclusiv teritoriul dintre Nistru și Prut, ar fi existat o producție metalurgică proprie².

Descoperirea în spațiul est-carpatic a unor noi depozite și obiecte de bronz, dar îndeosebi cercetările sistematice din mai multe așezări hallstattiene, au dus la sporirea substanțială a bazei de date referitoare la piesele de bronz corespunzătoare acestei epoci. Într-o bună măsură, la aceasta a contribuit și precizarea apartenenței la cultura hallstattiană a unor niveluri de locuire și vestigii descoperite, în special, în arealul carpato-prutean în așezările cu mai multe orizonturi cultural-cronologice, anterior atribuite perioadei târzii a epocii bronzului (culturii Noua).

Concomitent, devin cunoscute și primele dovezi referitoare la prelucrarea locală a bronzului. Astfel, în cadrul așezării de tip Chișinău-Corlăteni Costești VII, amplasată în partea de sud a Podișului Moldovei de Nord, în anul 1975, alături de ceramica specifică și unele piese de bronz fragmentare, a fost depistat și un fragment dintr-o formă de turnat de gresie, cu negativele a două obiecte ascuțite, puternic ars³, prima dovadă certă a prelucrării bronzului de către comunitățile hallstattiene timpurii din teritoriul cuprins între Prut și Nistru⁴. Ulterior, prin cercetările efectuate au fost puse în evidență și alte instrumente, indirect legate de metalurgia bronzului: în așezarea de la Mîndrești, a fost descoperit un pisălog lucrat din piatră de culoare cenușie-închisă, în formă de tijă, cu suprafața bine șlefuită, cu corpul lărgit către partea de jos⁵; din așezarea de la Petrușeni-*La Cigoreanu* provine o puiă de gresie de formă cilindrică, prevăzută cu o cavitate emisferică⁶.

O semnificație deosebită pentru subiectul discutat o are descoperirea – într-o groapă din așezarea hallstattiană cu ceramică canelată Varatic V – a depozitului de bronzuri compus din 10 celturi cu o tortiță (cu bordură masivă și gura concavă) și fără tortiță. La unele dintre cele din urmă bavura de la turnare nu a fost înlăturată, una dintre piese păstra și un fragment de formă de turnat („miezul”)⁷.

Date importante referitoare la prelucrarea locală a bronzului în zona dintre Carpați și Prut a arealului culturii Chișinău-Corlăteni au fost furnizate de

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi relativ la descoperirea ...*, p. 267; В.А. Дергачев, *Бронзовые предметы XIII–VIII вв. до н.э. ...*, p. 83.

³ В.А. Дергачев, *Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975–1976 гг.)*, Кишинёв, 1982, p. 81, fig. 25/6.

⁴ *Ibidem*, p. 84; Idem, *Новые находки металлических предметов эпохи поздней бронзы на территории Молдавии*, în *АИМ в 1977–1978 гг.*, Кишинёв, 1982, p. 129–137.

⁵ O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat la Răsărit de Carpați*, BiblThr, VII, București, 1994, fig. 60/3.

⁶ О.Г. Левицкий, *Керамический комплекс раннеэллинистического поселения Петрушаны*, în *АИМ в 1985 г.*, Кишинёв, 1990, fig. 3/12; O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat ...*, p. 113, fig. 60/2.

⁷ В.И. Маркевич, *Отчёт о полевых исследованиях Молдавской археолого-этнографической экспедиции, проведенных в 1984 году*, Кишинёв, 1986, Arhiva MNAIM; O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat ...*, p. 137–138, fig. 50/1–10.

cercetările arheologice de suprafață pentru alcătuirea diverselor repertorii⁸, precum și cercetările de șantier întreprinse în așezările de la Valea Lupului⁹, Târpești¹⁰ etc., toate acestea fiind sintetizate de către A. László¹¹. Astfel, câte un tipar de piatră servind la turnarea unor piese de bronz neprecizate este cunoscut în așezările de la Valea Lupului și Târpești¹²; un fragment de tipar pentru lama unei săbii de tip neprecizat a fost descoperit la Gura Idrici; patru fragmente de tipare, două pentru celturi și două pentru lame de pumnal, de tipuri neprecizate¹³ împreună cu fragmente de zgură de bronz provin din așezarea de la Holboca (unde sunt atestate vestigii aparținând atât culturii Noua, cât și Hallstattului timpuriu). Zgură „metalică” este semnalată și la Iași. În așezarea de la Horga a fost identificată o lingură de turnat; la Miorcani – un celt și un „creuzet din lut”, cu urme de zgură metalică, de formă oval-prelungită, cu un orificiu pentru înmănușare, aparținând sfârșitului epocii bronzului (cultura Noua) sau începutului epocii fierului; din județul Botoșani provine un rest de turnare, în forma unei picături mari (22 mm) și un fragment dintr-o foaie de tablă, păstrând urmele unor tăieturi sau decupări.

Mărturiile concrete ale prelucrării bronzului de către comunitățile culturii Gava-Holihady-Grănicești sunt cunoscute atât pentru Podișul Sucevei, cât și pentru zona subcarpatică a Ucrainei. Pentru grupul Grănicești, A. László și M. Ignat, menționează descoperirile din așezarea de la Siret-Dealul Ruina – un fragment de tipar de piatră destinat turnării unui celt de tip transilvănean, îngust, fără tortiță, cu două nervuri orizontale sub marginea îngroșată; o picătură de metal găsită în apropierea locului unde a apărut tiparul; o lingură de lut, fragmentară, care ar putea fi, eventual, o lingură de turnat metalul topit și mai multe piese de bronz, precum și lingura de turnat din lut, din așezarea de la Grănicești¹⁴. Vestigiile care prezintă dovezi pentru prelucrarea bronzului în cadrul siturilor culturii Gava-Holihady, selectate de către Ju. Maleev, sunt reprezentate prin: patru tipare din gresie, destinate turnării a opt piese (celturi,

⁸ N. Zaharia et alii, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970; A. Păunescu et alii, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 1-2, București, 1976; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980; V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 1-2, Iași, 1984-1985.

⁹ M. Dinu, *Descoperiri arheologice de la Valea Lupului-Iași*, în *AȘUI*, 1, 1955, 1-2, p. 65-86.

¹⁰ S. Marinescu-Bîlcu, *Cîteva elemente de cultură Noua și hallstattiene descoperite în Moldova centrală*, în *Thraco-Dacica*, II, 1-2, 1981, p. 147-159.

¹¹ A. László, *Începuturile epocii fierului la Est de Carpați*, BiblThr, VI, București, 1994, p. 142-143.

¹² S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 4/7.

¹³ A.C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole*, CCDJ, IX, Călărași, 1991, fig. 114-A/1-3.

¹⁴ A. László, *Începuturile epocii fierului ...*, fig. 50/2, 13/2; M. Ignat, *Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Sucevei*, Suceava, 2000, p. 19-21, fig. 2.

seceră, cuțit, aplică), și un creuzet din așezarea de la Myškoviči; un tipar pentru turnarea unui celt și două linguri de turnat de la Gorodnica; linguri de turnat de la Bovšiv, Kasperovcy, Skala-Podol'skaja și o cute pentru înlăturarea bavurii de la turnare din așezarea Zaleščiki; de un număr apreciabil de depozite și obiecte de bronz descoperite izolat¹⁵.

Tiparele de lut sau piatră, creuzetele, lingurile de turnat etc. sunt considerate de către specialiști drept unelte folosite la anumite etape ale operațiunilor metalurgice. Descoperirea întregului set de unelte utilizate în producerea pieselor de metal, sau numai a unora dintre ele¹⁶, în asociere cu resturi de la turnare (picături de metal, zgură, cărbuni etc.), demonstrează, conform opiniei unanim acceptate, faptul că prelucrarea bronzului se efectua direct în cadrul așezărilor¹⁷.

Așadar, descoperirea în același sit a unor tipare asociate cu bucăți de zgură de bronz în așezarea de la Holboca, a unui tipar, împreună cu o lingură de turnat metalul topit și o picătură de la turnat în așezarea de la Siret-Dealul Ruina, a tiparelor și creuzetului la Myškoviči, sau a tiparului și lingurilor de turnat metalul topit de la Gorodnica, constituie argumente sigure ale existenței unei activități metalurgice a bronzului la comunitățile hallstattiene timpurii est-carpatice, presupunând funcționarea în aceste situri a unor eventuale ateliere de

¹⁵ Ю.Н. Малеев, *Литейные формы с поселения Мышковцы в Поднестровье*, în *Энеолит и бронзовый век Украины*, Київ, 1976, p. 232-240, fig. 1; Idem, *Металлургия бронзы лесостепного Поднестровья в предскифский период*, în *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н.э. - V в. н.э.*, Тирасполь, 1994, p. 178-181, fig. 1.

¹⁶ В.С. Бочкарев, *Северопонтийское металлопроизводство эпохи поздней бронзы. Производственные центры: Источники, «дороги», ареал распространения*, în *Материалы тематической научной конференции, Санкт-Петербург, 18-21 декабря 2006 г.*, Санкт-Петербург, 2006, p. 63.

¹⁷ D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (I)*, în *MCA*, II, 1956, p. 43-88; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, 1978, p. 84; M. Gedl, *Frühbronzezeitliche Befestigte Siedlung in Jedrychowice und die Probleme der Nowa Cerekiew-Gruppe in Oberschlesien*, în *Frühbronzezeitliche Befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. Materialien der Internationalen Arbeitstagung vom 20. bis zum 22. September 1983 in Krakow*, Krakow, 1985, p. 30; A. László, *Începuturile epocii fierului ...*, p. 142-143; M. Ignat, *op. cit.*, p. 20-21; D. Monah et alii, *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA XIII, Piatra-Neamț, 2003, p. 49; I. Bejinariu, *Contribuții la cunoașterea metalurgiei bronzului în nord-vestul României (cursul superior al Crasnei și al Barcăului)*, în T. Soroceanu (hrsg.), *Descoperiri de bronzuri din România. Contribuții la publicarea și interpretarea descoperirilor de metal din epoca bronzului și din prima vârstă a fierului în context european*, p. 60-61; А.И. Тереножкин, *Предскифский период на Днепровском Правобережье*, Киев, 1961, p. 10-119; Л.И. Крушельницкая, *Культура Ноа*, în *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття*, Киев, 1990, p. 103; Ю.Н. Малеев, *Металлургия бронзы лесостепного...*, p. 178-181; В.И. Ключко, *Металлургическое производство в энеолите – бронзовом веке*, în *Ремесло эпохи энеолита-бронзы на Украине*, Киев, 1994, p. 105.

prelucrare a bronzului. În același timp, însă, deoarece nu au fost identificate sectoare în care să fi fost amplasate cuptoare de topire a metalului, rebaturile de la producere, precum și utilajele specifice acestei activități, nu putem discuta despre ateliere propriu-zise și procedeele tehnologice practicate.

Referitor la materia primă utilizată de meșterii-bronzieri care activau în cadrul complexului hallstattian timpuriu din spațiul est-carpatic, se presupune că s-au folosit piesele fragmentare ori rebaturile unor șarje anterioare¹⁸, turtele/lingourile de bronz¹⁹, ori resursele de aramă explorate în Podișul Sucevei și munții Bucovinei²⁰ sau în bazinul Nistrului de Mijloc²¹.

Datele reprezentate mai sus constituie nivelul cunoștințelor asupra prelucrării bronzului în aria est-carpatică a complexului hallstattian cu ceramică canelată, până la începutul cercetării sistematice a așezării pluristratificate de la Trinca-*Izvorul lui Luca*, amplasată în partea de vest a Podișului Moldovei de Nord.

Indicii ale prelucrării bronzului în așezarea Trinca-*Izvorul lui Luca*

Prelucrarea bronzului în cadrul comunității care a populat promontoriul de la Trinca în perioada hallstattiană timpurie este documentată printr-un set de unelte specializate, eventual, prin anumite sectoare de producere și prin piese de bronz – în special cele cu defect de turnare și cele care, din punct de vedere morfologic, atestă unele particularități ce le deosebesc de prototipul lor.

Uneltele de muncă legate de prelucrarea metalelor și producerea pieselor de bronz sunt reprezentate prin mai multe linguri din lut ars pentru turnarea metalului topit, forme de turnat nefinisate, de piatră, precum și unelte de piatră utilizate pentru prelucrarea și finisarea obiectelor de bronz turnate.

Colecția de linguri de lut ars constă din cinci exemplare întregi, două reconstituite și șapte în stare fragmentară, depistate în contexte și condiții stratigrafice care demonstrează sigur apartenența lor nivelului de locuire din perioada hallstattiană timpurie²².

Din punct de vedere tehnologic, acestea au fost modelate preponderent din pastă grosieră în amestec cu șamotă de granulație mare și mijlocie, calcar mărunțit, sporadic silex pisat ars, precum și adaosuri de origine organică. Au pereții și îndeosebi fundul, groși și de cele mai dese ori, prezintă urme de ardere secundară repetată, unele până la zgurificare. Sunt de culoare cenușie sau

¹⁸ O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat* ..., p. 77; Ю.Н. Малеев, *Металлургия бронзы лесостепного* ..., p. 180.

¹⁹ M. Ignat, *op. cit.*, p. 22; Ю.Н. Малеев, *op. cit.*

²⁰ P. Șadurschi, N. Ursulescu, *Noi date privind hallstattul timpuriu în nordul Moldovei*, în *Symposia Thracologica*, IV, București, 1986, p. 43-44; A. László, *Începuturile epocii fierului* ..., p. 143.

²¹ Ю.Н. Малеев, *op. cit.*, p. 181.

²² O. Levițki, *Piese din categoria ceramicii tehnice depistate în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”*, în *RA, SN*, vol. IV, nr. 1, 2008, p. 5-30.

maronie, spectrul mai divers de nuanțe fiind rezultatul acțiunii temperaturilor ridicate la care au fost supuse obiectele.

Se deosebesc trei tipuri/grupuri:

I. Lingură cu găvanul de formă ovală în plan și tronconică / tronconic-rotunjită în profil, cu buza subțiată dreaptă, fundul drept, simplu sau evidențiat. Găvanul unei piese este prevăzut cu „cioc” modelat prin șanțuirea perpendiculară a uneia dintre laturile lungi ale gurii. Coada este dispusă orizontal față de baza găvanului și prevăzută cu un orificiu longitudinal, de formă conică. Lungimea totală a pieselor variază între 8,5 și 9,5 cm. Diametrul corpului are între 4,6 și 5,2 cm (fig. 1/4).

II. Lingură cu găvanul de formă ovală / oval-circulară în plan și tronconică / tronconic-rotunjită în profil, cu marginea dreaptă, fundul drept, dar ușor rotunjit. Găvanul unui exemplar este prevăzut cu „cioc” modelat prin șanțuirea perpendiculară a uneia dintre laturile lungi ale gurii, iar al altuia - cu două „ciocuri” modelate prin șanțuiri perpendiculare a laturilor lungi ale gurii. Coada este dispusă oblic față de baza găvanului și are un orificiu longitudinal, de formă conică. Lungimea totală a acestor piese variază între 9 și 9,7 cm, diametrul corpului fiind de circa 5 cm; un singur exemplar are lungimea de 5,2 cm și diametrul de 3 cm (fig. 1/2, 3).

III. Lingură miniaturală, cu găvanul de formă circulară în plan și tronconică, rotunjită, în partea superioară, fundul evidențiat, ușor rotunjit. Coada, dispusă oblic față de baza găvanului, are secțiune cvasi dreptunghiulară. Lungimea piesei, fără coadă, este de 3,5 cm (fig. 1/1).

Examinarea lingurilor de lut ars de la Trinca și raportarea la descoperiri similare, caracteristice culturilor epocii bronzului – fierului timpuriu din spațiul carpato-dunărean, pe de o parte, și teritoriile nord-pontice, pe de alta parte²³, demonstrează că lingurile încadrate în tipul I erau în uz în spațiul carpato-dunărean cu precădere în epoca bronzului, inclusiv perioada târzie, iar în teritoriile nord-pontice, sporadic, în perioada mijlocie a epocii bronzului și mai frecvent în perioada târzie a aceleiași epoci și în etapa următoare. Exemplarele de tipul II sunt prezente în spațiul carpato-dunărean în complexele ce țin de perioadele timpurie și mijlocie ale epocii bronzului, pe când în teritoriile nord-pontice, doar în perioada ei târzie. Piese atribuite tipului III, sunt cunoscute în spațiul carpato-dunărean în obiectivele din perioadele timpurie și mijlocie a epocii bronzului, iar în teritoriile nord-pontice – în perioada mijlocie a epocii bronzului.

Se cuvine menționat faptul că unul dintre detaliile pieselor de la Trinca, și anume modalitatea de realizare a „ciocului” prin șanțuire, nu se regăsește la alte piese din epocă. O singură mențiune se referă la una dintre piesele depistate

²³ *Ibidem*, p. 18-21.

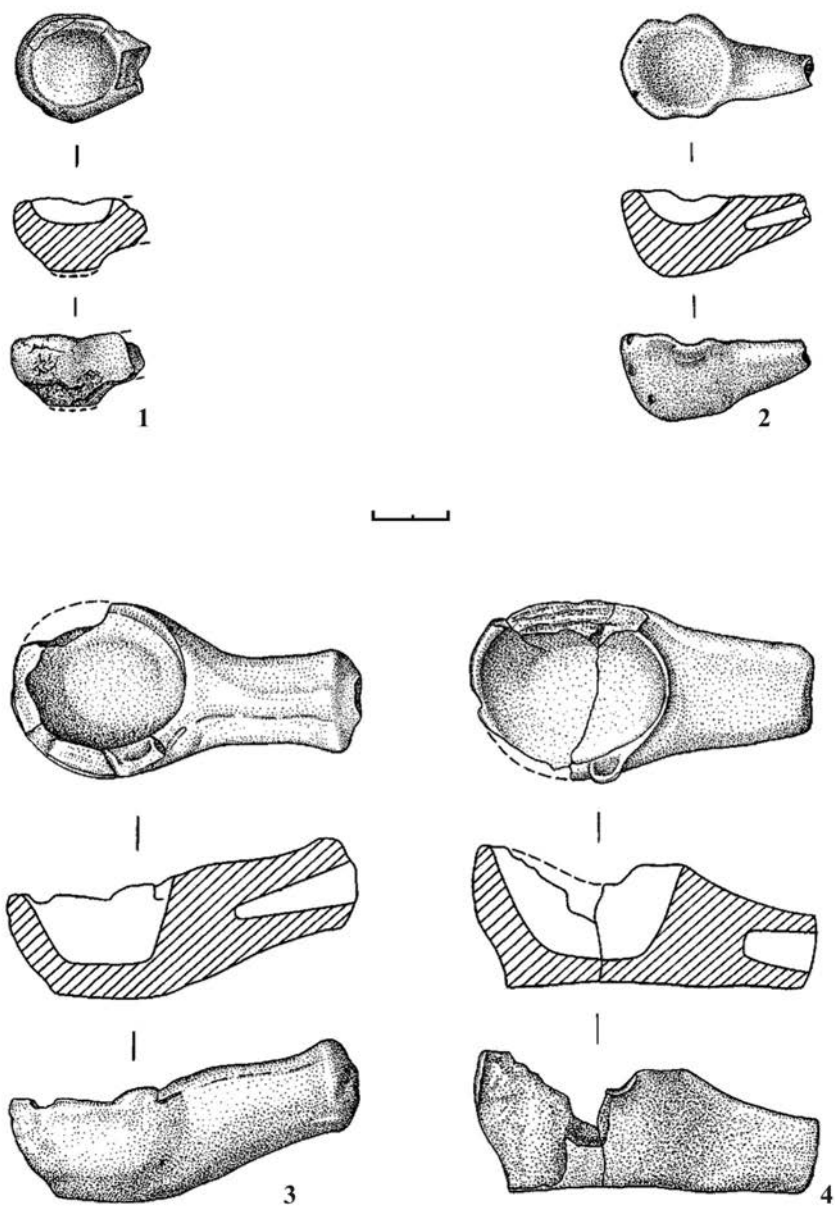

Fig. 1. Trinca-Izvorul lui Luca: linguri de lut ars

în mormântul unui meșteșugar-bronzier, (nr. 10) din necropola tumulară Lebedi I, cultura Novotitorovka (nordul Mării Azov, ținutul Krasnodar), din perioada timpurie a epocii bronzului²⁴.

Analogiile morfologice ale lingurilor de lut ars de la Trinca atestă un interval cronologic care include integral epoca bronzului și prima epocă a fierului. Semnificativă este prezența lingurilor de lut ars de tipurile examinate în obiectivele culturilor Belogradovka, Bondaricha, Belozerka (grupul Balta), Černyj Les și scitică timpurie, din teritoriile limitrofe Podișului Moldovei de Nord dinspre est, sincrone nivelurilor de locuire din epoca hallstattiană atestate în așezarea Trinca-Izvorul lui Luca.

În același timp, sub aspect morfologic, piesele examinate sunt mult deosebite de lingurile de lut ars cunoscute în cadrul culturii vecine sincrone, Gava-Holihrad-Grănicești²⁵.

Lingurile de lut ars, cunoscute în spațiul carpato-danubiano-pontic începând din epoca eneoliticului și până în perioada antică târzie, sunt considerate drept o categorie tehnică, care împreună cu creuzetele, duzele și formele de turnat, a fost utilizată în metalurgia bronzului. Opinia este unanim acceptată și confirmată de prezența lor în atelierele de prelucrare a bronzului: la Lovasbereny-Mihalivar (Ungaria), în cadrul culturii Vajta (sec XVII-XV î.e.n.)²⁶ și la Bruszczewie, woj. Leszczyńskie (Polonia), în aria culturii Unetice²⁷ – din perioada mijlocie a epocii bronzului; la Benczurfalva (nord-estul Ungariei), cultura Piliny²⁸ și la Ostrovet (în bazinul Nistrului de Mijloc), cultura Noua²⁹; în siturile hallstattiene timpurii menționate mai sus.

Piesele examinate din așezarea Trinca-Izvorul lui Luca erau utilizate în unele activități specializate: pereții groși, ce asigurau rezistența la temperaturi

²⁴ А.Н. Гей, Погребение литейщика Новотиторовской культуры из Нижнего Прикубанья, în *Археологические открытия на новостройках. Древности Северного Кавказа (Материалы работ Северокавказской экспедиции)*, Выпуск 1, Москва, 1986, p. 17.

²⁵ Ю.Н. Малеев, *Металлургия бронзы лесостепного ...*, p. 178-181, fig. 1-7; M. Ignat, *op. cit.*, p. 21, fig. 2/1, 4; V. Vasiliev et alii, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991, p.132, fig. 40/12-13, 15.

²⁶ T. Kovacs, *L'âge du bronze en Hongrie*, Budapest, 1977, p. 37-39, fig. 15.

²⁷ Z. Pieczynski, *Umochienia ochronne osady z wczesnej epoki brązu w Bruszczewie*, Woj. Leszczyńskie, sta. 5. *Frühbronzezeitliche Befestigte Siedlungen in Mitteleuropa. Materialien der Internationalen Arbeitstagung vom 20. bis zum 22. September 1983*, Krakow, 1985, p. 167, fig. 1.

²⁸ A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forro und Opalyi*, Budapest, 1973, p. 81, Taf. 111/7-9.

²⁹ Е.А. Балагурі, *Ливарні матриці з поселення пізньої бронзи біля с. Острівця Івано-Франківської області*, în *МДАПВ*, 5, 1964, p. 28-39, tab. II, 22; Idem, *Памятники племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье, в Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя*, Киев, 1980, p. 103-104, fig. 5/33.

înalte, urmele de ardere secundară repetată, în unele cazuri până la zgurificare, dotarea unora dintre ele cu „cioc”, prezența perforației longitudinale a cozilor în care se introducea o tijă-prelungitor din alt material care conduce mai prost căldura, permit alinierea la opinia unanim acceptată de specialiști că aceste piese erau utilizate în metalurgia bronzului. Exemplarele cu fundul rotunjit și coada dispusă oblic, îndeosebi cele dotate cu „cioc”, eventual, ar putea fi calificate ca linguri pentru turnarea metalului topit. Cele cu baza plată și coada dreaptă orizontală, fără „cioc”, cu fundul puternic ars (până la zgurificare), au putut fi folosite ca forme pentru retopirea pieselor de metal ieșite din uz (creuzete). Exemplarele prevăzute cu „cioc”, reprezintă, posibil, creuzete/linguri de turnat.

Cât despre lingura miniaturală întreagă, modelată din pastă relativ fină și densă, cu suprafața netezită, prevăzută în partea centrală a laturilor lungi a găvanului cu câte un mic „cioc” realizat prin șanțuire, care nu are urme de ardere secundară, credem că este posibil ca aceasta să nu fi fost utilizată, încă, sau să fi avut o altă destinație (de exemplu, aceea de unitate de măsură a greutateii sau a volumului – similar celor din setul de șase piese, depistat în mormântul nr. 7 din tumulul nr. 2 de la Malaja Ternovka, din regiunea Zaporoz'e, care a aparținut unui meșter-bronzier din cadrul comunităților culturii Katakombnaja³⁰).

Următoarea categorie de descoperiri din așezarea de la Trinca care poate fi pusă în legătură cu prelucrarea bronzului este cea a numeroaselor piese de piatră. Dintre acestea, se deosebesc **formele de turnare** (semifabricate) și instrumentele utilizate pentru prelucrarea și finisarea obiectelor turnate.

Primele sunt reprezentate prin trei piese de calcar tortonian, descoperite, împreună cu două frecătoare lucrate din pietre de râu și ceramică hallstattiană, în apropierea unei vetrei deschise, cercetate în campania de săpătură din anul 1994, despre care se va vorbi mai jos. Două dintre piesele de calcar sunt de formă trapezoidală cu aceleași dimensiuni (18,5 x 9,5 - 12,5 x 5 cm), având câte o față netedă (fig. 2/1, 3); a treia este în formă de pană (14,5 x 4,5 x 3,5 cm), și are, de asemenea, o latură lungă netedă, dar mai neglijent prelucrată (fig. 2/2). Referitor la piesele trapezoidale, remarcăm că acestea se găseau una peste alta, fețele de contact fiind perfect ajustate și minuțios netezite. Cea în formă de pană era depusă asupra lor, perpendicular pe axele lungi (fig. 2/4).

Cele două piese trapezoidale egale reprezintă părțile unui tipar bivalv nefinisat (semifabricat) – destinat turnării unor obiecte de dimensiuni mari, eventual, celturi –, în timp ce a treia piesă poate fi parte a unui alt tipar, bivalv, de asemenea nefinisat (semifabricat), destinat turnării obiectelor mai mici.

³⁰ А.И. Кубышев, И.Т. Черняков, *К проблеме существования весовой системы у племен бронзового века степей Восточной Европы (на материалах погребения литейщика катакомбной культуры, в Советская Археология, 1, 1985, p. 43, 50.*

Identificarea acestor vestigii cu tipare nefinisate se bazează pe analogiile cunoscute în unele așezări cercetate și din cadrul unor depozite în care, împreună cu formele de turnat propriu-zise, se regăsesc și piese în curs de finisare (semifabricate)³¹. Unele dintre tiparele din aceste depozite, similar perechii de piese de la Trinca, se aflau în stadiul de prelucrare, după care urma marcarea și realizarea negativelor³².

Finisarea obiectelor turnate din bronz avea loc prin intermediul procedeelor tehnologice mecanice – de forjare și de abrazare. În epoca bronzului, aceste operații se realizau cu ajutorul unui set variat de instrumente din piatră, fapt demonstrat de analiza traseologică și tehnico-morfologică a uneltelor de piatră din mai multe situri arheologice în care a avut loc prelucrarea metalelor³³. În unele dintre acestea, existența unei activități metalurgice a fost confirmată și pe cale experimentală³⁴. Forjarea (prelucrare prin deformarea plastică la cald sau la rece, prin ciocănirea obiectelor de bronz după turnare) avea drept scop amplificarea durității și modificarea formei acestora (semifabricatelor) și se efectua cu ajutorul unor unelte de susținut – nicovale și unelte de deformat/ciocănit/batere – ciocane. Abrazarea (roaderea prin frecare) se făcea cu scopul de a elimina bavurile de turnare, ascuțire, șlefuire etc. – cu unelte din materiale litice dure, udate cu apă.

Revenind la subiectul discutat, menționăm că pentru piesele de piatră din așezarea de la Trinca nu au fost efectuate, până în prezent, determinări traseologice. În același timp, judecând după particularitățile tehnico-morfologice ale unora dintre acestea, cum ar fi gradul de uzură a suprafeței de percuție sau de netezire și șlefuire a altor segmente, putem presupune că unele dintre piesele de piatră au fost utilizate în vechime în operațiunile tehnologice de prelucrare a obiectelor de metal după turnare.

³¹ Е.А. Балагурі, *Ливарні матриці ...*, р. 28; Е.А. Балагурі, *Поселення культури Ноа біля с. Острівця Івано-Франківської області*, în *Археологія*, XXI, 1968, р. 136; Е.А. Балагурі *et alii*, *Давні металурги Українських Карпат*, Ужгород, 1978, р. 26; И.Т. Черняков, *Техника изготовления литейных форм и металлических изделий в Северном Причерноморье в эпоху поздней бронзы*, în *Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР*, Киев, 1967, р. 179-184, fig. 1/1-2; І.М. Шарафутдінова, *Про виготовлення ливарних форм епохи бронзи в Північному Причорномор'ї*, *Археологія*, 49, 1985, р. 63-75; Я. Алешкевич, Э. Балагурі, *Производство бронзы у населения культуры Отомань верхнего Потисья*, în *Карпати в давнину. Матеріали міжнародного симпозіума*, Ужгород, 2002, р. 26.

³² И.Т. Черняков, *op. cit.*, fig. 2/1-2; І.М. Шарафутдінова, *op. cit.*, fig. 1/2; 4; 5/3-4.

³³ В.В. Килейников, *Каменные горнометаллургические и металлообрабатывающие орудия Мосоловского поселения. în Эпоха бронзы Восточно-Европейской лесостепи*, Воронеж, 1984, р. 113-120; С.С. Березанская, *Усово Озеро. Поселение срубной культуры на Северском Донце*, Киев, 1990, р. 57-59; Г.Ф. Коробкова, О.Г. Шапошникова, *Поселение Михайловка – эталонный памятник древнейшей культуры (экология, жилища, орудия труда, системы жизнеобеспечения, производственная структура)*, Санкт-Петербург, 2005, р. 226-229.

³⁴ А.С. Саврасов, *Экспериментальное изучение технологии металлообрабатывающего производства*, în А.Д. Прякин, *Мосоловское поселение металлургов-литейщиков эпохи поздней бронзы. Книга вторая*, Воронеж, 1996, р. 152-157.

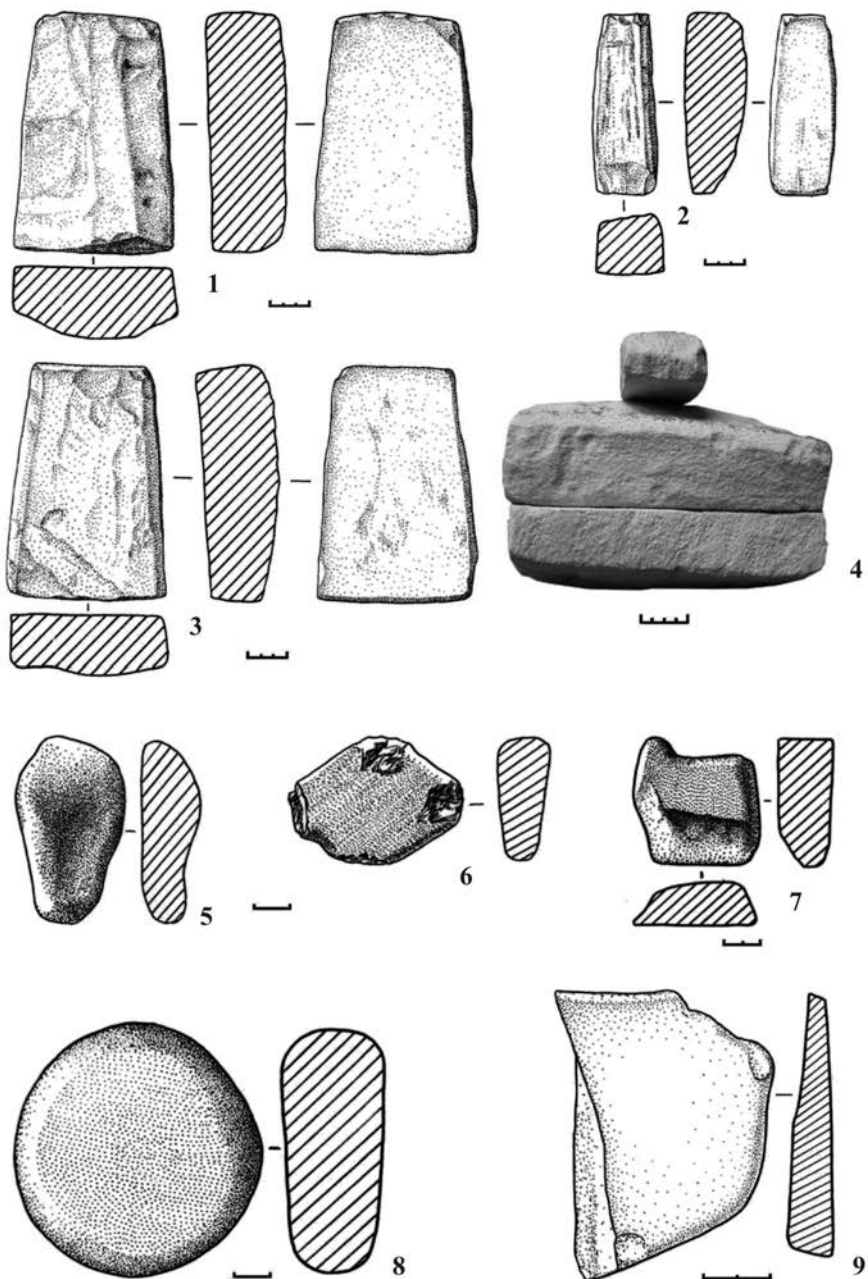

Fig. 2. Trinca-Izvorul lui Luca: unelte de piatră

Încadrăm în categoria *nicovalelor-suporturi*, piesele fasonate cu suprafețe bine lustruite, eventual cu urme de batere. Este vorba de două piese de gresie cenușie, dintre care una întregă, trapezoidală (de 13,5 x 11 x 6 cm) și o altă fragmentară, care sunt bine lustruite pe suprafețele mari și pe câte două laterale (fig. 3/2, 5); suprafața mare a piesei fragmentare prezintă și urme de ciocănire. Includem tot aici și o placă subțire de silicolit (6,8 x 3,6 x 0,3-0,5 cm) de formă dreptunghiulară, cu una dintre suprafețele mari și marginile bine șlefuite, în partea centrală a suprafeței șlefuite observându-se urme de ciocănire (fig. 3/1). Atribuirea noastră ține seama de parametrii proprii uneltelor/instrumentelor de acest tip, din obiectivele în care s-au realizat studii trasologice și tehnico-morfologice: prezența a două, mai rar a unei singure suprafețe de lucru netezită și șlefuită până la luciu (pentru ca să nu imprime metalului negativele reliefului grosolan), păstrând uneori urme de batere/ciocănire³⁵. Primele exemplare menționate au fost destinate, probabil, prelucrării unor piese de dimensiuni medii, iar ultimul – luând în considerație dimensiunile sale – a fost utilizat mai curând la finisarea pieselor de mici dimensiuni.

Ciocanele, după cum s-a stabilit, aveau diferite dimensiuni – masive, mijlocii și mici. Cele prevăzute cu coadă sunt lucrate din galeți de formă cvasidreptunghiulară, cilindrică sau trapezoidală, cu părțile distale fasonate și șlefuite, având șanțuri pentru a fi legate de coadă cu curele, iar cele de mână, din galeți de formă corespunzătoare – pană sau cilindrice, unele cu aspect de pisălog. În calitate de ciocane, de asemenea erau utilizate și unele topoare-ciocane perforate ieșite din uz, precum și unele percutoare. În așezarea de la Trinca, ținând cont de cele menționate, acestor unelte le corespund: piesele din galeți de râu, de formă dreptunghiulară alungită sau triunghiulară cu suprafețele șlefuite, cele distale prezentând urme de uzură (fig. 2/6, 7; 3/6, 7); unele percutoare de formă sferică cu suprafața lustruită și urme de utilizare (fig. 3/4) sau cu suprafețele fasonate și prevăzute cu șanțuri pentru a fi prinse de coadă (fig. 3/3). Posibil, utilizate secundar în această activitate, au fost și unele dintre topoarele-ciocan perforate, specifice pentru epoca bronzului, atestate în așezare³⁶. Printre acestea se numără și fragmentul unui topor masiv care în zona găurii de înmănușare, pe muchiile laterale, este prevăzut cu șanțuri ușor adâncite dispuse orizontal³⁷ pentru a fi legat de coadă similar ciocanelor pentru minerit, precum și toporul-ciocan dublu cu axul longitudinal drept și cu o îngroșare considerabilă a porțiunii din dreptul orificiului. Partea dinspre muchie, relativ mai lungă, este cilindrică cu capătul orizontal, cea opusă – emisferică, ambele fiind știrbite³⁸.

³⁵ В.В. Килейников, *op. cit.*, p. 113-115; Г.Ф. Коробкова, О.Г. Шапошникова, *op. cit.*, p.185-196.

³⁶ O. Levițki, *Despre unele piese de inventar din epoca bronzului depistate în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”*, în RA, SN, vol. III, nr. 1-2, 2007, p. 138-154.

³⁷ *Ibidem*, fig. 2/7.

³⁸ *Ibidem*, fig. 2/1.

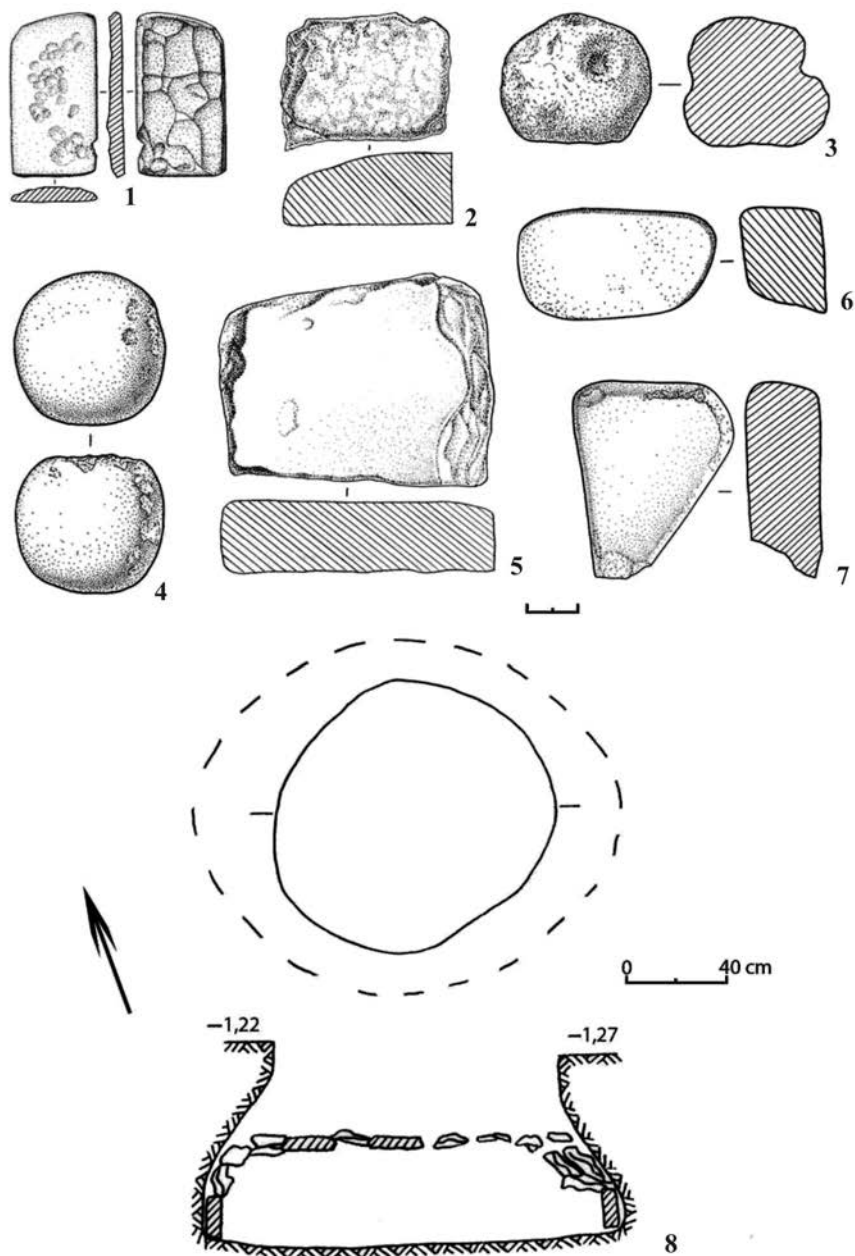

Fig. 3. Trinca-Izvorul lui Luca: 1-7. unelte de piatră; 8. groapa-cuptor

În calitate de *abrazive*, au putut fi utilizate multe dintre frecătoarele de gresie de diferite forme, precum și unele plăci de șist, prevăzute cu una sau mai multe suprafețe șlefuite (fig. 2/5, 8, 9), descoperite în complexe și în strat.

În continuarea celor relatate referitor la piesele de piatră din așezarea de la Trinca, utilizate în metalurgia bronzului, insistăm să accentuăm că asemenea unelte ca nicovale, ciocane, abrazive au fost utilizate și în alte activități, multe dintre care aparțin unor niveluri de locuire precedente, în perioada hallstattiană fiind utilizate secundar.

Practicarea metalurgiei bronzului în cadrul așezării de la Trinca, pe lângă lingurile de turnat, semifabricatele unor forme de turnat și piesele de piatră prezentate mai sus, este documentată și de cele 19 piese de bronz, întregi și în stare fragmentară, atestate aici, care în linii generale se încadrează în perioada hallstattiană timpurie³⁹. Numărul relativ mare al pieselor de bronz, îndeosebi faptul că nouă dintre acestea sunt întregi, unele (brățărilor în formă de spirală) parțial deformate, individualizează această așezare față de celelalte situri hallstattiene timpurii investigate în spațiul est-carpatic, în care de regulă astfel de obiecte sunt mai rar atestate și cu precădere, în stare fragmentară⁴⁰. Pentru elucidarea subiectului acestui articol, dintre piesele de bronz depistate, semnificative sunt două – un celt și un pumnal.

Celtul cu o urechiușă, are marginea găurii de înmănușare îngroșată. Fațetele au formă trapezoidală, ornamentate cu decor în relief, redat sub forma literei „Y” în centru și câte două nervuri, pe părți (franjuri). Pe una din fațete se identifică un gol de la turnare, în formă de orificiu, și fisuri la baza și în partea superioară a acestuia. Piesa, descoperită într-o locuință de suprafață, împreună cu o lingură de lut ars care aparține tipului I, a fost turnată în tipar bivalv închis. Dimensiunile: lungimea - 9,2 cm, lățimea lamei - 4,5 cm, greutatea - 215 g., adâncimea tubului de înmănușare - 5,2 cm (fig. 4/1). Aparține tipului de celturi cu o urechiușă și nervură masivă în jurul găurii de înmănușare⁴¹. Conform clasificării propuse de V. Dergacev, piesa se încadrează tipului Debrečen, care este caracteristic pentru complexe perioadelor HA₂-HB₁⁴². Piesele „clasice” au ca prototip celturile de tip Peterd și inițial erau răspândite în nord-vestul

³⁹ O. Levițki et alii, *Piese de metal din așezarea Trinca “Izvorul lui Luca”*, în *Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic*, Chișinău, 2003, p. 171-182.

⁴⁰ A. László, *Începuturile epocii fierului ...*, p.143-145; O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat ...*, p. 117-119; B.A. Дергачев, *Материалы раскопок ...*, p.77-78, fig. 24 (referitor la așezarea Costișa VII).

⁴¹ О.Г. Левницкий, *Бронзовые изделия раннегальштатской культуры с каннелированной керамикой Восточно-Карпатского региона (К вопросу о связях)*, în *RA*, I, 1993, p. 56.

⁴² V. Dergacev, *Piese de metal – referințe la problema genezei culturilor hallstattului timpuriu din regiunea carpato-danubiano-nord-pontică*, în *Thraco-Dacica*, XVIII, nr. 1-2, 1997, p. 151-152, fig. 9/I.

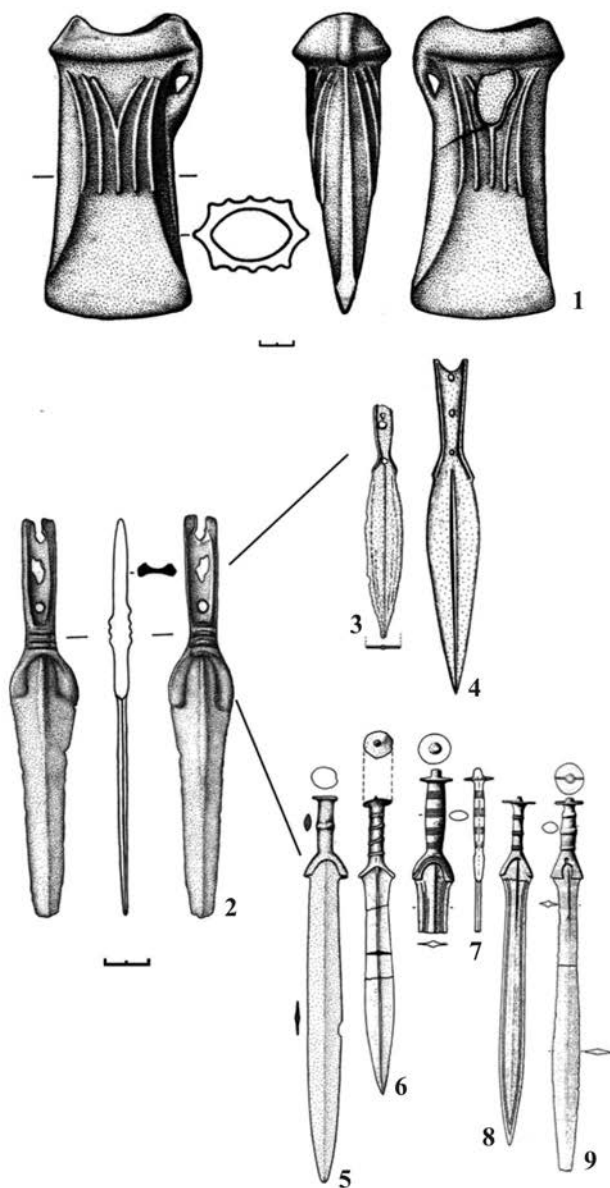

Fig. 4. Piese de bronz: 1-2. Trinca, 3. Bukkarahzos, Fund I, 4. Besenzod, 5. Recsk, 6. Krasznokvajda, 7. Siliștea Nouă, 8. Prejmer, 9. Predeal (3-6 – după A. Moszolics 1985; 7-9 – după T. Bader 1991)

Ungariei, în arealul Urnenfelderkultur, cât și în bazinul superior al Tisei. În afară de aceasta, piesele acestui tip, cât și variantele acestuia, sunt răspândite în Transilvania centrală și bazinele superioare ale râurilor Siret și Nistru, în arealul culturii Gava - Holyhrady⁴³. În arealul culturii Chișinău-Corlăteni celturile de acest tip, de regulă, sunt cunoscute în urma descoperirilor accidentale⁴⁴, precum și din depozitul de la Vărătic, care similar piesei de la Trinca, provine dintr-o așezare a acestei culturi⁴⁵. Apropiat cultului de la Trinca, din punct de vedere al caracteristicilor morfologice, parțial și al decorului, în spațiul est-carpatic este cel din descoperirea accidentală de la Pruteni II⁴⁶, iar în cel intra-carpatic - unele exemplare din depozitul Bancu, atribuit seriei Moigrad-Tăuteu (HB₁)⁴⁷.

Invocarea acestei piese în contextul discuției referitoare la prelucrarea bronzului în aria est-carpatică a complexului hallstattian este determinată de prezența pe una din fațete a unui defect de turnare, în formă de gaură și fisuri la bază și în partea superioară a acesteia, care puteau fi cauzate de stăpânirea insuficientă a procedeelor folosite pentru obținerea aliajului de bronz cu un grad de fluiditate suficient care să permită umplerea formei de turnat, sau de cantitatea de aliaj avută la dispoziție, care n-a fost îndeajuns pentru turnarea unei piese de așa dimensiuni. Ultima, luând în considerație deficitul de materie primă pentru metalurgia bronzului în spațiul est-carpatic, necesitățile fiind asigurate în primul rând de piesele ieșite din uz, retopite (vezi mai sus), pare a nu fi lipsită de raționament.

Pumnalul de bronz cu limbă la mâner reprezintă o piesă turnată dintr-o bucată. Mânerul este prevăzut cu trei orificii și marginile laterale îngroșate, iar la bază cu trei nervuri orizontale. Garda pumnalului are formă de potcoavă, fără nituri. Lama triunghiulară, cu secțiunea romboidală, este prevăzută cu nervură mediană. Vârful lamei a fost rupt din vechime. Piesa este acoperită cu patină nobilă. Starea de conservare este satisfăcătoare. Lungimea pumnalului este de 15,5 cm (mânerul 5,5 cm, lama 10 cm). Lățimea lamei la gardă - 3,0 cm, la vârf - 1,3 cm, greutatea - 61 g. (fig. 4/2).

Încadrarea tipologică și cronologică a pumnalului descris mai sus, întâmpină anumite dificultăți, determinate de caracteristicile morfologice eclectice ale acestuia. Formă similară a mânerului, cu excepția nervurilor amplasate mai sus de gardă, care constituie o limbă cu orificii pentru fixarea niturilor și marginile laterale îngroșate, au pumnalele fără gardă caracteristice

⁴³ *Ibidem*, Harta 22/1-2.

⁴⁴ О.Г. Левицкий, *op. cit.*, p. 56; Idem, *Cultura hallstattului canelat ...*, p. 119-120.

⁴⁵ Idem, *op. cit.*, p. 76.

⁴⁶ V. Dergačev, *Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF, XX, 9, Stuttgart, 2002, Taf. 51/A.

⁴⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri ...*, p. 126, pl. 298/11; 299/1.

orizonturilor Aranyos și Kurd, datate BD și respectiv HA₁⁴⁸. Aceeași formă a mânerului, de asemenea fără nervuri mai sus de gardă, au și cuțitele descoperite la Țigănești, în spațiul Est-Carpatic⁴⁹, în depozitele din Transilvania, etapele HA₂ - HB₁⁵⁰, în depozitele din Ungaria, orizontul Gyermely⁵¹. Cuțite cu mânere similare, însă și cu nervuri la baza mânerului, se întâlnesc în depozitul Nádudvar - Halomzug II, în Ungaria, încadrat orizontului Hajdúböszörmény (HB, sau B VIa după Mozsolics)⁵², și în Germania, descoperire provenită din localitatea Burg⁵³. În ceea ce privește garda, aceasta este similară cu cea a pumnalelor cu mânerul plin de tipul celui descoperit la Siliștea Nouă, jud. Suceava, cu paralele în depozitele fazei târzii Hugelgraberkultur, datate Bz C₂⁵⁴ și a spadelor de tip Prejmer, care sunt caracteristice perioadelor HA₁₋₂⁵⁵. Trecerea de la gardă spre lama triunghiulară a pumnalului de la Trinca, de asemenea este mult apropiată cu cea a exemplarului de la Siliștea Nouă, de altfel, lamele de formă triunghiulară sunt caracteristice pentru pumnalele mai timpurii – Bz B₁ (eventual Bz B₂)⁵⁶.

Astfel, din punct de vedere morfologic, pumnalul de la Trinca, atestă o îmbinare de parametri proprii mai multor tipuri de arme/unelte cu un interval cronologic destul de vast, din Bz B₁₋₂ până în HB₁.

Recapitulând cele relatate referitor la piesele de bronz examinate, menționăm că exemplarele cu rebut de turnare (goluri, fisuri etc.) și piesele nefinisate sau la care bavura de la turnare nu a fost înlăturată, împreună cu cele care din punct de vedere morfologic atestă unele particularități ce le deosebesc de prototipul lor, în opinia cercetătorilor prezintă dovezi sigure ale producerii lor locale⁵⁷.

În contextul subiectului discutat, considerăm că merită să fie invocate și două dintre multiplele complexe descoperite în așezarea de la Trinca – vatra nr. 1 (șantierul VII/1994) și groapa nr. 2 (șantierul XI/2001), ale căror particularități constructive și materiale arheologice depistate le individualizează.

Vatra nr. 1 a fost depistată la adâncimea 0,37-0,4 m de la suprafața actuală a solului. Este de formă ovală cu lungimea de circa 2,2 m, lățimea maximală de 1,4

⁴⁸ A. Mozsolics, *Brozefunde aus Ungarn*, Budapest, 1985, p. 104-105, Taf. 2/8; 97, Taf. 18/5.

⁴⁹ O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat ...*, p. 231, fig. 54/10.

⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri ...*, pl. 293/8; 330/11; 337/6.

⁵¹ A. Mozsolics, *op. cit.*, Taf. 122/6; 249/4; 260/2.

⁵² A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundehorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkezentlászló*, Kiel, 2000, p. 57-59, Taf. 58/4.

⁵³ A. und B. Hänsel, *Gaben an die Götter*, Berlin, 1997, p. 118-120.

⁵⁴ T. Bader, *Die Schwerter in Rümänien*, PBF, IV, 8, Stuttgart, 1991, p. 56-57, Taf. 8/32.

⁵⁵ *Ibidem*, Taf. 36/328-329; 37/334.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 56-57, Taf. 29/31

⁵⁷ T. Bader, *Epoca bronzului ...*, p. 84; S. Cociș, *Ateliere de bronzieri în Dacia Preromană, sec. II î.e.n. - sec. I e.n.*, în *Sargeția*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 140; В.И. Ключко, *op. cit.*, p. 105; Н.В. Рындина, *Древнейшее металлообрабатывающее производство Юго-Восточной Европы (исток и развитие в неолите-энеолите)*, Москва, 1998, p. 129, 135, 148; I. Bejinariu, *op. cit.*, p. 62; etc.

m, grosimea în partea centrală de circa 0,14-0,16 m și este orientată pe axa sud-nord. A fost amenajată dintr-un strat de pietre de râu cu dimensiuni de la 22 x 16 x 8 cm până la 6 x 7 x 2,4 cm, toate arse puternic, deasupra căruia se situează un strat de lespezi de calcar cu dimensiunile de la 24 x 18 x 3 cm, până la 16 x 12 x 4 cm de asemenea arse, care la rândul lor, au fost acoperite cu un strat de lipitură din lut și nisip cu grosimea de circa 3-4 cm, suprafața căruia atestă urme de ardere intensă. Ultimul strat este puternic deteriorat de lama plugului și s-a păstrat doar parțial în partea de sud și centrală. Printre fragmentele de lipitură și pietrele răvășite se găsea o cantitate considerabilă de cenușă, cărbuni de lemn și sporadic, fragmente mici de oase de animale și ceramică. O cantitate mai mare de materiale arheologice a fost descoperită în nemijlocita apropiere a construcției. La baza vetrei, la adâncimea de 0,52-0,57 m, la nivelul pe care a fost amenajată vatra, au fost evidențiate opt gropi de pari care formau un oval ce respectă întocmai conturul vetrei (fig. 5). Diametrele gropilor variază de la 16 până la 24 cm, adâncimea 22-30 cm. În umplutura lor se găsea cenușă, fragmente mici de lipitură, pietricele de calcar arse. Vatra cercetată, probabil, în antichitate era prevăzută cu un acoperiș ce se sprijinea pe opt pari.

În apropierea vetrei, la nivelul amplasării ei, au fost găsite și câteva obiecte, precum două frecătoare lucrate din pietre de râu (fig. 2/5-6) și trei piese de calcar tortonian (fig. 2/1-4), prezentate mai sus.

Vatra în discuție, prin caracteristicile sale, se deosebește de cele circa 20 de asemenea instalații descoperite în așezare. Primul, care trebuie semnalat, este dotarea acesteia cu acoperiș sprijinit pe opt pari, existența căruia este semnalată de gropile amplasate pe perimetrul vetrei. Neobișnuit pentru vetrele descoperite la Trinca este și modul de amenajare a bazei, din trei straturi suprapuse constituite din materiale diferite – pietre de râu, lespezi de calcar și lipitură din lut în amestec cu nisip. De asemenea, această vatră se evidențiază și prin gradul puternic de ardere a straturilor de materiale ce o constituie, inclusiv cel inferior, precum și prin prezența unei cantități considerabile de cenușă și cărbuni de lemn atât în stratul care suprapune construcția, cât și printre ruinele acesteia și în spațiul apropiat – toate indicând că aceasta a fost supusă temperaturilor ridicate rezultate în urma arderii de lungă durată a focului. Nu în ultimul rând aspectul individualizat al vetrei examinate este determinat și de caracterul materialului arheologic depistat în jurul ei. Toate acestea mărturisesc că această construcție a fost antrenată într-o activitate de producere specializată ce necesita temperaturi înalte și de lungă durată, care în epoca preistorică era producerea în serie a ceramicii și prelucrarea metalelor⁵⁸. Vatra în discuție, luând în considerație cele relatate, poate fi calificată drept instalație utilizată

⁵⁸ Э.В. Сайко, Н.Н. Терехова, *Становление керамического и металлообрабатывающего производства*, în *Становление производства в эпоху энеолита и бронзы*, Москва, 1981, p. 72-74.

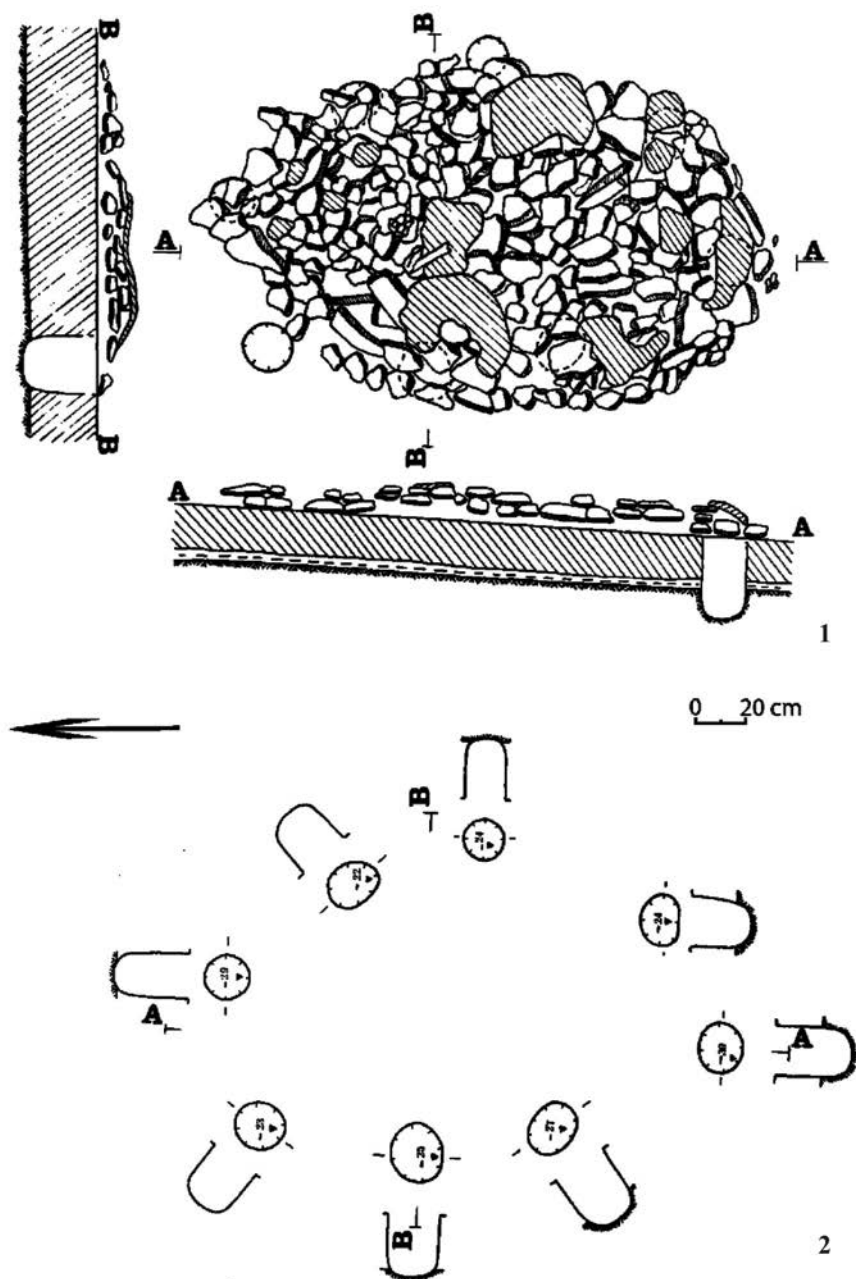

Fig. 5. Trinca-Izvorul lui Luca: vatra deschisă

pentru o anumită operațiune a procesului de prelucrare a metalelor – topirea bronzului. Utilizarea acestei vetre pentru prelucrarea bronzului este argumentată și de aspectul celor trei piese de calcar tortonian descoperite în apropiere, identificate ca forme de turnat nefinisate.

Cercetările arheologice întreprinse în siturile în care au fost atestate urme ale activității metalurgice, demonstrează că atât în epoca bronzului, cât și în cea următoare, prelucrarea metalelor neferoase se efectua, cu preponderență, în instalații deschise - gropi-cuptoare, simple, căptușite cu pietre sau cu pereții unși cu lut, precum și vetre-cuptoare.

Mai mult, posibilitatea topirii bronzului în aer liber, în construcții de suprafață, a fost demonstrată și pe cale experimentală prin modelarea fizică a procedeelor de prelucrare a metalelor practicate de meșterii-bronzieri din epoca bronzului care au activat în cadrul așezării de la Mosolov a culturii Srubnaja din zona de silvostepă a Donului⁵⁹. Experimentele efectuate au arătat că topirea metalului este posibil de realizat în aer liber, instalația reducându-se la o groapă de mici dimensiuni, puțin adâncită, în care era depus vasul de topire a metalului, în jurul căreia se amenaja un cerc din pietre de calcar, în spațiile dintre ele introducându-se duzele. Pentru a fi mai puțin dependenți de condițiile climaterice (protejarea de vânt), în jurul sectorului de producere s-a amenajat o construcție cu înălțimea de circa 1 m, având acoperișul sprijinit pe patru pari. În felul acesta, putem afirma că în momentul folosirii sale vatra de la Trinca prezenta un sector de producere prevăzut cu acoperiș din materiale ușoare (trestie, stuf) și protejat prin părți de o construcție lemnoasă acoperită cu un strat superficial de lipitură, susținute de parii verticali.

În acest context, menționăm că, în general, documentația arheologică oferă prea puține informații privitor la construcțiile/instalațiile în care meșterii-bronzieri din preistorie și antichitate topeau bronzul în scopul producerii unor noi piese.

Atelierul de prelucrare a bronzului din perioada mijlocie a epocii bronzului, care a activat în aria culturii Vatia, în așezarea Lovasbereny-Mihalyvar din estul Ungariei, era amplasat într-o locuință cu baza adâncită în sol și consta din trei vetre, o groapă, o platformă de lut amenajată pe un pat de fragmente ceramice, precum și un set de instrumente utilizate în această activitate. Una dintre vetre era amenajată într-o groapă ovală în jurul căreia, la nivelul podelei locuinței, se găseau cinci gropi de pari, care susțineau o construcție de lemn menită să protejeze vatra și să asigure circulația de aer necesară pentru întreținerea și sporirea combustiei focului⁶⁰.

Construcțiile în care au fost descoperite piese legate de procesul prelucrării bronzului din cadrul siturilor din epoca bronzului din nord-vestul României, după cum se menționează în literatura de specialitate, în general nu

⁵⁹ A.C. Саврасов, *op. cit.*, p. 135-158.

⁶⁰ T. Kovacs, *op. cit.*, p. 37-39, fig. 14, 15.

se deosebesc de locuințele obișnuite. Indicii care ar atesta folosirea spațiului respectiv ca atelier metalurgic, în afară de tipare, duze, creuzete etc., în opinia cercetătorilor, pot fi considerate locurile în care podina este înroșită (locul unde era amplasat focul de mangal), prezența unei mari cantități de cărbune, picături de bronz pe podea etc⁶¹. Existența atelierelor pentru prelucrarea bronzului în această zonă a României și în special în Câmpia Someșului și în Țara Oașului, unde sursele de materie primă, minereul de cupru, lipsesc, în opinia lui T. Bader, este dovedită incontestabil de cantitatea mare a turtelor și barelor destinate unei viitoare prelucrări a bronzului⁶².

Referitor la atelierul pentru prelucrarea bronzului identificat în așezarea din perioada târzie a epocii bronzului, cultura Noua, de la Ostroveț din bazinul Nistrului de Mijloc, cunoaștem că acesta era format din cuptoare amplasate pe două rânduri paralele, alături de care se găsea un grup de tipare și lespezi fasonate, destinate pentru confecționarea altor tipare (semifabricate), toate acestea amplasate la suprafața orizontului antic, sub un acoperiș comun⁶³.

Informații mai complete există privitor la tehnologia metalurgiei bronzului practică în cadrul culturii Srubnaja. Mărturii certe despre ambele faze ale unei astfel de activități (prima - reducerea minereului și obținerea aliajului și a doua - topirea și turnarea bronzului în atelierelor specializate) în aria acestei culturii, în special în zona de silvostepă a Donului, sunt atestate într-o serie întreagă de așezări investigate prin săpături⁶⁴. Date importante referitoare la reducerea minereului de aramă de către meșterii care activau în cadrul acestei culturi sunt furnizate de cercetările stațiunii minerilor-metalurgiști Pilipcatino II, amplasată în preajma unei mine de aramă din regiunea Donbas în estul Ucrainei⁶⁵. Problematica ce ține de tehnologia reducerii minereului de cupru depășește subiectul abordat în acest articol și de aceea, referitor la aceasta, vom rezuma doar că atelierul metalurgic de aici, cercetat în anul 1979, includea mai multe instalații de topire care constau în platforme de formă semiovală (1,1 x 0,7 m) amenajate la nivelul orizontului antic, din unul-două straturi de lespezi de gresie cu urme de ardere intensă, lățimea pereților de 0,2-0,3 m și înălțimea de 0,15-0,25 m, care înconjoară o groapă cu diametrul de 0,4 m, adâncită în roca maternă cu circa 0,1-0,2 m. Se consideră că aceste instalații de topire, în

⁶¹ I. Bejinariu, *op. cit.*, p. 61.

⁶² T. Bader, *Epoca bronzului ...*, p. 83-84.

⁶³ Е.А. Балагурі, *Ливарні матриці ...*, p. 29; Idem, *Поселення культури Ноа ...*, p. 136; Е.А. Балагурі *et alii*, *op. cit.*, p. 26.

⁶⁴ А.Д. Прякин, В.И. Сагайдак, *Металлообработывающая мастерская на поселении срубной культуры*, în *Советская Археология*, 2, 1975, p. 185-186; etc.

⁶⁵ С.И. Татаринов, *О горно-металлургическом центре эпохи бронзы в Донбассе*, în *Советская Археология*, 4, 1977, p.192-207; Idem, *Металлургия бронзы у племен срубной культуры Восточной Украины*, în *Советская Археология*, 4, 1983, p. 32-44.

antichitate, aveau formă unui semitrunchi de con, cu înălțimea de circa 0,4-0,5 m, construit din lespezi de gresie și liant de lut, în centrul căruia se săpa o groapă mică în care era depus vasul cu minereu și cărbuni, cu cărbune fiind umplut și spațiul dintre vas și peretele instalației. Suflarea aerului pentru întreținerea și sporirea focului se efectua prin intermediul duzelor amplasate printre pietrele pereților, sau putea fi asigurată și în mod natural, dată fiind amplasarea atelierului pe o terasă înaltă dintr-o vale expusă curenților de aer (vântului)⁶⁶. În acest context mai menționăm că prin săpăturile anterioare, în stațiunea minerilor-metalurghi de aici au fost cercetate și instalații pentru topirea minereului de tipul – cuptor-groapă⁶⁷.

Prelucrarea bronzului în vederea producerii uneltelor, armelor, pieselor de podoabă etc. necesare – topirea (turtelor, lingourilor, pieselor ieșite din uz), turnarea în forme și finisarea pieselor, atestate prin intermediul diverselor vestigii care indică o astfel de activitate, sunt cunoscute într-un număr și mai mare de așezări cercetate⁶⁸. Construcția nr. 1 din așezarea Mosolov, de exemplu reprezintă o încăpere de formă rectangulară (8,5 x 19,5 m), adâncită în sol cu 0,3-0,6 m, cu pereții din lemn și acoperiș în două ape, în perimetrul căreia se găseau opt gropi, șase dispuse pe axul lung al construcției, alte două – lângă perețele de sud. Atât în umplutura gropilor, cât și a încăperii în general, împreună cu ceramica specifică acestei culturi, au fost descoperite numeroase vestigii ce mărturisesc despre prelucrarea metalelor: fragmente de tipare și de capace pentru tipare din lut, vase întregi și fragmentate în care se topea bronzul, pisăloage, nicovale, ciocane de piatră, piese de bronz întregi și fragmentare, numeroase deșeuri de producere – picături de metal, fragmente de tablă de bronz etc. Cercetătorii care au investigat și publicat construcția, o consideră încăpere de producere în care avea loc prelucrarea și finisarea pieselor de bronz turnate în altă parte⁶⁹.

Investigațiile arheologice în așezarea culturii Srubnaja, Usovo Ozero din bazinul râului Severskij Donec, i-au permis lui S. Berezanskaja să concluzioneze că aici prelucrarea metalelor (bronzului) se efectua nu numai în construcții special amenajate – ateliere sau instalații (vetre, cuptoare deschise) amplasate în aerul liber și prevăzute cu acoperiș și pereți de lemn, dar și în cadrul locuințelor obișnuite, dovada principală constând în prezența vetrelor-cuptoare similare și a diverselor vestigii legate direct de procesul prelucrării bronzului. Vetrele destinate în exclusivitate prelucrării metalelor, la nivelul amenajării erau prevăzute cu o groapă de formă rotundă sau ovală (diametrul

⁶⁶ Idem, *Металлургия бронзы ...*, p. 32-44.

⁶⁷ Idem, *О горно-металлургическом центре ...*, p. 195-187.

⁶⁸ А.Д. Пряхин, В.И. Сагайдак, *op. cit.*, p. 185-186; etc.

⁶⁹ *Ibidem*, p.176-186.

circa 1 m și adâncimea 0,4-0,7 m) cu fundul albiat, prevăzut cu o adâncitură în formă de cupă cu diametrul de circa 0,10-0,15 m și adâncimea de 0,05-0,07 m⁷⁰.

Prelucrarea bronzului în instalații simple, amplasate la nivelul orizontului vechi de călcare, continuă să fie practică și în prima epocă a fierului. Astfel, referitor la cetățuia de la Subotovo, din cadrul culturii Černýj Les din zona de silvostepă din dreapta Niprului, unde au fost puse în evidență certe și multiple vestigii care mărturisesc prelucrarea locală a bronzului⁷¹, se consideră că aceasta avea loc pe platforme de lut ars, special amenajate, cu urme de ardere intensă a focului, semnalată de asemenea și de stratul de sub ele, inclusiv de cel de lut pe care se evidențiază pete de arsură, dimensiunile cărora variază de la 0,7 x 1,2 până la 3 x 2 m și grosimea de circa 0,5 m⁷².

Informațiile existente referitoare la prelucrarea bronzului în perioada antică indică faptul că procesul de topire a bronzului avea loc în cuptoare sau pe vetre simple deschise⁷³. Construcțiile care adăposteau atelierele de prelucrare a bronzului puteau fi atât, de formă ovală (4,35 x 3,7 m) adâncite în sol cu circa 1 m., cât și de suprafață, din împletituri de nuiele și chirpici acoperite cu trestie cu lungimea de 7 și lățimea de 6 m⁷⁴.

În continuarea celor relatate despre tipurile de instalații utilizate în activitatea de prelucrare a bronzului, considerăm că este îndreptățit să fie invocat și complexul cercetat în așezarea de la Trinca în anul 2001 – **groapa-cuptor nr. 2** –, deși în umplutura acestuia lipseau vestigii care ar fi demonstrat prelucrarea bronzului.

Groapa respectivă, la nivelul depistării, era de formă ovală neregulată (1,12 x 1,02 m), cu adâncimea de 0,8 m. Pereții gropii până la adâncimea de 0,2 m sunt verticali, în continuare se largesc către fund, acesta fiind orizontal (fig. 3/8).

Umplutura gropii până la adâncimea de 0,4 m consta într-un sol cenușiu în care se găseau multiple fragmente de pereți și de gardină de la vetre portative. La nivelul respectiv, spațiul gropii era „pavat” cu o placă de chirpic cu grosimea de 0,04-0,06 m, care pe perimetrul gropii se sprijinea pe o căptușeală de piatră formată din „stâlpi” fasonați de calcar. Atât fragmentele de vetre portative, cât și fragmentele plăcii, erau arse până la starea de zgură. Un grad mare de ardere aveau și pietrele ce susțineau placa. Umplutura spațiului cuprins între acest

⁷⁰ С.С. Березанская, *op. cit.*, p. 52-57.

⁷¹ А.И. Тереножкин, *op. cit.*, p.108-119.

⁷² Я. Гершкович, *Специализированные производственные участки Суботовского городища, в Старожитності Верхнього Придністров'я. Ювілейний збірник на честь 60-річчя Юрія Миколайовича Малеева*, Київ, 2008, p. 37.

⁷³ A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr. - sec. I d.Chr.). Tehnici, ateliere și produse de bronz*, BiblThr, XV, București, 1996, p. 46.

⁷⁴ S. Cociș, *op. cit.*, p.139-143; A. Rustoiu, *op. cit.*, p. 54-60.

pavaj și fundul gropii consta în exclusivitate din sol de culoare cenușie fără resturi de cultură materială.

Vestigiile descoperite în umplutura acestei gropi, denotă că în ea, în vechime, era amplasat un cuptor cu boltă, pereții cărui au fost construiți din pietre de calcar fasonate, iar bolta din lut în amestec cu degresant de origine vegetală, probabil, aplicat pe un schelet de nuiele împletite. Gradul puternic de ardere a pietrelor și a fragmentelor de chirpic provenite de la boltă, mărturisește că interiorul cuptorului a fost supus influenței intense a temperaturilor ridicate rezultate în urma arderii de lungă durată a focului. Din păcate, atât fragmentele de boltă, cât și pereții din partea superioară a gropii nu prezintă indici care ar permite stabilirea modalității de suflare a aerului, care cu siguranță era artificială, pentru întreținerea și sporirea focului.

Prin particularitățile sale constructive, acest complex arheologic se deosebește de cele mai mult de 30 de gropi descoperite în așezare, fiind totodată mult apropiat de gropile-cuptoare de topire a bronzurilor, menționate mai sus. În același timp, lipsa unor vestigii concludente în acest sens, face ca destinația acestora să rămână neidentificată. Groapa în discuție, împreună cu două platforme din lespezi de calcar, amplasate în preajmă, formează posibil, un sector de activitate specializat, situat separat, nu departe de locuința de suprafață nr. 5, atribuită epocii hallstattiene. Luând în considerație faptul că lângă platformele de piatră și printre dărâmăturile locuinței s-a găsit câte o lingură de lut ars pentru turnarea bronzului topit, tentativa de a atribui această groapă-cuptor activității de prelucrare a bronzului nu este cu totul lipsită de temei.

Încheind prezentarea construcțiilor/amenajărilor descoperite în așezarea de la Trinca, care cu o argumentare mai mult sau mai puțin concludentă pot fi puse în legătură cu prelucrarea bronzului, mai menționăm că, și în alte sectoare ale suprafeței investigate, au fost descoperite complexe de suprafață, formate din câte două vetre deschise cu urme de ardere intensă și una sau două platforme de piatră, în unele cazuri, în asociere și cu gropi, în apropierea cărora s-au găsit și linguri de lut ars și diverse unelte de piatră șlefuită. De altfel, după cum s-a mai semnalat, unelte utilizate în prelucrarea metalelor (lingurile de lut și unele piese de piatră utilizate în finisarea obiectelor de bronz), și piese de bronz întregi sau în stare fragmentară se întâlnesc și printre vestigiile unor locuințe de suprafață. Situațiile de acest gen, atestate în obiectivele arheologice ale altor culturi, sunt considerate de către cercetători, mărturii în favoarea prelucrării bronzului nu numai în unele sectoare specializate, destinate acestei activități, dar și în cadrul locuințelor obișnuite⁷⁵.

⁷⁵ I. Bejinariu, *op. cit.*, p.61; S. Cociș, *op. cit.*, p.142; C.C. Березанская, *op. cit.*, p. 55; etc.

Acestea sunt, în linii generale, materialele și complexe din așezarea Trinca-Izvorul lui Luca care, în mod direct sau indirect, prezintă dovezi că în cadrul comunității care a locuit aici în perioada hallstattiană timpurie se practica prelucrarea bronzului.

X

Identificarea în arealul culturii hallstattului canelat de tip Chișinău-Corlăteni de la est de Carpați, a unui nou sit în care se practica prelucrarea bronzului – așezarea Trinca-Izvorul lui Luca în zona Podișul Moldovei de Nord, pe de o parte, într-o oarecare măsură, completează cunoștințele noastre despre această îndeletnicire, dar relevă și aspectele discutabile referitoare la prelucrarea bronzului și la alte ocupații ce însoțesc această activitate, care în ansamblu, reflectă nivelul de dezvoltare și specializare a meșteșugurilor, precum și gradul de cooperare și de integrare a comunităților hallstattiene timpurii în procesul de dezvoltare economică sud-est european.

Elucidarea acestui gen de activitate este deficitară în primul rând din cauza informațiilor limitate, până în prezent, privind aceste descoperiri. Prelucrarea bronzului de către comunitățile hallstattiene timpurii est-carpatică este discutabilă și prin faptul că aceste teritorii sunt lipsite de resursele minerale utile unei astfel de îndeletniciri. Mai mult, soluționarea problematicii prelucrării locale a bronzului este în dependență directă și cu procesele transformărilor culturale radicale, care au cauzat înlocuirea culturilor arheologice, inclusiv a centrelor (focarelor) metalurgice⁷⁶. Înlocuirea în spațiul est-carpatic, la sfârșitul epocii bronzului – începutul epocii hallstattiene, a culturii Noua cu formațiunile hallstattiene timpurii a dus la întreruperea activității centrului metalurgic din cadrul culturii Noua, la înlocuirea tipurilor obiectelor de bronz, la slăbirea relațiilor tradiționale, reorientarea relațiilor și includerea teritoriului est-carpatic în arealul tipurilor transilvano-ungare, central și est-europene de obiecte de bronz⁷⁷.

Referitor la sursele de materie primă, în literatuara de specialitate se consideră că, odată cu stabilirea purtătorilor culturii Gava în bazinul superior al râului Siret (grupul Grănicești), aceștia au blocat definitiv calea vecinilor de la est (Chișinău-Corlăteni), spre sursele de materie primă din bazinul superior al râurilor Moldova, Bistrița, sau Olt, fapt ce a influențat și metalurgia vecinilor

⁷⁶ В.С. Бочкарев, *op. cit.*, p. 55.

⁷⁷ В.А. Дергачев, *Бронзовые предметы ...*, p. 83; В.С. Бочкарев, *Изменчивость и традиционность в металлообрабатывающем производстве (по материалам эпохи бронзы Северного Причерноморья)*, în *Преимственность и инновации в развитии древних культур*, Ленинград, 1981, p.25; O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat ...*, p.137.

din est, reprezentați de cultura Belozerka⁷⁸. În ce măsură starea metalurgiei bronzului din cadrul culturii Chișinău-Corlăteni a fost dependentă de acest fenomen este dificil de stabilit. Raporturile dintre formațiunile culturale hallstattiene timpurii cu ceramica canelată din spațiul est-carpatic, identificate în baza examinării categoriilor de vestigii definitorii pentru cultura arheologică – ceramica, ritul și practicile funerare, piesele de bronz, atestă existența între acestea a influențelor, preluărilor și a schimbului reciproc⁷⁹. Zăcămintele și aparițiile cuprifere de suprafață cunoscute în bazinul Nistrului Superior⁸⁰ și în Carpații Orientali, inclusiv Bucovina de Sud⁸¹ sunt din categoria celor relativ sărace și nu există date despre exploatarea și prelucrarea minereurilor cuprifere din aceste zone în perioada târzie a epocii bronzului – hallstattului timpuriu și cum că acestea au constituit o bază de materii prime pentru metalurgia pre- și protoistorică est-carpatică⁸². De asemenea, lipsesc dovezi concrete că în perioadele respective s-ar fi explorat și zăcămintele din Munții Bistriței. Totodată, în opinia lui M. Ignat, acest bogat fond de resurse miniere nu poate fi omis numai din simplu motiv că nu dispunem de probele explorării lui⁸³.

Lipsa materiei prime locale și amplasarea teritorială în raport cu sursele de minereuri cuprifere, după cum demonstrează metalurgia bronzului din spațiul nord-pontic în epoca bronzului târziu, când aceasta atinge apogeul dezvoltării sale, pentru metalurgia preistorică nu reprezintă condiția principală care determină starea acesteia. Materia primă necesară era importată, iar sursele de unde se efectua importul erau determinate, în primul rând, de raporturile etno-culturale⁸⁴. Ținând cont de restructurările etno-culturale profunde - dispariția culturii Noua și extinderea în spațiul carpato-nistrean a complexului hallstattian timpuriu cu ceramica canelată, a cărei zonă primară de constituire a fost cea a Dunării de Mijloc⁸⁵, recent demonstrată și în baza pieselor de bronz⁸⁶ și că în

⁷⁸ V. Dergacev, *Piese de metal – referințe ...*, p. 160.

⁷⁹ O. Levițki, *Lumea tracică și masivul cultural nord-pontic în perioada hallstattiană timpurie (secolele XII-X î.e.n.)*, București, 2003, p. 15-29.

⁸⁰ Е.Н. Черных, *История древнейшей металлургии Восточной Европы*, Москва, 1966, p. 3, Карта 1.

⁸¹ Idem, *Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР*, Москва, 1976, p. 17, fig. 2.

⁸² *Ibidem*, p.18; M. Ignat, *op. cit.*, p. 15.

⁸³ M. Ignat, *op. cit.*, p. 16.

⁸⁴ В.С. Бочкарев, *Изменчивость и традиционность ...*, p. 22-27; Idem, *Северопонтийское металлопроизводство ...*, p. 53-65.

⁸⁵ A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei*, rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1985; Idem, *Les groupes regionaux anciens du Hallstatt a l'est des Carpates. La Moldavie aux XIIIe-VIIe siecle av. n.e. La civilisation de Hallstatt, bilan d'une rencontre*, Liège, 1987, ERAUL, 36, Liège, 1989, p. 111-129; Idem, *Începutul epocii fierului ...*, p. 156-158; M. Petrescu-Dîmbovița, *Certaines considérations sur quelques problèmes du Hallstatt de l'espace carpato-danubien-pontique d'après les donnees des recherches recent*, în *SlovArch*, XXXVI-I, 1988, p.

Carpații Apuseni (Transilvania, Banat) sunt amplasate cele mai bogate zăcăminte de minereuri cuprifere, începutul explorării cărora se plasează încă în epoca eneolitică, iar în epoca bronzului târziu aici funcționa un puternic centru metalurgic care a furnizat metal pentru meșterii-metalurgi din spațiul de la Prut până la Nipru⁸⁷, blocarea accesului la eventualele surse de materie primă din Carpații Răsăriteni și bazinul Nistrului nu era în stare să influențeze semnificativ metalurgia bronzului în perioada hallstattiană timpurie.

Transformările culturale radicale de la sfârșitul epocii bronzului, soldate în spațiul est-carpatic cu dispariția culturii Noua și extinderea aspectelor cu ceramica canelată, în opinia lui V. Dergacev, au dus la respingerea totală a tradițiilor metalurgice existente pe întreg arealul acesteia. Însă, dacă în arealul culturii Gava, acest proces, după o modificare a sortimentului de piese turnate hallstattiene, capătă o nouă și continuă dezvoltare⁸⁸, în arealul culturii Chișinău-Corlăteni, acesta, practic, se întrerupe. Pe de altă parte, tehnicile în domeniul metalurgiei se păstrează, faptul fiind demonstrat prin prezența tiparelor de turnat în cadrul așezărilor acestei culturi (Costești VII, Valea Lupului). Dar metalurgia nu mai avea amploarea anterioară sau pe cea din centrele metalurgice ale culturii Gava⁸⁹.

În acest context ținem să amintim cele menționate în partea introductivă a acestui articol, și anume că de fapt, dovezile privitoare la prelucrarea bronzului în cadrul așezărilor culturii Chișinău-Corlăteni sunt mai numeroase și cu caracter divers, atestând existența, pe lângă importurile obiectelor finite din vestul lumii hallstattiene, a unei activități metalurgice proprii⁹⁰.

Vestigiile din asezarea Trinca-Izvorul lui Luca, împreună cu faptul că îmbogățesc cunoștințele despre prelucrarea locală a bronzului, prezintă și date incontestabile și referitoare la o altă ocupație practică în această așezare – prelucrarea pietrei, cu specializare îndeosebi în confecționarea formelor de turnat din roci locale, meșteșug legat nemijlocit de turnarea pieselor de metal⁹¹.

175-188; Г.И. Смирнова, *Культурно-исторические взаимоотношения Днестровско-Сиретского междуречья и Балканского Подунавья на рубеже II-I тыс. до н.э., în* *Этногенез народов Юго-Восточной Европы. Этнолингвистические и культурно-исторические взаимодействия Балкан и Циркумпонтийской зоны*, Москва, 1988, p. 50-51; Eadem, *Памятники типа Кишинев-Корлэтенъ в Днестровско-Сиретском междуречье и группа Белегии в югославском Подунавье*, în *АСГЭ*, 30, p. 20-33; O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat* ..., p. 152-154.

⁸⁶ V. Dergacev, *Piese de metal – referințe* ..., p. 157-161.

⁸⁷ Е.Н. Черных, *Древняя металлообработка* ..., p. 17-23.

⁸⁸ Punct de vedere susținut și de alți cercetători - M. Ignat, *op. cit.*, p. 23; Ю.Н. Малеев, *Металлургия бронзы* ..., p. 178-181; В.И. Клочко, *op. cit.*, p. 124.

⁸⁹ V. Dergacev, *Piese de metal – referințe* ..., p. 160.

⁹⁰ O. Levițki, *Cultura hallstattului canelat* ..., p. 137.

⁹¹ И.Т. Черняков, *Техника изготовления* ..., p. 179-184; I.M. Шарафутдінова, *op. cit.*, p. 73; Клочко, *op. cit.*, p. 130 și urm.

Recapitulând cele discutate referitor la prelucrarea bronzului în aria culturii Chișinău-Corlăteni, constatăm că în pofida sporirii volumului de informații despre acest meșteșug specializat, multe dintre aspectele legate de această activitate continuă să rămână insuficient cunoscute. Făcând abstracție de operațiunile tehnologice, printre acestea pot fi menționate cele ce țin de materia primă (sursa, modalitatea și în ce formă avea loc importul - lingouri, piese nefinisate, cele considerate rebuturi), sortimentul pieselor turnate de meșterii locali, sectoarele specializate de producere etc.

НОВЫЕ СВИДЕТЕЛЬСТВА МЕСТНОЙ ОБРАБОТКИ БРОНЗЫ В ВОСТОЧНО-КАРПАТСКОМ АРЕАЛЕ РАННЕГАЛЛЫШТАТТСКОГО КОМПЛЕКСА С КАННЕЛИРОВАННОЙ КЕРАМИКОЙ

Резюме

Статья посвящена проблематике металлургии бронзы в Карпато-Днестровском регионе в период раннего галлыштатта. Во введении приводятся свидетельства о занятии этим ремеслом, которые были зафиксированы на памятниках раннегаллыштаттских культур Кишинэу-Корлэтенъ и Гава-Голиграды-Грэничешть, известных до начала проведения широкомасштабных раскопок на многослойном поселении Тринка «Изворул луй Лука» в западной части Северо-Молдавского Плато. Представлены и аргументированы свидетельства обработки бронзы на поселении у с. Тринка: специализированные инструменты, использовавшиеся на определенных стадиях металлургического производства (глиняные льячки, заготовки каменных литейных форм и орудия для обработки предметов после литья), а также бронзовые предметы, особенно с производственным браком (кельт) и теми морфологическими особенностями, которые отличают их от прототипов. Дополнительно описаны предполагаемые специализированные участки производства: открытая печь № 1 из раскопа VII (1994 г.) и печь в яме № 2 раскопа XI (2001 г.). Идентификация в ареале культуры каннелированного галлыштатта Кишинэу-Корлэтенъ еще одного поселения – Тринка «Изворул луй Лука», где зафиксирована обработка бронзы – не только существенно дополняет наши знания об этом занятии, но также подтверждает достоверность ранее высказанной гипотезы о том, что в среде общностей Восточного Прикарпатья наряду с импортом готовых изделий из западной части галлыштаттского мира возникла собственная металлургия галлыштаттского облика.

THE NEW EVIDENCES OF LOCAL BRONZE PROCESSING FROM THE EASTERN CARPATHIAN AREA OF THE EARLY HALLSTATT COMPLEX WITH FLUTED POTTERY

Abstract

The article is dedicated to the problem of bronze metallurgy in the Carpathian-Dnestr area during the Early Hallstatt. The introduction contains an overview of the bronze metallurgy evidences from the Early Hallstatt monuments Chisinau-Corlateni and Gava-Holihrad-Granicesti, which were known before the large scale excavations in the multilayered site *Trinca-Izvorul lui Luca* situated in the western part of the North-Moldavian Plateau. The presented evidences of bronze processing and supporting arguments are specific instruments used on various stages of the metallurgical processing (clay spoon for pouring molten metal, cut stone moulds, and tools for working the cast metal products); artefacts made of bronze, especially those with production defects and with distinguishing from prototypes morphological peculiarities; and a supposed special production site (an open furnace Nr 1 from the excavation VII/1994 and a furnace from the pit Nr 2 of the excavation XI/2001). The identification of a new archaeological monument *Trinca-Izvorul lui Luca* in the area of Chisinau-Corlateni fluted Hallstatt Culture with evidences of bronze working improves our knowledge on this topic and supports the earlier proposed hypothesis that the Eastern-Carpathian societies developed the local Hallstatt type metallurgy.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. *Trinca-Izvorul lui Luca*: clay spoons

Fig. 2. *Trinca-Izvorul lui Luca*: stone moulds

Fig. 3. *Trinca-Izvorul lui Luca*: 1-7. stone artefacts; 8. pit-furnace

Fig. 4. Bronze objects: 1-2. *Trinca*, 3. Bukkarahzos, Fund I, 4. Besenzod, 5. Recsk, 6. Krasznokvajda, 7. Siliştea Nouă, 8. Prejmer, 9. Predeal (3-6 – after A. Moszolics 1985; 7-9 – after T. Bader 1991)

Fig. 5. *Trinca-Izvorul lui Luca*: hearth

OCUPAȚIILE LOCUITORILOR DIN AȘEZAREA DACICĂ DE LA ROȘIORI – DULCEȘTI (JUD. NEAMȚ)

de George Dan Hânceanu

Cercetările arheologice au dovedit prezența numeroaselor situri dacice pe terasele râurilor Moldova și Siret, fapt ce indică existența unui ambient propice stabilirii repetate a populațiilor respective. Printre ele putem menționa și așezarea din punctul *Țarina Veche*, descoperită în 2003, prin intermediul unei periegeze, situată pe terasa superioară a râului Moldova, în dreptul localității Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț, la circa 15 km N-NE de municipiul Roman. Până în prezent, se cunosc în preajmă, la aproximativ 2-3 km distanță, alte două stațiuni dacice din secolele II-III d.Hr., la Poiana-Dulcești, în punctele *Siliște* și *Varniță*¹.

Stabilirea în număr mare a comunităților dacice în Podișul Moldovei a fost determinată de un cadru geografic favorabil ocupațiilor acestora, care a înlesnit practicarea agriculturii, creșterea animalelor, vânătoarea, pescuitul, olăritul, prin accesul la teren arabil, pășune, pădure și apă.

Descoperirile arheologice din anii 2004-2007 de la Roșiori² au permis conturarea unei imagini de ansamblu privind principalele ocupații ale

* Comunicare susținută cu prilejul aniversării a 50 de ani de activitate a Muzeului de Istorie Roman, în cadrul sesiunii științifice din perioada 28-29 septembrie 2007.

¹ Gh. Bichir, *Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 675-694; Idem, *Les Carpes à la lumière des dernières découvertes archéologiques de Moldavie*, în *Atti*, III, 1966, p. 74-79; Idem, *La civilisation des Carpes (IIe-IIIe siècles de n.è) à la lumière des fouilles archéologiques de Poiana-Dulcești, de Butnărești et de Pădureni*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 177-224; Idem, *Șantierul arheologic de la Poiana-Dulcești*, în *MCA*, X, 1973, p. 97-103; Idem, *Cultura carpică*, București, 1973.

² G. D. Hânceanu, *Primele rezultate din săpăturile arheologice de la Roșiori-Dulcești (2004)*, în *ArhMold*, XXIX, 2006, p. 159-166 (în continuare, prescurtat *Primele rezultate ...*); Idem, *Cercetările arheologice din 2005 de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *MemAntiq*, XXIV, 2007, p. 419-461 (în continuare, prescurtat *Cercetările arheologice din 2005 ...*). Rezultatele campaniilor 2006-2007 sunt în curs de prelucrare.

membrilor comunității dacice, din secolele II-III, de pe malul Moldovei. Întinsă pe circa 2 ha, din stațiunea menționată s-a păstrat doar jumătate, datorită factorilor naturali (eroziune) și umani (defrișări, lucrări agricole). Această situație a impus salvarea sitului amintit și, chiar dacă cercetarea nu este încheiată, dovezile arheologice au indicat cu claritate preocupările locuitorilor și implicit rolul lor în desfășurarea activităților zilnice. De altfel, cei stabiliți la Roșiori dispuneau de un teren bun pentru agricultură, de pășuni pentru creșterea animalelor, păduri care asigurau pe de-o parte lemnul pentru construcții și foc, dar și mediul propice găsirii diverselor soiuri de ciuperci, fructe ori pentru vânarea diferitelor animale sălbatice și nu în ultimul rând o sursă de apă, necesară treburilor zilnice, inclusiv pentru activități precum pescuitul și olăritul.

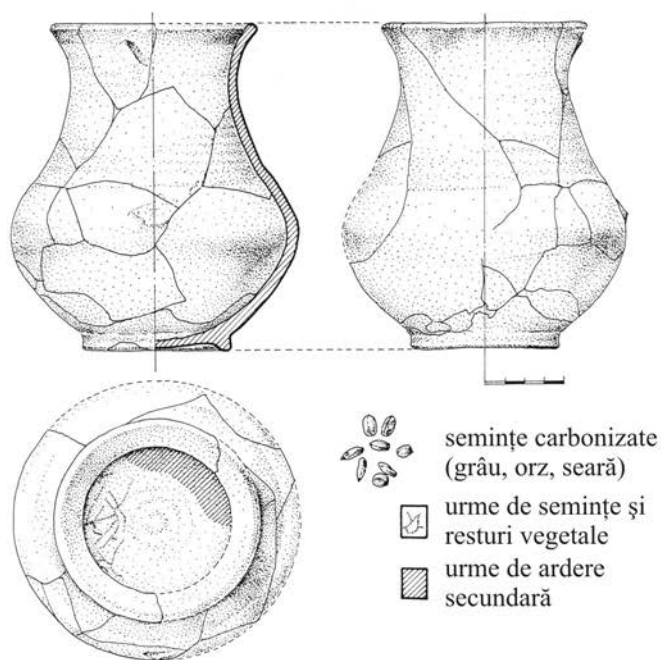
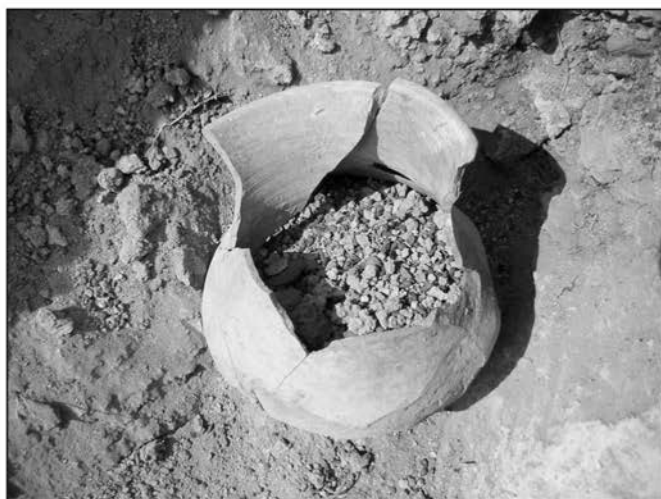
Agricultura

Cea mai veche ocupație, atestată încă din preistorie, a continuat să reprezinte principala sursă de hrană și pentru populația dacică. În cazul comunității de la Roșiori, primele dovezi agricole provin din campania anului 2005, când s-a descoperit într-o groapă de provizii (Gr. 1 din Cas. I/III), la 1,80 m adâncime o cană cu semințe carbonizate (pl. I). Recipientul, răsturnat pe-o parte, a fost lucrat la roată, având o culoare cărămidie, fiind puternic exfoliat și lipsit de toartă. Pe lângă conținutul cării (de circa 1,50-2 kg, în amestec cu pământ), s-au găsit și strâns semințe de sub vas și de pe pereții gropii respective³. În urma determinării semințelor⁴ a rezultat prezența următoarelor cereale: grâu comun (*Triticum aestivum*), grâu pitic (*Triticum compactum*), secară (*Secale cereale*) și orz (*Hordeum vulgare*). Alături de aceste plante au fost identificate și câteva specii de buruieni segetale, nedorite la culturile menționate, precum: neghina (*Agrostemma githago*), bărboasa (*Echinochloa crus-galli*) și mohorul (*Setaria sp.*). Din totalul producției „depozitului de cereale” al gropii menționate, **grâul comun** domina, în proporție de 90%, în timp ce **secara** reprezenta aproximativ 10%. Grâul pitic și orzul, a căror cantitate este mică, probabil au îmburuienat culturile principale (grâul comun și secara).

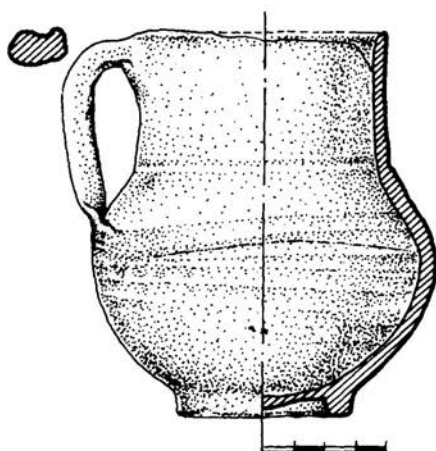
Primelor dovezi agrare li s-au adăugat altele, în 2007: într-o altă groapă de provizii (Gr. 2), din caseta B, s-a descoperit un recipient (o cană roșie, cu o toartă, lucrată la roată), situat la 2 m adâncime (pl. II), care conținea, pe lângă câteva boabe de orz și grâu comun, fructe cu rol furajer, precum nuculă (sub forma unei nuci) și

³ G. D. Hânceanu, *Cercetările arheologice din 2005...*, p. 423 (inclusiv nota 3), 444 (pl. XIII).

⁴ Întreaga activitate de spălare, selectare și determinare a semințelor, descoperite în 2005 și 2007, aparține dr. Felicia Monah, de la Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, din cadrul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra Neamț. Aducem mulțumiri pentru amabilitatea și promptitudinea obținerii acestor rezultate migăloase.

Pl. I. Cană cu semințe carbonizate din Cas. I/SIII – Gr. 1/2005

Pl. II. Cană cu semințe carbonizate din Cas. B – Gr. 2/2007

achene (semințe cu înveliș tare), hrișcă urcătoare – *fagopyrum convolvulus* (semințe folosite în alimentația oamenilor și animalelor), mazărice – *vicia sp.* și lobodă sălbatică – *chenopodium album* (ultimele două utilizate doar ca furaje).

Prezența cerealelor este constatată în multe stațiuni dacice, dar și mai târziu, în evul mediu. De la cunoscutele hambare pline cu semințe, din zona Sarmisegetuzei, trecem la gropile cu mei (*Panicum miliaceum*) de la Brad-Bacău⁵ sau cu grâu (Gr. 31) de la Poiana-Dulcești⁶ și de mei cu secară de la Gara Roșiești⁷ și Dodești-Vaslui⁸, ultimele două din perioada medievală.

Prezența acestor recolte agrare denotă existența unor unelte, confecționate din os sau fier, care să permită obținerea și recoltarea producției respective. În lipsa unor brăzdare, cuțite de plug, seceri și coase din fier, precum cele găsite în stațiunile dacice de la Răcătău⁹, Brad (Bacău)¹⁰, Bâtea-Doamnei¹¹, Văleni¹², Poiana-Dulcești¹³ și Măstacăn-Dragomirești (Neamț)¹⁴, menționăm câteva unelte rudimentare din os, cum ar fi plantatoarele și seceră, din situl de la Roșiori.

În inventarul Gr.1/2005 s-a descoperit un străpungător dintr-un corn de animal¹⁵, al cărui vârf a fost ascuțit suplimentar prin lustruire, care putea fi folosit pe lângă perforarea blănurilor și la munca câmpului, pentru executarea găurilor în care se puneau semințele (pl. III/1). Totodată, în stratul secțiunii V (SV) din 2006 a fost găsit un fragment de plantator din os¹⁶, cu urme de ascuțire (probabil de la un cuțit) și cu perforație la capătul opus, pentru prinderea la brâu, în drum spre câmp sau într-un cârlig al casei, la finalul muncii zilnice

⁵ V. Ursachi, *Cele mai vechi dovezi ale practicării agriculturii la Brad, județul Bacău*, în *Cercetări agronomice în Moldova*, Iași, XVIII, vol. 2 (70), 1985, p. 162, inclusiv nota 10 (în continuare, prescurtat *Cele mai vechi dovezi ...*); Idem, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, BiblThr, București, 1995, p. 292 (în continuare, prescurtat *Zargidava ...*).

⁶ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 46 (în continuare, prescurtat *Cultura ...*).

⁷ G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 223.

⁸ D.Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI de la Dodești-Vaslui*, Iași, 1984, p. 28.

⁹ V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (județul Bacău)*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 54-55, fig. 39/4, 8 (în continuare, prescurtat *Principalele rezultate ...*).

¹⁰ V. Ursachi, *Cele mai vechi dovezi ...*, p. 160, 16 (pl. III/1-5); Idem, *Zargidava ...*, p. 114-116, 398 (pl. 2), 507 (pl. 220/1-5).

¹¹ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 20, fig. 9.

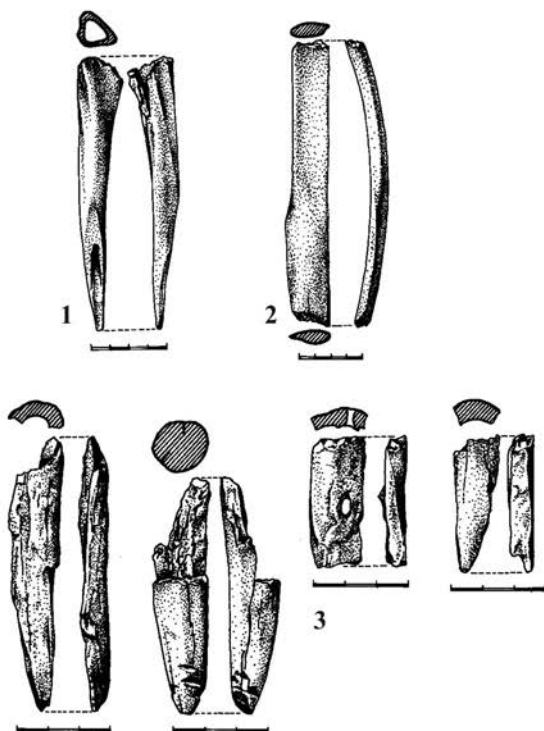
¹² V. Ursachi, *Săpăturile arheologice de la Văleni (jud. Neamț)*, în *MCA*, IX, 1970, p. 268 (în continuare, prescurtat *Săpăturile arheologice ...*).

¹³ Gh. Bichir, *Cultura ...*, p. 45, 242 (pl. XXVI/4), 243 (pl. XXVII/4, 5), 244 (pl. XXVIII/5, 6).

¹⁴ *Ibidem*, p. 45, 245 (pl. XXIX/1-3).

¹⁵ G. D. Hânceanu, *Cercetările arheologice din 2005 ...*, în *loc.cit.*, p. 451, 454 (pl. XIX/4).

¹⁶ Idem, *Obiecte de os din cultura dacică prezente în colecția Muzeului de Istorie Roman, în B. Ciupercă (coord.), Arheologia mileniului I p. Chr. Cercetări actuale privind istoria și arheologia migrațiilor*, București, 2010, p. 76-97.

Pl. III. Unelte din os: 1. plantator sau străpungător; 2. seceră; 3. plantator fragmentar.
Secolele II-III d.Hr.

(pl. III/3). Unealta avea aceeași utilitate ca și precedenta. Un rol diferit era destinat secerii din os¹⁷, descoperită tot în stratul SV/2006, care ajuta la recoltarea producției cerealiere (pl. III/2). Măcinarea boabelor de cereale (îndeosebi grâu) la râșnițe din piatră sau tuf vulcanic (de tip greco-roman, formate din *metta* și *catillus*, cu alveolare centrală, provenită de la întrebuințare și cu percutor din piatră, pentru zdrobirea semințelor), similare celor din inventarele așezărilor de la Brad-Bacău¹⁸, Poiana-Galați¹⁹, Poiana-Dulcești²⁰ și Butnărești-Neamț²¹, permitea obținerea unei compoziții făinoase, din care se coceau pâinile. În lipsa acestor râșnițe, la Roșiori menționăm descoperirea în SI/2004 a unui cuptor de copt pâine, cu vatra ovală, intens folosită, și cu o parte din cupolă făcută în lutul cruțat, păstrată, în ciuda suprapunerii unui cuptor din piatră dintr-o perioadă ulterioară²². De regulă, multe din aceste cuptoare aparținând ariei dacice, nu sunt semnalate ca atare, datorită distrugerii cupolei și păstrării doar a vetrei. Totodată, la Roșiori, trebuie amintite fragmentele de chirpic din alcătuirea pereților de lut ai locuințelor, care păstrează urme de pleavă cerealiară²³.

Existența în paralel a secerilor din os cu cele din fier, precum la Brad-Bacău, a fost explicată prin necesitatea unui număr mai mare de unelte pentru populația respectivă²⁴ sau prin faptul că primele erau prea fragile și au fost înlocuite treptat cu cele metalice.

Uneltele agricole de la Roșiori și din alte stațiuni dacice ar putea fi atribuite, potrivit forței fizice, după cum urmează: plugul și coasa bărbaților, întrucât impuneau o forță fizică superioară, iar plantatoarele, secerile și râșnițele, unelte cu destinație feminină. Analogii pentru ele găsim la Brad²⁵, Poiana²⁶ și în multe alte situri dacice din spațiul românesc.

Pământul fertil (sol podzolic bogat în substanțe hrănitoare pentru plante) și prezența râului Moldova au constituit ingredientele necesare unei agriculturi, practicate pe suprafețe extinse, cu rezultate favorabile pentru populația stabilită în această zonă geografică, ipoteză susținută și de prezența în apropiere a altei comunități dacice, cea de la Poiana-Dulcești, cu aceleași ocupații agricole.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ V. Ursachi, *Zargidava* ..., p. 133-134, 512 (pl. 229/27-29).

¹⁹ R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, BiblThr, București, 2003, p. 51.

²⁰ Gh. Bichir, *Cultura*..., p. 241 (pl. XXV/2-4).

²¹ *Ibidem*, p. 241 (pl. XXV/1).

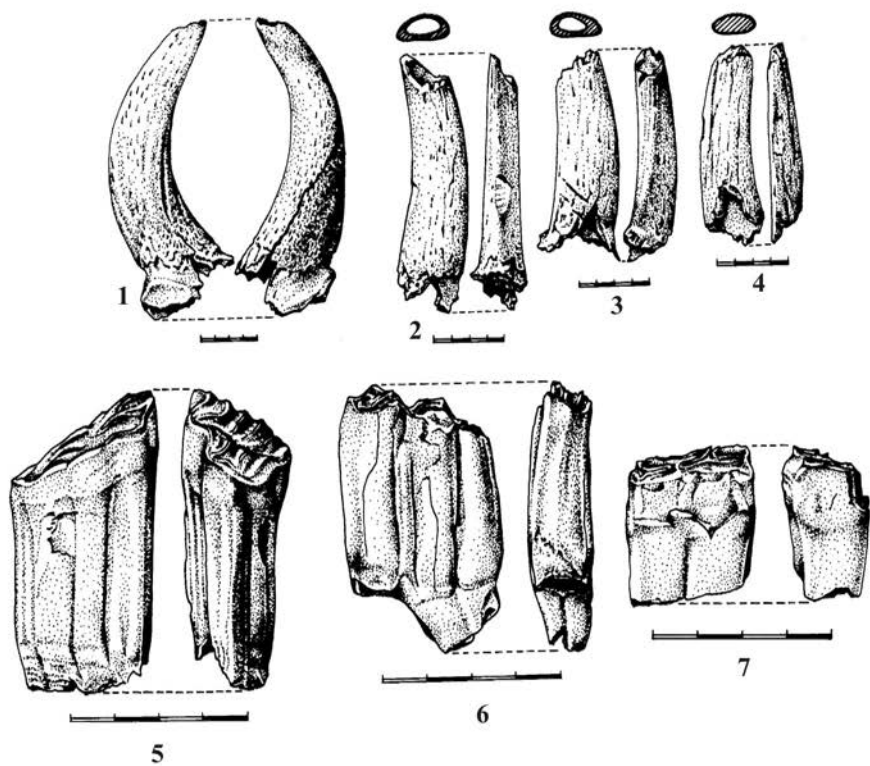
²² G.D. Hânceanu, *Primele rezultate*..., p. 160, 164 (pl. II/SI).

²³ Idem, *Cercetările arheologice din 2005*..., p. 454 (pl. XIX/5, 6).

²⁴ V. Ursachi, *Zargidava*..., p. 142.

²⁵ Idem, *Cele mai vechi dovezi*..., p. 161 (pl. IV/5-9); Idem, *Zargidava* ..., p. 136-137, 407 (pl. 19/1-11; pl. 20/7-10), 410 (pl. 26/3).

²⁶ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 52, 567 (fig. 88/12, 18-22), 568 (fig. 89/20).

Pl. IV. 1-4. Coarne de bovidee; 5-7. măsele de cabaline

Creșterea animalelor

O altă veche îndeletnicire a dacilor era creșterea animalelor. În sprijinul acestei idei putem aduce o serie de resturi osteologice de la animale domestice, reprezentând măsele de cai, dinți de la porci, coarne de bovidae și ovicaprine (pl. IV). De asemenea, putem adăuga o varietate de strecurători și fusaiole care sunt legate de această activitate.

Astfel, pe lângă oasele descoperite în inventarul așezării de la Roșiori au fost găsite și fragmente de la strecurători din lut, modelate la roată, din pastă fină, de formă circulară²⁷ sau conică, cu pereții drepți ori rotunzi, buza dreaptă ori evazată, de culoare cărămizie, cenușie sau roșie (planșele V, XI/3). Unele dispun de ornamente lustruite (pl. V/2). Exemplarele, lucrate la mână, au formă rotundă, buza, pereții și fundul drept, de culoare gălbui-cărămizie. Similitudini se întâlnesc în majoritatea siturilor, precum la Poiana-Galați²⁸, Brad²⁹, Răcătău-Bacău³⁰, Poiana-Dulcești³¹, Dărmănești-Neamț³², Șirna-Prahova³³.

O altă categorie de obiecte, care denotă practicarea acestei activități umane, este reprezentată de fusaiole, ce vor fi descrise în subcapitolul următor, deoarece sunt strâns legate de o mai veche ocupație și anume torsul.

Dovezile osteologice amintite, din situl de pe malul Moldovei, denotă prezența boului (*Bos taurus*), porcului (*Sus scrofa domestica*), calului (*Equus caballus*) și ovicaprinelor (*Ovicaprinae*). Ponderea cea mai importantă o aveau boii, cu coarne mici și groase (unele având urme de prelucrare), folosiți îndeosebi la transport, dar și pentru carne. Pentru hrană erau crescuți și porcii, iar caii (în număr mai mic) completeau necesarul comunității respective. Pășunile asigurau o parte din întreținerea animalelor, iar deplasarea pe distanțe mari era efectuată prin intermediul boilor și a cailor. Ovicaprinele ocupau un loc secundar în cadrul creșterii animalelor, iar oaia era mai frecventă decât capra, fapt demonstrat și de prezența fusaiolelor.

Torsul.Țesutul

Din categoria ocupațiilor casnice face parte și torsul, al cărui rezultat atinge finalitatea maximă prin intermediul altui meșteșug, țesutul. Fusaiolele din

²⁷ G. D. Hânceanu, *Primele rezultate ...*, p. 161, 165 (pl. III/6).

²⁸ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 78, 697-705 (fig. 218-226).

²⁹ V. Ursachi, *Zargidava...*, p. 164, 183-184, 435 (pl. 75/4, 7), 453 (pl. 112/1-5), 454 (pl. 113/9-12).

³⁰ V. Căpitanu, V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică pe valea Siretului*, în *Carpica*, II, 1969, p. 113 (fig. 19), 114 (fig. 20) – în continuare, prescurtat *O nouă cetățuie dacică ...*.

³¹ Gh. Bichir, *Cultura ...*, p. 351 (pl. CXXXV/1-3), 352 (pl. CXXXVI/2).

³² *Ibidem*, p. 352 (pl. CXXXVI/3).

³³ Șt. Olteanu, N. Grigore, V. Nicolae, *Comunitatea sătească de la Șirna, județul Prahova (secolele II-X d. H.), în lumina izvoarelor arheologice*, București, 2007, p. 197 (pl. V/2).

lut (opt la număr)³⁴ au fost lucrate îndeosebi la mână, doar una la roată (pl. VI/4), din pastă fină sau grosieră, cu microprundișuri, de forme diferite (bitronconice, rotunde, plate, piramidale), de culoare cărămizie, cenușie și neagră (pl. VI/1-5, 7-9). Întrucât nu se observă o evoluție în cazul formelor, credem că ele se datorează preferințelor meșterilor care le produceau. Întregi sau fragmentare, acestea serveau la torsul lânii. Firele rezultate erau prelucrate ulterior la războiul de țesut, de la care s-a păstrat un fragment de la partea superioară a unei greutăți, cu capătul turtit și gaura transversală (pl. VI/6). Acest exemplar aduce cu cel obișnuit, de regulă piramidal ori conic și cu gaura transversală. În cazul războiului de țesut vertical, greutatea ajutau la întinsul urzelii. La Poiana-Dulcești³⁵ s-au păstrat și fragmente de țesătură și tulpini de cânepă. Fusaiole și greutăți s-au găsit în multe din siturile dacice ale secolelor IV î.Hr.-III d.Hr., de la Brad-Bacău³⁶, Poiana-Galați³⁷, Ocnița-Vâlcea³⁸ Pâncești³⁹, Rocna⁴⁰, Poiana-Dulcești⁴¹, Tămășeni-Neamț⁴².

În altă ordine de idei, credem că firele toarse erau întrebuințate și la împletitul veșmintelor, chiar dacă la Roșiori nu s-au descoperit andrele de fier, de genul celor de la Poiana-Dulcești⁴³. De asemenea, neconfirmat prin obiecte arheologice, însă indispensabil unei comunități, asemenea celei de la Roșiori, era și cusutul, dovedit prin ace și tuburi, la Brad-Bacău⁴⁴.

Vânătoarea

Exceptând animalele domestice, în pădurile din preajma râului Moldova viețuiau animale sălbatice, printre care amintim porcul mistreț, cerbul, căpriorul, iepurele și ursul. Vânărea acestor animale era o prioritate, în condițiile necesarului redus de carne și totodată pentru o populație preponderent carnivoră pentru perioada antică. Numărul armelor întrebuințate la vânătoare, de către membrii comunității de pe terasa Moldovei, este redus, limitându-se la un

³⁴ G.D. Hânceanu, *Formele și decorurile fusaiolelor dacice din Moldova*, în *ArhMold*, XXXII/2009, 2010, p. 237-253.

³⁵ Gh. Bichir, *Cultura ...*, p. 48.

³⁶ V. Ursachi, *Zargidava ...*, p. 138-140, 413-416 (pl. 32-37), 417 (pl. 39/9-12; 40/2, 4-17).

³⁷ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 541-544 (fig. 62-65), 545 (fig. 66/7, 8).

³⁸ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 40, fig. 30/13.

³⁹ V. Ursachi, *Așezarea dacică de la Pâncești, com. Poienari, jud. Neamț*, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 109 (pl. XVI).

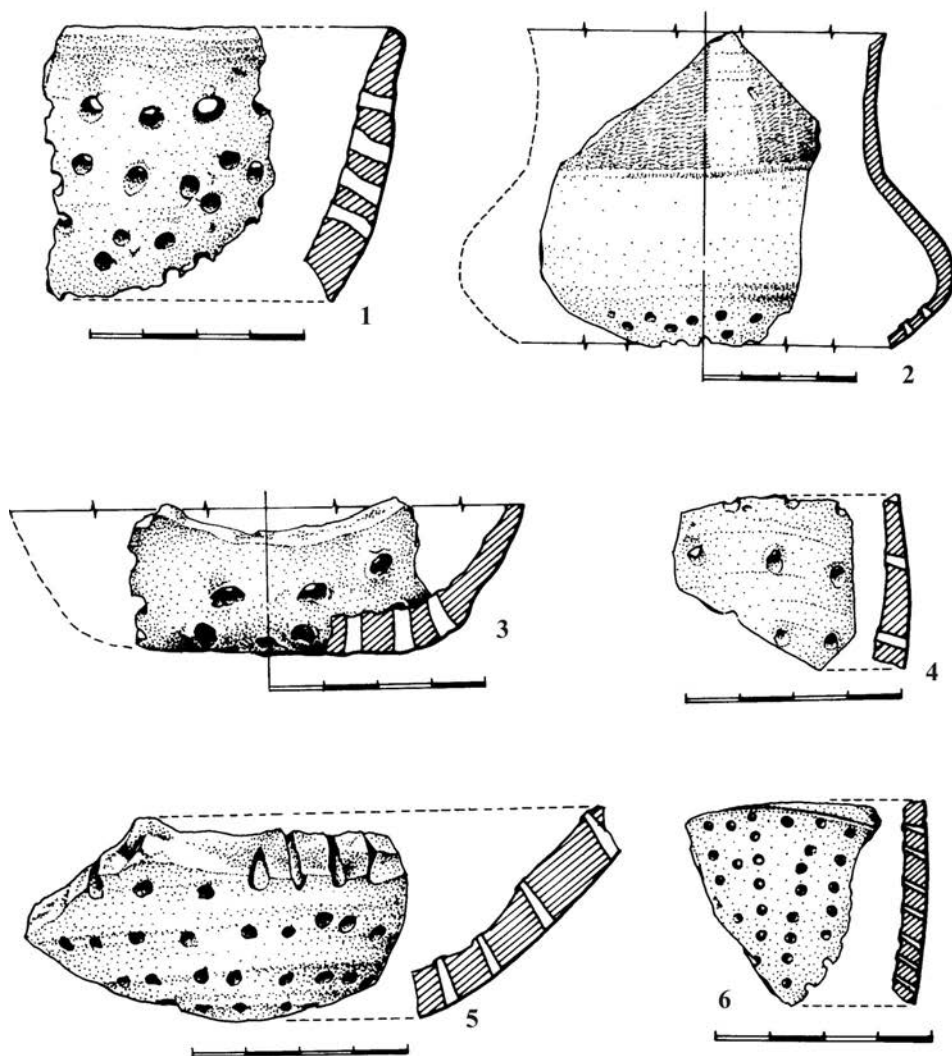
⁴⁰ Idem, *Așezarea dacilor liberi de la Rocna*, în *Studia-Bibliotheca Cumidavae*, 2007, p. 265 (pl. XVII/6).

⁴¹ Gh. Bichir, *Cultura ...*, p. 246 (pl. XXX), 247 (pl. XXXI/1-2).

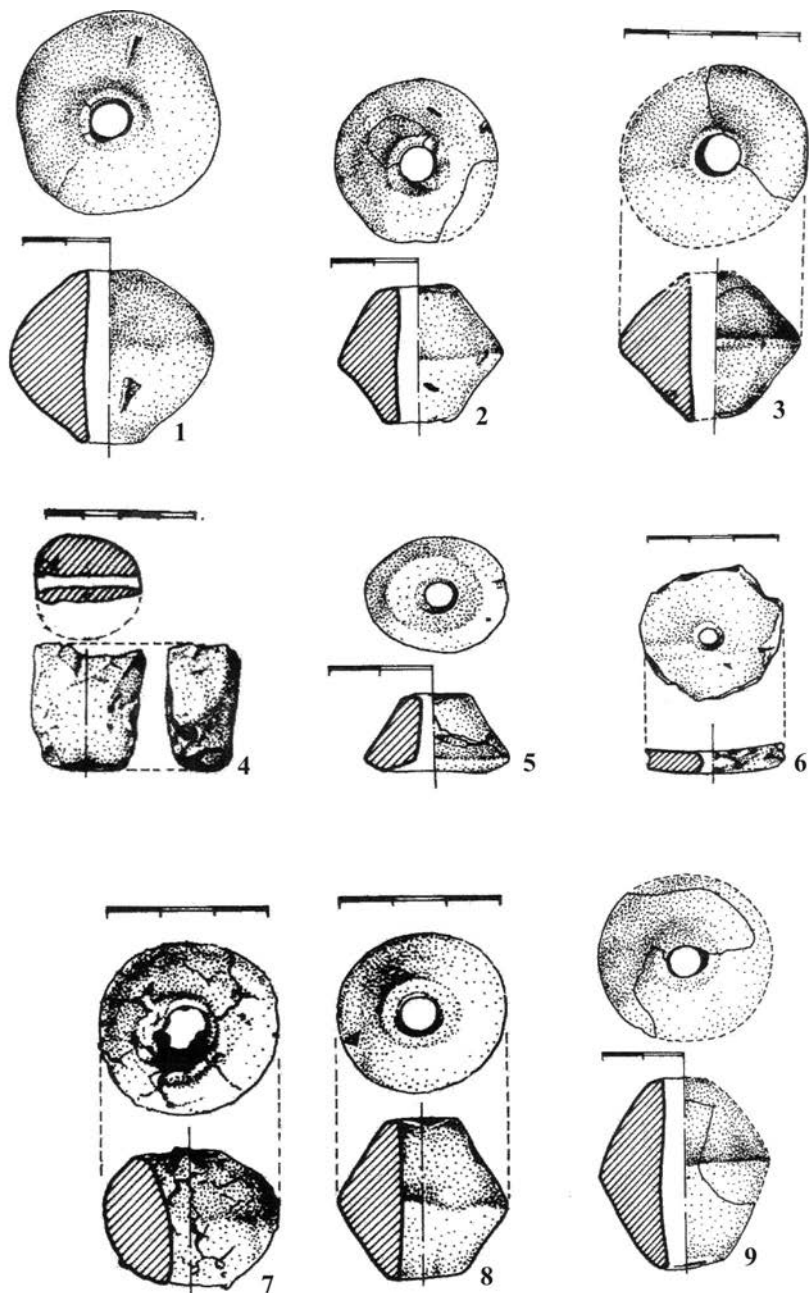
⁴² V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni – „La Siliște”, jud. Neamț*, în *MemAntiq*, XXII, 2001, p. 243 (pl. XI/1); în continuare, prescurtat *Cercetările arheologice de la Tămășeni*.

⁴³ Gh. Bichir, *Cultura ...*, p. 48.

⁴⁴ V. Ursachi, *Zargidava ...*, p. 129, 404 (pl. 13/5-8, 12, 13, 16).

Pl. V. 1-6. Strecurători fragmentare, lucrate la roată, uneori lustruite (2) și de culori diferite (1, 3, 6-cărămizii; 2-roșie; 4, 5-cenușii). Secolele II-III d.Hr.

Pl. VI. 1-5, 7-9. Fusaiole; 6. greutate de țesut. Secolele II-III d.Hr.

vârf de săgeată și câteva proiectile din piatră. Posibil, ca pe viitor, să se descopere și alte dovezi de această factură.

Vârful de săgeată din bronz⁴⁵ a fost găsit în 2005, în umplutura unei locuințe adâncite. Obiectul a fost obținut prin turnare-batere, fiind de tip „scitic”, cu trei muchii (pe care se zăresc câteva linii paralele, conform tiparului), vârful bine ascuțit și cu tub de înmănușare (pl. VII/1). Dimensiuni: 3 cm lungime și 0,5 cm diametru. Avantajul acestui tip de săgeată consta în provocarea unei răni mai mari și cu sângerare abundentă, situație în favoarea vânătorului sau în cazul luptelor pentru arcaș.

Proiectilele din piatră (pl. VII/2-5), cu forme diferite, ovale, rotunde⁴⁶, puteau fi folosite prin lansarea lor cu ajutorul unor prăștii. Analogii pentru ambele tipuri de arme întâlnim la Brad⁴⁷, Răcățau-Bacău⁴⁸, Poiana-Galați⁴⁹, Cotu-Copălău (Botoșani)⁵⁰ și în alte situri.

Practicarea vânătorii este susținută și prin numărul mare de oase, descoperit în stațiune, dintre care specificăm colți de la porci mistreți, dinți de urși, coaste de iepure, coarne de căprior și cerb. Cele mai multe fragmente osteologice provin de la porcine și cervide (pl. VIII). Așadar, consumul de carne era permanent, nelipsit din alimentație și îndestulător, pentru a elimina posibilitatea unor neînțelegeri, conflicte între membrii comunității. Nu excludem posibilitatea păstrării unor rezerve de carne afumată, pentru perioadele reci, când era mai greu de obținut.

Pe lângă carne, animalele respective erau vâdate și pentru piele ori blană, din care se confecționau haine și încălțăminte.

Din punct de vedere al vegetației, se observă dispariția, în timp, a pădurilor din preajma sitului de la Roșiori, însă pâlcurile de la nord, spre Corhana și la vest, spre Dulcești, amintesc de fostul complex arborifer antic. Tot în pădure se găseau și rădăcini de plante comestibile, fructe de pădure și diverse soiuri de ciuperci (hribi) folosite în alimentația vremii.

Pescuitul

Un alt mijloc de procurare a hranei era pescuitul, clar favorizat la Roșiori de prezența râului din apropiere. Cum era de așteptat, în inventarul stațiunii dacice s-au descoperit cârlige de pescuit din fier, situate în stratul antic, chiar în latura estică care duce spre apă. Întregi, exemplarele s-au păstrat în

⁴⁵ G.D. Hânceanu, *Cercetările arheologice din 2005* ..., p. 456-457 (pl. XX/7).

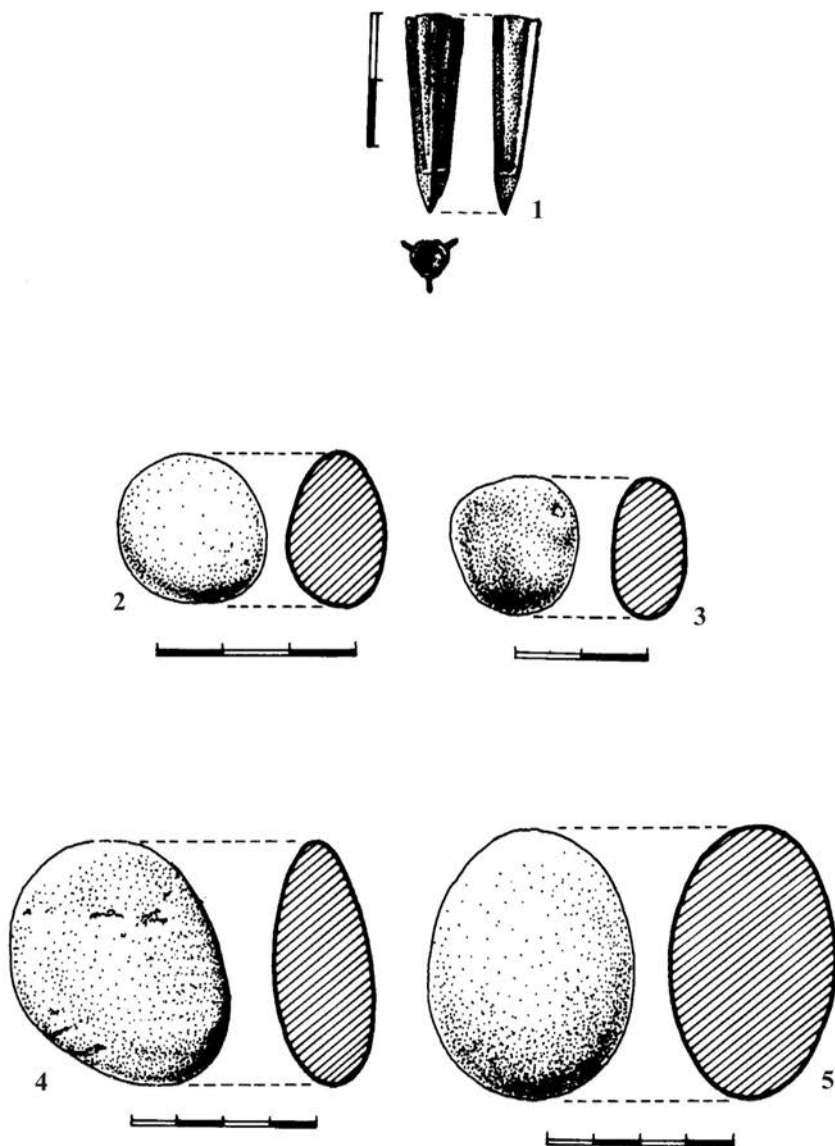
⁴⁶ *Ibidem*, p. 452 (pl. XVIII/12).

⁴⁷ V. Ursachi, *Zargidava* ..., p. 140-141, 417 (pl. 39/5), 420 (pl. 45/14).

⁴⁸ V. Căpitanu, *Principalele rezultate* ..., p. 54-55 (fig. 39/1-3, 6).

⁴⁹ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 539 (fig. 60/1, 5).

⁵⁰ O. L. Șovan, M. Ignat, *Așezarea getică fortificată de la Cotu-Copălău, jud. Botoșani, Târgoviște*, 2005, p. 95 (pl. 8/15).

Pl. VII. 1. Vârf de săgeată în trei muchii, din bronz; 2-5. proiectile din piatră

condiții bune, fiind confecționate prin turnare și batere, rotunde în secțiune, cu vârfurile ascuțite și prevăzute cu spin de oprire (pl. IX). Unul din exemplare, a cărui stare de conservare este mai bună, are capătul de prindere întors, pentru a permite înfășurarea firului (pl. IX/1). Lungimea cârligelor de 7,5 cm denotă mărimea peștilor din acea perioadă, fapt susținut și de exemplarele găsite în cetatea dacică de la Brad⁵¹, care ating până la 15 cm lungime. Pentru moment nu s-au descoperit urme de la plase de pescuit, greutăți de pescuit, harpoane, ultimele două prezente la Brad⁵² sau solzi și oase de pește (vertebre), precum la Văleni-Neamț⁵³ și Poiana-Dulcești⁵⁴, în așezări din secolele II-III. De altfel, din vertebre de pește erau făcute și fusaiole, existente în număr mic la Brad⁵⁵, deoarece erau ușoare și dădeau randament scăzut.

În privința cârligelor, similitudini pot fi observate în multe așezări dacice, din spațiul nostru, la Poiana-Galați⁵⁶, Răcățeu⁵⁷, Brad-Bacău⁵⁸, Poiana-Dulcești⁵⁹, dar și ulterior, în situri medievale timpurii, precum la Dodești⁶⁰, Izvoare-Bahna⁶¹, Davideni⁶² și Săbăoani⁶³.

La Roșiori, pe lângă cârlige s-au găsit cochilii de melci și de scoici, fapt ce implică folosirea acestora în alimentația locuitorilor. De asemenea, scoica pisată era utilizată și ca degresant pentru pasta vaselor meșterilor olari.

Olăritul

Meșteșugul olăritului nu mai era un secret pentru populația dacică din secolele II-III, roata olarului pătrunsese de mult în spațiul autohton, iar în perioada clasică (sec. I î.Hr.-I d.Hr.) deja meșterii olari locali atinseseră apogeul prin fabricarea ceramicii pictate. De asemenea, multe din vasele de factură greco-romană, precum *kantharos*-urile, *krater*ele, *kernos*-urile, cupele cu picior, platourile, amforele au fost imitate de olarii geto-daci. În consecință, pornind de

⁵¹ V. Ursachi, *Zargidava* ..., p. 294, 400 (pl. 6/1, 3-8); 402 (pl. 9/9); 508 (pl. 222/16-23).

⁵² *Ibidem*, p. 140, 417 (pl. 39/13; 40/1, 3).

⁵³ Idem, *Săpăturile arheologice* ..., p. 268.

⁵⁴ Gh. Bichir, *Cultura* ..., p. 50.

⁵⁵ V. Ursachi, *Zargidava* ..., p. 137, 412 (pl. 30/4, 5, 8).

⁵⁶ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 521 (fig. 42/26), 522 (fig. 43/1, 2, 6, 8, 21).

⁵⁷ V. Căpitanu, V. Ursachi, *O nouă cetățuie dacică* ..., p. 125 (fig. 31/2).

⁵⁸ V. Ursachi, *Zargidava* ..., p. 124, 400 (pl. 6/1-8).

⁵⁹ Gh. Bichir, *Cultura* ..., p. 50, 381 (pl. CLXV/17).

⁶⁰ D. Gh. Teodor, *op.cit.*, p. 76 (fig. 29/5); 115 (fig. 61/4).

⁶¹ I. Mitrea, *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*, BMA, IV, Piatra Neamț, 1998, p. 172 (fig. 56/10).

⁶² Idem, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, BMA, IX, Piatra-Neamț, 2001, p. 322 (fig. 62/16); 323 (fig. 63/5); 341 (fig. 80/4).

⁶³ V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică (vol. I)*, Iași, p. 97, 301 (fig. 32/17). În continuare, prescurtat *Săbăoani*...

la cele amintite, credem că în perioada secolelor II-III se acumulase deja o experiență și un standard pentru ceramica dacică. Totodată, se observă perpetuarea și menținerea principalelor tipuri de vase, deja tradiționale, precum vasul-borcan, cătuia, strachina, strecurătoarea, castronul, fructiera ș.a.

În stațiunea de la Roșiori, ca de altfel în majoritatea siturilor dacice, domină ceramica modelată la mână, din pastă grosieră, cu pietricele și scoică pisată în compoziție, de culoare gălbui-cărămizie, cărămizie sau cărămiziu-maronie. Formele mai frecvent întâlnite sunt vasul-borcan, cătuia și vasul de provizii⁶⁴ (pl. X). În privința ceramicii la roată (pl. XI), lucrată dintr-o pastă fină, tipurile reprezentative sunt mai numeroase: cana, cănița, strachina, castronul, fructiera, strecurătoarea, capacul, vasul-urnă, amforeta. Din totalul ceramicii la roată, domină ceramica cenușie, cea cărămizie fiind mai slab atestată⁶⁵. Din categoria ceramicii de import menționăm amfora romană.

Întrucât ceramica constituie materialul arheologic dominant dintr-o așezare dacică, iar analogiile sunt numeroase, vom specifica doar faptul că recipientele de la Roșiori își găsesc asemănări în majoritatea siturilor din spațiul românesc, datate cronologic în intervalul secolelor II-III.

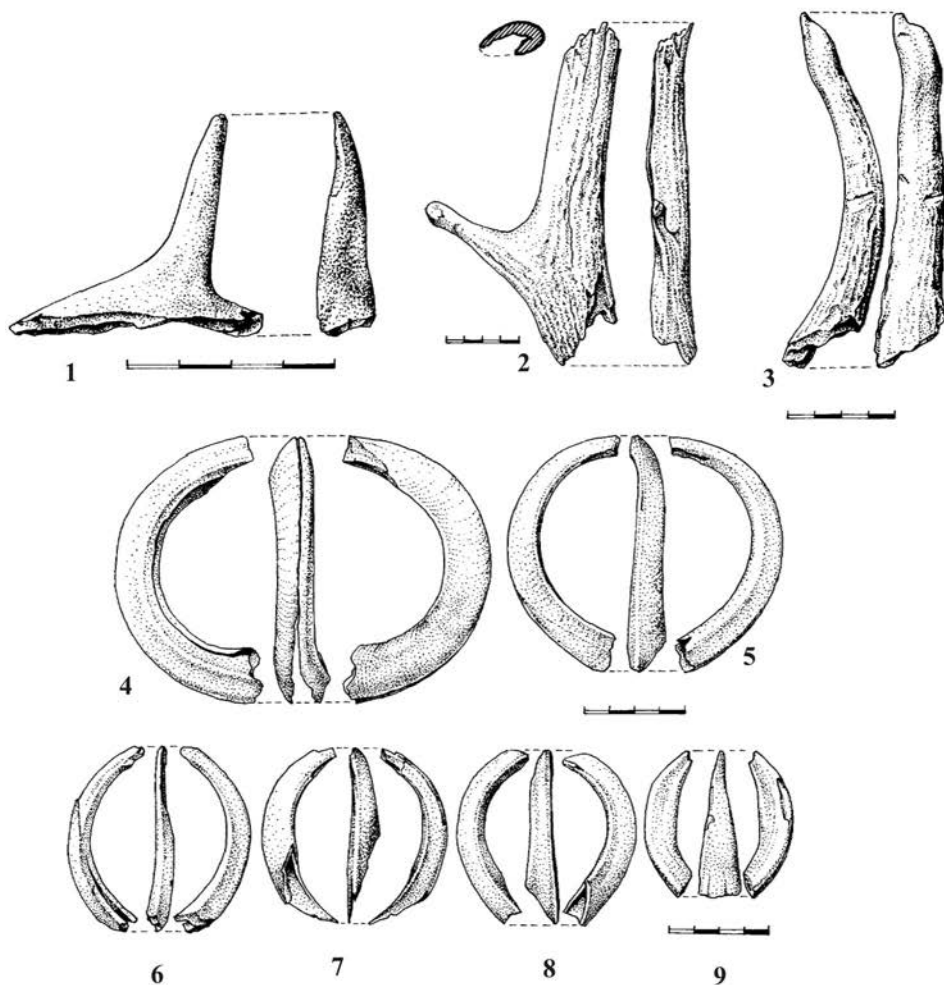
Metalurgia fierului

Prezența uneltelor metalice în așezarea dacilor liberi de la Roșiori indică existența unor ateliere specializate, de fierărie, necesare pentru fabricarea și repararea anumitor ustensile casnice, precum cuțitele (12 la număr). În lipsa unor cuptoare specializate pentru redus minereul de fier, argumentăm ideea menționată prin descoperirea unui creuzet din lut și a unor bucăți de zgură (inclusiv o lupă), ultimele cântărind circa 1,2-1,5 kg (pl. XII/3-7). Așadar, nu excludem ideea reducerii unui minereu local, bogat în fier și a prelucrării metalului rezultat, în vederea producerii de unelte agricole, meșteșugărești și cu caracter casnic.

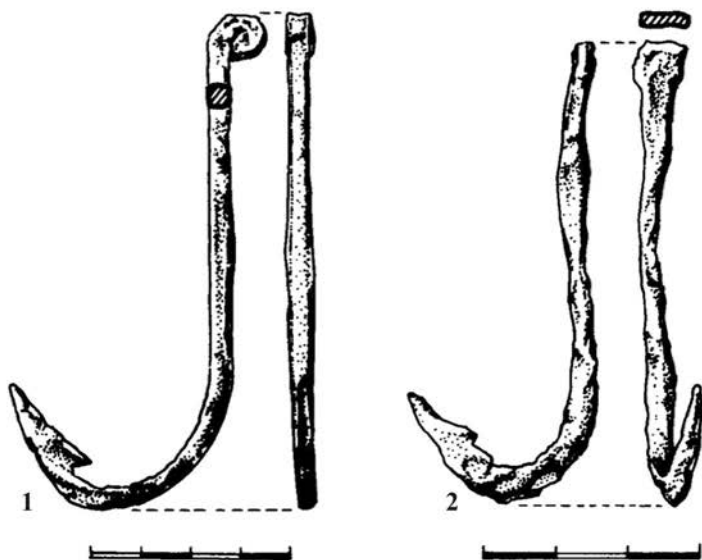
Creuzetul amintit a fost descoperit la 1-1,20 m adâncime, lângă o vatră intens înroșită, însă situată chiar pe buza terasei, fapt ce nu a permis cercetarea completă a instalației de foc. Posibil ca aceasta să fi aparținut unui cuptor special de redus minereul sau dintr-un cuptor improvizat, care să fi avut același rol. Totodată, recipientul se afla la marginea unei gropi menajere, în interiorul căreia s-au găsit fragmente de zgură (inclusiv lupa), un cuțit și un fragment de

⁶⁴ Mai multe amănunte privind formele și ornamentele ceramicii la mână pot fi obținute din articolul nostru, *Ornamentele ceramicii la mână din situl de la Roșiori-Neamț*, în *ArhMold*, XXXIII (2010), 2011 (sub tipar).

⁶⁵ Pentru mai multe date privind statistica și decorurile ceramicii la roată vezi G. D. Hânceanu, *Decorurile ceramicii la roată din așezarea dacică de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, în *AMT*, Bârlad, V, 2010, p. 76-87.

Pl. VIII. 1-3. Coarne de cerbi/căpriori; 4-9. colți de mistreți

Pl. IX. 1, 2. Cârlige de pescuit din stratul Cas. A/2006 și al Cas. B/2007.
Secolele II-III d.Hr.

fund drept, probabil de la un alt creuzet (pl. XII/2), modelat la mână, din pastă poroasă, cu aspect zgrunțuros, puternic înnegrit de la utilizări succesive și distrus în timp.

Creuzetul întreg a fost lucrat tot la mână, dintr-o pastă grosieră, cu microprundișuri în compoziție, de culoare cenușie (pl. XII/1). Întreg, vasul are un aspect zgrunțuros, cu buza, fundul și pereții drepecți, crăpați și cu urme de exfoliere datorită expunerii la temperaturi ridicate. În interior păstrează urme de înroșire, de la redus minereul din fier. Dimensiuni: H = 7 cm, Dg = 6 cm și Df = 4,8 cm. Cu certitudine, acest vas a servit la reducerea unor minereuri locale, iar ulterior, din metalul topit s-au obținut prin turnarea în tipare diverse unelte, printre care posibil și cuțite.

Creuzetele sunt des întâlnite în cetățile dacice de pe malul Siretului și nu numai, având forme mari și mici, însă cu fundul conic și cu intense urme de ardere. Totuși, exemplarul de la Roșiori este mai mare și are fundul drept, față de cele din perioada anterioară dacilor liberi. Prin caracteristicile sale se aseamănă cu două creuzete descoperite la Poiana-Dulcești (în ambele puncte, *Siliște*⁶⁶ și *Varniță*⁶⁷).

Prelucrarea lemnului

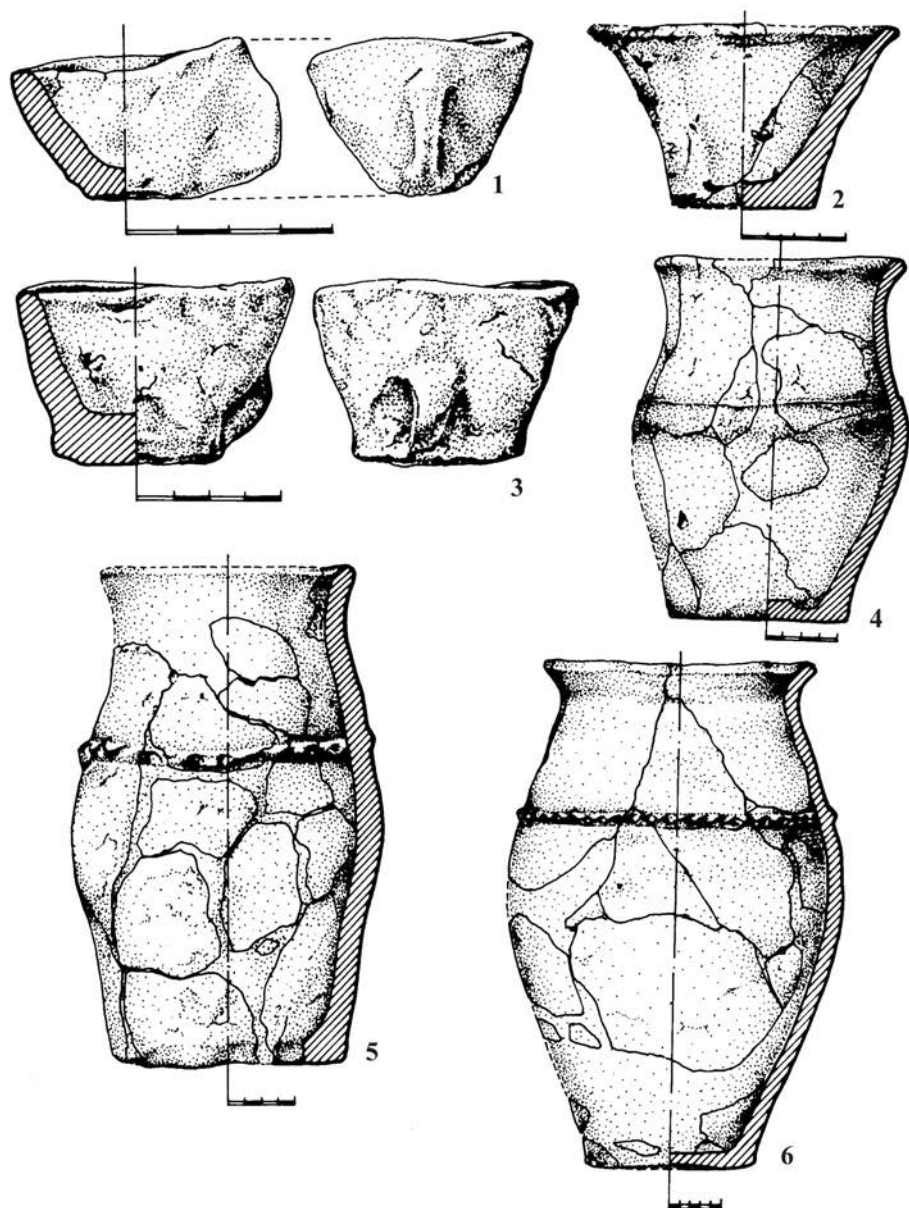
Comparativ cu așezările dacilor liberi de la Poiana-Dulcești, în situl de la Roșiori s-au găsit mai puține elemente de tâmplărie, însă chiar și așa putem să discutăm de existența unor meșteri pricepuți în prelucrarea lemnului. Obiectele descoperite la Roșiori indică preocuparea pentru ridicarea de locuințe, al căror schelet era din lemn și pentru care aveau nevoie de unelte și alte accesorii utile unei astfel de activități. În acest scop, credem că au servit dălțița și cuiele descoperite în stratul SVIII și în inventarul L.1 sau a Gr.2 din Cas.B, cercetate în 2007. Nu excludem existența unor topoare, barde, ciocane și sfredele în inventarul acestui sit, fără de care acest meșteșug nu se putea desfășura, dar cercetarea stațiunii este neterminată. Până la descoperirea de noi unelte, ne îndreptăm atenția asupra caracteristicilor dălțiței din fier.

Exemplarul aparține tipului I, conform tipologiei formulate în literatura de specialitate⁶⁸ și are corpul plin, de formă triunghiulară, muchiile fațetate, cu partea superioară (dreptunghiulară în secțiune) ușor lătită, datorită întrebuințării, iar vârful este ascuțit treptat. Întreagă, unealta este ușor arcuită din fabricație și are vârful tocit, uzat (pl. XII/8). Conform dimensiunilor (L = 6 cm, l = 0,6 cm), piesa este mică și a fost descoperită la 0,60 m adâncime, într-o groapă menajeră.

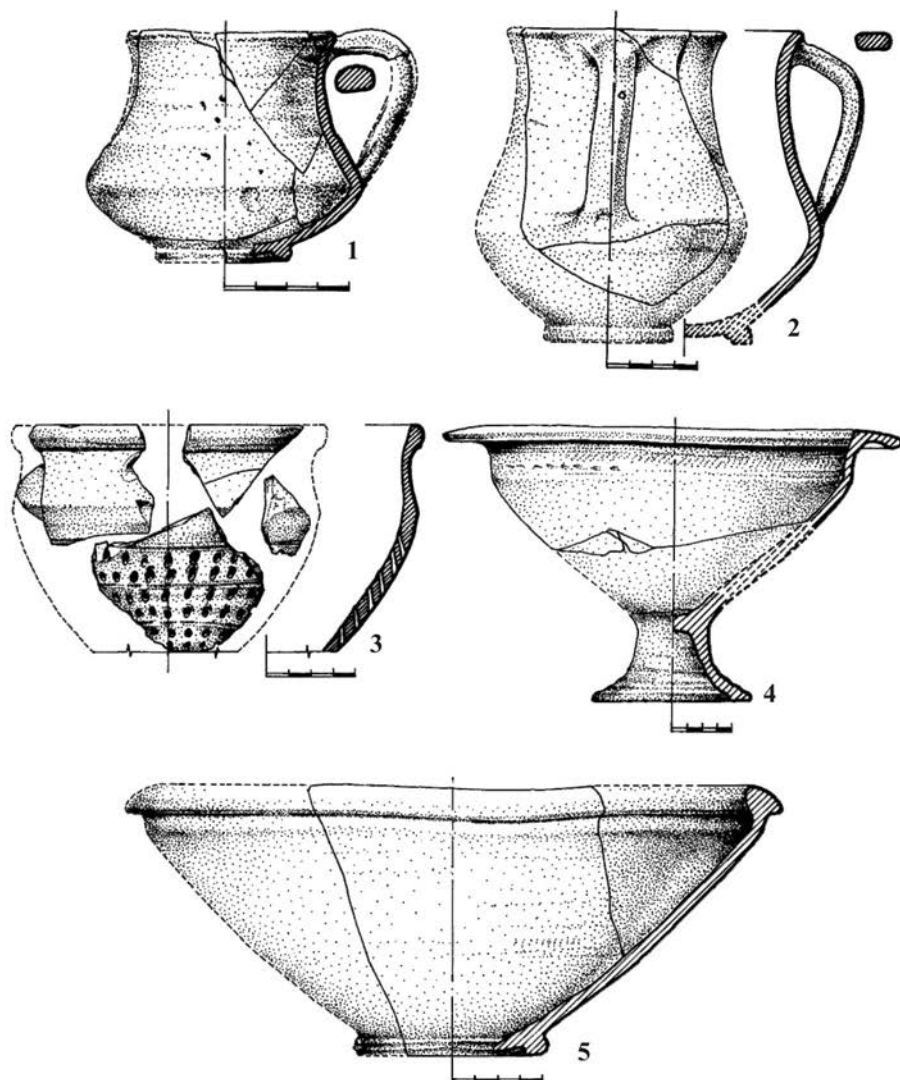
⁶⁶ Gh. Bichir, *Cultura ...*, p. 51, 254 (pl. XXXVIII/7). Creuzetul din punctul *Siliște*, de la Poiana-Dulcești se diferențiază de cel găsit la Roșiori prin gura triunghiulară.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 377 (pl. CLXI/6). Exemplarul întreg de la Roșiori este aproape identic cu cel din punctul *Varniță*, de la Poiana-Dulcești (ambele având gura rotundă).

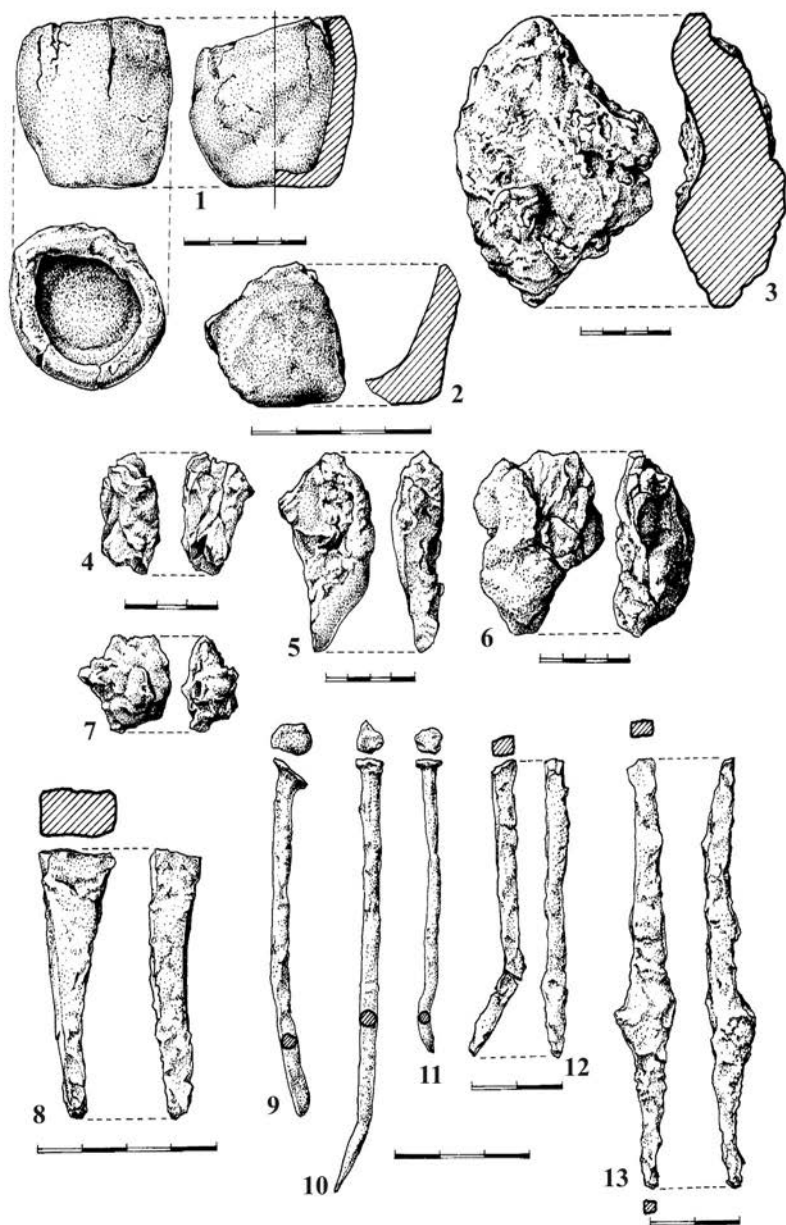
⁶⁸ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj Napoca, 1979, p. 89-90.

Pl. X. Ceramică la mână: 1-3. cești dacice; 4, 5. vase borcan; 6. vas de provizii.
Secolele II-III d.Hr.

Pl. XI. Ceramică la roată: 1, căniță; 2, cană; 3, strecurătoare; 4, fructieră; 5, castron.
Secolele II-III d.Hr.

Pl. XII. 1, 2. Creuzete din lut; 3, 4, 6, 7. zgură din fier; 5. lupă din fier; 8. dălțiță din fier; 9-12. cuie din fier; 13. braț de balanță din fier. Secolele II-III d.Hr.

Cele patru cuie de fier (pl. XII/9-12) sunt rotunde sau dreptunghiulare în secțiune, îndoite de la folosire, dar păstrează țința circulară și vârful ascuțit (excepție unul din exemplare, care este fragmentar). Lungimea lor variază între 6,5 și 9,5 cm, iar grosimea între 0,3 și 0,5 cm. Puteau fi întrebuințate la prinderea bucăților subțiri de lemn la acoperiș sau chiar la legătura dintre acoperiș și scheletul din lemn, fapt explicat prin lungimea lor.

Similitudini în ceea ce privește dăltița și cuiele întâlnim atât în cele trei *davae* de pe Siret, cât și în unele stațiuni, specifice secolelor II-III, de la Tămășeni⁶⁹, Săbăoani-Neamț⁷⁰ și Moinești-Bacău⁷¹.

Prelucrarea osului

Un meșteșug secundar pentru locuitorii așezării de la Roșiori, dar care trebuie amintit în contextul ocupațiilor din zona râului Moldova, este și cel al prelucrării oaselor. Cunoscut încă din preistorie, când oasele erau prelucrate rudimentar, în scopul obținerii unor unelte și podoabe, uneori decorate, acest meșteșug s-a perpetuat fiind atent realizat în perioada antichității. Întrucât osul reprezenta o materie primă extrem de fragilă și migălos de prelucrat, trebuia acordată multă atenție, răbdare și unelte fine de lucru. Oasele trebuiau fierte, tăiate, perforate, în cazul podoabelor și prinse cu nituri pentru unelte.

În lipsa unor astfel de unelte din fier (fierăstrău, foarfec, bardiță, burghiu, ac etc.), de mici dimensiuni, care permiteau tăierea, perforarea, prinderea și ornamentarea obiectelor respective, credem în prezența acestui meșteșug la Roșiori pe baza oaselor în curs de prelucrare, găsite în inventarul sitului. Există femure sau coarne de bovidee și căprior/cerb, cu urme de tăiere ori perforare (planșele XIII-XIV), probabil rebuturi ori aflate în plin proces de prelucrare, care din diverse motive nu s-a finalizat. De asemenea, trebuie reamintite și câteva unelte din os, specificate în capitoul dedicat agriculturii, cum ar fi străpungătorul, plantatorul, secera, la care putem adăuga și o patină de os, cu clare urme de lustruire (pl. XIV/5).

Astfel de resturi osteologice, cu intense semne de tăiere, din care s-au făcut mânere de cuțite, fluier, ace, străpungătoare, patine sunt prezente în majoritatea siturilor dacice de pe teritoriul românesc.

Interesant de remarcat că această ocupație s-a menținut și ulterior, în perioada romană târzie și în evul mediu. Probabil, apogeul meșteșugului amintit a fost atins în timpul culturii Sântana de Mureș, când întâlnim o gamă variată de obiecte din os (piepteni, brățări, mărgelile, pandantive, inele, cataramă, fusaiole,

⁶⁹ V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, p. 251 (pl. XVII/17).

⁷⁰ Idem, *Săbăoani ...*, p. 98 (fig. 101/5).

⁷¹ V. Căpitanu, V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Moinești*, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, p. 59, fig. 11/1, 2.

plăsele, ace, fluieri), aduse de populațiile migratoare sau uneori confecționate local, în ateliere specializate, cum este cazul așezărilor de la Bârlad-*Valea Seacă*⁷² și Mihălășeni-Botoșani⁷³.

Comerțul

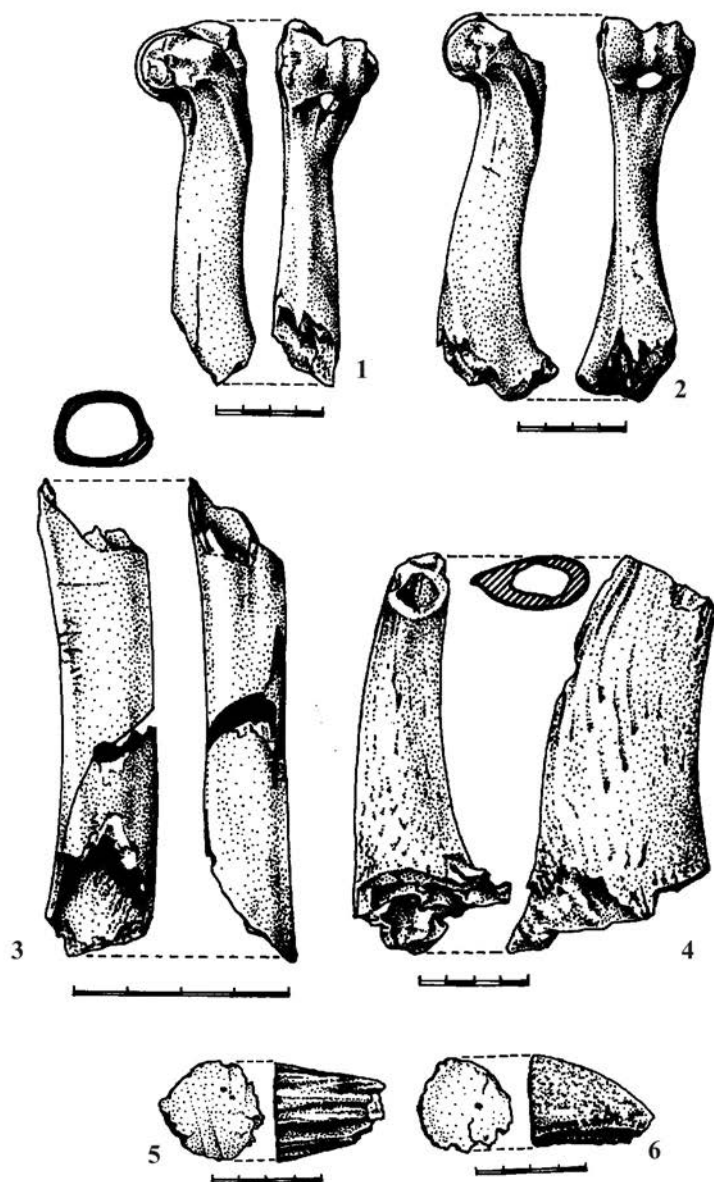
O altă activitate a dacilor ar putea fi considerată și cea legată de schimburile comerciale de produse, bazate pe troc sau pe principiul marfă-bani. Probabil, triburile dacice practicau un comerț în paralel, unul pe plan intern, cu alte triburi locale și altul pe plan extern, cu negustorii străini, greci și romani, care ajungeau în teritoriul fostei Dacii. Existența coloniilor grecești în zona Dobrogei și incursiunile romane au condus la apropieri și implicit la nevoia unor schimburi între autohtoni și noii veniți. Posibil ca în primele două-trei secole ale primului mileniu creștin să se fi accentuat aceste legături, iar comerțul extern să fi preluat locul primordial în cadrul relațiilor economice. De altfel, dovezile arheologice confirmă existența numeroaselor contacte cu lumea greco-romană, prin intermediul produselor specifice zonelor respective. În consecință, nici comunitatea dacică de la Roșiori nu putea face excepție din acest circuit, fapt argumentat și susținut în principal de recipientele romane pentru ulei, măslina ori vin, iar în plan secund de existența unor măturii diverse: un denar imperial, un braț de balanță și un sâmbure de curmal.

Amforele erau recipientele folosite la depozitarea și transportarea pe mare a măslinelor, uleiului de măslina și a vinului. De obicei, gura acestor vase era înfundată cu dopuri, precum cele din situl de la Brad-Bacău⁷⁴. Cu prilejul săpăturilor din 2006-2007, de la Roșiori, s-a găsit un exemplar întreg și fragmente de la alte amfore (buzi, gâturi, torți, funduri), modelate la roată, fie dintr-o pastă fină, mai puțin nisipoasă și fără pigmentație, de culoare gălbui-cărămizie, cărămizie sau roșie (reduse numeric), ori având un aspect mai zgrunțuros, cu pigmentații negre în compoziție, de culoare albicioasă (importante cantitativ). Dintre fragmente, cele mai multe sunt torțile, cu nervură mediană sau canelură largă, dispusă în același sens, urmate de buzele îngroșate (sub forma unui colac) și fundurile tronconice, ascuțite, terminate cu inele pline sau scobite. Important este vasul întreg, fusiform, cu două torți, prinse de gâtul cilindric înalt și de umăr, iar fundul este scobit. Nu prezintă semne, pictate ori inscripționate. Obiectul a fost descoperit în 2006, într-o groapă de provizii (Gr. 1) dintr-o locuință adâncită (L. 1), însă a fost necesar să fie ușor restaurat,

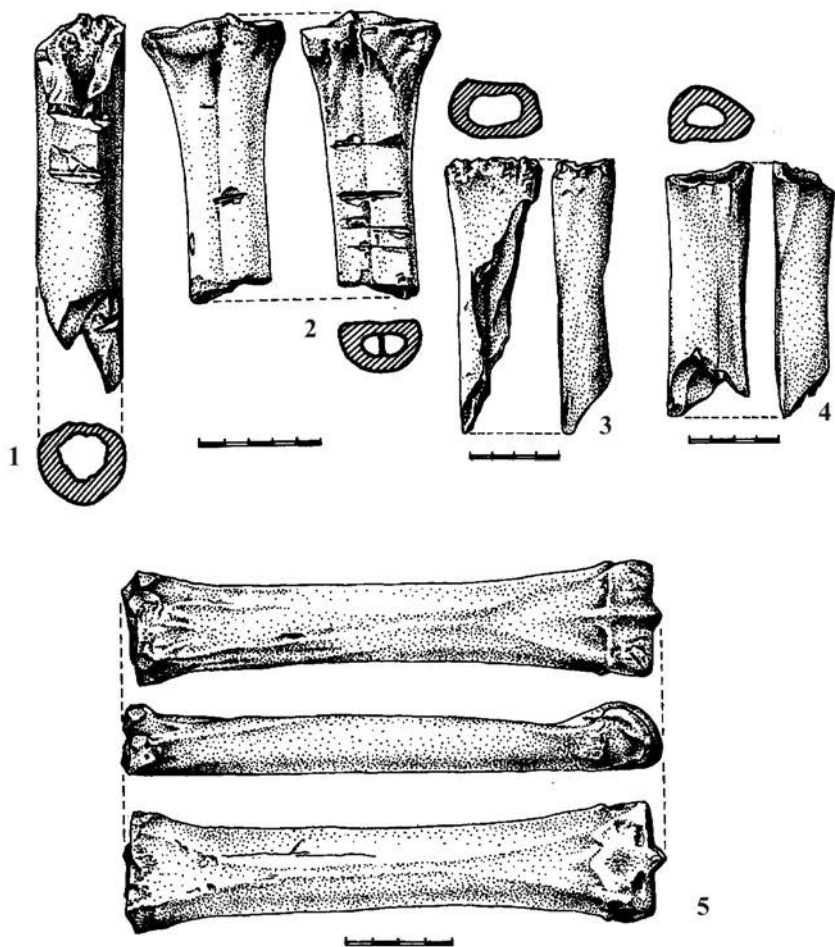
⁷² V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad – Valea Seacă (sfârșitul sec. al III-lea – a doua jumătate a sec. al V-lea)*, București, 2004, p. 167-171.

⁷³ O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (județul Botoșani)*, Târgoviște, 2005, p. 203-216.

⁷⁴ V. Ursachi, *Zargidava ...*, p. 418 (pl. 42/17, 22-25), 517 (pl. 240/15-19).

Pl. XIII. 1-6. Oase/coarne cu urme de prelucrare

Pl. XIV. 1-5. Oase cu urme de prelucrare

deoarece fiind răsturnat pe-o parte, presiunea pământului l-a spart (pl. XV/1, 3). Cu siguranță acest exemplar a fost cumpărat, iar în interior avea ulei de măsline și nu vin, care era obținut local de către daci, fapt susținut de prezența unor semințe din boabe de struguri, găsite la Brad⁷⁵, fapt ce implică menținerea viței de vie (*vitis vinifera*) ca prioritate pentru viticultorii autohtoni.

Potrivit caracteristicilor, majoritatea fragmentelor de amfore (pl. XVI/3-5), inclusiv exemplarul întreg (pl. XVI/2) aparțin tipului a1, varianta târzie, specifică celei de-a doua jumătăți a secolului II și îndeosebi secolului III⁷⁶. Acest tip este foarte răspândit și în afara spațiului Moldovei, în Muntenia (Militari-Mătăsaru⁷⁷, Bucov⁷⁸) Dobrogea (în fosta Moesia Inferior, la Histria⁷⁹, Dinogetia⁸⁰) și în stepele nord-pontice, până la Ker-ci-Ucraina (fostul polis grecesc *Pantikapaion*, din extremitatea răsăriteană a Crimeei), inclusiv în orașele grecești de pe țărmul Mării Negre (*Mirmekion*, *Pantikapaion*, *Phanagoria*, *Tanais*)⁸¹. Totuși, tipul respectiv nu este atestat în așezările Daciei romane, fapt confirmat prin diferența de pastă și pigmentație observată la recipientele descoperite în zona menționată, dar care păstrează forma respectivă⁸².

Amfore șampilate sau neșampilate s-au identificat în inventarele orașelor din nordul Mării Negre, dintre care cel mai apropiat este *Tyras-ul*, o posibilă locație de proveniență a lor pentru spațiul dacic, din perioada secolelor II-III⁸³. Cât privește transportul mărfurilor respective, pe distanțe relativ mari, prin intermediul corăbiilor ce puteau pătrunde pe râurile navigabile, un exemplu ne oferă cazul celor două depozite de la Vetrișoiaia-Vaslui⁸⁴ și Holboca-Iași⁸⁵, așezări situate în apropierea bazinului hidrografic al Prutului (râu navigabil la acea vreme). În acest caz, poate fi acceptată și ideea practicării unor schimburi comerciale intense de către membrii comunității dacice de la Roșiori, împreună cu cei stabiliți la doar 2 km distanță, la Poiana-Dulcești, pe de-o parte și orașele din nordul Mării Negre, pe de altă parte, întrucât râul Moldova asigură legătura finală dintre cele două locații amintite, fără a mai lua în calcul și rolul de intermediar al Siretului.

⁷⁵ Idem, *Cele mai vechi dovezi ...*, p. 162.

⁷⁶ Gh. Bichir, *Cultura.....*, p. 90-91.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 90.

⁷⁸ Idem, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, 5, p. 143, pl. 3/1.

⁷⁹ P. Alexandrescu, *Histria*, II, București, 1966, p. 197-200, 531 (pl. 99/XXX/6-8).

⁸⁰ Gh. Ștefan et alii, *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 254-268.

⁸¹ Gh. Bichir, *Cultura.....*, p. 90.

⁸² *Ibidem*.

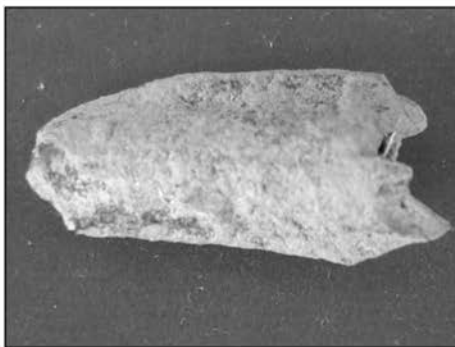
⁸³ *Ibidem*, p. 92.

⁸⁴ Ș. Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 345-350.

⁸⁵ *Ibidem*.

1

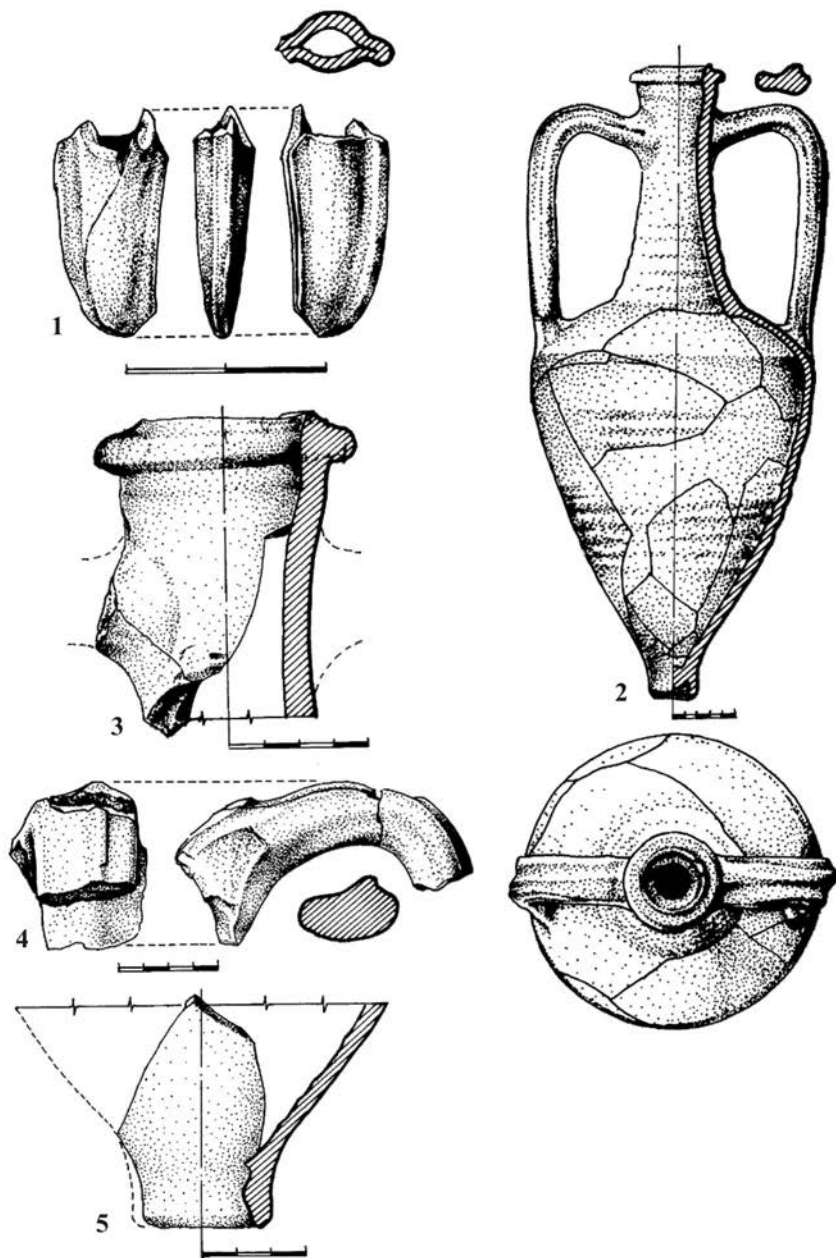

2

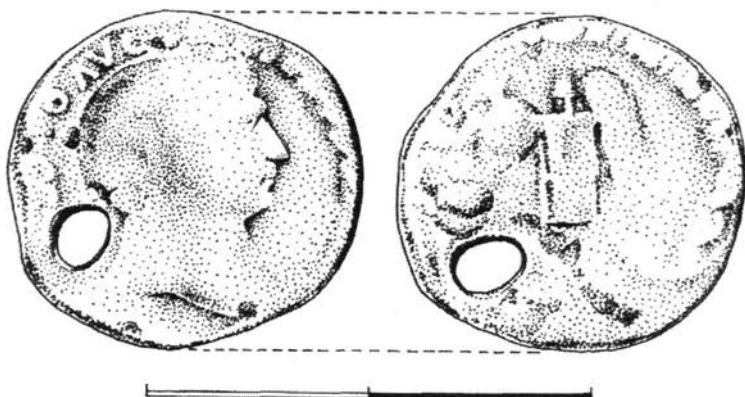
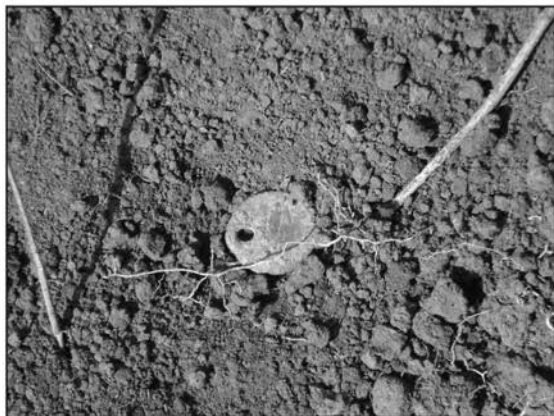

3

Pl. XV. 1. Amforă romană *in situ*; 2. sâmbure de curmal; 3. amforă romană restaurată

Pl. XVI. 1. Sâmbure de curmal; 2. amforă romană; 3-5. fragmente de amfore romane. Secolele II-III d.Hr.

Pl. XVII. Denar imperial roman, din argint, emis de împăratul Traian (sec. II d.Hr.), descoperit în stratul SVII/2006 (fotografie *in situ*, foto avers/revers și desen)

Pe lângă cunoscutul troc (schimbul de mărfuri) se pare că era uzitată și modalitatea actuală a plătirii produselor cu monede. Chiar dacă la Roșiori nu s-a descoperit un tezaur monetar, totuși denarul găsit poate fi un argument al prezenței banilor în cadrul comunității și implicit al posibilității achiziționării de mărfuri. Totodată, la Poiana-Dulcești⁸⁶ s-au găsit mai multe emisiuni și un tezaur monetar, fapt ce ne îndreptățește să credem în existența unui comerț organizat și fructuos de ambele părți, practicat în câteva puncte de desfacere situate pe malul râului Moldova.

Moneda romană găsită în 2006, în stratul de cultură, este din argint și a fost emisă la Roma, între anii 103-111, în timpul domniei împăratului Traian (pl. XVII). Păstrată în stare bună, piesa a putut fi determinată (RIC, vol II, p.254, nr.147)⁸⁷, având următoarea legendă: pe avers IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P, *Capul laureat al împăratului spre dreapta, drapat*; iar pe revers COS V P P SPQR OPTIMO PRINC, *Trofeu de arme, două scuturi, unul rotund și altul oval; la bază, două săbii, două sulite și două scuturi*.

Dimensiunile monedei: 17 x 19 mm, iar greutatea de 2,43 g, înainte de curățare, iar ulterior de 2,35g. De regulă, greutatea acestor emisiuni monetare varia între 2,97 – 3,35g, însă acest denar are o greutate mult scăzută sub limită, chiar înainte de curățare, situație ce se poate explica (în afară de cantitatea pierdută în urma perforării) printr-o circulație îndelungată. În sprijinul ultimei idei, putem remarca uzura și implicit îngustimea monedei. Mai târziu, când a devenit ilizibil și totodată scos din circulație, denarul a fost transformat într-un obiect de podoabă (medalion).

Încă din antichitate, în schimbul banilor se obțineau diferite produse, care nu se întâlneau în spațiul dacic. Astfel, prin aceeași modalitate, credem că au ajuns în posesia unei familii de la Roșiori și câteva fructe exotice, din care s-a păstrat doar un sâmbure de curmal⁸⁸, descoperit în 2007, într-o locuință de suprafață (L1), în preajma vetrei de foc (pl. XV/2). Arbore din familia palmierilor, curmalul (*phoenix dactylifera*), al cărui fruct (numit curmală) este o drupă maro, de regulă alungită, care putea proveni din Africa de Nord, zonă aflată la acea vreme sub stăpânire romană, iar prin intermediul negustorilor să ajungă în Dacia. Deși comestibil în stare naturală, din fruct se putea obține și oțet, sirop sau alcool. Mai rar, era întrebuințat ca hrană pentru vite, însă nu este

⁸⁶ V. M. Bârliba, *Descoperiri de monede antice și bizantine*, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 426; Idem, *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II-IV)*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 319; Idem, *Descoperiri de monede antice și bizantine (III)*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 585, 587.

⁸⁷ Moneda a fost determinată prin amabilitatea colegului Lucian Munteanu, asistent-cercetător la Institutul de Arheologie Iași. Pentru eforturile sale îi aducem mulțumirile noastre.

⁸⁸ Determinarea sâmburelui de curmal se datorează dr. F. Monah, de la Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, din cadrul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra Neamț. Mulțumim pentru colaborare și înțelegere.

cazul pentru situl de la Roșiori, datorită rarității sale. De altfel, această descoperire (pl. XVI/1) este un unicat pentru așezările dacilor liberi.

Astăzi, pe lângă toate atributele menționate, acest arbore este cultivat ca ornament pe malurile mediteraneene ale Europei, iar în India, dintr-o specie înrudită (*phoenix sylvestris*), din sevă se extrage zahăr. Din punct de vedere religios, frunzele de curmal sunt folosite la Sărbătoarea Floriilor (la creștini) și la Sărbătoarea Tabernacolelor (la evrei).

Un alt argument al relațiilor comerciale interne sau externe poate fi considerat și brațul de balanță din fier, descoperit în stratul SVIII din 2007 (pl. XII/13). Fragmentar și în stare slabă de conservare, acesta făcea parte din sistemul unei balanțe, al cărei scop era cântărirea diferitelor produse, inclusiv mărfuri comerciale. Rupt la ambele capete, brațul are la mijloc un mont din care plecau barele balanței. Uzat și rupt, în urma folosinței, obiectul a fost aruncat.

Toate elementele menționate indică o intensă activitate comercială pentru membrii comunității dacice de pe malul Moldovei și implicit legături strânse cu triburile locale, dar și cu negustorii străini, de origine greacă și romană.

X

Dovezile arheologice apărute în urma săpăturilor din anii 2004-2007 indică, din punct de vedere etnic, o populație autohtonă, care s-a folosit de obiectele amintite⁸⁹, cu scopul îndeplinirii trebuilor zilnice. Comunitatea dacică, din secolele II-III d.Hr., de pe terasa superioară a râului Moldova, s-a preocupat de activitățile prioritare perioadei și a fost în contact cu lumea romană.

Pe baza argumentelor de factură arheologică și a factorilor geografici (cadru natural, climă, sol etc.) s-au identificat ocupațiile locuitorilor din această așezare dacică, care erau *agricultura*, *meșteșugurile* și *comerțul*. În funcție de importanța lor, le putem împărți în activități principale (de bază) și secundare (de ocazie). În prima categorie intră agricultura și meșteșugurile, iar în cea de-a doua se încadrează comerțul, local sau extern. Totodată, trebuie să remarcăm, conform uneltelor și muncii respective, că unele activități erau specifice femeilor, câteva fiind ocupații casnice, iar altele caracteristice bărbaților, unde era necesar un efort fizic suplimentar. Femeile se ocupau de plantarea, recoltarea și măcinarea semințelor de cereale, creșterea animalelor, muls și strecurat lapte, prepararea hranei, tors, țesut, cusut, împletit. Bărbații aveau în vedere să îndeplinească treburi precum arat, semănat, recoltat, creșterea animalelor, vânătoarea, prelucrarea blănurilor, a lemnului (inclusiv construirea de locuințe), osului, meșteșugul fierului, pescuit, olărit și comerț. Observăm că

⁸⁹ Respectiv piese au fost desenate cu mare precizie de către desenatorul Muzeului de Istorie Roman, ing. Dan Spătaru. Pentru atenția și modul deosebit de redare îi aducem sincere mulțumiri.

o parte din activități erau comune (creșterea animalelor, semănatul și recoltarea producției cerealiere), așa cum există și astăzi, însă erau și bine delimitate.

Totodată, credem că cercetarea incompletă a sitului amintit explică și lipsa anumitor unelte (brăzdare și cuțite de plug, seceri din fier, râșnițe, andrele de împletit, tuburi și ace de cusut, greutatea de la plase de pescuit, unelte meșteșugărești ș.a.), prezente în alte așezări contemporane. Totuși, cele descoperite au fost oarecum suficiente pentru a permite creionarea unei situații de ansamblu asupra ocupațiilor vremii. Pentru o mai bună claritate privind prezența sau lipsa obiectelor/uneltelor din stațiunea de la Roșiori, propunem următorul tabel:

Ocupații	Dovezi arheologice privind ocupațiile locuitorilor de la Roșiori – Neamț
<i>Agricultura</i>	<ul style="list-style-type: none"> - semințe carbonizate de la grâu, secară și orz - plantatoare os (2) - seceră os (1)
<i>Creșterea animalelor – după cantitatea de oase avem următoarea listă de animale:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - boi - porci - cai - oi - capre - pe lângă resturile osteologice de bovine, porcine, cabaline și ovicaprine, menționăm strecurătorile (6)
<i>Tors. Țesut</i>	<ul style="list-style-type: none"> - fusaiole (8) - greutate război de țesut (1)
<i>Vânătoare – după numărul de oase dispunem de o listă de animale:</i>	<ul style="list-style-type: none"> - porci mistreți - cerbul/căpriorul - iepurele - ursul - în afară de resturile osteologice de la animalele sălbatice amintite mai adăugăm proiectile din piatră (4) și un vârf de săgeată
<i>Pescuit</i>	<ul style="list-style-type: none"> - cârlige din fier (2)
<i>Olărit</i>	<ul style="list-style-type: none"> - ceramica la mână (domină prin numărul foarte mare de vase) - ceramica la roată (cantitativ ceramica cenușie o depășește pe cea cărămizie/roșie)
<i>Metalurgia fierului</i>	<ul style="list-style-type: none"> - cuțite (12) - creuzete lut (2) - o lupă și bucăți de zgură din fier
<i>Prelucrarea lemnului</i>	<ul style="list-style-type: none"> - dălțiță fier (1) - cuie fier (4)
<i>Prelucrarea osului</i>	<ul style="list-style-type: none"> - oase cu urme de prelucrare și unelte din os, deja menționate - patină (1)
<i>Comerț</i>	<ul style="list-style-type: none"> - fragmente de amfore romane și o amforă întreagă - monedă romană (1) - balanță (1) - sâmbure de curmal (1).

OCCUPATIONS DES HABITANTS DE L'ÉTABLISSEMENT DACE DE ROȘIORI – DULCEȘTI (DÉPARTEMENT DE NEAMȚ)

Résumé

Les recherches archéologiques des années 2004 – 2007 ont conduit à la découverte de certains objets qui nous ont permis de reconstituer les occupations des habitants de l'établissement dace de Roșiori – Dulcești. Les conditions géographiques favorables (terre arable, pâturages, forêts, eaux) ont favorisé des occupations telles que l'agriculture, l'élevage des animaux, la chasse, la pêche. Les fouilles archéologiques ont confirmé la pratique de ces activités auxquelles on peut ajouter d'autres – le filage, le tissage, la poterie, le façonnage du bois, de l'os et la métallurgie du fer. On peut aussi remarquer le fait que les membres de la communauté de la terrasse supérieure de Moldova ont déroulé des activités d'échange avec d'autres tribus daces – par exemple celles de Dulcești, les points *Siliște* et *Varnița* situés justement à 2- 3 km distance, mais aussi avec les marchands étrangers, grecs ou romains.

Les découvertes archéologiques représentent des arguments forts, qui témoignent des occupations de ces habitants: semences carbonisées, plantoirs et une faucille (agriculture); des os d'animaux domestiques et des passoirs (l'élevage); fusaïoles et un poids en argile (le filage et le tissage); pointe de flèche, projectiles en pierre et cornes d'animaux sauvages (la chasse); des hameçons (la pêche); céramique travaillée à la main et à la roue du potier (la poterie); des creusets en argile et mâchefer (la métallurgie du fer); bédane et des clous (le façonnage du bois); des os avec des marques de façonnage (le façonnage de l'os); des amphores et des monnaies romaines, noyau de dattier et un bras de balance (le commerce).

Toutes les occupations susmentionnées dénotent une activité quotidienne fébrile des gens de la communauté dace de Roșiori – Neamț et implicitement la préoccupation d'assurer l'existence en évitant les conflits intérieurs. Les relations commerciales, intérieures et extérieures ont conduit à une économie solide et ont maintenu une bonne relation avec les tribus voisines et avec les marchands du monde Greco – romain.

LISTE DES PLANCHES

Pl. I. Tasse avec des semences carbonisées – Cas. I/III – Gr.1/2005.

Pl. II. Tasse avec des semences carbonisées – Cas. B – Gr. 2/2007.

Pl. III. Outils en os. 1. plantoir, 2. faucille, 3. plantoir fragmentaire. II-III siècle ap. J. C.

Pl. IV. 1-4 Cornes de bovidés, 5-7 dents de cheval.

Pl. V. 1-6 Passoirs fragmentaires travaillées à la roue, parfois polies (2) avec des couleurs différentes (1, 3, 6 – rougeâtres, 2 – rouge, 4, 5 – grises). II-III siècle ap. J. C.

Pl. VI. 1-5, 7-9 Fusaïoles, 6 poids pour tissage. II-III siècle ap. J. C.

- Pl. VII.** 1. Pointe de flèche avec trois arêtes en bronze, 2-5 projectiles en pierre.
- Pl. VIII.** 1-3. Bois de cerf, 4-9 défenses du sanglier.
- Pl. IX.** 1-2. Hameçons provenant de la couche de la Cas. A/2006 et de la Cas. B/2007 (photographie et dessin). II-III siècle ap. J. C.
- Pl. X.** Céramique travaillée à main. 1-3. tasses daces, 4-5. vases sac, 6. vase de provisions. II-III siècle ap. J. C.
- Pl. XI.** Céramique travaillée à la roue. 1 petite tasse, 2. tasse, 3. passoire, 4. vase à fruits, 5. écuelle. II-III siècle ap. J. C.
- Pl. XII.** 1-2. Creusets en argile, 3-4, 6-7. mâchefer, 5. loupe de fer, 8 bédane en fer, 9-12 clous en fer, 13 bras de balance en fer. II-III siècle ap. J. C.
- Pl. XIII.** 1-6. Os/cornes avec des traces de façonnage.
- Pl. XIV.** 1-5. Os avec des traces de façonnage.
- Pl. XV.** 1. Amphore romaine *in situ*, 2. noyau de dattier, 3-5. amphore romaine restauré.
- Pl. XVI.** 1. Noyau de dattier, 2. amphore romaine, 3-5. fragments provenant d'amphores romaines. II-III siècle ap. J. C.
- Pl. XVII.** Denier impérial romain en argent de l'époque de Trajan (II siècle ap. J. C.) découvert dans la couche S VII/2006 (photographie in situ, photographie avers/revers et dessin).

DESPRE ACTIVITATEA CONSTRUCTIVĂ DESFĂȘURATĂ DE ALEXANDRU CEL BUN ÎN CUPRINSUL AȘEZĂMÂNTULUI DE LA NEAMȚ

de **Adrian Bătrîna**
și **Gheorghe Sion**

Cel mai important ansamblu monastic și centru cultural al Moldovei medievale din vremea lui Alexandru cel Bun l-a reprezentat, fără îndoială, mănăstirea Neamț. Aflată în atenția specială a domniei și a înaltului cler mitropolitan, mănăstirea Neamț cunoaște în prima jumătate a secolului al XV-lea ample lucrări de construcție așa după cum ne indică documentele emise de cancelaria domnească la 1 septembrie 1429 și 23 decembrie 1430 în care se arată că „Io Alexandru voievod ... am binevoit ... să înnoim și să întărim mănăstirea de la Neamț, Înălțarea Domnului ...”¹. Din păcate, la nivel de elevație - cu excepția unei părți din turnul de clopotniță - nu s-a păstrat nimic din opera constructivă desfășurată aici de marele voievod.

Beneficiară a unor importante lucrări de restaurare desfășurate de Direcția Monumentelor Istorice în deceniile șase și șapte ale secolului trecut, incinta mănăstirii Neamț (fig. 1) a fost supusă și unor investigații de ordin arheologic ce au avut, însă, un caracter limitat fiind concentrate în zona de sud a incintei. Rezultatele acestor cercetări, atât cât au fost publicate, nu au fost în măsură să ofere date certe cu privire la activitatea constructivă datorată lui Alexandru cel Bun.

Intervenția noastră își propune să reia în discuție rezultatele acestor cercetări și să le reinterpreteze în lumina izvoarelor diplomatice și epigrafice cât și pe baza experienței acumulate de arheologia medievală românească în ultimele decenii.

¹ DRH, A, Moldova, vol. I, p. 140, nr. 93 și p. 148, nr. 100.

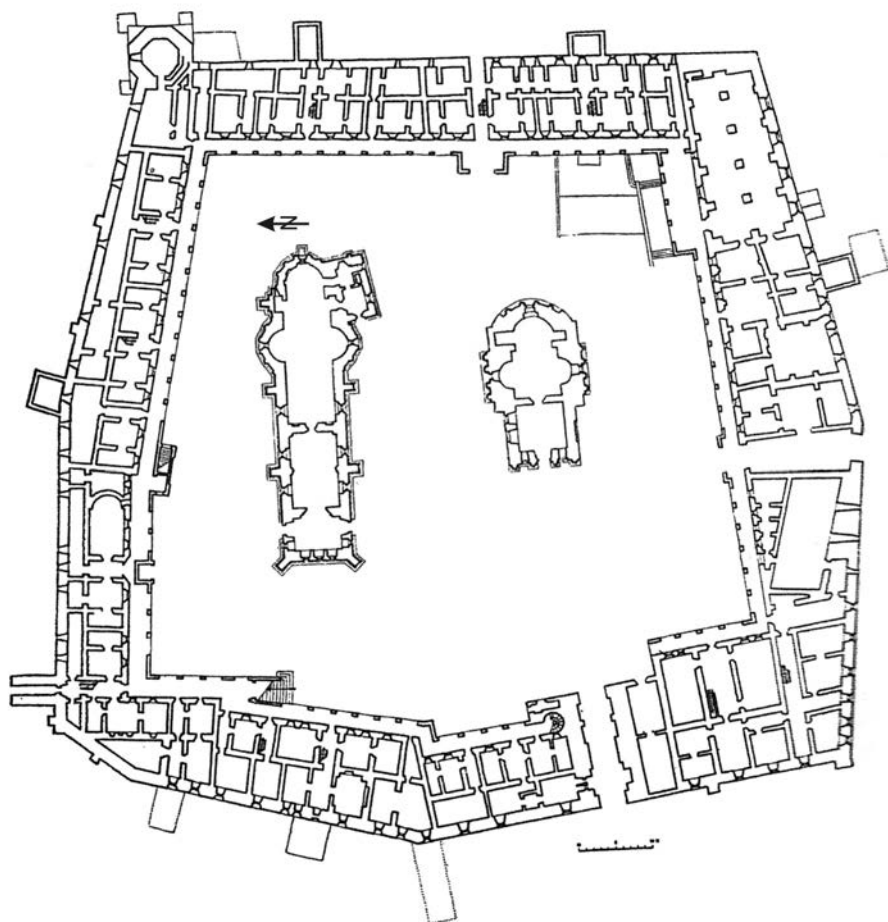

Fig. 1. Planul incintei mănăstirii Neamț înainte de restaurare (după arh. Ștefan Balș)

În acest scop, vom reaminti în mod succint – de altfel așa cum au și fost ele prezentate – rezultatele cercetărilor arheologice de la mănăstirea Neamț efectuate de regretații Vlad Zirra și Corina Nicolescu în 1956, de Petre Diaconu și Radu Heitel în 1957 și exclusiv de Radu Heitel în 1960-1961, precum și interpretările oferite de amintii autori în materialele publicate².

De la început, trebuie menționat faptul că, în paginile semnate de autorii săpăturilor, materialul grafic, strict necesar pentru înțelegerea contextului în care au fost descoperite complexele și materialele arheologice, este insuficient și prezentat în mod necorespunzător, remarcându-se absența amplasamentului secțiunilor din planul general precum și cea a profilelor. Din fericire, prin amabilitatea regretatului arhitect Ștefan Balș, șeful proiectului de restaurare, am putut obține un plan de situație ce conține, deși nu în totalitate, amplasamentul unora dintre secțiunile arheologice efectuate pe latura de sud a incintei (fig. 2).

Din textul monografiei publicate de Ștefan Balș și Corina Nicolescu aflăm că în cursul cercetărilor din anul 1956, desfășurate în principal în jurul bisericii Sfântul Gheorghe - actualmente strămutată pe latura de est a incintei - au fost surprinse „urmele unor temelii vechi de biserică”³ ce „pare să fi avut un plan dreptunghiular, cu o absidă semicirculară la est”⁴. Atribuite lui Petru Mușat, aceste vestigii par să fi dăinuit un timp iar amplasamentul lor, potrivit autorilor, explică de ce „biserica lui Ștefan cel Mare (1497) nu se află situată în mijlocul incintei, deoarece la data când a fost construită exista încă în centru o biserică mai veche ... respectată de noul ctitor”⁵.

Autorii săpăturilor din anul 1957, Petre Diaconu și Radu Heitel, vin să contrazică pe predecesorii lor, informându-ne că „nu s-a găsit nici o urmă a bisericii mușatine”⁶ deși „în secțiunea E2 a apărut o bucată de zid, ușor curbat, de factură veche, din bolovani de râu”, dar despre care „nu se poate afirma cu siguranță dacă acesta ar aparține sau nu bisericii vechi”⁷ (fig. 2). Tot acum, este semnalată prezența pe latura de sud a bisericii Sfântul Gheorghe (fig. 2) – la această dată încă pe locul său – a unor ziduri „unele din bolovani de râu, iar altele de cărămizi ... toate legate cu mortar”⁸, a căror funcție precisă nu a putut fi determinată, deși se presupune că „toate zidurile, în ultima fază de folosire,

² Șt. Balș, C. Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958; P. Diaconu, *Săpăturile de la Mănăstirea Neamț*, în *MCA*, VI, 1959, p. 699-701; R. Heitel, *Cercetările arheologice efectuate la Mănăstirea Neamț*, în *MMS*, 5-6, 1962, p. 327-342; I. Balș, Șt. Balș, R. Heitel, *Restaurarea mănăstirii Neamț*, în *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, 1, 1964, p. 33-59.

³ Șt. Balș, *op.cit.*, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 19.

⁵ *Ibidem*, p. 28.

⁶ P. Diaconu, *op.cit.*, p. 701.

⁷ *Ibidem*, p. 700.

⁸ *Ibidem*, p. 699.

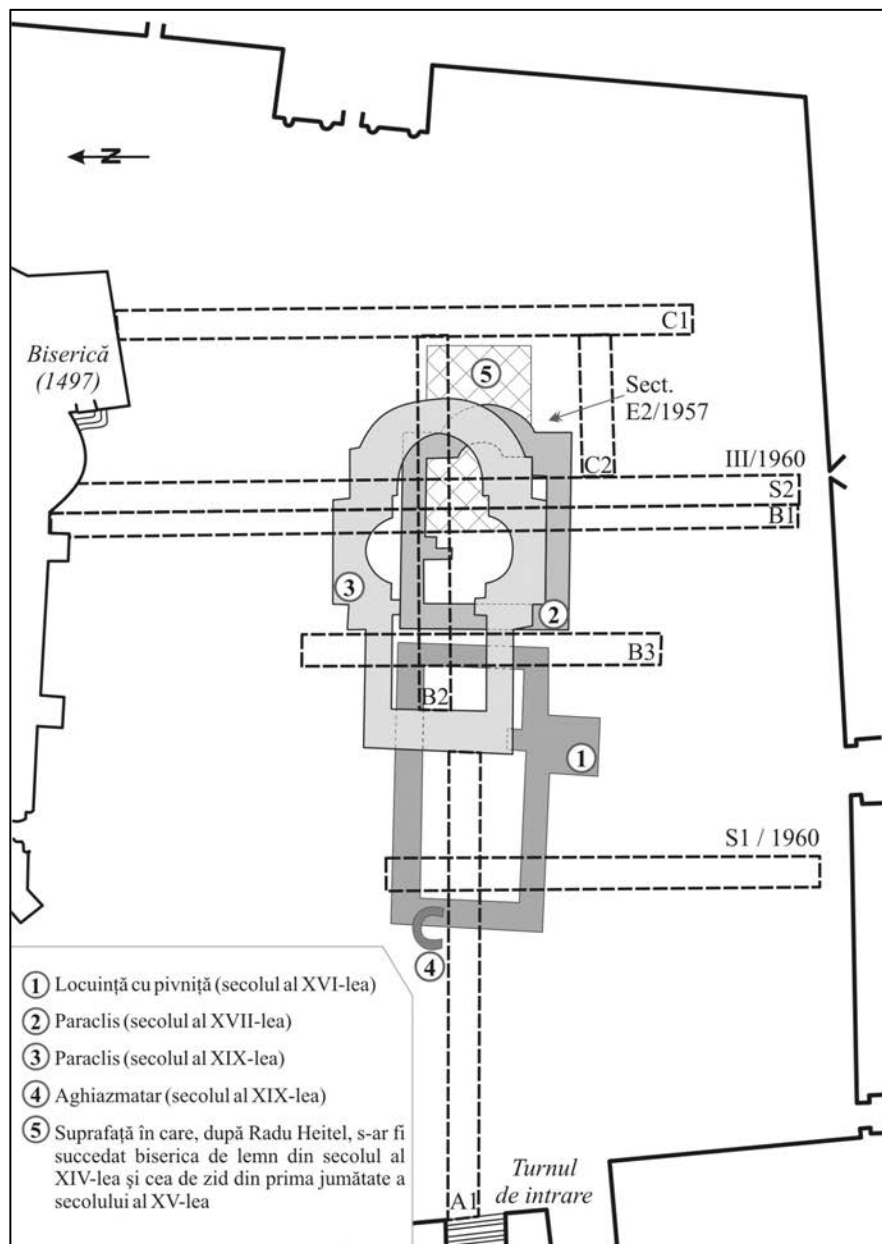

Fig. 2. Planul vestigiilor descoperite în zona de sud a incintei mănăstirii Neamț și amplasamentul secțiunilor (după arh. Ștefan Balș)

aparțin unor pivnițe (fig. 2)⁹ datate după factură și stratigrafie ... în secolul al XVI-lea¹⁰. Mai apoi, aflăm că „în spațiul cuprins între cele două biserici nu a existat nici o construcție în decursul veacurilor”¹¹. În sfârșit, se constată existența „a trei straturi incendiate și a tot atâtea nivelări”¹² ce nu sunt, însă, precizate din punct de vedere cronologic și nici stratigrafic nefiind raportate la vreunul din complexe descoperite, împiedicându-ne astfel să înțelegem care dintre acestea au putut fi afectate de amintitele incendii sau care le intersectează.

La rândul lor, ultimele cercetări - cele desfășurate de Radu Heitel în anii 1960-1961 - sunt prezentate în cuprinsul a două studii în care autorul precizează de la bun început că „nu intenționează să facă o descriere a întregului proces de cercetare și nici nu discută tehnic-arheologic sau interpretativ istoric interesantele materiale descoperite, ci doar enunță unele rezultate obținute”¹³ până la acea dată. Totodată, se arată că, beneficiind de mutarea bisericii Sfântul Gheorghe (ridicată la 1826), ultimele cercetări au avut „accesul într-o zonă, unde se conturaseră deja șansele de a putea surprinde nivelurile cele mai vechi din incintă”¹⁴. Aflăm, astfel, că „cel mai vechi nivel a fost surprins concentrat, în special, spre latura de sud a actualei incinte” iar „depunerea din această epocă păstrează urme de lemn, de la vechi construcții”, împrejurare ce îl determină pe autor să încline „cu toată hotărârea spre existența în prima fază a unei bisericiuțe de lemn” a cărei planimetrie nu a mai putut fi reconstituită din cauza unei intense activități constructive ulterioare¹⁵. Dar, pe lângă faptul că nu ne sunt arătate cauzele ce au condus la dezafectarea acestui presupus lăcaș de cult de lemn, nu ne este semnalată prezența nici măcar a unei gropi de mormânt care să poată fi atribuită necropolei ce în mod firesc trebuie să se fi organizat în jurul ipoteticei prime biserici și nici vreo urmă, cât de firavă, care să poată fi pusă pe seama unor amenajări ale interiorului său de felul unei pardoseli sau cel puțin a unei lutuieli.

Mai apoi, precizând că „latura de nord a incintei păstrează din epocile mai vechi doar urme foarte sărace ... și ca atare cea mai reprezentativă parte rămâne zona de sud”¹⁶, autorul ne arată că a doua biserică, „ridicată probabil pe locul celei de lemn”, a fost construită de această dată din piatră și cărămidă și împodobită la exterior cu cărămizi smălțuite și discuri decorative, iar la interior cu o pictură murală, așa după cum o dovedesc fragmentele de cărămizi și discuri smălțuite (fig. 3) ca și cele de frescă descoperite, dar și de această dată se

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 700.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ R. Heitel, *op.cit.*, p. 327.

¹⁴ *Ibidem*, p. 329.

¹⁵ *Ibidem*, p. 330-331.

¹⁶ *Ibidem*, p. 342.

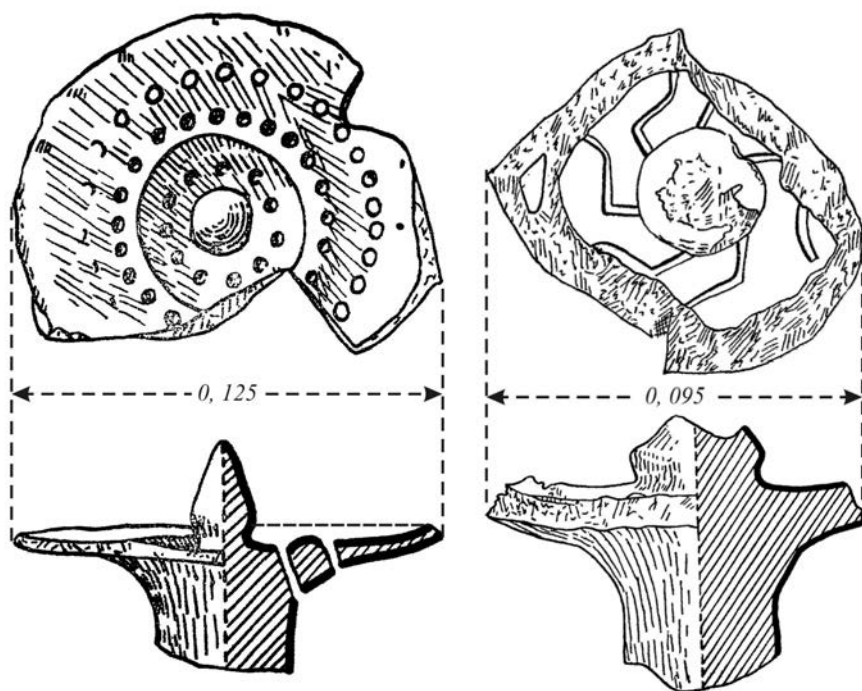

Fig. 3. Mănăstirea Neamț. Fragmente de discuri ornamentale (după Radu Heitel)

afirmă că „planimetria ei nu a putut fi reconstituită” deoarece, „a fost «risipită» de construcții ulterioare, databile în veacurile XVI-XVII și XIX”¹⁷, care „au înlăturat complet resturile ei”¹⁸.

Cât privește perioada de funcționare a lăcașului de cult „risipit”, ea este stabilită între „primii ani ai secolului al XV-lea” și „ultimul deceniu al acestui veac” când el va fi dezafectat de un incendiu¹⁹.

În final, după prezentarea fundațiilor unei „trapeze cu cuhnie și beciuri ... datată în secolul al XVI-lea”²⁰, sunt semnalate succint zidurile unui edificiu denumit „paraclis cu o absidă” socotit a fi fost ridicat „în secolul al XVII-lea pe locul vechii biserici din secolul al XV-lea”²¹ (fig. 1). Singurele detalii oferite, importante de altfel, se referă la faptul că „fundațiile paraclisului nu ating pământul viu, mai ales în zona resturilor vechii biserici și au un aspect destul de neîngrijit, dar totuși un mortar de bună calitate”²².

Preocupați fiind de istoria arhitecturii din primul veac de existență statală a Moldovei medievale, ne-am aplecat și noi, încă din anul 1975, asupra informațiilor oferite de cercetările arheologice efectuate la mănăstirea Neamț, susținând în luna aprilie a aceluiași an o comunicare în cadrul sesiunii științifice organizate de Direcția Patrimoniului Cultural Național. Cu acel prilej, analizând rezultatele cercetărilor arheologice de la mănăstirea Neamț precum și interpretările oferite de autorii lor, ne exprimam opinia că vestigiile de zidărie ale paraclisului datat de Radu Heitel în secolul al XVII-lea, pot fi atribuite epocii lui Alexandru cel Bun²³. Mai apoi, interpretările noastre vor fi preluate parțial de regretatul arhitect Cristian Moisesescu în a sa lucrare închinată arhitecturii românești vechi²⁴.

Astfel, s-a ajuns la situația ca vestigiile unui lăcaș de cult ridicat în secolul al XVII-lea să fie în mod eronat - și vom vedea de ce - atribuit epocii lui Alexandru cel Bun.

Asumându-ne partea noastră de responsabilitate în această atribuire eronată, vom încerca cu acest prilej să supunem unei analize, mai atente de această dată, vestigiile descoperite în jumătatea de sud a incintei mănăstirii Neamț și să propunem o nouă interpretare a unora dintre acestea cât și cu

¹⁷ *Ibidem*, p. 331.

¹⁸ *Ibidem*, p. 339.

¹⁹ *Ibidem*, p. 334-335.

²⁰ *Ibidem*, p. 340.

²¹ *Ibidem*, p. 339.

²² *Ibidem*, p. 340.

²³ Această opinie am exprimat-o și în scris (Vezi: L. Bătrâna și A. Bătrâna, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea arhitecturii ecleziastice din Moldova în secolele XIV - XV*, în *SCIVA*, 2, 1994, p. 156-157).

²⁴ C. Moisesescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001, p. 163-164.

privire la activitatea constructivă desfășurată de Alexandru cel Bun în cuprinsul acestui ansamblu monastic.

Dar să vedem care sunt argumentele care stau la baza noilor noastre interpretări.

Prima constatare, ce se cere în mod special subliniată, se referă la faptul că în suprafața în care se consideră că au funcționat în mod succesiv două lăcașuri de cult, într-un interval de timp de mai bine de o sută de ani, nu a fost descoperită nici o groapă de mormânt care să poată fi atribuită acestora. Or, cercetările arheologice au dovedit că în cursul evului mediu toate lăcașurile de cult, fie ele din mediul urban fie din cel rural sau monastic – cu excepția doar a unor paraclise din cuprinsul mănăstirilor sau a unor cetăți – au fost înconjurate de morminte ce au constituit necropola comunității deservită de aceste lăcașuri. Exemplele sunt numeroase în acest sens, și nu credem că este cazul să le mai invocăm.

În al doilea rând, aceeași experiență datorată cercetărilor de arheologie medievală ne arată că nu există lăcaș de cult creștin, dezafectat oricât de sistematic, care să nu lase urme sub forma unor fundații sau, cel puțin, a unor șanțuri de fundație golite de conținut, a unor amenajări ale interiorului de felul pardoselilor de lemn, cărămidă sau piatră, sau măcar a unor amprente lăsate de acestea, ca și a unor resturi de materiale de construcție și decorație. Și amintim, în acest sens, doar vestigiile bisericilor de zid ale reședințelor feudale de la Tulova (Vornicenii Mari)²⁵, Răciuleni (Fântâna Mare)²⁶ și Drăgoești²⁷, toate din județul Suceava, a căror planimetrii au putu fi reconstituite prin identificarea șanțurilor de fundație golite de conținut de recuperatorii de materiale de construcție, sau cele de lemn de la Rădăuți²⁸, Răciuleni (Fântâna Mare)²⁹, Sfânta Înviere din Suceava³⁰ și Voroneț³¹.

Cât privește discurile ceramice (fig. 3), atribuite de Radu Heitel - alături de cărămida smălțuită și de tencuiala pictată - bisericii din prima jumătate a

²⁵ M. Matei, Em.I. Emandi, *O ctitorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în *SCIA*, seria artă plastică, 32, 1985, p. 3-13.

²⁶ L. Bătrîna, O. Monoranu, A. Bătrîna, *Cercetările arheologice de la Fântâna Mare, com. Vadul Moldovei, jud. Suceava*, în *CA*, VII, 1984, p. 165-174.

²⁷ A. Bătrîna, Em.I. Emandi, *Cercetările arheologice de la Drăgoești (jud. Suceava)*, în *Suceava*, V, 1978, p. 197-203.

²⁸ L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 195; *Idem*, *Reședința feudală de la Rădăuți din secolele XIII-XIV*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1984, p. 70-71.

²⁹ L. Bătrîna, O. Monoranu, A. Bătrîna, *Cercetările arheologice din zona Fântâna Mare - Spătărești, com. Vadul Moldovei, jud. Suceava*, în *CA*, VIII, 1986, p. 85-86.

³⁰ L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Contribuția cercetărilor arheologice ...*, p. 152.

³¹ N.N. Pușcașu, V.M. Pușcașu, *Mănăstirea Voronețului. Arheologie și istorie*, în *Analele Putnei*, V, 1, 2009, p. 79-82.

secolului al XV-lea, „risipită” - potrivit formulării autorului - de construcții ulterioare³², din punct de vedere tipologic (dimensiuni și aspect) ele nu aparțin nici primei, nici celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea ci, mai degrabă, secolele XVI-XVII, motiv pentru care nu pot fi puse în legătură decât cu paraclisul ridicat în suprafața cercetată în secolul al XVII-lea.

În ceea ce ne privește, constatând absența unor gropi de morminte, a unor fundații sau cel puțin a unor șanțuri de fundație golite de zidărie, a unor urme de pardoseli sau măcar a unor amprente lăsate de acestea, precum și a unor resturi de materiale de construcție și decorație databile cu certitudine în prima jumătate a secolului al XV-lea, excludem cu desăvârșire posibilitatea ca în aria cercetată din jumătatea de sud a incintei mănăstirii Neamț, în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al XIV-lea și anul 1497, să fi fost edificate și să fi funcționat în mod succesiv două lăcașuri de cult: unul de lemn și altul de zid.

Și totuși, la mănăstirea Neamț au existat două lăcașuri de cult ce au precedat biserica ridicată de Ștefan cel Mare și terminată în 1497. În mod firesc, vestigiile lor se află sub pardoseala acestei biserici și aici trebuiau căutate. Din păcate, autorii cercetărilor arheologice de la mănăstirea Neamț, prin interpretările lor, au stopat în mod prematur evoluția firească a investigării importantului ansamblu monastic nemțean care trebuia să se încheie cu cea a lăcașului de cult ștefanian sau, poate, trebuia să înceapă chiar cu acesta, înainte ca el să intre în procesul de restaurare.

Dacă lucrurile s-ar fi petrecut astfel, suntem convinși că în suprafața lui ar fi fost descoperite urmele lăcașului de cult ridicat în secolul al XIV-lea cât și a celui datorat lui Alexandru cel Bun, în care au fost săpate și în mod sigur se păstrează *in situ* mormântul domnitorului Ștefan al II-lea (decedat în anul 1447) și cel al pârcălabului de Neamț, Micotă (decedat în 1495), în memoria cărora Ștefan cel Mare va pune în biserica sa binecunoscutele lespezi de mormânt³³, dintre care prima se află în *arcosolium*-ul de pe latura de nord a camerei mormintelor iar cea de a doua odihnește, în poziție secundară, în pridvor.

Avem convingerea că biserica ctitorită de Ștefan cel Mare la mănăstirea Neamț – cea mai amplă ca program de arhitectură dintre cele ridicate în timpul domniei sale – a suprapus în totalitate amplasamentul lăcașurilor anterioare, poziționând aria altarului – locul de maximă sacralitate – peste cea a lăcașului anterior dezafectat, așa după cum întâlnim și în cazul bisericilor de la Rădăuți, Mirăuți, Bistrița, Probota veche, Putna, *Sfânta Înviere* din Suceava sau Voroneț, pentru a nu le aminti decât pe acestea. Această practică ține de ritualul de fundare și de sfințire a temeliei bisericii, așa după cum este el consemnat de

³² R. Heitel, *op.cit.*, p. 331.

³³ M.A. Musicescu, *Sculptura pietrelor de mormânt, în Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 274 și 261-262.

Sfântul Simeon al Tesalonicului, ultimul arhiepiscop al Tesalonicului liber, în al său „Tratat asupra dogmelor credinței noastre ortodoxe ...”³⁴.

În condițiile în care am putut constata, chiar și cu mare întârziere, că cercetările arheologice de la mănăstirea Neamț nu au reușit să ne dezvăluie nimic despre activitatea ctitoricească desfășurată aici de voievozii Moldovei în primul său veac de existență, considerăm oportună desfășurarea unor investigații în interiorul bisericii, cu toate inconvenientele pe care le poate provoca comunității monahale nemțene o atare întreprindere. Suntem convinși, însă, că rezultatele ce s-ar putea obține vor justifica pe deplin eforturile depuse.

SUR L'ACTIVITÉ CONSTRUCTRICE MENÉE PAR ALEXANDRE LE BON À L'INTÉRIEUR DU MONASTÈRE DE NEAMȚ

Résumé

Les résultats archéologiques, obtenus par l'étude du monastère de Neamț, qui ont déjà été inclus dans le circuit scientifique en étant acceptés par l'historiographie, doivent être soumis à une critique rigoureuse et réinterprétés. D'ici partant, le manque des fosses d'enterrement autour du supposé lieux de culte de la première moitié du XVème siècle, ainsi que le manque de toute trace en provenant d'une telle église, à laquelle on rajoute la superficie pas encore étudiée de l'intérieur de l'église actuelle bâtie pendant le dernier décennie du XVème siècle, nous permet de considérer opportune la réévaluation du contexte du monastère de Neamț, dont la solution pourrait être offerte par des fouilles archéologiques à l'intérieur de celle-ci.

LISTE DES FIGURES

- Fig. 1.** Plan de l'enceinte du monastère de Neamț avant la restauration (selon arch. Ștefan Balș)
- Fig. 2.** Plan des vestiges découverts dans la zone du sud de l'enceinte du monastère de Neamț et l'emplacement des sections (selon arch. Ștefan Balș)
- Fig. 3.** Monastère de Neamț. Fragments de disques ornementaux (selon Radu Heitel)

³⁴ Sf. Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat asupra dogmelor credinței noastre Ortodoxe, după principiile puse de Domnul nostru Iisus Hristis și urmașii Săi*, ediție îngrijită de Protosinghel Grighentie Natu Suceava, 2002, p. 158.

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND EVOLUȚIA SISTEMULUI MONETAR MEDIEVAL MOLDOVENESC ÎN SECOLELE XIV-XVI, ÎN LUMINA ANALIZELOR ATOMICE

de Ernest Oberländer-Târnoveanu

Spre deosebire de monetăria medievală a Țării Românești, care a beneficiat încă din anii 1980 de publicarea unui set relativ concludent de analize privind evoluția standardelor legale ale emisiunilor monetare din secolul al XIV-lea¹, studiul compoziției metalice a monetăriei moldovenești a fost complet neglijat până în ultimii ani ai secolului trecut. Acest fapt a permis, până de curând, emiterea unor ipoteze complet nefondate privind organizarea și funcționarea sistemului monetar moldovenesc. Cea mai ciudată dintre ele susținea că, mai ales în secolul al XV-lea, monetăriile moldovenești emiteau *în paralel* trei categorii monetare, având același tip de reprezentări de avers și

¹ C. Beșliu *et alii*, *Determinarea compoziției unor monede medievale românești prin metode nucleare*, în *Cercetări Numismatice*, 4, 1982, p. 41-56; C. Știrbu, P. Stancu, *Observații asupra emisiunilor monetare ale Țării Românești (1365-1418) pe baza analizelor prin metode nucleare*, în *Cercetări Numismatice*, 4, 1982, p. 57-93; *Idem*, *Date noi privind emisiunile monetare ale lui Mircea cel Mare*, în I. Pătroiu (ed.), *Marele Mircea Voievod – Monografie*, București, 1987, p. 97-118. Tot în acești ani s-au publicat, în premieră, date privind structura aliajelor monetare otomane, cf. P. Stancu, V. Cojocaru, *Notă preliminară asupra unui tezaur de aspri din sec. al XV-lea descoperit în com. Piua Petrii, jud. Ialomița*, în *Cercetări Numismatice*, 5, 1983, p. 85-95; monedele au fost investigate la Institutul de Fizică și Inginerie Nucleară din București-Măgurele (azi, Institutul Național de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”), prin metode nucleare și atomice, respectiv cea a activării cu neutroni (acronim AN sau NAA) și a fluorescenței de raze X (acronim FRX sau XRF). La proiect au participat și specialiști de la Cabinetul Numismatic al Muzeului Național de Istorie a României. Asupra metodelor AN și FRX vezi: B. Constantinescu *et alii*, *Spre o abordare cât mai obiectivă în cercetarea numismatică prin analize compoziționale folosind metode nucleare*, în *Cercetări Numismatice*, 9-11 (2003-2005), 2005, p. 389-404.

revers și aceeași legendă, altfel spus, corespunzând aceluiași *nominal*, dar produse în aliaje complet diferite²:

- emisiuni de argint³
- emisiuni de billon (sau bilon)⁴
- emisiuni de cupru sau bronz⁵.

Autorii citați nu au vrut să observe că emiterea și folosirea în paralel a monedelor cu aceeași valoare nominală sau legală în Moldova medievală ar fi constituit un paradox, o „excepție notabilă” în întreaga numismatică medievală mondială (ca să nu spunem mai mult...). Dacă s-ar fi întâmplat așa ceva, asta ar fi dus la blocarea întregului mecanism economic și social al statului moldovenesc, deoarece, în mod evident, nici un supus moldovean sau străin aflat în țară nu ar mai fi dorit să accepte monedele cu aceeași valoare nominală cu conținut de metal prețios mai redus sau total absent și toți ar fi cerut să fie plătiți doar în monede „bune de argint” și nicidecum în cele de „bilon” sau „aramă”. În cazul ipotetic al emiterii concomitente a fiecărui nominal în trei

² D.A. Sturdza, *Nouă descoperiri numismatice românești*, în *Analele Academiei Române – Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria a II-a, 8, Secțiunea a II-a, Discursuri, memorii și notițe, 1885-1886, p. 267-81; E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum*, 9, 1901, p. 3-53, editat și ca extras, Cernăuți, 1901; C. Moisil, *Istoria monetei în România - Expunere sumară - 13. Activitatea monetară a lui Alexandru-cel-Bun*, în *Cronica Numismatică și Arheologică*, 2, 23-24, 11-12, 1922, p. 76-80; O. Iliescu, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale Țărilor române*, în *Studii și Cercetări de Numismatică*, 1, 1957, p. 217-40; Idem, *Monedele în circulație în perioada de trecere la feudalism și în feudalism*, în C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964, p. 59-110; 346-96 (Anexele nr I-III); Idem, *Moneda în România 491-1864*, București, 1970; O. Luchian, *Moldova*, în *Monede și bancnote românești*, București, 1977 (mai departe abreviat MBR); C. Știrbu, *Colecția de monede medievale românești Dr. Rudolf Gassauer*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, 75-6.129-130, 1981-1982, p. 315-49; O. Iliescu, *Monedele în circulație în secolul al XIV-lea. Apariția primelor monede proprii ale statelor române*, în C.C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, ed. a II-a, vol. I, București, 1997, p. 63-80; Idem, *Ultimele emisiuni monetare proprii în Țara Românească. Modificări aduse sistemului monetar în Moldova*, în C.C. Kirițescu, *op.cit.*, p. 80-93; P. P. Byrnja, N. D. Russev, *Monety srednevekovoj Moldavii (Istorisko-numizmatičeskie očerki)*, în *Stratum Plus – Vaš arheologičeski žurnal*, 6, 1999, p. 176-262; O. Iliescu, *Aspecte ale economiei monetare în Moldova sub domnia lui Alexandru cel Bun*, în *Revista Istorică*, S. N., 11, 1-2, 2000, p. 59-95.

³ Pentru numismați, termenul de „monedă de argint” desemnează o piesă bătută dintr-un aliaj care conține peste 500 ‰ Ag.

⁴ Pentru numismați, termenul de „monedă din bilon” desemnează orice piesă bătută dintr-un aliaj care conține sub 499 ‰ Ag.

⁵ În lipsa unor analize, care să indice cu precizie natura metalului monetar, pentru numismații moderni termenii de „monedă de cupru”, „monedă de aramă” sau „monedă de bronz” desemnează toate emisiunile bătute atât din cupru „curat”, cât și cele produse dintr-un aliaj în care cuprul este doar predominant, dar este însoțit de alte metale, cum ar fi staniul sau zincul. În realitate, cuprul antic sau medieval conținea întotdeauna impurități care proveneau din minereul din care fusese redus metalul (plumb, arsenic, zinc, argint etc).

metale diferite, dar cu aceeași valoare legală, principalul perdant ar fi fost chiar statul, care ar fi fost lipsit nu numai de un instrument esențial în exercitarea politicii sale interne și externe, dar și de cea mai mare parte a stocului de metal prețios aflat într-un oarecare moment în interiorul granițelor sale, deoarece acesta ar fi fost reținut de particulari și teaurizat sau ar fi părăsit imediat țara, în timp ce la vistierie s-ar fi întors, prin mecanismele fiscale sau vamale doar monedele de „bronz”. Cu toate acestea, în ciuda caracterului lor complet neplauzibil, până recent, asemenea teorii au fost susținute chiar și de cercetători de prestigiu ai domeniului, atât români cât și străini⁶.

Chiar dacă un număr extrem redus de monede moldovenești din secolul al XIV-lea a fost analizat în anii 1980 de către echipa acelorași fizicieni și numismați de la Institutul de Fizică și Inginerie Nucleară și Muzeul Național de Istorie a României, până în prezent, rezultatele acestor investigații nu au fost publicate.

De altfel, până în 1997 nu fusese publicat decât rezultatul unei singure determinări prin metoda pietrei bijutierului a conținutului unei monede moldovenești din secolele XIV-XV. Este vorba de cea a unui gros reformat de la Petru al III-lea Aaron⁷.

Situația a început să se schimbe radical după 1995, când o nouă echipă de fizicieni și numismați s-a lansat în studierea pe scară largă a monetăriei medievale moldovenești (ca de altfel, și a celei din Țara Românească). Cercetările au luat o amploare deosebită între anii 2005 și 2010, în cadrul a două programe naționale – ARCHAEOOMET și ROMARCHAEOOMET, finanțate generos de către Ministerul Educației și Inovării⁸.

Datorită încetării funcționării reactorului de cercetare de la Măgurele, toate monedele moldovenești analizate au fost supuse unor determinări nedistructive a compoziție elementală prin metoda Fluorescenței de Raze X (acronimul FRX sau XRF, provenit de la denumirea în limba engleză a metodei – anume X-Ray Fluorescence). Această metodă analitică nedistructivă constă în determinarea calitativă (ce elemente sunt prezente ?) și cantitativă (în ce proporție sunt prezente ?) a elementelor chimice într-o probă de analizat, folosindu-se spectrul de raze X caracteristice, emis în urma excitării cu fotoni

⁶ O. Iliescu, *Monedele în circulație...*, p. 63-80; Idem, *Ultimele emisiuni monetare...*, p. 80-93; Idem, *Aspecte ale economiei monetare în Moldova sub domnia lui Alexandru cel Bun*, în *Revista Istorică*, S. N., 11, 1-2, 2000, p. 59-95; P. P. Byrnja, N. D. Russev, *op. cit.*, p. 176-262.

⁷ O. Iliescu, *Ultimele emisiuni monetare ...*, p. 86; P. P. Byrnja, N. D. Russev, *op. cit.*, p. 176-262, menționează și ei valorile conținutului de argint al unor monede de la Ștefan al III-lea cel Mare, dar nu dau detalii asupra tehnicii de investigației folosite pentru măsurarea lor.

⁸ Analizele au fost realizate de următorii fizicieni: dr. Bogdan Constantinescu, dr. Roxana Bugoi, Cătălina Chiojdeanu, Daniela Stan de la Institutul Național de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”, precum și dr. Gheorghe Niculescu și Migdonia Georgescu de la Muzeul Național de Istorie a României, cărora le mulțumim și pe această cale.

gama sau radiații X primare (spectru de fluorescență). În urma excitării atomilor probei de analizat cu fotoni având energii de ordinul keV-ilor, are loc expulzarea electronilor de pe păturile interne ale atomilor; locurile rămase libere prin plecarea acestora fiind ocupate imediat de electronii unor pături exterioare, simultan având loc emisia unor fotoni X de energii bine determinate, caracteristice atomilor țintei. Determinările cantitative (număr de atomi) se fac ținând cont că semnalele emise (*peak*-urile din spectrele razelor X caracteristice) sunt – în funcție de o curbă de calibrare – proporționale cu cantitatea din respectivul element conținut în probă⁹.

Monedele au fost analizate folosindu-se atât spectrografe fixe (până în 2007 ele au fost singurele folosite), cât și mobile (după 2007), aflate în dotarea instituțiilor participante la proiect.

Pentru obținerea rezultatelor experimentale s-au folosit patru spectrometre XRF: cel clasic (fix), cu sursă radioactivă inelară de ²⁴¹Am cu o activitate de 30 mCi, având principala linie gama excitatoare la 59.5 keV.

De asemenea, s-au mai utilizat și două tipuri de spectrometre portabile. Unul cu tub de raze X (anod din rhodiu), marca Oxford Instruments X-MET 3000TXR+, altul de tip X INNOV-X α4000s, care folosește drept sursă de excitare un tub de raze X cu anticatod de wolfram.

Până în prezent (vara anului 2010) au fost efectuate măsurători pentru circa 1000 de monede medievale moldovenești emise în secolele XIV-XVI (de la Petru I până la Ștefan Tomșa I), precum și în secolul al XVII-lea (de la Dabija Vodă sau imitații ale schillingilor atribuiți tot atelierelor monetare din această țară) păstrate în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României, Cabinetului Numismatic al Academiei Române, Institutului de Arheologie din Iași, Complexului Muzeal Județean Neamț, Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, precum și din câteva colecții particulare.

Anul 2007 reprezintă un moment de cotitură în evoluția studierii compoziției metalice a monedelor medievale moldovenești. Analizele efectuate între anii 2007-2010, după introducerea spectrografelor portabile, s-a extins și diversificat de o manieră care numai cu un an înainte părea de neatins, deoarece noua dotare a permis mărirea considerabilă a numărului de piese investigate, cât și deplasarea rapidă la un deținător. Aceste investigații au urmărit un triplu scop. Pe de-o parte, cercetările au vizat obținerea de date cât mai numeroase despre parametri metrologici nu numai ale emisiunilor unui suzeran, dar și ale fiecărui tip și variante în parte, bătute de acesta. Pe această cale s-a urmărit să se fundamenteze cât mai bine din punct de vedere statistic rezultatele deja obținute pentru domniile unor voievozi ale căror

⁹ Asupra metodei FRX vezi B. Constantinescu *et alii*, *Spre o abordare ...*, p. 389-404.

emisiuni fuseseră deja investigate în număr mare și înainte de 2007 (cum a fost cazul emisiunilor lui Petru I și Ștefan I). În același timp, s-au depus eforturi notabile pentru ca rezultatul investigațiilor să acopere mult mai bine cu informații relevante și segmentele cronologice care nu fuseseră studiate anterior, sau fuseseră doar sporadic avute în vedere (cum au fost emisiunile voievozilor care au domnit între anii 1400-1564).

Un interes major l-au constituit investigațiile asupra emisiunilor monetare ale statelor vecine sau ale celor a căror monede ajunseră pe piața moldovenească și care au constituit potențiale surse de materie primă pentru monetăria locală din secolele XIV-XVI (Ungaria, Halicz, Podolia, Regatul polono-lituanian, Hoarda de Aur, Caffa, Bohemia, Imperiul Otoman, Țara Românească).

Începerea cu mare întârziere a cercetărilor sistematice asupra evoluției compozițiilor aliajelor monetare medievale moldovenești explică motivul pentru care abia în ultimii 13 ani au început să fie publicate date privind despre acest domeniu extrem de important al numismaticii românești. Cu toate acestea, în cursul ultimilor ani, ritmul editării datelor obținute în urma investigațiilor asupra compoziției monedelor moldovenești a fost unul extrem de susținut¹⁰.

¹⁰ K. Pârvan, *Aspects of Moldavia's coinage at the end of the fourteenth century*, în M. Isărescu (ed), *130 Years since the Establishment of the Modern Romanian Monetary System*, București, 1997, p. 204-240; Eadem, *Monede moldovenești păstrate la Muzeul Național de Istorie a României*, în *Suceava*, 26-28 (1999-2001), p. 357-383; Eadem, *Monede moldovenești descoperite în Dobrogea*, în M. Iacob et alii (ed.), *Istro-Pontica. Muzeul Tulcea la a 50-a aniversare*, Tulcea, 2000, p. 563-572; Eadem, *Monede moldovenești rare sau inedite*, în *Cercetări Numismatice*, 8, 2003 p. 189-195; Eadem, *Monede moldovenești descoperite la Suceava (I)*, în *Cercetări Numismatice*, 8, 2003, p. 197-209; Eadem, *Încă un lot de monede moldovenești din tezaurul de la Rachelu (com. Luncavița), județul Tulcea*, în *Peuce*, N. S., 1 (14), 2003, p. 431-446; Eadem, *Contribuții la cunoașterea monedelor lui Ștefan cel Mare (Tezaurul de la Sulița Nouă)*, în *Revista Muzeelor*, 40, 3, 2004, p. 53-62; Eadem, *Un tezaur de groși de la Bogdan al III-lea descoperit la Iași*, în *Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003)*, Chișinău, 26-28 noiembrie 2003 *Comunicări, Studii și note*, București, 2005, p. 149-156; K. Pârvan, B. Constantinescu, *Un lot inedit din tezaurul de la Rachelu (com. Luncavița, jud. Tulcea)*, în *Pontica*, 33-34 (2000-2001), p. 627-57; Idem, *Tezaurul de groși moldovenești din secolul al XIV-lea descoperit la Mărmureni, com. Oniceni, jud. Neamț*, în *Cercetări Numismatice*, 9-11 (2003-2005), 2005, p. 225-286; Idem, *Monede moldovenești din colecția Corneliu Secășeanu*, în *Cercetări Numismatice*, 12-13, 2006-2007, p. 375-422; Idem, *Colecțiile numismatice ale Muzeului Național de Istorie a României: Monede moldovenești și muntene din colecția R. Zăveanu*, în *Cercetări Numismatice*, 14, 2008, p. 357-377; R. Bugoi et alii, *Archaeometrical studies on medieval silver coins at the Bucharest Tandem accelerator*, în *Proceedings of the 8th European Particle Accelerator Conference, Paris, France, June 3-7, 2002*, Paris, 2002, p. 2766-2768; <http://accelconf.web.cern.ch/AccelConf/e02/PAPERS/MOPRI113.pdf> = *Archaeometrical studies of medieval silver coins at the Bucharest Tandem accelerator*, în A. Olariu et alii (ed.) *Proceedings of the International Conference on Applications of High Precision Atomic and Nuclear Methods, Neptun, Romania, September 2-6, 2002*, București, 2005, p. 147-153; E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504) – O analiză critică*, în *Cercetări Numismatice*, 9-11 (2003-2005) 2005, p.

Datele publicate până în prezent au vizat mai ales emisiunile monetare moldovenești bătute la sfârșitul secolului al XIV-lea (domnia lui Petru I, Ștefan I și începutul domniei lui Alexandru I), dar există informații destul de importante și asupra situației din secolele XV-XVI (emisiunile reformate ale lui Alexandru I, precum și ale lui Iliaș, Ștefan al II-lea, Petru al II-lea, Roman al II-lea, Bogdan al II-lea, Alexandru al II-lea, Petru al III-lea, Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea și Ștefan al IV-lea). Au fost analizate și unele emisiuni din secolul al XVI-lea, de la Alexandru Lăpușneanu, Despot Vodă și Ștefan Tomșa I.

Deși bilanțul literaturii de specialitate privind analizele monedelor medievale moldovenești prezentat mai sus este unul destul de bogat, totuși cea mai mare parte a materialului deja colectat a rămas încă inedită¹¹.

Rezultatele pe care doresc să le prezint aici, desigur foarte sumar, sunt încă parțiale, deoarece timpul prea scurt scurs de la obținerea lor, a împiedicat

299-388; B. Constantinescu *et alii*, *Some considerations on X-Ray Fluorescence use in museum measurements – The case of medieval silver coins*, în *Romanian Reports in Physics*, 57, 2005, 4, p. 1021-1031; E. Oberländer-Târnoveanu, *Monetary reforms and the circulation of the old local coinage in 15th-17th century Moldavia: Some remarks about a coin of Peter I (cca 1375-1391) found in a mid 17th century hoard from Iassy*, în *Cercetări Numismatice*, 12-13, 2006-2007, p. 293-305; E. Nicolae *et alii*, *Compositional analyses of some Golden Horde period copper coins*, în A. Zanoci *et alii* (eds.), *Studia Archaeologiae et historiae antiquae: Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculita, anno septuagesimo aetatis suae*, Chișinău, 2009, p. 385-398; B. Constantinescu *et alii*, *Medieval silver coins analyses by PIXE and ED-XRF techniques*, în *Romanian Journal of Physics*, 54, 2009, 5-6, p. 481-490.

¹¹ Informațiile adunate de-a lungul ultimului deceniu au fost folosite pentru redactarea mai multor comunicări susținute la mai multe conferințe care au avut loc în străinătate sau în țară, cum ar fi: E. Oberländer-Târnoveanu *et alii*, *Monetary debasement and re-evaluation in the Romanian principalities during the 14th-15th centuries “The Wallachian case”*, prezentată la conferința *The debasement of coinage in medieval Europe and the Mediterranean, c. 1000-1500*, Gomville & Caius College, University of Cambridge, 6-7 September 2007; E. Oberländer-Târnoveanu *et alii*, *The evolution of the legal standards of the Moldavian coinage during the first decades of the 15th century - The monetary reform of Alexander I (1400-1432), in the light of the analyses*, prezentată la simpozionul internațional *“Ancient and Medieval Monetary Technologies and Metrology - The Contribution of the Atomic and Nuclear Analyses” Symposium held in Bucharest, Romania, May 3rd-6th 2007*; E. Oberländer-Târnoveanu *et alii*, *Alexander II or Peter III – Who was the author of the radical reformation of the Moldavian coinage during the 1450’s. New contributions to the Moldavian numismatics, in the light of recent analyses*, prezentată la simpozionul internațional *The Second International Symposium “Ancient and Medieval Metalworks. Archaeology-Numismatics-Nuclear Analyses”*, Bucharest, Romania, May 6th-7th 2008; E. Oberländer-Târnoveanu *et alii*, *New perspectives on the evolution of the Moldavian coinage during the reigns of Alexander II and Peter III Aaron (1449-1457): The contribution of the modern analyses*, prezentată la simpozionul internațional *Ancient and medieval gold, silver and bronze – Technologies in minting and teneutics used during Antiquity and Middle Age - The Contribution of the Atomic and Nuclear Analyses, the 3rd Symposium on Archaeometry held in Curtea de Argeș, Romania, October 29th-31st 2008*; E. Oberländer-Târnoveanu *et alii*, *Analize de fluorescență de raze X privind compoziția lingourilor de argint din tezaurul de la Doljești/1984 (com. Buruienești, jud. Neamț)*, prezentată la sesiunea anuală de comunicări a Complexului Muzeal Județean Neamț, Piatra-Neamț, octombrie 2008.

interpretarea statistică, tehnologică și numismatică detaliată (de exemplu, din punctul de vedere al istorie economice și sociale locale) a întregii baze de date noi. Cu toate acestea setul de informații furnizate de analizele efectuate în anii 1995-2010 pune în evidență existența pe teritoriul Moldovei medievale a unui sistem monetar extrem de dinamic și complex, influențat atât de evoluția factorilor interni (în mare măsură politici, nu numai economici, cum s-a presupus anterior), dar și de evoluția marilor sisteme monetare învecinate, a celui maghiar, a celui din Rusia Roșie¹² și din Regatul polono-lituanian, de la Caffa¹³ și Imperiul Otoman, cu care sistemul monetar moldovenesc era în continuă interacțiune.

Concluziile numismatice, dar și istorice, mai importante, care se întrevăd deja, ca urmare a analizelor efectuate pe un mare lot, de peste 1000 monede medievale moldovenești din secolele XIV-XVI, ar putea fi următoarele:

1. Deși, după standardele Europei medievale, Moldova a început să emită monedă foarte târziu, de abia prin anii 1375-80, sistemul monetar moldovenesc a avut o evoluție extrem de rapidă și dinamică, fiind punctată de mai multe momente de „ruptură”, care sunt de fapt reforme monetare radicale.
2. Vechiul sistem monetar moldovenesc creat de Petru I, după modelul celui în funcțiune în Rusia Roșie, mai exact la Lwow, valabil și la începutul domniei lui Alexandru I, era unul foarte simplu. Era un sistem monetar de tip occidental, monometalic, bazat pe argint și, în mod virtual, avea doar un singur nominal – grosul „moldovenesc”. Strămoșul lui cel mai îndepărtat poate fi considerat sistemul monetar carolingian, iar pe un plan mai apropiat, cel al grosului de Praga sau bohemian, instituit în 1300 de către Venceslas al II-lea.
3. Piese de mici dimensiuni, numite în mod convențional de către numismați ca fiind „1/2 groși” de la Petru I și Alexandru I (emise anterior reformei acestui principe) au fost întotdeauna extrem de rare, ele ne părând să joace vreun rol real în circulația de fiecare zi. Acest nominal a fost o inovație introdusă de către Petru I înainte de 1383. Un asemenea nominal nu exista în sistemul monetar al Rusiei Roșii. Se pare aceste piese de argint de bună calitate, corespundeau mai degrabă „denarului” din sistemul monetar al Coroanei poloneze, valorând cca 1/6 de gros.
4. Primele monede moldovenești emise de Petru I au urmat un standard al titlului foarte înalt pentru acea epocă – de cca 930-940‰, cca 22 ½ carate sau 15 loți, în sistemul metrologic medieval central european, care pare că a

¹² E. Oberländer-Târnoveanu *et alii*, *Concerning the monetary standards and the metallic sources of the Red-Ruthenian silver coins of Casimir III and Ladislaus of Opole, in the light of recent XRF analyses*, în *Wiadomości Numizmatyczne*, 53, 2009, p. 187-212.

¹³ E. Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504) – O analiză critică*, în *Cercetări Numismatice*, 9-11 (2003-2005), 2005, p. 299-388.

fost folosit și în Moldova medievală (1 lot = 62,5‰ sau 1 ½ carate), fiind apoi redus rapid spre cca 800-750‰ Ag, sau – între 12 4/5 și 12 loți. Acest standard de finețe, foarte înalt, era cel inițial al grosului de Praga, dar el nu mai era în uz în anii 1375-1378 nici în Bohemia, Ungaria sau Polonia. Numai în Rusia Roșie se folosea în anii 1360-1380 un standard atât de înalt, dacă cu chiar mai înalt.

5. În cea de a doua parte a domniei lui Petru I, după 1386, etaloanele au fost drastic reduse, spre 450‰ Ag (7 1/5 loți), și apoi spre 225‰ Ag (cca. 4 loți). Începutul procesului de reducere a conținutului de argint se leagă de punerea în aplicare a primei reforme monetare moldovenești. Ea este marcată de apariția unui nou desen monetar – prezența unei flori de crin stilizate în botul bourului, redat pe reversul monedelor, precum și prin modificarea vechiului sistem de marcare a emisiunilor succesive și creșterea rapidă a volumului emisiunilor.
6. Reducerea marcată a conținutului în argint a monedelor târzii ale lui Petru I a fost provocată atât de evoluția politicii monetare polono-lituaniene, Moldova intrând, după 1387, în sfera economică și politică a vecinului de la nord și est, cât mai ales de creșterea volumului plăților politice interne (cauzate de conflictele dinastice și internaționale). În primul caz avem de a face cu efectele legii Gresham, în al doilea caz, de o politică inflaționistă, dublată de insuficiența resurselor. Situația nu este caracteristică doar Moldovei acelor vremuri, deoarece analizele dovedesc clar faptul că evoluții similare s-au întâmplat și în Regatul polono-lituanian și în Țara Românească la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.
7. Criza dinastică din Moldova din jurul anului 1400 este extrem de clar marcată de declinul absolut al titlului primelor emisiuni ale lui Alexandru I (1399-1400), care se bat din aliaje care nu conțin, în medie decât cca 100‰-50‰ Ag. În toate cazurile avem de a face cu un adaos intenționat de argint în aliaj, ceea ce ne obligă să considerăm că până și piesele care conțineau doar o cantitate foarte redusă de metal alb, erau considerate a fi emisiuni de „argint”. Aspectul lor de monede de „argint” era conferit și de practica argintării suplimentare a suprafețelor monedelor proaspăt bătute, prin introducerea lor într-o soluție a unei săruri de argint.
8. În ciuda aserțiunilor numismaților români din secolele XIX-XX, bazate pe false observații empirice, primele monede moldovenești emise din cupru „curat” vor fi emise de abia în ultimii ani ai domniei lui Alexandru I. Analizele au dovedit că exceptând emisiunile municipale de follari cu legenda greacă ΑCΠΠΟΚΑCΤΡΟΥ, ale Cetății Albe, din vremea domniei lui Ștefan al III-lea, alte monede de cupru „curat” nu au fost emise în Moldova în secolele XIV-XV. În secolul al XVI-lea cuprul

„curat” a fost utilizat pentru baterea mangârilor lui Despot Vodă și a acelei lui Ioan Vodă cel Cumplit.

9. Reforma monetară drastică întreprinsă de Alexandru I în jurul anilor 1406-1414 (în mod tradițional se vorbește doar despre o reformă, deși rezultatul investigațiilor pare să indice că, de fapt, a avut loc o succesiune de reforme parțiale) a avut ca urmare nu numai restabilirea unei monede cu titlu înalt, dar a condus și la impunerea unui nou sistem monetar. Acest sistem monetar era inspirat de cel în funcțiune în Regatul polono-lituanian în primele decenii ale secolului al XV-lea. El se compunea dintr-un nominal mare – așa zisul „dublu gros” în limbajul numismatic, care era, în fapt echivalentul pieselor de „1/2 groși” polonezi și un nominal de mici dimensiuni – așa zisii „1/2 groși moldovenești”, echivalent al denarului coroanei poloneze.
10. Nu se cunoaște numele contemporan al nominalurilor sistemului monetar moldovenesc instituit prin reforma lui Alexandru I, chiar dacă un document moldovenesc, ulterior acestei domnii, vorbește de valori de jumătăți de groși, iar pe o emisiune monetară din vremea lui Alexandru al II-lea (Alexăndrel) apare inscripția slavonă – ГРОШЪ. Aceasta din urmă nu reprezintă decât traducerea în slavona de redacție rusească a legendei uzuale, în limba latină a marii majorități a emisiunilor monetare moldovenești din secolul al XV-lea care conține pe avers, întotdeauna, formula **MONITA** (pentru **MONETA**), urmată de numele voievodului. Denumirile de „dublu gros” („doi groși”), de „gros” sau de „1/2 gros” utilizate de numismații contemporani pentru a desemna nominalurile moldovenești emise de principii moldoveni din perioada 1432-1457 sunt pur fictive sau convenționale.
11. Standardul titlului noilor monede de mari dimensiuni ale emisiunii reformate ale lui Alexandru I pare să se fi cifrat la circa 666 ‰ Ag (10 2/3 loți sau 16 2/3 carate), iar pentru nominalul mic acela de 500 ‰ (8 loți sau 12 carate).
12. În practică, un asemenea etalon s-a dovedit a fi mult prea înalt, în condițiile în care în Polonia și Ungaria, principalii parteneri economici ai Moldovei titlul legal al emisiunilor de monede era sensibil mai redus. Pentru a preveni efectele legii lui Gresham, dar și pentru a susține creșterea masei monetare interne, determinată de expansiunea economică și demografică, titlul emisiunilor târzii ale lui Alexandru I a fost redus gradat spre 420‰-375‰ Ag.
13. La sfârșitul domniei lui Alexandru I a fost introdus un nou nominal, de mică valoare, pe care analizele o dovedesc că a fost prima emisiune moldovenească din cupru (MBR 418-461). Prototipul acestor piese par să-l fi constituit follari emiși la Caffa.
14. Analizele au dovedit că în anii 1432-1455, pe fondul profunde crize politice interne și a evoluției monetare din țările vecine, se produce o reducere drastică a titlului emisiunilor moldovenești de la circa 375‰ până spre

125‰ chiar 100‰ Ag. Alegerea ultimului palier metrologic poate indica însă nu numai impactul războaielor civile asupra situației monetare interne, dar și o posibilă adaptare a standardelor legale moldovenești la cele folosite în acei ani în monetăriile din Ungaria și Polonia.

15. În paralel cu reducerea titlului, între anii 1430-1455 are loc și o reducere importantă a greutateii principalului nominal moldovenesc, instituit ca urmare a reformei lui Alexandru I, ceea ce a condus pe mulți numismați moderni să considere că aceste monede mai ușoare de 1,00 g erau „groși”. În realitate, toate monedele de mari dimensiuni emise de Iliaș, Ștefan al II-lea, Petru al II-lea, Roman al II-lea, Bogdan al II-lea, Alexandru al II-lea și Petru al III-lea Aaron nu sunt decât versiuni devalorizate ale așa-zişilor „dubli groși” introduşi de reforma lui Alexandru I.
16. Spre deosebire de anii 1390 sau 1420, când reducerea conținutului mediu de argint din aliajul monetar s-a făcut în paralel cu creșterea volumului emisiunilor (o practică similară de „stimulare a creșterii economice prin inflație controlată”, întâlnită în numeroase state din vestul Europei în perioada Renașterii timpurii), de data aceasta, între anii 1432-1455, monetăriile moldovenești și-au redus drastic și volumul emisiunilor.
17. Analizele efectuate în anii 2007-2010 au scos în evidență succesiunea reformelor monetare moldovenești care au avut loc în anii 1455-1465, care au vizat nu numai restabilirea monedei „permanente” cu titlu înalt, dar și adaptarea sistemului monetar din această țară la noul mediu politico-economic din Europa de Sud-Est, rezultat din anexarea Balcanilor și a bazinului Mării Negre de către Imperiul Otoman. Inițial, s-a crezut că reformarea sistemului monetar moldovenesc, afectat de criza din perioada care a urmat morții lui Alexandru I, s-a produs numai în vremea ultimei domnii a lui Petru al III-lea Aaron. Analizele au oferit surprize importante pentru urmărirea în detaliu a evoluțiilor care au avut loc în monetăria Moldovei medievale la sfârșitul anilor 1440 și începutul anilor 1450. Ele au pus în evidență faptul că Bogdan al II-lea a fost primul domnitor care i-a succedat lui Alexandru I, care a încercat să restabilească titlul emisiunilor moldovenești la parametri atinși la sfârșitul domniei tatălui său. Monedele sale de mari dimensiuni indică baterea lor dintr-un aliaj cu un conținut mediu de argint de 323,66‰ (5 1/5 loți sau 7 3/4 carate), în timp ce cele de mici dimensiuni conțin chiar o cantitate și mai mare de argint – de 390‰ (6 1/4 loți sau 9 2/5 carate), ceea ce ar putea indica folosirea unui standard legal de cca 400‰ (6 2/5 loți sau 9 2/3 carate). Se pare că, cel puțin prima emisiune monetară a lui Alexandru al II-lea (MBR 568-61) a fost bătută în concordanță cu un etalon de titlu similar sau foarte apropiat – 337,67‰ (5 2/5 loți sau 8 1/10 carate).

18. Analizele au dovedit că monedele din tipul MBR 414-417 îi aparțin lui Alexandru al II-lea¹⁴ și nu lui Alexandru I, cum s-a considerat în mod tradițional. Măsurătorile efectuate asupra acestor monede au dovedit că titlul lor mediu era 602,3 ‰, mult mai ridicat decât al oricărei alte emisiuni moldovenești bătute după anul 1432, iar valorile mult mai înalte ale concentrației de Ag ale unor piese individuale sugerează că etalonul legal folosit la emiterea lor poate să fi fost chiar 666 ‰. Fără îndoială, aceste monede constituie o emisiune reformată a lui Alexandru al II-lea, cea care deschide seria acțiunilor similare continuate apoi de Petru al III-lea Aaron și Ștefan cel Mare. După toate posibilitățile, reforma monetară a lui Alexandru al II-lea a avut loc între anii 1452-1455, când acesta controla „Țara de Jos” și Cetatea Albă.
19. Dacă reformele lui Alexandru al II-lea și Petru al III-lea-Aaron au vizat alinierea monedei moldovenești la cea a Caffei, în vremea lui Ștefan cel Mare, standardul legal al monedei moldovenești s-a orientat spre cel otoman, în ciuda confruntării politico-militare îndelungate cu acest stat.
20. Alte reforme monetare s-au produs în secolul al XVI-lea, în vremea lui Bogdan al III-lea și Alexandru Lăpușneanu. Analizele efectuate în 2007-2010 au permis conturarea dimensiunilor metrologice ale reformei din vremea lui Bogdan al III-lea. De asemenea, pentru prima oară s-au obținut date asupra standardelor monetare impuse de reforma lui Alexandru Lăpușneanu, din 1558, continuată apoi și de Despot Vodă (1561-1563) și Ștefan Tomșa (1563-1564). Din păcate, în aceste ultime cazuri, numărul mic de monede disponibile pentru analiză nu va oferi decât date disperate, care nu se pot analiza statistic.
21. Un mare câștig științific, adus de datele obținute prin analizele efectuate în perioada 1995-2010, privește înțelegerea tehnologiei folosite în atelierele monetare moldovenești în cursul secolelor XIV-XVI. Tehnicile de rafinare a aliajelor de argint erau compatibile cu cele folosite în țările mai avansate din Europa Centrală, dar probabil că lipsea voința politică de a se respecta în mod consecvent standardele legale. În plus, adesea, aspectul exterior al monedelor moldovenești era substanțial „îmbunătățit” prin argintare suplimentară. În anumite cazuri analizele au pus în evidență folosirea tehnicii amalgamului (Bogdan al III-lea), dar se pare că soluția cea mai des utilizată se baza pe plasarea monedelor proaspăt bătute în soluții concentrate de săruri de argint.
22. Analizele au scos în evidență atât existența pe teritoriul Moldovei a practicii de reciclare a monedelor ieșite din uz, cât și a obiectelor de argint pentru a obține materia primă necesară baterii emisiunilor locale. Este vorba atât de retopirea monedelor străine, cât și de a celor interne. Prezența sau absența aurului în

¹⁴ T. Bița, *Opinii privind emisiunile monetare ale Moldovei din timpul lui Alexăndrel (Alexandru al II-lea, 1449, 1452-1454, 1455)*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, 77-79, 131-134 (1983-1985), p. 291-296.

proportii sesizabile cu mijloacele de investigație folosite de echipa noastră permit decelarea a două surse majore de argint utilizate de monetăria moldovenească, dar și ritmul retopirii vechilor emisiuni, care duce la diminuare, până la pragul de sensibilitate a aparaturii a cantității de aur aflată în monede.

23. Ca o concluzie, putem afirma că rezultatele analizelor efectuate asupra monetăriei moldovenești în anul 1995-2010 au permis obținerea mai multor date esențiale privind metrologia și tehnologia monetară din această țară decât s-au acumulat în circa 130 de ani de cercetări științifice în domeniu. Datele obținute trebuie însă îmbogățite cantitativ și calitativ, pentru a căpăta relevanță statistică.

SOME THOUGHTS ABOUT THE EVOLUTION OF THE MOLDAVIAN MIEVEAL MONETARY SYSTEM DURING THE 14th-16th CENTURY, IN THE LIGHT OF THE ATOMIC ANALYSES

Abstract

Unlike the Wallachian coinage, which was the subject of several atomic and nuclear investigations during the 1980s, the Moldavian coinage started to be investigated only quite recently. The first results were published only in 1997, by O. Iliescu. The author published the result obtained through the touch-stone method, made by experts of the National Bank of Romania, during the 1960's on the reformed coin of Moldavian prince Peter III Aaron (1455-1457).

The investigation of the Moldavian coinage started only after 1995, but it became systematic during the years 2005-2010, when two new programmes of investigations – ARCHAEOOMET and ROMARCHAEOOMET were launched, financed by the Romanian Ministry of Education and Innovation. On that occasion, a large scale XRF analyses programme, comprising more than 1,000 Moldavian coins was performed. These investigations offered an important amount of data regarding the evolution of the Moldavian coinage during the 14th-17th century. The new approach had in consideration also the investigation of the coinages of the neighbouring countries: Hungary, Red Russia, Poland, Lithuania, Bohemia, the Golden Horde, Caffa and the Ottoman Empire, which influenced the Romanian medieval coinage, and that of Moldavia, in particular. The results achieved during this programme led to the publication after 1997 of several contributions regarding the metrological evolution of the Moldavian coinage, however, most of the information collected is still unpublished.

The author emphasizes some of the new facts brought by the XRF analyses regarding the evolution of the Moldavian coinage during the 14th-16th century, which contradict most of the current academic wisdom on this topic.

NOI SITURI ARHEOLOGICE ÎN ZONA DE NORD-EST A JUDEȚULUI NEAMȚ

de Vasile Diaconu

Necesitatea completării bazei de date pentru elaborarea repertoriului arheologic județean a impus continuarea investigațiilor de teren în zona de nord-est a județului Neamț. Cu acest prilej prezentăm rezultatele obținute recent prin cercetări de suprafață, care se adaugă descoperirilor mai vechi cunoscute în zona noastră¹. În paralel au fost înregistrate și alte informații de natură arheologică, privitoare la unele descoperiri întâmplătoare, menite să întrească demersul nostru științific.

Cercetarea noastră a avut ca obiectiv investigarea unor microzone din cadrul depresiunilor Neamț și Cracău-Bistrița, dar și de pe Culoarul Moldovei², pentru care datele arheologice erau lacunare.

Pentru fiecare punct arheologic identificat, a fost întocmită o fișă-tip, al cărei scop este acela de a oferi informații cât mai edificatoare, referitoare la descoperiri³. Noile puncte arheologice au fost menționate în ordine alfabetică, în funcție de subunitatea administrativă (comună, oraș) în care au fost identificate.

Alături de siturile identificate prin intermediul recunoașterilor arheologice de suprafață, mai semnalăm și câteva descoperiri izolate, care nu beneficiază de un context sigur, dar care pot fi încadrate într-un anumit interval cronologic.

¹ C. Matasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, 97, 1940; Șt. Cucoș, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 5-61; Gh. Dumitroaia, *Materiale și cercetări arheologice din nord-estul județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 63-143; V. Diaconu, *Recunoașteri arheologice de suprafață în zona orașului Târgu Neamț*, în *MemAntiq*, XXIV, 2007, p. 87-119.

² Pentru cadrul geografic al acestor subunități vezi: V. Tufescu, *Subcarpații*, București, 1966, p. 81-86; V. Băcăuanu *et alii*, *Podișul Moldovei. Natură, om, economie*, București, 1980, p. 244-261; Gh. Lupașcu, *Depresiunea subcarpatică Cracău-Bistrița. Studiu pedogeografic*, Iași, 1996; G. Luca, *Târgu Neamț. Monografie*, Piatra-Neamț, 2008, p. 7-17.

³ **Fișa-tip** cuprinde următoarele rubrici: A. tipul cercetării, autorul și anul; B. amplasamentul geomorfologic al sitului; C. coordonatele geografice; D. descrierea succintă a materialelor arheologice; E. încadrarea cronologică și culturală; F. locul unde se păstrează artefactele descoperite.

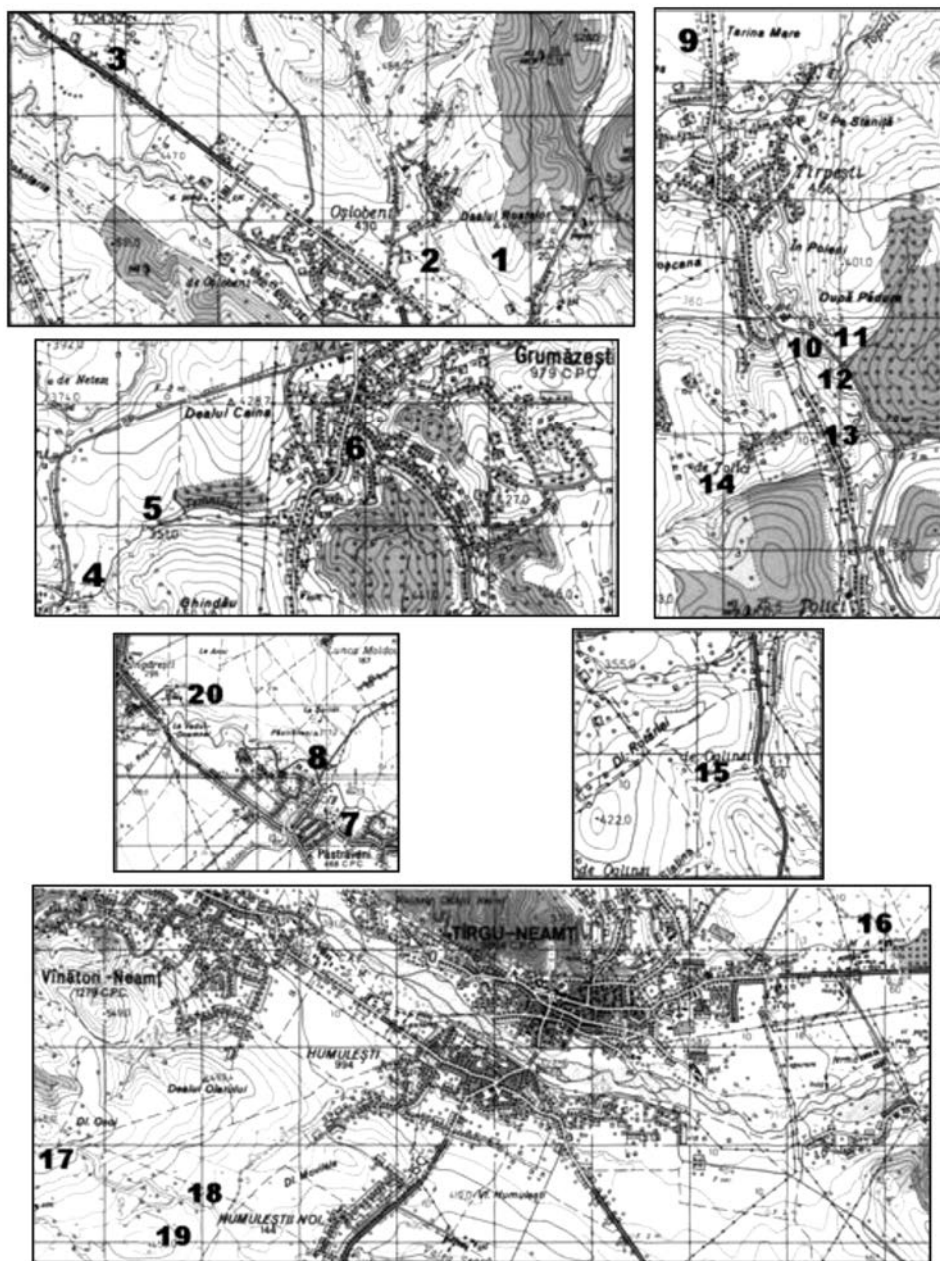

Fig. 1. Noi situri arheologice descoperite în nord-estul județului Neamț (numerele corespund cu cele din repertoriu)

1. Bodești (com.), sat Bodești - Dealul Roatelor

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2009.
- B. Pe platoul de la poalele Dealului Roatelor, în dreapta pâraului Burloaia, pe partea stângă a drumului spre Țolici. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 5000 m², dar așezarea este parțial ocupată de locuințele actuale.
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Cracău; altitudine absolută: 422 m; altitudine relativă: 1-3 m; coordonate geografice: 47°03'01" N, 26°25'06" E.
- D. De pe suprafața solului provin numeroase fragmente ceramice de factură Noua. Se remarcă fragmente de vase-sac (fig. 3/3, 5-7), cești (fig. 3/4), străchini, vase bitronconice (fig. 3/11), strecurători (fig. 3/10). Au mai fost identificate și câteva așchii de gresie și resturi osteologice. Locuirea de la sfârșitul epocii bronzului este suprapusă de o bogată așezare specifică secolului IV p.Chr. Acestei perioade îi aparțin numeroase fragmente ceramice lucrate cu mâna (fig. 4/2, 4) și la roată, care provin de la diferite tipuri de vase: căni (fig. 4/5, 8, 9), castroane (fig. 4/1, 3), capace. Tot secolului IV p.Chr. îi aparține și o cutie de piatră descoperită în acest punct (fig. 4/6).
- E. Epoca bronzului (cultura Noua); sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

2. Bodești (com.), sat Oșlobeni - La Hulpoi

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2009.
- B. Punct situat în marginea estică a satului, pe o terasă din dreapta pâraului Bereasa, în vecinătatea proprietății lui V. Hulpoi, la 500 m nord-est de podul peste Cracău. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 1000 m².
- C. Forma de relief: terasă medie; bazin hidrografic: Cracău; altitudine absolută: 425 m, altitudine relativă: 2-3 m; coordonate geografice: 47°03'07" N, 26°24'33" E.
- D. De pe terenurile agricole din acest punct, provin numeroase fragmente ceramice (fig. 3/8, 9), frecătoare de piatră, un răzuitor de silicolit și așchii macrolitice de gresie, care aparțin culturii Noua. Tot din această așezare provin și câteva fragmente ceramice de factură hallstattiană timpurie (fig. 3/1, 2), iar unele pot fi atribuite sec. II-III p.Chr.
- E. Epoca bronzului (cultura Noua); Hallstatt (grupul Corlăteni-Chișinău ?); sec. II-III p.Chr.
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

3. Crăcăoani (com.), sat Crăcăoani - *Pe terasă*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2009.
- B. Punct situat pe partea stângă a DN 15C Tg. Neamț - Piatra Neamț, pe terasa medie din stânga râului Cracău. Punctul arheologic este delimitat spre sud-vest de șesul Cracăului, iar spre nord-est de un afluent de stânga al acestui râu. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 100 m².
- C. Forma de relief: terasă medie; bazin hidrografic: Cracău; altitudine absolută: 460 m; altitudine relativă: 3 m; coordonate geografice: 47°04'13" N, 26°22'02" E.
- D. De pe un teren arabil provin câteva fragmente ceramice, lucrate dintr-o pastă neomogenă, cu multe cioburi pisate și microprundișuri în compoziție. Unele fragmente au culoare brună-cărămizie și sunt arse necorespunzător. Datorită acidității solului majoritatea fragmentelor ceramice sunt friabile. Se remarcă un fragment dintr-un mic vas bitronconic, lucrat cu mâna. Cu totul sporadic se găsesc și mici fragmente ceramice lucrate la roată, de culoare cenușie.
- E. Sec. IV-V p.Chr. (Sântana de Mureș?).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

4. Ghindăoani (com.), sat Ghindăoani - *Pe șes*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007.
- B. Punct situat pe malul stâng al pâraului Temnic, afluent al pâraului Valea Mare, la poalele versantului de nord-vest al Dealului Ghindău și la 2 km nord-est de biserica satului Ghindăoani. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 2000 m².
- C. Forma de relief: terasă inferioară; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 350 m; altitudine relativă: 1 m; coordonate geografice: 47°07'34" N, 26°21'01" E.
- D. De pe terasa joasă a pâraului au fost recuperate numeroase fragmente ceramice, lucrate la roată (fig. 5/8, 9) și o bucată de zgură de fier (fig. 5/7), specifice evului mediu.
- E. Sec. XV-XVI.
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

5. Grumăzești (com.), sat Grumăzești - *Dealul Caina*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007.
- B. Punct situat pe malul stâng al pâraului Temnic, afluent al pâraului Valea Mare, pe panta de sud a Dealului Caina, la 1,5 km sud-vest

de biserica satului Grumăzești. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 200 m².

- C. Forma de relief: deal; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 355 m; altitudine relativă: 3 m; coordonate geografice: 47°07'44" N, 26°21'11" E.
- D. De pe panta dealului, au fost recuperate fragmente ceramice, de culoare cenușie, lucrate la roată.
- E. Sec. II-IV p.Chr.
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

6. Grumăzești (com.), sat Grumăzești - *Frecăuți (La Micu)*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2008.
- B. Punct situat pe malul stâng al pârâului Valea Mare, pe o terasă joasă din zona centrală a satului, în grădina locuitorului Gh. Micu. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 200 m².
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 338 m; altitudine relativă: 1 m; coordonate geografice: 47°08'05" N, 26°22'37" E.
- D. De pe terenul arabil au fost recuperate fragmente ceramice lucrate la roată, de culoare cenușie. Se remarcă un fragment dintr-o toartă de amforă. Tot de aici provin și câteva fragmente ceramice specifice evului mediu.
- E. Sec. II-III p.Chr.; sec. XVI-XVII.
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

7. Păstrăveni (com.), sat Păstrăveni - *La izvoare*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007.
- B. Punct situat pe terasa înaltă din dreapta Topoliței, la 150 m est de biserica satului, în zona fostului CAP.
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 262 m; altitudine relativă: 4 m; coordonate geografice: 47°09'39" N, 26°34'52" E.
- D. În această zonă au fost identificate fragmente ceramice lucrate la roată, specifice evului mediu. Pe un bot de terasă, au fost recuperate fragmente ceramice atipice, lucrate dintr-o pastă grosieră, care atestă o locuire mai veche în acest punct.
- E. Sec. XVI-XVIII.
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

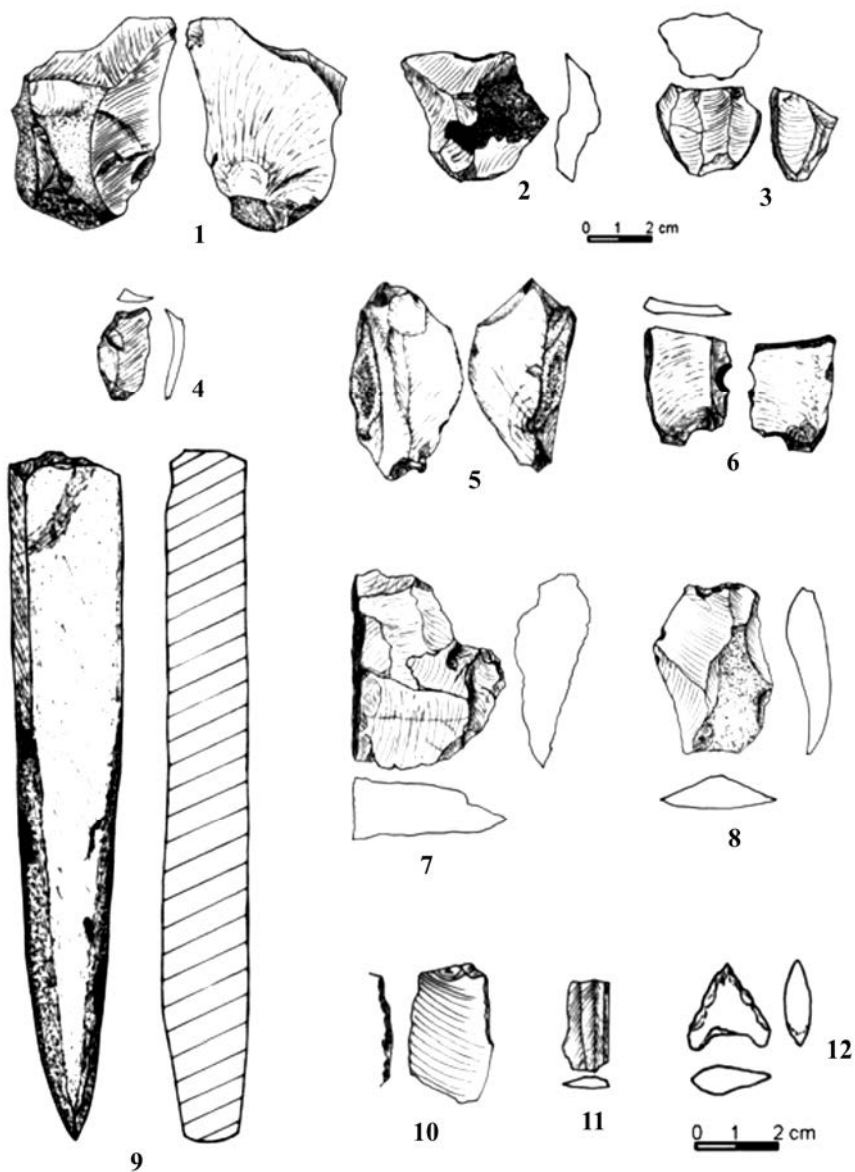

Fig. 2. Piese litice: 1-6. Tg. Neamț - *Pe Imaș*;
7-8, 10-12. Tg. Neamț - *Dealul Osoi*; 9. Davideni

8. Păstrăveni (com.), sat Păstrăveni - La Șurini⁴

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007, 2008.
- B. Punct situat pe terasa înaltă din stânga Topoliței, în zona fostului IAS, de o parte și de alta a drumului spre Lunca Moldovei.
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 270 m; altitudine relativă: 6 m; coordonate geografice: 47°10'07" N, 26°34'24" E.
- D. În această zonă au fost identificate fragmente ceramice, lucrate la roată, specifice evului mediu. În ruptura terasei, au putut fi observate contururile mai multor gropi menajere, din interiorul cărora au fost recuperate fragmente ceramice (fig. 5/2-4) și un ac de os (fig. 5/6). Una dintre gropi, în formă de sac, avea adâncimea de 1,30 m și lățimea maximă de 1,40 m (fig. 6/1), iar pereții au fost arși. A doua groapă, avea pereții drepecți, adâncimea de 1,20 m și lățimea de 1,70 m. În imediata apropiere, tot în profilul terasei a fost identificată o porțiune dintr-un cuptor medieval, cu boltă și cu vatra din lut, pe pat de pietriș (fig. 6/2). La est de fostul IAS, exploatarea lutului a permis secționarea unei gropi menajere, în formă de sac (fig. 6/3), din care au putut fi recuperate câteva fragmente ceramice de factură carpică.
- E. Sec. II-III p.Chr.; sec. XVI-XVII.
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

9. Petricani (com.), sat Târpești - În zăvoi (Bahnă)⁵

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007.
- B. Punct situat pe terasa a doua din stânga Topoliței, la 200 m nord-vest față de podul peste Topolița, în marginea satului. Materialele arheologice au fost recoltate de pe o suprafață de aproximativ 150 m².
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 320 m; altitudine relativă: 1 m; coordonate geografice: 47°09'30" N, 26°25'38" E.
- D. În apropierea unor izvoare au fost găsite fragmente ceramice lucrate la roată, din pastă cenușie, cu microprundișuri în compoziție.
- E. Sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

⁴ În această zonă, cu prilejul unor săpături pentru fosta fermă zootehnică au fost descoperite câteva morminte medievale, din inventarul cărora provin monede emise de regatul Ungariei la jumătatea sec. XVI; Gh. Dumitroaia, *Materiale și cercetări arheologice*..., p. 80, nota 1; Informații prof. G. Luca.

⁵ V. Diaconu, *Descoperiri arheologice din secolul IV e.n. în Depresiunea Neamț*, în *AMT*, IV, 2009, p. 8.

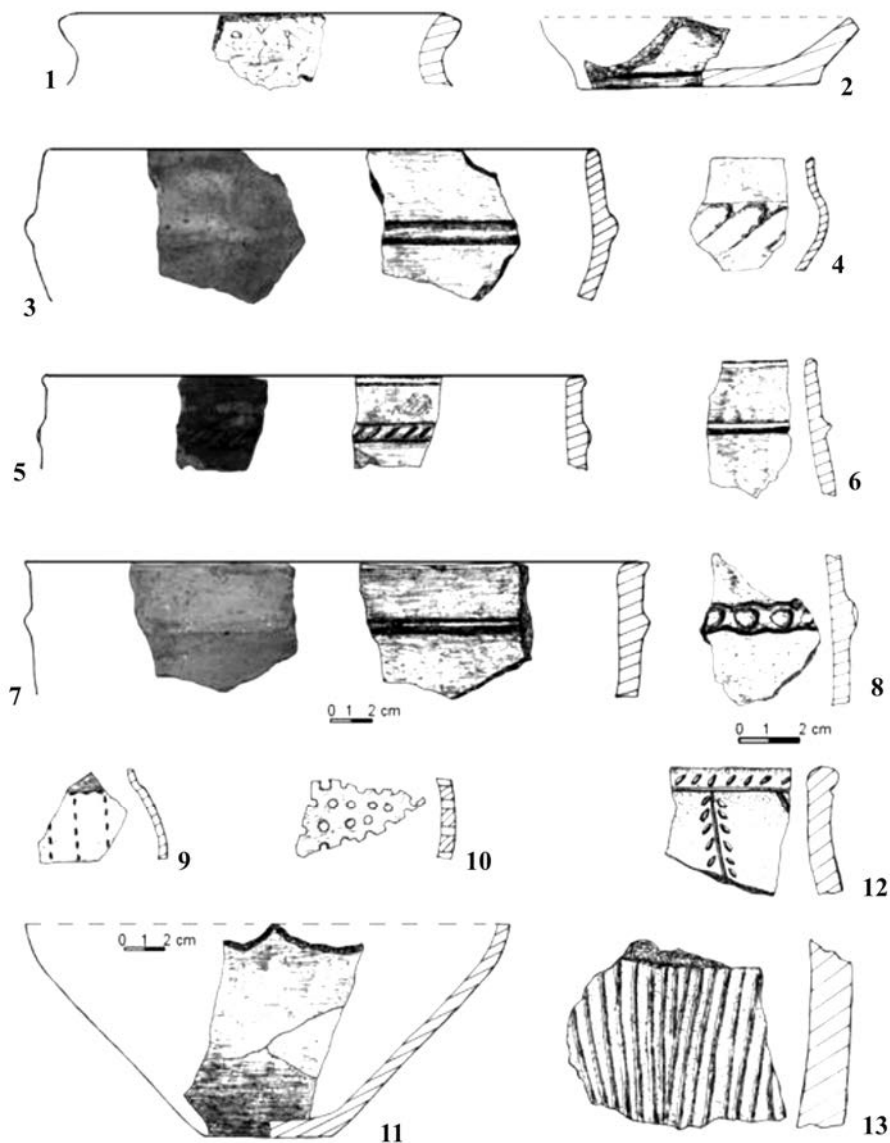

Fig. 3. - Ceramică din epoca bronzului (3-13) și hallstattiană (1-2):
 1, 2, 8, 9. Oșlobeni - *La Hulpoi*; 3-7, 10, 11. Bodești - *Dealul Roatelor*,
 12, 13. Țolici - *Rusca*

10. Petricani (com.), sat Țolici - Izvor

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2010.
- B. Punct situat pe terasa joasă din dreapta pâraului Țolici, la 100 m sud față de podul peste pârau și în imediata apropiere a izvorului aflat pe marginea drumului ce duce spre Târpești. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 300 m².
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 322 m; altitudine relativă: 2 m; coordonate geografice: 47°08'13" N, 26°26'28" E.
- D. De pe terenurile arabile au fost recuperate numeroase fragmente ceramice, lucrate la roată, din pastă fină sau cu microprundișuri în compoziție, de culoare cenușie. Se remarcă fragmente de căni, vase de provizii, străchini.
- E. Sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

11. Petricani (com.), sat Țolici - După pădure

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2010.
- B. Punct situat pe panta dealului aflat la nord-est de sat, pe malul unui afluent de dreapta al pâraului Țolici, la 100 m est față de punctul anterior.
- C. Forma de relief: deal; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 337 m; altitudine relativă: 5 m; coordonate geografice: 47°08'15" N, 26°26'47" E.
- D. De pe terenurile arabile au fost recuperate fragmente ceramice, lucrate din pastă neomogenă, de factură preistorică. Sporadic sunt semnalate și fragmente ceramice cenușii, care pot fi atribuite sec. IV p.Chr. Tot aici au fost descoperite și câteva așchii masive de gresie și silicolit.
- E. Sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

12. Petricani (com.), sat Țolici - Pe vale

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2010.
- B. Punct situat pe terasa joasă din dreapta pâraului Țolici, în stânga drumului ce duce spre Târpești, la 400 m sud față de pod. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 1000 m².

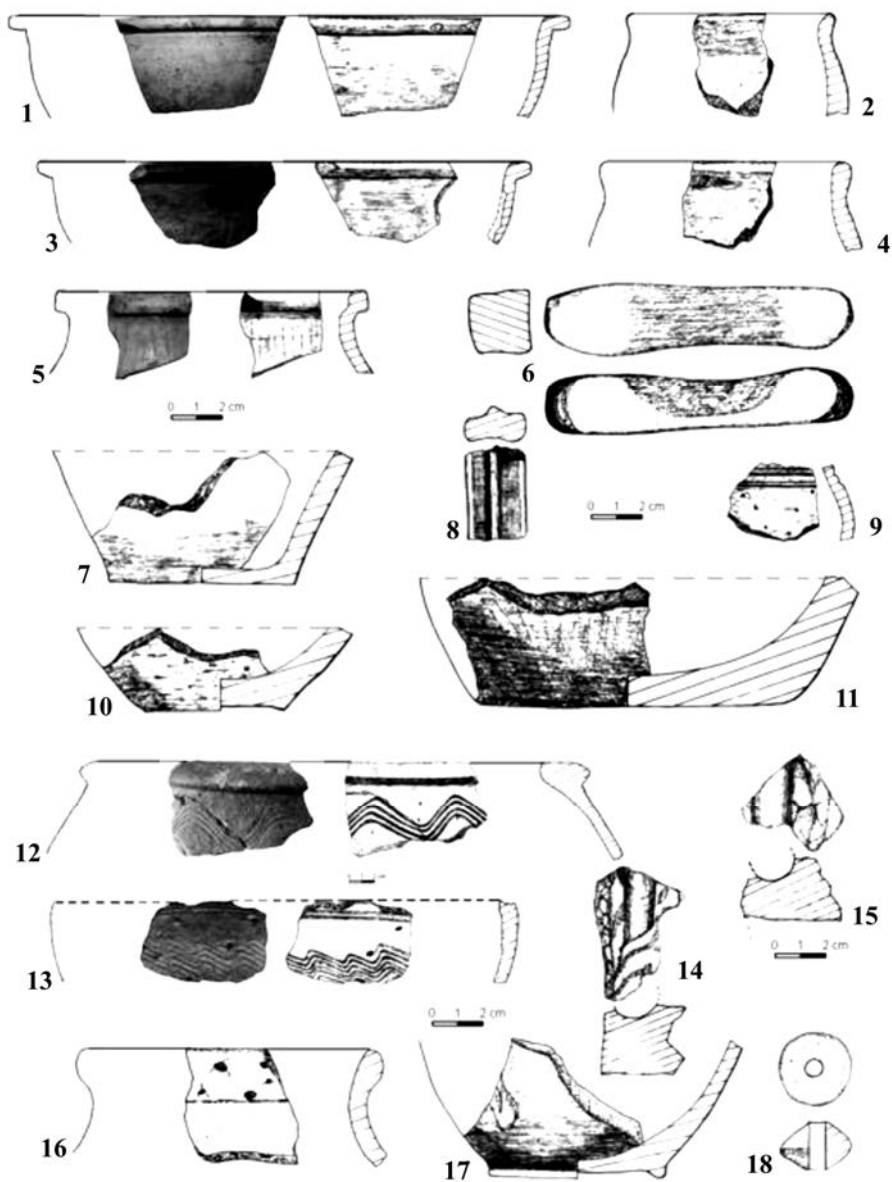

Fig. 4. Materiale arheologice specifice sec. IV. p.Chr.:
1-11. Bodești - *Dealul Roatelor*; 12-18. Oglinzi - *Dealul Rotăriei*

- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 327 m; altitudine relativă: 2 m; coordonate geografice: 47°08'03" N, 26°26'42" E.
- D. De pe terenurile arabile au fost recuperate numeroase fragmente ceramice, lucrate la roată și cu mâna, din pastă cenușie, fină sau cu microprundișuri în compoziție. Se remarcă fragmente care provin de la căni, vase de mari dimensiuni, străchini.
- E. Sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

13. Petricani (com.), sat Țolici - *Rusca*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2010.
- B. Punct situat pe terasa medie din stânga pârâului Țolici, la poalele Dealului Rotunda. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 2000 m².
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 341 m; altitudine relativă: 7 m; coordonate geografice: 47°07'46" N, 26°26'44" E.
- D. Din acest punct au fost recuperate numeroase fragmente ceramice, unele de factură probabil eneolitică (Precucuteni?), iar altele, lucrate din pastă neomogenă cu cioburi și silicolit pisat în structură, pot fi atribuite culturii Noua. Unele fragmente prezintă elemente decorative specifice bronzului mijlociu (cultura Costișa)(fig. 3/12, 13). Sporadic, se întâlnesc fragmente ceramice hallstattiene și din sec. IV p.Chr. Au mai fost identificate așchii de gresie și silicolit, un frecător și o cute.
- E. Eneolitic (cultura Precucuteni?); epoca bronzului (cultura Costișa și cultura Noua); Hallstatt; sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

14. Petricani (com.), sat Țolici - *După Rotunda*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2010.
- B. Punctul se găsește înspre satul Curechiștea, pe un platou relativ înalt, situat pe partea stângă a pârâului Rusca, afluent al pârâului Țolici. La baza platoului se află un izvor abundent. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 500 m².
- C. Forma de relief: deal; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 387 m; altitudine relativă: 30 m; coordonate geografice: 47°07'33" N, 26°25'50" E.

- D. Pe suprafața platoului au fost descoperite fragmente ceramice și așchii de silicolit și gresie care sunt atribuite culturii Noua. Se remarcă unele fragmente decorate cu brâu alveolar.
- E. Epoca bronzului (cultura Noua).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

15. Răucești (com.), sat Oglinzi - *Dealul Rotăriei*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007; V. Diaconu, G. Bârliba, 2008.
- B. Punct situat pe panta de sud-est a dealului, în apropierea unui mic torent, pe malul stâng al pârâului Slatina, la 200 m vest de pod. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de 1000 m².
- C. Forma de relief: deal; bazin hidrografic: Sarata; altitudine absolută: 363 m; altitudine relativă: 2 m; coordonate geografice: 47°14'08" N, 26°21'54" E.
- D. În acest punct au fost descoperite numeroase fragmente ceramice lucrate la roată, de culoare cenușie sau cărămizie. Unele fragmente ceramice sunt lucrate dintr-o pastă grosieră, cu microprundișuri în compoziție, decorate cu linii vălurite (fig. 4/12, 13). În partea de nord a așezării lucrările agricole au scos la suprafață urme consistente de arsură și pietre arse, fapt ce indică prezența unei vetre. Alături de fragmente ceramice au mai fost descoperite câteva bucăți de chirpic ars (unele păstrează amprente de împletiturilor de nuiele) (fig. 4/14, 15) și o fusaiolă (fig. 4/18).
- E. Sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

16. Târgu Neamț (or.) - *Pe imas*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007, 2008.
- B. Punct situat pe terasa din stânga râului Neamț (Ozana), într-o viroagă a unui mic afluent, la 200 m nord-est de fostul SMA, la ieșirea din Tg. Neamț spre Iași.
- C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Neamț; altitudine absolută: 354 m; altitudine relativă: 6 m; coordonate geografice: 47°12'48" N, 26°24'09" E.
- D. Din prundișul terasei au fost recoltate mai multe piese litice, confecționate din gresie, silex și silicolit, unele dintre ele puternic patinate și rulate. Se remarcă două așchii nucleiforme, macrolitice (fig. 2/1, 5), o așchie lamelară cu retuș pe suprafața ventrală și în zona bulbului de percuție (fig. 2/6), o așchie de silex cu retuș

fine în zona frontală (fig. 2/2), o lamă de silex (fig. 2/4) și un nucleu⁶ (fig. 2/3).

- E. Paleoliticul mijlociu, probabil Musterian⁷.
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

17. Târgu Neamț (or.) - *Dealul Osoi*

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007.
- B. Punct situat pe panta de sud-est a Dealului Osoi, în apropierea izvorului pârâului Adânc, la 2,5 km nord-vest de cartierul Humuleștii Noi.
- C. Forma de relief: deal; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 484 m; altitudine relativă: 30 m; coordonate geografice: 47°11'24" N, 26°17'45" E.
- D. De pe un teren arabil au fost recuperate mai multe fragmente ceramice, lucrate dintr-o pastă neomogenă, cu nisip și cioburi pisate în compoziție, puternic corodate. Din acest punct mai amintim și câteva așchii de silicolit (fig. 2/7, 8) și două piese de silex (fig. 2/10, 11). În imediata apropiere a fost găsit un vârf de săgeată din silex, de mici dimensiuni, cu baza concavă (fig. 2/12).
- E. Epoca bronzului (?).
- F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

18. Tg. Neamț (or.) - *La Schiteanu*⁸

- A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2008.
- B. Punct situat la poalele Dealului Osoi, pe malul stâng al pârâului Adânc, la 1,5 km nord-vest de cartierul Humuleștii Noi. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 300 m².
- C. Forma de relief: podiș; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 431 m; altitudine relativă: 2-3 m; coordonate geografice: 47°11'14" N, 26°18'53" E.
- D. De pe suprafața podișului, au fost recuperate fragmente ceramice, unele atipice, iar altele pot fi atribuite sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș) și evului mediu (sec. XVI-XVII). Pe lângă ceramica cenușie lucrată la roată și cu mâna, mai amintim și alte piese care pot fi datate tot în sec. IV p.Chr.: o fusaiolă lucrată dintr-un fragment ceramic, o mărgică de sticlă, păstrată parțial, și un fragment de corn de cerb, cu

⁶ Această piesă, deși este puternic patinată, pare să provină dintr-o etapă mai târzie a paleoliticului.

⁷ Determinarea tipologică și încadrarea cronologică a fost făcută de către dr. Vasile Chirica de la Institutul de Arheologie Iași, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁸ V. Diaconu, *Descoperiri arheologice din secolul IV e.n.*, p. 9.

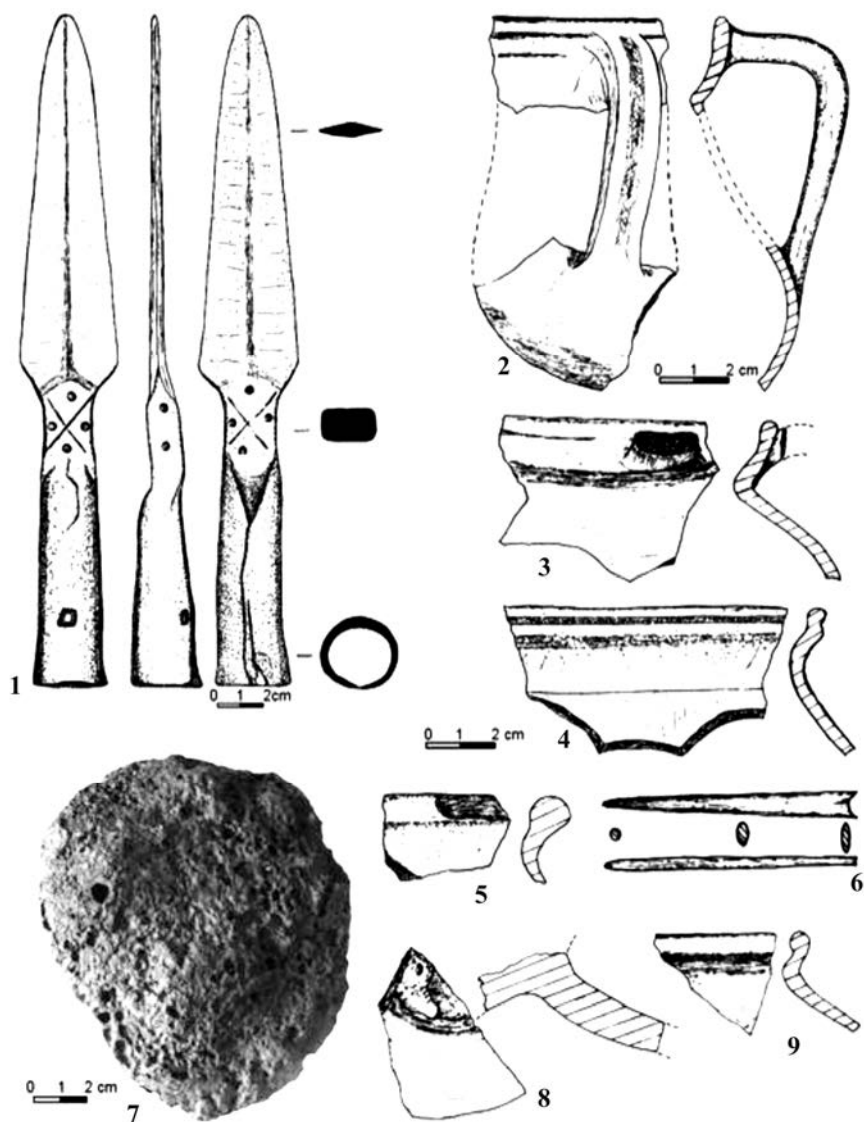

Fig. 5. Materiale arheologice specifice evului mediu: 1, Preutești;
2-4, 6. Păstrăveni - *La Șurini*; 5, 7-9. Ghindăoani - *Pe șes*

urme de prelucrare. Sporadic s-au întâlnit și câteva piese litice (așchii de silex și silicolit) care ar putea documenta o locuire mai veche.

E. Sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș); sec. XVI-XVII.

F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

19. Tg. Neamț (or.) - *În spini*⁹

A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2008.

B. Punct situat pe o prelungire a Dealului Osoi, care se prezintă ca un interfluviu, limitat la nord de pârâul Adânc, iar la sud de pârâul Valea Seacă. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 1000 m².

C. Forma de relief: deal; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 445 m; altitudine relativă: 8 m; coordonate geografice: 47°11'04" N, 26°18'42" E.

D. De pe panta estică a acestei prelungiri de deal, au fost recuperate fragmente ceramice, bucăți de lipitură arsă și numeroase așchii de piatră. Deși materialul ceramic este destul de corodat, decorul întâlnit pe unele fragmente ceramice permite încadrarea acestuia în registrul tipologic al culturii Costișa. Se remarcă fragmente ceramice cu decor de tip *Besenstrich*, cu triunghiuri hașurate, cu brăie alveolare segmentare, împunsături succesive. Materialul litic este constituit din numeroase deșeuri de prelucrare a unor roci locale (gresii, silicolite, menilite), dar se cunosc și piese finite, confecționate din silex (vârf de săgeată, inserție pentru seceră, răzuitor).

E. Epoca bronzului (cultura Costișa).

F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

20. Urecheni (com.), sat Ingărești - *La est de fermă*

A. Cercetare de suprafață, V. Diaconu, 2007.

B. Punct situat pe terasa înaltă din stânga Topoliței, la 200 m est față de fosta fermă de animale. Materialele arheologice sunt răspândite pe o suprafață de aproximativ 1000 m².

C. Forma de relief: terasă; bazin hidrografic: Topolița; altitudine absolută: 275 m; altitudine relativă: 7 m; coordonate geografice: 47°10'34" N, 26°33'13" E.

D. De pe terenurile arabile au fost recuperate numeroase fragmente ceramice, lucrate la roată, din pastă fină sau cu micropundișuri în compoziție. Se remarcă fragmente de căni, vase de provizii, străchini.

⁹ Idem, *Date preliminare despre o nouă așezare a culturii Costișa în județul Neamț*, în *Carpica*, XXXVIII, 2009, p. 43-56.

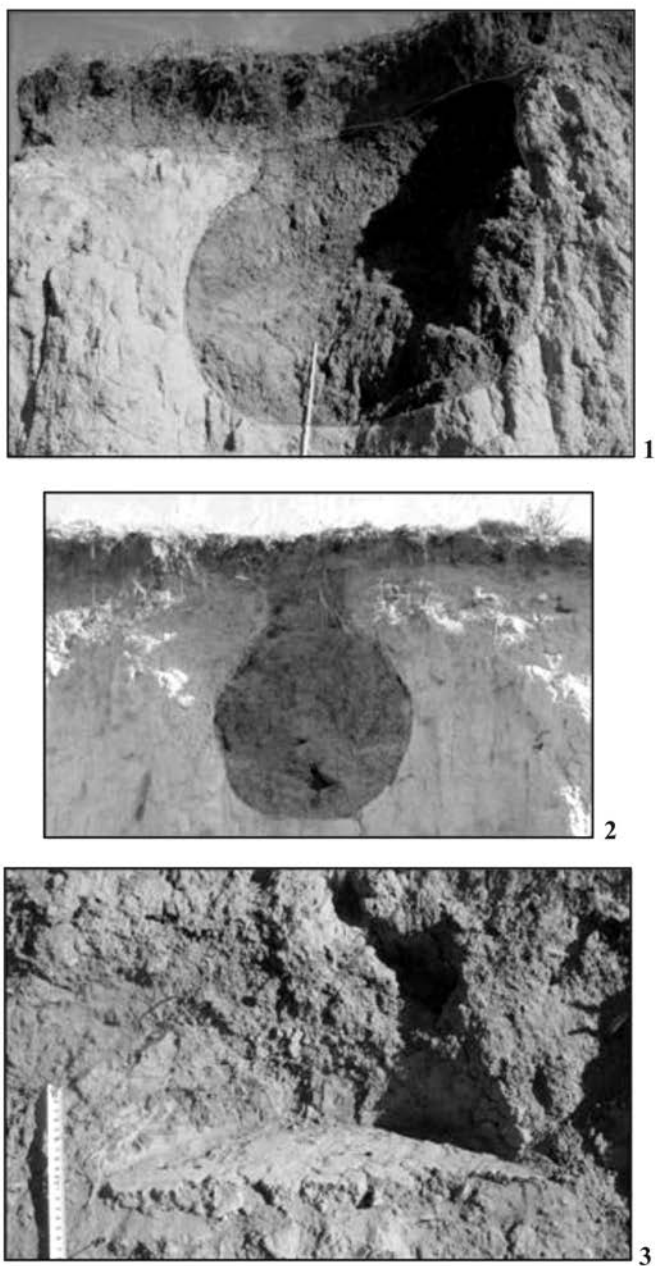

Fig. 6. Gropi de provizii (1-2) și vatră de cuptor (3): Păstrăveni - *La Șurini*

E. Sec. IV p.Chr. (cultura Sântana de Mureș)¹⁰.

F. Muzeul de Istorie și Etnografie Tg. Neamț.

Pe lângă informațiile amintite anterior mai adăugăm și două descoperiri izolate, pentru care nu beneficiem de date suficiente privind localizarea și existența unui context arheologic.

Timișești (com.), sat Preutești - dintr-un punct neprecizat de pe teritoriul satului provine un vârf de lance din fier, destul de bine păstrat¹¹. În zona dintre lamă și manșonul de prindere prezintă ca elemente decorative mai multe cercuri dispuse cardinal și linii care se intersectează (fig. 5/1). Pe baza analogiilor cu piese de același tip, vârful de lance poate fi încadrat cronologic în perioada sec. XVII-XVIII.

Țibucani (com.), sat Davideni - de pe teritoriul satului provine o daltă prismatică, confecționată din marnă cenușie. Este bine șlefuită în zona părții active și pe muchie (fig. 2/9). Dimensiuni: L - 15 cm, l - 2,5 cm. Piesa se află în colecțiile Muzeului de Istorie și Etnografie Tg. Neamț, nr. inv. 4373.

Din datele prezentate mai sus pot fi extrase câteva concluzii succinte. Prin intermediul recentelor cercetări de teren au fost identificate 20 de puncte arheologice noi, care completează repertoriul descoperirilor din zona de nord-est a județului Neamț.

Dacă pentru anumite etape cronologice și orizonturi culturale existau semnalări în această zonă, noile cercetări de teren au meritul de a fi identificat urmele unor locuiri paleolitice, cel mai probabil musteriene, și ale unor așezări specifice culturii Costișa, despre care nu existau informații până în acest moment. De asemenea, trebuie remarcat și numărul destul de mare al descoperirilor specifice culturii Sântana de Mureș, care demonstrează densitatea crescută a comunităților culturii amintite în zona de nord-est a județului Neamț.

Deși pe baza informațiilor obținute prin recente cercetări de suprafață nu pot fi emise concluzii generale, prin integrarea acestora în contextul mai amplu al descoperirilor arheologice din zona de nord-est a județului Neamț, vor putea fi creionate observații concrete privitoare la dinamica și factorii de habitat care au influențat evoluția vechilor comunități umane, densitatea așezărilor, raporturile cu spațiile geografice învecinate, etc.

¹⁰ Pe locul fermei au fost descoperite întâmplător câteva morminte specifice culturii Sântana de Mureș. Este posibil ca acestea să fi aparținut așezării descoperite recent. Pentru informații despre morminte, vezi Gh. Dumitroaia, *Materiale și cercetări arheologice...*, p. 97.

¹¹ Piesa face parte dintr-o colecție particulară.

Nr.	Denumire punct arheologic	Încadrare cronologică						
		<i>Paleolitic</i>	<i>Eneolitic</i>	<i>Epoca bronzului</i>	<i>Epoca Fierului</i>	<i>Sec. II-III p.Chr.</i>	<i>Sec. IV-V p.Chr.</i>	<i>Sec. XV-XVIII</i>
1.	Bodești - <i>Dealul Roatelor</i>			●			●	
2.	Oșlobeni - <i>La Hulpoi</i>			●	●	●		
3.	Crăcăoani - <i>Pe terasă</i>						●	
4.	Ghindăoani - <i>Pe șes</i>							●
5.	Grumăzești - <i>Dealul Caina</i>					●	●	
6.	Grumăzești - <i>Frecăuți</i>					●		●
7.	Păstrăveni - <i>La izvoare</i>							●
8.	Păstrăveni - <i>La Șurini</i>					●		●
9.	Târpești - <i>În zăvoi(Bahnă)</i>						●	
10.	Țolici - <i>Izvor</i>						●	
11.	Țolici - <i>După pădure</i>						●	
12.	Țolici - <i>Pe vale</i>						●	
13.	Țolici - <i>Rusca</i>		●?	●		●	●	
14.	Țolici - <i>După Rotunda</i>			●				
15.	Oglinzi - <i>Dealul Rotăriei</i>						●	
16.	Tg. Neamț - <i>Pe imaș</i>	●						
17.	Tg. Neamț - <i>Dealul Osoi</i>			●?				
18.	Tg. Neamț - <i>La Schiteanu</i>						●	●
19.	Tg. Neamț - <i>În spini</i>			●				
20.	Urecheni - <i>La est de fermă</i>						●	

Tabel 1 - Încadrarea cronologică a siturilor arheologice recent descoperite în nord-estul județului Neamț

NEW ARCHAEOLOGICAL SITES IN NORTH-EASTERN NEAMȚ COUNTY

Abstract

In 2007-2010, the author of this article carried out several archaeological researches in some microzones of the north-eastern Neamț County, in order to complete the database necessary to draw up the county archaeological repertoire.

The results of this research led to the identification of twenty new archaeological sites and the collection of conclusive archaeological materials, which cover the chronological time span from the Paleolithic up to the XVIIIth century.

For each archaeological site it was made a *type-file* which provides essential data concerning the target location, the geographic coordinates, the description of the archaeological materials, culturally and chronologically, referring to their employment and the place where these materials are kept.

Also here are presented some isolated archaeological finds (a spearhead and a chisel).

LIST OF TABLES

Table 1. Chronology of recent archaeological sites discovered in the north-eastern Neamț County.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Recently discovered archaeological sites in the north-eastern Neamț County (the numbers correspond to those of the repertoire).

Fig. 2. Lithic pieces; 1-6. Tg. Neamț - *Pe imaș*; 7-8, 10-12. Tg. Neamț - *Dealul Osoi*; 9. Davideni.

Fig. 3. Ceramic fragments from the Bronze Age (3-13) and Hallstatt (1-2): 1, 2, 8, 9. Oșlobeni - *La Hulpoi*; 3-7, 10, 11. Bodești - *Dealul Roatelor*, 12, 13. Țolici - *Rusca*.

Fig. 4. Specific archaeological materials from the IVth century A.D.: 1-11. Bodești - *Dealul Roatelor*; 12-18. Oglinzi - *Dealul Rotăriei*.

Fig. 5. Specific archaeological materials from the Middle Age: 1. Preutești; 2-4, 6. Păstrăveni - *La Șurini*; 5, 7-9. Ghindăoani - *Pe șes*.

Fig. 6. Storage pits (1-2) and the furnace hearth (3): Păstrăveni - *La Șurini*.

RECHERCHES SYSTÉMATIQUES AUTOUR DES SOURCES SALÉES DE MOLDAVIE. BILAN DES PROSPECTIONS 2008-2010

par **Olivier Weller,**
Robin Brigand et Marius Alexianu

La zone sous carpatique de Moldavie à l'est de la Roumanie est désormais bien connue pour le nombre important de sources salées qui y ont été découvertes. Les prospections de terrain visant à l'inventaire systématique de toutes les ressources salifères de la région ont débuté dès 2004 et se poursuivent encore actuellement. De 2004 à 2007, les enquêtes de terrain se sont concentrées sur le département du Neamț, mises à part quelques premières observations faites dans les départements de Bacău et de Suceava. Ces prospections avaient permis de reconnaître 5 nouveaux sites d'exploitation du sel dont le remarquable site de *Hălăbutoaia* à Țolici, com. Petricani; elles ont été présentées dans un article précédent¹. Aujourd'hui les prospections du département de Neamț sont désormais achevées ainsi que l'ensemble des analyses chimiques des émergences salées de ce département (Fig. 1), ce qui nous permet de dresser une première synthèse sur la distribution des sites néolithiques et chalcolithiques en regard de la distribution des sources salées, exploitées ou non (Fig. 2) qui fera l'objet d'une prochaine publication.

Dans ce présent article, il s'agit de présenter l'inventaire et les prospections des sources salées menées depuis 2008 dans les départements de Suceava, Bacău et Vrancea. La méthodologie employée est similaire. Chaque source est documentée par: 1) la commune d'appartenance (découpage administratif de 2000), le village, le nom de la source et les coordonnées géographiques relevées par GPS (les coordonnées sont en UTM-WGS 84, sauf

¹ O. Weller *et alii*; *Cercetări sistematice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova. Bilanțul explorărilor din anii 2004-2007 efectuate în special în județul Neamț*, in *MemAntiq*, XXIV, 2007, p. 121-190.

<i>Prélèvements collectés par OW et RB (2005-2007) et analyses par J. Mudry (Université de Franche-Comté, Besançon, France)</i>		Anions				Cations			
DATE (prélèv.)	NOM SOURCE SALEE (village, commune)	Br (mg/l)	Cl (mg/l)	SO ₄ (mg/l)	Ca (mg/l)	Na (mg/l)	Mg (mg/l)	K (mg/l)	
	Jud. Neamț								
20122005	Sărata, Piatra-Neamț, Piatra-Neamț (hiver)	0,00	154256,00	10985,00	900,00	99000,00	535,00	910,00	
20122005	Slatina III, Gărcina, Gărcina (hiver)	0,00	14402,00	7842,00	340,00	4600,00	275,00	355,00	
05012006	Slatina, Mărgineni, Mărgineni (hiver)	0,00	36852,00	10444,00	1580,00	20000,00	200,00	34,00	
08072006	Slatina, Mărgineni, Mărgineni (été)	0,00	38397,00	10863,00	1620,00	18000,00	200,00	34,00	
08072006	Slatina, Negriști, Podoleni	0,00	179240,00	10441,00	1240,00	113000,00	200,00	50,00	
08072006	Slatina mică, Hoișești, Mărgineni	0,00	190415,00	11884,00	1050,00	117000,00	445,00	115,00	
09072006	Sărături, Ștefan cel Mare, Ștefan cel Mare	0,00	8272,00	7939,00	420,00	19000,00	50,00	3,00	
09072006	Valca Slătioara, Făurei, Făurei	0,00	4445,00	0,00	90,00	120,00	23,00	0,00	
09072006	Toponymie NR-Jardin X, Ștefan cel Mare, Ștefan cel Mare	0,00	8727,00	0,00	380,00	240,00	50,00	3,00	
11072006	Sărătura, Oglinzi, Răucești (prelev. margouillat)	0,00	21603,00	9248,00	1130,00	11000,00	120,00	32,00	
11072006	Împuțita, Oglinzi, Răucești	0,00	10924,00	0,00	220,00	110,00	85,00	11,00	
11072006	Puturosu, Mânăstirea, Vânători Neamț	0,00	9206,00	4154,00	270,00	4000,00	95,00	35,00	

12072006	Fântâna de Ochi, Siliștea, Români	0,00	3402,00	1838,00	110,00	27,00	45,00	2,00
13072006	Slatina La Islaz, Luminiș, Piatra Șoimului	486,00	79967,00	8730,00	5700,00	41000,00	1320,00	1050,00
14072006	Sărata, Piatra-Neamț, Piatra-Neamț (été)	0,00	175929,00	11359,00	1000,00	101000,00	590,00	1005,00
18072006	Hălăbutoaia, Tolici, Petricani	0,00	167096,00	10776,00	1150,00	104000,00	150,00	45,00
28072006	Slatina (Valea Glodul), Hangu, Hangu	0,00	47018,00	1782,00	6800,00	19000,00	925,00	75,00
01082006	Slatina C, Gârcina, Gârcina	372,00	94516,00	17805,00	730,00	55000,00	4320,00	13,00
07072007	Slatina mică, Hoiești, Mărgineni (canicule)	0,00	170850,00	7429,00	1180,00	105000,00	335,00	145,00
08072007	Slatina, Secu, Bicaz (canicule)	0,00	25643,00	0,00	4700,00	8000,00	370,00	40,00
10072007	Apa puciosă 2, Pătăligeni, Pipirig (canicule)	0,00	2161,00	1886,00	60,00	380,00	26,00	3,00
10072007	Poiana Slatinei, Pluton, Pipirig (canicule)	382,00	208063,00	0,00	37000,00	73000,00	2260,00	375,00
11072007	Slatina, Luncani, Mărgineni (canicule)	0,00	177855,00	6373,00	1500,00	107000,00	115,00	18,00
15072007	Slatina C, Gârcina, Gârcina (canicule)	0,00	93850,00	17684,00	740,00	53000,00	3740,00	11,00
17072007	Hălăbutoaia, Tolici, Petricani (-2 m dans puits, canicule)	0,00	190597,00	7463,00	1040,00	113000,00	190,00	35,00
	Jud. Iași							
07072006	Source 2, Băiceni, Cucuteni	0,00	4646,00	3607,00	3,00	375,00	2,00	6,00

Fig. 1. Résultats des analyses chimiques des sources salées prélevées entre l'hiver 2005 et l'été 2007.
Analyses J. Mudry (Geosciences, Université de Franche-Comté, Besançon, F.)

mention contraire); 2) une description de la situation géographique de la source, des informations historiques et bibliographiques la concernant; 3) la description des structures de captage; 4) les usages actuels et anciens tels que documentés par les enquêtes ethnographiques de terrain; 5) les caractéristiques de débit, de salinité (avec prélèvement systématique pour analyse chimique) et la valeur du potentiel d'hydrogène (PH); 6) les résultats des prospections archéologiques effectuées en surface et à proximité de la source, accompagnées parfois de sondages à la petite tarière pédologique (1,25 m de long) en aval de la source afin de repérer d'éventuels remplissages cendro-charbonneux liés à une exploitation ancienne.

La campagne de prospection et d'inventaire des sources salées des piémonts carpatiques, initiée dans le cadre de deux programmes franco-roumains (Ministère des Affaires étrangères français) intègre un projet de recherche plus ample sur la place et les enjeux de l'exploitation du sel² (Fig. 3). Cette campagne a bénéficié du soutien technique et humain de l'équipe du laboratoire ArheoInvest de l'Université de Iași, dans le cadre d'un projet IDEI centré sur l'ethnographie du sel³. Cette équipe a contribué à l'enregistrement des coordonnées géographiques de près d'une cinquantaine de sources situées dans les départements de Suceava et Bacău. Certaines d'entre elles ont été de nouveau prospectées; d'autres ont été découvertes ces dernières années. Parallèlement aux prospections de terrain, le programme s'accompagne d'un travail de modélisation des dynamiques spatiales, sous un Système d'Information Géographique, des peuplements néolithique et chalcolithique des départements de Neamț, Suceava, Bacău et Vrancea. A ce jour, seules les analyses réalisées dans le Neamț sont en voie d'achèvement⁴. La volonté d'appréhender les stratégies de peuplement de la préhistoire récente en lien

² O. Weller et alii, *L'exploitation des sources salées en Moldavie: un exemple de ressource structurante du territoire depuis le Néolithique*, in D. Monah et alii (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț, 2007, p. 99-113.

³ M. Alexianu, O. Weller, *The Ethnosol project. Ethnoarchaeological investigation at the Moldavian salt springs*, in *Antiquity*, 83 (321), September, 2009; M. Alexianu et alii; 2008.- *Izvoarele de apă sărată din Moldova subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*, Iași, 2008; M. Alexianu et alii, *Salt springs in present rural world. An ethnoarchaeological approach in Moldavia (Romania)*, in M. Alexianu et alii, (eds.), *Anthropology of salt: a diachronic approach*, BAR International Series, Oxford, 2010 (in press); I. Sandu et alii, 2010, *Salt and Human Health : Science, Archaeology, Ancient Texts and Traditional Practices of Eastern Romania*, in *The Mankind Quarterly*, L, 3, 2010, p. 225-256.

⁴ O. Weller et alii, *Analyses et modélisation spatiale autour des sources salées de Moldavie précarpatique durant la Préhistoire* in N. Morère Molinero (ed.), *Las salinas y la sal de interior en la historia: economía, medioambiente y sociedad*, Madrid, 2007, p. 165-184; O. Weller et alii, *Spatial analysis of prehistoric salt exploitation in Eastern Carpathians (Romania)*, in M. Alexianu et alii (eds.), *Anthropology of salt: a diachronic approach*, BAR International Series, Oxford, 2010 (in press).

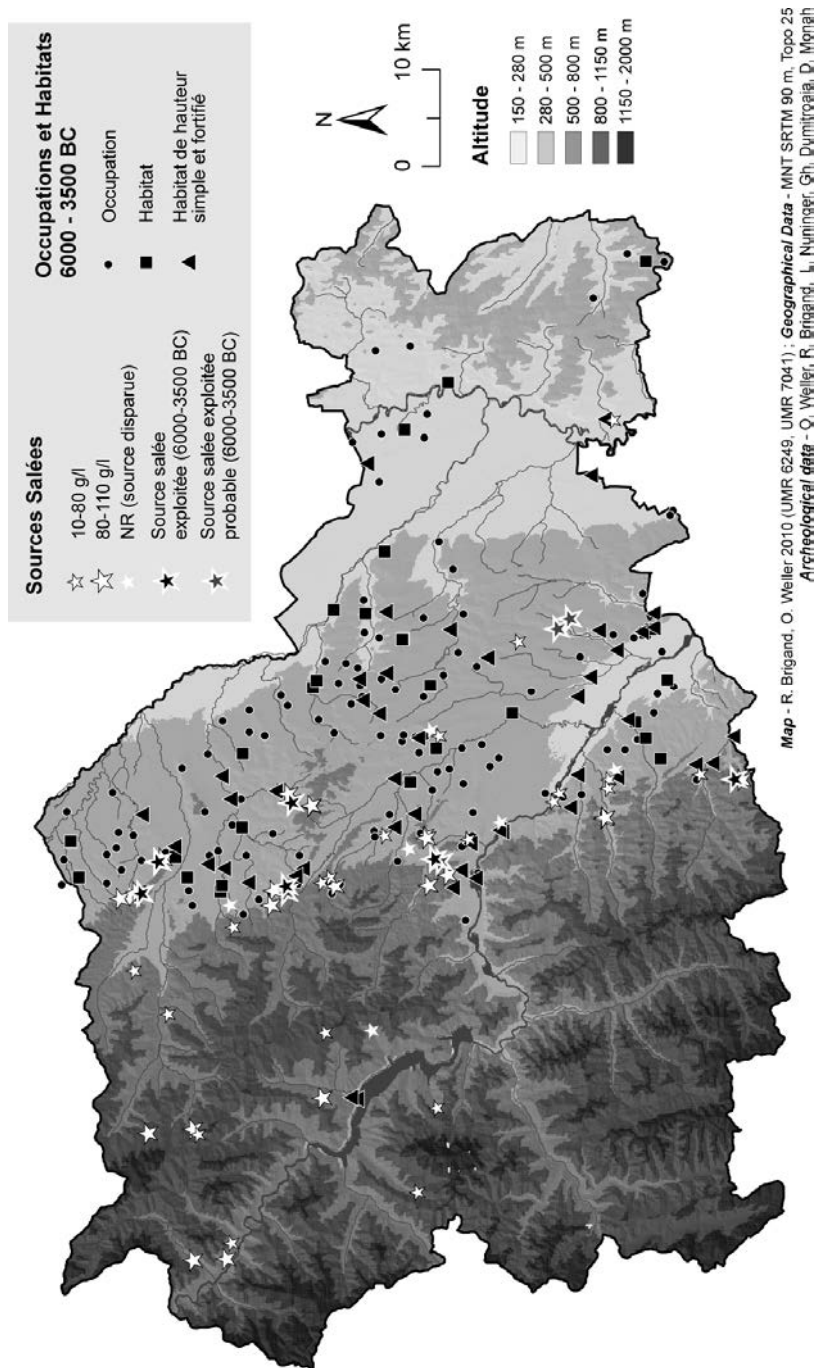

Fig. 2. Peuplement néolithique et chalcolithique et sources salées, exploitées ou non, du département du Neamț.
 Carte R. Brigand et O. Weller 2010

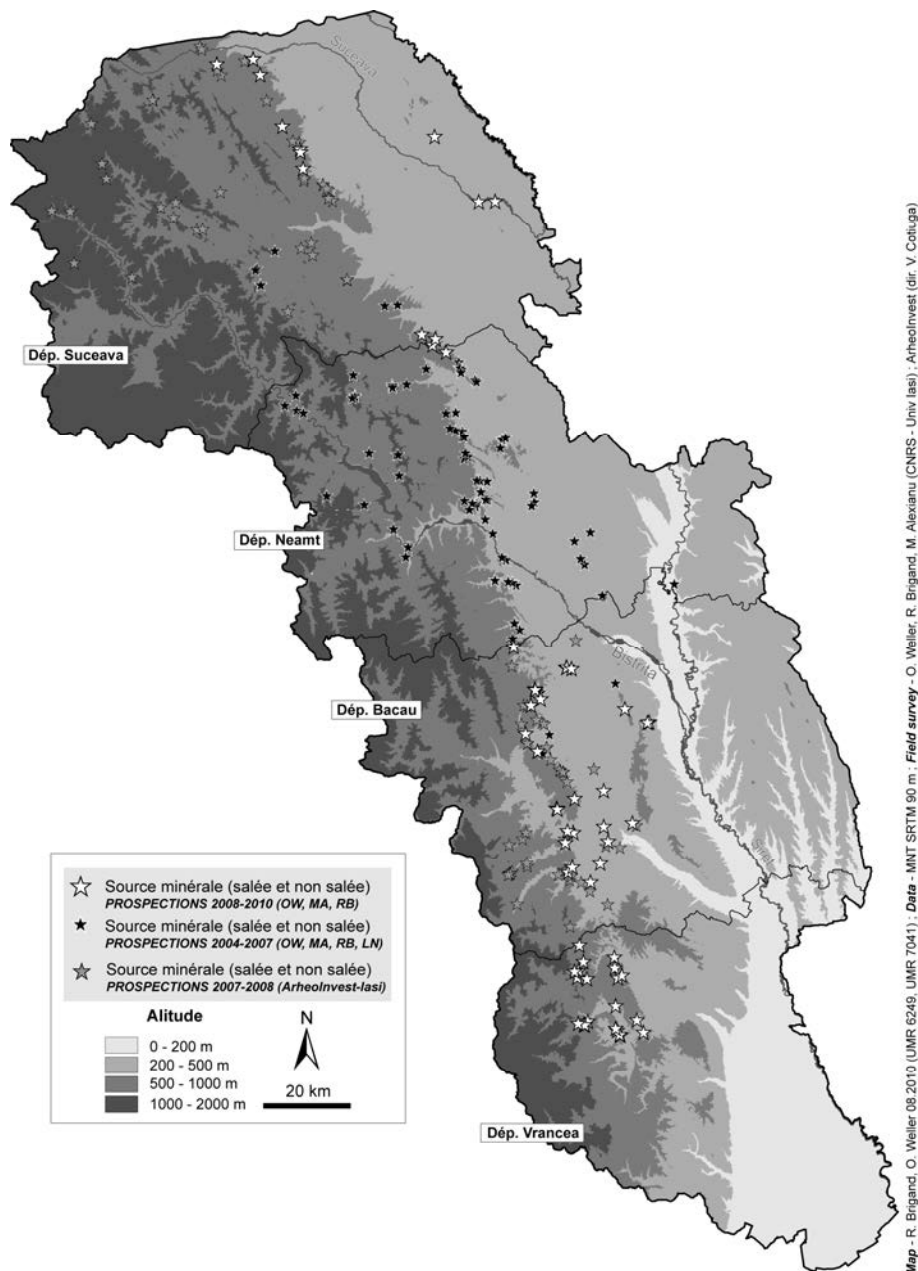

Fig. 3. Zone d'étude et sources salées prospectées entre 2004 et 2010.
Carte R. Brigand et O. Weller 2010

avec les ressources salifères de Moldavie roumaine répond à une approche multiscalaire du phénomène: à petite et moyenne échelle, il s'agit d'envisager les formes d'occupation néolithique par rapport aux caractéristiques géographiques du milieu (topographie et accès, visibilité); à grande échelle, il s'agit de compléter la connaissance des formes d'exploitation de la saumure grâce à des fouilles archéologiques comme celle des dépôts de Lunca-Poiana Slatinei⁵ ou de Țolici-Hălăbutoaia⁶ accompagnés de multiples approches intégrées (palynologie, micromorphologie, géomorphologie).

JUDEȚUL SUCEAVA

Boroaia

Moișa

Fântâna de pe pâraul Slatina / La Crețul

Coordonnées GPS: E 26°13'27,0"; N 47°17'56,9"; alt. 564 m

Date: 15.07.2009

Situés à environ 2 km à l'ouest du Monastère de Moișa en forêt, il existe un toponyme *pâraul Slatinei* (carte topographique L 35-29-Ab) et une source salée aujourd'hui comblée en amont. On raconte localement que la source a été comblée suite à la chute d'une vache tombée dedans. La source salée se situe en pied de versant abrupt en rive droite du p. Slatinei qui se jette en rive droite du p. Mănăstirea au niveau de *Poiana Crețul*. Le captage abandonné, de forme carrée, est fait de gros rondins en bois assemblés à mi-bois et mesure environ 1,10 m de côté. Il a été construit il y a environ 50 ans et il n'y avait pas de captage plus ancien. L'accès pouvait se faire directement en charrette. L'eau salée à la surface du puits est moyennement salée et présente un PH de 7. Aucun matériel archéologique n'a été rencontré mais le versant abrupt et la présence de forêt ne facilite guère les recherches de terrain.

Poiana Corduneni

Coordonnées GPS: E 26°13'58,4"; N 47°18'41,0"; alt. 488 m

Date: 15.07.2009

A environ à 1,5 km à l'ouest de Monastère de Moișa, à droite de la courbe de la route, une zone humide sans végétation d'environ 10 m de diamètre est

⁵ O. Weller et alii, *Lunca-Poiana Slatinei (jud. Neamț): Cel mai vechi sit de exploatare a sării din preistoria europeană. Cercetări interdisciplinare*, in *ArhMold*, XXXII (2009), 2010, p. 21-39.

⁶ Gh. Dumitroaia et alii, *Un nou punct de exploatare a sării în preistorie: Țolici-Hălăbutoaia, jud. Neamț*, in D. Monah et alii (ed.), *Sarea, de la prezent la trecut*, BMA, XX, Piatra-Neamț, 2008, p. 203-224; O. Weller, *L'exploitation préhistorique des sources salées de Moldavie*, in *Coopération franco-roumaine en archéologie*, Bucarest, 2009, p. 13-20; M. Danu et alii; *Human impact and vegetation history on salt spring exploitation (Hălăbutoaia - Țolici, Petricani, Neamț, Romania)*, in *International Journal of Conservation Science*, 1 (3), 2010, p. 167-173.

fréquentée par de nombreux animaux sauvages comme domestiques. Cette zone humide d'au moins 1,20 m de profondeur (test à la tarière avec présence d'argile fine grise claire) pourrait éventuellement renfermer un ancien captage. Aucun vieux piquets de bois ni tessons céramique n'a été rencontrés. Cette zone humide présentant une eau de surface salée (environ 30 g/l) mériterait peut-être une prospection à la tarière plus intense (recherche d'ancien captage; présence de petits monticules circulaires de 0,50 à 1 m de hauteur autour).

Săcuța

Slatina de pe Slătioara

Coordonnées GPS: E 26°15'54,3"; N 47°17'04,0"; alt. 521 m

Date: 15.07.2009

En limite des communes de Boroaia et Brusturi-Drăgănești, et des villages de Săcuța et Groși, cette source salée a déjà fait l'objet d'une prospection par le Musée de Piatra-Neamț dès 2003 qui s'est révélé positive pour une exploitation ancienne⁷. Indiquée sur la carte géologique, la source est située en forêt au sud-ouest de Boroaia, à la base de *Dealul Săcuța* et à environ 3 m du ruisseau homonyme. Elle a été exploitée relativement intensément dès 1832⁸ et on peut voir sur place au moins 2 systèmes de captage:

- un ancien puits en bois de forme carré (*ghizdele din bârne*) situé à environ 10 m en aval de l'actuelle émergence qui atteignait, d'après notre informateur, environ 10-12 m de profondeur total et aménagé sous la forme d'un premier puits en forme d'escaliers sur les premiers 5 à 6 m, aboutissant à une poutre posée par dessus le second puits plus petits de 5 à 6 m de profondeur lui aussi. Ce puits a été comblé avec des planches de bois (premières dosses) suite, selon la tradition locale, à la chute d'une vache. Ce type d'aménagement n'est pas sans nous rappeler le système de captage profond observé à *Hălăbutoaia*, *Țolici*⁹ et qui signe, d'après nous, le fort intérêt et l'ancienneté de l'exploitation de ces sources.

- Un nouvel aménagement, à 2 m en rive droite du ruisseau, fait de 2 fosses de 1 m de diamètre et de 0,4 à 0,5 m de profondeur avec plusieurs pièces en bois horizontales en pour faciliter l'accès.

Autrefois l'accès se faisait directement en charrette depuis les villages de Săcuța et Groși jusqu'à environ 30 m de la source. Cette dernière était utilisée à la fois pour le fromage, le lard, les légumes, les fourrages et même, en période de famine, pour la production de sel cristallisé, *huscă*, sur place à l'aide

⁷ Gh. Dumitroaia, *Săpături arheologice sistematice și periegeze din județele Neamț, Bacău și Suceava (2002-2003)*, in *MemAntiq*, XXIII, 2004, p. 443.

⁸ D. Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987, note 130.

⁹ O. Weller et alii, *Cercetări sistematice ...*, p. 145.

d'un chaudron. Ce sel cristallisé était vendu jusqu'à Iași et même Bârlad. Aujourd'hui l'eau salée est utilisée par les villageois pour le *telemea*, les fourrages, le lard et les conserves de légumes. Moyennement salée (environ 50-70 g/l) par manque d'entretien du captage (en 1947, on bouillait environ 40 l d'eau salée et on obtenait 2 kg de *huscă*), cette eau est même chauffée à la ferme avant l'hiver jusqu'à obtenir une saumure saturée (à l'aide du test de flottaison de l'œuf). Le débit naturel semble faible et le PH mesuré est autour 6-7.

En ce qui concerne les vestiges matériels, Gh. Dumitroaia¹⁰ a mis en évidence, à 15 m de la source salée, l'existence d'un dépôt anthropique renfermant au sommet des charbons de bois, des cendres et des traces de céramique. Notre prospection en surface n'a pas permis de récolter de tessons céramiques. A la base nord-est de ce dépôt d'environ 10 sur 6 m, nous avons repéré à la tarière pédologique un niveau d'argile colluviale avec charbons de bois sur 15 cm, entre 15-20 cm un gros niveau de cendres compacté blanc-beige, entre 20-70 cm un niveau d'argile jaunâtre colluviale litée avec plusieurs lits de cendres beige-grisâtre et niveaux d'argile rubéfié d'environ 1 cm et, entre 70-120 cm, la même chose avec une argile plus brun grise et des lits cendreux plus prononcés de 2 cm d'épaisseur ainsi que des nodules d'argile cuite (sols rubéfiés). Bien que ce type de stratigraphie soit proche de celles reconnues sur des sites préhistoriques d'exploitation du sel comme *Poiana Slatinei* à Lunca ou *Hălăbutoaia* à Țolici, rien ne nous permet encore de l'attribuer au Néolithique. Seule une recherche de plus ample envergure permettrait de mieux caractériser ce site.

Cacica

Cacica

Salina / Mina de sare

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 567641,00; N 682153,52; alt. 432 m

Date: 04.06.2008

Il s'agit ici de la mine de sel de Cacica dans la vallée du Soloneț, mis en place suite à la découverte en 1790 des affleurements de sel gemme sous-jacents (2 lentilles de sel gemme situées à 17 et 48 m de profondeur). Sans revenir sur son histoire déjà documentée¹¹, elle correspond aussi à une source très salée au fort débit captée aujourd'hui dans la mine¹². Outre les différents types de pains de sel modernes fabriqués par la mine (Fig. 4), une production de pains sel par briquetage du Cucuteni B (Fig. 5), associée à de la céramique

¹⁰ Gh. Dumitroaia, *op.cit.*, p. 443.

¹¹ M. Andronic, *Un sat din Bucovina numit... Cacica*, Suceava, 2009.

¹² M. Andronic, *Evoluția habitatului uman în bazinul hidrografic Soloneț din Paleolitic până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1997.

Fig. 4. Moule et pains de sel produits anciennement par la mine de sel de Cacica.
Photo OW

Fig. 5. Briquetages du Cucuteni récoltés près de l'entrée dans la mine de Cacica.
Photo OW

de type C, a été reconnue dans l'enceinte de la mine et aussi dans les jardins alentours¹³. En octobre 1995, l'un de nous (OW) accompagné par M. Andronic a pu observer dans une nouvelle tranchée de travaux à l'intérieur de l'enceinte (le long de l'allée principale sur environ 50 m) une importante accumulation de briquetages sur 12 m de long et environ 0,25 m d'épaisseur associée à du matériel céramique peint du Cucuteni B (coupe carénée de style epsilon) ainsi qu'à quelques éléments céramique de type C. A n'en pas douter, ce site très étendu d'exploitation du sel, comme l'ont montré les différents sondages pratiqués par M. Andronic, mériterait une fouille de grande envergure.

Runcu

Slatina de la Runc

Coordonnées GPS: E 25°50'13,1"; N 47°40'02,1"; alt. 526 m

Date: 19.07.2009

Cette source salée est située en lisière de forêt, en base de versant, en amont et en rive droite du p. Slatinei, au-dessus du village de Runcu. I. Șandru¹⁴ y décrit un puits avec un bassin pour la rétention de l'eau salée. Aujourd'hui, le puits ancien a disparu suite à un tremblement de terre en 1977 et à un glissement de terrain dont on observe encore les cicatrices d'arrachement sur environ 150 m. D'après notre informateur local, ce large puits était aménagé de poutres de bois en forme d'escalier vertical sur 2,50 m de profondeur et débouchait sur une galerie aménagée en bois de 4 à 6 m de long au bout de laquelle se trouvait un puits monoxyle (*buduroi*). Le débit de la source étant faible, il fallait parfois descendre à la bougie pour puiser l'eau salée. Le puits actuel (Fig. 6) date d'environ 5 ans et est fait de planches horizontales assemblées en queue d'aronde de 1,25 sur 1 m pour une profondeur totale de 1,25 m. Il est muni d'un couvercle en forme de volet. Un tas de branchage au niveau de l'écoulement du puits interdit l'accès aux moutons pour éviter qu'ils gonflent après une trop forte ingestion d'eau salée. La source est toujours utilisée pour la conservation de lard, légumes, fourrages et même pour des usages thérapeutiques. A l'automne, la queue de charrettes peut atteindre 25 à 30 véhicules et l'on fait du feu sur place. Autrefois, en 1944, quand la ligne du front passait par là, les soldats russes y faisaient du sel directement cristallisé en s'installant en amont de la source, sur la crête, afin de pouvoir surveiller les alentours. Autrement, les villageois cristallisaient le sel à la maison afin de l'échanger, transporté dans un sceau en bois, jusqu'à Botoșani, Iași, Vaslui et même Galați.

¹³ M. Andronic, *Cacica: un nou punct neolitic de exploatare a sării*, in *SCIVA*, 40, 2, 1989, p. 171-177; Idem, *Evoluția habitatului uman...*; Idem, *Un sat din Bucovina ...*

¹⁴ I. Șandru, *Contribuții geografico-economice asupra exploatării salinelor în Bucovina de Sud*, in *SCȘ-Iași*, 3, 1-4, 1952, p. 407-410.

Fig. 6. *Slatina de la Runc*, Runcu, Cacica. Photo OW

Fig. 7. *Slatina*, Voitineli, Gălănești. Photo OW

L'eau de cette source est très très salée et présente des oxydes de fer rouge caractéristiques. M. Andronic¹⁵ la donne à 244 g/l. Notre analyse chimique est en cours, mais il semble qu'elle soit moins élevée en NaCl puisque 1 bouteille de 10 l pèse 15 kg, d'après notre informateur. Le PH est autour de 6-7. Une prospection archéologique a été effectuée par M. Andronic¹⁶ qui a découvert dans le cours du ruisseau Slatinei des outils lithiques préhistoriques qu'il reste difficile à dater précisément. De notre côté, les très mauvaises conditions de prospection liées à la végétation haute et surtout au récent glissement de terrain n'ont pas permis de reconnaître de tessons céramique, même moderne. Les 3 sondages à la petite tarière, en aval du puits, n'ont pas livré de remplissage ancien, mais le sondage pratiqué à 8 m en aval du puits, 1 m avant la confluence de l'écoulement salé avec le ruisseau, a livré une assez belle séquence naturelle sur 1,20 m qu'il conviendrait de compléter.

Gălănești

Voitinél

Slatina / Ocna din Slatină

Coordonnées GPS: E 25°42'30,8"; N 47°51'36,6"; alt. 527 m

Date: 18.07.2009

Appartenant anciennement à la commune de Vicovu de Jos et aujourd'hui ayant le statut de commune, Voitinél renferme une source salée située en limite avec Vicovu de Jos, au-dessus du hameau Remezău. En 1647, elle dépendait du Monastère Putna, puis elle a fait l'objet d'un contrôle et d'une exploitation à la fin du XVIIIe siècle par l'administration autrichienne¹⁷. Cette source se situe en fond de vallon en rive gauche d'un petit ruisseau et présente, juste en aval et sur plus de 100 m, une importante zone humide avec une végétation aquatique de type jonc/roseau (Fig. 7). Le captage émerge d'une plateforme d'environ 6 sur 7 m et se compose d'un puits-citerne fait de grosses poutres assemblées en queue d'aronde. Le coffrage mesure à l'extérieur 1,50 m de côté et a une profondeur de plus d'environ 5-6 m. Le volume d'eau a été estimé anciennement¹⁸ à 16 m³. La source est toujours utilisée pour le lard, les légumes, le fromage ou encore pour asperger les pâturages pour donner de l'appétit aux vaches. On peut accéder en charrette à proximité de la source. Nous n'avons pas d'information sur une ancienne production de sel cristallisé. L'eau est moyennement salée en surface, mais très fortement au fond du puits (supérieur à 120 g/l); le débit est faible à moyen et le PH est neutre.

¹⁵ M. Andronic, *Evoluția habitatului uman ...*

¹⁶ Idem, *Prezențe ale omului preistoric în Carpații Bucovinei*, in *ArhMold*, XXXII (2009), 2010, p. 214.

¹⁷ I. Șandru, *op.cit.*

¹⁸ *Ibidem*, p. 410.

Fig. 8. *Slatina Pleșa*, Margeinea. Photo OW

Fig. 9. *Slatina*, Râșca
Photo OW

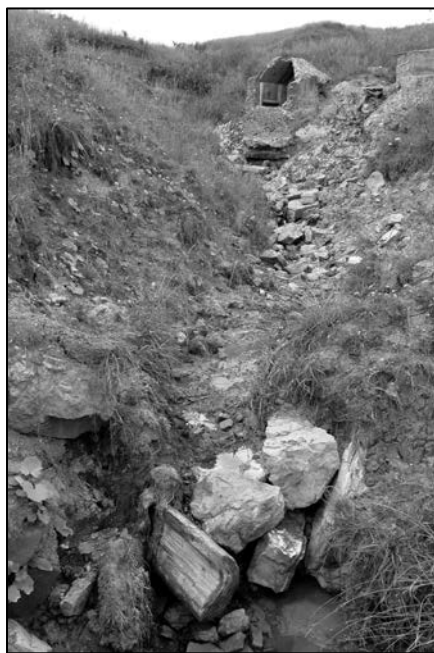

Fig. 10. *Slatina de pe Imaș*, Solca.
Photo OW

En ce qui concerne l'exploitation préhistorique, les recherches menées par M. Andronic (petit sondage de 4 sur 8 m en 2002 en amont de la zone humide¹⁹) ont mis en évidence une céramique mal conservée Starčevo-Criș associée à quelques fragments de charbons de bois et, dans un second secteur, une couche d'argile charbonneuse avec de la céramique Cucuteni (probablement B), Noua, Hallstatt, La Tène, époque préféodale et des XIII-XIVe siècles. Aucun briquetage n'est encore signalé pour le Cucuteni. Nos prospections pédestres ont mis en évidence, sur la plateforme de la source, de la céramique moderne et du Moyen Age tardif. Nous avons aussi observé plusieurs blocs d'argile cuite rougeâtre sombre qui pourrait être lié à une ancienne production de *huscă*. A la tarière, nous avons pu reconnaître, à 10 m en aval du puits, à la base de la plateforme et en limite de la zone humide, une argile grise foncée avec cailloutis, restes végétaux et quelques charbons de bois épars (entre 0,17 et 0,45 m). A 0,5 m la tarière a bloqué sur un gros fragment de bois, peut-être un ancien dispositif de captage. A 1,50 m plus en aval, la zone humide a montré une puissance d'environ 1 m reposant sur des silts gris clair. Cette zone humide serait potentiellement favorable à une étude palynologique en lien avec l'exploitation du sel, puisque nous avons aussi en aval de celle-ci, à 150 m de la source salée, la présence de petits charbons de bois mais un remplissage limitée à 0,6 m.

Marginea

Marginea

Slatina Pleșa / Pleșa/ Pe Șoarecu / Poiana Slatinei

Coordonnées GPS: E 25°46'26,5"; N 47°45'16,1"; alt. 659 m

Date: 18.07.2009

Située dans la vallée du *Șoarecu*, en rive droite de la rivière *Hașca*, dans la clairière *Pleșii* sur *Dealul Pleșa*, au-dessus du village de Voievodeasa, cette source salée émerge sur un petit plateau du village d'après un texte médiéval de 1583²⁰ et est situé dans le territoire du monastère de Sucevița. En 1647, elle dépendait du Monastère Putna²¹. La carte topographique 25000e (L35-04-Da) indique un toponyme *Fântâna cu Slatină* mais qui est mal placé sur la colline Pleșa, puisque la source est au sud-est et non au nord-ouest. Un ancien village dont on devine aisément les traces est situé en aval de la source sur le plateau. Cette source a été fortement aménagée avec une ancienne maison sur place englobant le puits et la canalisation en bois qui déverse

¹⁹ M. Andronic, E. Ursu, *Voitinul, com. Gălănești, Marginea, com. Marginea, jud. Suceava*, in CCAR. *Campania 2002*, București, 2003, p. 341.

²⁰ I. Șandru, *op.cit.*

²¹ *Ibidem.*

encore, en aval du puits, le trop plein de la source (Fig. 8). Un espace en rondins de bois permettait aux charrettes de stationner. Le captage est une sorte de tunnel de 4 m de longueur (creusé au niveau du griffon) fait de poteaux verticaux de 15 à 20 cm de diamètre soutenant de grosses poutres en bois. Au débouché, le puits fait 0,9 m de large à l'intérieur (1,3 m à l'extérieur) et 0,60 m de profondeur (Fig. 8). Le volume d'eau total dépasse les 3 m³. La source est toujours utilisée pour la conservation du lard, du fromage, des légumes, pour les rhumatismes des chevaux et même pour la bière sans alcool. Autrefois, on faisait du sel cristallisé sur place dans des chaudrons. L'eau est très salée (analyse en cours) et son PH est situé entre 7 et 8. La prospection et le sondage archéologique de 2002 menés par M. Andronic et E. Ursu²² a révélé une exploitation du Hallstatt. Nous avons pu reconnaître au sol de la céramique moderne et du Moyen Age tardif ainsi que plusieurs pierres brûlées et des blocs d'argile cuite probablement liés à la production du sel. Aucun élément préhistorique n'a été découvert mais les nombreux aménagements, les glissements de terrain et la végétation ne facilité pas la lecture. A l'aide de notre petite tarière, nous avons mis en évidence à 30 m en aval de la source un niveau de 0,60 m d'argile cendro-charbonneuse mêlée de cailloux et cailloutis.

Mitocu Dragomirnei

Mitocu Dragomirnei

Sărătura

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 593163,88; N 692948,09 m

Date: 18.07.2009

Il existe dans le village un toponyme *Sărătura* sur lequel on ne peut pas cultiver. Notre informateur du musée privé de Alexandru Tănasă au village de Mitocaș nous a précisé qu'on ne voyait jamais de sel en surface, qu'il s'agit d'un ancien marais où aucun captage n'est connu. Il pourrait s'agir de remontée profonde d'eau minérale. L'approvisionnement en eau salée et en pain de sel se faisait, durant et avant la guerre, à Cacica.

Putna

Gura Putnei

Slatina

Coordonnées GPS: E 25°34'31,8"; N 47°53'00,0"; alt. 615 m

Date: 18.07.2009

Indiquée sur la carte géologique au 200000° et marqué par le toponyme *Izvorul sărat* sur la carte topographique, cette source est située à environ 1,5 km à

²² M. Andronic, E. Ursu, *op.cit.*

l'ouest du village, juste en rive droite du *pârâul Slatinei*, proche de la tête de vallée et en forêt. Elle a disparu suite à une crue du ruisseau il y a 2 ans. L'ancien captage consistait en une fosse garnie de pierres de 0,5-0,6 m de diamètre et 0,80 m de profondeur. Elle était utilisée pour la conservation alimentaire et peut-être aussi pour produire *huscă* au village; les vaches pouvaient y boire car elle n'était pas trop salée. La proximité du ruisseau torrentiel et la forte couverture végétale ne nous a pas permis de trouver d'indices archéologiques de son exploitation, mais un sondage à la tarière 150 m en aval, en bordure du ruisseau, a permis d'identifier, entre 0,5 et 0,8 m, voir 1,03 m, une couche argileuse grise à noirâtre avec de très petits charbons de bois reposant sur les alluvions du ruisseau reconnues à 1,03 m. Une analyse en lame mince sur 2 échantillons (en cours) permettra d'identifier ou non la présence et la quantité de micro-charbons de bois qu'il conviendra alors de mettre en relation avec l'exploitation de la source salée en amont, avant de les dater.

Râșca

Râșca

Slatina / Pârâul Slatinei (ancien nom: Huscărie)

Coordonnées GPS: E 26°11'33,7"; N 47°19'15,0"; alt. 484 m

Date: 16.07.2009

Plusieurs toponymes signalent la présence de source salée comme *Dealul Slatinei* (carte topographique 25000°), *Slatina* (carte topographique 50000°) ou encore le toponyme médiéval *Slatina* mentionné comme source salée du Monastère Neamț (XIV-XVe). Cette source a été exploitée en 1832²³. D'après le dictionnaire géographique du Neamț²⁴, cette source «*Slătioara Vânătorilor*» a été fermée en 1891 par le Ministère. Dans le dictionnaire géographique de Suceava²⁵, le lieu-dit *Huscărie*, situé au sud du Monastère Râșca, de l'autre côté du ruisseau Moiša et à côté de sources salées, était dédié à l'extraction du sel «il y a quelques années». Aujourd'hui, on reconnaît sur place 3 captages carrés (coffrage en planches) et un chemin de rondins de bois pour faciliter l'accès à la source n°3 (captage de 0,60 m de côté pour 0,8 m de profondeur) (Fig. 9). Il existe également un captage d'eau douce en pied de versant et une canalisation en bois demi-circulaire enterrée pour détourner l'eau douce de la source salée. La source n°2 présente un double coffrage trapézoïdal (1,20 m sur 1,10 m pour la partie supérieur et 0,90 m sur 0,90 m pour l'inférieure; profondeur 0,70 m). La source n°1 est abandonnée et comblée avec un coffrage de 0,80 sur 1m. La source n°3 est toujours utilisée pour la conservation alimentaire et autrefois, on produisait du sel

²³ D. Vitcu, *op.cit.*, note 130.

²⁴ C. Gheorghiu, *Dicționar geografic al județului Neamț*, București, 1895.

²⁵ S. Ionescu, *Dicționar geografic al județului Suceava*, București, 1894.

jusqu'à 2-3 jours sur place dans des chaudrons posés sur des trépieds. L'eau est très salée (supérieur à 110 g/l, analyse en cours), son débit est faible et son PH est neutre. De nombreuses bouteilles plastiques attestent l'utilisation actuelle de la source et nous avons aussi repéré quelques tessons de céramique moderne. Une plateforme de 12 sur 6 m au-dessus des sources a dû être utilisée lors de la production de sel sur place. Un sondage à la tarière dans une petite zone humide juste en aval des sources a permis de reconnaître une couche d'argile grise à noirâtre, entre 0 et 0,90 m, chargés de restes végétaux, de petits sables et de très probables petits charbons de bois. Aucun élément ne permet encore de dater ces probables résidus d'exploitation.

Solca

Solca

Slatina de pe Imaș / de pe islaz / de pe Toloacă

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 562243,17; N 690126,71; alt. 557 m

Date: 19.07.2009

Cette source salée se situe en lisière nord de la petite ville de Solca, sur un versant et au fond d'un vallon en forme de V, au débouché de la rue Cuza Vodă vers la gauche. Elle a déjà fait l'objet d'une prospection par le Musée de Piatra-Neamț qui s'est révélé négative pour une exploitation ancienne²⁶. Autrefois captée à l'aide d'un puits monoxyle (*buduroi*) de 0,60 m de diamètre reposant sur un puits en pierre pour une profondeur totale de 2 à 3 m, puis par un puits carré (*ghizdele*) aujourd'hui comblé de 0,80 m de côté et protégé dans un cabanon en béton armé, l'actuel puits aménagé par la mairie est un puits circulaire en pierre de 1 m de diamètre et de 1,10 m de profondeur surmonté d'un puits en béton de 1 m de haut. On observe en aval dans le ruisseau des fragments d'anciennes canalisations en bois et des renforts des berges du ruisseau qui incise le vallon et crée de nombreux petits glissements de terrain (Fig. 10). Cette source est toujours utilisée pour l'alimentation. L'eau est très très salée, plus salée que celle du village de Solca (voir ci-dessous), et présente en aval des dépôts blancs de sel cristallisé sur environ 2 m². Le débit est faible à moyen et le PH est neutre. Aucun vestige céramique n'a été reconnu, mais les sondages à la tarière ont permis de reconnaître à 130 m en aval de la source actuelle, dans le lit du ruisseau, une couche d'argile grise fine compacte avec de nombreux charbons de bois épars entre 1,20 et 1,90 m sous la terre végétale. Une analyse en lame mince (en cours) permettra d'identifier ou non la présence et la quantité de micro-charbons de bois qu'il conviendra alors de mettre en relation avec l'exploitation de la source salée en amont, avant de les dater.

²⁶ Gh. Dumitroaia, *op.cit.*, p. 447.

Fig. 11. *Slatina din sat*, Solca. Photo OW

Fig. 12. *Balta Sărată*, Rușii Mănăstioara, Udești. Photo OW

Slatina din Sat / Strada Slatinei

Coordonnées GPS: E 25°49'43,8"; N 47°42'03,0"; alt. 519 m

Date: 19.07.2009

A l'ouest et dans la partie amont du village, cette source émerge en base de versant avec une source eau douce à 10 m en amont au débit très faible. Elle est captée dans un cabanon en bois de 2,5 x 4 m et 3,50 m de haut (Fig. 11). Le puits en madriers de bois croisés repose sur un tube de béton de 1,20 m de diamètre et 1 m de profondeur reposant lui-même sur un puits carré en poutre de 1 m de côté (profondeur totale supérieur à 4,50 m); il est aménagé avec une poulie et un sseau. L'eau, très salée au fond, est utilisée pour la conservation alimentaire et les fourrages. Le débit est faible et le PH est autour de 7-8. Malgré les mauvais conditions de prospection (dans le village), nous avons repéré dans le ruisseau d'eau douce, à l'arrière du cabanon, quelques blocs d'argile cuite et une couche d'argile gris foncé à noirâtre affleurantes (avec charbons de bois probables) de 0,30 m qui pourraient bien signer une ancienne exploitation du sel sur place.

Udești***Rușii Mănăstioara******Balta Sărată***

Coordonnées GPS: E 26°22'18,6"; N 47°35'38,7"; alt. 264 m

Date: 16.07.2009

Malgré un contexte géologique non favorable, nous avons souhaité vérifier le toponyme *Balta Sărată* qui se situe sur une terrasse moyenne en rive droite de la rivière Suceava, à l'ouest de Rușii Mănăstioara. Il s'agit d'une mare d'environ 35 sur 20 m avec une source minérale d'alimentation 15 m au-dessus et une autre douce avec un petit ruisseau (Fig. 12). Cette source minérale, non salée au goût, au fort débit ne gèle jamais et présente des cristallisations blanches (calcite?) lorsqu'il fait très chaud. Son PH est de 8-9. Avant un glissement de terrain, la source sortait plus en amont à la surface (sans captage) et était plus concentrée. Les moutons viennent lécher la surface, mais on ne laisse pas les vaches sinon elles ont mal à l'estomac même si elles sont fortement attirées par la source (les enfants les amenaient pour qu'elles gonflent et finir ainsi leur garde de vacher pour être libérés plus vite). Aucun vestige archéologique n'a été repéré mais les conditions étaient défavorables (pâture et zone de glissement de terrain).

Udești***Sărături***

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 607082,25; N 678187,13 m

Date: 16.07.2009

Comme la précédente, le contexte géologique n'est pas favorable à la présence de source salée et le toponyme *Sărături* situé sur une terrasse

moyenne en rive droite de la rivière Suceava, à l'ouest de Udești, correspond à de petites émergences d'eaux minérales formant de petites mares de 2 à 3 m de diamètre. Aucun vestige archéologique n'a été reconnu.

Vicovu de Jos

Vicovu de Jos

Gura Slatinei I / Ocna Slatinei

Coordonnées GPS: E 25°41'12,7"; N 47°53'36,1"; alt. 491 m

Date: 17.07.2009

Indiquée sur la carte géologique au 200000e, à l'ouest de la commune, la source salée se situe au-dessus du village et sourd en pied de versant dans un petit vallon assez abrupt en rive gauche de *pârâul Slatinei* (Fig. 13). Une route pour les charrettes permet de s'en approcher à 200 m au-dessus. Cette source a été exploitée et contrôlée par les autrichiens, puis par la commune qui percevait une taxe pour l'approvisionnement à la source; il y avait même une maison pour le gardien employé par la mairie (le grand père de notre informateur). Le captage actuel est de type puits-citerne et est fait de grosses poutres emboîtées à mi-bois de 1,6 sur 2 m de côté, surélevé récemment sur 0,90 m. La profondeur du puits est entre 5 et 6 m et il s'élargit au fond. On peut descendre à l'aide d'une échelle sur une passerelle en bois afin de puiser directement au niveau du griffon qui est un trou creusé de 0,50 m. Autrefois le puits était couvert. Cette source est toujours utilisée pour la conservation du lard, du fromage, des légumes, des tiges de maïs ou des fourrages; elle est même utilisée pour le pain. Avant, on produisait du sel (*huscă*) mais à la maison. L'eau est très très salée (environ 120-150 g/l, analyse en cours), le débit est faible à moyen et le PH entre 5 et 6. Les prospections archéologiques de surface ont révélé d'assez nombreux gros fragments d'argile cuite et des tessons d'époque moderne et médiévale ainsi que des fragments de pipe en terre. Les différents sondages à la tarière en aval de la source ont révélé la présence d'argile grise colluviale chargée de charbons de bois et de petits nodules de terre cuite (Sondage 1: entre 0,70 et 0,82 m, à 20 m en aval du puits, sur une petite bosse en rive gauche du ruisseau d'écoulement de la source). Ce niveau colluvial se retrouve aussi sur la coupe du ruisseau salé et atteint jusqu'à 1,10 m juste à 10 m en aval de la source et semble se poursuivre sous les alluvions récentes. Il présente plusieurs fragments de bois travaillé et plusieurs prélèvements ont été effectués (tests polliniques et datation radiocarbone). Il pourrait s'agir ici d'une exploitation médiévale.

Fig. 13. *Gura Slatinei*, Vicovu de Jos. Photo OW

Fig. 14. *Slatina*, Frumoasa, Balcani. Photo OW

Gura Slatinei 2 / La Borți

Coordonnées GPS: E 25°41'12,6"; N 47°53'33,3"; alt. 478 m

Date: 17.07.2009

Toute proche de *Gura Slatinei 1* à 200 m à vol d'oiseau vers l'est, cette émergence se situe de l'autre côté en base de versant, à environ 20 m en rive gauche de *pârâul Slatinei*. Le captage ancien est un petits puits en pierre de 0,40 m de diamètre et 0,45 m de profondeur. On observe aussi 2 anciennes sorties d'eau juste au-dessus totalement comblées. L'eau est très très salée avec des cristallisations du sel en surface, mais sale car non entretenue et très peu utilisée. Le débit est faible et le PH entre 5 et 6. Seuls des tessons d'époque moderne ont été reconnus.

JUDEȚUL BACĂU**Balcani*****Frumoasa****Slatina / Fântâna Sărată*

Coordonnées GPS: E 26°27'14,0"; N 46°40'14,9"; alt. 496 m

Date: 09.07.2008

Les premières informations proviennent des prospections effectuées en 2005 et 2006 sur le territoire de la commune de Tazlău et à proximité de la source de Neagra²⁷. La source de Frumoasa se situe en forêt, à 6-7 km au sud-ouest du village, dans une vallée parallèle à celle de Neagra/Tazlău sur le versant sud de la colline et à environ 300 m des sondages géologiques effectués dans le cadre de recherches de gaz et pétrole. La source se trouve à 3-4 m d'un ruisseau d'eau douce au régime torrentiel (Fig. 14). Le captage est constitué d'un puits circulaire en béton armé de 1,20 m de diamètre et d'une profondeur de même taille. Sa capacité est de 300 l environ. Ce captage, construit en 2002, remplace deux puits monoxyles en bois circulaire situés à 2 m de distance mais aujourd'hui disparus. Un des troncs provenant des anciens captages est réutilisé pour l'évacuation des eaux superflues. Cette source est peu utilisée et on lui préfère celle de Neagra à Tazlău. Il est néanmoins probable que l'aménagement récent à redynamiser la fréquentation de cette source. Notons d'ailleurs, le projet de la mairie de créer une canalisation depuis la source jusqu'à la route afin de pallier à son accès difficile. La saumure de cette source est utilisée pour la conservation de la viande de porc (*slănina*), des fromages (*telemea*) et des légumes. Elle l'est également pour aspersion des fourrages destinés aux vaches. Notons enfin l'ancienne production de sel cristallisé (*huscă*) au village. L'eau de la source est très salée depuis la fabrication du captage en béton (environ 70-

²⁷ O. Weller et alii, *Cercetari sistematice...*, p. 165.

110 g/l, analyse en cours), légèrement sulfureuse et présente des dégagements gazeux intermittents. Elle a un débit moyen et un PH autour de 6. En ce qui concerne le matériel céramique, de nombreux tessons modernes (XVIII-XIXe siècles) ont été repérés, mais aucun vestige préhistorique n'est renseigné. Nous avons aussi repéré plusieurs pierres brûlées et la réalisation d'un sondage à la tarière pédologique à 5 m à l'ouest de la source sur un petit replat à confirmer la présence de nodules de terre cuite entre 0 et 0,30 m qui atteste une exploitation du sel probablement récente.

Bârsănești

Caracălău

Slatina

Coordonnées GPS: E 26°42'45,1"; N 46°17'46,0"; alt. 279 m

Date: 12.07.2008

Dans le dictionnaire géographique du département de Bacău²⁸, il est mentionné la présence d'une forêt *Sărățelul* sur le territoire de la commune de Bârsănești. Les travaux de I. Șandru²⁹ notent une source salée au nord-est du village de Viișoara-Tg. Trotuș qui correspond très probablement au toponyme *La Sărățura* relevé sur la carte topographique (L 35-66-Ab). Les sources salées de Caracălău se situent au sud-ouest du village, au pied d'un petit versant. Il s'agit d'une zone de 15 sur 20 m bien délimitée par un fossé en fer à cheval chargé de détourné les eaux de ruissellement (Fig. 15). Les eaux salées sourdent dans des fosses non aménagées ou dans deux puits circulaires en pierre, situés à proximité directe d'un captage d'eau douce en béton. Le léger pendage justifie la présence du fossé de contournement qui, selon les dires des habitants, a toujours existé. En aval des sources et dans une zone humide, il faut noter la présence d'un ancien réservoir à saumure prévu pour l'usine chimique d'Onești.

Cinq aménagements sont repérables (Fig. 16): 1) un puits à balancier en pierre (profondeur 2,40 m, diamètre 1 m) reposant sur un madrier de béton, lui-même établi sur un autre puits en pierre monolithique de 40 cm de hauteur. Cet aménagement date de 4 à 5 ans. Le second captage en pierre est d'un diamètre plus important (1,20 m) pour une profondeur sensiblement plus grande (2,20 m). 2) quatre bassins de dimensions variables et non aménagés par des structures de pierre ou de bois. Le premier est un grand bassin en forme de cuvette (1,20 m sur 1,40 m) d'une profondeur de 0,80 m environ. La présence de pierres prises dans les argiles colluviales en fond de cuvette pourrait indiquer une volonté de faciliter le nettoyage tout en limitant les infiltrations.

²⁸ O. Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, Iași, 1895, p. 474.

²⁹ I. Șandru; *Contribuții geografice economice asupra evoluției așezărilor omenesti în depresiunea subcarpatică Onești*, în *AȘU-Iași*, (S.N.), Iași, VII, fasc. 1, 1961.

Fig. 15. *Slatina*, Caracłău, Bârsănești. Photo RB

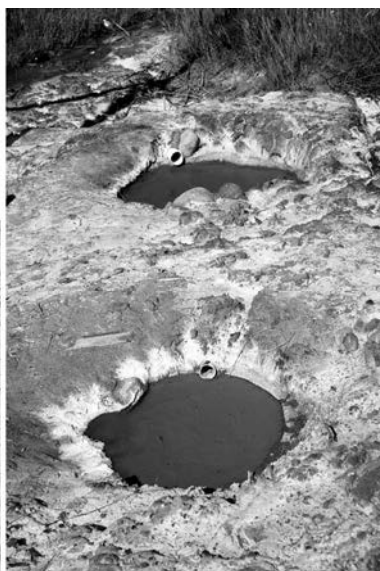

Fig. 16. *Slatina*, Caracłău, Bârsănești. Photo OW

Ce sont ensuite trois bassins de moindres dimensions: les diamètres sont inférieurs à 1 m et les profondeurs oscillent entre 20 et 60 cm.

Une coutume villageoise intéressante est renseignée à la source de Caracłău: annuellement, a lieu une fête intitulée *Izvorul Tămăduirii* (la source de la guérison) et inscrite au calendrier orthodoxe au cours de laquelle se rassemblent une trentaine de personnes pour le nettoyage, le curage et la réfection des fontaines salées. La structure fossoyée en fer à cheval et destinée à protéger des eaux de ruissellement est anciennement attestée, de même que les six fossés de captage. En revanche, les deux aménagements en pierre sont relativement récents (7-8 ans). Les saumures de ces différents captages sont utilisées pour la conservation de la viande de porc, des légumes et pour l'alimentation directe sous forme liquide. L'aspersion sur les aliments destinés à la consommation humaine et animale (à l'étable sur le foin et la luzerne) est également mentionnée, tout comme une fonction anthelminthique. Enfin, les enquêtes ethnographiques ont mis en lumière l'ancienne fabrication de sel cristallisé au domicile de l'utilisateur. Le sel, encore humide et malléable, est mis à sécher dans des tissus suspendus selon un procédé similaire à l'égouttage des fromages frais.

La saumure naturelle (analyse en cours) est sensiblement plus salée dans les puits en pierre (environ 70-90 g/l) que dans les bassins creusés (environ 50 à 100 g/l), à l'exception de la cuvette la plus importante où l'évaporation solaire mène à une concentration plus importante de la saumure. Les captages possèdent un débit faible à moyen, vraisemblablement dû aux fortes chaleurs, et un PH entre 6 et 7.

En superficie, peu de tessons modernes ont été observés, de même les récipients en plastique, du type bouteilles sont relativement peu nombreux. Les sondages pédologiques réalisés à 25 m en aval des sources dans la zone marécageuse et jusqu'à une profondeur 1,20 m ne renseignent pas directement de formes d'exploitation du sel ancienne ou récente, mais un niveau d'argile gris foncé à noirâtre a été repéré à partir de 0,60 m, contenant possiblement des micro-charbons de bois. Il conviendrait de poursuivre ce sondage ainsi que d'analyser ces sédiments noirâtres.

Bogdănești

Bogdănești

Pârâul Călugărița / Podiac

Coordonnées GPS: E 26°42'01,2"; N 46°13'13,7"; alt. 242 m

Date: 13.07.2008

Cette source, mentionnée dans les travaux de I. Șandru³⁰, n'a pu être découverte lors de nos prospections et aucun des habitants interrogés n'en

³⁰ I. Șandru, *op.cit.*, p. 215-230.

connaît l'existence. Rien n'est indiqué dans l'encyclopédie récente sur la vallée du Troțuș³¹. En revanche celle aujourd'hui bouchée et abandonnée des berges de la rivière Oituz est mieux signalée; il pourrait s'agir d'une confusion. La source de *Pârâul Călugărița / Podiac* évoquée par I. Șandru mérite pourtant qu'on s'y arrête un instant puisqu'elle se trouverait à proximité directe du site fortifié de *Podiac*, daté du Cucuteni³². En effet, le secteur est propice à l'émergence d'une source salée puisque sur la carte géologique dressée par Drăgănescu en 1997, reprise ensuite par D. Ciobanu³³, on observe la présence à cette hauteur de formations salifères peu profondes. Le seul secteur qui indiquerait une ancienne émergence d'une eau minérale chlorurée sodique correspondrait à une zone humide de 8 sur 2 m, située dans le ruisseau à 50-70 m au nord-est du site archéologique. Les sondages pédologiques réalisés ne soulignent pas d'indices de source salée à cet emplacement ni de phases de sédimentation ancienne.

Salamura / Dealul Saramurii / Pădurea Slatina

Coordonnées GPS: E 26°40'09,8"; N 46°10'52,1"; alt. 324 m

Date: 11.07.2008

On trouve une mention toponymique de cette source salée dans le Dictionnaire géographique³⁴ qui note successivement un ruisseau salé (*pârâiaș sărat*) et une zone plane dite *Săratul*. Le ruisseau salé provient de la colline *Lăzei*, traverse la plaine *Săratul* et le village de Curița avant de se jeter dans le ruisseau homonyme par la gauche. La source salée est située sur le sommet proche du versant, à 50 m environ de la lisière de la forêt et à environ 200 m d'une bergerie (Fig. 17). Deux captages sont visibles sur le site: un premier tronc monoxyle, aujourd'hui disparu, qui correspond à une émergence en aval; un second tronc monoxyle de facture plus récente, disposé sur un lit de pierre, de 58 cm d'ouverture intérieure et de 1,15 m de profondeur. Au-delà d'une utilisation traditionnelle de la saumure pour la conservation des aliments (lard, légumes et champignons, fromages) et la consommation animale (aspersion des meules de foin et de luzerne mais aussi des tiges de maïs), pour le traitement des rhumatismes, l'eau salée est intégrée aux procédures de préparation des peaux de mouton. Enfin, les questionnaires ethnographiques ont mis en lumière la fabrication de sel cristallisé au village.

³¹ C. Stoica, *Valea Troțușului: enciclopedie*, Onești, 2008.

³² D. Monah, Șt. Cucos, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 145.

³³ D. Ciobanu, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XIII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, Buzău, 2002.

³⁴ O. Racoviță, *op.cit.*, p. 472.

Fig. 17. *Salamura*, Bogdănești. Photo OW

Fig. 18. *Săratu*, Cucuieți, Dofteana. Photo OW

L'eau de cette source est très salée (environ 100-120 g/l, analyse en cours) et le débit très faible. Néanmoins, dans la mesure où la source est à proximité directe du ruisseau, le débit est variable et dépend du contexte hydrographique. Le PH est neutre. Mis à part les nombreux récipients de plastique qui confirment l'utilisation récente de cette source, un nombre important de fragments de céramique moderne est observé. Malgré un contexte favorable, aucun vestige d'utilisation ancienne de cette source n'est renseigné et ce, malgré un sondage pédologique effectué jusqu'à 80 cm à 100 m en aval.

Dofteana

Cucuiești

Pârâul Sărat

Coordonnées GPS: E 26°34'26,3"; N 46°20'07,6"; alt. 456 m

Date: 10.07.2010

Cette source salée correspond sur la carte topographique L35-66-Aa à l'hydronyme *Pârâul Sărat*. Elle est située en tête de vallée, sur la rive droite du ruisseau et à environ 20 m au dessus du niveau de ce dernier. La source est bouchée puis recouverte de branchage et d'épineux afin de condamner l'accès aux animaux ce qui interdit, toute description de l'éventuel captage. L'eau étant superficielle, il est difficile d'évaluer le degré de salinité de cette source. Il semble faible (environ 20-30 g/l) et est accompagné par un léger dépôt d'oxyde de fer. Malgré des conditions de prospection moyenne, quelques fragments de céramiques modernes sont observés.

Săratu

Coordonnées GPS: E 26°34'27,5"; N 46°19'59,3"; alt. 408 m

Date: 10.07.2010

Cette source salée, située au nord-ouest de Târgu Ocna, est mentionnée sur la carte géologique de Drăgănescu de 1997 telle que reproduite par D. Ciobanu³⁵. Elle correspond sur la carte topographique L35-66-Aa à l'hydronyme *Pârâul Sărat*. La source se situe à environ 1,5 km du village, en tête de vallée, dans une zone de production fourragère. Son environnement direct est constitué du ruisseau, situé à moins de 8 m, et en aval à 20 m environ, d'une zone marécageuse occupée par une roselière. Le captage est semi-circulaire en pierre de 1,10 m sur 1 m et d'une profondeur de 0,80 m (Fig. 18). Située en base de versant, la source est équipée d'une série de pieux verticaux disposés en amont afin d'offrir une barrière de protection et d'éviter les glissements de terrain. Plusieurs pieux observables en surface, en aval de la

³⁵ D. Ciobanu, *op.cit.*

source, appartiennent vraisemblablement à un ancien chemin d'accès et un système de poutrage horizontal. La saumure assure exclusivement un rôle de conservation des viandes (lard), légumes, champignons et fromages. Aucune forme d'utilisation thérapeutique ni de fabrication de sel cristallisé n'a pu être renseignée. Le degré de salinité est très fort au fond du captage (environ 80-90 g/l, analyse en cours) et ne varie pas durant l'année. Noter que durant les fortes chaleurs estivales, est observé une cristallisation naturelle. La présence d'oxyde de fer favorise un dépôt rougeâtre important alors que la pellicule en surface évoque la présence d'hydrocarbure ou de corps bitumeux. Le PH de la source est neutre (7) et le débit faible. Seuls plusieurs tessons d'époque moderne ont été détectés, mais la surface visible est réduite. Aucun remplissage archéologique n'a été détecté en aval par les 2 petits sondages à la tarière.

Livezi

Poiana

Saramura / Salamura

Coordonnées GPS: E 26°43'00,1"; N 46°22'15,9"; alt. 235 m

Date: 10.07.2010

La source salée dite *Saramura* est indirectement renseignée par la présence de deux toponymes présents sur la carte topographique L35-54-Cd: *Dealul Sărățel* et *Valea Sărățel*. Le second désigne la vallée où coule le ruisseau *Sărățel* avant sa confluence avec le Tazlău. L'émergence chlorurée sodique se situe à l'entrée du village de Poiana en venant de la confluence, à 4 m en rive droite du *Pârâul Sărățel*. Le captage actuel consiste en un tube de ciment, d'un diamètre de 80 cm, fait de quatre buses emboîtées. Le jour de la prospection, après des pluies abondantes, le niveau de la nappe est observé à environ 3 m par rapport au sol. La profondeur totale est inconnue mais supérieure à 3,50 m. Cet aménagement de facture récente remplace un captage plus ancien qui était formé d'une margelle circulaire en bois surplombant un caisson de 1m³ réalisé par niveaux successifs de madriers emboîtés. La saumure est destinée à la conservation des viandes, fromages et légumes mais aussi à l'alimentation animale *via* sa dispersion sur les fourrages. La production de sel ignigène (*huscă*) est renseignée puisqu'on produisait à Poiana des boules de sel cristallisé de 1-1,25 kg (*boțuri de huscă*) ensuite vendues jusqu'à Bacău. Les eaux sont très salées (supérieur à 90 g/l, analyse en cours) et légèrement acides (PH de 6-6,5), le débit moyen.

Etablies dans une zone dégagée à proximité du cours d'eau, le secteur de la source offre de bonnes conditions de prospection et l'absence de céramique ancienne connote une utilisation relativement récente de ces eaux salées. Néanmoins, la situation topographique de cette source – à proximité

d'un ruisseau au caractère torrentiel et en limite de la plaine alluviale du Tazlău – suffit à justifier l'absence de vestiges archéologiques.

Mărgineni

Luncani

Slatina

Coordonnées GPS: E 26°45'24,3"; N 46°35'23,5"; alt. 264 m

Date: 07.07.2010

Cette source a déjà bénéficié d'une première prospection en 2007³⁶ et a été analysé chimiquement avec une concentration en NaCl autour de 150 g/l (voir tableau des analyses). Cette année 2010, les prospections ont été élargies à deux secteurs envisagés à partir de sondages pédologiques: en aval, à environ 150 m de la piscine et des sources salées et en rive gauche du *Pârâul Slatina*; sur la terrasse dominant les bassins à une centaine de mètres vers l'ouest. Le sondage effectué sur la rive gauche du *Pârâul Slatina* a confirmé la présence d'argiles grises très foncées – colorées par les charbons de bois et l'abondance de matière organique en décomposition – de 25 à 70 cm, mais aussi, à partir de 1 m, la présence d'horizons compacts favorables aux prélèvements palynologiques qui devront y être réalisés en poursuivant ce sondage. Sur la terrasse à l'ouest des sources, quelques possibles nodules de terre cuite sont relevés entre 0,75 et 1 m sous le niveau du sol, mais aucun véritable niveau archéologique.

Moinești

Moinești (Lucăcești)

Slatina

Coordonnées GPS: E 26°29'03,6"; N 46°29'28,2"; alt. 428 m

Date: 09.07.2008

La source salée est située dans le quartier nord-est de Moinești (Lucăcești) sur la rive gauche du *Tazlăul Sărat* à hauteur de l'ouverture de la vallée. Le régime torrentiel du Tazlău est à l'origine du sédiment grossier et caillouteux qui caractérise cet espace, mais aussi de l'affleurement local d'argiles salifères (Fig. 19). D'après les travaux de D. Vitcu³⁷, on sait que cette source est exploitée en 1832. Le captage est constitué de deux puits circulaires superposés. Le premier est en béton, d'un diamètre de 90 cm pour une hauteur de 1 m environ. Il repose sur un captage en pierre, de hauteur identique mais de diamètre sensiblement plus petit (70 cm). Le jour de la prospection, la hauteur de la nappe captée est identique à celle du cours d'eau. Les utilisations pour les consommations humaine et animale sont importantes. Il s'agit d'une part de la conservation des fromages, des viandes

³⁶ O. Weller *et alii*, *Cercetări sistematice ...*, p. 169.

³⁷ D. Vitcu, *op.cit.*, note 132.

(*slănină* et *șuncă*), des légumes et des champignons de forêt; d'autre part, de l'aspersion des fourrages pour les porcs, qu'il s'agisse des tiges de maïs, des balles de grain ou de certains déchets alimentaires (*betterave*, *pastèque*). En ce qui concerne les utilisations thérapeutiques de cette saumure, c'est la pratique de l'onction d'argile salée sur les brûlures qui est renseignée. Enfin, si la production de sel ignigène dans les années 1990 est indiquée par les enquêtes ethnographiques comme ayant lieu au domicile des utilisateurs, la découverte de deux niveaux de charbons dans une coupe en bordure du Tazlău semble attester d'une production ponctuelle sur place (Fig. 19). La saumure possède une très forte salinité (environ 70-100 g/l, analyses en cours), un PH légèrement acide (6-6,5) et un débit superficiel faible à nul. La nappe se situant au même niveau que celui du Tazlău, il est vraisemblable que les échanges hydriques soient exclusivement souterrains. Mise à part la découverte d'un fragment de céramique contemporaine (après 1989) et des niveaux charbonneux récents en bordure du Tazlău, aucun vestige archéologique n'est observé mais la proximité de cette rivière ne facilite guère les prospections. Notons enfin la proximité avec le site cucuténien de *Râpa Morii*.

Nicolae Bălcescu

Sărata

Băi

Coordonnées GPS: E 26°51'20,2"; N 46°30'34,9"; alt. 247 m

Date: 13.07.2008

Le territoire du village de Sărata, situé à 7 km au sud-ouest de Bacău, est particulièrement riche en ressources salifères³⁸ et sa situation géographique – dans la plaine alluviale à 8 km de la confluence de la Bistrița et du Siret – comme la proximité de la ville de Bacău, expliquent l'importance des occupations et aménagements réalisés durant les époques moderne et contemporaine. Les ressources salifères exploitées ici se présentent sous forme liquide (saumure) ou solide (sel gemme).

En ce qui concerne les structures d'extraction du sel gemme, c'est tout d'abord le dictionnaire géographique du département de Bacău³⁹ qui rapporte les faits les plus précieux mais également la chauffe de la saumure à l'aide de grandes pierres (*bolovani*) fortement chauffées. Dans l'ancien village de *Dealul Nou* – correspondant vraisemblablement au village actuel de Sărata – est évoquée l'extraction de blocs de sel d'une colline dite *Dealul Sării*, mentionnée dès les XIV-XVe siècles⁴⁰.

³⁸ O. Racoviță, *op. cit.*, p. 473-474.

³⁹ *Ibidem*, p. 473.

⁴⁰ D. Moldovanu, *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, vol. I, 2, p. 1036

Fig. 19. *Slatina, Lucăcești, Moinești.* Photo OW

Fig. 20. *Băile Sărata, Nicolae Bălcescu.* Photo OW

La bouche de puits de l'ancienne mine – d'une profondeur de 50-60 m et encore visible sur le versant au nord des bains actuels – est un aménagement effectué durant la Seconde Guerre Mondiale afin de dynamiser la production de sel gemme alors que les mines de Târgu Ocna et de Slănic Moldova venaient de fermer. Le dictionnaire géographique offre également d'importantes informations quant à l'utilisation thermales des eaux minérales qui sourdent à la base de la colline dite *Dealul Sării*. Au XIXe et plus précisément à partir de 1885, la source est captée afin d'alimenter une station thermale. Très rapidement deux bassins en bois sont mentionnés: un premier appartient au village, un second à l'église. Depuis 1991, seul subsiste le bassin qui appartient à la «Station de Spiritualité et de Traitement» placé sous la direction de l'église catholique de Bacău. La source qui alimente le bassin actuel – en béton et de 15 sur 20 m environ – sourd puissamment d'une faille, ensuite captée dans une petite maison en bois (Fig. 20). Le point d'émergence n'a pas pu être visité. Mis à part les canaux d'adduction des eaux pour la station thermale, un tuyau en plastique conduit la saumure à l'extérieure de la station thermale dans ce qui correspond au tracé du torrent Sărata avant son détournement.

Les utilisations de cette saumure sont avant tout thérapeutiques mais aussi domestiques puisque ces eaux salées servent à la conserve du lard, des légumes et des fromages comme à l'assaisonnement des plats. Notons à ce sujet qu'au XIXe siècle, les pompiers constituaient des réserves de cette eau puisque suffisamment salée pour ne pas geler. Toujours pour le XIXe siècle, on sait que les paysans du village produisaient du sel ignigène.

L'eau de cette source est, aux dires d'un technicien de la station thermale, très fortement salée (120-150 g/l), d'un débit puissant et d'un pH neutre très légèrement acide (6,5 à 7). Noter que la salinité des eaux dans le bassin est moindre puisque établie à 60-70 g/l.

Le contexte archéologique aux alentours de cette source salée est particulièrement riche mais nécessite encore une synthèse de l'ensemble de la documentation bibliographique disponible. Soulignons néanmoins la découverte, dans le lit asséché du torrent Sărata et en amont du barrage dominant la station thermale, d'un fragment céramique néolithique qui invite à envisager une utilisation préhistorique de cette source.

Omenesc / Stânca lui Grosu

Coordonnées GPS: E 26°51'00,8"; N 46°30'32,5"; alt. 268 m

Date: 13.07.2008

Au-delà l'émergence alimentant les bains eux-mêmes, deux autres sources minérales sont renseignées sur la rive droite du torrent Sărata, en amont du village homonyme⁴¹. La première est située à 150 m au sud-ouest de *Băi*, à

⁴¹ O. Racoviță, *op. cit.*, p. 473.

une trentaine de mètres du barrage, sur le versant nord de la colline et élevée de 20 m par rapport au niveau du torrent. Cette source sulfureuse est captée dans un puits en béton qui fait suite à un tronc monoxyle, aujourd'hui disparu. La source dite *Omenesc*, salée et sulfureuse, se trouve en amont de 250 m environ et en base de versant. Elle est captée dans un tube en béton. Elle a une salinité moyenne (environ 60 g/l, analyse en cours) et un PH neutre (7). Aucun vestige archéologique n'y a été repéré.

Oituz

Călcâi

Salamura

Coordonnées GPS: E 26°36'12,9"; N 46°12'06,9"; alt. 296 m

Date: 11.07.2008

Le ruisseau *Pârâul Sărat* provient des montagnes et se déverse dans l'Oituz par la droite en vis-à-vis du village de Călcâi⁴². Les coordonnées proposées ici correspondent à la source salée au captage triangulaire. En effet, si I. Șandru⁴³ signale une source salée sur le territoire du village, ce sont aujourd'hui huit émergences salées qui sont relevées en rive droite de la rivière Oituz. Elles sourdent dans des marnes salifères très compactes qui forment un long affleurement de plus de 300 m au pied duquel naît le ruisseau salé (Fig. 21).

La source 1 (GPS E 26°36'09,7", N 46°12'08,2"; alt 291,7 m) se situe en amont du ruisseau, dans des alluvions grossières et en base de versant. Elle est constituée de deux fosses circulaires de 40 cm de diamètre et de 35-40 cm de profondeur (Fig. 22). La source 2 d'eau douce se trouve à 60-80 m de cette dernière et est formée par un puits en béton fermé disposé sur une petite plateforme. La source 3, à 60-80 m de la précédente, est constituée d'un puits triangulaire de facture récente, réalisé il y a moins de quatre ans. Le captage triangulaire, de 0,80 m sur 0,70 m (à la base) pour une profondeur de 0,60 m, se situe sur le versant et la pointe du captage est orienté vers le sud afin d'offrir une meilleure résistance face à l'érosion. Le gainage du puits est formé par trois poteaux, dont un gros équerri sur le dessus, puis par des planches verticales.

Les utilisations de la saumure de ces sources est habituelle: il s'agit tout d'abord de la conservation des aliments destinés à la consommation humaine (fromage, lard, légumes, champignons, feuilles de vigne) mais aussi de l'aspersion des fourrages, des tiges de maïs tout particulièrement. Au-delà de la pratique de la production de sel ignigène, faite au domicile, mentionnons l'utilisation de cette saumure à des fins thérapeutiques (rhumatismes) mais aussi comme désherbant.

⁴² *Ibidem*, p. 472.

⁴³ I. Șandru, *op.cit.*

Fig. 21. *Salamura*, Călcâi, Oituz. Photo OW

Fig. 22. *Salamura*, Călcâi, Oituz.
Photo OW

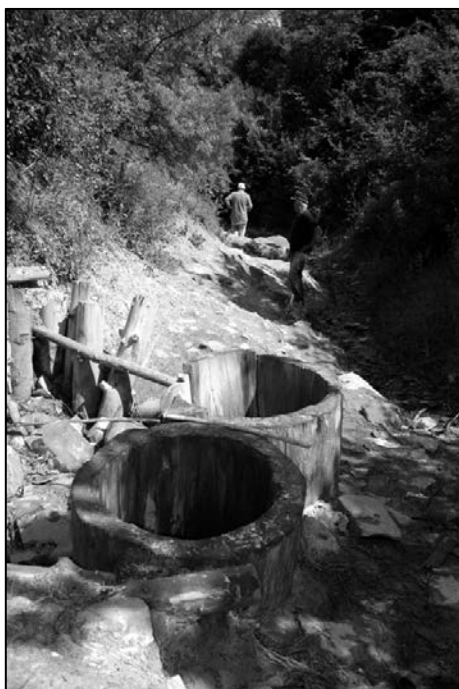

Fig. 23. *Saramura de la Coșna*, Oituz.
Photo OW

Leur débit comme leur salinité varient selon les sources envisagées. Les deux sources salées évoquées sont extrêmement salées (plus de 150 g/l, analyse en cours) avec de nombreuses cristallisations en surface, leur débit faible et leur PH légèrement acide (6-6,5).

Mis à part d'abondants vestiges céramiques de l'époque moderne (XVIIe-XVIIIe siècles) découverts sur la petite plateforme de la source 2, aucun matériel archéologique n'a pu être repéré, ni de sédimentation anthropique au moyen des 5 petits sondages à la tarière. Notons néanmoins la proximité de sites du Cucuteni (*Pe la Ciuci* et *Bâtca Oituz*).

Oituz (en limite avec Marginea)

Saramura de la Coșna (pârâul) / Salamura de la Curte (hameau)

Coordonnées GPS: E 26°36'59,7"; N 46°12'47,6"; alt. 323 m

Date: 11.07.2008

La source salée dite *Saramura* se trouve au nord de Oituz, à environ 100 m des dernières maisons du village. Localisée par I. Șandru⁴⁴ à proximité du village de Marginea – l'information est reprise par N. Zaharia⁴⁵ – elle est située sur le versant sud de la colline disposée au nord du village de Oituz, à environ 1 km de distance de la rivière homonyme et à une altitude supérieure de 40 m. Les captages des eaux salées se trouvent sur la rive gauche du torrent Coșna. *Salamura* se trouve à 15 m au dessus d'une ancienne fosse vraisemblablement équipée d'un aménagement quadrangulaire de madriers en bois. L'émergence chlorurée sodique est captée par deux troncs monoxyles en sapin accolés – afin d'augmenter le volume du captage – de 80 cm de diamètre externe et de 1,15 m de profondeur (Fig. 23). Le captage en amont présente une encoche ovale pour l'évacuation du trop plein. Ces deux *buduroi* ont été installés en 1986 à l'emplacement d'un ancien bassin grossièrement rectangulaire d'une superficie de 2 m² environ pour une hauteur maximale de 0,80 m. La source est toujours utilisée à des fins alimentaires. L'eau est très salée (au moins 100-120 g/l, analyse en cours), légèrement sulfureuse et possède un PH neutre. Le jour de la prospection, le débit observé était presque inexistant. Aucun vestige céramique n'a pu être observé dans les environs immédiats de cette source, peut-être en raison des mauvaises conditions de prospection. En revanche, à proximité de l'ancienne source située à 15 m en aval, quelques fragments de céramique moderne ont pu être relevés.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ N. Zaharia et alii, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 365.

Onești**Slobozia**

Apa pucioasă ? / Poiana Nucului / pâ râul Leorda

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 638624,57; N 535226,06 m

Date: 12.07.2008

I. Șandru⁴⁶ indique une source salée sur *Dealul Chiorului*. Il s'agit en fait ici d'une source sulfureuse et non salée qui n'a pas pu être prospectée. On sait néanmoins qu'elle appartient au trois émergences renseignées près de l'ancien village de Poiana Nucului, dans le *Pârâul Leorda* et à environ 3-4 km au nord de Slobozia-Gura Vâii. Le seul usage que nous lui connaissons est d'ordre thérapeutique. Si elle est appliquée sur les yeux, elle assainit les infections oculaires et si elle est absorbée, elle prévient et guérit les troubles stomacaux.

Pârjol**Băsăști**

Fântâna cu Slatină I / Fundul Slatinii

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 623439,18; N 570860,53; alt. 351 m

Date: 08.07.2010

La première mention des sources de Băsăști provient du dictionnaire géographique de Bacău⁴⁷ qui évoque un *Pârâul Slatinei* traversant le village de Hăineală avant sa confluence avec le Tazlău. En réalité, ce cours d'eau coule entre Hăineală et Băsăști dans une vallée encaissée qui distingue nettement ces deux villages. Deux sources, établies à 50 m l'une de l'autre, se distribuent sur la rive gauche et droite en amont du ruisseau: *Fântâna cu Slatină I* et *Fântâna cu Slatină II* (Fig. 24). La première est abordée ici, la seconde bénéficiera d'une rubrique à part. Enfin, noter qu'entre ces deux sources, un ancien captage abandonné est encore visible dans la végétation.

Fântâna cu Slatină I est constituée d'un captage en tronc monoxyle de sapin de 70 cm de diamètre externe et d'une profondeur de 2,20 m. Un informateur a souligné qu'à l'emplacement de ce captage, deux troncs monoxyles auraient été emboîtés. Les utilisations de la saumure telles que renseignées par les enquêtes ethnographiques sont de différents types: conservation des viandes, légumes et fromages; aspersion des fourrages destinés au bétail; thérapeutique et production de sel ignigène au village. Notre prospection effectuée quelques jours après des inondations importantes, le débit observé est très faible, la salinité demeure très forte (analyse en cours) – malgré l'apport d'eau douce – et le pH légèrement acide (6-6,5). En superficie, de

⁴⁶ I. Șandru, *op.cit.*, fig. 1.

⁴⁷ O. Racoviță, *op.cit.*, p. 510.

nombreux fragments de céramique moderne ont été relevés malgré une visibilité réduite. Les sondages pédologiques n'ont pas souligné d'occupations plus anciennes, si ce n'est la présence d'un charbon isolé à 1,10 m sous le niveau du sol à 100 m en aval de la source. Il conviendrait de mener ici une prospection plus approfondie et de sonder plus aval le ruisseau.

Fântâna cu Slatină 2 / Fundul Slatinii

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 623462,25; N 570874,44; alt. 352 m

Date: 08.07.2010

Il s'agit ici du deuxième puits situé à 50 m en aval de *Fântâna cu Slatină I*. Le captage est un tronc monoxyle en sapin, d'un diamètre externe de 65 cm pour une profondeur de 2,20 m, qui repose sur un niveau de pierres. Les utilisations de la saumure sont similaires à celles de *Fântâna cu Slatină I* et aucun vestige archéologique n'est relevé. Le débit est faible et le degré de salinité relativement bas (autour 30/50 g/l, analyse en cours) en raison des récentes inondations.

Câmpeni

Pârâul Slatinei / Slatina

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 624644,02; N 570622,04; alt. 347 m

Date: 08.07.2010

La *Slatina* de *Pârâul Slatinei* se situe à 2,5 km environ au nord de Câmpeni, en lisière de la forêt qui domine au sud la *Valea Glodului*. Elle sourd à la base du versant et en aval d'une petite clairière – la *Poienița*. La source est ponctuellement baignée par les inondations du ruisseau qui s'écoule normalement à 1,30 m environ. Le captage est sommairement aménagé par une structure légère de baguettes tressées qui protège une fosse rectangulaire de 1 sur 0,60 m, maintenue par six piquets verticaux ou pour quelques-uns, horizontaux. La profondeur actuelle de la source est de 80 cm. La saumure est utilisée pour la conservation des aliments (*slănină*, conserves de légumes) et aspergée sur les fourrages. Les enquêtes ethnographiques ont également souligné la pratique ancienne de production domestique de sel ignigène (*husca*). La source étant noyée par le cours d'eau, il est impossible de définir le débit, le PH et le degré de salinité. Néanmoins les prélèvements, effectués dans la mesure du possible au fond du captage, permettent de proposer des valeurs acceptables, tout particulièrement en ce qui concerne le PH neutre à légèrement basique (7-8). Aucun fragment de céramique n'a été découvert en surface, peut-être en raison d'un couvert végétal très dense. Les sondages pédologiques réalisés en aval dans le ruisseau, mais aussi sur un des petits replats de la *Poienița* n'ont pas infirmé cette constatation.

Fig. 24. *Fântâna cu slatină*, Băsaști, Pârjol. Photo OW

Fig. 25. *Hăineala*, Poduri. Photo OW

Poduri***Poduri (cătun Brănești)******Hăineala (Bălți)***

Coordonnées GPS: E 26°31'10,0"; N 46°27'16,7"; alt. 596 m

Date: 09.07.2008

L'une des deux sources salées rattachées au hameau de Brănești, au sud-ouest de Poduri, a été prospectée en 2008. Elle se situe sur le versant nord-ouest de la colline *Fântâna Toma* et à environ une trentaine de mètres d'un ruisseau secondaire, affluent du Tazlăul Sărat. Elle fait face à une seconde source, aujourd'hui colmatée. L'émergence se trouve sur une petite terrasse composée d'argile salifère et surplombe d'une vingtaine de mètre le thalweg de la vallée (Fig. 25). La source se situe dans une zone de pâturages: la densité de traces laissées par des animaux domestiques ainsi que la fermeture de l'accès à la source par des branches d'épineux en font preuve. Le captage est un aménagement presque carré de 1 m environ de côté et d'une profondeur de 1,25 m. Le gainage et la margelle du puits-bassin, d'une contenance estimée à 200-300 l, sont réalisés en poutres assemblées. Le puits se rétrécit sensiblement selon un schéma également observé à *Țolici-Hălăbutoaia*⁴⁸. Le fond du puits est formé d'un lit de pierre.

La saumure de cette source est utilisée de façon classique pour la conservation des aliments (fromage, lard, feuilles de vignes et plus rarement pour le chou). En bain, elle est censée lutter contre les rhumatismes. Enfin, il faut noter la production ancienne de sel ignigène et la pratique d'un rite de fondation qui prévoit que du sel – sous forme de saumure ou de cristaux – soit associé à du sucre et à de l'eau bénite au moment de la construction d'une maison.

L'eau est très salée (autour de 100-120 g/l, analyse en cours) et sourd à un débit important. Le PH est presque neutre.

Malgré des conditions de prospection favorables, seuls des fragments de céramique moderne ont été observés. Les sondages pédologiques réalisés à proximité de la source et dans le lit aval du ruisseau n'ont pas indiqué d'occupations plus anciennes.

Solonț***Cucuieți******Fântâna de slatină de la Pădurăreni***

Coordonnées GPS: E 26°30'52,6"; N 46°34'58,2"; alt. 461 m

Date: 09.07.2010

Cette source salée et sulfureuse a déjà bénéficié de premières descriptions en 2004⁴⁹. La source, située dans le hameau de Pădurăreni, est

⁴⁸ O. Weller et alii, *Cercetări sistematice...*, p. 145.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 172.

clôturée par des barrières et desservie par un chemin praticable par charrette. En 2010, le captage est refait et consiste en un puits circulaire en pierre de diamètre 1 m et de profondeur 2 m, surmonté par un aménagement quadrangulaire en bois assemblés. La saumure est utilisée pour la fabrication et la conservation des fromages (*caș*), des légumes et du lard, mais aussi pour l'alimentation animale. Noter qu'en raison de l'odeur de soufre, les aliments sont abondamment rincés, tout particulièrement la *slănina* qui est mise à tremper une journée entière. La production de sel ignigène puis son échange contre des céréales, jusqu'à Timișoara, sont renseignés pour la période de disette après la seconde guerre mondiale. La source est très salée (130 g/l en 2004, sensiblement moins en 2010), légèrement acide (PH de 6) et possède un débit moyen. De très nombreux fragments de céramique moderne ont été observés à proximité et en aval de la source. Bien que nos propres prospections comme celle du Musée de Piatra-Neamț n'ait pas relevé de vestiges préhistoriques, la présence d'un dépôt archéologique n'est pas à exclure⁵⁰.

Solonț

În poiana / Borta Slatinei / Slatina de la deal

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 617477,92; N 563655,99; alt. 463 m

Date: 09.07.2010

Le dictionnaire géographique du département de Bacău⁵¹ mentionne un *Pârâul Sărata* qui descend des montagnes Osoiu et se forme dans un lieu intitulé *Jghiabu* jusqu'à sa confluence avec le Solonț. A l'ouest du village de Sărata et au nord de Solonț, on note sur une carte allemande de 1938 (Bacău – 4565), la présence d'un *Dealul Sărata*. C'est probablement sur le versant ouest de cette colline qui fait face à la *Dealul Iazului* que se trouve cette émergence chlorurée sodique. Elle est à 2600 m à l'ouest de l'école de Solonț, sur la partie haute du versant abrupt marqué par des processus érosifs importants, en rive droite et à moins de 3 m du ruisseau Sărata (Fig. 26).

La source sourd dans une fontaine carrée en bois, de 70 sur 90 cm et d'une profondeur de 80 cm, fermée par un couvercle et protégée par une barrière semi-circulaire en bois. Les planches de bois à la base du puits du côté amont sont ouvragées d'entailles triangulaires ou en forme d'arc destinées à faciliter les arrivées d'eau salée. En amont et sur la gauche de la source, un clayonnage massif (de 60-70 cm de haut et 6-7 m de long) protège la source des écoulements latéraux. Il est composé de douze poteaux verticaux de 10 cm de diamètre. L'accès à la source est aménagé avec une grosse pierre plate associée à plusieurs grosses branches disposées au sol.

⁵⁰ Gh. Dumitroaia, *op.cit.*, p. 435.

⁵¹ O. Racoviță *op.cit.*, p. 472.

Cette source est utilisée pour la conservation des aliments et la préparation des fourrages. La préparation ancienne de sel ignigène est renseignée: la découverte de pierres rougies par le feu sur un replat à proximité de la source en témoigne clairement. Un utilisateur de la source, interrogé sur les pratiques anciennes de production de sel cristallisé, a indiqué que la préparation de la saumure s'effectuait sur place – en raison de l'abondance de combustible – pendant deux à trois jours jusqu'à obtenir de 100 à 200 kg de sel. Pendant la période de l'après guerre, le commerce d'*huscă* est attesté dans les départements de Suceava, Neamț et Bacău. Pour les échanges, l'unité de mesure est un récipient céramique similaire au celui utilisé pour le lait fermenté.

L'eau, très salée (plus de 90 g/l, analyse en cours) et au PH acide (5,5 à 6), s'écoule très faiblement.

Les prospections de surface réalisées dans de bonnes conditions d'observation, ont souligné la présence de nombreux fragments céramiques datés de l'époque moderne. Toutefois, la forte érosion du vallon et les effondrements fréquents on pu masquer des vestiges plus anciens.

La Osoi / La Borgiza

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 615257,54; N 562202,02; alt. 492 m

Date: 09.07.2010

La carte topographique L35-54-Ac mentionne une *Valea Slatinei* au sud du village de Solonț mais sans qu'une émergence chlorurée sodique y ait été observée. La source sulfureuse, dite *Osoi* ou *Borgiza*, se situe au bord de la route juste après la mine, au pied de la falaise. Elle sourd dans un captage en petites dalles plates de pierre. Cette source non salée, principalement utilisée pour les maux d'estomac, possède un débit moyen.

Strugari

Răchitișu

Slatina / Fundul Fântânilor

Coordonnées GPS: E 26°47'07,31"; N 46°32'20,01"; alt. 434 m

Date: 11.07.2010

Plusieurs halotoponymes sont renseignés sur le territoire de Răchitișu: *Sorca* ou *Solca* près du village de Burdusaci – Răchitoasa⁵²; *Dealul Slatina* ou *Dealul Slatinei* sur la carte allemande de 1938 (Bacău – 4565) et la carte topographique (L35-54-Bc).

⁵² D. Moldovanu, *Tezaurul toponimic ...*, I, 2, 1099

Fig. 26. *În Poiana, Solonț.* Photo OW

Fig. 27. *Slatina, Răchitișu, Strugari.* Photo OW

Un informateur évoque une *Poiana Slatinei* et un lieu dit *Huscărie*. Le dictionnaire géographique du département de Bacău⁵³ mentionne quant à lui une forêt et une vallée *Slatina* situées à proximité de l'ancien village de Slatina, aujourd'hui disparu, et établi à 500 m environ à l'est des dernières maisons du village de Răchitișu. La source se trouve en fait sur la commune de Măgura à moins de 200 m de la commune de Strugari et à 2,5 km du centre de Răchitișu, sur le versant nord-est de la *Dealul Slatinei*.

La source se situe en forêt, sur une plateforme semi-circulaire et à proximité d'une route forestière. Le captage est effectué par un aménagement quadrangulaire en bois, de 1,20 sur 0,80 m, qui se rétrécit selon une progression oblique. La profondeur observée est de 1,30 m mais il semblerait que l'entretien et la réfection du gainage interne permettraient de retrouver une profondeur initiale d'environ 6 m (Fig. 27).

Les utilisations de la saumure de cette source, telle que renseignées par les questionnaires ethnographiques, vont de la conservation des aliments destinés à la consommation humaine (légume, viande, *caș*, champignons) ou animale (aspersion des fourrages) aux traitements des rhumatismes. La production de sel cristallisé est attestée à la maison mais aussi, si le toponyme *Huscărie* est bien relié à la production de *husca*, sur un fond de vallée ouverte à moins de 1 km de la source.

La source étant dans un état de dégradation avancée, il est délicat de déterminer la puissance du débit. Si les informateurs indiquent un fort débit, nous n'avons pu observer le jour de la prospection qu'un flux relativement ténu. De même, si le degré de salinité est évalué à 90 g/l (analyse en cours), il est très probable que la teneur en chlorure de sodium ait été bien plus élevée. Le PH est mesuré à 7.

Les fragments céramiques sont abondants sur la plateforme de la source mais aussi dans le ruisseau en aval. Il s'agit de céramique moderne et médiévale (peut-être XIIe siècle d'après D. Garvăn et V. Diaconu). En amont de la source et en base de versant, à 10-20 m environ, deux bosses affectent une morphologie originale qui pourrait être d'origine anthropique, tout particulièrement celle située à l'est de la source. Nous y avons donc entrepris un sondage pédologique sur le sommet de ce qui s'apparente à une ancienne plateforme. Jusqu'à 60 cm, on observe des indices d'anthropisation traduits par des petits nodules de charbons qui colorent parfois le sédiment. Deux prélèvements destinés à préciser ces indices d'exploitation du sel (pollen, micro-charbons de bois et C14) diront si de nouvelles études s'avèrent nécessaires pour l'exploration de ce site. Le contexte archéologique invite en effet à approfondir ce secteur: la vallée en aval de la source est contrôlée par le site fortifié cucuténien de *Ceățuia* à Mărgineni.

⁵³ O. Racoviță, *op.cit.*, p. 509.

Fig. 28. *Salamura*, Târgu Ocna. Photo OW

Fig. 29. *Salamura*, Târgu Ocna. Photo OW

L'étude de cette source salée est, pour l'instant, insuffisamment avancée, mais prometteuse, et il est indispensable de renforcer les prospections du secteur aval de la source tout en abordant celui dit *Huscărie*.

Târgu Ocna

Târgu Ocna

Salamura / Dealul Lia / Str. Gălean

Coordonnées GPS: E 26°37'15,2"; N 46°17'07,6"; alt. 384 m

Date: 10.07.2008

D'après les travaux de I. Șandru⁵⁴, la *Salamura* ou *Dealul Lia* est une des trois sources salées à l'ouest de Vișoara. L'émergence chlorurée sodique se situe à 700 m au nord du centre urbain de Târgu Ocna, à 1,3 km à l'est de l'entrée de la mine de sel et sur le versant sud-sud-ouest de la colline dite *Dealul Chicirla* (voir la carte topographique L35-66-Aa). Elle se trouve dans une zone boisée au dessus de la pension *Casa Creangă* et dans un secteur d'affleurement d'argiles salifères puissamment érodé par les dynamiques torrentielles du cours d'eau. De fait, cinq barrages artificiels sont aménagés dans le lit du torrent afin de casser le courant et retenir les alluvions grossières.

Plusieurs aménagements sont observables (Fig. 28): 1) un ancien bassin carré en bois et pierre d'une dimension de 2,5 sur 2 m. Il était utilisé, il y quarante ans, pour les bains de pieds; 2) le puits de l'ancienne mine de sel équipé pour la remontée des blocs de sel gemme, présents à 2 m sous le niveau du sol; 3) six émergences sont renseignées ici, dont deux sont des puits en pierre. L'un d'eux a été détruit lors d'un glissement du terrain. Le captage est circulaire à la base de la source avec un demi-cercle de pierre, d'un diamètre de 0,76 m et de 25 cm de profondeur, associé à des tubes métalliques.

Les utilisations de la saumure sont classiques: conserves des aliments et préparation des fourrages, traitement des rhumatismes et des problèmes liés à la circulation sanguine. La production de sel ignigène est mentionnée soit par des informateurs l'ayant pratiquée, soit par l'observation de pierres rougies au feu et de sols charbonneux qu'il conviendra de dater par radiocarbone.

Cette source est de faible débit (à l'extrémité du tuyau métallique, il est de 0,16 l/min) et produit une eau très salée avec un léger goût sulfureux (environ 80 à 100 g/l, analyse en cours). Le pH est neutre à légèrement acide (6-7).

Malgré des conditions de prospections médiocres – le secteur est profondément bouleversé par les phénomènes érosifs liés à la dynamique du torrent et par l'installation de l'ancien puits de mine (Fig. 29) – quelques fragments de céramique moderne ont pu être observés. Un sondage pédologique

⁵⁴ I. Șandru, *op.cit.*

réalisé sur l'une des bosses la mieux conservée, a montré l'existence d'un niveau d'exploitation épais de 60 cm, essentiellement composé d'argile noire et d'horizons cendro-charbonneux plastiques et peu compacts. 5 zones d'affleurement de cette argile charbonneuse ont été identifiées. Des prélèvements polliniques et C14 devraient permettre d'en préciser ultérieurement les termes.

Salamura / Gura Slănicului / Dealul Măgura

Coordonnées GPS: E 26°35'40,0"; N 46°16'03,0"; alt. 297 m

Date: 10.07.2008

La *Salamura* se situe à la base sud-est de la *Dealul Măgura*, à proximité d'un captage de pétrole et en rive gauche du ruisseau Slănic. Le captage est composé d'un petit tuyau en plastique de 2,5 cm de diamètre. Les utilisations de la saumure sont habituelles pour ce qui est de la conservation des aliments et de la production de sel. Le débit de la source est moyen, l'eau y est très salée (supérieur à 100 g/l, analyse en cours) et le PH neutre. La zone fortement perturbée n'a permis de récolter que de la céramique du XVIIIe siècle, et il conviendrait de prospecter, voir sonder, la petite terrasse qui domine la source et se situe dans une propriété privée.

Salina (mine de sel) / Dealul Salina (ouest)

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 623843,28; N 533000,97; alt. 330 m

Date: 10.07.2008

Le point *Salina / Dealul Salina* correspond en réalité à deux formes de sel exploité: la saumure de la source salée d'une part, l'extraction du sel gemme d'autre part. Sur la carte géologique de Drăgănescu en 1997, reprise dans D. Ciobanu⁵⁵, est figuré un massif de sel gemme affleurant en surface et exploité aujourd'hui. La source salée est renseignée dans le dictionnaire géographique du département de Bacău⁵⁶.

Le captage est constitué d'un puits quadrangulaire en pierre de 0,75 sur 1,50 m pour 0,55 m de profondeur et possède un débit faible. La saumure est utilisée pour l'assaisonnement des plats mais aussi pour la conservation des aliments comme le traitement des rhumes ou des affaiblissements corporels. L'eau est très salée.

La mine de sel est ouverte en 1542 sous la *Dealul Salina*. Elle est évoquée au XVI-XVIIe siècle par un toponyme médiéval: *Ocna*⁵⁷. D'après le dictionnaire géographique⁵⁸, *Ocna* est le nom de la colline et de la mine de sel situées en rive gauche du ruisseau Vâlcica, en rive gauche du Troțuș. Plusieurs

⁵⁵ D. Ciobanu, *op.cit.*

⁵⁶ O. Racoviță, *op.cit.*, p. 467.

⁵⁷ C. Stoica, *op.cit.*

⁵⁸ O. Racoviță, *op.cit.*

mines de sel sont mentionnées sur le versant de la colline au nord-ouest de Târgu Ocna et dans Valea Vâlceleii. La mine ancienne, dénommée *Ocnița*, produisait des pains de sel en forme de cônes. La mine plus récente est équipée d'un nouveau puits avec quatre galeries construites avec une angulation de 45°. Des occupations et exploitations de l'époque Daco-romaine, du Moyen Age et de l'époque moderne sont renseignées pour cette mine.

Țigana / Saramura / Coasta Morii

Coordonnées GPS: E 26°35'56,6"; N 46°15'53,5"; alt. 280 m

Date: 10.07.2008

Deux sources salées, rendues inutilisables en raison de la présence du pétrole, existent sur le territoire de Gura Slănicului: la première est proche de la porcherie, la seconde se trouve sur la rive droite du Slănic, à 100 m au sud du village et sur le versant ouest de la colline. Elle est plus précisément située sur la rive du ruisseau Țigana. Il s'agit d'un tronc monoxyle en bois. La source est désormais abandonnée en raison d'une inondation particulièrement importante.

Târgu Ocna (cartier Podei)

Toponyme non précisé

Date: 10.07.2008

Cette source salée est une des deux mentionnées par Șandru⁵⁹. L'auteur présente en effet deux sources salées établis sur la rive droite de Troțuș, et de part et d'autre du site cucuténien de Podei. Si la source la plus à l'ouest est sans aucun doute celle de Gura Slănicului (*Țigana* ou *Salamura-Dealul Măgura*), celle de l'est, proche du site préhistorique, n'a jamais pu être découverte, malgré les enquêtes de terrain et les prospections dans le ruisseau Strigoiu situé entre Podei et Tișești.

JUDEȚUL VRANCEA

Bârsești

Bârsești

Salamura de la Slatină

Coordonnées GPS: E 26°44'08,2"; N 45°55'31,1"; alt. 458 m

Date: 09.07.2009

Indiquée par le toponyme *Valea Slatina* (carte topographique 25000° L35-78-Ab), la source salée se situe au nord nord-ouest de Bârsești, en rive gauche de la rivière. Elle sourd sur un versant abrupt, à mi versant de ce vallon, en rive gauche proche d'une forêt de hêtre. Sur une légère plateforme, l'ancien

⁵⁹ I. Șandru, *op.cit.*

captage est fait de 2 bassins en bois carré peu profonds de 2 x 1 m et profond de 0,25 m (Fig. 30). Auparavant, il n'y avait qu'une fosse-bassin. Elle est aujourd'hui abandonnée, mais était utilisée autrefois pour la conservation alimentaire et comme point de chasse. L'eau est moyennement salée (sans captage entretenu) à environ 50-80 g/l (analyse en cours). Son débit semble très faible, mais il était plus important avant surtout lors des épisodes pluvieux. Son PH entre 7 et 8. Aucun tessons céramique n'a été rencontré mais les conditions de prospection sont ici défavorables sur un versant abrupt et en bordure d'un ruisseau torrentiel. Signalons néanmoins la présence de 3 sites archéologiques proches, concentration plutôt rare dans cette zone, l'un Boian sur la route Bârsești-Negrilești, proche et face au débouché de la Valea Slatina sur l'autre rive de Putna, l'autre Criș, nommé *Gogoi* sur le village de Bârsești, et le dernier du Cucuteni A-B nommé *Bahna* sur le village proche de Topești.

Câmpuri

Gura Văii

Salamura / Slatina

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 626489,30; N 506989,63 m; alt. 650 m

Date: 07.07.2009

En tête de la vallée *Cremenețul*, il existe un toponyme *Dealul Slatinei* (carte 25000e L35-66-Cd) sur la rive gauche. Il s'agit bien d'une source salée située en forêt, dans une zone ancienne de front de la Première guerre mondiale. Elle émerge sur un versant abrupt et donne naissance, lors de pluies importantes au ruisseau *Sărat* marqué sur environ 100 m de forte pente large chargée de cailloux, sans végétation, et présentant des dépôts blanc de sel après séchage. Cette source aurait été découverte par deux chasseurs en 1935 car de nombreux animaux sauvages la fréquentent (sanglier, biche et ours). En 2003, on y a aménagé un captage carré en pierre et coffré en bois à l'intérieur (*ghizdele*) de 1 m de côté et 1,20 m de profondeur (Fig. 31). On y a ajouté un couvercle fait de planches de bois et 4 grosses pierres plates vers aval pour bloquer le puits et faciliter l'utilisation. Auparavant, il n'y avait qu'une fosse avec une retenue en bois mais aussi des petites canalisations en bois demi-circulaires permettant de prendre l'eau salée à la base de la pente dénudée (à 100 m en aval de la source).

Cette saumure naturelle est utilisée pour la conservation alimentaire, sauf les légumes car l'eau est considérée comme trop salée. On produisait du sel cristallisé autrefois au village. L'eau est ici très très salée (120-150 g/l, analyse en cours) et présente des dépôts rougeâtres d'oxyde de fer. Le PH est entre 4 et 5. De nombreux tessons de céramique moderne ont été découverts, dont plusieurs fragments de vases utilisés pour la fermentation du lait, mais aucune céramique plus ancienne.

Fig. 30. *Salamura de la Slatina, Bârsești.* Photo OW

Fig. 31. *Salamura, Gura Văii, Câmpuri.* Photo OW

Rotileştii Mari*Sărăţelu / „Seratu” / Săratu / pâraul Sărat*

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 634451,46; N 504308,48 m

Date: 07.07.2009

Mentionnés dans le dictionnaire géographique⁶⁰, les 2 petits ruisseaux *Sărăţelu* et *Seratu* se jettent dans la rivière Putna, au sud du village. Il existe aussi un toponyme *Valea Sărăţel* sur la carte topographique (L35-66-Cd). Il s'agit en fait de plusieurs petites émergences salées le long du ruisseau dont une est captée dans un petit coffrage de bois mais non entretenu. Très peu utilisée, l'eau est moyennement salée et présente des dépôts rougeâtres d'oxyde de fer qui l'on retrouve jusqu'à près de 1 km en aval sur les rochers baignés par le ruisseau. Cette source n'a pas pu être observée directement.

Răcoasa***Răcoasa****Vâlcea Righioara*

Date: 06.07.2009

Malgré la mention ancienne d'affleurement de sel dans l'ancien village de Righioara⁶¹, nous n'avons rien trouvé sur place et nos enquêteurs ne connaissent aucune ressource en sel dans ce secteur. Il semble qu'il s'agisse uniquement d'une observation de géologue ayant identifié des affleurements d'argile salifère.

Soveja***Dragosloveni****Sboina / Salamura / pâraul cu Sare (ancien établissement balnéaire)*

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 625329,71; N 501070,23 m

Date: 08.07.2009

Cette source salée, accompagnée d'une autre source elle sulfureuse (*Puturoasa*), est située en forêt à l'ouest de Dragosloveni-Soveja, proche d'un ancien pavillon de chasse de N. Ceauşescu. Il existe un ancien établissement thérapeutique. Ces sources n'ont pas pu être directement observées.

Salamura / p. Chiulicea ou Chiuomica (ancien nom Fundul Pivei)

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 627329,26; N 503269,98 m

Date: 08.07.2009

D'après la monographie de la commune de Soveja⁶² et notre informateur, un historien local, il existe une zone marécageuse salée en rive

⁶⁰ R. Rotta, *Dicţionar geografic, topografic şi statistic al judeţului Putna*, Focşani, 1888, p. 12.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² F. Albu, I. Albu, *Monografia comunei Soveja*, Bucureşti, 2002.

droite du ruisseau *Chiulicea*, au nord de Dragosloveni, correspondant peut-être à *Fundul Pivei*, donné comme localité salée par Rotta⁶³. Aujourd'hui cette zone marécageuse ennoyée n'est pas salée.

Rucăreni

Salamura / Slatina / pârâul Sărata (ancien nom Poiana Ascunsă et Dealul Moşului)

Coordonnées GPS: E 26°39'10,1"; N 45°58'55,2"; alt. 547 m

Date: 08.07.2009

Donnée comme localité salée par l'ancien dictionnaire géographique⁶⁴, la *Poiana Ascunsă* s'appelle aujourd'hui *Poiana Sărată* et est traversé par le ruisseau *Sărata*. Situées à environ 2 km au sud sud-ouest du village, les émergences salées sourdent deux 2 côtés du lit du ruisseau juste sous un serrage de la vallée, au niveau de la confluence avec un petit ruisseau. La route pour les charrettes passent au milieu de cette zone de gué. Les sources sont captées de différentes manières (Fig. 32): 2 captages circulaires en pierre dont un puits de 0,70 m de diamètre et 0,90 m de profondeur, utilisable durant les périodes de crues, et une fosse parée de grosses pierres de 0,8 m de diamètre interne, 1,20 m pour l'externe et 0,45 m de profondeur; 2 fosses-bassins creusées de part et d'autre du petit ruisseau en pied de versant (0,4 sur 0,6 m et 0,10-0,15 m de profondeur) et bordées de grosses pierres. Il existe aussi une fosse abandonnée. Il y a 20 ans, il n'existait qu'un ou deux captages.

Ces sources sont utilisées pour l'alimentation humaine et animale et surtout pour le fromage (*caş* salé et fumé) à raison de 0,5 l d'eau salée pour 1 kg de fromage. On évalue les besoins d'une famille à 150 l d'eau salée par an dont la plupart pour le *caş*. Autrefois on produisait du sel cristallisé au village et sur place. L'eau est salée à très salée (analyse en cours) et des cristallisations de sel apparaissent en aval du puits durant l'été. Le débit est faible à très faible (10 l/jour pour une eau très salée; 30 l/jour lorsqu'il pleut mais une eau moins salée).

La présence du ruisseau torrentiel et de la végétation sur les premières terrasses ne nous ont pas permis de trouver des indices d'exploitation ancienne. Signalons néanmoins la présence en aval du ruisseau, au niveau de la confluence entre les ruisseaux *Sușita* et *Negru* d'un site archéologique (énéolithique, Bronze et Fer) situé sur une terrasse de 40 m de haut.

⁶³ R. Rotta, op. cit., p. 26.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 52.

Fig. 32. *Salamura*, Rucăreni, Soveja. Photo OW

Fig. 33. *Pârâul Coza*, Coza, Tulnici. Photo OW

Gogoana (ancien nom: Peatra Gogonată)

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 625925,00; N 499671,84 m

Date: 08.07.2009

D'après Rotta⁶⁵ et confirmé par notre informateur, un historien local, il existe une zone marécageuse salée qui renferme une ancienne source salée colmatée en forêt à l'ouest de Rucăreni, sur la route de Lepșa. Cette source n'est pas visible aujourd'hui.

Tulnici

Coza

Pârâul Coza / La Siga

Coordonnées GPS: E 26°39'16,2"; N 45°53'40,4"; alt. 337 m

Date: 30.06.2010

L'ancien dictionnaire géographique⁶⁶ décrit sur le bord du ruisseau Coza deux zones salées qui rendent le ruisseau salé en aval. Situé en amont et à la sortie du village, au sud-ouest, il s'agit d'un massif de sel gemme abrupt qui affleure directement sur la rive droite du ruisseau et qui atteint environ 30 m de haut et 80 à 100 m de large. Les récents glissements de terrain, l'érosion du massif et la crue torrentielle de 2005 empêchent d'avoir une bonne lecture des affleurements (Fig. 33). Toutefois, bien que ce gisement ne soit plus guère exploité, on distingue encore les anciennes traces d'extraction à la base de l'affleurement (Fig. 33). Le sel gemme gris extrait en blocs, à l'aide de bûches sur de petites plateformes, était destiné aux animaux ou encore à des usages thérapeutiques contre les rhumatismes. Aucun vestige archéologique n'a été repéré du fait de la présence et du haut niveau du ruisseau torrentiel, mais aussi de la forte érosion du massif.

Pârâul Sării / Pârâul Arșitei

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 627704,51; N 488828,29 m

Date: 30.06.2010

Mentionné également par le dictionnaire géographique⁶⁷, ce second affleurement de sel gemme, situé à environ 1 km en amont du village de Coza, se trouve dans la partie haute du *pârâul Sării* ou *pârâul Arșitei*, affluent en rive droite du ruisseau Coza. Le petit ruisseau s'écoulant dans un vallon abrupt en forme de V entaille l'affleurement de sel gemme situé en forêt. Il est difficile d'accès et appartient à une zone très accidentée. Le sel gemme a des couleurs grise à violacée. Il était encore exploité il y a une douzaine d'années et les habitants proches venaient en charrette jusqu'au pied du ruisseau avant de monter à pied.

⁶⁵ R. Rotta, *op.cit.*, p. 50.

⁶⁶ M. Canianu, A. Candrea, *Dictionar geografic al județului Putna*, București, 1897, p. 86.

⁶⁷ *Ibidem*.

L'extraction se faisait sous forme de fronts verticaux à la hache ou à la pioche, sans utiliser de coin. Pour les débarrasser de la terre et de leur argile, les blocs extraits étaient chauffés au feu souvent sur place à l'aide de bois mort et de branches vertes de sapin pour faciliter la combustion. Le sel extrait était utilisé pour les animaux domestiques et était donné aux bergers avec les troupeaux à la période estivale. Aucun vestige archéologique n'a été repéré, mais les conditions de prospections étaient très défavorables (couverture forestière, érosion et glissements de terrain, versant abrupt). En aval, avant la confluence avec le ruisseau Coza, aucun remplissage ancien n'a été observé à la tarière.

Izvorul Sărat / Piciorul babe Trife

Coordonnées GPS: E 26°38'33,9"; N 45°53'19,2"; alt. 530 m

Date: 30.06.2010

En contre bas de l'affleurement de sel gemme du *pârâul Sării* situé environ 50 m à l'est, en rive droite du ruisseau Coza et à environ 800 m en amont de la fin du village, cette source très salée émerge sur un versant abrupt en haut de pente. Elle a été aménagée il y a 15 ans (auparavant il n'y avait qu'une grande fosse) à l'aide de pierres et d'un couvercle (Fig. 34). La fosse fait 0,5 sur 0,4 m pour une profondeur de 0,30 m. La saumure naturelle est toujours utilisée pour la conservation alimentaire (en période sèche car l'eau est plus salée) et autrefois elle était exploitée pour la production de sel blanc fin à la maison. L'eau est très très salée (environ 110 g/l, analyse en cours); son débit faible et son PH entre 6,5 et 7. Aucun vestige archéologique n'a été décelé malgré la bonne visibilité sur la longue pente abrupte en aval de la source.

Apa pucioasă de la Dalhatași

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 626117,78; N 489067,33 m

Date: 30.06.2010

Cette source sulfureuse et salée se situe dans la partie haute de la vallée de Coza, en forêt, à environ 1,5 km en amont de la source salée *Izvorul Sărat*. Le captage est une fosse garnie de pierres. L'eau est utilisée à des fins thérapeutiques. Cette source n'a pas été directement observée.

Salamura / La Cabană / Podul lui Boscan

Coordonnées GPS: E 26°38'25,1"; N 45°53'14,8"; alt. 530 m

Date: 03.07.2010

A 0,5 km à l'ouest de la source *Izvorul Sărat*, plus en amont et toujours en rive droite du ruisseau Coza, cet ensemble d'émergences salées se situe en sommet de rive droite de l'affluent *p. lui Ianolii* à 300 m environ en amont de sa confluence avec le Coza. Il y a une cabane de vacher juste en contrebas.

Fig. 34. *Izvorul Sărat*, Coza, Tulnici. Photo OW

Fig. 35. *Salamura*, Coza, Tulnici. Photo OW

Ces sources sont aujourd'hui abandonnées et on dénombre 3 anciennes sorties d'eau salée et sulfureuse (surtout au printemps) émergeant d'une plateforme d'argile salifère de 30 à 50 m, en bordure de forêt, où aucune végétation ne pousse (Fig. 35). Les 3 fosses actuelles étaient aménagées de puits de petites dimensions. L'eau très salée était utilisée pour la conservation alimentaire et pour la production de sel à la maison à destination des vaches principalement; on ramassait même le sel naturellement cristallisé à la surface. Aujourd'hui, le débit est nul ou très faible et le PH de l'eau est neutre. Aucun vestige archéologique n'a été décelé malgré la bonne visibilité et l'importante surface découverte et aucun remplissage particulier en aval.

Valea Sării

Poduri

Pârâul Sărat

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 639593,95; N 489894,61 m

Date: 30.06.2010

Repéré grâce au toponyme *pârâul Sărat* sur la carte topographique au 25000° (L35-78-Bc) à environ 1,5 km au sud-ouest de Poduri, en rive droite de la rivière Putna, il s'agit d'un affleurement de sel gemme blanc sur le versant abrupt en zone de clairière. Il correspond aux affleurements de sel gemme de la montagne *Petrosu* décrite dans le dictionnaire géographique du département⁶⁸. Ce sel était considéré par les villageois comme meilleur, plus blanc et plus pur, que celui de *Valea Sării (Mișina)*. Il était encore exploité il y a à peine 40 ans par de petits groupes d'hommes du village à l'aide de pioches, bêches et haches par l'arrachage de plaques après avoir creusé plusieurs trous réguliers. Les blocs étaient taillés pour les animaux domestiques mais pouvaient être aussi fondu rapidement pour obtenir de la saumure pour les conserves. Ce sel était vendu jusqu'à Focșani sur le marché par les hommes souvent pauvres. Ce sel gemme très blanc est malheureusement aujourd'hui invisible suite à différents glissements de terrain. Une reconnaissance approfondie de terrain est néanmoins prévue pour 2011.

Valea Sării

Mișina / Valea Mișinei / pârâul Sării

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 639593,95; N 489894,61 m

Date: 30.06.2010

Le dictionnaire géographique du département⁶⁹ signale la présence d'une montagne *Mișina* contenant une grande quantité de sel ainsi que la

⁶⁸ *Ibidem*, p. 245.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 187.

présence d'un ruisseau Săratu⁷⁰ signalant une source d'eau salée. Cette dernière n'existe pas et le ruisseau, aujourd'hui *p. Sării*, devient en fait salé après avoir traverser les montagne de Pleșa et Galimea avant de se jeter en rive gauche dans la rivière Putna, à l'est de *Valea Sării*. Les affleurements de sel gemme gris se situe à environ 2 km en amont de l'actuelle route de *Valea Sării* et ont été exploités sous forme de mine fermée dans les années 1960. Les affleurements de sel ne sont plus visibles, du fait de la végétation et de glissements de terrain, mais l'exploitation locale des affleurements de sel n'a cessé qu'il y a 20 ans environ. Ce sel gris était destiné aux animaux. Une reconnaissance plus approfondie sur le terrain est prévue pour 2011.

Vizantea-Livezi

Vizantea Mănăstirească

Slatina

Coordonnées GPS: E 26°44'09,8"; N 46°00'13,3"; alt. 495 m

Date: 07.07.2009

La source salée *Slatina*, qui donne son nom au ruisseau proche qui se jette dans le ruisseau Vizantea, est mentionnée dans le dictionnaire du département Putna et son exploitation était sous le contrôle de l'administration des mines de Tg. Ocna⁷¹. Elle est à la fois salée, sulfureuse et bitumineuse et se situe en amont de la vallée Vizăuț, sur la rive gauche du ruisseau Alb, au dessus d'une source minérale (*Izvor de ochi*) à mi-versant. Proche du sommet, on retrouve de l'autre côté de la crête la vallée *Sărățel* de Rotilești Mari. Aucun captage actuel n'est visible, seulement une fosse (Fig. 36), mais il existait un puits monoxyle en hêtre de 1,50 m de diamètre et de 1,50 à 2 m de profondeur ainsi qu'une canalisation en bois aérienne sur environ 100 m destinée à alimenter en eau salée, directement au niveau de la route, les charrettes chargées de tonneaux. Cette saumure naturelle aujourd'hui peu salée faute d'entretien (entre 30 et 50 g/l, analyse en cours) était utilisé pour la conservation alimentaire, et aujourd'hui elle est encore utilisée mais surtout pour des bains thérapeutiques traditionnels au village (Fig. 36) en la mélangeant aux eaux sulfureuses d'une autre source proche, la *Sulfuroasa*, à raison d'une proportion 1/3-2/3. Son débit est assez important et son PH entre 7 et 8. Aucun vestige céramique, même moderne, n'a été découvert ce qui montre que les conditions actuelles sont assez défavorables suite aux glissements de terrain. Toutefois une zone humide à 50 m en aval de la source mériterait d'être sondée.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 308-309.

⁷¹ *Ibidem*, p. 374.

Fig. 36. *Slatina*, Vizantea Mănăstirească, Vizantea-Livezi. Photo OW

Fig. 37. *La Sare lângă pâraul Sării*, Bodești, Vrâncioaia. Photo OW

Sulfuroasa

Coordonnées GPS (en stéréo 70): E 635223,43; N 499535,01 m

Date: 07.07.2009

Signalée anciennement⁷², cette source sulfureuse se situe également dans la vallée Vizău, en rive gauche, au sud-ouest du village. Elle est utilisée pour les rhumatismes en l'enrichissant d'eau salée de la *Slatina* (voir ci-dessus), mais aussi les douleurs d'estomac. Un ancien établissement balnéaire existait à Vizantea⁷³. Aujourd'hui, un petit établissement traditionnel dans le village possède 6 baignoires en bois et la chauffe de l'eau se fait directement dedans aux pierres chauffantes. Aucun vestige archéologique n'a été repéré.

Signalons aussi la source minérale, non salée, de *Izvor de ochi* située à la sortie occidentale du village en rive droite (Coord. en stéréo 70: E 636188,60; N 500170,04 m). Elle est utilisée, comme son nom l'indique, pour le soin des yeux.

Vrâncioaia***Bodești***

La Sare lângă pâraul Sării / Bodesci

Coordonnées GPS: E 26°44'04,0"; N 45°52'41,4"; alt. 413 m

Date: 09.07.2009

Plusieurs affleurements sont visibles (à Bodești et Poiana) le long du ruisseau *Sării* ou *Alghianu* (noté par erreur *Valea Zmeului* sur la carte topographique). Celui de Bodești est à la sortie sud-est du village sur la partie haute du versant très abrupt, en rive droite, du ruisseau *Sării*. Une route de charrette permet d'accéder à 200 m de l'affleurement, puis il faut descendre à pied sur le versant glissant. Cet imposant affleurement mesure environ 15 m de haut et une dizaine de mètres de large (Fig. 37). Il est encore exploité, durant l'été lorsque le versant est sec, par les villageois et les bergers à l'aide de binette, pioche, coins et masses (Fig. 37). Les techniques d'extraction sont celles des carriers avec le creusement une rainure de 0,10 m de profondeur sur 0,5 m de long puis d'extraction à la masse et aux coins, avant de casser à la pioche les dalles détachées afin de pouvoir transporter des blocs de sel de 1 à 10 kg sur le dos. Ces blocs de sel gris (analyse en cours) sont destinés principalement aux animaux, mais on les dissous aussi pour obtenir de la saumure pour arroser les fourrages. L'érosion du versant abrupt par les eaux de ruissellements et les petits glissements de terrain n'ont pas permis de repérer de matériel archéologique (céramique ou outil en pierre), ni d'ailleurs de traces

⁷² R. Rotta, *op.cit.*, p. 55.

⁷³ H. Dumitrescu, I. Iliescu, *Stațiunile balneoclimaterice vrâncene Vizantea și Soveja*, Focșani, 2006.

d'extraction moderne. Signalons la présence d'un site du Néolithique ancien en amont à *Gogoi* sur le village de Bârsești.

Poiana

Pârâul Alghianu

Coordonnées GPS: E 26°44'17,5"; N 45°52'24,0"; alt. 381 m

Date: 01.07.2010

Situé sur l'ancienne commune de Spinești, cet affleurement de sel gemme est situé au pied de la grande *Dealul Poenei*⁷⁴ au bord du ruisseau *Alghianu*. En réalité il s'agit d'un second affleurement du même banc de sel gemme que celui de Bodești, situé à plus d'1 km en amont. Le second dictionnaire précise qu'il existe une extraction de sel près du ruisseau *Albiana*⁷⁵. Situés en aval de la vallée *Alghianu*, sur le versant droit de ce vallon en forme de V, ces affleurements de sel se situent à 400 m en amont de sa confluence avec le ruisseau Vasuiu et de la route. Il existe aussi d'autres affleurements plus petits en amont. Trois pointements de sel gemme gris de 1 à 3 m de haut sont aisément repérables sur cette forte pente (analyse chimique en cours), mais l'ensemble de la zone d'affleurement atteint 80 à 100 m de long sur près de 20 m de haut (Fig. 38). Plusieurs petits écoulements d'eau salée sont à signaler en aval de l'affleurement. Cet imposant gisement a fait, et fait encore, l'objet d'une exploitation régulière et autrefois plus intense lorsque les charrettes pouvaient remonter le ruisseau et stationner directement au pied des affleurements, ce qui n'est plus possible suite à la construction de petits barrages successifs en 1986-1987 le long du ruisseau. L'exploitation est ici réalisée, contrairement à Bodești, verticalement par petits fronts de taille à l'aide de pioches, de burins ou de vieilles haches. On préfère exploiter dans la partie haute du gisement car elle est plus propre et sans terre. Toutefois, il arrive que l'on exploite dans les parties basses et l'extraction est alors réalisée sur la pente à l'aide de pioches, de coins et de masses à partir d'une petite tranchée en forme de U. Les blocs extraits sont destinés aux animaux domestiques (exploitation par les bergers et les propriétaires de moutons-chèvres), mais aussi autrefois à l'alimentation humaine après broyage et tamisage. Les blocs étaient aussi troqués contre d'autres produits ou vendus.

Aucun vestige archéologique (céramique ou outil en pierre) n'a pu être repéré en raison des mauvaises conditions de prospection (forte pente du versant, petits glissements de terrain et cours torrentiel du ruisseau); les sondages à la tarière à 300 m en aval n'ont révélé aucun remplissage anthropique mais ont permis de reconnaître l'argile salifère du cap-rock dès 0,50-1 m.

⁷⁴ R. Rotta, *op.cit.*, p. 2, 18.

⁷⁵ M. Canianu; A. Candrea, *op.cit.*, p. 249.

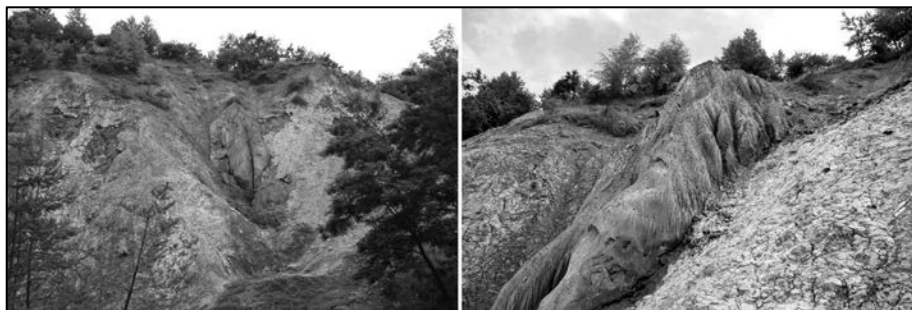

Fig. 38. *Pârâul Alghianu*, Poiana, Vrâncioaia. Photo OW

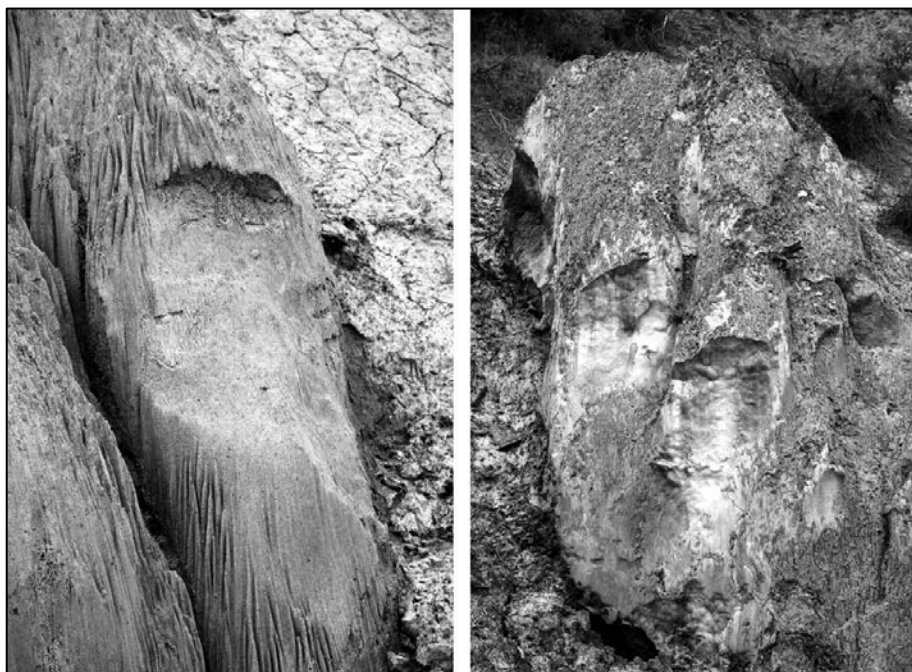

Fig. 39. *Pârâul Alghianu*, Poiana, Vrâncioaia. Photo OW

Fig. 40. *Zlatina*, Poiana, Vrâncioaia. Photo OW

Fig. 41. *Saramura*, Poiana, Vrâncioaia. Photo OW

Malgré ces résultats négatifs, même si il conviendrait de poursuivre la prospection dans le ruisseau, nous avons repéré des traces d'extraction, plutôt récentes, sur les pointements de sel même si la pluie érode les affleurements et les sédiments du haut recouvrent rapidement le gisement. Ces traces consistent en petits fronts d'exploitation en forme de visière d'environ 0,60 m de large pour environ 1 m de haut pour une épaisseur de 10 à 12 cm extraite (Fig. 39, à gauche). On lit d'ailleurs assez aisément les traces d'outils sur ces fronts d'extraction, lorsque ceux-ci sont récents, autrement elles sont couvertes d'efflorescences de sel blanchâtres en forme de bulles ou de champignons (Fig. 39, à droite). L'épaisseur de ces efflorescences permet d'avoir une idée de l'ancienneté de l'extraction. D'autre part, les dimensions et la forme des fronts d'exploitation montre qu'il s'agit d'une extraction individuelle et sans trop de déplacement. Ainsi l'ensemble de ces observations de terrain permet de construire un premier référentiel des techniques et des traces d'exploitation de sel gemme utile lors de nos prospections archéologiques.

Zlatina / Szlatina / Slatina

Coordonnées GPS: E 26°44'53,2"; N 45°51'50,3"; alt. 356 m

Date: 01.07.2010

Indiqué par le toponyme sur la carte topographique (L35-78-Bc), cette source salée se situe sur la partie basse d'un versant assez abrupt, en rive droite du cours d'eau Văsuu. Un ruisseau d'eau douce passe à 10 m à l'est de la source, et on trouve une ferme 150 à 200 m au dessus de la source. Cette dernière émerge d'une plateforme circulaire d'argile salifère d'environ 10 sur 15 m où rien ne pousse et donne lieu à de nombreuses cristallisations blanches en surface (Fig. 40). Autrefois, cette zone était située en forêt. Il n'y a pas de réel captage visible, seulement une simple fosse, mais une rigole d'écoulement en béton permettant d'amener l'eau dans un sceau a été aménagé il y a 5 ans (Fig. 40). L'eau très très salée (supérieur à 110 g/l, analyse en cours) est utilisée pour la conservation alimentaire et on récupère aussi le sel cristallisé en surface. La source à un débit moyen et le PH de l'eau est autour 6. Aucun vestige archéologique n'a été repéré malgré les bonnes conditions de visibilité sur la plateforme et en aval de la source.

Saramura / În dosul lui Merlan

Coordonnées GPS: E 26°44'45,8"; N 45°51'56,7"; alt. 341 m

Date: 01.07.2010

Situées à environ 500 m en aval de la confluence entre les cours d'eau Alghinu et Văsuu, juste à une vingtaine de mètres en rive droite du Văsuu, en bordure d'une zone boisée, plusieurs zones d'affleurements d'argile salifère

présentent de petits ruissellements d'eau salée (Fig. 41). Aucun captage n'est visible et cette source n'est quasiment pas utilisée. Toutefois, de nombreuses empreintes de caprinés sont visibles. L'eau est assez salée (environ 90 g/l) et son PH est autour de 5-6. Aucun vestige archéologique n'a été repéré mais les conditions n'étaient pas très favorables (présence du cours d'eau, nombreux petits glissements de terrain, zone de berge instable).

CONCLUSION

Au terme de ces 3 années de recherche de terrain, 63 sources salées ou affleurements de sel gemme ont été renseignés et prospectés; ils viennent s'ajouter aux 70 sources prospectées entre 2003 et 2007⁷⁶ (Fig. 42). Bien que les nouveaux indices directs d'exploitation préhistorique soient bien rares, nous disposons d'indices indirects sur plusieurs sources salées constituées de céramique, comme à Sărata-Nicolae Bălcescu pour le Néolithique ancien, ou de couches charbonneuses identifiées en aval de plusieurs sources salées qu'il reste à étudier plus précisément. Aujourd'hui on compte néanmoins 13 points d'exploitation préhistorique du sel pour la zone étudiée riche en ressources salifères (Fig. 43).

Les années à venir permettront de préciser ces exploitations encore peu caractérisées et de terminer les prospections pour l'ensemble des sources salées de la zone sous-carpatique moldave (plus de 200 émergences), en se focalisant sur le centre et le sud du département de Suceava et la partie méridionale du département de Vrancea.

⁷⁶ O. Weller *et alii*, *Cercetări sistematice....*

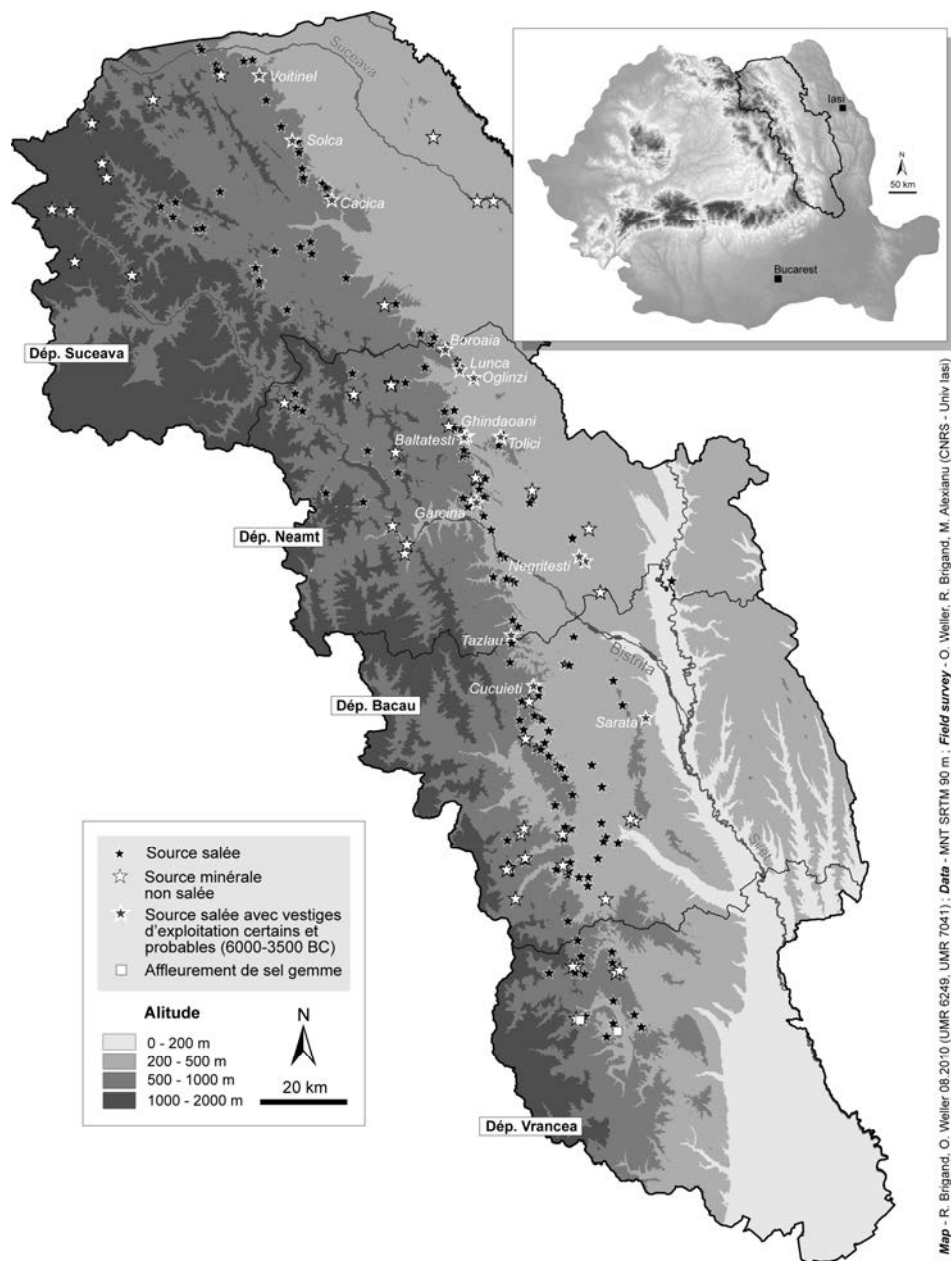

Fig. 42. Bilan des sources salées étudiées et exploitées durant la Préhistoire.
Carte R. Brigand et O. Weller 2010

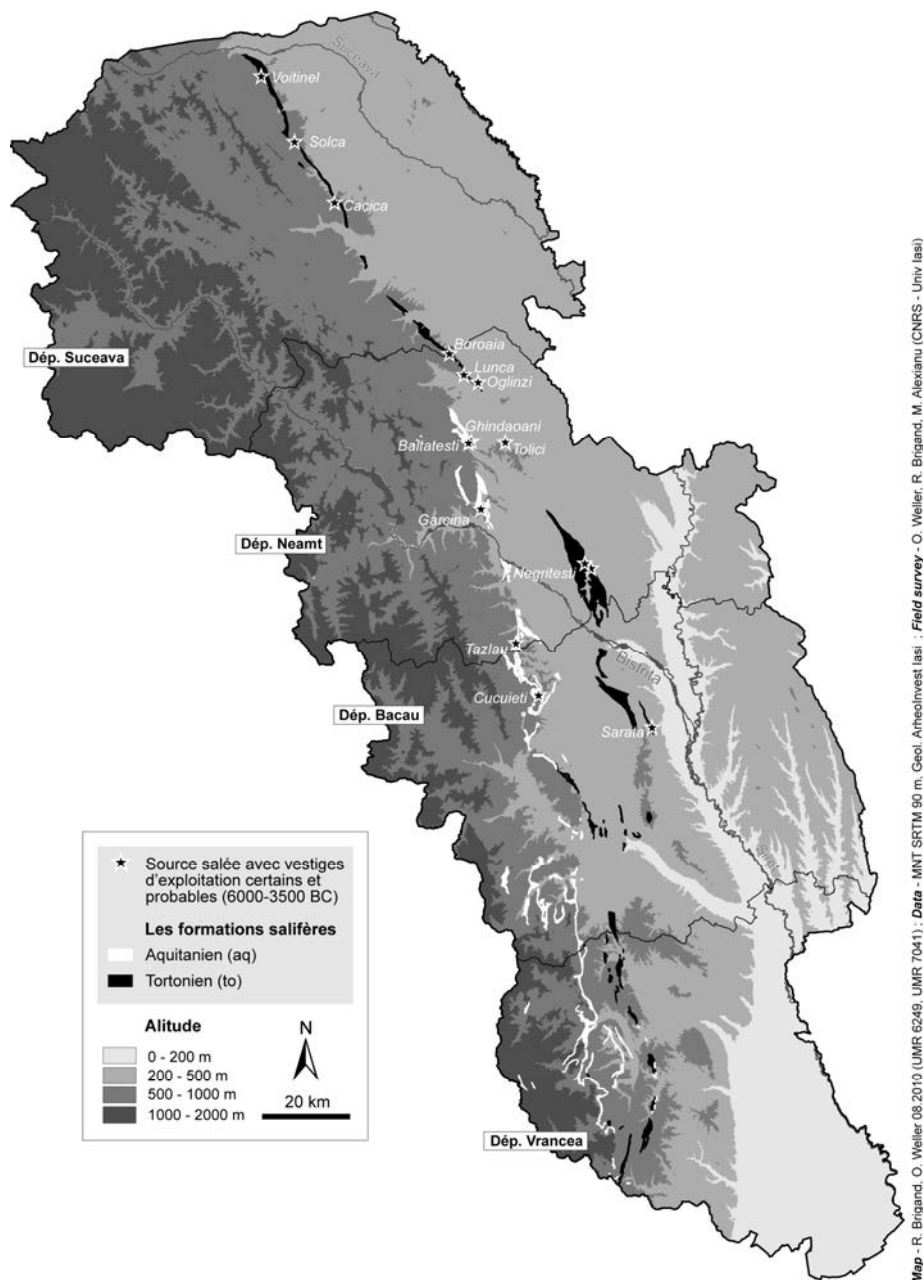

Fig. 43. Formations géologiques de sel et exploitations préhistoriques.
Carte R. Brigand et O. Weller 2010

CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE MONTANĂ LA BĂILE BORȘA

de Carol Kacsó,
Dumitru Iștván și Traian Minghiraș

În zona localității Băile Borșa (oraș Borșa, jud. Maramureș) se găsesc unele dintre cele mai importante resurse de minereuri neferoase din Transilvania. Primele date cu privire la aceste resurse au fost publicate în secolul XIX¹, cercetările în acest domeniu continuând până în prezent².

¹ A. Boué, *Journal d'un voyage géologique fait à travers toute la chaîne des Carpathes, en Bukowine, en Transylvanie et dans le Marmarosch par feu M. Lill de Lilienbach (observations mises en ordre et accompagnées de notes par M. A. Boué)*, în *Mémoires de la Société géologique de France*, 1, 2e p., 1833, p. 297; L. Strippelmann, *Bemerkungen über das Vorkommen von erzführenden Gängen in dem Trojagaer Gebirge bei Borsa bannya in Ungarn*, în *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, III, 1855, p. 157-159; B. Cotta, *Die Erzlagerstätten der südlichen Bukowina*, în *Jahrbuch der kaiserlichen und königlichen geologischen Reichsanstalt*, 6, 1855, p. 125 și urm.; Fr.R.v. Hauer, Dr.G. Stache, *Geologie Siebenbürgens nach den Aufnahmen der k.k. geologischen Reichsanstalt und literarischen Hilfsmitteln*, Wien, 1863, p. 326 și urm.

² Dintre lucrările mai importante cităm: A. Földvári, G. Pantó, *Bányageológiai megfigyelések Borsabánya, az Aranyos-Beszterce völgy és Gyergyótölgyes környékének ércelőfordulásain és néhány más erdélyi ásványlelőhelyen*, A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1941-1942, évekről, II. kötet, Észak-erdélyi földtani tanulmányok, Budapest, 1950, p. 305-312; G. Pantó, *A Borsabánya melletti Toroiaga szulfidos érceléréi*, în *A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése*, VIII, 1946, 33-44; Idem, *Szfaleri-kalkopirit rendszerek a toroiagai Mihály-telér (Borsabánya) ércéből*, în *A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése*, VIII, 1946, 49-60; M. Socolescu, *Asupra geologiei regiunii Băile Borșei*, în *Dări de seamă ale ședințelor Institutului Geologic al României*, vol. XXXVI (1948-1949), București, 1952, p. 178-186; M. Socolescu et alii, *Contribuții la cunoașterea mineralizației stanifere din minereul de la Baia-Borșa - Burloaia*, în *Revista Minelor*, 11, 1962, p. 481-487; A. Szöke, L. Steclaci, *Regiunea Toroiaga - Baia Borșa. Studiu geologic, petrografic și geochimic*, București, 1962; A.P. Bodiu et alii, *Regiunea minieră Baia Mare (f. a.)*, p. 49 și urm.; M. Borcoș et alii (ed.), *Map of the Mineral Resources, Explanatory Note*, 2nd edition, Bucharest, 1984; Idem (ed.) *op.cit.*, p. 42 și urm.; I. Berbelec, *Zăcămintele de aur*, București, 1985, p. 268; G. C. Popescu, *Metalogenie aplicată și prognoza geologică, Partea a II-a*, București, 1986, p. 280 și urm.; I. Mârza, *Geneza zăcămintelor de origine magmatică. 4. Metalogenia hidrotermală*, Cluj-Napoca, 1999, p. 405. În câteva dintre aceste lucrări sunt prezentate și date istorice cu privire la lucrările miniere de la Băile Borșa.

Principalele zăcămintele de aici sunt *Toroiaga* și *Burloaia*. Câmpul metalogenetic *Toroiaga* se află în masivul subvulcanic *Toroiaga-Țiganul*, constituit din roci eruptive, și este format din grupul filonian *Toroiaga* și grupul filonian *Țiganul*. Cele mai importante dintre filoanele ce aparțin primului grup sunt *Vârfuri*, *Octavian*, *Johann*, *Caterina*, *Sofia*, *Orania*, *filonul X*, *Domnișoara*, *Bartolomeu*, *Emeric*, acestea fiind cantonate pe fracturi paralele cu orientare NE-SV. Câteva dintre ele au extinderi considerabile, până la 2,5 km, și grosimi de până la 2 m. Minereul cuprinde pirită, pirotină, arsenopirită, sulfosăruri, calcopirită, sfalerit, galenă și aur; ultimul mineral este asociat în special cu pirită și arsenopirită. Mineralizația filonului *Caterina* prezintă o zonalitate verticală evidentă, partea superioară fiind bogată în sulfosăruri, galenă, sfalerit și aur, spre adâncime trecându-se la o mineralizație cuprifera cu aur. Grupul filonian *Țiganul* cuprinde trei alinamente cu mineralizație polimetalică. Zăcămintul *Burloaia* aparține zonei metalogenetice a Carpaților Orientali, având forma unui strat puternic fragmentat intercalat în șisturi cristaline. Mineralul predominant este pirită, însoțită de blendă, calcopirită și galenit, aflate într-o gangă cuarțoasă.

Lipsește informațiile concrete cu privire la începuturile exploatarea resurselor de minereuri din zona Borșa. În publicații mai vechi se afirmă că exploatarea minereurilor neferoase din Maramureș are o vechime de mai multe milenii, argumente în acest sens fiind considerate prezența aflorimentelor și a filoanelor în crăpături, precum și a haldelor de steril și de zgură aflate de-a lungul lanțului muntos de trahit verde din partea de răsărit a regiunii, din care o bună parte era deja acoperită cu o bogată vegetație³. Desigur, aceste prezențe nu oferă indicii cu privire la vechimea concretă a exploatarea minierei din Maramureș. Ele dovedesc totuși că resursele de aici erau accesibile și că era posibilă exploatarea lor chiar cu mijloace primitive. Numărul foarte mare al descoperirilor de metale din epoca bronzului în Maramureș (depozite de bronzuri, tezaur de aur, piese izolate de bronz și aur) pledează pentru ipoteza că aurul și cuprul, eventual și staniul, au fost obținute din resurse locale încă în epoca bronzului. În lipsa unor cercetări adecvate, nu este posibilă încă localizarea punctelor de exploatarea, pare însă destul de

³ E. Preisig, *Geschichte des Máramoreser Bergbaues*, în *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, XXV, 1870, p. 322; G. Szellemy, *Nagybányának és vidékének fémhányászata*, Nagybánya, 1894, p. 75 și urm.; G. Várady, *Das Máramaroser Komitat*, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Ungarn, V/2, Wien, 1900, p. 452; L. Schmidt, *A máramarosi bányászat fejlődésének története*, în *BányKohLap*, 34, 1901, p. 333 și urm.; S. Rákóczy, *A bányászat multja a magyar birodalom földjén*, în *BányKohLap*, 43, 1910, p. 775. G. Wenzel, *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest, 1880, p. 117 și urm. menționează de asemenea, pe baza datelor comunicate de E. Preisig, filoanele existente în Munții Maramureșului; afirmă însă că exploatarea acestora este lipsită de interes din punctul de vedere al istoriei mineritului.

probabil că Băile Borșa se numără printre zonele cu cele mai vechi lucrări miniere din Maramureș⁴.

Date interesante cu privire la mineritul medieval de la Băile Borșa sunt oferite de documentele de arhivă recent publicate de către Ela Cosma. Este vorba de o copie din 1782, a unui document din 1551, cu privire la minele de aur și de argint, precum și de memoriul asupra mineritului regal din ultima decadă a secolului XVIII și prima jumătate a secolului XIX⁵.

În primul dintre aceste documente se vorbește de mai multe mine străbătute de filoane din „*muntele Borșa*”: „...*exploatând filioanele, bătrânii au făcut multe galerii de mină, și au depus muncă grea mai ales în galerii ramificate, așa cum am putut lesne recunoaște după haldele /de steril/. Galeriele superioare însă nu au fost redeschise, fiind continuate mai jos... căci în partea de sus filioanele dau la răsărit într-un câmp întreg...Filoanele din vârful /muntelui/ pot fi transformate în galerii până la o mie de stânjeni /adâncime/, iar filioanele mai jos de menționatele primele galerii până la o mie de stânjeni, toate acestea cu costuri reduse.*” (traducerea Ela Cosma). Sunt amintite și topitoriile amenajate de „*bătrâni*”.

În cel de al doilea document sunt menționate, printre altele, exploatarea miniere în funcțiune la Băile Borșa în perioada dintre anii 1794 și 1850: în versantul vestic al Toroioagăi galeriile Sf. Treime, Vechiul Nepomuk, Anton și Barbara, în versantul sudic al Toroioagăi galeriile Gura Băii, Sfântul Duh, Iosif, zăcământul Franz etc., precum și galeria Leopold de la Gura Băii, Bartolomeu, Matei, Ștefan, în versantul nordic al Toroioagăi galeriile Lobkovics, în valea Colbu galeria de explorare Poteca lui Anton, galeria de acces Anton, galeria de cercetare Rudolf, în valea Păltinești Maria Ludovica, iar în apropierea ei galeriile Sara și Carol, în Valea Rea galeria Elisabeta, precum și extracția de minereu de la Gura Băii, extracția de minereu de la Borloi, extracția de minereu de la Puiului etc. Este precizat și faptul că, în luna august 1807, au intrat în funcțiune două cuptoare semiînalte pentru topit minereu, care au fost folosite până în anul 1818.

La jumătatea secolului XIX s-a deschis zăcământul de pirită cupriferă de la Burloaia, exploatată prin galeriile Brenner și Johann⁶. În cererile de

⁴ C. Kacsó, *Die Salz und Erzvorkommen und die Verbreitung der bronzezeitlichen Metalldeponierungen in der Maramuresch*, în J. Gankarski (red.), *Surowce naturalne w Karpatach oraz ich wykorzystanie w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Materiały z konferencji, Krosno 25-26 listopada 2008 r.*, Krosno, 2009, p. 348 și urm.

⁵ E. Cosma, *Documente privind minele de la Borșa*, în *AIICluj-Napoca*, 41, 2002, p. 323-346. Documentele se află la Serviciul județean al Arhivelor Naționale Maramureș, Fond 18, Direcția Minelor și Uzinelor Metalurgice, an 1782, doc. nr. 59 – *Copia Von einer alten Urkunde de anno 1551...*; inv. 100, doc. nr. 360, an 1851 – *Memoriale uber den Borsabányaer Konig Gruben Bergbau von Jahre 1794-1850, 24 martie 1851*, autor Anton Horvat.

⁶ A. Szöke, L. Steclaci, *op.cit.*, p. 20.

concesiune din anii 1852-1854 sunt menţionate mai multe lucrări miniere: Sf. Katharina, pe valea Cremenii sau valea Cotozănilor, afluent al văii Secu, Sf. Leopold, pe valea Secu, Sf. Gheorghe şi Sf. Anton, pe valea Cremenii, Rosalia, în teritoriul minei Stephani, Theresia şi Sf. Gheorghe, pe valea Colbului, concesiunea Gura Băii, pe valea Măcărlăului, afluent al Waserului, cu mina Înălţarea Mariei (Maria Himmelfahrt), aflată în vecinătatea unei exploatare mai vechi, Gertrud⁷. În actele de vânzare-cumpărare, respectiv de arendare din aceeaşi perioadă apar şi alte mine: Sf. Treime, în perimetrul minier Toroiaga, Sf. Carol şi Sf. Martin, pe valea Cremenii⁸. În cererile de concesiune din anii 1855-1857 apar şi alte lucrări miniere: Sf. Johan, pe valea Secu, Doamne Ajută, pe valea Cremenii, în trecătoarea Jneapăn, sub mina Sf. Ştefan, Sf. Petru, în perimetrul minier Toroiaga⁹. Activitatea minieră era controlată de Comisariatul minier din Băile Borşa, acesta având o rază de activitate ce se extindea până la Munţii Gutâi, cu o excepţie, şi anume Ocna Şugatag, subordonată Comisariatului minier din Cavnic¹⁰. Într-un raport din 22 martie 1857 al Comisariatului din Băile Borşa se arată că la Băile Borşa funcţionau, în 1855, cinci mine erariale cu un teritoriu de 24332 stânjeni, cu o producţie de 465 măji de plumb, 224 mărci de argint şi 13 mărci de aur, precum şi 12 asociaţii particulare cu un teritoriu de 186069 stânjeni, cu o producţie de 10 măji de cupru, 87 măji de plumb, 183 mărci de argint şi 11 mărci de aur¹¹. În anul 1893, o bună parte a minelor de la Băile Borşa a trecut în proprietatea societăţii *Első magyar vegyészeti ipar részvénytársaság* (*Prima societate ungară pentru industrie chimică*) din Bocicoiul Mare, care deţinea o suprafaţă de 812088 m², mult mai mare decât cea aflată în proprietatea societăţii *Österreichische-Ungarische Bergbau Industrie Gessellschaft* (*Societatea austro-ungară pentru industrie minieră*)¹². Spre sfârşitul secolului activitatea minieră s-a întrerupt.

Reluarea activităţii de cercetare, explorare şi de exploatare minieră la Băile Borşa este legată de numele societăţii *Felsőmagyarországi bánya és kohómű részvénytársaság* (*Societatea pe acţiuni pentru exploatare miniere şi topitorii din Ungaria Superioară*) – cu capital maghiar, austriac, englez etc. În anul 1915, societatea pe acţiuni a obţinut patru perimetre miniere în zona vechilor exploatare de pirită cupriferă de la Gura Băii şi Burloaia. Exploatarea acestora a început în anul 1916, după ce a fost construită, lângă gara Borşa, o

⁷ N. Mihali, N. Timiş, *Cartea munţilor, Borşa-schiţă monografică*, Baia Mare, 2000, p. 297 şi urm.

⁸ *Ibidem*, p. 298 şi urm.

⁹ *Ibidem*, p. 303.

¹⁰ *Ibidem*, p. 301.

¹¹ *Ibidem*, p. 303 şi urm.

¹² G. Szellemy, *Nagybányának és vidékének fémhányászata*, Nagybánya, 1894, p. 77; N. Mihali, N. Timiş, *op.cit.*, p. 306.

instalație de preparare a minereurilor¹³. Există și o linie ferată industrială din Borșa la Băile Borșa, prelungită ulterior până la Burloaia¹⁴. A fost construit și un funicular minier de la mina Gura Băii la calea ferată industrială, care a funcționat până în anul 1924, când a fost demontat și instalat ulterior la Herja¹⁵.

După anul 1923, drepturile miniere din regiune au fost preluate de societatea *U.D.R.*, care a format, în anul 1927, societatea *Minopirit*¹⁶. O altă societate activă aici a fost *Pyrít*, căreia i-au aparținut minele de pirită¹⁷. Există mai multe documente, păstrate la Serviciul județean al Arhivelor Naționale Maramureș din Baia Mare, în care sunt menționate cele două societăți.

Astfel, într-un act din anul 1930 se precizează că *Pyrít – Soc. Anon. Rom. de Mine SA Borșa* avea la Borșa concesiunile Ioan și Anton la mina Burloaia, iar *Minopirit* a cumpărat de la *Felsőmagyarországi bánya és kohómű részvénytársaság* și de la *Pyrít Cluj*, drepturile minelor Anieș și Burloaia¹⁸. Din documente din anul 1932 rezultă că *Minopirit SAR Borșa* nu lucra la Burloaia, ea cerând aprobare pentru exploatarea ocrului de mină, respectiv că *Pyrít SAR Borșa* avea proprietăți miniere de 38 ha la Băile Borșa și nu a avut exploatare în anul 1931¹⁹.

La Băile Borșa este menționată producție de pirită doar din anii 1923 (200 t), 1930 (11842 t) și 1931 (12506 t)²⁰, în ceilalți ani instalația de preparare fiind alimentată cu minereul adus cu funicularul peste culmea munților Rodnei, de la mina Anieș.

Între 1941-1944 exploatarea minereurilor s-a intensificat la Băile Borșa. Utilitățile miniere existente au fost distruse în toamna anului 1944. În anul 1945 societatea *Minopirit* a reprimis proprietatea perimetrelor miniere anterioare, dar până la naționalizarea din anul 1948 nu s-au mai derulat activități de exploatare, costurile reabilitării minelor și instalației de preparare fiind mai mari decât veniturile estimate de societate²¹. După anul 1948, s-au desfășurat intense

¹³ B. Balogh, *Aspecte privind pătrunderea capitalului străin în industria minieră din Maramureș între anii 1860-1918 (II)*, în *Marmatia*, 5-6, 1979-1981, p. 271.

¹⁴ A. Szöke, L. Steclaci, *op.cit.*, p. 20; N. Mihali, N. Timiș, *op.cit.*, p. 307.

¹⁵ A. Szöke, L. Steclaci, *op.cit.*, p. 21.

¹⁶ A. Szöke, L. Steclaci, *op.cit.*, p. 21; N. Mihali, N. Timiș, *op.cit.*, p. 312.

¹⁷ I. Iancu, *Exploatarea minieră din Transilvania și Banat în anii 1918-1928*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, I, București, 1929, p. 476; L. Báthory, *Capitalul străin în industria minieră din România*, în *Alia Cluj-Napoca* 18, 1975, p. 258; N. Mihali, N. Timiș, *op.cit.*, p. 312.

¹⁸ Fond 26 – Inspectoratul geologic minier, inv. 249, 37/1930.

¹⁹ Fond 26 – Inspectoratul geologic minier, inv. 249, 47/1932.

²⁰ I. Marin, *Realizări românești în industria minieră din Nordul Transilvaniei*, în *Analele Minelor din România*, an XXIV, Nr. 10, București, 1941, p. 291, Tabel 13.

²¹ Cele două societăți reapar și într-un document din 1948, din perioada premergătoare datei de 11 iunie, în care se arată că *Pirit – Intr. Minieră* din Borșa SA arendează de la *Minopirit* minele Anieș și Borșa și că, datorită distrugerilor din timpul războiului, nu era rentabilă repunerea în exploatare a minelor, SJANM - Fond 26 – Inspectoratul geologic minier, inv. 249, 44/1948.

cercetări pentru descoperirea de noi resurse, exploatarea minereurilor fiind reluată în anul 1955.

Activitatea minieră a continuat la Băile Borşa până în anul 2006, când ea a încetat, în urma H. G. nr. 816/1998 (Toroiağa; Măgura II; Burloaia Vest-Ariniş; Burloaia Centru, Sud şi Est), nr. 1846/2004 (Gura Băii Superior; Cornu Nedeei) şi nr. 1008/2006 (Gura Băii Inferior)²².

X

Tot în anul 2006, în cadrul unui proiect ce viza valorificarea în scopuri muzeal-turistice a patrimoniul industrial minier al judeţului Maramureş, finanţat de Consiliul judeţean Maramureş, a început cercetarea sistematică a lucrărilor miniere vechi din mai multe localităţi maramureşene (Baia Mare, Baia Sprie, Băile Borşa, Băiţa, Băiuţ, Căvnic, Ilba etc.). La proiect au participat specialiştii din mai multe domenii, arheologi, istorici, geologi, ingineri minieri etc., fiind realizată o consistentă documentare a mai multor obiective subterane vechi, precum şi o monografie²³, în care erau abordate problemele mineritului maramureşean, inclusiv istoria sa.

Proiectul menţionat, din motive necunoscute autorilor cercetării, a rămas nefinalizat. Totuşi, investigarea lucrărilor miniere vechi continuă, din păcate nu într-o formă instituţionalizată.

În rândurile ce urmează publicăm rezultatele investigaţiilor noastre de la Băile Borşa la lucrările miniere aflate pe valea Secu (pl. 1/1), în ordinea desfăşurării lor.

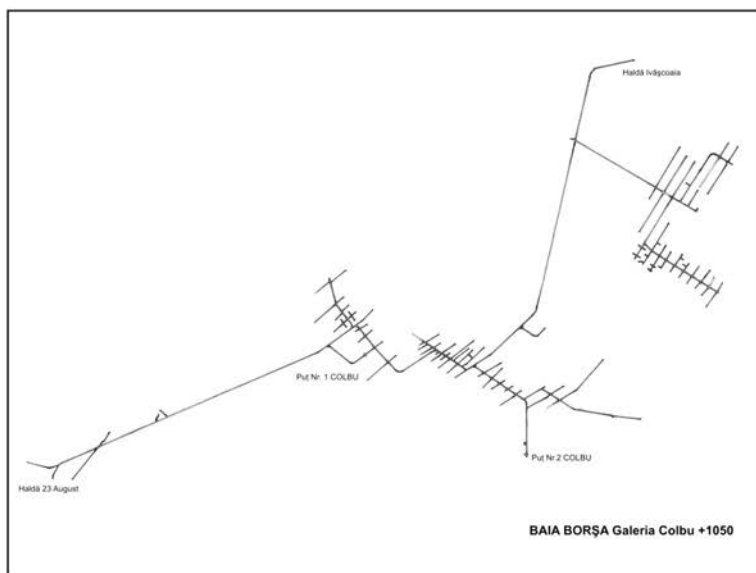
Galeria Colbu (pl. 1/2; 2-4) are intrarea situată în incinta minei Emeric-Toroiağa, în versantul stâng al văii Secu, în amonte de confluenţa cu valea Murgu, la cota +1050 m. Lucrările de cercetare geologică au demarat aici în anul 1974 şi au fost definitivitate în anul 1995. Exploatarea a început în anul 1997 şi s-a oprit în anul 2006. Galeria transversală parcurge de la intrare un corp intruziv, cu fracturi restrânse. Apoi galeria intră în roci metamorfice. La m 2400 este prezentă o buclă spre puţul care face legătura cu oriz +930. În continuare se parcurge o zonă cu minereu stratiform (deschis cu galerii laterale spre stânga), unele cu abataje şi rostogoale. Una dintre galerii are o lungime de peste 200 m în minereu, grosimea acestuia fiind de peste 50 m. Minereul este grăunţos, predominant piritos, cu calcopirită şi pulbere fină de blendă şi galenă. Este prezentă şi o mineralizaţie filoniană cu blendă şi geode, în rocile metamorfice. Galeria ajunge

²² A. Pantea, *Să nu uităm mineritul maramureşean*, în *Pro Unione*, anul XII, nr. 3-4 (39-40), decembrie 2009, p. 21.

²³ I. Bud, S. Duma, D. Istvan (coord.), M. Jurje, C. Kacsó (coord.), L. Pop, S. Pop, *Studiu de potenţial privind patrimoniul industrial minier al judeţului Maramureş şi al oportunităţilor de valorificare a acestuia în scopuri muzeal-turistice*, Baia Mare, 2006-2007.

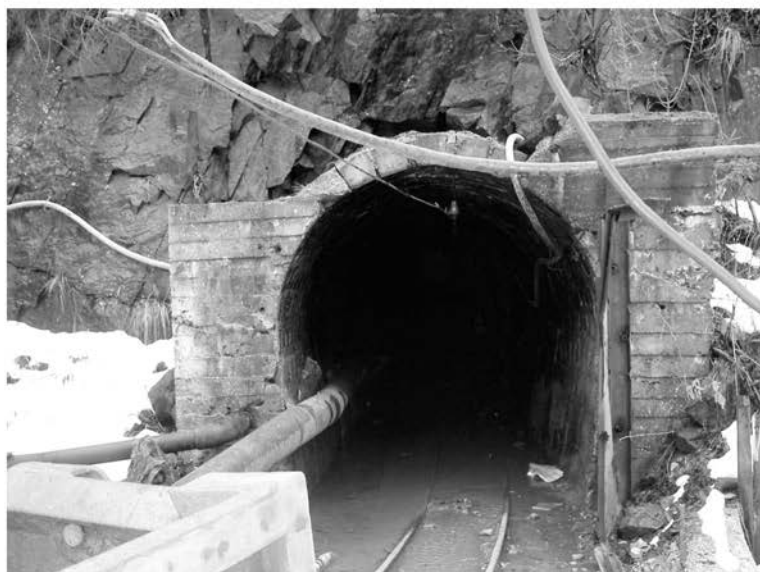

1

2

Pl. 1. 1. Băile Borșa. Valea Secu (foto C. Kacsó);
2. Băile Borșa. Galeria Colbu. Plan (cartografiere Tr. Mînghiraș)

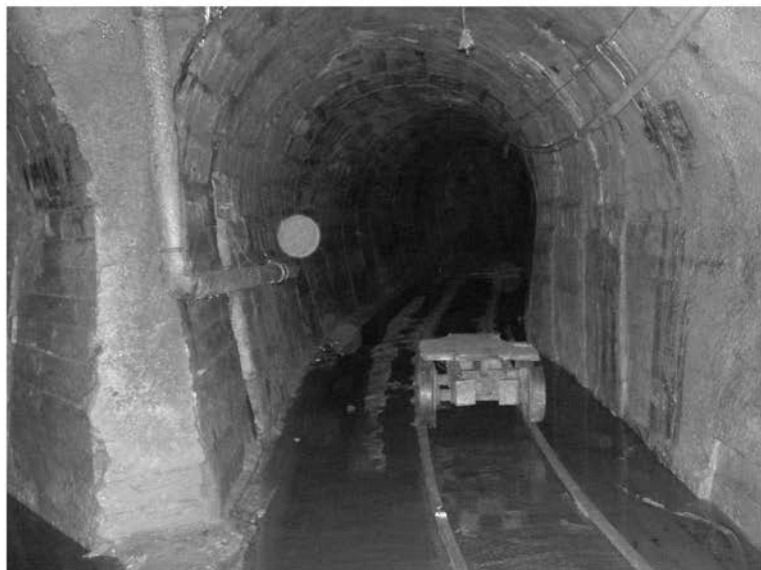

1

2

Pl. 2. Băile Borşa. Galeria Colbu. (foto C. Kacsó)

1

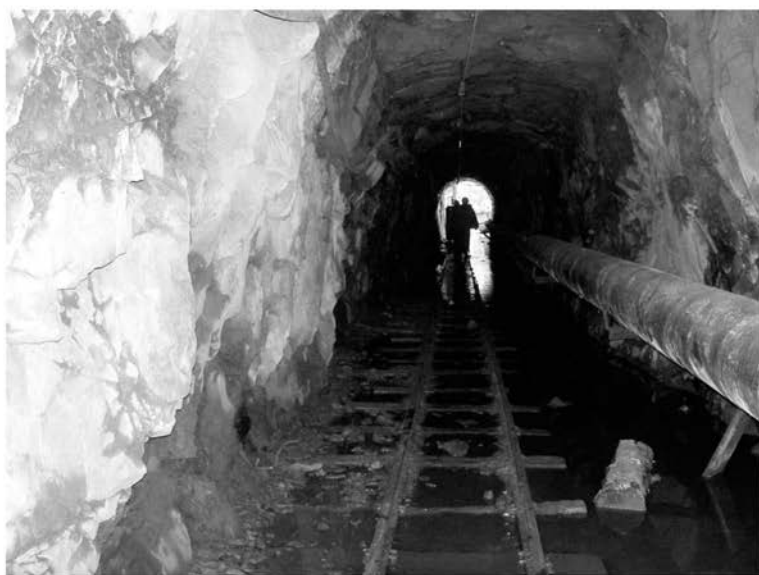

2

Pl. 3. Băile Borșa. Galeria Colbu (foto C. Kacsó)

1

2

Pl. 4. Băile Borşa. Galeria Colbu (foto C. Kacsó)

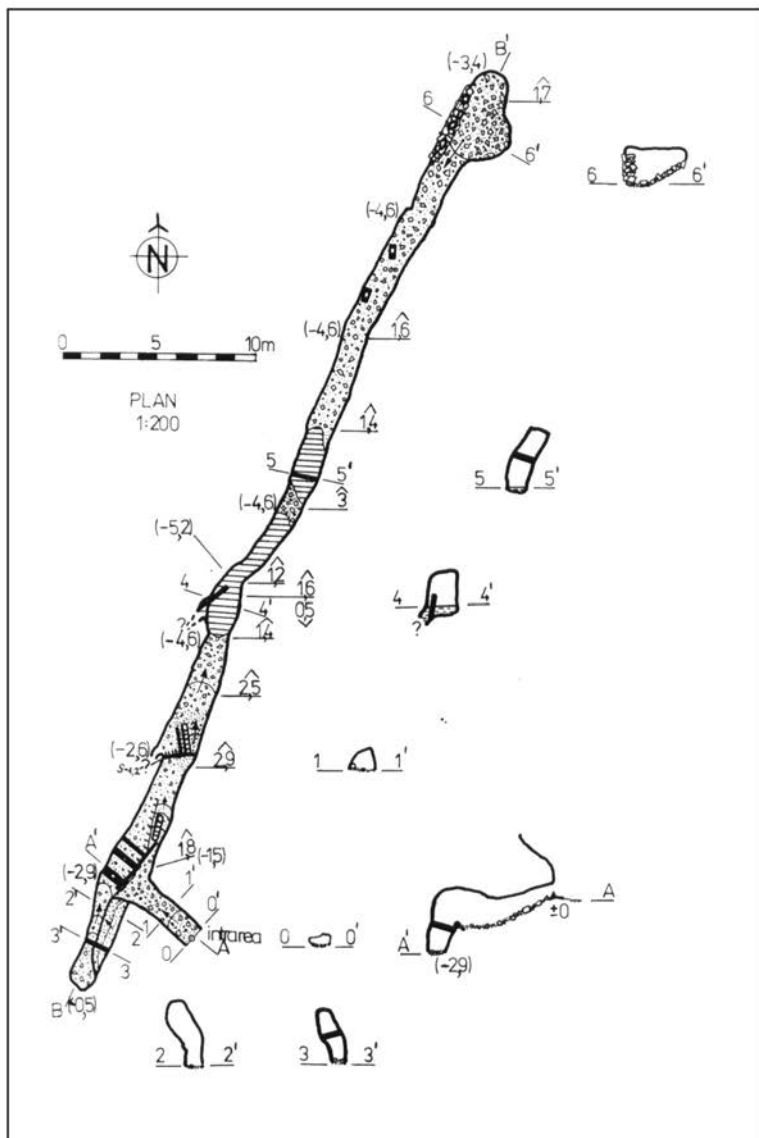
pe halda Ivășcoaia după 4,8 km (în contrasens este săpată galeria Ivășcoaia). Galeria este armată cu bolțari la intrare, apoi are tronsoane foarte extinse narmate, doar cu scurte porțiuni armate cu torcret, lemn sau cintre metalice. Cercetarea galeriei a avut loc la 15 noiembrie 2006; echipa de cercetare, formată din I. Bud, S. Duma, A. Gorduza, D. Iștván, C. Kacsó, Gh. Nistor, S. Racolța, a fost însoțită de Șt. Ivașcu de la EM Baia Borșa.

Galeria Ana superioară (pl. 5-11) este situată în versantul drept al văii Secu, la cca 50 m aval de confluența cu valea Murgu, la cota +997 m. Numele galeriei apare pe un plan din perioada interbelică al Societății Anonime Române Minopirit. Ea a fost săpată în extremitatea nordică a filonului *Emeric*, cel mai estic filon din zăcămintul Toroiaga, precum și cel mai accesibil pentru că este dispus paralel cu valea Secu, în imediata apropiere a acesteia, fiind astfel ușor de deschis prin galerii transversale. În prezent galeriile Ana superioară și Ana inferioară sunt cunoscute sub numele de „Galeriile turcești”, denumire populară întâlnită și în alte zone miniere (Băița, V. Lăpușna Mare), prin care este accentuată presupusa vechime mare a acestora.

Inițial, numele filonului a fost *Ștefan* și provenea de la cel al concesiunii miniere și al galeriei, prin care filonul s-a exploatat pe o lungime de cca 100 m, galerie situată la 180 m aval de galeria Ana superioară. Ulterior (în anii 1941-1944), o galerie mai veche (Emeritz) de pe același filon devenea orizontul de bază pentru întregul zăcămint Toroiaga, iar filonul *Ștefan* primea numele actual. La acest orizont, filonul *Emeric* este exploatat pe o lungime de 260 m.

Întrarea în galeria Ana superioară este situată la o înălțime de cel puțin 3 metri față de nivelul actual al văii Secu, nivel acum mult crescut față de cel existent anterior, datorită materialului provenit din haldele din amonte. Amplasarea este caracteristică galeriilor vechi săpate pe văi afectate de avalanșe (valea Murgu, valea Cremenii, valea Rudolf). În cazul galeriei Ana superioară, situarea ei puțin aval de valea Murgu (vale ce canalizează anual prin avalanșe, cantități mari de zăpadă de pe pantele înclinate ale zonei Murgu-Toroiaga) a necesitat săparea galeriei deasupra nivelului de acumulare a avalanșelor, pentru a evita blocarea intrării în galerie și prelungirea intervalului de timp în care se putea lucra în subteran, în condițiile în care, până în a doua jumătate a secolului XX, în Toroiaga mineritul era activ doar o parte a anului.

Galeria Ana superioară începe cu o scurtă galerie transversală, cu o lungime de 3,5 m, profil mare (lățime 2,2 m, înălțime 2,0 m), observându-se o reprofilare ulterioară săpării inițiale a galeriei, reprofilare veche, făcută cu găuri de mină manuale. Galeria transversală dă acces la galeria direcțională, ce are o lungime totală de 52 m. Aceasta este în cea mai mare parte un abataj, în care filonul a fost excavat în sus doar pe 2-4 m, pentru a păstra un pilier față de suprafață, care să împiedice infiltrațiile de apă. Excavarea minereului s-a făcut

Pl. 5. Băile Borşa. Galeria Ana superioară. Plan (cartografiere Tr. Minghiraş)

și descendent, estimându-se un etaj de exploatare de cel puțin 10 m. Nu se poate verifica exact cât de extinse sunt lucrările miniere de excavare în adâncime, pentru că ele sunt inundate de apa de infiltrație.

Sectorul de filon excavat în această galerie este situat pe aliniamentul filonului *Emeric*, în extremitatea nordică a acestuia, dar este separat de partea principală a filonului de o scurtă porțiune sterilă de 10-15 m.

Atât în galeria transversală cât și în cea direcțională se observă găuri de mină executate manual, cu o adâncime redusă (0,20 m). În aceste găuri era introdus praful de pușcă, care, prin explozie, făcea posibilă avansarea pe galerie.

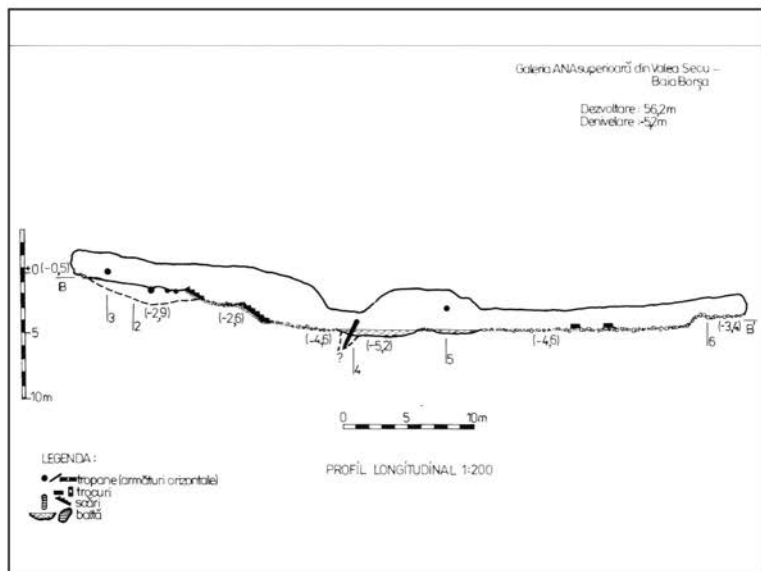
În galeria direcțională există și câteva găuri cu dop de lemn. Este dificil de stabilit utilitatea acestora, nu ar fi exclus însă ca ele să fi fost folosite tot pentru dislocarea rocilor cu ajutorul apei, asupra căreia era exercitată presiunea prin lovirea repetată a dopului (desigur, în cazul în care găurile cu dop de lemn au avut într-adevăr această destinație, cele care s-au păstrat se află în zone în care duritatea rocilor nu a permis dislocarea lor printr-o astfel de metodă). Este de menționat că în mineritul contemporan găurile cu dop de lemn sunt utilizate de către topografi în fixarea punctelor de viză. Aceste găuri se află exclusiv pe axul tavanului lucrării miniere, în dopul de lemn fiind înfipt un cui, care reprezintă verticala locului de viză.

În galeria Ana superioară se remarcă prezența destul de frecventă a unor artefacte confecționate din lemn de molid.

a) *Armături de puț*. În galeria direcțională, în porțiunea excavată se păstrează două sectoare cu bârne ce reprezintă armăturile unor puțuri executate pe filon. Primul este situat în dreptul galeriei transversale, bârnele fiind dispuse atât orizontal, cât și vertical. Câteva dintre bârnele orizontale prezintă în partea lor centrală perforații dreptunghiulare de 8-10 cm, probabil locul încastrării unor piese de lemn, acum dispărute.

Al doilea puț este situat în zona cea mai profundă a galeriei, la 20 m de intrare și la -5,2 m față de aceasta, în porțiunea inundată. Se observă mai multe bârne orizontale sub apă și una subaeriană, inițial verticală, acum fiind înclinată.

b) *Armături orizontale (tropene)*. În galeria direcțională, în zona exploatată, se mai păstrează câteva armături orizontale (tropene), de fapt bârne încastrate orizontal între pereții excavației. Acestea sunt traverse care susțineau podurile de lucru, realizate din scândură sau trunchiuri subțiri, poduri de pe care se săpau manual găurile de mină în tavanul galeriei. În general podurile nu se mai păstrează pentru că materialul lemnos era utilizat ulterior în alte sectoare, dar tropenele, tăiate la dimensiuni adaptate locului inițial, nu mai erau de interes pentru reutilizare. Ele sunt situate în capătul galeriei transversale, pe galeria direcțională în partea sud-vestică la 8 m de intrare și pe galeria direcțională nord-estică la 20 m de intrare.

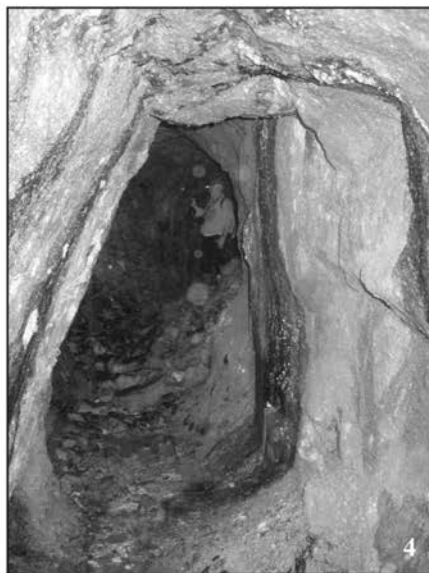

1

2

Pl. 6. Băile Boroș. Galeria Ana superioară. (cartografiere Tr. Minghiraş; foto C. Kacsó)

Pl. 7. Băile Borșa. Galeria Ana superioară (foto Tr. Minghiraș)

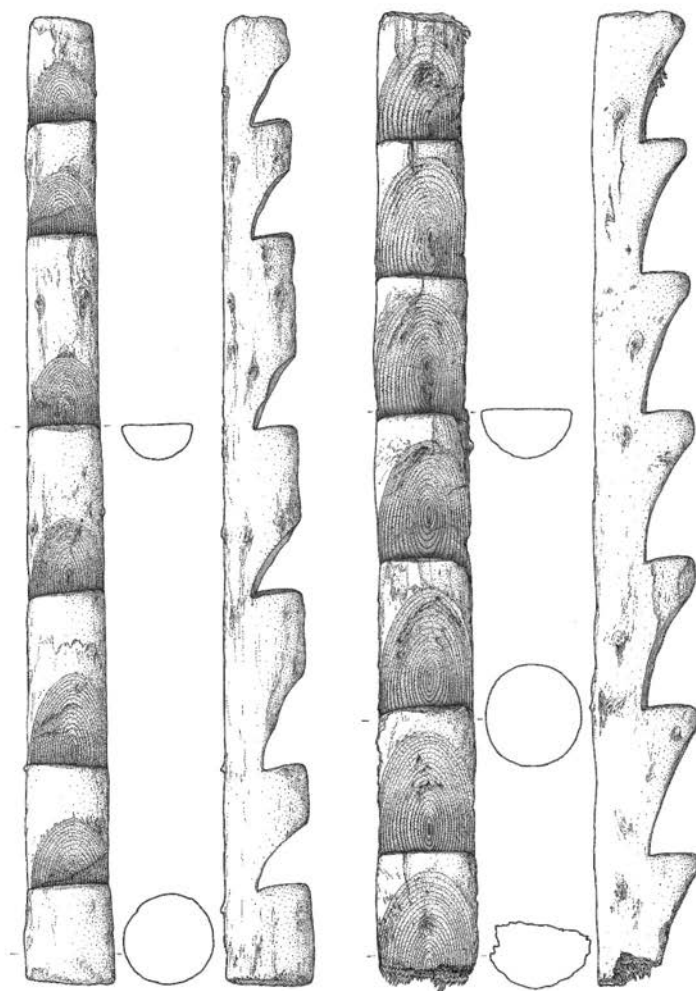

1

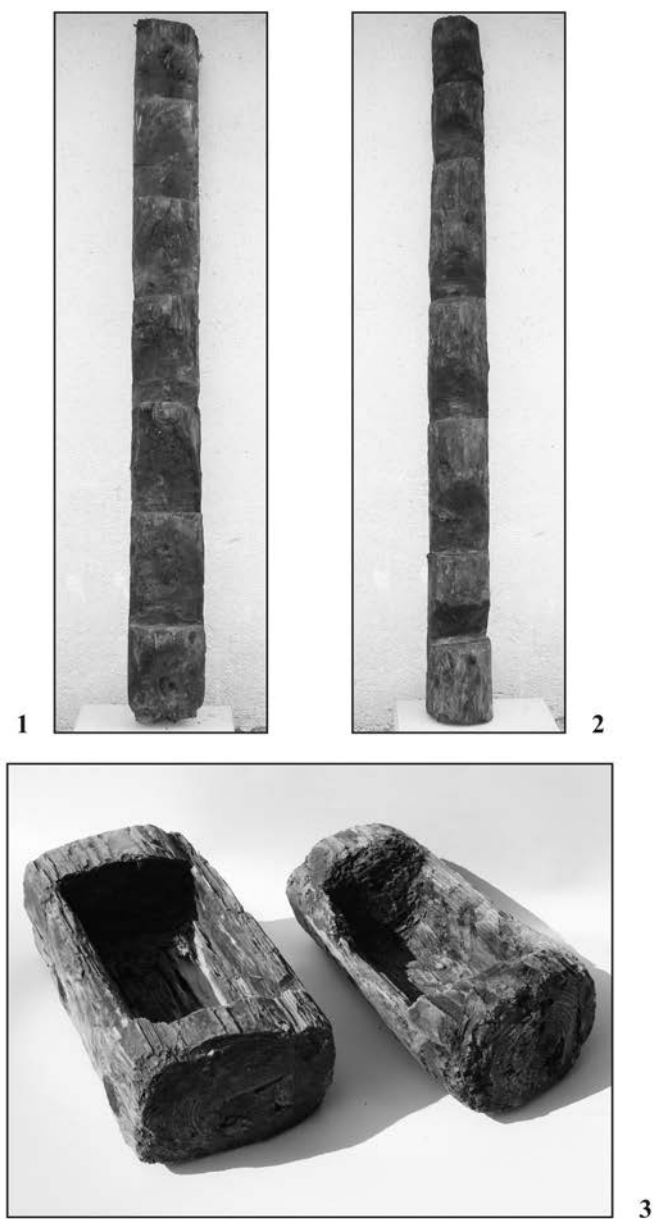

2

Pl. 8. Băile Borşa. Galeria Ana superioră (1. foto Tr. Minghiraş; 2. foto C. Kacsó)

Pl. 9. Băile Borșa. Galeria Ana superioară. Scări 1 și 2 (desen G. Moldovan)

Pl. 10. Băile Borșa. Galeria Ana superioară. Scări 1 și 2; trocurile 1 și 2
(foto Z. Șomcutean)

c) *Scări de abataj*. În galeria direcțională au fost identificate două scări confecționate din trunchiuri de molid (toate obiectele de lemn din galerie sunt confecționate din această esență), dispuse înclinat (cu un unghi de cca 60- 70° față de orizontală). Pentru a fi stabile, ele au fost fixate cu scurte bârne verticale și cu bolovani. Prima scară (lung. 228 cm, diam. la bază 21 cm, diam. la vârf 15,7 cm), având cioplite șase trepte orizontale, era situată la 7 m de intrare. Cea de a doua scară (lung. păstrată 228,8 cm, diam. la bază 23,6 cm, diam. la vârf 20,5 cm), de asemenea cu șase trepte orizontale, se afla la 12 m de intrare și avea baza îngropată adânc în podeaua galeriei.

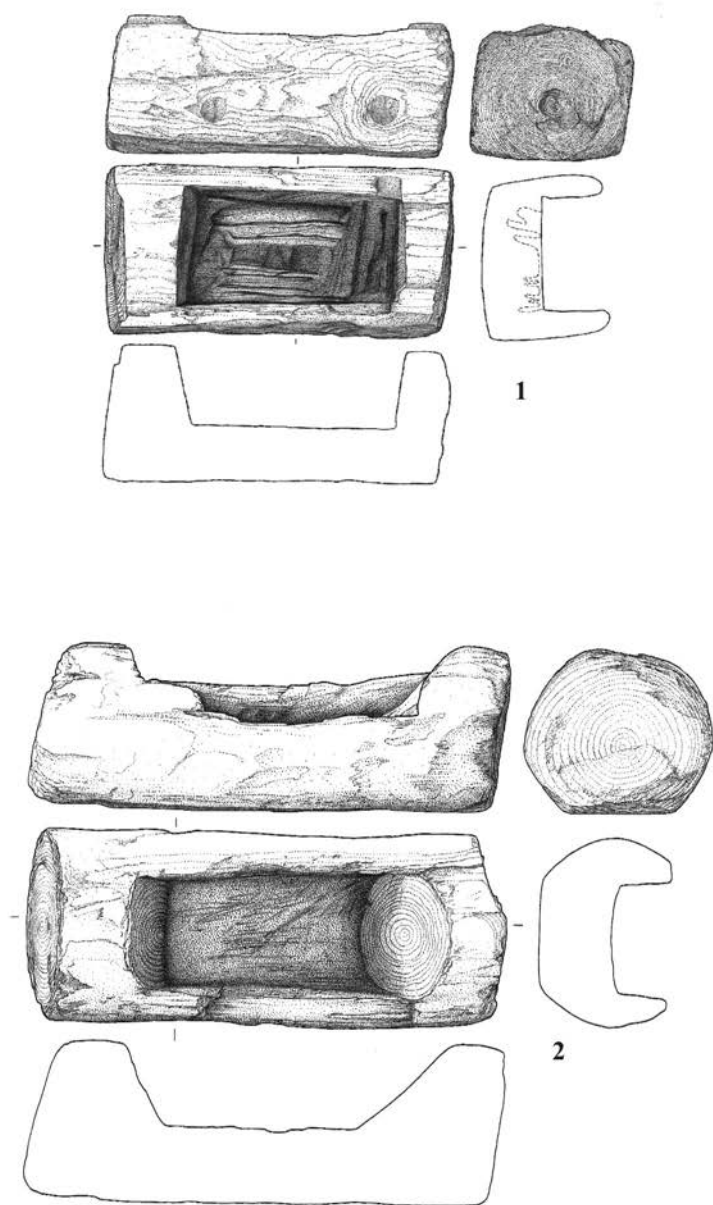
O scară aproape identică ca formă cu cele de la Băile Borșa, cu lungimea de 180 cm, provine de la Nistru (oraș Tăuți Măgherauș, jud. Maramureș)²⁴. Este remarcabilă asemănarea acestor scări, ca și a altor unelte și instalații miniere medievale, cu cele din epoca romană²⁵.

d) *Trocuri*²⁶ pentru probare. În porțiunea nord-estică a galeriei direcționale au fost găsite două trocuri de lemn de formă dreptunghiulară, dintre care unul are secțiunea aproape ovală (î. 12 cm, lung. 35,5 cm, lung. părții

²⁴ Se păstrează în colecția de minerit a Muzeului de Istorie și Arheologie din Baia Mare (nr. inv. 298). Din păcate, nu este precizată lucrarea minieră din care provine piesa, doar anul său de achiziție, 1986.

²⁵ Vezi de ex. scara de lemn din complexul de galerii romane de la Roșia Montană-Păru Carpeni, V. Wollmann, H. Ciugudean, *Noi cercetări privind mineritul antic în Transilvania (I)*, în *Apulum*, 42, 2005, pl. 6, 2.

²⁶ Folosim termenul de troc, conform *Lexiconului Geologie, Geografie, Mine, Petrol*, vol. II, L-Z, București, 1977, 831: „Vas puțin adânc, de formă ovală sau dreptunghiulară din lemn sau din tablă de oțel, asemănător cu o covată...”. Troc este preluat fără îndoială din limba germană (*Trog*), ca mulți alți termeni utilizați în minerit, vezi N. Dunăre, *Civilizație tradițională românească în Curbura Carpată Nordică*, București, 1984, p. 166; R.-Cr. Țurcanu, *Zu den bairisch-österreichischen Überlieferungen auf Grund von Sprach- und Kulturkontakten, Arbeitsbeziehungen und Technologietransfers in Baia Mare und Umgebung*, în St. Gaisbauer, H. Scheuringer (ed.), *KARPATENbeeren. Bairisch-österreichische Siedlung, Kultur und Sprache in den ukrainisch-rumänischen Waldkarpaten*, Linz, 2006, p. 337 și urm.; R.-C. Țurcanu, *Transfer de tehnologie-transfer de terminologie: contact lingvistic și comunicare în cadrul relațiilor de muncă*, în R.-Cr. Țurcanu (coord.), R. Dorca, R. Nagy, R. Pop, A. Pop, Cs. Ruff, *Transfer de tehnologie-transfer de terminologie studii asupra comunicării în condițiile fenomenului de contact lingvistic în mediul economic din Baia Mare și împrejurimi din perspectiva spațiului de comunicare*, Cluj-Napoca, 2008, p. 80 și urm. Termenul de troc este folosit și în mineritul țărănesc, vezi V. Butură, *Străvechi măturii de civilizație românească*, București, 1989, p. 375 și urm., fig. 129, 4. În studiile românești care dezbate problemele istoriei exploatarei sării, pentru piese asemănătoare celor de la Borșa, dar de dimensiuni mai mari este uzitat termenul de troacă, vezi de ex. V. Wollmann, H. Ciugudean, *op.cit.*, p. 98 și urm.; V. Cavruc, A. F. Harding, *Noi cercetări arheologice privind exploatarea sării în nord-estul Transilvaniei. Raport preliminar*, în D. Monah et alii (ed.), *Sarea, de la prezent la trecut*, BMA, XX, Piatra-Neamț, 2008, passim; V. Cavruc, *Stadiul actual al cercetărilor privind exploatarea preistorică a sării în spațiul carpato-dunărean*, în A. Zanoci et alii (ed.), *Studia archaeologiae et Historiae Antiquae. Doctissimo viro Scientiarum Archaeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur*, Chișinău, 2009, passim.

Pl. 11. Băile Borşa. Galeria Ana superioară. Trocurile 1 şi 2 (desen G. Moldovan)

scobite 23,5 cm, lăț. 14 cm), iar celălalt secțiunea pătrată (î. 13 cm, lung. 33 cm, lung. părții scobite 21,5 cm, lăț. 16 cm). Cele două piese se aflau pe podeaua galeriei direcționale la 37, respectiv 40 m de intrare²⁷. Aceste trocuri au fost utilizate pentru probarea minereurilor. O cantitate mică de minereu era măcinată în piuă la fața locului, apoi materialul măcinat era introdus în troc, se adăuga o cantitate de apă și apoi, prin șocuri produse prin lovirea repetată a trocului de șold, se producea o separare gravitațională a mineralelor metalice de fragmentele de roci înconjurătoare²⁸.

Minereul a fost exploatat în felii orizontale fără rambleiere. Minereul și sterilul au fost transportate cu coșul în spatele cărașurilor. Datorită dificultăților de transport, în capătul nord-estic al galeriei direcționale, într-o zonă de largire, lângă peretele nord-vestic a fost stivuit o parte a materialului steril. Această metodă era frecvent utilizată în cazul galeriilor ale căror dimensiuni nu permiteau utilizarea unor mijloace de transport mai productive (de ex. roabe).

Nu au fost identificate date certe pentru datarea perioadei de execuție și de utilizare a galeriei Ana superioară. Ea a fost inclusă în concesiunea Ștefan, evidențele marcând doar numele concesiunii miniere, fără a fi menționate detalii. Pe un plan din anul 1803²⁹ este figurat filonul *Ștefan* (Stephani Klufte) ca mină regală. Acesta este și anul în care este menționată galeria Stephani³⁰. Este destul de probabil că o parte a lucrărilor și artefactelor din galeria Ana superioară datează din prima jumătate a secolului XIX, altele, printre care și scările de lemn, par să fie mai vechi, ele aparținând, eventual, chiar secolului XVII.

Galeria a fost redescoperită de către D. Iștván, care a efectuat aici primele cercetări. Ea a fost studiată și cartată la data de 27 mai 2007 de o echipă formată din D. Iștván, C. Kacsó și Tr. Minghiraș.

Galeria Ana inferioară (pl. 12; 13; 14/1) are intrarea situată în malul drept al văii Secu, la 75 m aval de confluența cu valea Murgu și la 25 m aval de galeria Ana superioară, la cota +992 m. A fost executată pentru cercetarea și exploatarea părții nordice a filonului *Emeric* (denumit anterior *Ștefan*).

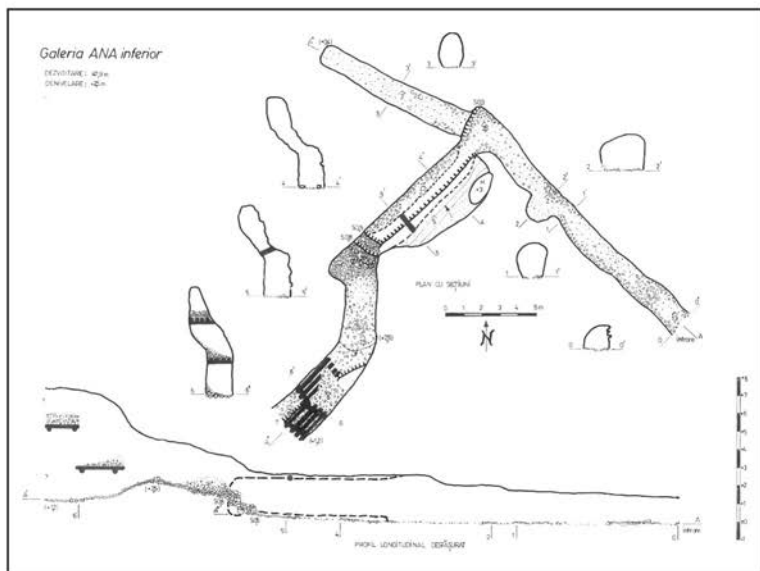
Intrarea în galerie este situată la +3 m față de firul actual al văii Secu, pentru protecția împotriva viiturilor și avalanșelor. Galeria începe transversal, filonul *Emeric* fiind interceptat la m. 14. Galeria transversală continuă încă 8 m

²⁷ Atât scările cât și trocurile găsite în galeria Ana superioară se află la Muzeul de Istorie și Arheologie din Baia Mare.

²⁸ Acest mod de utilizare a trocului de probare a fost relatat de către mineri din Băița (jud. Maramureș), buni cunoscători ale „tainelor” mineritului privat.

²⁹ Serviciul județean al Arhivelor Naționale Maramureș, Fond 26 - Inspectoratul geologic minier, inventar 438 U. a. 35/1803 (Borșa) - *Borsaer reviers Mappa uber dermalligen Ko: Schürfe in der Marmarosch Gemacht in Jahr 1803 Franz frey hz v Hacklberg und Landau*.

³⁰ E. Cosma, *op.cit.*, p. 339 („Minele Ștefan. Pe valea Secu prăpastia Ștefan, ce conține plumb, cupru și aur, a fost descoperită în 1803”).

1

2

Pl. 12. Băile Borșa. Galeria Ana inferioară. 1. Plan și profil (cartografiere Tr. Minghiraş); 2. Intrarea (foto C. Kacsó)

1

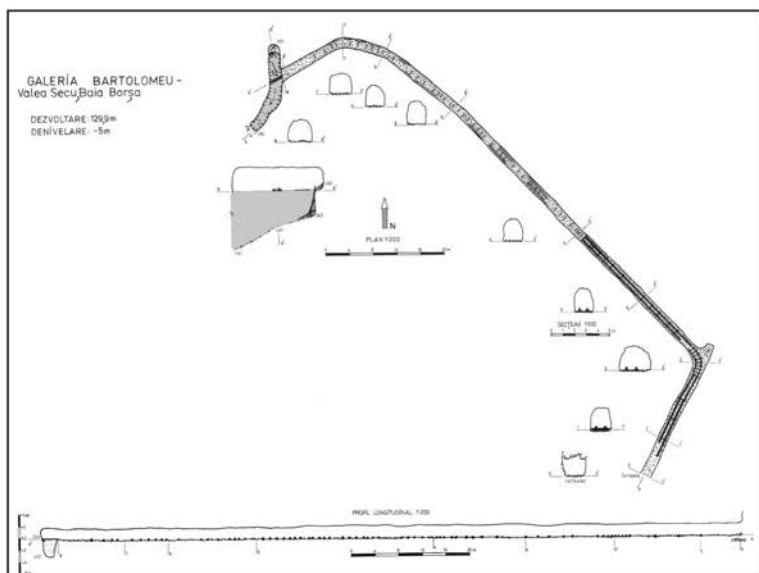

2

Pl. 13. Băile Borșa. Galeria Ana inferioară (foto C. Kacsó)

1

2

Pl. 14. Băile Borşa. 1. Galeria Ana inferioară (foto C. Kacsó);
2. Galeria Bartolomeu. Plan şi profil (cartografiere Tr. Minghiraş)

dincolo de filon pentru cercetarea unor eventuale ramuri de acoperiș. Galeria transversală este executată cu profil mare (2 x 2m) și în ea se observă urme ale unor găuri de mină manuale, cu lungime redusă (0,20 m). În acest sector au fost identificate și găuri de mină cu profil triunghiular. De la m. 14 spre sud-vest continuă o galerie direcțională, transformată în abataj pe toată lungimea. Spre deosebire de galeria Ana inferioară în care exploatarea s-a desfășurat atât ascendent cât și descendent, în galeria Ana inferioară exploatarea s-a desfășurat în exclusivitate ascendent. Acest lucru a fost favorizat de situarea filonului Emeric la distanță mai mare de valea Secu, care a permis exploatarea ascendentă pe un etaj de 8-10 m înălțime. Pe galeria direcțională se păstrează încă tropane (armături orizontale care susțineau podurile de lucru) și mult material steril, depozitat în trepte pe vatra galeriei. Filonul nu a fost exploatat descendent de la acest nivel pentru că el a fost deschis în adâncime cu alte galerii de coastă, din care s-a exploatat apoi filonul ascendent, până la nivelul galeriei Ana superioară. Nu este clar stabilit dacă planșeul galeriei este un pilier de minereu neexploatat sau rambleu.

Pare destul de probabil că execuția galeriei și exploatarea părții superioare a filonului a avut loc în prima jumătate a secolului XIX.

Galeria a fost identificată de către D. Iștván și a fost cercetată concomitent cu cercetarea galeriei Ana superioară (vezi mai sus). Cartarea a avut loc la data de 22 noiembrie 2008, fiind realizată de Tr. Minghiraș, M. Tudoran și D. Iștván.

Galeria Bartolomeu (pl. 14/2; 15-18) este situată în versantul stâng al văii Secu, la 50 m amonte de confluența cu Pârâul Negru (afluent stâng), la cota +1080 m.

Galeria pornește direcțional spre NNE pe filonul Bartolomeu și după câțiva metri, după ce filonul se efilează, este dirijată transversal spre nord, apoi nord vest, până la filonul Petru și Pavel. Aici galeria ajunge într-un abataj cu lungime de cca 20 m, unde filonul a fost exploatat descendent, abatajul fiind inundat de apele de infiltrație, dar se mai observă în apă bușteni, urme de armare etc.

Nu au fost observate găuri de mină, lungi (mecanice) sau scurte (manuale). S-au sesizat doar rare capete de gaură cu diametru mai mare decât al găurilor de mină manuale (3-4 cm), cu profil neregulat și câteva găuri cu dop de lemn în pereți. Este posibil ca găurile cu dop de lemn să arate modul de săpare a galeriei: prin săparea manuală a unor găuri de mină cu diametru mai mare, umplerea lor cu apă și derocarea prin presiunea exercitată de apa presată de loviturile în dopul de lemn³¹. Există însă și o gaură cu dop de lemn în tavan,

³¹ O metodă similară este descrisă de N. Dunăre (*op.cit.*, p. 160): „...s-a folosit perforajul umed, de o factură rudimentară, cu un șfredel (prustan), bătut în rocă cu ajutorul vechiului ciocan (fistău). Spre a nu țigni apa afară, șfredelul era înfășurat în fișii de piele, numite pogronțuri...”.

situată pe axul galeriei, care mai păstrează înfiptă în lemn o plăcuţă metalică, marcând un punct topografic de staţie.

Pe alocuri se disting pe tavan şi pe pereţi striatii fine (cele de pe pereţi sunt verticale, iar cele de pe tavan, horizontale), destul de slab conturate, care pot reprezenta urme de săpare cu ăncuş metalic, probabil pentru netezirea profilului galeriei după dizlocarea rocilor prin găuri de mină.

Datorită lungimii galeriei (cca 200 m) şi a situării filonului exploatat la distanţă mare de intrare, în galerie s-a amenajat o cale de transport cu şine şi traverse. La intrare şi pe tronsoane lungi de pe traseu se observă şine de lemn confecţionate din trunchiuri subţiri de arbori (diametrul 10-15 cm), despicate la jumătate pe lungime şi montate cu partea rotunjită în sus. Aceste şine de lemn sunt susţinute de traverse din lemn constituite tot din bucăţi de trunchiuri de arbori, dar cu diametrul mai mare (cca 30 cm), încastrarea şinei de lemn fiind făcută în lăcaşuri dreptunghiulare tăiate în traverse. În câteva porţiuni, peste şina de lemn este prinsă, cu crampe metalice mici, o şină metalică îngustă (2 cm) şi joasă (înălţime de 4-5 cm).

Există şi porţiuni, unde şina de metal este dispusă direct pe traversele de lemn. Este posibil ca „şina de lemn” să fie în realitate doar suportul şinei de metal fragile, sau să avem două etape diferite de construcţie: una iniţială cu şine de lemn şi alta, ulterioară, care a utilizat construcţia anterioară pentru montarea şinei metalice.

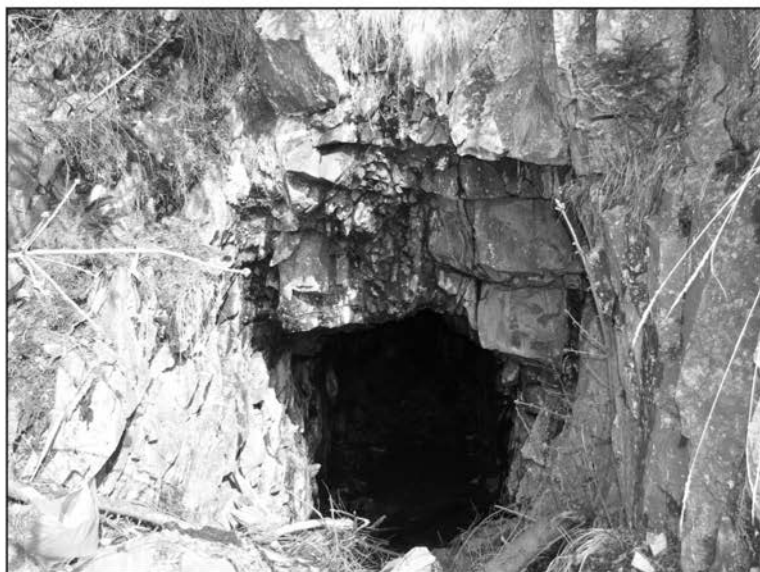
În mai multe locuri, şina metalică este stabilizată cu armături laterale de lemn (atât bârne sprijinite de pereţi, cât şi plăci de tip scândură groasă dispuse între şină şi peretele galeriei)

Concesiunea Bartolomeu este menţionată în anul 1841³², probabil atunci când s-a cercetat capătul nordic al filonului cu acelaşi nume. Ulterior, la data de 1 august 1853, concesiunea Bartolomeu este solicitată de Gh. Czillik şi N. Onutza, atunci începând probabil execuţia galeriei transversale spre filonul Petru şi Pavel. Se poate admite astfel că galeria Bartolomeu şi calea de transport aflată în incinta sa datează din a doua jumătate a secolului XIX.

Galeria Bartolomeu este, pe o lungime de peste 100 m de la intrare, sediul unei colonii de zeci de exemplare de salamandre. Apa de infiltraţie este curată pentru că ea străbate roci eruptive fără sulfuri, din a căror descompunere se formează de obicei apele acide. S-a remarcat, de asemenea, prezenţa musculiţelor şi fluturilor.

Cercetarea galeriei a fost efectuată la 27 februarie 2008 de o echipă formată din D. Iştván, C. Kacsó, Tr. Minghiraş şi I. Pop. Ulterior, a fost realizată cartarea galeriei de către membrii Clubului de Speologie „Montana” din Baia Mare (D. Iştván, Tr. Minghiraş, M. Tudoran).

³² E.Cosma, *op.cit.*, p. 339 („Jos, în prăpastia Secului în apropierea celei mai mari galerii, a fost folosită o exploatare, care mai târziu [1841] s-a numit Bartolomeu”).

1

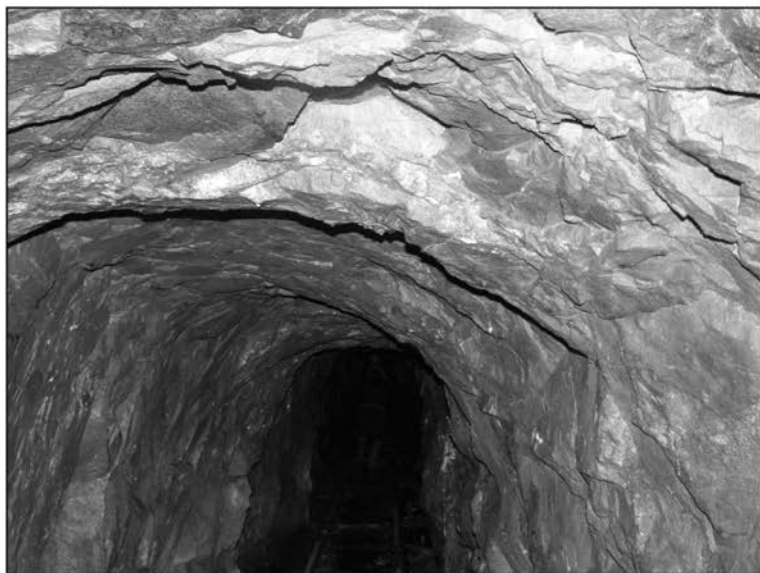

2

Pl. 15. Băile Borșa. Galeria Bartolomeu (foto C. Kacsó)

1

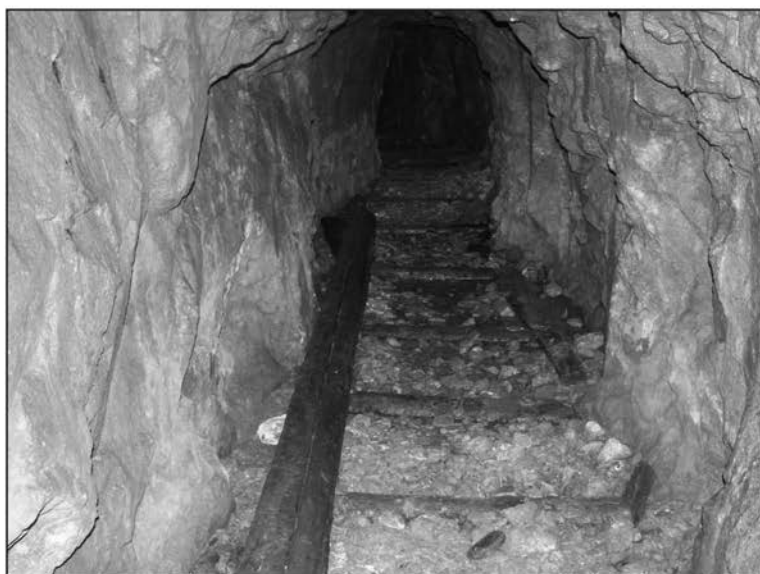

2

Pl. 16. Băile Borşa. Galeria Bartolomeu (foto C. Kacsó)

1

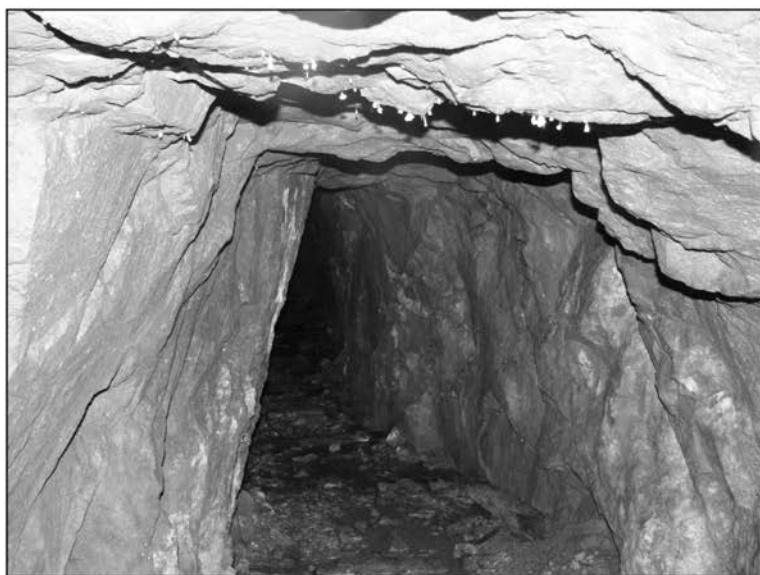

2

Pl. 17. Băile Borșa. Galeria Bartolomeu (foto C. Kacsó)

1

2

Pl. 18. Băile Borşa. Galeria Bartolomeu (foto C. Kacsó)

MONTANARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IN BĂILE BORȘA

Zusammenfassung

In der Umgebung der Ortschaft Băile Borșa (Stadt Borșa, Bz. Maramureș) befinden sich wichtige nicht eisenhaltige Lagerstätte.

Es gibt keine konkreten Informationen hinsichtlich der Anfänge der hiesigen Bergwerke. In älteren Publikationen (Preisig 1870, 322; Szellemy 1894, 75 sq.; Várady 1900, 452; Schmidt 1901, 333 sq.; Rákóczy 1910, 775) wird behauptet, dass Bergbau bzw. Erzförderung hier mehrere Tausend Jahre alt sei, dass die Präsenz von Ausstrichen und Erzgängen in den Spalten wie auch die Tauberz- und Schlackenhalde entlang der Gebirgskette von grünem Trachyt, im östlichen Teil der Gegend, viele davon schon mit reicher Vegetation bedeckt, dafür sprächen. Diese Präsenzen können, selbstverständlich, in einer argumentierten Beweiserbringung bezüglich des konkreten Alters der Erzförderung in der Maramureș, nicht ernst genommen werden. Sie weisen trotzdem darauf hin, dass Ressourcen zugänglich waren, ihre Ausbeutung möglich war, wenn auch mit primitiven Mitteln. Andererseits, deuten sie darauf, dass hier intensive Erzförderung betrieben wurde, sehr wahrscheinlich schon vor dem mittelalterlichen Zeitraum.

Fortschritte in der Erklärung der bergbaugeschichtlichen Fragen können besonders durch die montanarchäologische Forschungen erhalten werden. In Băile Borșa fanden solche Forschungen zwischen den Jahren 2006 und 2008 in den Stollen *Colbu*, *Ana superioară*, *Ana inferioară* und *Bartolomeu* statt. Unter diesen ist der älteste der Stollen *Ana superioară*. Hier wurden Holzartefakte (Leitern, Tröge) gefunden, die vermutliche Beweise für die Erzförderung hier schon im 17. Jh. sind. Dieser Stollen war im Betrieb auch im 19. Jh. Ebenfalls datieren sich in 19. Jh. die Stollen *Ana inferioară* und *Bartolomeu*. Der Stollen *Corbu* ist neuzeitlich.

ABBILDUNGSVERZEINIS

- Taf. 1.** 1. Băile Borșa. Secu-Tal (Foto C. Kacsó); 2. Băile Borșa. Colbu-Stollen. Grundriss (Kartographie Tr. Minghiraș)
- Taf. 2.** Băile Borșa. Colbu-Stollen. (Foto C. Kacsó)
- Taf. 3.** Băile Borșa. Colbu-Stollen. (Foto C. Kacsó)
- Taf. 4.** Băile Borșa. Colbu-Stollen. (Foto C. Kacsó)
- Taf. 5.** Băile Borșa. Oberer Ana-Stollen. Grundriss (Kartographie Tr. Minghiraș)
- Taf. 6.** Băile Borșa. Oberer Ana-Stollen. (Kartographie Tr. Minghiraș; Foto C. Kacsó)
- Taf. 7.** Băile Borșa. Oberer Ana-Stollen. (Foto Tr. Minghiraș)
- Taf. 8.** Băile Borșa. Oberer Ana-Stollen. (1. Foto Tr. Minghiraș; 2. Foto C. Kacsó)
- Taf. 9.** Băile Borșa. Oberer Ana-Stollen. Leitern Nr. 1 und 2 (Zeichnungen G. Moldovan)

- Taf. 10.** Băile Borşa. Oberer Ana-Stollen. Leitern Nr. 1 und 2; Tröge Nr. 1 und 2 (Foto Z. Şomcutean)
- Taf. 11.** Băile Borşa. Oberer Ana-Stollen. Tröge Nr. 1 und 2 (Zeichnungen G. Moldovan)
- Taf. 12.** Băile Borşa. Unterer Ana-Stollen. 1. Grundriss und Profil (Kartographie Tr. Minghiraş); 2. Der Eintritt (Foto C. Kacsó)
- Taf. 13.** Băile Borşa. Unterer Ana-Stollen (Foto C. Kacsó)
- Taf. 14.** Băile Borşa. 1. Unterer Ana-Stollen (Foto C. Kacsó); 2. Bartolomeu-Stollen. Grundriss und Profil (Kartographie Tr. Minghiraş)
- Taf. 15.** Băile Borşa. Bartolomeu-Stollen. (Foto C. Kacsó)
- Taf. 16.** Băile Borşa. Bartolomeu-Stollen. (Foto C. Kacsó)
- Taf. 17.** Băile Borşa. Bartolomeu-Stollen. (Foto C. Kacsó)
- Taf. 18.** Băile Borşa. Bartolomeu-Stollen. (Foto C. Kacsó)

CERCETĂRI ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN

PERIOADA 2007-2010

de **Daniel Garvăn**
și **Roxana Munteanu**

Am reunit, în rândurile de față, informațiile privind activitatea arheologică desfășurată de către personalul de specialitate din cadrul Complexului Muzeal Județean Neamț, alături de care se regăsesc și rezultate ale cercetărilor sistematice efectuate de către alte instituții (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, Universitatea „Valahia” din Târgoviște și Universitatea „Al. I. Cuza” Iași) pe teritoriul județului Neamț.

Sunt cuprinse aici, în ordine alfabetică, săpăturile sistematice, cercetările preventive, supraveghele arheologice și periegezele efectuate în intervalul menționat în titlu, chiar dacă multe dintre acestea au fost lipsite de rezultate.

Sat Borlești, com. Borlești, jud. Neamț

Dealul Cucu

În urma verificării informațiilor¹ privitoare la existența unor așezări preistorice pe acest deal, situat în vatra satului, în zona bisericii și a cimitirului, nu au fost identificate resturi arheologice.

Cercetare de suprafață: R. Munteanu, D. Garvăn, A. Bătrîna, 2010.

Dealul Runcu

Pe acest deal² au fost efectuate cercetări de suprafață în primăvara anului 2009, fără a fi identificate materiale arheologice. Înălțimea, aflată în partea de vest a

¹ C. Matasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, fasc. 97, (1938), 1940, p. 35; Șt. Cucos, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 14. În arhiva Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț se menționează mai multe sondaje efectuate de către C. Matasă pe teritoriul satului, printre care și unele pe *Dealul Cucu*, din care a rezultat ceramică aparținând eneoliticului sau epocii bronzului.

satului, spre Tazlău, a făcut parte până în anii '90 din loturile cultivate cu viță de vie, ceea ce a contribuit la eroziunea accentuată a straturilor de sol.

Cercetări de suprafață: R. Munteanu, D. Garvăn, 2009.

Puriceni

Pe stânga văii Petresei, pe o lungime de aproximativ 1,8 km, dinspre Dealul Runcu spre cătunul Puriceni, au fost identificate mai multe puncte cu materiale arheologice. Acestea au fost notate începând de la 1, toate primind și câte o coordonată GPS. Cele mai multe artefacte aparțin perioadei carpice (fragmente ceramice cenușii, lucrute la roată). Au mai fost descoperite și alte fragmente ceramice, arse neuniform, greu de încadrat cu exactitate, dar și așchii de silex sau gresie. De pe aceeași terasă a fost recuperat, cu ani în urmă, un tezaur de denari imperiali romani³; nu excludem ca unul dintre punctele identificate de noi în 2009 să corespundă cu locul descoperirii acestuia.

Cercetări de suprafață: R. Munteanu, D. Garvăn, 2009.

Sat Brășăuți, com. Dumbrava Roșie, jud. Neamț

Vatra Satului

Cu ocazia lucrărilor de aducțiune a apei potabile, în apropierea punctului *La Școală*, de-a lungul străzii dintre școală și biserică, au fost descoperite mai multe morminte ce se datează în perioada medievală. Alte morminte (între care unul datat cu un denar bătut pentru Ungaria în secolul al XV-lea), fuseseră dezvelite în același loc în 1958, în urma unor lucrări gospodărești⁴, fără ca informația să fi condus la clasarea sitului⁵.

Din datele de arhivă, coroborate cu cele ale evaluărilor de teren, rezultă că cimitirul medieval, se întinde de-a lungul principalului drum care traversează satul Brășăuți, între școală și biserică. Spre sud, terasa coboară lin, dincolo de

² Același pe care se semnalează mai multe descoperiri din epoca bronzului – un depozit de topoare, în 1958 (M. Zamoșteanu, *Depozitul de topoare de bronz de la Borlești (raionul Buhuși, reg. Bacău)*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 453-460); un topor de bronz de tipul B1, varianta Bikács-Borlești, în 1959 (Al. Vulpe, *Nackenscheibenäxte aus der Moldau*, în *Dacia*, N.S. 7, 1963, p. 511-516); un alt topor de tip Monteoru, în 1976 (Șt. Cucos, *Noi descoperiri de topoare de aramă și bronz*, în *SCIVA* 29, 1978, 4, p. 579-581) – și unde, în urma unor cercetări de suprafață, M. Florescu a descoperit și cercetat în 1968, printr-un mic sondaj, o așezare aparținând culturii Costișa (M. Florescu, *Problèmes de la civilisation de Costișa à la lumière du sondage de Borlești*, în *Dacia*, N.S. XIV, 1970, p. 51-81).

³ Șt. Cucos, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, p. 14, pct. 10.m.

⁴ Fiind menționate doar într-un raport intern, păstrat în arhiva Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

⁵ Pentru ca acesta să beneficieze de regimul de protecție cuvenit.

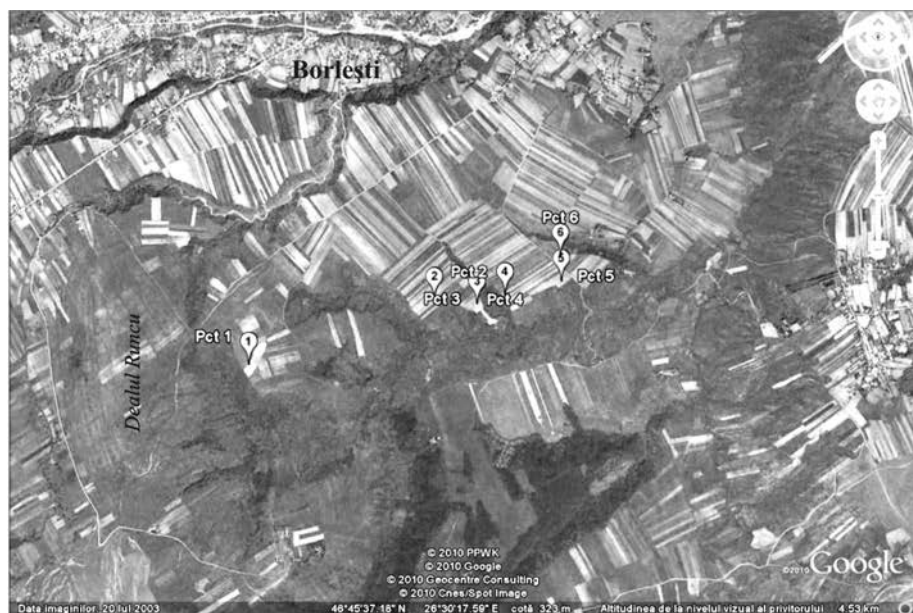

Fig. 1. Puncte arheologice identificate în zona Borlești-Puriceni (sus) și Girov-Ștefan cel Mare-Ghigolești (jos)

ultimele case din sat, spre albia râului Bistrița. Spre est și nord-est limita acestei suprafețe, relativ plane, este dată de baza unei a doua terase, cu o altitudine relativă de cca. 10 m. Morminte din cadrul zonei funerare au fost interceptate și deranjate, din câte se cunoaște, atât de-a lungul drumului, cât și pe proprietățile particulare din zonă (la construcția locuințelor).

În imediata apropiere a cimitirului identificat în vatra satului se află situl *La Școală*, așezare medievală timpurie sondată în anii 1969-1970⁶. Cercetările de atunci, efectuate în jurul edificiului școlii (fără a depăși curtea instituției), nu au dus la descoperirea de vestigii funerare, nefiind, totuși, exclusă, posibilitatea ca cele două situri să se suprapună parțial.

Constatare și cercetări de teren: R. Munteanu, D. Garvăn, 2009.

Sat Cârliți, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț

În Cimitir

În gropile săpate în cimitirul din localitate au fost identificate mai multe fragmente ceramice, între care unele grosiere, de culoare cenușie, cu pietricele și nisip în pastă, lucrate la roată (Sântana de Mureș), altele din pastă semifină, arsă neuniform (miezul negru și exteriorul cărămiziu), dar și unele fragmente din pastă fină ce provin de la buzele unor vase, probabil preistorice.

Verificare, Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, D. Garvăn, 2007.

Sat Costișa, com. Costișa, jud. Neamț

Cetățuia

În perioada 2007-2010, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București a continuat cercetările sistematice în cadrul acestui sit.

În campania din anul 2007 au fost investigate șase noi suprafețe, pe ambele platouri ale stațiunii: S. XV – pe platoul A, identificându-se fragmente ceramice Monteoru, Costișa și Precucuteni, precum și o aglomerare de chirpici și un vas neolitic (care a fost, probabil, așezat pe o banchetă); S. X-XIV – pe platoul B, fiind cercetate unele complexe surprinse parțial și în campaniile anterioare (o groapă medievală, din secolul al XVII-lea, mai multe complexe din epoca bronzului). Ultimele menționate constau în aglomerări de cioburi așezate pe un pat de pietre (cultura Monteoru) sau aglomerări de chirpici sub care au fost identificate resturi de lemn ars – vestigii ale unei locuințe aparținând culturii Costișa. În timpul săpăturilor au fost intersectate și unele secțiuni mai vechi⁷.

⁶ V. Spinei, D. Monah, *Așezarea prefeudală de la Brășăuți*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 371-387.

⁷ Al. Vulpe, A.D. Popescu, R. Băjenaru, *Costișa, com. Costișa, jud. Neamț. Punct: Cetățuia*, în *CCAR. Campania 2007*, 2008, p. 115-116.

În 2008, cercetările au continuat pe platoul B, prin cele patru secțiuni practicate aici (S. XVI-XIX) încercându-se stabilirea limitelor depunerilor antropice. Dintre complexele identificate în acest an se semnalează resturile unor vetre, iar în ceea ce privește inventarul mobil, se menționează, alături de ceramica Monteoru și Costișa, o brățară de bronz cu secțiunea rotundă, precum și un fragment de statueta antropomorfă precucuteniană⁸.

Și campania 2010⁹ s-a desfășurat tot pe platoul B, unde a fost cercetată o parte a depunerii monteorene, pe suprafața celor trei noi secțiuni deschise (S. XX-XXII). Complexele identificate în această scurtă campanie sunt puține la număr. Aspectul general al depunerii este cel cunoscut deja, din cercetările anterioare (pietre de râu, fragmente ceramice, chirpici și oase de animale).

Aceste cercetări au permis atingerea unuia dintre obiectivele generale ale cercetării de la Costișa, și anume delimitarea spațiului locuit de către grupurile umane preistorice de aici; săpăturile din ultimii ani au permis identificarea limitelor depunerilor antropice către NE, V, S și SE, rămânând drept unul dintre obiectivele campaniilor viitoare verificarea întinderii locuirii spre NV.

Cercetare sistematică; Al. Vulpe, A.D. Popescu, R. Băjenaru, 2007, 2008, 2010.

Sat Dulcești, com. Dulcești, jud. Neamț

Biserica Pogorârea Sfântului Duh

În zona de protecție a monumentului, cu ocazia construirii unei locuințe particulare, s-a efectuat supraveghere arheologică pe suprafața afectată de proiect. Zona era deranjată de intervenții anterioare. Au fost descoperite oase, fragmente de cărămizi, cărbune și puține fragmente ceramice, cu decor lustruit sau smălțuit, datate la sfârșitul evului mediu și în perioada modernă.

Supraveghere arheologică: A. Ciobanu, D.G. Hânceanu, 2008.

Sat Făurei, com. Făurei, jud. Neamț

Podul lui Pavel

Cu ocazia reamenajării iazului din localitatea Făurei, în punctul menționat, s-au făcut excavații, toate în albia pârâului, fără a fi afectate împrejurimile. Fiind semnalată la est de iaz o așezare din mileniul I, o echipă a MIAPN a făcut deplasarea la fața locului. S-a constatat că toate lucrările s-au desfășurat pe cursul pârâului, fără a fi afectate împrejurimile. De pe terenul de la est de iaz au fost culese mai multe fragmente ceramice, specifice perioadei menționate.

Cercetare de suprafață: Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, D. Garvăn, 2007.

⁸ Al. Vulpe, A.D. Popescu, R. Băjenaru, E. Gavrilă, *Costișa, com. Costișa, jud. Neamț. Punct: Cetățuia*, în CCAR. *Campania 2008, 2009*, p. 103-104.

⁹ Informații oferite de dr. Anca Popescu, căreia îi mulțumim.

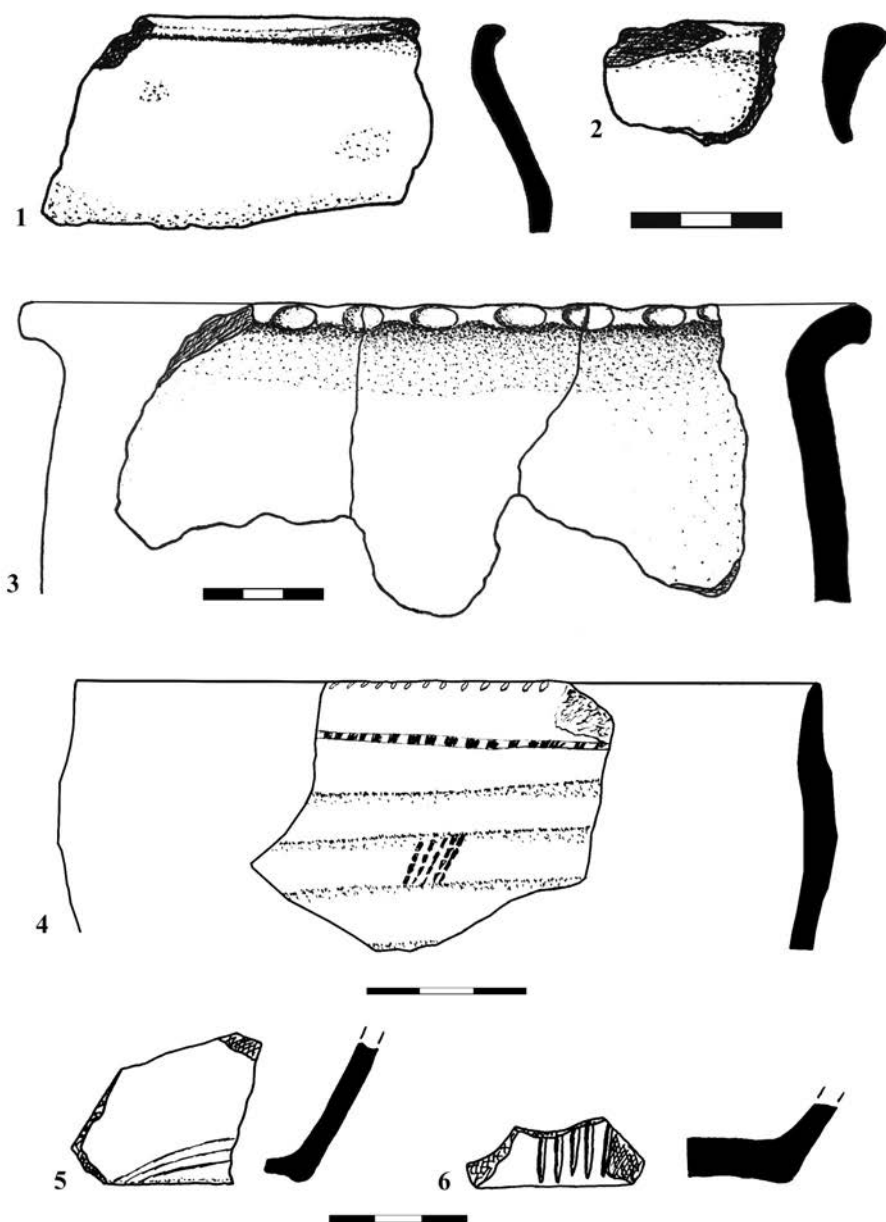

Fig. 2. Ceramică descoperită la Cârliști (1, 2), Făurei (3) și Țolici-În Cimitir (4-6)

Sat Girov, com. Girov, jud. Neamț

În perimetrul cuprins între satele Girov, Ghigoiești și Ștefan cel Mare, la nord de șoseaua Piatra-Neamț - Roman (DN 15d), au fost efectuate mai multe cercetări de suprafață. Au fost identificate și marcate în hărțile topografice mai multe puncte cu potențial arheologic, nefiind, însă, evident, dacă acestea sunt descoperiri noi sau se suprapun punctelor mai vechi cunoscute¹⁰. Din cele șase puncte identificate de noi între Plaiul Stâncii și înșeuarea Bârgăuani, s-au recuperat materiale din epoci diferite, de cele mai multe ori greu de încadrat cronologic.

Cercetări de suprafață: R. Munteanu, D. Garvăn, S. Ceașu, 2010.

Toponim neprecizat

De pe malul râului Cracău, din zona satului Girov, provine o seceră de bronz, specifică perioadei de sfârșit a epocii bronzului (cultura Noua).

Descoperitor, C. Crășmariu, 2007.

Sat Horia, com. Horia, jud. Neamț*malul râului Moldova*

În toamna anului 2007 a fost descoperit întâmplător, în albia acestui râu, în dreptul satului Horia, un femur de animal preistoric, cel mai probabil mamut. Piesa, bine conservată, a fost predată Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

Descoperitor, D. Iovu, 2007.

Sat Mastacăn, com. Borlești, jud. Neamț

De pe teritoriul satului, de la baza dealului Măgura, de pe proprietatea lui Gh. Olteanu, provin mai multe fragmente ceramice cucuteniene, puternic corodate. Cu ocazia deplasării la fața locului, s-a constatat că vestigiile (fragmente ceramice și râșnițe de piatră) sunt aproape de suprafață, la aproximativ -0,10 m.

Informație, Gh. Olteanu; verificare: Gh. Dumitroaia, D. Nicola, R. Munteanu, D. Garvăn, 2007.

Sat Pângărați, com. Pângărați, jud. Neamț*Livada*

Un proiect de construcție¹¹ în zona de protecție a mănăstirii Pângărați – ctitorie a lui Alexandru Lăpușneanu – a făcut necesară asistența de specialitate, sub forma supravegherii arheologice. Intervenția în sol s-a făcut pe un teren în pantă, ce coboară dinspre mănăstire spre pâraul cu același nume, pe un loc acoperit cu pășune.

¹⁰ Semnalate, în urma periegezelor efectuate în anii '50-'70 de către personalul de specialitate din cadrul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț; mențiunile amintite, atât din literatură, cât și în actele de arhivă, sunt destul de vagi și nu permit corelarea informațiilor de atunci cu cele de acum.

¹¹ Pe terenul deținut de către N. Ciucanu, aflat la est de mănăstire.

Stratigrafia:

- până la - 0,40 m – strat negru-brun, măzăros, fără materiale arheologice;
- între 0,40 și 0,90/1,00 – argilă de culoare galbenă;
- sub 0,90/1,00 – strat de piatră (roca dealului).

Pe latura de NE s-au săpat doar șanțurile de fundație ale construcției, având lățimea de 0,50 m și adâncimea maximă de -1 m. Stratigrafia se prezenta identic. Nici în săpătura efectuată, în limitele aceleiași proprietăți, în apropiere de pârâul Pângărați, spre podul de acces, nu au fost identificate materiale arheologice.

Supraveghere arheologică: Daniel Garvăn, 2010.

Municipiul Piatra Neamț, jud. Neamț

Curtea Domnească

În 2010, Primăria Municipiului Piatra-Neamț a inițiat un proiect de reamenajare urbană, vizând lucrări de consolidare a unor clădiri monument (muzeele de Artă și Etnografie, Expoziția Curtea Domnească, Turnul bisericii „Sf. Ioan”) și de modificare a tramei stradale din zona sitului *Curtea Domnească*. Situl menționat este amplasat în centrul municipiului, în zona delimitată de strada Dimitrie Ernici și latura de sud a Pieței Libertății. Este situat pe un mic platou aflat pe terasa de 8-12 m a Bistriței, care este mărginit spre nord de versantul dealului Cozla, în timp ce spre est și sud se deschide panorama largă a văii râului. Perimetrul sitului este traversat de străzile Ștefan cel Mare și V.A. Urechia, amenajate pe traseul unor vechi viroage care segmentau platoul în două suprafețe.

Proiectul de investiții preconizat a fost precedat de cercetări arheologice preventive, desfășurate în lunile martie-iunie în zona instituțiilor muzeale și de cult mai sus-amintite, zonă în care, cercetări întreprinse cu precădere spre jumătatea secolului al XX-lea¹², dar și recent¹³ au scos la iveală complexe de locuire din perioada secolelor XIV-XV și morminte din secolele XVI-XIX, făcând parte din cimitirul Bisericii Sf. Ioan.

În cursul cercetărilor din 2010 au fost dezvelite pe platoul dinspre sud, peste 200 de morminte (atât în parcul de pe latura de nord a bisericii, cât și în jurul muzeelor de Artă și Etnografie), în timp ce pe platoul nord, cercetarea, de mai mică amploare, a dus la identificarea unui colț dintr-o locuință de suprafață incendiată, datată, cu ajutorul unei monede descoperită în nivelul de construcție, spre sfârșitul secolului al XIV-lea.

¹² C. Matasă, *Șantierul arheologic Piatra-Neamț (r. Piatra-Neamț, reg. Bacău)*, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 819-840; N. Constantinescu, S. Morintz, *Sondajele de la Piatra-Neamț*, în I. Nestor et alii, *Șantierul arheologic Suceava. Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955*, în MCA, IV, 1957, p. 261-264.

¹³ Gh. Dumitroaia et alii, *Piatra-Neamț, jud. Neamț. Punct: Curtea Domnească*, în CCAR. *Campania 2005*, București, 2006, p. 261-262.

Complexele funerare cercetate sunt morminte de inhumăție, indivizii fiind depuși, după ritul creștin, în decubit dorsal. Inventarul este sărac, este exclusiv metalic și constă în monede (depuse de regulă pe pieptul defuncților), cercei din sârmă răsucită, nasturi globulari sau cheutori. Se remarcă, în cadrul necropolei, numărul mare al reînhumărilor, rezultat al funcționării îndelungate a cimitirului, dar și a lucrărilor edilitate desfășurate în zonă în ultimii 150 de ani.

Săpături preventive: Gh. Dumitroaia, A. Bătrîna, R. Munteanu, D. Garvăn, V. Diaconu, S. Ceaușu, L. Uță, 2010.

Bd. Decebal, nr. 1

Extinderea unui spațiu comercial de la parterul unui bloc de locuințe aflat în zona de protecție a clădirii monument ce găzduiește astăzi Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, a fost condiționată, prin avizul DCCPN, de efectuarea lucrării cu asistență arheologică. Nu au fost depistate materiale arheologice.

Supraveghere arheologică: R. Munteanu, 2010.

Str. Fermelor

Cu ocazia construirii obiectivului *Hală sediu firmă* (pentru care s-a emis aviz favorabil condiționat de supraveghere arheologică), în urma investigațiilor de teren nu fost identificate materiale arheologice.

Supraveghere: Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, D. Garvăn, 2008.

Parcul Tineretului

În cadrul unui proiect de refacere a fântânii arteziene din acest spațiu, s-a solicitat asistență arheologică, deoarece zona de află în aria de protecție a sitului Curtea Domnească.

Fântâna ce urma a fi construită suprapunea, parțial, o instalație similară, dezafectată; astfel că perimetrul respectiv nu a conținut vestigii arheologice. Amenajarea parcului în anii '60 ai secolului trecut a deranjat, oricum, posibilele vestigii de locuire mai vechi.

Supraveghere arheologică: R. Munteanu, D. Nicola, 2009.

Pârția de schi

La baza versantului de sud-est a Dealului Cozla s-au efectuat mai multe lucrări de amenajare a zonei de agrement, urmând a fi construite un zid de sprijin, drumul de acces la stația de plecare a telescaunului, canalizarea pluvială și un șanț de drenare. Supravegherea arheologică a fost impusă de apropierea acestei locații de Terasa Gospodinelor.

În zona investigată nu au fost surprinse resturi arheologice.

Supraveghere: Gh. Dumitroaia, D. Nicola, 2008.

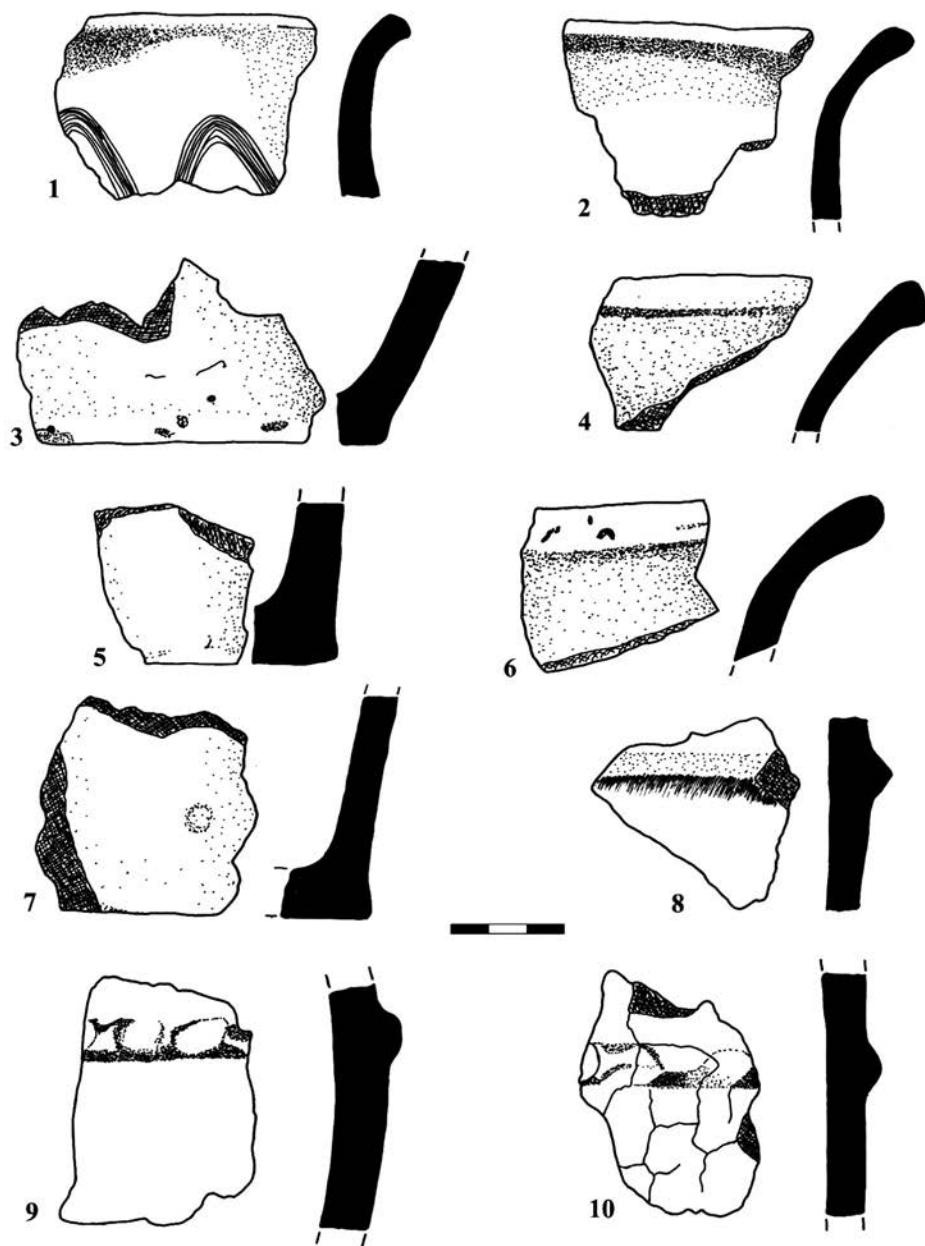

Fig. 4. Piatra-Neamț - *Terasa Gospodinilor*. Ceramică dacică, lucrată la mână

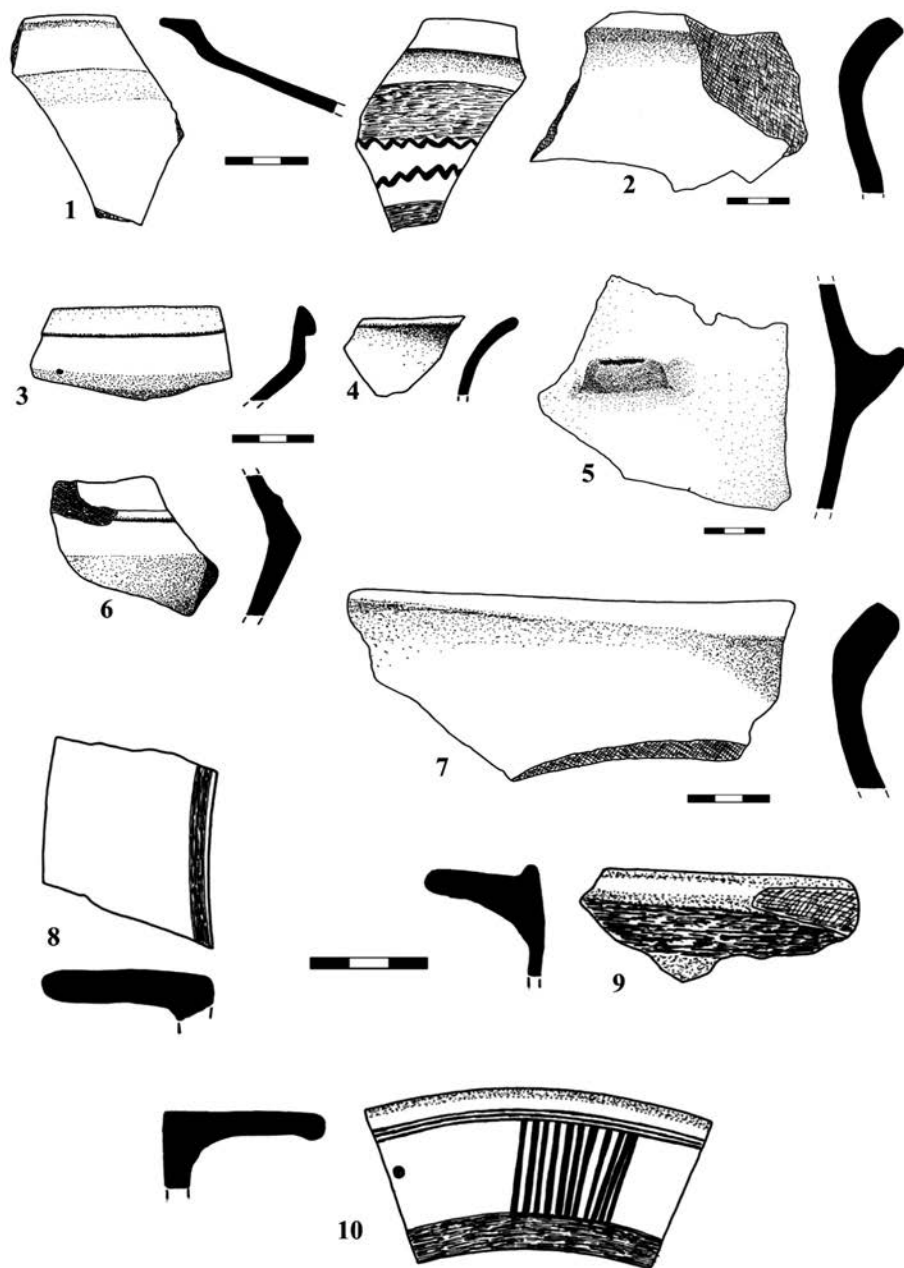

Fig. 5. Piatra-Neamț - *Terasa Gospodinilor*. Ceramică dacică, lucrată la roată

Str. Ștefan cel Mare-Casa Lalu

În zona de protecție a clădirii-monument, s-au efectuat în vara anului 2009 intervenții în sol, prilejuite de construirea unei locuințe particulare. În urma solicitării făcute de către beneficiar, s-a putut constata că lucrările de excavație se aflau într-un stadiu avansat, fiind făcute deja pregătirile pentru turnarea fundației. În această situație, supravegherea arheologică nu a fost posibilă. S-a putut observa următoarea stratigrafie: la partea superioară un strat de 0,30-0,60 m, de pământ negru și resturi de materiale de construcție; sub care apărea un strat de argilă galbenă amestecată cu pietriș, steril din punct de vedere arheologic. Nici la suprafața solului și nici în profilurile gropii nu au fost identificate materiale arheologice.

Constatare: R. Munteanu, 2009.

Terasa Gospodinilor

Zona cercetată se află plasată între actuala construcție și vechile săpături, probabil cele efectuate în 1957¹⁴. Săpăturile au fost realizate pe o parte din suprafața care urma să fie afectată de extinderea clădirii restaurantului.

Inițial a fost trasat un șanț (S. I) de 1,20 x 6,40 m, în zona joasă a terenului, orientat pe direcția N-S. Ulterior, la capătul nordic al șanțului a fost deschisă o casetă (Cas. 1) de 2 x 2 m, dimensiunile acestuia fiind condiționate de construcțiile din jur. La 2 m E de S. I, paralel cu aceasta și situată în pantă, amai fost deschisă o altă casetă (Cas. 2), având dimensiunile de 4 x 2,5 m. Alte secțiuni nu au mai putut fi trasate, din cauza bordurilor de beton și a rădăcinilor de copaci aflate de jur-împrejurul suprafeței cercetate.

Deși cercetările anterioare au semnalat prezența a trei niveluri de locuire pe *Terasa Gospodinilor*, în săpăturile de anul acesta singurele materiale arheologice – în general ceramice – au apărut numai în nivelul vegetal, care atinge grosimi variabile (0,50 m în S. I; 0,25 - 0,45 m în Cas. 1; 0,10-0,25 m în Cas. 2) și în care sunt prezente, de asemenea, bucăți de mortar și numeroase resturi menajere recente. În S. I, pe aproape două treimi din lungime, a fost intersectată o groapă modernă ce ajungea până la -1,15 m adâncime, aceasta deranjând întreaga stratigrafie, până la stâncă. Din groapă au fost recuperate numeroase fragmente ceramice și resturi menajere recente.

Datele săpăturii recente confirmă observațiile colectivului de cercetare din 1957, anume că vârful rotund al dealului a fost „retezat” în momentul construirii restaurantului, la începutul secolului al XX-lea.

Puținele materiale arheologice descoperite constau în fragmente ceramice, ce provin de la vase lucrate cu mâna sau la roată, și două râșnițe aparținând perioadei dacice, dar și resturi osteologice (nu este exclus ca unele

¹⁴ A. Nițu et alii, *Sondajele de la Piatra Neamț*, în *MCA*, VI, 1959, p. 361.

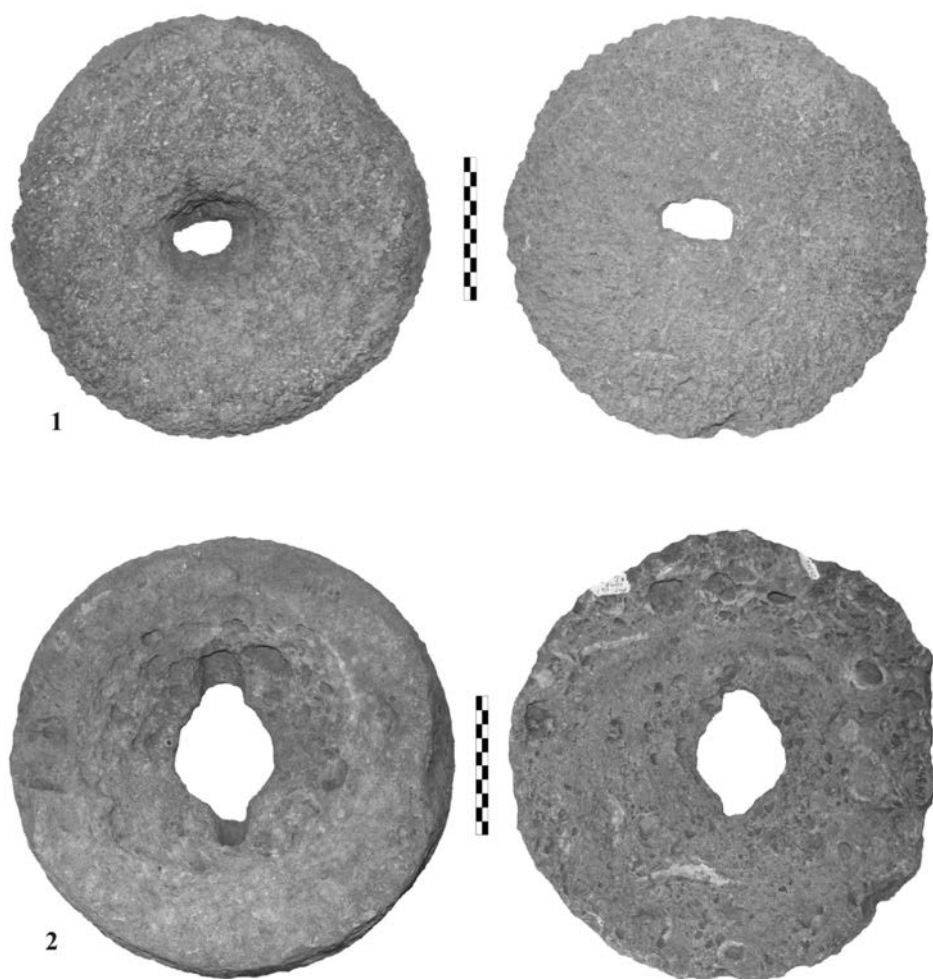

Fig. 6. Piatra-Neamț - *Terasa Gospodinilor*. Pietre de râșniță dacice

dintre ele să fie recente). Atât cele două râșnițe, de formă tronconică și perforate în zona centrală, cât și majoritatea fragmentelor ceramice și osteologice au fost descoperite în umplutura gropii din S I. Pe latura nordică a gropii, în apropierea fundului acesteia, pe o adâncime de aproximativ 0,20 m, au fost identificate resturile unei vetre deranjate, pentru cercetarea căreia a fost deschisă Cas. 1. În casetă a fost surprinsă și latura de nord a gropii, în exteriorul acesteia stratul de piatră (sterilul arheologic) fiind atins la -0,25 -0,45 m. Resturile vetrei se aflau în poziție secundară, fiind antrenate în groapă; nu a putut fi atribuită cronologic. La capătul sudic al S. I, pe o lungime de 1,5 m a fost intersectată o secțiune veche, care nu a putut fi identificată pe planul din 1957.

În Cas. 2 au fost descoperite fragmente ceramice și osteologice, împrăștiate pe suprafața întregii case. De menționat că în toate suprafețele cercetate materialele arheologice au apărut în asociere cu cele recente.

Ținând cont de datele stratigrafice obținute și de deranjamentele cauzate de construcțiile ridicate aici în ultimul secol, înclinăm să credem că situl *Terasa Gospodinilor* este distrus în proporție de peste 90%.

Cercetare preventivă: Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, D. Garvăn, L. Uță, 2008.

Poiana Cireșului

Cercetarea cunoscutului sit paleolitic, a fost realizată în 2007 de un colectiv internațional, instituția organizatoare fiind Universitatea „Valahia” din Târgoviște.

A fost deschisă suprafața notată S. VII, având 15 mp, împărțită în carouri cu latura de 1 m. La partea superioară a depunerii paleolitice, a fost identificat un nivel de lut ars amestecat cu ceramică, atribuit perioadei timpurii a epocii bronzului. În al doilea nivel epigravettian, a fost descoperit un bogat eșantion litic și numeroase resturi faunistice. Au fost recoltate mai multe probe pentru analize paleomagnetice, sedimentologice și datări prin termoluminescență¹⁵.

Săpătură sistematică M. Cârciumar, M. Anghelinu, L. Niță, D. Iamandi, M. Cosac, F. Dumitru, V. Dumitrașcu, I. Neaga, L. Steguweit, U. Hambach, O. Cârșina, 2007.

Str. V.A. Urechea, nr. 3

Extinderea unei locuințe de la adresa menționată¹⁶, în zona sitului istoric și arheologic *Curtea Domnească*, a făcut necesară intervenția arheologică. A fost deschisă o casetă ce acoperea întreaga suprafață afectată de proiect. Au fost interceptate 9 morminte, ce făceau parte din cimitirul care a funcționat în sec. XVI-

¹⁵ M. Cârciumar *et alii*, *Piatra Neamț, jud. Neamț. Punct: Poiana Cireșului*, în CCAR, campania 2007, p. 224-225.

¹⁶ Proiect desfășurat în continuarea cercetărilor preventive în spatele Muzeului de Artă.

XVIII în jurul Bisericii Sf. Ioan. Ca piese de inventar, au fost descoperite trei monede, aflate în stare proastă de conservare, și un șir de cheutori de metal care au făcut parte dintr-un veșmânt. Mormintele au fost descoperite între 0,95 și 1,10 m adâncime, iar defuncții erau depuși în decubit dorsal, cu mâinile încrucișate pe piept.

Săpătură preventivă, 2010. Colectiv: Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, S. Ceaușu, D. Garvăn.

Str. V.A. Urechea – Alexandru cel Bun

Înlocuirea unui cablu electric în de-a lungul celor două străzi, care străbat o zonă bogată în monumente istorice, s-a efectuat prin săparea șanțului în care se afla vechiul cablu și înlocuirea cu cel nou. Din umplutura șanțului au fost recuperate câteva fragmente ceramice, aflate în poziție secundară și rulate, din perioadă recentă. În partea de est a străzii V.A. Urechia au fost identificate câteva oase umane, acesta provenind din cimitirul care a funcționat în jurul bisericii „Sf. Ioan”, deranjate cu ocazia săpării primului șanț.

Supraveghere arheologică, 2010. Colectiv: Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, D. Garvăn.

Văleni

În baza unui proiect de aducțiune a apei potabile în curtea Bisericii de lemn „Schimbarea la față” a fostei mănăstiri „Peste Vale” s-au realizat săpături, sub supraveghere arheologică. Au fost deschise: un șanț cu lățimea de 0,40 m și adâncimea de 1,20 m, pentru canalizare, precum și o casetă cu latura de 1 m, pentru amplasarea căminului pentru apă. La -0,20 m, imediat sub nivelul vegetal, apare stratul de lut galben și cu intruziuni de pietriș. Nu au fost interceptate materiale sau complexe arheologice.

Supraveghere arheologică, 2010, R. Munteanu.

Sat Podoleni, com. Podoleni, jud. Neamț

Conacul Crupenschi

În zona de protecție a Ansamblului Conacului Crupenschi, a început în anul 2009 construirea unui nou local pentru grădinița din localitate, aceasta urmând să suprapună parțial și vechea construcție. Cercetarea arheologică cerută de avizul DCCPCN s-a efectuat în zona neacoperită de construcții, plasată la sud-vest de conac. Au fost deschise două suprafețe, notate cu S. I și S. II (dimensiuni: 33 x 17 m, respectiv 3 x 5 m), prima corespunzând zonei unde avea să fie ridicată viitoarea construcție, cea de-a doua – fosei septice.

În S. I, între 0 și -0,50/-0,60 m, se afla un strat de pământ negru, ce avea în compoziție fragmente de țigle și cărămizi. Sub această adâncime a apărut stratul de argilă, steril din punct de vedere arheologic.

În S. II, deschisă la nord-vest de S. I., stratigrafia se prezenta astfel: între 0 și -0,30 m, nivel vegetal, în care erau amestecate fragmente de țigle, cărămizi și obiecte de metal, toate din perioada recentă; între -0,30 și -0,90 m, strat de culoare neagră, fără materiale arheologice; între -0,90 m și -2,50 m, strat de argilă, steril din punct de vedere arheologic; sub această adâncime apare stratul de nisip.

Paralel cu S. I, pe laturile de SV și NE, a fost realizat un șanț cu lungimea de 47 m, ce făcea legătura între clădire și fosa septică, în care, până la adâncimea de -0,60 m, s-a interceptat un strat de pământ negru cu materiale recente, amestecate.

Nu au fost identificate materiale arheologice.

Săpătură preventivă: Gh. Dumitroaia, D. Garvăn, R. Munteanu, 2010.

Sat Poduri, com. Poduri, jud. Bacău

Dealul Ghindaru

Din 2007, cercetarea sistematică a sitului preistoric de pe Dealul Ghindaru a fost coordonată de către Complexul Muzeal Județean Neamț (responsabil șantier – Gh. Dumitroaia). Continuând dezvelirea nivelurilor arheologice din Cas. C (suprafață a cărei cercetare a început în 2005), în cursul anului 2007 a fost investigată structura din epoca bronzului, totodată fiind epuizat și nivelul aparținând fazei Cucuteni B.

Complexul aparținând epocii bronzului, identificat în anul 2005 în partea de E-SE a suprafeței cercetate, a constat într-o „pânză” de pietre de râu așezate peste umplutura unui șanț de mari dimensiuni. Șanțul, cu o deschidere maximă de 5 m, avea profilurile inegale, coborând în trepte pe latura de sud-est, mai abrupt pe latura de vest. Traseul lui pare să fie unul circular sau cel puțin curb în segmentul surprins în săpătură. La golirea șanțului s-a constatat că acesta a fost umplut în mai multe etape.

Au fost cercetate resturile a două locuințe Cucuteni B (L. 5 și L. 6), două complexe constând din câte o platformă de lut nears, precum și mai multe gropi.

Locuința 5 s-a aflat în apropierea complexului din epoca bronzului, fiind în bună parte distrusă de acesta (se păstra pe 4 m²).

Locuința 6, care se prezenta sub forma a două mase compacte de chirpici, puțin consistente și deranjate de ganguri și gropi. Orientată pe direcția est-vest, locuința s-a conservat pe aprox. 15 m², fiind deranjată în cea mai mare parte.

Cele două amenajări de lut nears (complexele 4 și 5), parțial suprapuse, aveau formă rectangulară și o grosime de 0,10-0,30 m și erau sărace în inventar.¹⁷

În 2008 au fost investigate o groapă datând din epoca bronzului, alte trei aparținând nivelurilor eneolitice, resturile a două locuințe (L. 7, 8) și a unei amenajări din lut nears (Cx. 6).

¹⁷ Gh. Dumitroaia et alii, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CCAR, campania 2007*, p. 230-231.

Locuința 7, descoperită în partea de SE a Cas. C, în nivelul Cucuteni A, a fost tăiată parțial de complexul din epoca bronzului. Construcția avea forma rectangulară, orientarea NE-SV și suprafața păstrată de aproximativ 70 m². Au fost descoperite aici resturile mai multor amenajări interioare, între care se evidențiau două vetre și patru casete, în una dintre ele fiind descoperite peste 20 de vase. Inventarul acestei locuințe, deosebit de bogat, consta în aproape 70 de vase, artefacte litice, de lut ars, os-corn și cupru, împreună cu care s-a descoperit și o cantitate mare de resturi osteologice și un lot de macroresturi vegetale¹⁸.

În campania 2009 s-a cercetat locuința 9 (Cucuteni A), ce a fost surprinsă pe aproape toată lățimea casei C, între carourile A-G 4-9, având orientarea E-V. Avea dimensiunile de aproximativ 12 x 7 m. Se prezenta sub forma unei mase compacte de chirpici, cu unele discontinuități spre capete. În interior au fost descoperite mai multe vase, o vatră rectangulară, o casetă de lut cu râșnițe¹⁹.

În 2010 nu s-au efectuat cercetări, autorizația de săpătură sistematică ajungând la instituția organizatoare în luna septembrie²⁰.

Săpătură sistematică: Gh. Dumitroaia, D. Monah, R. Munteanu, D. Nicola, V. Diaconu, D. Garvăn, C. Preoteasa, 2007-2009.

Municipiul Roman, jud. Neamț

Pietonal Ștefan cel Mare, nr. 7

Cu ocazia săpăturilor efectuate aici au fost descoperite fragmente ceramice lucrate la roată, ce proveneau de la farfurii smălțuite sau de la oale, specifice, probabil, sec. XIX. Până la adâncimea de -3,50 m, unde s-a ajuns pe stratul de argilă galbenă, întreaga stratigrafie era deranjată de lucrările anterioare de amenajare a zonei pietonale.

Supraveghere arheologică: G.D. Hânceanu, 2007.

Str. Tineretului, nr. 9

La adresa menționată, situată în zona de protecție a două clădiri monument (Colegiul Național *Roman Vodă* și Muzeul de Artă Roman), s-au făcut săpături fără asistență de specialitate, în dezacord cu recomandarea DCCPCN.

A fost săpată o suprafață de 6 x 4 m. Constatarea s-a făcut câteva zile mai târziu, urmărindu-se stratigrafia de pe trei din laturile excavației. În suprafața afectată nu au fost observate resturi arheologice, singurele materiale

¹⁸ Gh. Dumitroaia et alii, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CCAR, campania 2008, Valachica*, 21-22, 2009, p. 176-177.

¹⁹ Gh. Dumitroaia et alii, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău*, în *CCAR, Campania 2009*, p. 153-154; Gh. Dumitroaia et alii, *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C, 2005-2009*, BMA, XXII, Piatra-Neamț, 2009.

²⁰ Autorizația nr. 136, valabilă în perioada iunie-septembrie 2010.

provenind de la intervenții anterioare de amenajare a zonei (prundiș, cărămidă sfărâmată, beton).

Constatare; A. Ciobanu, 2009.

Sat Roșiori, com. Dulcești, jud. Neamț

Țarina Veche – La Humărie

Săpăturile sistematice din cadrul așezării cu niveluri carpice și medievale timpurii de la Roșiori, începute din 2003, au continuat până în 2007. În această ultimă campanie au fost deschise două secțiuni, S. VIII, de 25 x 1,5 m, respectiv Cas. B, de 15 x 4 m.

În S. VIII, stratul prefeudal (sec. VI-VII) avea grosime mică și neconsistent, cu numeroase întreruperi, mai bine reprezentat fiind nivelul antic (sec. II-III). Se remarcă un cuptor, descoperit în afara complexelor de locuire, având diametrul de 0,70 m și grosimea vetrei de 0,10-0,15 m. În apropierea lui a fost identificată o groapă, adâncă de 1,20 m, ce avea în umplutură pigmenți de chirpici, fragmente dintr-o vatră, cărbune, cenușă și numeroase fragmente ceramice. Aceeași situație stratigrafică a fost suprinsă și în Cas. B, unde au fost cercetate mai multe complexe. Printre acestea, o locuință (L. 1) de formă trapezoidală cu colțurile rotunjite, atribuită primului nivel de locuire, un bordei și patru gropi (dintre care două cu inventar), din cel de-al doilea (medieval timpuriu)²¹.

Săpătură sistematică: V. Ursachi, G.D. Hânceanu, 2007.

Sat Sagna, com. Sagna, jud. Neamț

Biserica de lemn Sf. Nicolae

În zona de protecție a monumentului, în perioada 2009-2010, au avut loc mai multe intervenții în sol, acțiuni prilejuite de ridicarea unor construcții sau aducțiunea apei potabile:

Baza sportivă

Aceasta a fost proiectată spre a fi ridicată în zona de protecție a monumentului mai sus-menționat, astfel că lucrările de excavație s-au efectuat cu asistență arheologică. A fost cercetată o suprafață de 1000 mp și s-au descoperit resturi ceramice și osteologice din perioada medievală, fără a se putea identifica un nivel arheologic.

Supraveghere arheologică: Gh. Dumitroaia, G. Hânceanu, 2009.

²¹ V. Ursachi, G. Hânceanu, *Roșiori, com. Dulcești, jud. Neamț. Punct: Țarina Veche-La Humărie*, în *CCAR, campania 2007*, p. 261-262.

Locuința particulară

Tot în zona de protecție a bisericii „Sf. Nicolae” din localitate, la nord de aceasta, s-a efectuat supraveghere arheologică cu ocazia construcției unei locuințe particulare, proprietatea lui Iosif Bulai. Adâncimea șanțurilor de fundație au mers până la -1,35 m, ajungându-se pe startul de argilă. S-au descoperit resturi de cărămizi, beton, fragmente ceramice comune de uz gospodăresc, toate din sec. XX. Pe același amplasament, anterior a existat o altă casă, construită pe furci, ce data din prima jumătate a secolului amintit.

Supraveghere arheologică: Gh. Dumitroaia, A. Ciobanu, 2010.

Rețeaua electrică

Cu ocazia implementării proiectului de alimentare cu energie electrică a sistemului centralizat de alimentare cu apă a localității, s-a efectuat supraveghere arheologică a lucrărilor desfășurate în zona de protecție a monumentului (de 125 x 1,4 m). Nu au fost reperate materiale arheologice.

Supraveghere: Gh. Dumitroaia, G. Hânceanu, 2009.

Sat Săbăoani, com. Săbăoani, jud. Neamț*La Islaz/La Izvoare*

Amplasamentul proiectului de construcții pentru care a fost necesară intervenția arheologică preventivă se află în apropierea a două situri arheologice, situate în punctele *La Islaz* și *La Izvoare*, la circa 60 m distanță de drumul național E 85 Roman – Suceava.

Suprafața supusă cercetării a fost de 25 x 12 m.

Săpătura a coborât până la -1,20 -1,40 m. Deși se află în apropierea unor situri, unde au fost descoperite vestigii arheologice din neolitic până în perioada medievală, în zona cercetată nu au fost surprinse date stratigrafice concludente sau inventar arheologic.

Săpătură preventivă: Gh. Dumitroaia, A. Ciobanu, G.D. Hânceanu; 2010.

Sat Siliștea, com. Români, jud. Neamț*Pe Cetățuie*

În cadrul cercetărilor desfășurate aici de către Universitatea „Al.I. Cuza” Iași au fost efectuate cercetări non-invasive, care au avut ca scop determinarea parametrilor locuirii din epoca bronzului (identificarea suprafeței locuite, a eventualelor detalii arhitectonice și a diferitelor tipuri de intervenții antropice)²².

Cercetări: N. Bolohan, 2007-2010.

²² Informații oferite de dr. Neculai Bolohan, căruia îi mulțumim.

Sat Ștefan cel Mare, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț*Conacul și Biserica Sf. Gheorghe*

În 2009 și 2010, în zona de protecție a celor două monumente s-au efectuat intervenții în sol, cu ocazia construirii unei *Case Praznicale* și a stației de epurare și tratare a apelor uzate pentru Centrul Școlar pentru Educație Incluzivă.

Prima intervenție a avut loc în apropierea bisericii „Sf. Gheorghe”. Din documentarea preliminară a rezultat că incinta împrejmuită cu zid a bisericii suprapunea un sit preistoric, culturile Precucuteni/Cucuteni, faza A²³. În afara modificărilor pe care edificiul religios le-a suferit în deceniul al doilea al secolului trecut, intervenții de amploare mai mare asupra monumentului au fost efectuate în anii '90, pentru consolidarea și impermeabilizarea fundațiilor²⁴.

Casa praznicală, ce urma a fi ridicată la vest de biserică, avea laturile de 16,80 x 11,70 m. Au fost trasate trei secțiuni păstrând orientarea propusă pentru viitoarea construcție și alte două perpendiculare pe cele dintâi. Stratigrafia se prezenta astfel: nivel vegetal, între 0 și -0,20 m; strat de culoare neagră, cu nuanțe cenușii, între -0,20 și -0,50/0,60 m; strat de lut de culoare galbenă, reprezentând sterilul arheologic, pornind de la -0,50/-0,60 m.

Pe toată lungimea celor trei secțiuni au fost surprinse numeroase lentile de pietriș sau de moloz, rezultate ale intervențiilor din ultimele decenii. Materialul arheologic, descoperit atât în nivelul vegetal cât și în cel negru-cenușiu, consta în mici fragmente ceramice și de chirpici atribuiți locuirii preistorice, precum și în câteva materiale ceramice din perioada medievală târzie sau modernă. Pe suprafața cercetată au mai fost identificate și câteva fragmente de oase umane, fără un context arheologic clar, provenind, probabil, de la unele morminte distruse în vechime.

În urma acestei cercetări s-a constatat că zona este puternic perturbată de intervențiile anterioare, astfel că nu mai pot fi recuperate date arheologie coerente.

Săpătură preventivă: D. Garvăn și V. Diaconu, 2009.

Cea de-a doua intervenție a avut loc la 40 m vest față de Conacul Cantacuzino și aproximativ 150 m sud față de Biserica „Sf. Gheorghe”. Suprafața ce urma a fi afectată de exacvația pentru stația de epurare avea cca. 100 mp, urmând a se săpa până la adâncimea de 3 m. Stratigrafia se prezenta astfel: de la 0 la -0,90/1 m, strat de culoare neagră, având în amestec resturi moderne (cărămizi, obiecte de metal); sub -1 m, strat argilos, galben, steril din punct de vedere arheologic.

Pe tot parcursul lucrărilor nu au fost identificate vestigii arheologice.

Supraveghere: D. Garvăn, R. Munteanu, S. Ceașu, 2010.

²³ E. Ciubotaru, *Monumente istorice din județul Neamț*, vol. I, ed. a II-a, p. 31.

²⁴ Gh. Dumitroaia, *Săpăturile arheologice din județul Neamț (1994-1995)*, în *MemAntiq*, XX, 1995, p. 312-313.

Pârâul Bahna

Cu ocazia unei perieghere efectuate pe valea pârâului Bahna, între Ștefan cel Mare și Girov, la jumătatea distanței dintre cele două sate, pe malul stâng al pârâului au fost descoperite câteva fragmente ceramice atipice.

Perieghetză: D. Garvăn, C. Preoteasa, 2009.

Orașul Târgu Neamț, jud. Neamț*Cetatea Neamț*

În cadrul proiectului de restaurare a Cetății Neamț, s-au efectuat săpături arheologice preventive. Acestea au fost realizate în curtea interioară, exterioară și de-a lungul drumului de acces către monument, pe traseul rețelei electrice.

Informații, în special de natură stratigrafică, au fost obținute din secțiunile practicate în curtea interioară.

La capătul podului, în zona Casei Custodelui, au fost identificate șase morminte, unele dintre ele având inventar.

Săpătură preventivă: Gh. Dumitroaia, A. Bătrîna, V. Diaconu, R. Munteanu, D. Garvăn, 2007-2008.

Parcul orașului, str. Ștefan cel Mare și Eternitatea

Pe terenul unde urma a fi efectuate lucrări de excavare, necesare introducerii unor cabluri electrice, s-a făcut supraveghere arheologică. Nu a fost reperat material arheologic.

Supraveghere arheologică: Gh. Dumitroaia, V. Diaconu, 2008.

Sat Țolici, com. Petricani, jud. Neamț*Hălăbutoaia*

Situl a fost cercetat în anii 2007, 2008 și 2010. Depunerea arheologică, de aproximativ 6 m, reprezintă rezultatul exploatarei apei sărate în preistorie și constă în fragmente ceramice, cenușă și vetre. Locul a fost frecventat din neolitic, cultura Criș, și până în perioada bronzului timpuriu.

Secțiunea efectuată pe latura de SE a sitului, permite urmărirea succesiunii stratigrafice a depunerii:

- la bază, cu o grosime de peste 2 m deasupra pânzei freatice, se află un consistent nivel Starčevo-Criș, faza IIIB-IVA;
- la partea superioară a acestuia au fost descoperite și câteva fragmente ceramice aparținând culturii ceramicii liniare;
- nivelul Criș este suprapus de acumularea din timpul culturii Precucuteni (având circa 0,60 m), cu materiale specifice fazelor II și III;
- deasupra nivelului precucutenian se găsește un stat gros de 1,20 m, ce consta într-o masă de cioburi, întreruptă pe alocuri de lentile de cenușă și

de unele aglomerări de melci; ceramica de aici poate fi atribuită fazelor Cucuteni A și A-B;

- urmează depunerea Cucuteni B, groasă de circa 2 m, ce constă în fragmente ceramice, vetre, straturi groase de cenușă; ceramica aparține categoriei fine (pictată), dar și semifină și grosieră, cu numeroase resturi de brichetaje, alături de care apare și specia ceramică având cochilii în pastă (Cucuteni C);

- la partea superioară se observă un strat gros de până la 0,80 m de argilă, cel mai probabil scursă de pe dealul la baza căruia se găsește situl; din acest strat, dar și de la partea superioară a celui anterior, s-a recoltat ceramică aparținând epocii bronzului²⁵.

În afara secțiunii I – în care obiectivul principal a fost stabilirea stratigrafiei verticale a depunerii – au mai fost efectuate cercetări cu ajutorul unei sonde pedologice în lungul pârauului Sărata, precum și o taluzare, la vest de S. I, într-o zonă afectată de apele crescute ale pârauului. Au fost prelevate probe pentru analize micromorfologice, palinologice și datare radiocarbon.

Cercetare sistematică: Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, O. Weller, D. Garvăn, V. Diaconu, R. Brigand, 2007, 2008, 2010.

În Cimitir

În timpul campaniilor de cercetare de la *Hălăbutoaia*, au fost efectuate mai multe periegeze pe teritoriul localității, cu scopul de a identifica noi puncte, dar și pentru a verifica unele descoperiri mai vechi.

Situl, cunoscut în literatură și sub numele de *Șipot-Mohorâtu*²⁶, se află pe terasa de pe malul stâng al pârauului Țolici, în vatra satului, fiind suprapus de cimitirul actual. Din pământul scos din gropile pentru morminte au fost recuperate numeroase fragmente ceramice, piese de silex, fragmente de rășnițe.

Verificare: D. Garvăn, V. Diaconu, D. Nicola, 2008-2010.

²⁵ Gh. Dumitroaia et alii, *Țolici, com. Petricani, jud. Neamț. Punct: Hălăbutoaia*, în *CCAR, campania 2007*, p. 325-326; Gh. Dumitroaia et alii, *Un nou punct de exploatare a sării în preistorie: Țolici-Hălăbutoaia, jud. Neamț*, în D. Monah et alii, *Sarea, de la prezent la trecut*, BMA, XX, Piatra-Neamț, 2008, p. 203-224; Gh. Dumitroaia et alii, *Țolici, com. Petricani, jud. Neamț. Punct: Hălăbutoaia*, în *CCAR, campania 2008*, p. 227-228.

²⁶ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, 1974, p. 176; Șt. Cucuș, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 38.

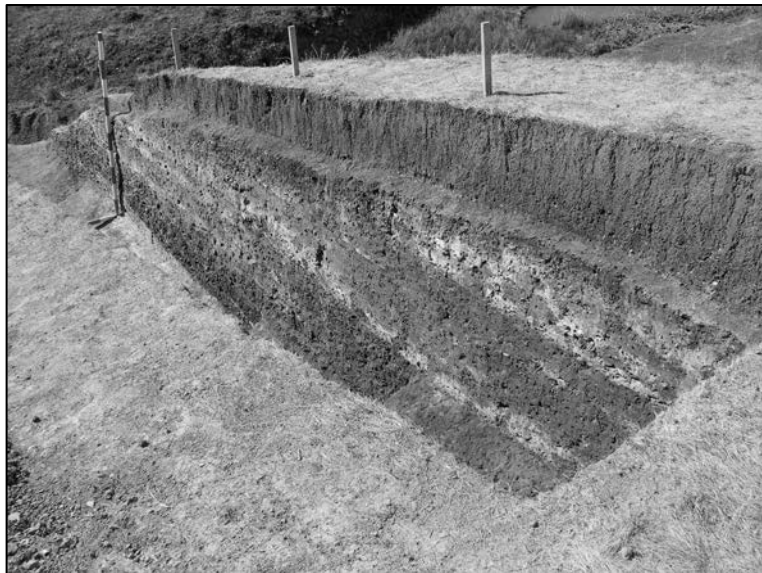
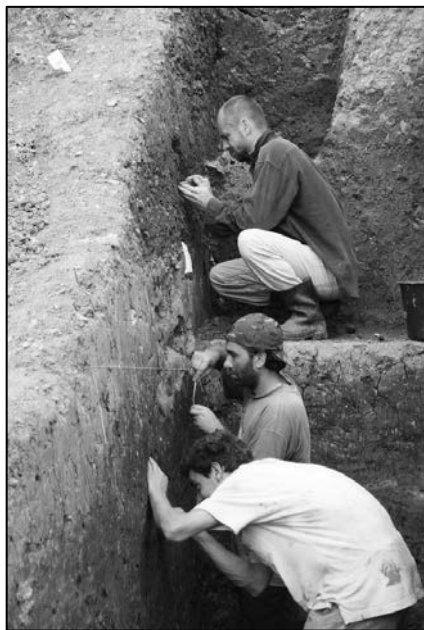

Fig. 7. Țolici-Hălăbutoaia (foto O. Weller - sus; R. Munteanu - jos)

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES CARRIED OUT BETWEEN 2007-2010

Abstract

The data presented here regards the archaeological activity held by the specialized team of the Neamț County Museum Complex, to which there are also added the results of the systematic researches carried out by several other institutions, such as the „Vasile Pârvan” Institute of Archaeology (Bucharest), the „Valahia” University from Târgoviște and the „Al. I. Cuza” University from Iași, within the territory of the Neamț county.

This article presents, alphabetically ordered, the systematic excavations, the preventive researches, the archaeological surveys, as well as the open ground reconnaissance unfolded during the above stated period, even if many of these lack any worthy results.

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.** The sites identified within Borlești-Puriceni area (above) and in Girov-Ștefan cel Mare-Ghigoiești area (bellow).
- Fig. 2.** Pottery from Cârliști (1, 2), Făurei (3) and Țolici-În Cimitir (4-6).
- Fig. 3.** The plan of the Piatra-Neamț - Curtea Domnească 2010 excavations.
- Fig. 4.** Piatra-Neamț - *Terasa Gospodinelor*. Handmade dacian pottery.
- Fig. 5.** Piatra-Neamț - *Terasa Gospodinelor*. Wheel-made dacian pottery.
- Fig. 6.** Piatra-Neamț - *Terasa Gospodinelor*. Dacian grinding stones.
- Fig. 7.** Țolici-*Hălăbutoaia* (foto O. Weller - above; R. Munteanu - bellow).

PUBLIKAȚII STRĂINE INTRATE ÎN BIBLIOTECA MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PIATRA-NEAMȚ 2008-2010

de Lucian Uță

ANGLIA

- *The Antiquaries Journal. The Journal of the Society of Antiquaries of London* vol. 87/2007; vol. 88/2008; vol. 89/2009
- *Archaeology International*, Institute of Archaeology, University College London nr. 10/2006-2007; nr. 11/2007 - 2008
- *Britannia. A Journal of Romano - British and Kindred Studies* vol. XL/2009

AUSTRIA

- Peter M. Fischer (ed.) - *The Chronology of the Jordan Valley during the Middle and Late Bronze Ages: Pella, Tell Abu al-Kharaz, and Tell Deir'Alla*, 2006

BELGIA

- *Les Chercheurs de la Wallonie*, tome XLVII, 2008; tome XLVIII, 2009 - Bulletin de la Société Royale Belge d'études géologiques et archéologiques

BULGARIA

- *Izvestia (Proceedings)*, XXIII/2008, Regionalen Istoriceski Muzei Veliko Târnovo (Regional Museum of History - Veliko Târnovo), Veliko Târnovo
- *Provadia-Solnitsata. - Prehistoric Salt - Producing Center. The 2005-2007 Excavation Seasons* (ed. Vassil Nikolov), 2008

CEHIA

- *Časopis slezského zemského muzea - vědy historické* série B vol. 54, nr. 3/2005; vol. 55, nr. 2/2006; vol. 55, nr. 3/2006; vol. 56, nr. 1/2007; vol. 56, nr. 2/2007; vol. 56, nr. 3/2007; vol. 57, nr. 1/2008

CROAȚIA

- *Diadora. Journal of the Archaeological Museum in Zadar*, vol. 22/2007
- Jakov Vučić - *Early christian clay lamps in the Archaeological Museum in Zadar*, 2009

ELVEȚIA

- *Archäologie Bern/Archéologie bernoise* 2008, 2009
- *Ville de Neuchâtel - Bibliothèques et Musées* 2007, 2008
- Marc - Olivier Gonseth (ed.) - *La marque jeune (exposition 2008-2009)*
- Pierre Corboud, Philippe Curdy (ed.) - *Prähistorische Stellen. Die neolitische Nekropole Petit - Chasseur in Sitten*, 2009
- Manuel Laranjeira, Rodrigues de Areia, Roland Kaehr - *Masques d' Angola*, 2009
- Marc-Olivier Gonseth et alii - *Retour d' Angola (exposition 6.12.2007 - 31.12.2012)*
- *Helvetia Park. Texpo quatorze*, 2009
- Marc - Olivier Gonseth, Yann Laville, Grégoire Mayor - *Helvetia Park*, 2010

FRANȚA

- *Société d'histoire et d'archéologie de Vichy et des environs* nr. 147 bis/2006; nr. 149/2007; nr. 150/2007; nr. 151/2008; nr. 152/2008; nr. 153/2009; nr. 154/2009
- *Antiquités Nationales*, 39/2008; 40/2009, *Bulletin publié par le Musée d'archéologie nationale et par la Société des Amis du Musée et du Château de Saint-Germain-en-Laye, Saint-Germain-en-Laye*
- *Bilan scientifique du Département des recherches archéologiques subaquatiques et sous-marines*, 2005 (2006), Ministère de la culture et de la communication, Direction de l'architecture et du patrimoine, Sous-direction de l'archéologie, Marsillia.
- Joseph Césari, Xavier Delestre - *Grandes découvertes de l'archéologie méditerranéenne (1959 - 2009)*, 2009

GERMANIA

- Römerzeitliche Geländedenkmäler 4 - *Der römische Gutshof bei Engen - Barga (Landkreis Konstanz)*
- Vor- und frühgeschichtliche Befestigungen 20 – Michael Hoeper, Dieter Müller - *Der Kügeleskopf bei Ortenberg und Ohlsbach (Ortenaukreis)*, 2009
- Vor- und frühgeschichtliche Befestigungen 25 - *Buigen und Radberg bei Herbrechtingen, Landkreis Heidenheim, mit einem Exkurs zur Schanze auf dem Linsenfels*, 2007
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 100, *Landesarchäologie. Festschrift für Dieter Planck zum 65. Geburtstag*, 2009
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 101, *Frühe Zentralisierungs- und Urbanisierungsprozesse. Zur Genese und Entwicklung frühkeltischer Fürstensitze und ihres territorialen Umlandes*, 2008
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 102, Ingo Stork - *Die spätkeltische Siedlung von Breisach – Hochstetten*, 2007

- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 104, Sebastian Gairhos - *Stadtmauer und Tempelbezirk von SVMELOCENNA. Die Ausgrabungen 1995 – 1999 in Rottenburg am Neckar, Flur „Am Burggraben“*, 2008
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 105, Siegfried Kurz - *Untersuchungen zur Entstehung der Heuneburg in der späten Hallsattzeit*, 2007
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 107, Kristine Schatz, Hans - Peter Stika - *Hochdorf VII. Archäologische Untersuchungen zur frühen Eisenzeit im mittleren Neckarraum*, 2009
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Bd. 108/1 Andreas Hensen - *Das römische Brand - und Körpergräberfeld von Heidelberg. 1. Katalog und Untersuchungen*, 2009
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Bd. 108/2 Andreas Hensen - *Das römische Brand - und Körpergräberfeld von Heidelberg. 2. Tafeln*, 2009
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 110, Markus Scholz - *Das römische Reiterkastell Aquileia/Heidenheim. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 2000 - 2004*, 2009
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 112 Marion Heumüller - *Siedlungsarchäologie im Alpenvorland X*, 2009
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 113 *Siedlungsarchäologie im Alpenvorland XI. Die früh – und mittelbronzezeitliche „Siedlung Forscher“ im Federseemoor. Befunde und Dendrochronologie*, 2009
- Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 116 Steffen Knöpke - *Der urnenfelderzeitliche Männerfriedhof von Neckarsulm*, 2009
- *Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz* 105. Band/2007;106. Band/2008; 107. Band/2009 (Speyer)
- *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* Band 89/2005; Band 90/2006 (2007); Band 91/2007, 2009

- *Archaeonaut* nr.7/2007 - *Stadt und Kloster Riesa. Archäologie und frühe Geschichte*, 2007
- *Archaeonaut* nr. 8/2008 *Zwischen Schloss und Neumarkt. Archäologie eines Stadtquartiers in Dresden*, 2008
- *Archaeonaut* nr. 9 - *Der Burgberg Zschaitz in der Lommatzscher Pflege. Landschaft, Natur und Archäologie*, 2010
- *Archaeo - Archäologie in Sachsen* nr. 4/2007; nr. 5/2008; nr. 6/2009
- *Alt-Thüringen. Arbeitshefte des Thüringischen Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie. Archäologische Reihe*, Band 40/2007
- *Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie* nr. 8/2007, Anne Sibylle Hannibal – Deraniyagala – *Das bajuwarische Gräberfeld von Künzing – Bruck, Lkr. Deggendorf*
- *Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie* nr. 9/2008 - Katharina Mohnike - *Das spätkaiser- bis völkerwanderungszeitliche Brandgräberfeld von Lüneburg – Oedeme, Stadt Lüneburg*
- *Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie* nr. 10/2009 - Sabine Jürgens - *Frimmersdorf 42. Ein Gräberfeld der Späten Bronze - und Frühen Eisenzeit im Rheinischen Braunkohlengebiet*
- *Bonner Jahrbücher* Band 205/2005; Band 206/2006 Band 207/2007 (Mainz am Rhein)
- *Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde* Neue Folge 66. Band 2008; Neue Folge 67. Band 2009
- *Die Kunde. Zeitschrift für niedersächsische Archäologie* Band 58/2007; Band 59/2008; Band 60/2009
- *54. Bericht der römisch - germanischen Kommission/1973, 1974*
- *Bericht der römisch - germanischen Kommission*; Band 56, 1975; Band 57, 1976; Band 58, 1977 I. Teil; Band 58, 1977 II. Teil; Band 59, 1978
- Adele Bill - *Studien zu den Gräbern des 6. bis I.Jahrhunderts v. Chr in Georgien*, 2003
- Theodoros G. Giannopoulos - *Die letzte Elite der mykenischen Welt*, 2008

- Hartmut Bock, Barbara Fritsch, Lothar Mittag - *Großsteingräber der Altmark*, 2006
- Marcel Honek - *Nichts als heiße Steine? Zur deutung der Brenngruben der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Deutschland*, 2009
- Jan Trenner - *Untersuchungen zu den sogenannten Hausmodellen des Neolithikums und Chalkolithikums in Südosteuropa*, 2010
- *2000 Jahre Varusschlacht Konflikt*, Herausgegeben von der Varusschlacht im Osnabrücker Land GmbH – Museum und Park Kalkriese, 2009

GRECIA

- Constantin Paparrigopoulos - *History of the Greek Nation (ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ)* - vol. 1 – 26, vol. 29/2009 – 2010

MOLDOVA

- Валентин А Дергачев – *О Скипетрах, о лошадях, о войне, Санкт – Петербург*, 2007
- Valentin A Dergacev – *Socket axes of Late Bronze Age of Carpathian Danube Region*, 2010
- *Revista Arheologică Serie Nouă* vol. V, nr. 1; vol. V, nr. 2, 2010

ITALIA

- *Preistoria Alpina*. Museo Tridentino di Scienze Naturali - Trento vol. 43/2008; vol. 44 (2009)
- *Studi Romani. Rivista trimestriale dell' Istituto Nazionale di Studi Romani* nr. 1-2/2006; nr. 3-4/2006; nr. 1-2/2007; nr. 3-4/2007
- *Rivista di Studi Liguri* 2006-2007/2009

POLONIA

- Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk - *Sprawozdania Archeologiczne* nr. 58/2006; nr. 59/2007; vol. 60, 2008; vol. 61, 2009

- *Alma Mater*. Numer specialny 99/2008
- *Studia nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza w Europie*, 2007
- *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w Latach 2005 - 2006* (Katowice)
- *Materiały archeologiczne* XXXVI/2006; vol. XXXVII/2009 (Kraków)
- Paulina Poleska - *Celtic settlement microregion in the area of Cracow*, 2006
- *Collectio Archaeologica Ressoviensis tomus V/2007 Frühzeit Ostmitteleuropas: Das polnisch-ukrainische Grenzgebiet aus archäologischer Perspektive*
- *Collectio Archaeologica Ressoviensis tomus VII/2008 Renata Zych - The Funnel Beaker Culture in South - Eastern Poland*
- *Collectio Archaeologica Ressoviensis tomus VIII/2008 Aleksander Dzbyński - Ritual and understanding. Rational bases of communication and exchange in prehistoric Central Europe*
- *Collectio Archaeologica Ressoviensis tomus X/2008 Sylwester Czopek, Wojciech Poradyło - Warzyce, Kreis Jasło, Fst. 17 - die Siedlung aus der Bronze- und Früheisenzeit*
- *Suyanggae and her neighbours. 11th International Symposium*, Łódź 2006
- *Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia* nr. 17, 2007
- *Analecta Archaeologica Ressoviensia* tom 2/2007
- *Materiały i sprawozdania*. Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego tom XXVIII/2007; tom XXIX, 2008
- *Treasures of Ancient Latvia*, 2007
- *Treasures of the Middle Ages. Catalogue of the exhibition* edited by Wojciech Brzeziński, 2007
- *Wiadomości archeologiczne. Bulletin archéologique polonais* tom LIX/2007; tom LX/2008 Warszawa
- *Fontes Archaeologici Posnanienses. Annales Musei Archaeologici Posnaniensis* vol. 43/2007; vol. 44, 2008; vol. 45/2009
- *Prace i materiały. Muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi. Seria archeologiczna* nr. 43/2004 – 2007; nr. 44/2009

- *Slavia Antiqua. Yearbook of slavonic antiquities* vol. XLVIII/2007; vol. XLIX/2008; vol. L/2009
- *Folia Praehistorica Posnaniensia* tom XIII - XIV/2005; tom XV, 2009;
- *Baltic Pontic Studies* vol. 13/2006- K. Ślusarska - *Funeral rites of the catacomb community: 2800-1900 BC. Ritual, thanatology and geographical origins*
- Ryszard Grygiel - *The Neolithic and Early Bronze Age in the Brześć Kujawski and Osłonki Region, vol I Early Neolithic/Linear Pottery*, 2004
- Ryszard Grygiel - *The Neolithic and Early Bronze Age in the Brześć Kujawski and Osłonki Region, vol II, 1 Middle Neolithic, the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture*, 2008
- Ryszard Grygiel - *The Neolithic and Early Bronze Age in the Brześć Kujawski and Osłonki Region, vol II, 2 Middle Neolithic, the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture*, 2008
- Ryszard Grygiel - *The Neolithic and Early Bronze Age in the Brześć Kujawski and Osłonki Region, vol II, 3 Middle Neolithic, the Brześć Kujawski group of the Lengyel culture*, 2008
- *The Renaissance tiles from the castle at Inowłódz*, 2008
- Janusz K. Kozłowski (ed.) - *The Early Linear Pottery Culture in Eastern Slovakia*, 1997
- Jan Machnik (ed.) - *Archaeology and natural background of the Lower Beskid Mountains, Carpathians, part I*, 2001
- Krystyna Harmata (ed.) - *Environment and man at the Carpathian Foreland in the Upper Dnister catchment from Neolithic to Early Medieval Period*
- M. Parczewski - *Quellen zur slawischen Besiedlung im Karpatengebiet, Band 1*, 2001 (Moravia Magna. Seria Polonia I)
- *Via Archaeologica* - Jan Chochorowski: *Młodsza epoka kamienia wybrane znaleziska*, 2008
- L. Kaminská et alii (ed.) - *Pleistocene environments and archaeology of the Dzeravá skala Cave, Lesser Carpathians, Slovakia*, 2005
- E. Sachse-Kozłowska - *Piekary près de Cracovie (Pologne), complexe des sites paléolithiques*, 2004

- M. S. Przybyła - *Siedlungsstrukturen in der Bronze- und der frühen Eisenzeit im Bereich der vorkarpatischen Lößhochebene zwischen Wisłok und San (Südostpolen)*, 2008
- Stefan K. Kozłowski - *Wyłotne and Zwierzyniec. Paleolithic sites in southern Poland*, 2006
- Janusz K.Kozłowski (ed.) - *Spatial archaeology.Methods and results of the settlement pattern analysis in the Upper Elbe and Vistula Basin*, 2001
- Jacek Górski - *Chronology of the Trzciniec culture in the loess area of the Nida Basin*, tom III, 2007
- H. Szymańska, K. Babraj - *Marea vol. 1 Byzantine Marea excavations in 2000 - 2003 and 2006*, 2008
- Tomasz Skorupka - *On wings of the past. The motives of the birds in the archaeological relicts in the Polish lands 11th cent. BC-17th AC*, 2008
- *Łódzkie sprawozdania archeologiczne* tom X, 2006 – 2007
- Agnieszka Urbaniak - *Osada kultury Przeworskiej i kultury Wczesnosłowiańskiej na Stanowisku 3 w złotej, Powiat Sandomierz*, 2008
- Eugeniusz Foltyn - *Processing of lithic materials in leaf - points cultures in the Upper and Middle Oder and Vistula basin*, Bytom 2008
- Witold Bender - *Otałążka - a bog sanctuary from the Late Roman Period*, 2009
- State Archaeological Museum in Warsaw - *Balt Seminar*, volume II, 2009
- Teresa Dąbrowska - *The Late Pre - Roman period in Mazowse and Western Podlasie (Eastern Poland). Overview of archaeological cultures and chronology*, 2008
- *Poznań Archaeological Museum - Catalogue of permanent exhibition*, 2009
- M. K. Piaszykowska - *The Barrow Burial Ground from the EBA in Łęki Małe, Wielkopolska (Greater Poland) Region*, 2008

SERBIA

- *Bibliography of Work of the Museums in Vojvodina 1 - 35; Work of the Museum of Vojvodina 36 - 50 (1952 - 2008)*, 2008

- *Rad Muzeja Vojvodine (Work of Museum of Vojvodina. Vojvodinas Museum's Annually)* vol 49/2009; vol 50/2008; vol 51/2009
- *Zbornik Radova (Collection of Works of the National Museum)*, Čačak vol. 36/2006; vol. 37/2007; vol. 38/2008
- Slaviša Perić - *The Neolithic in the Middle Morava Valley*, 2004
- *Roman epigraphic monuments from Čačak and its vicinity*, 2008

SLOVACIA

- *Zborník Slovenského Národného Múzea. Archeológia Supplementum 2 - Byzantinische Kultur und die Slowakei. Studien*, 2007
- *Zborník Slovenského Národného Múzea (Annales Musei Nationalis Slovaci). Archeológia* vol. 17/2007; vol. 18, 2008; vol. 19/2009

SLOVENIA

- *Arheološki Vestnik. Acta archaeologica* 58/2007; nr. 59/2008; 60/2009
- *Varstvo Spomenikov (Journal for the protection of monuments)* vol. 41/2006; vol. 42-43/2007; vol. 44/2008

SPANIA

- *Perficit. Revista de Estudios Humanísticos* vol. XXVII, 1/2007; vol. XXVII, 2/2007
- *Trabajos de Prehistoria* vol. 64, nr. 2/2007; vol. 65, nr. 1/2008; vol. 65, nr. 2, 2008; vol. 66, nr. 1, 2009; vol. 66, nr. 2, 2009; vol. 67 nr. 1/2010
- *Memorias de Historia Antigua XXIII - XXIV/2002 - 2003* (Universidad de Oviedo)
- *Caesar Augusta. Publicaciones de la Cátedra José Galiay* nr. 78/2007; nr. 79/2008; nr. 80/2009
- *El jaciment del Molí d' Espígol (Tornabous - Urgell). Excavacions arqueològiques 1987 - 1992*, 2006
- *L' Esculapi - el retorn del déu*, 2007

- *La producció i el comerç de les àmfores de la Provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a Richard Pascual i Guasch*, Monografies 8/2008

S.U.A.

- *Smithsonian Contributions to Anthropology* nr. 47/2007 - Craig Johnson - *A chronology of Middle Missouri Plains Village Sites*
- *Muse. Annual of the Museum of Art and Archaeology University of Missouri - Columbia* vol. 36 - 38/2002 – 2004; vol. 39 - 41/2005 – 2007; vol. 42/2008
- J. P. Protzen/D. Harris - *Explorations in the Pisco Valley. Max Uhl's reports to Phoebe Apperson Hearst august 1901 to january 1902*, 2005
- Jennifer Y. Chi (ed) - *Wine, worship and sacrifice: the Golden Graves of Ancient Vani*, 2008
- Igor Krupnik, Michael A. Lang - *Smithsonian at the Poles. Contributions to the International Polar Year Science*, 2009
- David W. Anthony, Jennifer Y Chi (ed.) - *The lost world of Old Europe. The Danube Valley, 5000 - 3500 BC*, 2009

UCRAINA

- Andrukh Svetlana Ivanovna, Toshev Gennadiy Nicolaevich – *Burial ground Mamay – Gora*, vol. IV, 2009

UNGARIA

- *Studia Comitatus (Studien aus den Museen des Komitats Pest / Studies published by the Museums of Pest County)*, Szentendre, 30/2007
- *Arrabona Múzeumi Közlemények (Les Annales du Musée de Győr, Hongrie)* nr. 45 - 1/2007; nr. 45 - 2/2007; 46 – 1/2008
- *Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó Nominati (A Herman Ottó Múzeum Évkönyve)* vol. XLV/2006; vol. XLVI/2007; vol. XLVII/2008
- *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2007

- *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux - Arts* nr. 105/2006; nr. 106 - 107/2007; nr. 108 - 109/2008
- *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* nr. 29-30/2008

CATALOAGE DE EXPOZIȚIE

- Falko Daim, Wolfgang Neubauer – *Zeitreise Heldenberg Geheimnisvolle Kreisgräbern. Katalog zur Niederösterreichischen Landesausstellung 2005*, 2005
- *Cucuteni – Trypillia: A great civilization of Old Europe*, Palazzo della Cancelleria, Rome – Vatican, 2008
- *Neolithic Art in Romania*, published on the occasion of the exhibition *Steinzeitkunst. Frühe Kulturen aus Rumänien*, Historisches Museum Olten, 2008
- Cornelia-Magda Lazarovici, Gheorghe-Corneliu Lazarovici, Senica Țurcanu – *Cucuteni: a great civilization of the prehistoric world*, 2009
- *Cucuteni culture: art and religion/Kultura Cucuteni: sztuka i religia*, 2009

ABREVIERI

ACMIT	– <i>Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția Transilvania, Cluj-Napoca</i>
AIICluj-Napoca	– <i>Anuarul Institutului de Istorie Cluj, Cluj-Napoca</i>
AIM	– <i>Археологические Исследования в Молдавии, Кишинёв</i>
AmAnth	– <i>American Anthropologist, Arlington</i>
AMN	– <i>Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca</i>
AMT	– <i>Acta Musei Tutovens, Bârlad</i>
ANRM	– <i>Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău</i>
ArchErt	– <i>Archaeologiai Értésítő, Budapesta</i>
ArchKorresp	– <i>Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz</i>
Arhiva MNAIN	– <i>Arhiva Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău</i>
ArhMold	– <i>Arheologia Moldovei, Iași</i>
АСГЭ	– <i>Археологический сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград</i>
AȘU-Iași	– <i>Analele Științifice ale Universității A.I. Cuza, Iași</i>
ATS	– <i>Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu</i>
BAI	– <i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, Iași</i>
BAR	– <i>British Archaeological Reports, Oxford</i>
BAVA	– <i>Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie, Berlin</i>
BCMI	– <i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București</i>
BCSS	– <i>Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Alba-Iulia</i>
BHAB	– <i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara</i>
BiblBrukenthal	– <i>Bibliotheca Brukenthal, Sibiu</i>
BiblThr	– <i>Bibliotheca Thracologica, București</i>
BMA	– <i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț</i>
BMG	– <i>Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu”, Giurgiu</i>
BMJT	– <i>Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria</i>
BMN	– <i>Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca</i>
BSPF	– <i>Bulletin de la Société Préhistorique Française, Lyon</i>
CA	– <i>Cercetări Arheologice, București</i>
CAJ	– <i>Cambridge Archaeological Journal, Cambridge</i>
CCAR	– <i>Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București</i>
CCDJ	– <i>Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași</i>
CI	– <i>Cercetări Istorice, Iași</i>
CMJ Neamț	– <i>Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra-Neamț</i>

- DocPraehist – *Documenta Praehistorica*, Ljubljana
 EAIVR – *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, București
 EAZ – *Ethnographische-Archäologische Zeitschrift*, Berlin
 ERAUL – *Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège*, Liège
 GH – *Gender & History*, Minneapolis
 IAB – *Institutul de Arheologie București*, București
 JBLM – *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, Cernăuți
 JEA – *Journal of European Archaeology*, Oxford
 JIES – *Journal of Indo-European Studies*, Belfast
 MCA – *Materiale și Cercetări Arheologice*, București.
 МДАПВ – *Матеріали і Дослідження по Археології Прикарпаття і Волині*, Київ
 MemAntiq – *Memoria Antiquitatis*, Piatra-Neamț
 MIAPN – *Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț*, Piatra-Neamț
 МИА ЮЗ СССР и РНР – *Материалы и Исследования по Археологии Юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинёв
 MMS – *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași
 NAR – *Norwegian Archaeological Review*, Oslo
 PAS – *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, Berlin
 PBF – *Prähistorische Bronzefunde*, München
 PZ – *Praehistorische Zeitschrift*, Leipzig, Berlin
 RevArh – *Revista Arheologică*, Chișinău
 RPSS – *Revista de Politica Științei și Sociometriei*, București
 SAA – *Studia Antiqua et Archaeologica*, Iași
 SCIA – *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, București
 SCIV(A) – *Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)*, București
 SCȘ-Iași – *Studii și Cercetări Științifice*, Iași
 SJANM – *Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Maramureș*, Satu Mare
 SlovArch – *Slovenska Archeologia*, Bratislava
 StComCaransebeș – *Studii și Comunicări*, Caransebeș
 StComSatu Mare – *Studii și Comunicări*, Satu Mare
 StComSibiu – *Sudii și Comunicări*, Sibiu
 UISPP – *Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Gent
 UPA – *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*, Berlin
 WorldArch – *World Archaeology*, Cambridge
 ZOOA – *Zapiski Odesskogo Arkheologicheskogo Obchestva*, Odessa

LISTA AUTORILOR

Lect. univ. dr. Marius Alexianu

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Litere
11, Carol I, 700506, Iași, România
e-mail: alexianumarius@yahoo.com

Conf. univ. dr. Luminița Bejenaru

Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Biologie
20A, Carol I, 700505, Iași, România
e-mail: lumib@uaic.ro

Sergiu Bodean

Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei
1, Bulevardul Ștefan cel Mare, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: arheo25@hotmail.com

Conf. univ. dr. Dumitru Boghian

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, Facultatea de Istorie
13, Universității, 720 229, Suceava, România
e-mail: dimitrub@atlas.usv.ro

Dumitru Bostan

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: muzeupn@yahoo.com

Björn Briewig

Student of Humboldt University of Berlin
e-mail: bjoerndebrie@yahoo.de

Dr. Robin Brigand

Université de Franche-Comté, Laboratoire de Chrono-Environnement, UMR 6249,
30-32, Mégévand, 25030, Besançon, Cedex, France
e-mail: robinbrigand@yahoo.fr

Dr. Dan Buzea

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
16, Gabor Aron, 520008, Sfântu Gheorghe, România
e-mail: buzealuci@yahoo.com

Dr. Vasile Chirica

Institutul de Arheologie Iași,
18, Lascăr Catargi, 700107, Iași, România
e-mail: vchirica@yahoo.com

Vasile Diaconu

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț,
37, Ștefan cel Mare, 615200, Târgu Neamț, România
e-mail: diavas_n82@yahoo.com

Dr. Gheorghe Dumitroaia

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: muzeupn@yahoo.com

Dr. Alin Frînculeasa

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova,
10, Toma Caragiu, 100042, Ploiești, România
e-mail: alinfranculeasa@yahoo.com

Daniel Garvăn

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: daniel_garvan@yahoo.com

Dr. Robin Hardie

e-mail: robin.hardie@ecosse.net

Dr. George Dan Hânceanu

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie Roman
16, Cuza Vodă, 611008, Roman, România
e-mail: georgehanceanu@yahoo.com

Lăcrămioara-Elena Istina

Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău
7, 9 mai, 600037, Bacău, România
e-mail: lacramioaraist@yahoo.com

Dumitru Iştván

Clubul de Speologioie „Montana”
Baia Mare, România

Dr. Carol Kacsó

Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş
1-3, Monetăriei, 430406, Baia Mare, România
e-mail: carolkacso@yahoo.de

Dr. Adela Kovács

Muzeul Naţional al Carpaţilor Răsăriteni,
16, Gabor Aron, 520008, Sfântu Gheorghe, România
e-mail: adelina_ab@yahoo.com

Dr. Cornelia-Magda Lazarovici

Institutul de Arheologie Iaşi,
18, Lascăr Catargi, 700107, Iaşi, România
e-mail: magdamantu@yahoo.com

Prof. univ. dr. Gheorghe Lazarovici

Universitatea „Eftimie Murgu” Reşiţa
1 – 4, Piaţa Traian Vuia, 320085, Reşiţa, România
e-mail: ghlazarovici@yahoo.com

Dr. Oleg Leviţki

Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei
1, Bulevardul Ştefan cel Mare, Chişinău, Republica Moldova
e-mail: levitkioleg_ipc@yahoo.com

Traian Minghiraş

Clubul de Speologioie „Montana”
Baia Mare, România

Dr. Roxana Munteanu

Complexul Muzeal Judeţean Neamţ, Muzeul de Istorie şi Arheologie Piatra-Neamţ,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamţ, România
e-mail: e_r_mro@yahoo.com

Octav Negrea

Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova,
10, Toma Caragiu, 100042, Ploieşti, România
e-mail: octavnegrea@yahoo.com

Dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu

Muzeul Național de Istorie a României

12, Calea Victoriei, sect. 3, 030026, București, România

e-mail: eot22@cam.ac.uk

Florentina Oleniuc

Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Biologie

20A, Carol I, 700505, Iași, România

e-mail: carmen_oleniuc@yahoo.com

Constantin Preoteasa

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,

10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România

e-mail: constantin.preoteasa@yahoo.com

Gheorghe Sîrbu

Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei

1, Bulevardul Ștefan cel Mare, Chișinău, Republica Moldova

Prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Istorie

11, Carol I, 700506, Iași, România

e-mail: n.ursulescu@gmail.com

Lucian Uță

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,

10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România

e-mail: utalucian@yahoo.com

Dr. Ioan Vasiliu

Muzeul Municipal de Istorie Onești

45A, Bulevardul Republicii, 601137, Oinești, România

e-mail: muzmunonesti@yahoo.com

Dr. Olivier Weller

Centre National des Recherches Scientifique, Laboratoire de Chrono-Ecologie, UMR 6565,

Université de Franche-Comté, UFR Sciences et Techniques,

16, route de Gray, 25030, Besançon, Cedex, France

e-mail: olivier.weller@libertysurf.fr